Α. ΛΑΖΑΡΟΥ – Δ. ΧΑΤΖΗ
Ε. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ – ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ – ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
146 π.Χ. – 1453 μ.Χ.

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Ἡ Ρώμη στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

Στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. ἡ Ρώμη εἶχε κυριαρχήσει όριστικὰ στὴ Μεσόγειο θάλασσα καὶ εἶχε γίνει παγκόσμια δύναμη.

Τὴν ὑπεροχή της αὐτὴ τὴν ἐξασφάλισε μὲ ἀγῶνες ποὺ κράτησαν πολλοὺς αἰῶνες καὶ παρουσίασαν τρεῖς φάσεις.

Οἱ Ρωμαῖοι ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ μικρὸ Λάτιο καὶ, γιὰ νὰ κυριαρχήσουν, χρειάστηκε νὰ πολεμήσουν πρῶτα μὲ τοὺς σκληροὺς καὶ πολεμικοὺς ὀρεινοὺς κατοίκους τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας καὶ ὕστερα μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας. Στὸν ἀγώνα αὐτὸν ἐπικράτησαν οἱ Ρωμαῖοι καὶ σταθεροποίησαν τὴν κυριαρχία τους στὴν Ἰταλία (272 π.Χ.)

Ἀφοῦ ἡ Ρώμη ἔγινε σημαντικὴ δύναμη στὴν ξηρά, ἔστρεψε τὴν προσοχή της στὴ θάλασσα καὶ μοιραῖα συγκρούστηκε μὲ τοὺς Καρχηδονίους, ποὺ ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα π.Χ. κυριαρχοῦσαν στὴ Δυτικὴ Μεσόγειο. Ἀπὸ τὴν πάλη αὐτή, ποὺ κράτησε περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια (264 –146), νικήτρια βγῆκε ἡ Ρώμη, ἐνῶ ἡ Καρχηδόνα, ἡ φημισμένη ἀποικία τῶν Φοινίκων, ἐξαφανίστηκε.

Ἀπὸ τότε ἡ Ρώμη πῆρε θέση ἀνάμεσα στὶς μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὴ Μακεδονία, τὴ Συρία, τὴν Αἴγυπτο, καὶ, ὅταν ἔνιωσε τὴν ὑπεροχή της, θέλησε νὰ κανονίσει τὴν πολιτικὴ τῶν κρατῶν αὐτῶν σύμφωνα μὲ τὰ δικά της συμφέροντα. Ἡ διάθεση αὐτὴ τὴν ὁδήγησε σὲ σύγκρουση μὲ τὶς δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς. Τότε διαπίστωσε τὴν ἀδυναμία τους καὶ προγραμμάτισε τὴν κατάκτησή τους. Αὐτὸς εἶναι ὁ λεγόμενος *ρωμαϊκὸς ἰμπεριαλισμός*.

Στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. ἡ Ρώμη κυριάρχησε στὴ Μακεδονία καὶ

τὴν Ἑλλάδα καὶ ταπείνωσε τὸ βασιλιὰ τῆς Συρίας. Στὴ Δύση κατάκτησε τὴν Ἰσπανία, κυρίεψε τὴν «ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίαν» δηλ. τὴ σημερινὴ Βόρεια Ἰταλία καὶ ὑπόταξε τὴ Νότια Γαλατία, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴ συγκοινωνία μὲ τὴν Ἰσπανία. Αὐτὲς εἶναι *οἱ μεγάλες κατακτήσεις*.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ Ρώμη ἵδρυσε ἕνα μεγάλο κράτος, ἕνα **imperium,** ὅπως ἔλεγαν οἱ ἴδιοι οἱ Ρωμαῖοι. Ἀλλὰ οἱ κατακτήσεις αὐτὲς εἶχαν πάρα πολὺ σοβαρὲς συνέπειες γιὰ τὴ Ρώμη. Προκάλεσαν βαθιὰ μεταβολὴ στὴ ζωὴ τῶν Ρωμαίων καὶ δημιούργησαν μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα.

Ἡ Ρώμη καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς

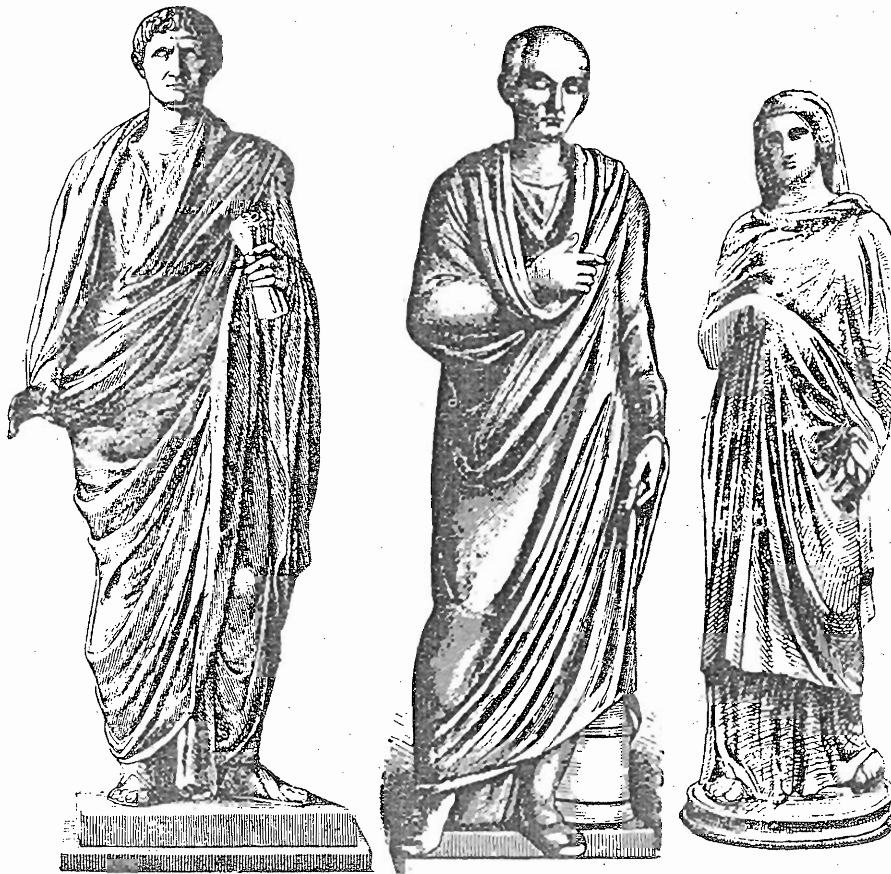
Οἱ μεγάλες κατακτήσεις εἶχαν πολὺ σοβαρὲς συνέπειες γιὰ τὴ Ρώμη. Στὴν Ἑλλάδα καὶ στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὸν ἑλληνοανατολικὸ πολιτισμό, γοητεύτηκαν ἀπ' αὐτὸν καὶ μιμήθηκαν τὰ καλὰ καὶ τὰ τρωτά του. Ἡ ἀπότομη ὅμως εἰσβολὴ ξένων συνηθειῶν καὶ ἐθίμων ἄλλαξε τὸ χαρακτήρα τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς. Αὐτό, ὅπως εἶπαν, ἦταν ἡ ἐκδίκηση τῆς Ἑλλάδας. Ἀργότερα ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Ὁράτιος ἔγραψε: «ἡ νικημένη Ἑλλάδα ὑπέταξε τὸν τραχὺ κατακτητή της καὶ ἔφερε τὶς τέχνες στὸ Λάτιο».

Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστὸς στὴ Ρώμη ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Τυρρηνῶν. Ἀργότερα οἱ Ρωμαῖοι μυήθηκαν στὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἀποικίες τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας καὶ τῆς Σικελίας. Ἀλλὰ ὁ ἑλληνισμὸς εἰσχώρησε στὴ Ρώμη κυρίως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ., ὅταν πάρα πολλοὶ Ἕλληνες ἔφτασαν στὴν Ἰταλία. Ἄλλους ἀπ' αὐτοὺς ἡ βία τοῦ πολέμου τοὺς ἔφερε αἰχμάλωτους καὶ ἄλλοι πάλι ἐλπίζοντας σὲ μιὰ καλύτερη τύχη ἐγκαταστάθηκαν, ἰδιαίτερα στὴ Ρώμη, ὡς ὑπηρέτες, μάγειροι, ἠθοποιοί, μάντεις, γιατροί, δάσκαλοι γραμματικοί, ρήτορες κλπ. Οἱ ρωμαϊκὲς οἰκογένειες ἀπόκτησαν τὴ συνήθεια νὰ χρησιμοποιοῦν Ἕλληνες γραμματεῖς γιὰ τὶς ὑποθέσεις τους καὶ οἱ Ἕλληνες ἄφηναν ἔκπληκτους τοὺς νικητὲς μὲ τὴν εὐστροφία τοῦ πνεύματος καὶ τὶς μεγάλες ἱκανότητες, πράγματα ποὺ ἦταν ἄγνωστα στοὺς ἄξεστους Ρωμαίους.

Ἀκόμα πάρα πολλοὶ ἦταν καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ ὡς ἔμποροι ἢ ὡς στρατιῶτες πήγαιναν στὶς ἑλληνικὲς χῶρες. Ἀργότερα οἱ ἐπίσημοι Ρωμαῖοι συνήθιζαν νὰ ἐπισκέπτονται τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολή. Τὸ νὰ παραμένουν γιὰ κάποιο διάστημα στὴν Ἀθήνα, τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴ

Ρόδο τὸ θεωροῦσαν ἀναγκαῖο συμπλήρωμα στὴ μόρφωση ποὺ ταίριαζε σὲ ἐλεύθερο πολίτη.

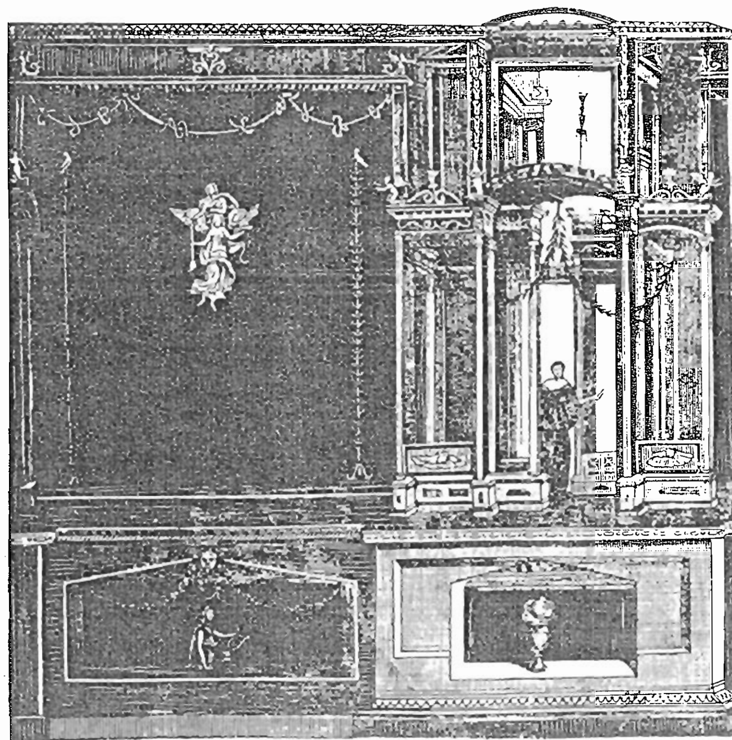
῾Η μεγάλη αὐτὴ διακίνηση ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ᾽Ανατολὴ στὴν ᾽Ιταλία καὶ ἀντίστροφα εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα μιὰ βαθιὰ ἀλλαγὴ στὴ ζωὴ καὶ στὸν τρόπο σκέψεως τῶν Ρωμαίων. Ἔγινε τότε ἀληθινὴ ἐπανάσταση στὴ θρησκεία, τὴ λογοτεχνία, τὴν τέχνη, τὰ ἤθη κλπ.

῾Η Ρωμαϊκὴ ἐνδυμασία.
Οἱ Ρωμαῖοι φρόντιζαν πολὺ τὴν ἐμφάνισή τους. Φοροῦσαν χιτώνα **(tunica)** *καὶ πανωφόρι* **(toga).** *Χιτώνα φοροῦσαν καὶ οἱ γυναῖκες, οἱ ὁποῖες τύλιγαν πάνω τους γιὰ πανωφόρι ἕνα τετράγωνο ὕφασμα* **(palla).**

Ἡ Μεταβολὴ στὴ θρησκεία

Οἱ Ρωμαῖοι θαμπώθηκαν ἀπὸ τὸ κάλλος καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Τὰ μικρὰ πήλινα ἀγάλματα τῶν θεῶν τοῦ Λατίου τοὺς φαίνονταν πιὰ πολὺ χοντροκομμένα μπροστὰ στὰ μαρμάρινα καὶ ὀρειχάλκινα ἀγάλματα τῶν ἑλληνικῶν θεῶν. Ἡ ρωμαϊκὴ μυθολογία ἦταν πολὺ φτωχὴ καὶ νηπιακὴ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ὅλο ζωὴ καὶ ὀμορφιὰ ἑλληνικοὺς μύθους. Ἄρχισαν τότε οἱ Ρωμαῖοι νὰ στεναχωριοῦνται γιὰ τοὺς ταπεινοὺς θεούς τους καὶ θέλησαν νὰ τοὺς ἐξυψώσουν καὶ νὰ τοὺς

Τοιχογραφία τῆς Πομπηίας, ποὺ παριστάνει ἐσωτερικὸ σπιτιοῦ.
Οἱ τοιχογραφίες τῆς Πομπηίας ἀνήκουν στὰ κομψοτεχνήματα τῆς ἀρχαιότητας καὶ μᾶς δίνουν μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν (ἀρχαία) ἑλληνικὴ ζωγραφική. Παριστάνουν οἰκοδομήματα καὶ μυθολογικὲς σκηνὲς καὶ προσπαθοῦν νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση πὼς τὰ βλέπουμε ἔξω στὸ ὕπαιθρο μέσα ἀπὸ παράθυρο ἢ ἄλλο ἄνοιγμα τοῦ τοίχου.

ταυτίσουν μὲ τοὺς ἑλληνικούς. Ἔπλασαν ὕστερα μύθους γιὰ τὶς περιπέτειες τῶν θεῶν τους μὲ πρότυπο τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ τοὺς παράστησαν ὅπως ἀκριβῶς οἱ Ἕλληνες. Παράλληλα ἄρχισαν νὰ δέχονται καὶ τὴ λατρεία ἄλλων θεῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή: τῆς Κυβέλης ἀπὸ τὴ Φρυγία, τοῦ Σέραπη καί τῆς Ἴσιδας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κ.ἄ.

Τὰ Γράμματα

Γιὰ πολὺ καιρὸ οἱ Ρωμαῖοι δὲν καλλιέργησαν τὰ γράμματα. Πραγματικὴ λογοτεχνία ἄρχισε νὰ γεννιέται στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ Ρωμαῖοι ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ἕλληνες. Γι' αὐτὸ τὰ πρῶτα ποιητικὰ καὶ πεζὰ ἔργα τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας ἦταν ἀπομιμήσεις ἑλληνικῶν ἔργων καὶ πολλὲς φορὲς μεταφράσεις τους.

Ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, Ἕλληνας ἀπὸ τὸν Τάραντα, μετάφρασε τὴν Ὀδύσσεια στὰ λατινικά. Οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς ἦταν: δυὸ κωμικοὶ ποιητές, *ὁ Πλαῦτος* (254 – 184) καὶ *ὁ Τερέντιος* (194 –159) καὶ ὁ ἐπικὸς *Ἔννιος* (253 – 169), ὁ ὁποῖος σὲ μιὰ ἔμμετρη ἱστορία τῆς Ρώμης φιλοδοξεῖ νὰ φτάσει τὸν Ὅμηρο.

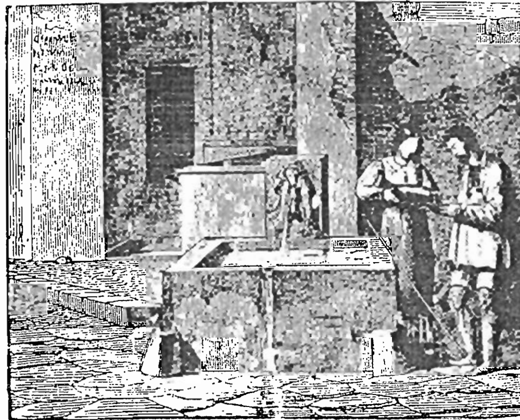
Στὰ χρόνια αὐτὰ δὲν ἔχει καλλιεργηθεῖ ἀκόμα ὁ πεζὸς λόγος. Τὰ πρῶτα μάλιστα πεζὰ ἔργα γράφονταν στὰ ἑλληνικά. Πρῶτος *ὁ Κάτων* ὁ τιμητὴς ἔγραψε τὴν ἱστορία του στὴ *λατινικὴ* γλώσσα. Σημαντικὴ ἦταν ἡ πρόοδος στὴ ρητορική. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ρώμης ἔδινε πολλὲς εὐκαιρίες στοὺς ἄρχοντες, τοὺς ὑποψήφιους καὶ τοὺς δικηγόρους νὰ μιλοῦν δημόσια καί ἦταν πάρα πολὺ εὐνοϊκὲς οἱ περιστάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ἀλλὰ γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ ρητορεία στὴ Ρώμη ἦταν ἁπλὴ καὶ ἄτεχνη. Ἀργότερα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπίδραση ἄρχισε ἡ μεγάλη κίνηση. Ἕλληνες δάσκαλοι τῆς ρητορικῆς μάθαιναν στοὺς Ρωμαίους τὴν τέχνη καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγο ἀναδείχτηκαν στὴ Ρώμη ἀξιόλογοι ρήτορες.

Οἱ Τέχνες

Πιὸ πολὺ ἀγάπησαν οἱ Ρωμαῖοι τὴν ἑλληνικὴ τέχνη. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς ποὺ εἶχαν ἐκστρατεύσει στὴν Ἀνατολὴ λεηλάτησαν ναοὺς καὶ σπίτια τῶν ἰδιωτῶν καὶ ἔφεραν στὴ Ρώμη πολλὰ ἔργα ἑλληνικῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς τέχνης μὲ τὰ ὁποῖα στόλισαν τὰ σπίτια τους.

Αὐτὸ μέσα σὲ λίγο χρόνο ἔγινε μόδα καὶ οἱ πλούσιοι Ρωμαῖοι συναγωνίζονταν γιὰ τὸ ποιὸς θὰ ἔχει στὸ σπίτι του συλλογὴ ἀπὸ ἔργα τέχνης.

Οἱ Ρωμαῖοι θαύμασαν κι ἀγάπησαν τὴν τέχνη τῆς ἐποχῆς τους, δηλ. τὴν ἑλληνιστικὴ τέχνη, ποὺ γνωρίσματά της εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδώσει τὸ πάθος, οἱ πολυτελεῖς καὶ περίτεχνες διακοσμήσεις, τὰ μωσαϊκὰ καὶ τὰ ἀνάγλυφα.

Δημόσια κρήνη στὴν Πομπηία

Ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ μὴ τοὺς εὐχαριστοῦν οἱ ξύλινοι ναοί· χτίζουν ἄλλους σύμφωνα μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς ρυθμοὺς καὶ στολίζουν τὰ κτίριά τους μὲ μωσαϊκά. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔγιναν πολλὰ δημόσια ἔργα, ἰδιαίτερα στὴν ἀγορά, μὲ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες. Ἔτσι ἡ πρώτη ρωμαϊκὴ τέχνη ἦταν κυρίως ἑλληνικὴ ποὺ μεταφυτεύτηκε στὴ Ρώμη.

Ὁ Σκιπίωνας Αἰμιλιανὸς

Τὴ νεωτεριστικὴ αὐτὴ κίνηση τὴ βοήθησαν μερικοὶ ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν ἐξαιρετικὴ μόρφωση καὶ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Τὴν πρώτη θέση ἀνάμεσά τους ἔχει ὁ Σκιπίωνας Αἰμιλιανός. Αὐτὸς ἀγαποῦσε τοὺς λογίους καὶ τοὺς καλλιτέχνες καὶ δημιούργησε ἕνα φιλολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κύκλο, στὸν ὁποῖο διακρίνονταν ὁ στωικὸς φιλόσοφος *Παναίτιος ὁ Ρόδιος*, *ὁ Πολύβιος* (βαθυστόχαστος ἱστορικὸς μὲ ἀξιοθαύμαστο πλοῦτο στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γνώσεων), ὁ κωμικὸς *Τερέντιος*, ὁ νομομαθὴς *Μανίλιος* κ.ἄ.

Ἀλλὰ ὁ πολὺς κόσμος ἔμενε ἀσυγκίνητος μπροστὰ στὴν ἑλληνικὴ ὀμορφιά. Ἔβρισκε εὐχαρίστηση σὲ χοντροκομμένα θεάματα. Διηγοῦνται πὼς μιὰ μέρα, ἐνῶ παιζόταν μιὰ κωμωδία τοῦ Τερέντιου, οἱ θεατὲς

ἐγκατάλειψαν τὸ θέατρο, γιατὶ ἄκουσαν νὰ διαλαλοῦν ἔξω πὼς ἔφτασε ἕνας περίφημος σχοινοβάτης.

Ἡ Πολυτέλεια

Οἱ ἄξεστοι καὶ φτωχοὶ Ρωμαῖοι ἔμειναν κατάπληκτοι μπροστά στὸν πλοῦτο τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ἄνετη κι ὅλο πολυτέλεια ζωή της. Τὸν πλοῦτο καὶ τὶς συνήθειες αὐτὲς φρόντισαν νὰ τὰ μεταφέρουν στὴ Ρώμη. Ἀλλὰ ἡ διαγωγή τους ἦταν διαγωγὴ νεόπλουτου. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ζοῦσαν τώρα ἦταν μᾶλλον ἐπίδειξη καὶ σπατάλη καὶ ἔδειχνε πὼς δὲν εἶχαν αἰσθανθεῖ βαθύτερα τὸ νόημα τῆς τέχνης καὶ τὴν ἀξία τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Τὴ θέση τῶν παλιῶν ἁπλῶν σπιτιῶν πῆραν νέα πολυτελέστερα, χτισμένα μὲ μάρμαρο καὶ σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τῶν ἀθηναϊκῶν καὶ κορινθιακῶν σπιτιῶν.

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἄλλαξαν τὸ ντύσιμό τους, ἀλλὰ ἄφησαν τὰ χοντροειδῆ μάλλινα ὑφάσματα καὶ χρησιμοποιοῦσαν λεπτὰ καί, ἀκολουθώντας τὴν ἑλληνικὴ συνήθεια, φρόντιζαν νὰ κάνουν πολλὲς πτυχὲς στὸ ἱμάτιο. Πολυτελέστερο ἦταν τὸ ντύσιμο τῶν γυναικῶν, ποὺ ἔψαχναν νὰ βροῦν τὰ πιὸ λεπτὰ καὶ διάφανα ὑφάσματα. Φοροῦσαν πολλὰ κοσμήματα, δαχτυλίδια, βραχιόλια, περιδέραια, σκουλαρίκια κλπ.

Ἀλλὰ περίφημη ἔγινε ἡ πολυτέλειά τους στὸ φαγητό. Οἱ τόσο λιτοδίαιτοι Ρωμαῖοι κατάντησαν κοιλιόδουλοι καὶ τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ χαρακτήριζε τὴν ἀνώτερη κοινωνία ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Ἀναζητοῦσαν τὰ πιὸ σπάνια καὶ ἀκριβὰ φαγητά, τὰ πιὸ ἀρωματικὰ καὶ δυσεύρετα κρασιὰ τοῦ κόσμου καὶ ἦταν ἀστρονομικὰ τὰ ποσὰ ποὺ ξόδευαν γιὰ τὰ συμπόσια. Ὁ Τίτος Λίβιος λέει χαρακτηριστικά: «ὁ μάγειρος, ποὺ τὸν θεωροῦσαν σὰν τὸν τελευταῖο δοῦλο, ἔγινε σημαντικὴ προσωπικότητα καὶ τὸ ἐπάγγελμά του ἀπόχτησε μεγάλη ἐκτίμηση».

Ἡ Ἀντίδραση

Ἡ μεγάλη πολυτέλεια ἔφερε ὄχι μόνο μεγάλη μαλθακότητα ἀλλὰ καὶ πάρα πολλὰ ἐλαττώματα. Τὶς παλιὲς ρωμαϊκὲς ἀρετὲς τὶς θεωροῦσαν γελοῖες καὶ χοντροκομμένες. Ὅλοι τους φρόντιζαν νὰ πλουτίσουν, γιὰ νὰ ἔχουν ἀρκετὰ χρήματα γιὰ τὶς δαπάνες ποὺ ἀπαιτοῦσε ὁ νέος τρόπος

ζωῆς καὶ γι' αὐτὸ κανένα μέσο δὲν τὸ θεωροῦσαν ἀθέμιτο. Οἱ ἀρετὲς ποὺ χαρακτήριζαν τὴ ρωμαϊκὴ οἰκογένεια ἐξαφανίστηκαν στὴ νέα ἀριστοκρατικὴ τάξη καὶ πολλαπλασιάστηκαν τὰ διαζύγια. Ἀκόμη ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς. Οἱ πολίτες πουλοῦσαν τὴν ψῆφο τους κ' ἔγινε γενικὸ φαινόμενο ἡ ἐκλογικὴ διαφθορά.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ προκάλεσε ἀνησυχία σὲ πολλοὺς Ρωμαίους καὶ δημιουργήθηκε ζωηρὴ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν νεωτερισμῶν. Ἀρχηγὸς στὴν κίνηση αὐτὴ καὶ ταυτόχρονα ἀντιπρόσωπος τῆς συντηρητικῆς τάσης στὴ Ρώμη εἶναι ὁ περίφημος Κάτων ὁ τιμητής.

Ὁ Κάτων ἦταν ἕνας μικροκτηματίας ἀπὸ τὴ Σαβίνη καὶ εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴ Ρώμη. Πῆρε μέρος σὲ πολλοὺς πολέμους, ἀνάλαβε ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ διακρίθηκε. Λάτρευε τὶς προγονικὲς ἀρετὲς καὶ ἔγινε ἀρχηγὸς μιᾶς μερίδας τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ποὺ ἤθελε νὰ ἀντιδράσει στὶς νέες συνήθειες τῆς ἀριστοκρατίας. Ὅταν ἔγινε τιμητής, προσπάθησε μὲ αὐστηρὰ μέτρα νὰ χτυπήσει τὴν πολυτέλεια καὶ τὴ διαφθορά.

Ἀλλὰ οἱ ἀγῶνες του δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔμπαινε ἀπὸ παντοῦ στὴ Ρώμη καὶ στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. ἡ μεταβολὴ εἶχε ὁλοκληρωθεῖ. Οἱ Ρωμαῖοι δέχτηκαν τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό, ἀλλά, ὅπως ἦταν φυσικό, τὸν προσάρμοσαν στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς συνήθειές τους. Ἔτσι, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς παρουσιάζεται μὲ μιὰ νέα μορφή, ἔγινε, ὅπως λένε, *ἑλληνορωμαϊκός*. Μὲ τὴ μορφὴ αὐτὴ οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες τὸν μετάφεραν στὴν ἀπολίτιστη Δύση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ – ΟΙ ΓΡΑΚΧΟΙ

Ἡ καταστροφὴ τῆς μεσαίας τάξης

Οἱ μεγάλες κατακτήσεις εἶχαν ἀκόμα σοβαρότερες συνέπειες· προκάλεσαν μιὰ βαθιὰ οἰκονομική, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταβολή.

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι κατάστρεψαν τὴ μεσαία κοινωνικὴ τάξη, δηλαδὴ τοὺς ἰδιοκτῆτες μικρῶν γεωργικῶν κλήρων στὴν ὕπαιθρο, γιατὶ στὴ μεσαία τάξη ἔπεφτε τὸ μεγαλύτερο βάρος τῶν πολέμων. Πολλοὶ χάθηκαν στὰ πεδία τῶν μαχῶν ἢ γενικότερα ἀπὸ τὶς κακουχίες τῶν πολέμων καὶ ὅσοι γύρισαν στὰ σπίτια τους βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση, γιατὶ τὰ χωράφια τους εἶχαν μείνει ἀκαλλιέργητα, ἡ οἰκογένειά τους εἶχε χρεωθεῖ γιὰ νὰ ζήσει καὶ οἱ ἴδιοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ δανείζονται. Καὶ τότε τοὺς κατάστρεψε ἡ τοκογλυφία. Παράλληλα εἶχε καταντήσει ἀσύμφορη ἡ καλλιέργεια μικρῶν κτημάτων, ἀφότου ἄνοιξαν οἱ μεγάλες σιταγορὲς τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ κυρίως τῆς Β. ᾿Αφρικῆς. Τὸ εἰσαγόμενο ἀπὸ τὶς ἀγορὲς αὐτὲς σιτάρι ἦταν τόσο φθηνό, ὥστε ἡ παραγωγὴ τῆς ᾿Ιταλίας δὲν μποροῦσε νὰ συναγωνιστεῖ τοὺς σιτεμπόρους. Οἱ μικροὶ καλλιεργητὲς λοιπὸν ἀναγκάστηκαν νὰ πουλήσουν τὰ χωράφια τους, ἐγκατάλειψαν τὴν ὕπαιθρο καὶ μετανάστευσαν στὴ Ρώμη. Οἱ πλούσιοι ἀγόρασαν πολλὰ μικρὰ συνεχόμενα ἀγροκτήματα καὶ

Ρωμαῖος τοκογλύφος.
᾿Ορειχάλκινη προτομὴ ἀπὸ τὴν Πομπηία. Νεάπολη.
Εἶναι ὁ ὀνομαστὸς τραπεζίτης καὶ τοκογλύφος **Caecilius Jucundus** *ποὺ τὸ σπίτι του ἀνακαλύφθηκε στὴν Πομπηία. Ἡ εἰκόνα παριστάνει μὲ ζωηρὴ ἐκφραστικότητα τὸν πονηρὸ χρηματιστή.*

σχημάτισαν μεγάλες ἀγροτικὲς ἰδιοκτησίες, τὰ λεγόμενα **Latifundia**. Στὰ κτήματα αὐτὰ ἐγκατάστησαν δούλους, ἔπαψαν νὰ καλλιεργοῦν δημητριακά, φύτεψαν ἀμπέλια κι' ἐλιές, γιατὶ αὐτὲς ἦταν πιὸ προσοδοφόρες καλλιέργειες, ἔτρεφαν ζῶα ἢ ἄφηναν μεγάλες ἐκτάσεις ἀκαλλιέργητες γιὰ κυνήγι. Ἔτσι ἡ παραγωγὴ τῆς Ἰταλίας ἐλαττώθηκε σημαντικὰ καὶ ἡ ὕπαιθρος ἄλλαξε κατοίκους, γιατὶ τὴ θέση τῶν γνήσιων Ρωμαίων τὴν πῆραν δοῦλοι ἀπὸ τὴν Ἀσία. Γι' αὐτὸ εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἄποψη ὅτι τὰ μεγάλα κτήματα **(Latifundia)** κατάστρεψαν τὴ Ρώμη.

Κάτι ἀνάλογο ἔγινε καὶ στὶς πόλεις, ἐνῶ τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιομηχανία γνώρισαν τεράστια ἀνάπτυξη ὕστερα ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ξένων χωρῶν, ἀλλὰ οἱ ἐλεύθεροι μικροτεχνίτες καταστράφηκαν, γιατὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἀντέξουν στὸν συναγωνισμὸ τῶν μεγάλων βιομηχανιῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν κυρίως δούλους. Ἔτσι οἱ ἐλεύθεροι μικροτεχνίτες καταστράφηκαν, ὅπως καὶ οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί, καταστράφηκε δηλαδὴ καὶ γνώρισε μεγάλη φτώχεια ὅλη ἡ *μεσαία τάξη*. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε καὶ ἄλλες σοβαρότατες συνέπειες γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία.

Οἱ νέες κοινωνικὲς τάξεις

Ἡ κοινωνικὴ ἰσότητα ποὺ μὲ τόσους ἀγῶνες εἶχαν πετύχει οἱ Ρωμαῖοι διαταράχτηκε (ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις ποὺ ἀναφέραμε) καὶ δημιουργήθηκε μιὰ διάκριση κοινωνικῶν τάξεων πιὸ ἐπικίνδυνη. Τὸ 2ο αἰ. π.Χ. ὑπῆρχαν στὴ Ρώμη δυὸ κοινωνικὲς τάξεις, ἡ μειοψηφία τῶν πλουσίων καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀκτημόνων καὶ τῶν φτωχῶν. Στὴν πρώτη ἀνῆκαν οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ ἱππεῖς, στὴ δεύτερη ὁ λεγόμενος ἀστικὸς ὄχλος.

Ἡ *Συγκλητικὴ τάξη*, ποὺ ὁ πλοῦτος της προερχόταν ἀπὸ τὴ μεγάλη κτηματικὴ περιουσία, κρατοῦσε ἀποκλειστικὰ στὰ χέρια της τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Ἀπὸ τὴν τάξη αὐτὴ ἔβγαιναν σχεδὸν πάντα οἱ ἄρχοντες, ποὺ πολλὲς φορὲς ἦταν ἀνίκανοι ἢ ἔκαναν κακὴ χρήση τῆς δυνάμεώς τους, περιφρονοῦσαν τοὺς νόμους, διάφθειραν τὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ στὶς ἐκλογὲς καὶ κυβερνοῦσαν ἄσχημα τὶς ἐπαρχίες.

Τὴν *τάξη* τῶν *ἱππέων* τὴν ἀποτελοῦν οἱ πλούσιοι τοῦ χρήματος. Ἀντί γιὰ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα αὐτοὶ προτιμοῦσαν τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς τραπεζικὲς ἐργασίες καὶ τὶς προμήθειες τοῦ δημοσίου. Ἐμπορεύονταν κυρίως τὸ σιτάρι (ποὺ τὸ ἔφερναν σὲ μεγάλες ποσότητες ἀπὸ τὴ Σικελία, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Β. Ἀφρικὴ) καὶ ταυτόχρονα ἦταν διάσημοι τοκογλύφοι.

Περισσότερο ὅμως πλούτιζαν ἀπὸ τὶς προμήθειες τοῦ δημοσίου καὶ ἀπὸ τὴν ἐνοικίαση φόρων. Ὅσοι ἔκαναν αὐτὸ εἶναι οἱ γνωστοὶ *δημοσιῶνες*. Οἱ ἱππεῖς συγκροτοῦσαν μεγάλες ἑταιρεῖες, οἱ ὁποῖες ἀναλάβαιναν τὴν κατασκευὴ δημοσίων ἔργων ἢ τὴν προμήθεια στρατιωτικῶν εἰδῶν ἢ νοίκιαζαν τοὺς φόρους. Ἀγόραζαν δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κράτος τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράττουν τοὺς φόρους μεγάλων περιφερειῶν, προπλήρωναν τὸ ἀντίτιμο στὸ δημόσιο κι ἔπειτα πουλοῦσαν τμηματικὰ τὸ δικαίωμα γιὰ τὴν εἴσπραξη τῶν φόρων σὲ μικρότερους ἐπιχειρηματίες τῶν ἐπαρχιῶν, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους φρόντιζαν μὲ σκληρὰ κι ἀπάνθρωπα μέσα νὰ τοὺς εἰσπράττουν. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ *τελῶνες*, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χριστὸς εἶπε πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ κερδίσουν τὴ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Οἱ συγκλητικοὶ ὡς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ ἱππεῖς ὡς ἐπιχειρηματί-ες, ἰδιαίτερα ὡς δημοσιῶνες, ἐκμεταλλεύτηκαν μὲ ἀπληστία τὶς ἐπαρχίες καὶ κατάντησαν ἀληθινὴ πληγή.

Ὅλοι οἱ ἄλλοι πολίτες, οἱ παλιοὶ μικροκτηματίες ἢ μικροτεχνίτες ποὺ ὁδηγήθηκαν σὲ χρεωκοπία, καὶ ὅσοι ἄλλοι ἦταν στὴν ἴδια κατάσταση, ἀποτελοῦσαν τὸν ἀστικὸ ὄχλο. Ἡ θέση ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἦταν τραγική. Δὲν ἔβρισκαν ἐργασία, γιατὶ στὰ μεγάλα κτήματα καὶ στὶς βιομηχανίες προτιμοῦσαν τοὺς δούλους· ζοῦσαν λοιπὸν σὲ μικρὲς καὶ ἀνθυγιεινὲς κατοικίες φτωχοί, ταπεινωμένοι καὶ ἐγκαταλειμμένοι στὸ ἔλεος τοῦ κράτους καὶ τῶν πλουσίων, ποὺ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τοὺς μοίραζαν τρόφιμα καὶ ροῦχα. Σ' ἀντάλλαγμα οἱ φτωχοὶ πουλοῦσαν τὴν ψῆφο τους κάθε φορὰ ποὺ γίνονταν ἐκλογές. Μόνη παρηγοριὰ τοὺς ἔμενε ὁ τίτλος τοῦ Ρωμαίου πολίτη, τὰ μεγάλα θεάματα, οἱ δημόσιες γιορτές, οἱ θριαμβικὲς ὑποδοχὲς στρατηγῶν, οἱ ἐκλογὲς καὶ ἡ κίνηση τῆς ἀγορᾶς.

Οἱ δοῦλοι

Ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου καὶ τῶν κατακτήσεων ἦταν ἡ καταπληκτικὴ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δούλων. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν αἰχμάλωτοι πολέμου ποὺ πουλήθηκαν στὰ σκλαβοπάζαρα ἢ κάτοικοι τῆς Ἀσίας ποὺ τοὺς ἔφεραν στὴν Ἰταλία οἱ νικητὲς στρατηγοί.

Ὁ δοῦλος σύμφωνα μὲ τὴ ρωμαϊκὴ νομοθεσία δὲν ἦταν *πρόσωπο* (μὲ ἀνθρώπινα δηλ. δικαιώματα) ἀλλὰ *πράγμα* (ἄψυχο περιουσιακὸ

στοιχεῖο). Ἡ ζωὴ τῶν δούλων ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη φρικτή. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργάζονται ἀδιάκοπα. Τὸν ὀκνηρὸ ἢ πονηρὸ δοῦλο τὸν τιμωροῦσαν πάρα πολὺ σκληρά. Οἱ τιμωρίες ἦταν φρικτές: ραβδισμοί, μαστιγώσεις, ἁλυσίδες, καταναγκαστικὴ ἐργασία σὲ χειρόμυλο ἢ στὰ λατομεῖα καὶ τέλος θάνατος πάνω στὸ σταυρό. Γι' αὐτὸ πολλὲς φορὲς οἱ δοῦλοι ἐπαναστάτησαν καὶ ἀπείλησαν σοβαρὰ τὴν ὑπόσταση τοῦ κράτους.

Οἱ Γράκχοι

Δὲν ἔλειψαν βέβαια ἀπὸ τὴ Ρώμη οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔβλεπαν πόσο σοβαρὴ ἦταν ἡ κατάσταση καὶ ἤθελαν νὰ βάλουν ἕνα τέλος σ' αὐτήν. Ὁ Κάτων εἶχε καταλάβει τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀλλαγή, ἀλλὰ δὲν χτύπησε τὸ κακὸ στὴ ρίζα του. Τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ ἐπωμίστηκαν οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι, ὁ Τιβέριος καὶ ὁ Γάϊος.

Ὁ Τιβέριος Γράκχος

Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς δυό, ὁ Τιβέριος, ἦταν φύση εὐγενικὴ καὶ θερμὴ καὶ ἱκανὸς ρήτορας. Μὲ ἐξαιρετικὴ διορατικότητα κατάλαβε πὼς θὰ μποροῦσε νὰ διορθώσει τὴν κατάσταση μόνο ἂν κατόρθωνε νὰ ξα-

Οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι.

ναδημιουργήσει τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία γιὰ τοὺς ἀκτήμονες καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν τὴ μεσαία κοινωνικὴ τάξη, φέρνοντας πάλι στὴν ὕπαιθρο τοὺς φτωχοὺς καὶ ἄνεργους ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴ Ρώμη.

Ρήτορας τὴν ὥρα ποὺ ἀγορεύει (*Μουσεῖο Φλωρεντίας*).

Τὸ 133 π.Χ. ἐκλέγεται δήμαρχος καὶ προτείνει ἀμέσως γιὰ ψήφιση τὸν περίφημο *ἀγροτικὸ νόμο*, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο κανένας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κατέχει γῆ τοῦ δημοσίου μεγαλύτερη ἀπὸ 500 πλέθρα γιὰ τὸν ἴδιο καὶ ἀπὸ 260 πλέθρα γιὰ κάθε ἀρσενικὸ παιδί του. Οἱ πλούσιοι ὅμως εἶχαν σφετεριστεῖ, μὲ πρόσχημα τὴν ἐνοικίαση, ἐκτάσεις πολὺ μεγαλύτερες. Ἔπρεπε λοιπὸν ἕνα μέρος νὰ τοὺς ἀφαιρεθεῖ, νὰ μοιραστεῖ σὲ ἴσους γεωργικοὺς κλήρους καὶ νὰ παραχωρηθεῖ στοὺς ἀκτήμονες πολίτες. Ὁ Τιβέριος ὑποστήριξε μὲ πολλὴ θέρμη τὸ νόμο του.

Ὅπως ἦταν ἑπόμενο, οἱ πλούσιοι τὸν πολέμησαν μὲ μανία, ἀλλὰ ὁ Τιβέριος κατάφερε νὰ ψηφιστεῖ ὁ νόμος ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ προχώρησε ἀμέσως στὴ μεταρρύθμιση. Γιὰ νὰ στερεώσει ὅμως τὸ ἔργο του θεώρησε σκόπιμο νὰ ἐκλεγεῖ

καὶ γιὰ τὸ ἑπόμενο ἔτος δήμαρχος. Ἀλλὰ τὴ μέρα τῶν ἐκλογῶν ὁ Τιβέριος βρέθηκε μόνος μὲ λίγους ὀπαδούς, γιατὶ οἱ ἀγρότες ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, στὰ χωράφια τους γιὰ τὸ θερισμό. Τότε οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ πλούσιοι δημιούργησαν ταραχές, δολοφόνησαν τὸν Τιβέριο μὲ 300 ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς του κι ἔριξαν τὸ πτῶμα του στὸν Τίβερη.

Ὁ Γάϊος Γράκχος

Στὴν ἀρχὴ δὲν τόλμησαν οἱ πλούσιοι νὰ καταργήσουν τὸν ἀγροτικὸ νόμο τοῦ Τιβέριου Γράκχου· φρόντισαν ὅμως ὁ νόμος νὰ περιπέσει σὲ ἀχρηστία καὶ ἔτσι ἐπικράτησαν πάλι.

Ἀλλὰ τὸ 123 ἐκλέγεται δήμαρχος ὁ *Γάϊος Γράκχος*, ποὺ ἦταν πιὸ ὁρμητικὸς καὶ πιὸ ἐπαναστατικὸς ἀπὸ τὸν ἀδελφό του καὶ εἶχε εὐρύτερα πολιτικὰ σχέδια. Ἤθελε νὰ κάμει *πολιτικὴ* μεταρρύθμιση μὲ τελικὸ στόχο νὰ συντρίψει τὴ δύναμη τῶν εὐγενῶν. Σχεδίαζε ἀκόμη *κοινωνικὴ* μεταρρύθμιση, ποὺ θὰ συμπλήρωνε τὸν ἀγροτικὸ νόμο τοῦ ἀδελφοῦ του. Γιὰ νὰ συντρίψει τοὺς συγκλητικούς, προσπάθησε νὰ στηριχτεῖ ὄχι μόνο στὸ λαό, ἀλλὰ καὶ στὴν τάξη τῶν ἱππέων καὶ στὶς σύμμαχες πόλεις τῆς Ἰταλίας. Εἰσηγήθηκε μιὰ σειρὰ νόμων μὲ τοὺς ὁποίους κέρδισε τὴν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἱππέων.

Ὁ Γάϊος ἀπόχτησε δύναμη μεγάλη, σχεδὸν ἀπόλυτη ἐξουσία, καὶ βγῆκε δήμαρχος καὶ τὸν ἑπόμενο χρόνο (122). Οἱ συγκλητικοί, γιὰ νὰ ὑπονομεύσουν τὴ δημοτικότητά του, ἔβαλαν τὸν ἄλλο δήμαρχο, τὸν *Λίβιο Δροῦσο*, νὰ προτείνει νόμους πιὸ εὐνοϊκοὺς γιὰ τοὺς ἀκτήμονες καὶ ὁ λαὸς ἔπεσε στὴν παγίδα. Ὁ Γάϊος τότε στράφηκε στοὺς Ἰταλοὺς συμμάχους καί, γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ὑποστήριξή τους, πρότεινε νὰ δοθεῖ καὶ σ' αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. Οἱ συγκλητικοὶ βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ δημοκοπήσουν πάλι. Εἶπαν στὸ λαὸ τῆς Ρώμης πὼς κινδύνευε, ἂν οἱ κάτοικοι τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας ἀποκτοῦσαν ἴσα πολιτικὰ δικαιώματα. Ἡ πρόταση τοῦ Γάϊου ἀποδοκιμάστηκε καὶ αὐτὸ ἦταν ἡ πρώτη σοβαρὴ ἀποτυχία του, ἡ ὁποία κλόνισε τὴ δημοτικότητά του. Ὅταν θέλησε νὰ ἐκλεγεῖ δήμαρχος καὶ γιὰ τὸ 121, ἀπέτυχε. Ἡ σύγκρουση ἔγινε τὸ καλοκαίρι τοῦ ἰδίου χρόνου. Τρεῖς χιλιάδες ὀπαδοί του σκοτώθηκαν καὶ ὁ ἴδιος, ὅταν εἶδε πὼς κινδύνευε νὰ συλληφθεῖ, πρόσταξε ἕναν ἀπὸ τοὺς δούλους του νὰ τὸν σκοτώσει.

Ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τῶν Γράκχων ἀπέτυχε καὶ ἡ ἀπο-

τυχία ὀφείλεται στὴν ἐχθρότητα τῶν πλουσίων καὶ τὴ μοιρολατρικὴ ἀδράνεια τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Οἱ πλούσιοι βγῆκαν ἀπὸ τὴ δοκιμασία ἰσχυρότεροι καὶ ὁ λαὸς ἔπεσε σὲ μεγαλύτερη δυστυχία. Ἀπὸ τὴν ὥρα αὐτὴ ἡ Ρώμη παραδίνεται στὶς ἀποφάσεις φιλόδοξων στρατηγῶν καὶ στὴ μανία τῶν ἐμφυλίων πολέμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ – ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ πολιτικὴ κρίση μετὰ τοὺς Γράκχους

Οἱ μεγάλες κατακτήσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δημιούργησαν καὶ σοβαρότατη πολιτικὴ κρίση. Ὕστερα ἀπὸ τοὺς Γράκχους ἡ τάξη τῶν συγκλητικῶν πανίσχυρη κυβέρνησε τὸ κράτος ἀπὸ τὸ 121 ὡς τὸ 107, ἀλλὰ κυβέρνησε πολὺ ἄσχημα. Τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἔγιναν σχεδὸν κληρονομικὰ γιὰ μερικὲς οἰκογένειες καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἀναλαμβάνουν ἄνθρωποι ἀνίκανοι καὶ διεφθαρμένοι· οἱ ὑπάλληλοι χρηματίζονται μὲ σκανδαλώδη τρόπο καὶ ὁ στρατὸς παραμελεῖται.

Τὴν κατάσταση αὐτὴ τὴν ἐκμεταλλεύονται μερικοὶ φιλόδοξοι στρατηγοί, ποὺ παίρνουν τὸ στρατὸ μὲ τὸ μέρος τους, περιφρονοῦν τὴ σύγκλητο καὶ τοὺς νόμους καὶ θέλουν νὰ κυριαρχήσουν στὴ Ρώμη. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ φιλόδοξοι αὐτοὶ στρατηγοὶ εἶναι πάντα περισσότεροι ἀπὸ ἕνας, συγκρούονται μεταξύ τους καὶ ταλαιπωροῦν τὸ κράτος μὲ πολιτικὲς ἀναστατώσεις κι αἱματηροὺς πολέμους. Τέτοια ζευγάρια ἀντιπάλων εἶναι, μὲ τὴ σειρὰ ποὺ ἔδρασαν, ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας, ὁ Καίσαρας καὶ ὁ Πομπήιος, ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος.

Ἔτσι γιὰ ἕνα περίπου αἰώνα (107–31) ἡ Ρώμη γίνεται θέατρο ἐμφυλίων πολέμων, ποὺ κλονίζουν τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα καὶ προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ μοναρχία.

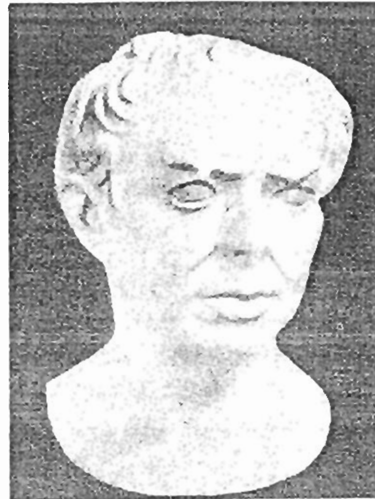
Α΄ Ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας

Ο ΜΑΡΙΟΣ (156–86)

Στὴν ἀρχὴ παρουσιάστηκε στὴν πολιτικὴ ζωὴ ὁ Μάριος, ὑποστηρικτὴς τῆς δημοκρατικῆς μερίδας καὶ ἀντίπαλος τῆς συγκλήτου. Ἦταν γόνος πλούσιας ἀγροτικῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴ λατινικὴ πόλη Ἀρπίνο. Σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ ἔμεινε ἀμόρφωτος καὶ γι' αὐτὸ οἱ εὐγενεῖς τὸν περιγελοῦσαν. Πραγματικὰ ἡ μορφή του εἶχε κάτι τὸ τραχὺ καὶ ὁ Κικέρων ἔλεγε

γι' αὐτόν: «ἦταν ἄντρας ἀγροῖκος, ἀλλὰ πραγματικὸς ἄντρας». Εἶχε ὅμως ἐξαιρετικὰ στρατιωτικὰ προσόντα. Μποροῦσε νὰ ἐπιβάλει τὴν πειθαρχία στὸ στρατὸ χωρὶς νὰ παύσει νὰ εἶναι ἀγαπητὸς στοὺς στρατιῶτες.

Διακρίθηκε σὲ δύο πολέμους: πρῶτα ἐναντίον τοῦ *Ἰουγούρθα* (112–105) καὶ ὕστερα ἐναντίον τῶν *Κίμβρων* καὶ τῶν *Τευτόνων* (113–101). Στοὺς πολέμους αὐτοὺς μάλιστα φάνηκε ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἀνικανότητα τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ ἀποσύνθεση τοῦ στρατοῦ.

Ὁ *(λεγόμενος)* Γάιος Μάριος.
(Μαρμάρινο κεφάλι. Ρώμη, Βατικανό)

Ὁ πονηρὸς βασιλιὰς τῆς Νουμιδίας *Ἰουγούρθας*, ἔγγονος τοῦ Μασσανάση, δολοφόνησε τὰ ἐξαδέλφια του ποὺ ἦταν καὶ συνάρχοντές του. Ἀκόμη κατόρθωσε νὰ ἐξευτελίσει τοὺς Ρωμαίους μὲ τὸ νὰ ἐξαγοράσει μὲ τὸ χρυσάφι του τὶς συνειδήσεις τῶν Ρωμαίων πρεσβευτῶν ποὺ ἦρθαν στὴ Νουμιδία γιὰ νὰ κανονίσουν τὴν κατάσταση. Ὅταν ἔπειτα τὸν κάλεσαν καὶ ἦρθε στὴ Ρώμη νὰ ἀπολογηθεῖ γιὰ τὴ στάση του, βρῆκε καὶ πάλι θερμοὺς ὑποστηρικτὲς τῶν ἀπόψεών του. Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀφρικὴ νίκησε τὸ ρωμαϊκὸ στρατὸ καὶ τὸν ὑποχρέωσε νὰ περάσει κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ (109). Στὸν πόλεμο αὐτὸ ἔβαλε τέλος ὁ Μάριος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔπιασε αἰχμάλωτο τὸν Ἰουγούρθα (105) καὶ τὸν ἔφερε στὴ Ρώμη, ὅπου καὶ πέθανε στὴ φυλακή.

Οἱ *Κίμβροι* καὶ οἱ *Τεύτονες*, γερμανικοὶ λαοὶ ποὺ κατοικοῦσαν στὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς, ἔκαναν εἰσβολὴ στὴ Γαλατία καὶ μὲ τὶς λεηλασίες τους ἔφτασαν ὡς τὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία στὴ Γαλατία, τὴ Ναρβωνίτιδα. Τέσσερεις ρωμαϊκοὶ στρατοὶ χάθηκαν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο. Στὴν κρίσιμη ὥρα ἔφτασε ὁ Μάριος ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ καὶ νίκησε σὲ δύο ἀποφασιστικὲς μάχες τοὺς δύο γερμανικοὺς στρατούς, ἀφοῦ πρῶτα μπόρεσε νὰ τοὺς διασπάσει.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

῾Ο Μάριος ἔκαμε μιὰ σπουδαιότατη στρατιωτικὴ μεταρρύθμιση. Δέχτηκε στὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ ἄπορους πολίτες ποὺ ἤθελαν νὰ ὑπηρετήσουν μὲ μισθό. ῾Η μεταρρύθμιση αὐτὴ εἶχε σοβαρότατες πολιτικὲς συνέπειες. Οἱ ἐπαγγελματίες πιὰ στρατιῶτες ὑπηρετοῦσαν γιὰ τὸ μισθὸ καὶ φρόντιζαν νὰ πλουτίσουν μὲ τὸν πόλεμο. Ἔτσι ὅμως σιγὰ σιγὰ ἐξασθένησε ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας, γιατὶ ὁ στρατὸς ἀφοσιώθηκε στὸν στρατηγό, καὶ φιλόδοξοι στρατηγοὶ μποροῦσαν, στηριγμένοι στὸ στρατό, νὰ περιφρονοῦν τοὺς νόμους καὶ νὰ ἐπιχειροῦν νὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσία στὴ Ρώμη.

Νόμισμα τοῦ Ἰουγούρθα
(Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)
Στὴ μιὰ ὄψη εἰκονίζεται ὁ ἐπικίνδυνος Νουμηδὸς βασιλιάς: στὴν ἄλλη ὁ ἐλέφας, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὸν χρησιμοποιοῦσαν πολὺ στὴν Ἀφρική.

ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ – Ο ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

῾Η Ρώμη ὕστερα ἀπὸ τὶς λαμπρὲς νίκες του δέχτηκε μὲ ἐνθουσιασμὸ τὸ Μάριο κι αὐτὸς τότε στράφηκε ἀποφασιστικὰ στοὺς δημοκρατικούς. Στὴν περίσταση ὅμως αὐτὴ φάνηκε ἡ ἀπειρία τοῦ στρατηγοῦ στὰ πολιτικά. Οἱ δημαγωγοὶ ὀπαδοί του ἐκμεταλλεύτηκαν τὴ δημοτικότητά του, γιὰ νὰ πετύχουν προσωπικὰ ὀφέλη, καὶ προκάλεσαν ταραχές, ἔτσι ποὺ ὁ Μάριος ἀναγκάστηκε νὰ στραφεῖ ἐναντίον τους καὶ νὰ ὑποστηρίξει τὴ σύγκλητο. Οἱ δημοκρατικοὶ θεώρησαν προδοσία τὴ στάση του καὶ τὸν

ἐγκατάλειψαν. Τότε ὁ Μάριος ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Ρώμη μὲ τὴν πρόφαση πὼς θὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἀνατολή. Μὲ τὴν ἀναχώρησή του στὴν πολιτικὴ ζωὴ κυριάρχησαν πάλι οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ ἡ σύγκλητος.

Τὰ ἑπόμενα χρόνια ἡ Ἰταλία συγκλονίστηκε ἀπὸ τὸν λεγόμενο *συμμαχικὸ πόλεμο*. Οἱ λαοὶ τῆς Ἰταλίας δηλ. πῆραν τὰ ὅπλα καὶ ζητοῦσαν κι αὐτοὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. Ἡ Ρώμη βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση. Στὸν πόλεμο νικητὲς βγῆκαν οἱ Ρωμαῖοι, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἡ σύγκλητος ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ Ρώμη ἔπαψε νὰ εἶναι κυρίαρχη πόλη καὶ ἔγινε ἡ πρωτεύουσα ποὺ κυβερνᾶ πολίτες κράτους μὲ ἴσα δικαιώματα.

Ο ΣΥΛΛΑΣ (136–78)

Ὁ συμμαχικὸς πόλεμος ἔφερε στὸ προσκήνιο ἕναν νέο πολιτικὸ ἄντρα, τὸν *Σύλλα*. Ὁ *Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας* καταγόταν ἀπὸ τὴ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Κορνηλίων. Εἶχε διαπρέψει ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Μαρίου στὴν Ἀφρικὴ κι ἀργότερα ἔδειξε μεγάλη στρατηγικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱκανότητα. Οἱ στρατιῶτες τὸν ἀγαποῦσαν, γιατὶ τοὺς ἔδινε μεγάλη ἐλευθερία καὶ τοὺς ἄφηνε νὰ λαφυραγωγοῦν τὶς χῶρες ποὺ κατακτοῦσαν. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἔμεινε ὑποστηρικτὴς τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας.

Η ΑΝΤΙΖΗΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Οἱ δύο πολιτικοὶ ἄντρες Μάριος καὶ Σύλλας γρήγορα συγκρούστηκαν. Ἡ σύγκλητος εἶχε ἀναθέσει στὸν Σύλλα τὴν ἀρχηγία τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ ἐπικίνδυνου βασιλιᾶ τοῦ Πόντου Μιθριδάτη. Ὁ Μάριος δυσαρεστημένος ἀπὸ τὴν ἀπόφαση ξεσήκωσε τὸ λαὸ καὶ πέτυχε νὰ πάρει αὐτὸς τὴν ἀρχηγία. Τότε ὁ Σύλλας, ποὺ βρισκόταν στὴν Κάτω Ἰταλία ἕτοιμος νὰ περάσει ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα, γύρισε πίσω καὶ ὁδήγησε τὸ στρατὸ ἐναντίον τῆς Ρώμης κι ἔτσι ἀκύρωσε τὴν ἀπόφαση. Ὅταν ὅμως ἔφυγε γιὰ τὴν Ἑλλάδα (87), ὁ Μάριος γύρισε στὴ Ρώμη, ἔσφαξε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Σύλλα, λεηλάτησε τὴν πόλη κι ἔβαλε σὲ κατάλογο προγραφῶν τὸν ἴδιο τὸ Σύλλα καὶ δήμευσε τὴν περιουσία του. Ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ λίγους μῆνες πέθανε (86).

Ἡ μορφὴ τοῦ Μιθριδάτη πάνω σὲ τετράδραχμο.

Ἀνάμεσα στὰ κράτη ποὺ δημιουργήθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ κράτους τῶν Σελευκιδῶν ἦταν καὶ τὸ μικρὸ βασίλειο τοῦ Πόντου μὲ πρωτεύουσα τὴ Σινώπη. Τὸ μικρὸ αὐτὸ κράτος ἅπλωσε τὴν ἐξουσία του καὶ στὶς γύρω χῶρες καὶ μὲ τὸν καιρὸ ἔγινε πολὺ ἰσχυρό· εἶχε στρατὸ ὀργανωμένο μὲ τὸ μακεδονικὸ σύστημα, στόλο καὶ πολλοὺς θησαυρούς.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βασιλιὰς τοῦ Πόντου ἦταν ὁ ξακουστὸς *Μιθριδάτης ΣΤ΄ ὁ Εὐπάτορας* (120–63). Εἶχε ἑλληνικὸ αἷμα, γιατὶ ἡ μητέρα του ἦταν Ἑλληνίδα. Ἦταν ἄνθρωπος ἐξαιρετικὰ μεγαλόσωμος καὶ μὲ τεράστιες σωματικὲς δυνάμεις. Μιλοῦσε 22 γλῶσσες, ἀγαποῦσε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κι ἔδειξε μεγάλη φροντίδα γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Ὀνειρευόταν νὰ ἱδρύσει ἕνα μεγάλο κράτος. Ἔτσι, τὴν ὥρα ποὺ οἱ Ρωμαῖοι ἦταν ἀπασχολημένοι μὲ τὸν συμμαχικὸ πόλεμο, ὁ Μιθριδάτης κυρίεψε τὴ Μ. Ἀσία καὶ κατέβηκε ἐλευθερωτὴς στὶς παράλιες ἑλληνικὲς πόλεις. Οἱ κάτοικοι τὸν δέχτηκαν μὲ ἀνακούφιση, γιατὶ τοὺς πίεζαν ἡ κακὴ διοίκηση τῶν Ρωμαίων καὶ οἱ δημοσιῶνες μὲ τὴν ἀπληστία τους. Ὁ βασιλιὰς τοῦ Πόντου μετάφερε τὴν πρωτεύουσά του στὴν Πέργαμο καὶ τὸ 88 διάταξε ἀπὸ τὴν Ἔφεσο γενικὴ σφαγὴ τῶν Ἰταλῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Θανατώθηκαν τότε πάνω ἀπὸ 80.000 ἄνθρωποι. Ἔπειτα ὁ στόλος του κυρίεψε τὴ Δῆλο, ποὺ ἦταν γιὰ τοὺς Ρωμαίους γέφυρα στὸ πέρασμά τους στὴν Ἀσία, κι ἔφτασε στὸν Πειραιά. Πολλὲς πόλεις στὴν Ἑλλάδα, ἀνάμεσά τους ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιάς, τὸν δέχτηκαν σὰν ἐλευθερωτή. Ἄλλα στρατεύματά του μπῆκαν ἀπὸ τὴ Θράκη στὴ Μακεδονία (87).

Ἔτσι, ὁλόκληρη ἡ Ἀνατολὴ ἦταν ἀνάστατη καὶ ὁ Μιθριδάτης ἔγινε ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς τῆς Ρώμης ὕστερα ἀπὸ τὸν Ἀννίβα. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἄλλαξαν, ὅταν ἐμφανίστηκαν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 87 ὁ Σύλλας φτάνει στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκία τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ. Τότε ἀφαίρεσε πολύτιμα ἀναθήματα ἀπὸ πολ-

λοὺς ναούς, γιὰ νὰ ἐξοικονομήσει χρήματα γιὰ τὸν πόλεμο, καὶ κατάστρεψε τὰ ὡραῖα δάση τοῦ Λύκειου καὶ τῆς Ἀκαδημίας, γιὰ νὰ κάνει μὲ τὰ δέντρα τους πολιορκητικὲς μηχανές. Τὸν Μάρτιο τοῦ 86 ὁ Σύλλας κυρίεψε τὴν Ἀθήνα καὶ κυριολεκτικὰ τὴν ἔπνιξε στὸ αἷμα. Ἀφοῦ νίκησε τοὺς δύο στρατοὺς τοῦ Μιθριδάτη, τὸν ἕνα στὴ Χαιρώνεια καὶ τὸν ἄλλο στὸν Ὀρχομενὸ τῆς Βοιωτίας, κατευθύνθηκε μὲ τὸ στόλο του στὴν Ἀσία. Οἱ ἐσωτερικὲς ὅμως ἀνωμαλίες τῆς Ρώμης τὸν ὑποχρέωσαν νὰ κλείσει τὴ συνθήκη τῆς Δαρδάνου, μὲ τὴν ὁποία ὁ Μιθριδάτης παραιτήθηκε ἀπὸ τὶς κτήσεις του στὴ Μ. Ἀσία καὶ πλήρωσε μεγάλη χρηματικὴ ἀποζημίωση (84).

ΟΙ ΠΡΟΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Ὁ Σύλλας γύρισε στὴν Ἰταλία μὲ 40 χιλιάδες στρατό, ἔγινε κύριος τῆς καταστάσεως στὴ Ρώμη καὶ ἐκδικήθηκε ἄγρια τοὺς δημοκρατικοὺς γιὰ τὴ στάση τους ἀπέναντί του. Κάθε μέρα στὴν ἀγορὰ δημοσιευόταν κατάλογος μὲ τὰ ὀνόματα ἐκείνων τοὺς ὁποίους ὁ καθένας μποροῦσε νὰ τοὺς σκοτώσει καὶ μάλιστα μὲ ἀμοιβή. Πάνω ἀπὸ 90 συγκλητικοὶ καὶ 2.600 ἱππεῖς χάθηκαν. Αὐτὲς εἶναι οἱ περίφημες **προγραφὲς** τοῦ Σύλλα (82).

Ὁ Σύλλας οὐσιαστικὰ ἀπόχτησε ἀπόλυτη ἐξουσία στὴ Ρώμη. Πῆρε τὸν τίτλο τοῦ *δικτάτορα* μὲ *ἀπεριόριστη νομοθετικὴ* καὶ *συντακτικὴ ἐξουσία* κι ἄλλαξε ριζικὰ τὸ πολίτευμα. Ἔδωσε ὅλη τὴν ἐξουσία στὴ σύγκλητο καὶ περιόρισε τὰ δικαιώματα ὅλων τῶν ἀρχόντων. Οἱ δήμαρχοι ἔχασαν τὸ δικαίωμα τοῦ βέτο καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ περιορίστηκαν σημαντικά.

Ὁ Σύλλας παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια (79) καὶ τὸν ἑπόμενο χρόνο πέθανε (78).

Β΄ Ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Καίσαρ

Ο ΠΟΜΠΗΙΟΣ

Τὸ ἔργο τοῦ Σύλλα τὸ ἀνάτρεψε ὁ Πομπήιος. Ἦταν ἀριστοκράτης στὴν καταγωγή, πλούσιος, μὲ ὡραία φυσιογνωμία, φιλόδοξος ἀλλὰ ἄτολμος, τυχερὸς στρατηγός, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει ἐξαιρετικὰ προσόντα στρατηγοῦ. Τελείωσε μὲ εὐκολία τοὺς πολέμους ἐναντίον τοῦ *Σερτωρίου* στὴν Ἰσπανία, ἐναντίον τῶν *δούλων* στὴν Ἰταλία καὶ τῶν *πειρατῶν* στὴ Μεσόγειο καὶ ἐναντίον τοῦ *Μιθριδάτη* στὴν Ἀνατολή.

Ὁ *Σερτώριος*, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἄριστους ἀξιωματικοὺς τοῦ Μάριου,

ὅταν δέχθηκε τὴν ἐπίθεση τοῦ Σύλλα, κατάφυγε στὴν Ἱσπανία, ὅπου ὀργάνωσε στρατὸ κι ἀπειλοῦσε νὰ ἀνατρέψει τὸ πολιτικὸ καθεστὼς στὴ Ρώμη. Ἡ σύγκλητος ἀνάθεσε τὸν πόλεμο ἐναντίον του στὸν Πομπήιο (77) καὶ ὁ νεαρὸς στρατηγὸς μπόρεσε νὰ νικήσει τὸν περίφημο στασιαστὴ μὲ δόλο καὶ πονηρία (72). Φρόντισε νὰ δολοφονηθεῖ πρῶτα ὁ Σερτώριος καὶ κατόπι μὲ εὐκολία νίκησε τὸ στρατό του.

Στὴν περίοδο 73–71 ἡ Ἰταλία ἀναστατώθηκε ἀπὸ μιὰ ἐπικίνδυνη ἐξέγερση τῶν δούλων ποὺ εἶχαν ἀρχηγό τους τὸν *Σπάρτακο*, δοῦλο ἀπὸ τὴ Θράκη, ἄνθρωπο μὲ ἐξαιρετικὴ εὐφυΐα καὶ ὀργανωτικὴ ἱκανότητα. Ἡ σύγκλητος ἀνάθεσε στὸν Κράσσο, τὸν πιὸ πλούσιο ἄνθρωπο τῆς Ρώμης, τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν δούλων. Ὁ Κράσσος κατάφερε νὰ ἀποκλείσει τοὺς δούλους στὴ νότια Ἰταλία, ὅπου ὁ Σπάρτακος ἀγωνίστηκε μὲ αὐταπάρνηση, ἀλλὰ σκοτώθηκε. Ἀπομεινάρια τοῦ στρατοῦ τῶν δούλων κατευθύνθηκαν στὴν Ἄνω Ἰταλία, ὅπου τοὺς ἐξόντωσε ὁ Πομπήιος, ποὺ τότε γυρνοῦσε ἀπὸ τὴν Ἱσπανία. Γι' αὐτὸ διακήρυξε πὼς *αὐτὸς ἔβγαλε ἀπὸ τὶς ρίζες τὸν πόλεμο* ἐναντίον τῶν *δούλων*.

Οἱ δύο στρατηγοὶ – Πομπήιος καὶ Κράσσος – ἔφθασαν στὴ Ρώμη καὶ λίγο ἔλειψε νὰ συγκρουστοῦν. Προτίμησαν ὅμως νὰ συνεννοηθοῦν καὶ ἔγιναν καὶ οἱ δύο ὕπατοι. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σύγκλητος δὲν τοὺς ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ τελέσουν θρίαμβο στράφηκαν στὸ δημοκρατικὸ κόμμα καὶ κατάργησαν ὅλους σχεδὸν τοὺς νόμους τοῦ Σύλλα (70).

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΤΩΝ (68–67)

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπὸ τότε ποὺ κατάκτησαν τὴν Ἀνατολή, παραμέλησαν τὸ στόλο κι αὐτὸ ἔγινε αἰτία νὰ ἀναπτυχθεῖ σὲ ἐπικίνδυνο βαθμὸ ἡ πειρατεία. Σ' ὅλη τὴν παραλία τῆς Κιλικίας εἶχαν ἐγκατασταθεῖ πειρατὲς ποὺ εἶχαν τὸν ἔλεγχο τῶν θαλασσινῶν δρόμων καὶ λήστευαν τὰ πλοῖα καὶ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου. Οἱ κάτοικοι τῆς Ρώμης ἄρχισαν νὰ αἰσθάνονται τὴν ἔλλειψη τοῦ σιταριοῦ καὶ τῶν τροφίμων, ποὺ τώρα οἱ ἔμποροι τὰ πουλοῦσαν σὲ ὑπέρογκες τιμές.

Τὸ ἔτος 67 δόθηκε στὸν Πομπήιο σχεδὸν ἀπόλυτη ἐξουσία, γιὰ νὰ ἐξοντώσει τοὺς πειρατές. Σὲ διάστημα μικρότερο ἀπὸ χρόνο οἱ πειρατὲς ὑποτάχτηκαν. Ὁ Πομπήιος τοὺς ὑποχρέωσε νὰ μετακινηθοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Κιλικίας καὶ νὰ ζήσουν ἐκεῖ. Ἡ ἀγορὰ τῆς Ρώμης γέμισε πάλι ἀπὸ τρόφιμα καὶ αὐξήθηκε ἡ δημοτικότητα τοῦ Πομπήιου καί, πρὶν ἀκόμα γυρίσει στὴν Ἰταλία, οἱ Ρωμαῖοι τοῦ ἀνάθεσαν ἕνα πιὸ σημαντικὸ ἔργο, τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη.

Ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σύλλα ἐπαναστάτησε πάλι ὁ Μιθριδάτης. Αὐτὴ τὴ φορὰ εἶχε σύμμαχο τὸν *Τιγράνη*, ἰσχυρὸ βασιλιὰ τῆς Ἀρμενίας καὶ γαμπρό του, ὁ ὁποῖος λίγο πρὶν εἶχε καταλύσει τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν.

Ὁ διοικητὴς τῆς Κιλικίας *Λούκουλλος* βάδισε ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Πόντου καὶ τὸν καταδίωξε στὴν Ἀρμενία, προχώρησε νικητὴς ὡς τὸν Εὐφράτη, νίκησε τὸν Τιγράνη καὶ κυρίεψε τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους του, τὰ *Τιγρανόκερτα* (69). Ἡ μεγάλη του ὅμως αὐστηρότητα δυσαρέστησε τὸ στρατό, ποὺ τελικὰ στασίασε. Ὁ Λούκουλλος ἀναγκάστηκε νὰ ἀποχωρήσει καὶ ἔχασε ὅ,τι κέρδισε μὲ τὶς νίκες του.

Ὁ Τιγράνης *(πάνω σὲ νόμισμα)*
Ὁ βασιλιὰς τῆς Ἀρμενίας φορᾶ τὴν περσικὴ τιάρα, ὅπως ἄλλοτε οἱ βασιλιάδες τῆς Περσίας. Ἡ ψυχρὴ φυσιογνωμία του ἀποτελεῖ ἀντίθεση στὴ ζωηρὴ καὶ ἐνεργητικὴ μορφὴ τοῦ Μιθριδάτη.

Τὸ 66 ὁ Πομπήιος μὲ ἐντολὴ τῆς συγκλήτου συνέχισε τὸν πόλεμο. Νίκησε τὸν Μιθριδάτη καὶ ἀνάγκασε τὸν Τιγράνη νὰ ὑποταχθεῖ. Ὁ Μιθριδάτης ἔφυγε στὴν Κριμαία ὅπου καὶ αὐτοκτόνησε. Ὁ Πομπήιος στὴ συνέχεια ὑπόταξε τὴ Συρία καὶ δημιούργησε ἀπὸ τὶς κατακτήσεις του τρεῖς ἐπαρχίες: Τοῦ Πόντου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.

Ο ΚΙΚΕΡΩΝ – Η ΣΥΝΩΜΟΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΙΛΙΝΑ (66–63)

Στὸ μεταξὺ χάος εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ρώμης. Ὁ εὐγενὴς *Σέργιος Κατιλίνας*, ποὺ σπατάλησε τὴν περιουσία του σὲ ἄσωτη ζωή, συνένωσε ὅλους τοὺς δυσαρεστημένους καὶ τοὺς κακοποιοὺς καὶ σκόπευε νὰ καταλάβει μὲ τὴ βία τὴν ἐξουσία, νὰ σκοτώσει τοὺς ἄρχοντες καὶ νὰ ἁρπάξει τὶς περιουσίες τῶν πλουσίων. Τοὺς σκοπούς του αὐτοὺς τοὺς ματαίωσε ὁ ρήτορας Κικέρων, ὕπατος τὸ 65, ὁ ὁποῖος ἔγκαιρα ἀνακάλυψε τὰ σχέδια τοῦ Κατιλίνα. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὀνομάζεται *συνωμοσία* τοῦ *Κατιλίνα*.

῾Ο Κικέρων (106–43) ἦταν ὁ πιὸ ἀξιόλογος ἀπὸ τοὺς ρήτορες τῆς Ρώμης, συμπατριώτης τοῦ Μάριου. Συμπαθοῦσε τοὺς δημοκρατικούς, ἀλλὰ δὲν εἶχε μεγάλη σταθερότητα στὶς πολιτικές του ἰδέες. Δὲν ἔπαψε νὰ κολακεύει τὸν Πομπήιο οὔτε μπόρεσε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν ἐπιτυχία του στὴν ἀποκάλυψη τῆς συνωμοσίας.

Ο ΚΑΙΣΑΡ – Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ (60 π.Χ.)

῾Ο Κικέρων
(Μουσεῖο Μαδρίτης).

Στὴν πολιτικὴ σκηνὴ ἐμφανίστηκε στὸ μεταξὺ ἕνας νέος ἄντρας, ὁ Καίσαρ. ῾Ο *Γάιος Ἰούλιος Καίσαρ* (101–44), ποὺ ἀπὸ νωρὶς εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστός, καταγόταν ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη οἰκογένεια τῆς Ρώμης, ἀπὸ τὴν Ἰουλία γενεά*. ῾Η ἄμετρη ὅμως φιλοδοξία του καὶ οἱ νεώτεροι συγγενικοὶ δεσμοί του τὸν ἔφεραν στὴ δημοκρατικὴ μερίδα. Εἶχε σπαταλήσει τὴν περιουσία του καὶ ἀναγκαζόταν νὰ δανείζεται ἀπὸ τὸν Κράσσο, ὁ ὁποῖος ἔβλεπε τὰ προσόντα τοῦ νέου καὶ ἤθελε νὰ τὸν χρησιμοποιήσει στοὺς πολιτικούς του σκοπούς. Ἀργότερα φάνηκαν οἱ ἀρετὲς τοῦ Καίσαρα: ἡ ὀργανωτικὴ ἱκανότητα, ἡ στρατηγική του ἰδιοφυΐα, ἡ ἀπαράμιλλη δραστηριότητα.

῾Ο Πομπήιος γύρισε τὸ 61 στὴ Ρώμη, ἀλλὰ ἔκανε τὸ σφάλμα νὰ διαλύσει τὸ στρατό του. ῾Η σύγκλητος ἀρνήθηκε νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἐνέργειές του στὴν Ἀσία καὶ φαινόταν

πάλι πανίσχυρη. Τότε ὁ Πομπήιος, ὁ Κράσσος καὶ ὁ Καίσαρ ὑπόγραψαν ἕνα εἶδος πολιτικῆς συμφωνίας καὶ μοιράστηκαν τὴν ἐξουσία. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ὀνομάστηκε *Πρώτη Τριανδρία* (60).

Ὁ Καίσαρ ἔγινε ὕπατος γιὰ τὸ 59. Τότε ἐπικυρώθηκαν οἱ ἐνέργειες τοῦ Πομπήιου στὴν Ἀνατολή, μοιράστηκαν χωράφια στοὺς στρατιῶτες του καὶ ὁ Καίσαρ μὲ τὴ λήξη τῆς ὑπατικῆς του ἐξουσίας διοριζόταν γιὰ μιὰ πενταετία διοικητὴς τῆς «ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας» καὶ τῆς Ναρβωνίτιδας. Γιὰ ἀσφάλεια οἱ τρεῖς πολιτικοὶ ἄνδρες ἔδωσαν τὰ ἀξιώματα σὲ δικούς τους ἀνθρώπους καὶ ἐξόρισαν τὸν Κικέρωνα.

Ο Καίσαρ
Μαρμάρινο κεφάλι.
(Μουσείο Νεαπόλεως)

Ὁ Καίσαρ ἔφυγε γιὰ τὴν ἐπαρχία του. Ἐκεῖ μὲ πολλοὺς ἀγῶνες (58–50), στοὺς ὁποίους φάνηκαν τὰ στρατηγικά του προσόντα, μπόρεσε νὰ ὑποτάξει τὴν «πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατία», τὴ χώρα δηλαδὴ ἀνάμεσα στὶς Ἄλπεις, τὰ Πυρηναῖα, τὸν Ρῆνο καὶ τὸν Ἀτλαντικό. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ περιλαμβάνονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημερινὴ Γαλλία, καὶ ἡ Ἐλβετία, τὸ Βέλγιο καὶ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Ὁλλανδίας. Ἡ ὑποταγὴ τῆς Γαλατίας ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὸν πολιτισμό. Μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Καίσαρα ἄρχισε νὰ διαδίδεται ὁ πολιτισμὸς στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Εὐρώπη.

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΜΠΗΙΟ (49–45)

Στὸ μεταξὺ ὁ Κράσσος σκοτώθηκε στὴ Συρία πολεμώντας τοὺς Πάρθους (53). Κύριος τῆς καταστάσεως στὴ Ρώμη ἔμεινε ὁ Πομπήιος, ποὺ φρόντισε νὰ ἐξουδετερώσει τὸν Καίσαρα ὑποχρεώνοντας τὴ σύγκλητο νὰ τὸν ἀνακαλέσει. Ὁ Καίσαρ μὲ τὸν ἀφοσιωμένο στρατό του βάδισε ἐναντίον τῆς Ρώμης (49).

Ὁ Πομπήιος τότε ἀναγκάστηκε μὲ πέντε λεγεῶνες νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ νὰ περάσει ἀπέναντι, στὴν Ἤπειρο, ὅπου τὸν ἀκολούθησε καὶ ὁ Καίσαρ. Σὲ μάχη στὰ *Φάρσαλα* (48) ὁ Πομπήιος νικήθηκε καὶ κατάφυγε στὴν Αἴγυπτο. Ἐκεῖ θανατώθηκε μὲ ἐντολὴ τοῦ βασιλιᾶ Πτολεμαίου. Ὕστερα ἀπὸ λίγο ἔφτασε στὴν Αἴγυπτο ὁ Καίσαρ, ποὺ γοητεύθηκε ἀπὸ τὶς ὀμορφιὲς καὶ τὰ πλούτη τῆς χώρας τῶν Φαραὼ καὶ ἀπὸ τὰ θέλγητρα

τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πτολεμαίου Κλεοπάτρας, τὴν ὁποία μάλιστα βοήθησε νὰ πάρει τὸ θρόνο.

Ἀφοῦ στὸ χρονικὸ διάστημα 47–45 ὁ Καίσαρ ἐξόντωσε καὶ τοὺς τελευταίους ὀπαδοὺς τοῦ Πομπήϊου στὴν Ἀσία, τὴν Ἀφρικὴ καὶ τὴν Ἰσπανία, ἔμεινε μόνος κυρίαρχος τοῦ κράτους.

Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ

Ὁ Καίσαρ ἀνακηρύχτηκε *ἰσόβιος δικτάτορας* καὶ συγκέντρωσε στὰ χέρια του ὅλες τὶς ἐξουσίες. Δὲν ἀκολούθησε ὅμως τὸ παράδειγμα τοῦ Σύλλα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔκανε προγραφές. Ἔλεγε πὼς ἤθελε νὰ ἐπικρατήσει μὲ τὴν ἐπιείκεια καὶ τὴν πραότητα.

Ἡ διοίκησή του ἦταν ἐξαιρετική. Περιόρισε τὴν ἀνεξαρτησία τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ κατάργησε παντοῦ τὴ βία. Ἔκανε πάρα πολλὰ κοινωφελῆ ἔργα καὶ ἵδρυσε πολλὲς ἀποικίες, ὅπου ἐγκατάστησε ἄπορους πολίτες. Ἀνοικοδομήθηκαν ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Καρχηδόνα καὶ γρήγορα παρουσίασαν πρόοδο. Τέλος, μὲ τὴ συνεργασία πολλῶν σοφῶν, διόρθωσε τὸ ἡμερολόγιο καὶ τὸ νέο, διορθωμένο, ὀνομάστηκε πρὸς τιμή του *Ἰουλιανό*. Στὴ Ρώμη ὅμως ἄρχισαν νὰ φοβοῦνται πὼς ὁ Καίσαρας ἤθελε νὰ γίνει βασιλιάς. Γι' αὐτὸ οἱ ἀδιάλλακτοι δημοκρατικοὶ καὶ οἱ ταραχοποιοὶ ἑνώθηκαν σὲ συνωμοσία μὲ ἀρχηγοὺς τὸν Κάσσιο καὶ τὸν Βροῦτο, φίλο τοῦ Καίσαρα. Στὶς 15 Μαρτίου τοῦ 44 οἱ συνωμότες δολοφόνησαν τὸν Καίσαρα τὴν ὥρα ποὺ βρισκόταν στὴ σύγκλητο. Ἦταν τότε ὁ Καίσαρ 57 χρονῶν.

Γ' Ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς

Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Καίσαρα κύριος τῆς καταστάσεως στὴ Ρώμη ἔγινε ὁ ὕπατος Ἀντώνιος, στενός του φίλος. Αὐτὸς συνεννοήθηκε μὲ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ἱππικοῦ *Λέπιδο* καὶ ξεσήκωσε τὸ λαὸ ἐναντίον τῶν δολοφόνων.

Ὁ *Μάρκος Ἀντώνιος* καταγόταν ἀπὸ ἀρχαία οἰκογένεια καὶ διακρίθηκε σὲ πολλοὺς πολέμους. Ἦταν διαρκῶς πνιγμένος στὰ χρέη καὶ ἀγαποῦσε τὸ κρασὶ καὶ τὶς διασκεδάσεις. Ἦταν τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, ἀλλὰ

δὲν εἶχε πολιτικὲς ἀρετές. Προσκολλήθηκε στὸν Καίσαρα κι αὐτὸς τὸν ἀνέβασε στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα.

Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ

Ὅταν ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καίσαρα, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς συνωμοσίας ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Ρώμη καὶ ὁ Ἀντώνιος ἔμεινε πιὰ πραγματικὸς κύριος τῆς καταστάσεως. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἔφτασε στὴ Ρώμη ὁ ἀνεψιὸς καὶ θετὸς γιὸς τοῦ Καίσαρα, ὁ νεαρὸς *Ὀκταβιανός*.

Ὁ Ὀκταβιανὸς ἦταν νέος, μόλις 19 χρόνων, καχεκτικὸς κι' ἀδύνατος καὶ εἶχε ἑλκυστικὴ φυσιογνωμία. Ἦταν φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πολὺ ἐπιτήδειος στὸ νὰ κερδίζει φίλους. Ἔδειξε μεγάλη πολιτικὴ εὐστροφία καὶ ὑποκρίθηκε τὸ μετριοπαθῆ καὶ ἀνεξίκακο. Στὴν ἀρχὴ κολάκεψε τὸν ἰσχυρὸ Ἀντώνιο καὶ ἔκανε πὼς πείθεται στὶς συμβουλὲς τοῦ Κικέρωνα.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ (43) – ΟΙ ΠΡΟΓΡΑΦΕΣ

Ὅταν ὁ Ἀντώνιος ἔφυγε γιὰ τὴ βόρεια Ἰταλία μὲ σκοπὸ νὰ καταδιώξει τοὺς δολοφόνους, ὁ Ὀκταβιανὸς δέχθηκε νὰ ὑποστηρίξει τὴ σύγκλητο καὶ τὸν Κικέρωνα καί, ἐνῶ ὁ ξακουστὸς ρήτορας ἐκφωνοῦσε στὴν ἀγορὰ τοὺς δριμύτατους λόγους του ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου, τοὺς γνωστοὺς ὡς *φιλιππικούς*, (44–43), αὐτὸς ξεκίνησε ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου. Προτίμησε ὅμως νὰ συνεννοηθεῖ μαζί του καὶ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Λέπιδου οἱ τρεῖς ἄντρες σχημάτισαν τὴ *δεύτερη Τριανδρία* (Ὀκτώβριος τοῦ 43).

Ὀκταβιανὸς
(Ρώμη, Βατικανὸ)

Ὕστερα ἀπὸ λίγο μπῆκαν στὴ Ρώμη καὶ διακήρυξαν πὼς σκοπός τους ἦταν νὰ τιμωρήσουν τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρα. Ἀμέσως μετὰ ἄρχισαν οἱ προγραφὲς μὲ τὴν ἑξῆς τρομερὴ προκήρυξη:

> *Διδαχτήκαμε ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Καίσαρα καὶ θὰ προλάβουμε τοὺς ἐχθρούς μας... Ἕτοιμοι νὰ ἀναλάβουμε μακρινὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν δολοφόνων, δὲν θέλουμε νὰ*

ἀφήσουμε πίσω ἐχθρούς. Ὅποιος βοηθήσει νὰ διαφύγουν ὅσοι ἔχουν προγραφεῖ, θὰ προγραφεῖ ὁ ἴδιος. Νὰ παρουσιάζονται τὰ κεφάλια αὐτῶν ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς καταλόγους προγραφῆς μπροστά μας. Ὁ ἐλεύθερος θὰ παίρνει ἀμοιβὴ 25 χιλιάδες κατὰ κεφαλὴ καὶ ὁ δοῦλος 10 χιλιάδες, τὴν ἐλευθερία του καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη. Τὰ ὀνόματα τῶν φονιάδων καὶ τῶν καταδοτῶν θὰ μένουν μυστικά.

Ἡ σκληρότητα τῶν ἀρχηγῶν δὲν εἶχε ὅρια. Θανατώθηκαν τότε ὁ πατέρας τοῦ Λέπιδου, ὁ κηδεμόνας τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ ὁ θεῖος τοῦ Ἀντωνίου. Θύμα τῶν προγραφῶν ἦταν καὶ ὁ Κικέρων· τὸν ἔπιασαν στὴν ἔπαυλή του τὴ στιγμὴ ποὺ ἑτοιμαζόταν νὰ φύγει γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Σκότωσαν 130 συγκλητικοὺς καὶ 2 χιλιάδες ἱππεῖς.

Η ΜΑΧΗ ΣΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΣ (42)

Οἱ δύο σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς δολοφόνους, ὁ Κάσσιος καὶ ὁ Βροῦτος, εἶχαν καταφύγει στὴν Ἀνατολὴ καὶ στρατολόγησαν σημαντικὲς δυνάμεις. Ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς ἀποβίβασαν τὰ στρατεύματά τους στὴν Ἤπειρο καὶ προχώρησαν ἐναντίον τους. Ἡ σύγκρουση ἔγινε στὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων (42). Ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος νικήθηκαν καὶ αὐτοκτόνησαν. Μὲ τὸ θάνατό τους ἡ δημοκρατία ἔχασε τοὺς τελευταίους ὑπερασπιστές της.

Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη τους ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος παραμέρισαν τὸν Λέπιδο καὶ μοιράστηκαν τὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος. Ὁ Ὀκταβιανὸς πῆρε τὴ Δύση καὶ ὁ Ἀντώνιος τὴν Ἀνατολή. Γιὰ νὰ στερεώσουν τὴ φιλία τους, ὁ Ἀντώνιος πῆρε γυναίκα του τὴν ἀδερφὴ τοῦ Ὀκταβιανοῦ.

Ὁ Ὀκταβιανὸς ἔδειξε ἐξαιρετικὰ προσόντα κυβερνήτη καὶ οἱ λαοὶ τῆς Δύσης, ἰδιαίτερα τῆς Ἰταλίας, ἀνακουφίστηκαν ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ἐμφύλιου πολέμου. Ἀντίθετη ἦταν ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἀντωνίου στὴν Ἀνατολή. Θέλησε νὰ τιμωρήσει τὴ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα, ἐπειδὴ εἶχε βοηθήσει τὸν Κάσσιο, ἀλλὰ σκλαβώθηκε ἀπὸ τὰ θέλγητρά της

καὶ ἔζησε κοντά της στὴν Αἴγυπτο. Ἡ ἐκστρατεία ποὺ ἔκανε ἐναντίον τῶν Πάρθων, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ θάνατο τοῦ Κράσσου, κατάληξε σὲ ἀποτυχία. Κυρίεψε ὅμως τὴν Ἀρμενία καὶ τέλεσε γι' αὐτὸ μεγαλόπρεπο θρίαμβο στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἀπό τότε ὅμως ὑποδουλώθηκε ἀκόμα περισσότερο στὴν πονηρὴ βασίλισσα. Χάρισε σ' αὐτὴν καὶ τὰ παιδιά της ὅλες σχεδὸν τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, πῆρε διαζύγιο ἀπὸ τὴν Ὀκταβία καὶ τόλμησε μάλιστα νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴ σύγκλητο νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἐνέργειές του.

Ὀκταβία
(Παρίσι, Λοῦβρο)
Εἶναι ἡ ἀδερφὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ σύζυγος τοῦ Ἀντωνίου.

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ – Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΣΤΟ ΑΚΤΙΟ (31)

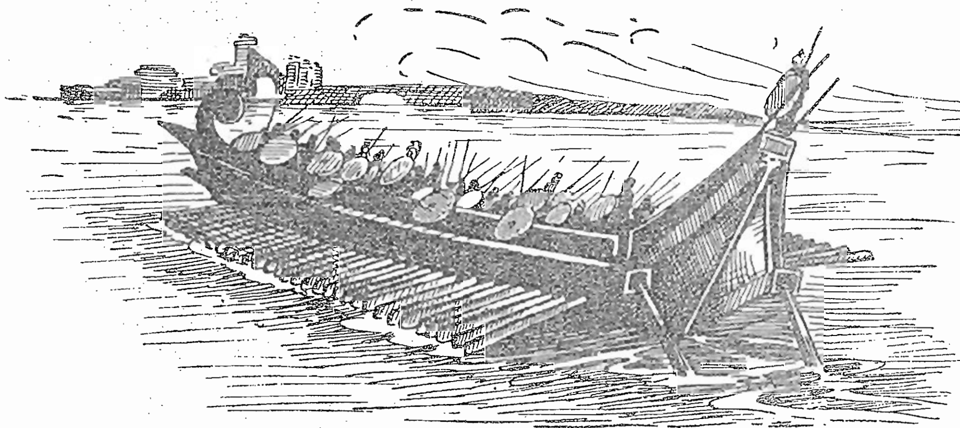
Ἀντώνιος καὶ Ὀκτάβια
(Χρυσὸ νόμισμα τοῦ 40 π.Χ. περίπου)

Στὴ Ρώμη ἀγανάκτησαν μὲ τὴ διαγωγὴ τοῦ Ἀντωνίου καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς ἐκμεταλλεύτηκε μὲ ἐπιτηδειότητα τὴν εὐκαιρία. Ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου, ἀλλὰ μὲ εἰσήγηση τοῦ Ὀκταβιανοῦ κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς βασίλισσας, ἡ ὁποία εἶχε *φιλοδοξήσει νὰ ὑποτάξει καὶ τὸ Καπιτώλιο* (Καλοκαίρι τοῦ 32).

Ὁ ἀγώνας κρίθηκε στὴ θάλασσα κοντὰ στὸ ἀκρωτήριο *Ἄκτιο*, στὴν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Στὴν πιὸ κρίσιμη στιγμὴ τῆς ναυμαχίας

τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἄρχισαν νὰ ἀπομακρύνονται μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ νότια. Ὁ Ἀντώνιος δὲν σκέφτηκε τίποτα· ἐγκατάλειψε στρατὸ καὶ στόλο καὶ ἀκολούθησε τὴ βασίλισσα (31).

Τὸν ἑπόμενο χρόνο ὁ Ὀκταβιανὸς ἔφθασε στὴν Αἴγυπτο. Τότε ὁ Ἀντώνιος αὐτοκτόνησε καὶ ἡ Κλεοπάτρα δοκίμασε νὰ σαγηνέψει τὸν Ὀκταβιανό, ὅπως παλιότερα τὸν Καίσαρα καὶ τὸν Ἀντώνιο. Ἀλλὰ ὁ νικητὴς τὴν ὑποδέχτηκε ψυχρὰ καὶ ἡ περήφανη βασίλισσα, ἐπειδὴ μάντεψε πὼς ὁ Ὀκταβιανὸς σκόπευε νὰ στολίσει μ' αὐτὴν τὸν θρίαμβό του, προτίμησε νὰ αὐτοκτονήσει. Ἡ Αἴγυπτος προσαρτήθηκε στὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ ἔγινε ἐπαρχία του.

Ρωμαϊκὸ πλοῖο

(Τοιχογραφία τῆς Πομπηίας).

Τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων ἦταν χαμηλότερα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά. Κινοῦνταν μὲ κουπιὰ καὶ πανιὰ καὶ μποροῦσαν νὰ μεταφέρουν πάρα πολλοὺς στρατιῶτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ – Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ἡ Αὐτοκρατορία

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 29 π.χ. ὁ Ὀκταβιανὸς γύρισε στὴ Ρώμη, ποὺ κυριολεκτικὰ τὴ θάμπωσε μὲ τὸ μεγαλόπρεπο θρίαμβο καὶ τὶς πολυτελεῖς γιορτές. Ἔκλεισε τὶς πόρτες τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ Ἰανοῦ, γιὰ νὰ δείξει πὼς ἡ περίοδος τῶν πολέμων ἔληξε.

Μὲ τὸν καιρὸ ὁ Ὀκταβιανὸς συγκέντρωσε στὰ χέρια του ὅλες τὶς ἐξουσίες καὶ ἔκανε τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης μοναρχικό. Κράτησε ὅμως τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς δημοκρατίας, γιὰ νὰ μὴν προκαλέσει τὴν ἀντίδραση τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρα ἦταν γι' αὐτὸν ἕνα μάθημα ποὺ ποτὲ δὲν ξέχασε καὶ γι' αὐτὸ δὲν δέχτηκε νὰ ὀνομαστεῖ δικτάτορας. Δέχτηκε μόνο *τὸν τίτλο* **princeps civium** δηλ. *πρῶτος πολίτης*. Διατηρήθηκαν οἱ ἐκκλησίες καὶ οἱ ἄρχοντες, ἡ σύγκλητος λειτουργοῦσε, ὅπως τὰ παλιὰ καλὰ χρόνια, καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς παρουσιάζεται ὡς ἄρχοντας δημοκρατικός.

Τὸ 28 π.χ. πῆρε *τὸν τίτλο τοῦ πρώτου στὴ σύγκλητο* καὶ σιγὰ σιγὰ ἔγινε *ἀνθύπατος*, *δήμαρχος*, *ὕπατος* καὶ *μέγιστος ἀρχιερέας*, εἶχε δηλ. αὐτὸς μόνος του ἐξουσίες ποὺ κανονικὰ ἔπρεπε νὰ τὶς ἀσκοῦν ἰδιαίτεροι ἄρχοντες.

Ὡς *ἀνθύπατος* εἶχε τὴν ἀνώτατη ἐξουσία, τὸ **imperium** ὅπως ἔλεγαν οἱ Ρωμαῖοι, στὶς ἐπαρχίες. Ἦταν δηλ. ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας τοῦ στρατοῦ καὶ ὁ ἀνώτατος δικαστής, μὲ τὸ δικαίωμα νὰ δικάζει ὅλους τοὺς κατοίκους (ἀκόμα καὶ τοὺς Ρωμαίους πολίτες). Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔδινε στὸν Ὀκταβιανὸ ἐξαιρετικὴ δύναμη καὶ γι' αὐτὸ πῆρε καὶ τὸν τίτλο **imperator** δηλ. *αὐτοκράτωρ**, τίτλο ποὺ πῆραν καὶ οἱ διάδοχοί του. Ἀπ' αὐτὸν καὶ τὸ πολίτευμα ὀνομάστηκε *αὐτοκρατορία*.

Ὡς *δήμαρχος* ἦταν ἀπαραβίαστος*. Συγκαλοῦσε τὴν ἐκκλησία καὶ τὴ σύγκλητο, πρότεινε νόμους καὶ μποροῦσε νὰ ἀκυρώνει ἀποφάσεις (μὲ τὸ βέτο του) τῶν ἄλλων ἀρχόντων. Ὡς *ὕπατος* κυβερνοῦσε τὴ Ρώμη καὶ τὴν Ἰταλία καὶ τὰ διατάγματά του ἦταν νόμος γιὰ ὅλο τὸ κράτος. Τέλος, τὸ ἀξίωμα τοῦ *μέγιστου ἀρχιερέα* ἔδινε στὴν ἐξουσία του χαρακτήρα θρη-

῾Ο Αὔγουστος
(Ρώμη, Βατικανὸ)

σκευτικό.

῎Ετσι ὁ ᾽Οκταβιανός, ὅπως παλιότερα οἱ βασιλιάδες, ἦταν ἀνώτατος ἄρχοντας στὸ στρατό, ἀνώτατος δικαστὴς καὶ νομοθέτης καὶ ἡ ἐξουσία του εἶχε κύρος θρησκευτικό. Τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ ἐξουσία του ἦταν ἱερὴ τὴν τόνισε καὶ ἡ σύγκλητος δίνοντάς του τὸν τίτλο *Αὔγουστος* (σεβαστός) τίτλο ποὺ τὸν ἔδιναν μόνο στοὺς θεούς. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι γνωστὸς στὴν ῾Ιστορία.

῾Η Διοίκηση τοῦ Αὐγούστου

῾Ο Αὔγουστος στὴν πραγματικότητα διαμόρφωσε ἕνα νέο διοικητικὸ σύστημα. Τὸ κράτος τὸ κυβερνοῦσε κυρίως τὸ ἰδιαίτερο *συμβούλιο τοῦ αὐτοκράτορα* ποὺ τὸ ἀποτέλεσαν ἔμπιστοι ὀπαδοί του. Αὐτοὶ εἶναι: ὁ παιδικός του φίλος καὶ ἐξαίρετος στρατηγὸς *᾽Αγρίππας* ποὺ εἶχε προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες στὴ διάρκεια τῶν ἐμφυλίων πολέμων· ὁ *Μαικήνας*, ἀπόγονος παλιᾶς βασιλικῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν Τυρρηνία, ὁ ὁποῖος διακρίθηκε κυρίως ὡς διπλωμάτης· τέλος μερικοὶ συγκλητικοὶ καὶ ἄλλοι ἀνώτεροι ὑπάλληλοι.

῾Ο Αὔγουστος, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζονται οἱ πολλὲς καὶ διάφορες ὑποθέσεις τῶν ἐπαρχιῶν, δημιούργησε ἰδιαίτερες ὑπηρεσίες· ἔτσι ὀργανώθηκε ἡ γραφειοκρατία* τοῦ Αὐγούστου, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν ἐξασκημένοι ὑπάλληλοι μὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα.

᾿Εκτὸς ἀπὸ τὸ δημόσιο θησαυροφυλάκιο, ποὺ τὸ διαχειριζόταν ἡ σύγκλητος, δημιούργησε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸ θησαυροφυλάκιο, στὸ ὁποῖο συγκέντρωνε τοὺς φόρους τῶν ἐπαρχιῶν. ᾿Απὸ τὸ ταμεῖο αὐτὸ πληρώνονταν οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπάλληλοι καὶ ἔτσι ἦταν ἀφοσιωμένοι στὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα.

῾Ο Αὔγουστος ἀγωνίστηκε νὰ δώσει στὴ Ρώμη ὄψη μεγαλουπόλεως, νὰ τὴν κάνει σὰν τὶς πόλεις τῆς ῾Ελλάδας καὶ τῆς ᾿Ανατολῆς (ἰδίως σὰν τὴν ᾿Αλεξάνδρεια). ῎Εχτισε νέα οἰκοδομήματα, ἐπισκεύασε παλιὰ καὶ μπόρεσε νὰ καυχηθεῖ πὼς παράδωσε μαρμαρόχτιστη τὴν πόλη ποὺ παράλαβε πλινθόχτιστη.

Δυὸ κυρίως προβλήματα τὸν ἀπασχόλησαν: ἡ ἀναγέννηση τῆς γεωργίας καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς παραλυσίας τῆς ἐποχῆς του. ᾿Εγκατάστησε παλαίμαχους καὶ ἄπορους πολίτες σὲ ἐρημωμένες ἀπὸ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους περιοχὲς τῆς ᾿Ιταλίας κι ἔτσι οἱ ἐκτάσεις αὐτὲς καλλιεργήθηκαν μὲ πολλὴ φροντίδα. ῾Η γῆ πῆρε μεγάλη ἀξία, σταμάτησε ἡ ληστεία καὶ ἀναζωογονήθηκαν τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιομηχανία.

Γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὴν ἀθεΐα, τὴν ἠθικὴ παραλυσία, τὴν περιφρόνηση στὸ θεσμὸ τῆς οἰκογένειας, τὴν πολυτέλεια στὰ συμπόσια καὶ τὸ ντύσιμο πῆρε διάφορα νομοθετικὰ μέτρα. ῎Εκανε ὑποχρεωτικὸ τὸ γάμο, περιόρισε τὰ διαζύγια, προσπάθησε νὰ ξαναφέρει στὴ ζωὴ τὶς παλιὲς τελετὲς καὶ νὰ ξυπνήσει τὴ θρησκευτικὴ παράδοση τῶν Ρωμαίων. ᾿Αλλὰ ἡ ἐπιτυχία του περιορίστηκε στοὺς ἐξωτερικοὺς μόνο τύπους, γιατὶ ἡ προσπάθειά του συνάντησε τὴ μεγάλη ἀντίδραση τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας. ῾Η ἴδια ἡ κόρη του, ἡ ᾿Ιουλία, ἔδινε τὸ παράδειγμα μιᾶς ἀκόλαστης ζωῆς, ἔτσι ποὺ ὁ Αὔγουστος ἀναγκάστηκε νὰ τὴν ἐξορίσει.

Φρόντισε ἀκόμα νὰ βελτιώσει τὴ διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν. ῾Ο ἴδιος πῆγε σὲ πολλὲς ἀπ' αὐτές, προσπάθησε νὰ σταματήσει τὶς δωροδοκίες καὶ τὴν κακοδιοίκηση καὶ ἄγρυπνα παρακολουθοῦσε τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Αὐγούστου

῾Ο Αὔγουστος δὲν ἔβαλε σκοπὸ τῆς ζωῆς του τὶς κατακτήσεις· ἤθελε

ἁπλῶς μὲ ἰσχυρὸ στρατὸ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ σύνορα. Ὁ στρατός, ὅπως καὶ ἡ διοίκηση, ἔγινε αὐτοκρατορικός. Χωρὶς νὰ καταργήσει τὴ στρατιωτικὴ θητεία, στρατολογοῦσε ἀνάμεσα στοὺς Ρωμαίους πολίτες καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν ἐθελοντὲς μισθοφόρους, ποὺ κατατάσσονταν γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν 20 – 25 χρόνια. Δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παντρεύονται καί, ὅταν ἀπολύονταν, ἔπαιρναν χρηματικὴ ἀποζημίωση ἢ γεωργικοὺς κλήρους. Ἔτσι συγκρότησε στρατὸ ἀπὸ 300.000 στρατιῶτες.

Ὁ Αὔγουστος ὑποχρεώθηκε νὰ κάνει πολλοὺς πολέμους, ἂν καὶ δὲν τὸ ἤθελε, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν εἰρήνη στὶς ἀκριτικὲς ἐπαρχίες. Ὁ ἴδιος ὁλοκλήρωσε τὴν κατάκτηση τῆς Ἰσπανίας, ταπείνωσε τοὺς Πάρθους στὴν Ἀσία καὶ προσάρτησε στὸ ρωμαϊκὸ κράτος τὰ μικρὰ ἀνεξάρτητα κράτη τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἰουδαίας. Οἱ στρατηγοί του Δροῦσος καὶ Τιβέριος, παιδιὰ τῆς γυναίκας του Λίβιας ἀπὸ τὸν πρῶτο της γάμο, ὑπόταξαν πολλοὺς λαοὺς ποὺ κατοικοῦσαν κοντὰ στὸ Δούναβη καὶ τὸ ποτάμι αὐτὸ ἔγινε σ' ὅλο τὸ μῆκος του σύνορο τοῦ κράτους.

Ὁ πιὸ δραματικὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ Αὐγούστου εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔγινε ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὶς ἐπαρχίες τοῦ Ρήνου ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Γερμανικῶν φυλῶν, ἀνάλαβε ὁ Δροῦσος νὰ μεταφέρει τὰ σύνορα τοῦ κράτους στὸν Ἔλβα καὶ τὴν προσπάθειά του τὴ συνέχισε ὁ Τιβέριος (12–7 π.χ.). Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, μέσα σὲ μιὰ χώρα ἀδιάβατη ἀπὸ τὰ δάση καὶ τὰ ἕλη, ἦταν πάρα πολὺ δύσκολη. Τελικὰ ἡ χώρα ἀνάμεσα στὸ Ρῆνο καὶ τὸν Ἔλβα φάνηκε πὼς ὑποτάχτηκε καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Τὸ ἔτος ὅμως 9 μ.χ. ἐξαιτίας τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Βάρου ξέσπασε μιὰ φοβερὴ ἐπανάσταση τῶν Γερμανῶν. Ὁ Βάρος παρασύρθηκε ἀπ' αὐτοὺς μαζὶ μὲ τρεῖς λεγεῶνες του στὸ Τευτοβούργιο δάσος καὶ ἀφανίστηκε. Ὁ Αὔγουστος, γέροντας πιά, δὲν θέλησε νὰ ἀναλάβει νέους ἀγῶνες. Ἔτσι, σύνορο τοῦ κράτους στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔμεινε ὁ Ρῆνος.

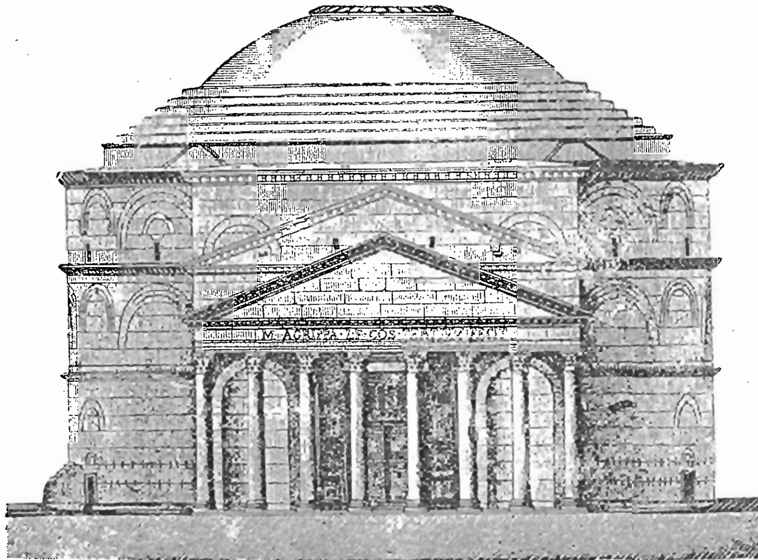
Ἡ Λιβία, ἡ σύζυγος τοῦ Αὐγούστου
Μαρμάρινο κεφάλι
(Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη)

Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου – 14 μ.Χ.

Τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου

Ὁ Αὔγουστος τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ζοῦσε σὰν ἁπλὸς πολίτης στὸ σπίτι του πάνω στὸν Παλατίνο λόφο καὶ ἀπόφευγε συστηματικὰ νὰ προκαλεῖ τοὺς πολίτες μὲ ἐπιδείξεις καὶ μὲ αὐταρχικὸ φέρσιμο. Τὸν ἀπασχολοῦσε ὅμως συνέχεια τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς. Οἱ ἐξουσίες εἶχαν δοθεῖ ἰσόβια μόνο σ' αὐτὸν καὶ ἦταν δυνατὸ μετὰ τὸ θάνατό του νὰ ἀποκατασταθεῖ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Ὁ Αὔγουστος λοιπὸν πῆρε ὡς συνάρχοντά του τὸν Τιβέριο, γιό, ὅπως ξέρουμε, τῆς δεύτερης γυναίκας του Λίβιας, τὸν ὁποῖον εἶχε υἱοθετήσει καὶ τὸν ὅρισε διάδοχό του.

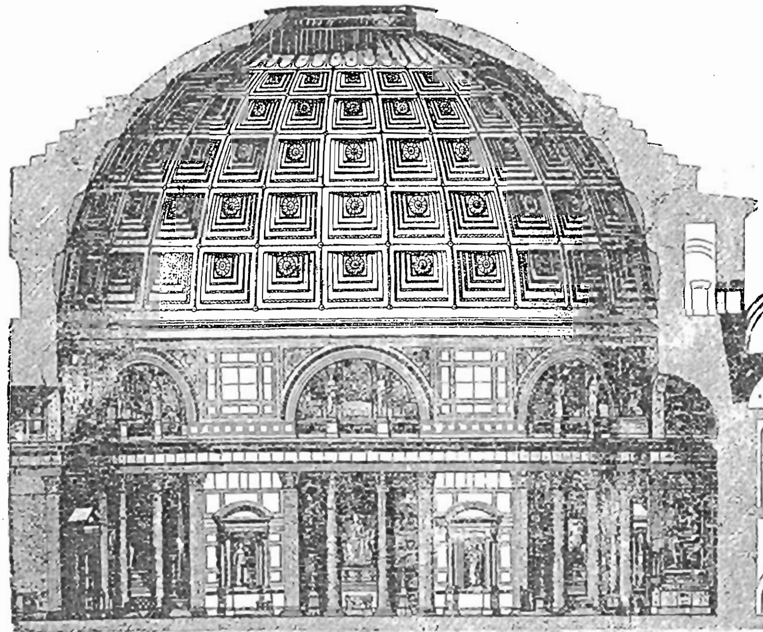
Τὸ Πάνθεο (ἐξωτερικὴ ὄψη)

Χτίστηκε τὸ 27 π.Χ. στὸ κέντρο τοῦ Πεδίου τοῦ Ἄρεως. Πολλὲς φορὲς ἄλλαξε μορφή τὴ σημερινὴ τὴν πῆρε στὰ χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἀφιερώθηκε στὴ λατρεία ὅλων τῶν θεῶν, πράγμα ποὺ δείχνει τὴν ἀνεξιθρησκεία τῶν αὐτοκρατόρων. Εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης, ποὺ σώθηκε ἀκέραιο. Χτίστηκε ὁλόκληρο μὲ τοῦβλα καὶ δέχτηκε ἐπένδυση ἀπὸ μάρμαρο. Μπροστὰ εἶναι ὁ πρόναος μὲ στοὰ ἀπὸ 16 κολόνες, ποὺ ὑποβαστάζουν τριγωνικὸ ἀέτωμα πλάτους 33,50 μ. καὶ βάθους 13 μ. Ὁ πρόναος μᾶς ὁδηγεῖ σὲ μιὰ μεγάλη κυκλικὴ αἴθουσα ποὺ στεγάζεται μὲ ἕναν τεράστιο ἡμισφαιρικὸ θόλο. Ἡ διάμετρος τῆς αἴθουσας εἶναι 43,40 μ. καὶ τὸ ὕψος 41 μ.

Ὁ Αὔγουστος βασίλεψε 45 χρόνια καὶ πέθανε τὸ 14 μ.Χ. σὲ ἡλικία 76 χρονῶν. Οἱ Ρωμαῖοι τὸν ἔθαψαν στὸ περίφημο μαυσωλεῖο, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε χτίσει, στὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως καὶ ἡ σύγκλητος τὸν θεοποίησε.

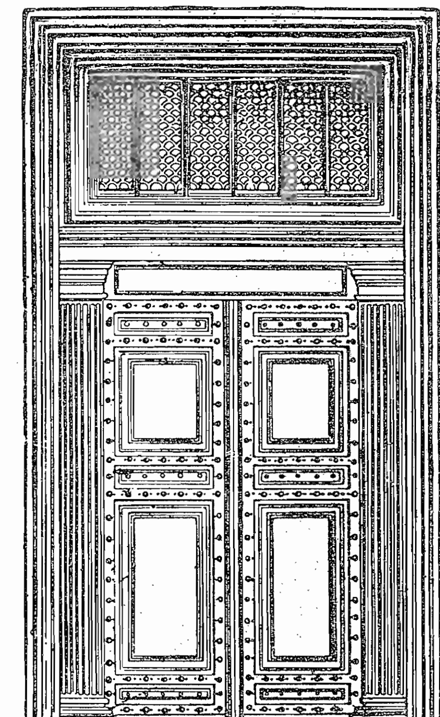
Οἱ Τέχνες

Στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου οἱ τέχνες σημείωσαν μεγάλη ἀκμὴ στὸ ρωμαϊκὸ κράτος. Ἀλλὰ οἱ Ρωμαῖοι δὲν διακρίθηκαν οὔτε στὴ γλυπτικὴ οὔτε στὴ ζωγραφική. Ἕλληνες τεχνίτες δούλευαν στὴ Ρώμη τὰ γλυπτὰ ἢ γίνονταν παραγγελίες σὲ ἑλληνικὰ ἐργαστήρια. Ἀκόμα Ἕλληνες ζωγράφοι διακόσμησαν τὰ μέγαρα. Ἀντίθετα οἱ Ρωμαῖοι διακρίθηκαν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ κι ἔχτισαν μνημεῖα ἀντάξια μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ρώμης.

Τὸ Πάνθεο τῆς Ρώμης (ἐσωτερικὸ)

Ἡ κυκλικὴ αἴθουσα φωτίζεται ἀπὸ ἕνα μεγάλο κυκλικὸ ἄνοιγμα στὴν κορυφὴ τοῦ θόλου (διάμετρος ἀνοίγματος 8 μ.) Στὸν τοῖχο της ἀνοίγονται ἑπτὰ κόγχες ποὺ ἡ κάθε μιά τους στέγαζε τὸ ἄγαλμα μιᾶς ἀπὸ τὶς κυριότερες θεότητες. Ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὁ ναὸς εἶχε πλούσια διακόσμηση ἀπὸ ὀρθομαρμαρώσεις, ἀγάλματα κ.ἄ. καθὼς καὶ ἐπικαλύψεις ἀπὸ γρανίτη καὶ ὀρείχαλκο.

Ἡ πύλη τοῦ Πανθέου

Ἡ *Ἀρχιτεκτονικὴ* εἶναι ἡ τέχνη ποὺ ἐκφράζει τοὺς Ρωμαίους, ἀλλὰ τὰ πρότυπα τῶν οἰκοδομημάτων τους οἱ Ρωμαῖοι τὰ δανείστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ δανείστηκαν τὶς κολόνες, τὴ στοὰ καὶ τὰ ἀετώματα. Δικά τους δημιουργήματα εἶναι τὰ *τόξα* μὲ τὰ ὁποῖα ἕνωναν τὶς κολόνες, *οἱ ἀψίδες* καὶ *ὁ στρογγυλὸς θόλος* μὲ τὸν ὁποῖο στέγαζαν συνήθως τὰ οἰκοδομήματα. Ἔτσι δημιουργήθηκε ὁ *ρωμαϊκὸς ρυθμός*.

Ὁ Αὔγουστος στόλισε τὴ Ρώμη μὲ πάρα πολλὰ μνημεῖα. Ἔκανε καινούρια *ἀγορὰ* καὶ ὁλοκλήρωσε τὸ *θέατρο τοῦ Μαρκέλλου*. Ὁ Ἀγρίππας ἔχτισε μεγάλες θέρμες, δηλ. λουτρά, ἕνα τεράστιο ναὸ κυκλικοῦ σχήματος στὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως, τὸ περίφημο *Πάνθεο*, ὅπου λατρεύονταν οἱ θεοὶ ποὺ προστάτευαν τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Ἔχτισε ἀκόμη δυὸ *θέατρα*, τὸ *ἀμφιθέατρο* καὶ τὴν μεγάλη *στοὰ* μὲ 300 κίονες. Θαυμάσιο ἐπίσης ἔργο ἦταν ὁ βωμὸς τῆς *Εἰρήνης* διακοσμημένος μὲ ὡραιότατα ἀνάγλυφα Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν.

Τὰ γράμματα

Ἡ χρονικὴ περίοδος ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σύλλα ὡς τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου ἦταν τὰ πιὸ ταραγμένα χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ἀλλὰ παράλληλα καὶ τὰ πιὸ ἔνδοξα καὶ τὰ περισσότερο δημιουργικά. Ὁ τερά-

στιος πλοῦτος καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση βοήθησαν στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν Ρωμαίων καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ καλαισθητικοῦ τους συναισθήματος. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀπὸ τὸ 80 π.Χ. μέχρι τὸ 14 μ.Χ. εἶναι ὁ *χρυσὸς αἰώνας* γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ γράμματα καὶ ὀνομάστηκε αἰώνας τοῦ Αὐγούστου.

Οἱ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς εἶναι μαθητὲς τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ στὰ χρόνια αὐτὰ τῆς ἀκμῆς παρουσιάζουν μιὰ αὐτοτέλεια καὶ ἕναν ἰδιαίτερο χαρακτήρα καὶ ἔδωσαν ἀξιόλογα ἔργα. Ἡ Ρώμη εἶχε μεγάλους συγγραφεῖς ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμα τῆς Δημοκρατίας. Στὴν ἐποχὴ τῶν ἐμφύλιων πολέμων ὁ ἱστορικὸς *Σαλλούστιος* (85–35 π.Χ.), ποὺ τὸν συγκρίνουν μὲ τὸν Θουκυδίδη, ἔγραψε τὴν *Ἱστορία τῆς συνωμοσίας* τοῦ *Κατιλίνα* καὶ τὴν ἱστορία τοῦ *πολέμου* κατὰ *τοῦ Ἰουγούρθα*. Ὁ *Ἰούλιος Καίσαρας* ἔγραψε τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ *Γαλατικοῦ πολέμου*, στὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος πρωταγωνίστησε, καθὼς καὶ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ *ἐμφύλιου πολέμου*, ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὸν Πομπήιο. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως συγγραφέας στὰ χρόνια τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁ *Κικέρων*, περίφημος ρήτορας (106–43). Σώζονται πολλοὶ ρητορικοὶ λόγοι του, φιλοσοφικὲς πραγματεῖες καὶ ἐπιστολές του, ποὺ θεωροῦνται ὑπόδειγμα τοῦ λατινικοῦ λόγου.

Ἀκμάζουν ἐπίσης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δυὸ μεγάλοι ποιητές: ὁ *Κάτουλος* (87–54) καὶ ὁ *Λουκρήτιος* (97–55). Ὁ πρῶτος εἶναι λυρικὸς ποιητὴς μὲ μεγάλη εὐαισθησία καὶ πολὺ πάθος. Ὁ Λουκρήτιος ἔψαλλε μὲ ἀσυνήθιστη γιὰ τοὺς Ρωμαίους πρωτοτυπία καὶ δύναμη τὶς φιλοσοφικὲς του θεωρίες γιὰ τὸν κόσμο, τοὺς θεοὺς καὶ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ στὸ ἔργο του *«περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων»*. Πολλοὶ τὸν θεωροῦν ὡς τὸν μεγαλύτερο ποιητὴ τῆς Ρώμης.

Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ἀκμάζει ἡ *ἱστοριογραφία*. Ὁ μεγαλύτερος πεζογράφος τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου εἶναι ὁ ἱστορικὸς *Τίτος Λίβιος* (59 π.Χ. – 17 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος μὲ συγκρατημένη περηφάνεια ἔγραψε γιὰ τὶς ἀδιάκοπες προόδους τῆς Ρώμης ἀπὸ τὴν κτίση της ὡς τὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου.

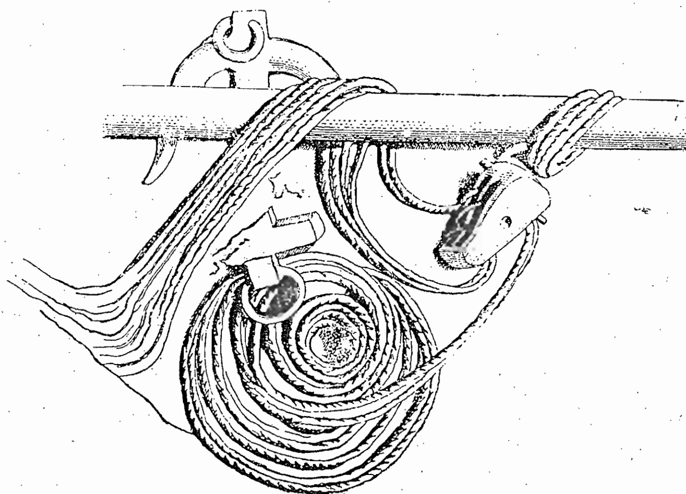
Ὁ αἰώνας τοῦ Αὐγούστου εἶναι κυρίως αἰώνας ἀκμῆς τῆς ρωμαϊκῆς ποιήσεως. Πέντε μεγάλοι ποιητὲς ἔζησαν τότε: ὁ Βιργίλιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Τίβουλος καὶ ὁ Προπέρτιος.

Ὁ Βιργίλιος (70–19), ὁ ξακουστὸς ποιητὴς τῶν Ρωμαίων, (τὸν συγκρίνουν μὲ τὸν Ὅμηρο) νέος ἀκόμα ἔγραψε τὰ *Βουκολικά*, στὰ ὁποῖα

μιμεῖται τὸν Θεόκριτο. Ἀργότερα ἔγραψε τὰ *Γεωργικά*, ὅπου περιγράφει τὴ γεωργικὴ ζωὴ καὶ τὶς ὀμορφιές της. Τὸ κυριότερο ὅμως ἔργο του εἶναι ἡ *Αἰνειάδα*, στὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ φτάσει τὸν Ὅμηρο. Διηγεῖται στὸ ἔργο αὐτὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Αἰνεία, γενάρχη τῆς Ἰουλίας γενιᾶς, στὴν Ἰταλία καθὼς καὶ τοὺς ἀγῶνες του ἐκεῖ. Μὲ τὸ ποίημα αὐτὸ ὑμνεῖται ἡ Ρώμη καὶ ὁ Αὔγουστος.

Ὁ Ὁράτιος διακρίθηκε κυρίως ὡς λυρικὸς ποιητής. Ἔγραψε *Ὠδές*, *Ἐπιστολὲς* καὶ *Σάτιρες*. Στὸ ἔργο του ξεχωριστὴ θέση ἔχουν οἱ χαριτωμένες Ὠδές του, ὅπου ἐκφράζει τὰ προσωπικά του αἰσθήματα, τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τῶν διασκεδάσεων.

Ὁ Ὀβίδιος (43π.Χ. – 17μ.Χ.), ὁ Τίβουλλος (54–16π.Χ.) καὶ ὁ Προπέρτιος (48π.Χ. – 17μ.Χ.) διακρίνονται γιὰ τὴν λεπτὴ ποιητική τους ἔμπνευση.

Ἄγκυρα καὶ σκοινιὰ
Παράσταση παρμένη ἀπὸ ἀψίδα θριάμβου τοῦ Αὐγούστου ποὺ στήθηκε στὴ σημερινὴ πόλη τῆς Γαλλίας **Orange**.

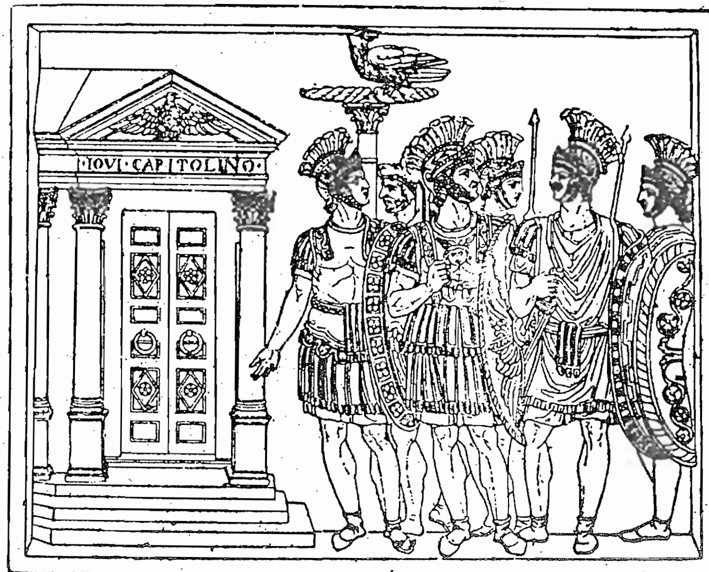
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου

Ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου ὡς τὸ 68 μ.Χ. ἀνέβηκαν στὸ θρόνο τέσσερεις αὐτοκράτορες, ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα κατάγονταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Αὐτοὶ ἦταν ὁ Τιβέριος, ὁ Καλιγούλας, ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Νέρων.

Τὸν Αὔγουστο διαδέχτηκε ὁ Τιβέριος, τὸν ὁποῖο εἶχε υἱοθετήσει καὶ εἶχε κάνει συνάρχοντά του. Μετὰ βασίλευσε ὁ Γάϊος Καλιγούλας, ἐγγονὸς τοῦ ἀδελφοῦ του Δρούσου. Αὐτὸν τὸν διαδέχτηκε ὁ γιὸς τοῦ Δρούσου

Πραιτοριανοὶ μὲ πλήρη στρατιωτικὴ ἐξάρτηση μπροστὰ στὸ ναὸ τοῦ Δία στὸ Καπιτώλιο(**Jovi Kapitolino**). Πίσω τους διακρίνεται ὁ ρωμαϊκὸς ἀετός.
(Ἀνάγλυφο στὸ μουσεῖο τοῦ Λούβρου, Παρίσι).

Κλαύδιος. Τέλος ἡ Ἀγριππίνα, ἡ γυναίκα τοῦ Κλαύδιου, κατόρθωσε νὰ ἀνεβάσει στὸν θρόνο τὸν περιβόητο Νέρωνα, γιό της ἀπὸ τὸν πρῶτο της γάμο.

Ὁ Τιβέριος (14 – 37μ.Χ.)

Ὅταν ὁ Τιβέριος ἀνέβηκε στὸ θρόνο ἦταν κιόλας 56 χρονῶν. Ἦταν ἄνθρωπος μὲ σπάνια προσόντα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ φύση του μελαγχολικός. Ἐπειδὴ ἔπεσε στὴ δυσμένεια τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔμεινε πολὺ καιρὸ στὴν ἐξορία, ἔγινε καχύποπτος καὶ μνησίκακος καὶ φρόντιζε νὰ κρύβει τὶς σκέψεις του.

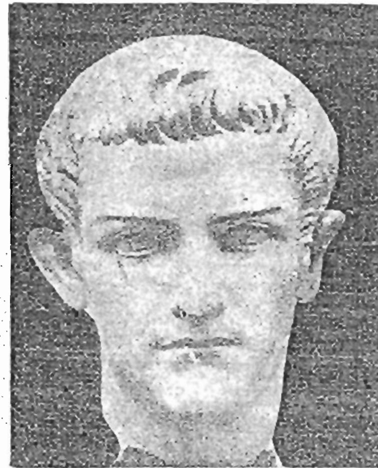
Ὑπῆρξε καλὸς κυβερνήτης. Παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖες στὰ χρόνια του γνώρισαν εὐτυχισμένες μέρες. Διαχειρίστηκε ἐπίσης μὲ μεγάλη σύνεση τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὸ δημόσιο ταμεῖο ἦταν γεμάτο χρήματα. Ἦταν ὑποχωρητικὸς στὴ σύγκλητο, ἀλλά, ὅταν τὸν ἀπογοήτευσε τὸ ταπεινὸ ἦθος καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνικανότητα τῶν συγκλητικῶν, προπάντων ὅμως ἐπειδὴ φοβόταν τὶς ραδιουργίες τους, καθιέρωσε τὸν περίφημο *«νόμο τῆς μεγαλειότητος»* μὲ τὸν ὁποῖο καταδικαζόταν σὲ θάνατο ὅποιος ἐπιβουλευόταν τὴν ἀσφάλεια τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὰ ἦταν τὰ λεγόμενα «ἐγκλήματα καθοσιώσεως ἢ ἐσχάτης προδοσίας». Πολλοὶ πολίτες τότε ἐξορίστηκαν καὶ δημεύτηκαν οἱ περιουσίες τους καὶ ἄλλοι θανατώθηκαν.

Ὁ Καλιγούλας (37 – 41) – Ὁ Κλαύδιος (41 –54)

Ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Τιβέριου ὁ στρατὸς ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸ Γάιο ποὺ ἐπονομαζόταν Καλιγούλας. Ὁ νέος αὐτοκράτορας ἦταν 24 χρονῶν καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του πέρασαν εὐτυχισμένα. Ὕστερα ὅμως ἀπὸ μιὰ βαριὰ ἀρρώστια ἔπαθε διανοητικὴ διαταραχὴ καὶ ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία του ἦταν μιὰ σειρὰ ἀπὸ ὠμὲς καὶ ἀνισόρροπες πράξεις.

Τέλος οἱ πραιτοριανοὶ σκότωσαν τὸν φρενοβλαβῆ αὐτοκράτορα (41) καὶ ἀνέβασαν στὸ θρόνο τὸν *Κλαύδιο*, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀντάμειψε γενναῖα, δίνοντας ὡς φιλοδώρημα στὸν καθένα 15 χιλιάδες σηστερίους. Ἀπὸ τότε καθιερώνεται τὸ περίφημο **donativum**, ἡ συνήθεια δηλ. νὰ δίνει στοὺς πραιτοριανοὺς φιλοδώρημα ὅποιος ἀναγορευόταν αὐτοκράτορας.

Ὁ Κλαύδιος ἦταν πιὰ 50 χρονῶν. Ἦταν μορφωμένος καὶ προοδευτικός, ἀλλὰ δὲν εἶχε ἰσχυρὴ θέληση καὶ παρασυρόταν ἀπὸ τὶς γυναῖκες του, τὴ Μεσσαλίνα καὶ τὴν Ἀγριππίνα, καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπελευθέρους*. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχαν ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη οἱ γραμματεῖς τοῦ αὐτοκράτορα, Ἕλληνες ἀπελεύθεροι, ἄνθρωποι πάρα πολὺ ἔξυπνοι καὶ ἐπιτήδειοι, ἀλλὰ ὕπουλοι καὶ ἀλαζονικοί, ὅπως ὁ Νάρκισσος, ὁ Πάλλας, ὁ Κάλλιστος κ.ἄ.

Ὁ Καλιγούλας
Μαρμάρινο κεφάλι
Γλυπτοθήκη τῆς Κοπεγχάγης

Ἡ διακυβέρνηση τοῦ Κλαύδιου ἦταν ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις καλή. Ἵδρυσε στὸ Ρῆνο ἀποικία ἀπομάχων στρατιωτῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ σημερινὴ μεγαλούπολη Κολωνία. Στὰ χρόνια του οἱ Ρωμαῖοι ἄρχισαν τὴν κατάκτηση τῆς Βρετανίας· ὑπόταξαν τὶς νότιες περιοχές της καὶ δημιούργησαν μιὰ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Στὴν Ἀφρικὴ κατάκτησαν τὴ Μαυριτανία, τὸ σημερινὸ Ἀλγέρι καὶ Μαρόκο. Στὸ ἐσωτερικὸ ἔβαλε τάξη στὰ οἰκονομικὰ καὶ ἀνάλαβε τὴν ἐκτέλεση μεγάλων κοινωφελῶν ἔργων. Ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ πολλοὺς ξένους, ἰδιαίτερα σὲ Γαλάτες, καὶ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἔκανε συγκλητικούς. Ἔπεσε θύμα τῶν ραδιουργιῶν τῆς Ἀγριππίνας, ποὺ τὸν δηλητηρίασε καὶ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸ γιό της Νέρωνα (54)

Ὁ Νέρων (54 – 68)

Δεκαεπτάχρονος ἀνέβηκε στὸ θρόνο. Εἶχε πράσινα κι' ἀνέκφραστα μάτια, ἦταν ἀρκετὰ παχὺς καὶ ἀπὸ τὴ φύση ἦταν μοχθηρὸς καὶ ἄγριος σὰ θηρίο. Στὰ πρῶτα χρόνια τὸν συγκρατοῦσε ὁ δάσκαλός του, ὁ φιλόσοφος Σενέκας. Δὲν ἄργησε ὅμως νὰ φανερώσει τὴ διεστραμμένη φύση του. Σκότωσε τὸν ἀδελφό του Βρετανικό, γιατὶ τὸν φοβόταν, στραγγάλισε τὴ μητέρα του Ἀγριππίνα κι ἀργότερα σκότωσε τὴ γυναίκα του Ὀκταβία καὶ τὸ δάσκαλό του Σενέκα.

῾Ο Νέρων μὲ τὸ ἀκτινοβόλο στέμμα
(Φλωρεντία)

᾿Από τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ζωὴ τοῦ Νέρωνα εἶναι μιὰ ἀτέλειωτη σειρὰ ἀπὸ ἀνοησίες καὶ κακουργήματα. Πίστευε πὼς ἦταν μεγάλος καλλιτέχνης, μουσικός, ποιητής, ζωγράφος, ἀθλητής, καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ἔξοχος ἁρματηλάτης. ᾿Εμφανιζόταν στὴ σκηνὴ καὶ στὸ στίβο καὶ τὴν ἴδια ὥρα οἱ πραιτοριανοὶ ὑποχρέωναν τὸ λαὸ νὰ χειροκροτεῖ καὶ νὰ ζητωκραυγάζει. Στὴν ῾Ελλάδα –ὅπου ἦρθε γιὰ νὰ δείξη τὸ καλλιτεχνικό του ταλέντο– μάζεψε στὸ θέατρο καὶ τὸ στάδιο 180 στεφάνια! Τὸ 64 μ.Χ. μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ ἔκανε στάχτη 7 ἀπὸ τὶς 14 συνοικίες τῆς Ρώμης. ῾Ο κόσμος εἶχε τόσο πικρὴ πείρα ἀπὸ τὴν κακία καὶ τὴν παραφροσύνη τοῦ αὐτοκράτορα, ὥστε ἀπόδωσε τὴν καταστροφὴ στὴν ἀκαταλόγιστη ἔμπνευσή του νὰ πάρει μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὴν πυρπόληση τῆς Τροίας. ᾿Αλλὰ ὁ πανοῦργος Νέρων ἐνοχοποίησε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ πρόσταξε ἄγριο καὶ σκληρὸ διωγμὸ ἐναντίον τους. Γιὰ νὰ ἔχει ἀρκετὰ χρήματα γιὰ τὶς σπατάλες του, ἄρχισε διωγμοὺς καὶ φόνους πολιτῶν καὶ νόθεψε τὰ νομίσματα.

῾Ο Νέρων ἔγινε μισητὸς· ἀκόμη καὶ ὁ στρατός, ἐπειδὴ δὲν πληρωνόταν τακτικά, ἄρχισε νὰ μὴν ἀνέχεται τὸν «καλλιτέχνη» αὐτοκράτορα. Οἱ στρατιωτικὲς μονάδες τῆς Γαλατίας καὶ τῆς ᾿Ισπανίας ἐπαναστάτησαν, οἱ πραιτοριανοὶ τὸν ἐγκατάλειψαν καὶ ἡ σύγκλητος τὸν καταδίκασε σὲ θάνατο. ῎Εξαλλος τότε ὁ αὐτοκράτορας ἔφυγε ἀπὸ τὴ Ρώμη καί, καθὼς κινδύνευε νὰ συλληφθεῖ, πρόσταξε ἕναν ἀπελεύθερό του νὰ τὸν σκοτώσει (᾿Ιούλιος 68). Τὴν ὥρα ποὺ ἔπεφτε φώναξε: «τί καλλιτέχνη χάνει ὁ κόσμος!»

῾Ο Γάλβας – ῾Ο ῎Οθωνας – ῾Ο Βιτέλλιος

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Νέρωνα ἔσβησε ἡ δυναστεία τοῦ Αὐγούστου. Οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορές της εἶχαν ἀφήσει τραγικὴ ἀνάμνηση καὶ γιὰ 18 μῆνες τὸ κράτος συγκλονίστηκε ἀπὸ τὶς συγκρούσεις αὐτῶν ποὺ ἀπαι-

τοῦσαν τὸ θρόνο καὶ ἀπὸ τὴν ἀναρχία. Ἡ σύγκλητος, οἱ πραιτοριανοὶ καὶ οἱ στρατιωτικὲς μονάδες τῶν ἐπαρχιῶν ἀνακήρυξαν τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλο σὲ διάστημα ἑνὸς χρόνου τρεῖς αὐτοκράτορες: τὸ *Γάλβα* (διοικητὴ τῆς Ἱσπανίας), τὸν *Ὄθωνα* (παλιὸ φίλο τοῦ Νέρωνα) καὶ τὸν *Βιτέλλιο* (διοικητὴ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ρήνου). Ἀλλὰ σχεδὸν ταυτόχρονα οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸ στρατηγό τους *Βεσπασιανό*. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ρώμης πῆγαν μὲ τὸ μέρος του καὶ ἡ σύγκλητος τὸν ἀναγόρευσε αὐτοκράτορα, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀπουσίαζε.

Νόμισμα τοῦ Νέρωνα

Οἱ Φλάβιοι – Ὁ Βεσπασιανὸς (69 – 79)

Ὁ Βεσπασιανὸς εἶναι ἱδρυτὴς μιᾶς νέας δυναστείας, τῶν Φλαβίων. Ἦταν γιὸς δημοσιώνη ἀπὸ μιὰ μικρὴ σαβινικὴ πόλη καὶ εἶχε ἀναλάβει πολλὰ ἀξιώματα. Λίγο ἔλειψε νὰ τὸν σκοτώσει ὁ Νέρων, γιατὶ κοιμήθηκε ὅταν ὁ αὐτοκράτορας τραγουδοῦσε. Ἦταν πολὺ ἁπλὸς στοὺς τρόπους, εὔθυμος, ἐνεργητικὸς καὶ ἀκούραστος.

Ὅταν τὸν ἀναγόρευαν αὐτοκράτορα, αὐτὸς ἀγωνιζόταν νὰ καταπνίξει τὴν ἐπανάσταση τῆς Ἰουδαίας. Οἱ κάτοικοί της εἶχαν δυσαρεστηθεῖ πολὺ ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσή τους στοὺς εἰδωλολάτρες καὶ εἶχαν ἐπαναστατήσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Νέρωνα (66). Ὁ Βεσπασιανὸς ἄρχισε μακροχρόνιο πόλεμο ἐναντίον τους καὶ τοὺς περιόρισε στὴν Ἱερουσαλήμ, ποὺ ἑτοιμαζόταν νὰ τὴν πολιορκήσει. Τότε ὅμως ἀνακηρύχθηκε αὐτοκράτορας καὶ ἀνάθεσε στὸν γιό του Τίτο νὰ συνεχίσει τὸν πόλεμο. Ἡ ἱερὴ πόλη ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψει ὕστερα ἀπὸ πεντάμηνη πολιορκία. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 70 οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες μπῆκαν στὴν πόλη καὶ ἀκολούθησε ἄγρια σφαγή. Ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντα κάηκε καὶ ὁ Τίτος ἔφερε στὴ Ρώμη ὅλα τὰ κειμήλιά του καὶ μὲ αὐτὰ στόλισε τὸ θρίαμβό του. Ἡ πόλη ὁλόκληρη καταστράφηκε.

Σημαντικὴ στάθηκε ἡ διακυβέρνηση τοῦ Βεσπασιανοῦ στὸ ἐσωτερικό. Ἔβαλε τάξη στὴ διοίκηση καὶ διαχειρίστηκε τόσο καλὰ τὰ οἰκονομικά, ὥστε μπόρεσε νὰ κάνει μεγάλα δημόσια ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πιὸ σπουδαῖο ἦταν τὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα *Κολοσσαῖο*, καὶ ὁ *ναὸς τῆς Εἰρήνης*. Ἐργαζόταν ὡς τὶς τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Πέθανε τὸ 79 μ.Χ.

Ὁ Τίτος (79 - 81) - Ὁ Δομιτιανὸς (81 - 96)

Τὸν Βεσπασιανὸ διαδέχτηκε ὁ γιός του Τίτος. Τὸν θεωροῦσαν διεφθαρμένο καὶ σκληρὸ καὶ οἱ Ρωμαῖοι φοβόνταν μήπως στὸ πρόσωπό του δοῦν ἕνα νέο Νέρωνα. Αὐτὸς ὅμως κυβέρνησε μὲ τόση ἠπιότητα καὶ φιλάνθρωπη διάθεση, ὥστε δίκαια τὸν εἶπαν «χάρμα καὶ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπινου γένους». Ἦταν ὑπόδειγμα καλοῦ ἡγεμόνα ὥστε ἀργότερα τὸ ὄνομά του πῆρε τὴ σημασία «καλὸς αὐτοκράτορας».

Ἔνοιωθε λύπη ἂν περνοῦσε μέρα χωρὶς νὰ κάνει μιὰ καλὴ πράξη. Ἡ βασιλεία του ὅμως συνδέθηκε στὴν ἱστορία μὲ μεγάλες συμφορὲς τῶν ὑπηκόων του. Φοβερὴ πυρκαϊὰ καὶ στὴ συνέχεια θανατηφόρα ἐπιδημία

Ἡ Θριαμβικὴ ἁψίδα τοῦ Τίτου

Ὁλοκληρώθηκε μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ 81 μ.Χ. Στὸ μέσο τοῦ θόλου εἰκονίζεται ὁ αὐτοκράτορας νὰ μεταφέρεται στὸν οὐρανὸ ἀπὸ ἕναν ἀετό. Τὰ γλυπτὰ παριστάνουν τὸ θρίαμβο τοῦ Τίτου στὴν Ρώμη ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη του στὸν Ἰουδαϊκὸ πόλεμο. Πάνω ἀπὸ τὸ τόξο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Senatus populusque Romanus divo Tito divi vespasiani filio vespasiano augusto.

ἐρήμωσαν τὴ Ρώμη· τὸ ἔτος 79 ἔγινε τρομερὴ ἔκρηξη τοῦ Βεζούβιου καὶ θάφτηκαν κάτω ἀπὸ τὴ στάχτη καὶ τὴ λάβα του τρεῖς πόλεις, τὸ Ἡράκλειο, ἡ Πομπηία καὶ οἱ Σταβίες.

Ἐντελῶς διαφορετικὸς ἦταν ὁ ἀδερφός καὶ διάδοχός του, ὁ Δομιτιανός. Ἦταν σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος καὶ ξανάφερε τὴν τρομοκρατία τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα. Στὰ χρόνια του τὸ κράτος μεγάλωσε μὲ νέες κατακτήσεις. Στὴ Βρετανία οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες μὲ τὸν ἐξαίρετο στρατηγὸ Ἀγκρικόλα ἔφτασαν ὡς τὰ βουνὰ τῆς Σκωτίας καὶ στερέωσαν τὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία. Στὴ Γερμανία συμπλήρωσαν τὴν κατάκτηση τῆς περιοχῆς ἀνάμεσα στὸ Ρῆνο καὶ τὸ Δούναβη, τὴν ὁποία εἶχε ἀρχίσει ὁ Βεσπασιανός. Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ Δομιτιανὸς ἔγινε πάρα πολὺ σκληρὸς καὶ τελικὰ δολοφονήθηκε τὸ 96.

Ὁ Τίτος
Μαρμάρινο κεφάλι ἀγάλματος (Βατικανὸ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ

Οἱ ᾿Αντωνίνοι (96 – 192)

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ σύγκλητος ἔδωσε τὸ αὐτοκρατορικὸ ἀξίωμα στὸν γέροντα συγκλητικὸ Νέρβα. ᾿Απ᾿ αὐτὸν ἀρχίζει ἡ δυναστεία τῶν ᾿Αντωνίνων, ποὺ κυβέρνησε ἑκατὸ περίπου χρόνια (96 – 192). ᾿Ενῶ οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες ἦταν Ρωμαῖοι, καὶ οἱ Φλάβιοι, ὅπως εἴδαμε, ᾿Ιταλοί, ἡ νέα δυναστεία προέρχεται ἀπὸ τὴ μεσημβρινὴ ᾿Ισπανία καὶ Γαλατία, ἐπαρχίες ποὺ εἶχαν ἐκλατινιστεῖ περισσότερο ἀπ᾿ ὅλες τὶς ἄλλες. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι: ὁ Τραϊανός, ὁ ᾿Αδριανός, ὁ ᾿Αντωνίνος, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ὁ Κόμμοδος. ῞Ολοι τους ἐξασφάλισαν τὴν εἰρηνικὴ διαδοχὴ τῆς βασιλείας, γιατὶ υἱοθετοῦσαν ἀνθρώπους ἱκανούς, στοὺς ὁποίους μεταβίβαζαν τὴν ἐξουσία. ῏Ηταν μεγάλοι κυβερνῆτες, πολλοὶ ἀπ᾿ αὐτοὺς ἐξαίρετοι στρατηγοὶ καὶ ὅλοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κόμμοδο, φρόντισαν γιὰ τὴν εὐημερία τοῦ λαοῦ. Γι᾿ αὐτὸ δίκαια ὁ 2ος αἰ. μ. Χ. θεωρεῖται ὁ πιὸ λαμπρός, ὁ *χρυσὸς αἰώνας* τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

῾Ο Νέρβας (96 – 98) – ῾Ο Τραϊανὸς (98 – 117)

῾Ο Νέρβας ἦταν γέρος πιά, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, καὶ κυβέρνησε καλά. Πρὶν πεθάνει υἱοθέτησε τὸν Τραϊανό, στρατηγὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ ῎Ανω Ρήνου, καὶ αὐτὸς τὸν διαδέχτηκε στὸ θρόνο.

῾Ο Τραϊανὸς εἶχε φήμη ἔξοχου στρατηγοῦ ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο. Καταγόταν ἀπὸ τὴν ᾿Ισπανία καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ἐπαρχιώτης αὐτοκράτορας. Εἶχε τρόπους ἁπλούς, ἀποστρεφόταν τὴν πολυτέλεια καὶ μὲ τὴν καλοσύνη του κέρδιζε τὴν ἀγάπη τοῦ κόσμου. ᾿Ιδιαίτερα ὅμως τὸν κατάκτησε μὲ τὴν δικαιοσύνη του. Κυβέρνησε μὲ ἄριστο τρόπο. Τηροῦσε μὲ αὐστηρότητα τοὺς νόμους καὶ ἦταν χαρά του νὰ ἀνακουφίζει τὸ λαό. Μοίραζε σιτάρι, διοργάνωνε ἀγῶνες καὶ θεάματα καὶ δημιούργησε ἰδιαίτερη ὑπηρεσία γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν φτωχῶν. Δάνειζε χρήματα στοὺς γαιοκτήμονες καὶ τοὺς τόκους ἀπ᾿ αὐτὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴ διατροφὴ φτωχῶν παιδιῶν. ῎Ετσι καὶ τὴ γεωργία βοηθοῦσε καὶ τὴν περί-

θαλψη τῶν ἀπόρων ἐξασφάλιζε.

Ὁ Τραϊανὸς

Ὁ Τραϊανὸς δοξάστηκε μὲ τὰ μεγάλα ἔργα ποὺ ἔγιναν στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του. Τὸ λαμπρότερο συγκρότημα οἰκοδομημάτων ποὺ εἶχε νὰ παρουσιάσει ἡ ἀρχαία Ρώμη, δηλ. ἡ ἀγορὰ τοῦ Τραϊανοῦ, χτίστηκε στὰ χρόνια του καὶ ἦταν ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα *Ἀπολλόδωρου* ἀπὸ τὴ Δαμασκό. Τὸ περίφημο αὐτὸ συγκρότημα τὸ ἀποτελοῦσαν δυὸ βιβλιοθῆκες, μιὰ μεγάλη βασιλικὴ στοά, ἁψίδα θριάμβου καὶ στὸ κέντρο ἡ περίφημη στήλη τοῦ Τραϊανοῦ 43 μέτρα ψηλή, ὅλα καμωμένα μὲ λευκὸ μάρμαρο. Καὶ στὶς ἐπαρχίες ὅμως ἔγιναν μεγάλα ἔργα: δρόμοι, γέφυρες, διώρυγες, λιμάνια κλπ.

Ὁ Τραϊανὸς ἀγαποῦσε τοὺς πολέμους καὶ διακρίθηκε ὡς ἐξαίρετος στρατηλάτης. Ὀνομαστοὶ εἶναι οἱ πόλεμοί του ἐναντίον τῶν Δακῶν καὶ τῶν Πάρθων. Οἱ Δάκες εἶχαν δημιουργήσει ἰσχυρὸ κράτος πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη, στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. Ἐναντίον τους ἐπιχείρησε ὁ Τραϊανὸς δυὸ ἐκστρατεῖες (101 – 102 καὶ 105 – 107). Κατασκεύασε μεγάλη λίθινη γέφυρα στὸ Δούναβη (κοντὰ στὴν Ὄρσοβα), στρατιωτικὸ δρόμο, ποὺ σώζεται ὡς τὶς μέρες μας, καὶ ὑπόταξε τὸ λαὸ τῶν Δακῶν. Ἡ χώρα ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία καὶ ὁ Τραϊανὸς ἵδρυσε ἀποικίες ἀπομάχων σὲ καίριες θέσεις τόσο συστηματικά, ὥστε ἡ λατινικὴ γλώσσα μεταφυτεύτηκε στὴ Δακία καὶ ἔγινε μητρικὴ γλώσσα τῶν κατοίκων, ἡ σημερινὴ ρουμανική.

Ὕστερα ἀπὸ λίγο ὁ Τραϊανὸς ἄρχισε φοβερὸ ἀγώνα ἐναντίον τῶν Πάρθων στὴν Ἀνατολὴ (114 – 117), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀφαίρεσε πολλὲς περιοχές. Ἀλλὰ τὸ 117 πέθανε στὴν Κιλικία. Στὰ χρόνια του τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμα τῆς δύναμής του. Γι' αὐτὸ ἡ σύγκλητος τοῦ ἔδωσε τὴν ἐπωνυμία «*ἄριστος ἡγεμόνας*» καὶ εὐχόταν στοὺς νέους αὐτοκράτορες νὰ εἶναι πιὸ εὐτυχισμένοι ἀπὸ τὸν Αὔγουστο καὶ πιὸ ἰσχυροὶ ἀπὸ τὸν Τραϊανό.

Ὁ Ἀδριανὸς (117 – 138)

Πρὶν πεθάνει ὁ Τραϊανὸς εἶχε υἱοθετήσει τὸν ἐξάδερφό του Ἀδριανό, στρατηγὸ τῶν λεγεώνων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀδριανὸς ἦταν ὡραῖος ἄντρας μὲ ὄμορφα καὶ κανονικὰ χαρακτηριστικά, μὲ ἐπίδοση στὶς καλὲς τέχνες, μὲ γνώσεις μουσικῆς, ἰατρικῆς, γεωμετρίας καὶ μὲ βαθιὰ ἐκτίμηση στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Οἱ Ρωμαῖοι ἀνησύχησαν, ὅταν αὐτὸς ἀνέβηκε στὸ θρόνο, γιατὶ φοβόνταν μὴ δοῦν σ' αὐτὸν τὸ *γραικύλο** ἕνα νέο Νέρωνα. Ἦταν δραστήριος, ἐργατικὸς καὶ περίεργος καὶ συνδύαζε τὴν ἑλληνικὴ λεπτότητα μὲ τὴ ρωμαϊκὴ σταθερότητα.

Δὲν ἀγαποῦσε τοὺς πολέμους καὶ γι' αὐτὸ ἐγκατάλειψε τὶς κατακτήσεις τοῦ Τραϊανοῦ στὴν Παρθία. Ἔτσι ὁ Εὐφράτης ἔγινε τὸ ἀνατολικὸ σύνορο τοῦ κράτους. Φρόντισε ὅμως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον αὐτοκράτορα νὰ ἐξασφαλίσει τὰ σύνορα καὶ νὰ ἐνισχύσει τὸ στρατό. Τὸ μόνο ἐξωτερικὸ γεγονὸς ποὺ τάραξε τὴ βασιλεία του ἦταν ἡ ἐπανάσταση τῆς Ἰουδαίας. Ὁ Ἀδριανὸς φάνηκε ἀμείλικτος. Ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἔπαθε μεγάλες συμφορὲς καὶ ἀναγκάστηκε νὰ διασκορπιστεῖ σὲ ὅλον τὸν κόσμο.

Ρωμαῖοι ἱππεῖς
(παράσταση ἀπὸ τὴν στήλη τοῦ Τραϊανοῦ στὴ Ρώμη).

Δεκατέσσερα ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἕνα χρόνια τῆς βασιλείας του τὰ πέρασε περιοδεύοντας στὶς ἐπαρχίες τοῦ κράτους. Εὐστροφος καθὼς ἦταν, στὴν Αἴγυπτο φερόταν σὰν Αἰγύπτιος, στὴν Ἑλλάδα σὰν Ἕλληνας. Παντοῦ ὅπου πήγαινε συνήθιζε νὰ χτίζει μνημεῖα καὶ κοινωφελῆ ἔργα: ναούς,

Ἅλωση Δακικῆς πόλης (ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Τραϊανοῦ, Ρώμη).
Ὁ Τραϊανὸς ἔστησε στὴν ἀγορὰ ποὺ ἔχει τὸ ὄνομά του **(Forum Traianum)** *στήλη, γιὰ νὰ θυμίζει τὴ νίκη του ἐναντίον τῶν Δακῶν. Τὰ ἀνάγλυφά της παριστάνουν σκηνὲς αὐτοῦ τοῦ πολέμου.*

ὑδραγωγεῖα, γέφυρες, διώρυγες. Τοῦ ἄρεσε ἰδιαίτερα νὰ μένει στὴν Ἑλλάδα καὶ πιὸ πολὺ στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔχτισε ὁλόκληρη συνοικία, τὴ νέα πόλη τοῦ Ἀδριανοῦ, κοντὰ στὴν παλιὰ πόλη τοῦ Θησέα. Ἔκανε ἐπίσης τὸ περίφημο Ἀδριάνειο ὑδραγωγεῖο καὶ ὁλοκλήρωσε τὸ ναὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ χτίζεται στὰ χρόνια τοῦ Πεισίστρατου καὶ εἶχε μείνει ἀτέλειωτος.

Ὁ Ἀδριανὸς

Ὅταν γύρισε στὴν Ἰταλία, ἀποτραβήχτηκε στὸ μαγευτικὸ ἀνάκτορό του στὰ Τίβουρα (σημερινὸ Τίβολι) κοντὰ στὴ Ρώμη. Ἐκεῖ ἔβαλε ν' ἀναπαραστήσουν ὅσα μνημεῖα καὶ τοπία εἶχε θαυμάσει στῖς χῶρες ποὺ πῆγε καὶ ἰδίως στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι μποροῦσε νὰ δεῖ κανεὶς ἐκεῖ ἀναπαράσταση τῆς Ποικίλης Στοᾶς τῆς Ἀθήνας, τῶν κήπων τῆς Ἀκαδημίας, τῶν Τεμπῶν κλπ. Πέθανε τὸ 138, ἀφοῦ προηγουμένως υἱοθέτησε τὸν Ἀντωνίνο.

Ὁ Ἀντωνίνος (138 – 161)

Ὁ Ἀντωνίνος καταγόταν ἀπὸ τὴ Γαλατία καὶ ἦταν 50 χρονῶν ὅταν ἔγινε αὐτοκράτορας. Ἦταν ἔντιμος ἄνθρωπος, οἰκονόμος, ἤρεμος, καλόκαρδος καὶ ἀξιοποίησε ὅλες αὐτὲς τὶς ἀρετές του στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους.

Στὰ χρόνια του δὲν ἔγινε κανένας σοβαρὸς πόλεμος· ὁ ἴδιος ἀκολούθησε τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὴν ἄμυνα τῶν συνόρων. Περιστοιχιζόταν πάντα ἀπὸ νομομαθεῖς καὶ τὴν νομοθεσία του τὴν χαρακτηρίζει βαθιὰ εὐσέβεια. Οἱ περίφημοι νομοδιδάσκαλοι Οὐλπιανὸς καὶ Γάιος θέσπισαν νόμους μὲ πνεῦμα φιλανθρωπίας. Προστάτεψαν ἰδιαί-

τερα τοὺς δούλους ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν πιὰ νὰ τοὺς βασανίζουν.

῾Η σύζυγός του Φαυστίνα τὸν βοήθησε στὸ ἔργο τῆς δημοσίας περιθάλψεως ποὺ τὸ ἔθεσε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία της. Φρόντισε γιὰ τὰ γράμματα καὶ θέλησε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἀρχαία εὐσέβεια. Γι' αὐτὸ ἡ

῾Η πύλη τοῦ ᾿Αδριανοῦ στὴν ᾿Αθήνα.

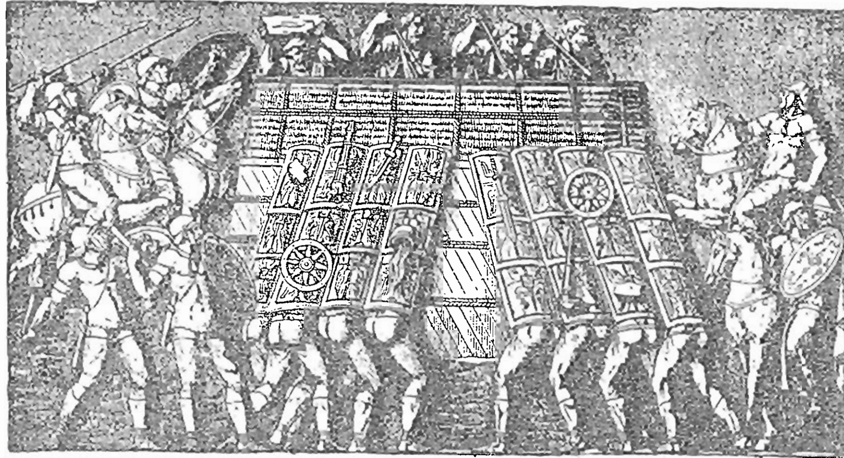
σύγκλητος τοῦ ἔδωσε τὴν ἐπωνυμία *εὐσεβὴς* καὶ ὅλη ἡ δυναστεία πῆρε τὸ ὄνομά του (᾿Αντωνίνοι).

῾Ο Μ. Αὐρήλιος (161 – 180) – ῾Ο Κόμμοδος (180 – 192)

῞Οταν ἦταν νέος ὁ Μάρκος Αὐρήλιος μορφώθηκε μὲ τὴ στωικὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἀρχές της τὶς ἀκολούθησε σ' ὅλη τὴ ζωὴ μὲ θρησκευτικὴ

αὐστηρότητα. Ἀποστρεφόταν τὸν πόλεμο καὶ ἀγαποῦσε τὰ εἰρηνικὰ ἔργα καὶ ἔτσι φαινόταν προορισμένος νὰ συνεχίσει τὴ φιλάνθρωπη καὶ εἰρηνικὴ βασιλεία τοῦ Ἀντωνίνου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὰ εὐγενικὰ αἰσθήματα καταδικάστηκε νὰ περάσει ὅλη σχεδὸν τὴ ζωή του σὲ πολέμους.

Τὸ 161 ἔγινε μεγάλη ἐπιδρομὴ τῶν Πάρθων στὴ Συρία, τοὺς ὁποίους ἀπώθησε ὕστερα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες ποὺ κράτησαν τέσσερα χρόνια. Σοβαρότερος ὅμως ἦταν ὁ κίνδυνος στὴν Εὐρώπη. Ἐδῶ οἱ *Κουάδοι* καὶ οἱ *Μαρκομάνοι* (λαοὶ ποὺ κατοικοῦσαν στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Μορα-

Ἐπίθεση ἐναντίον μιᾶς γερμανικῆς πόλης
(ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Μ. Αὐρήλιου)

βίας καὶ Βοημίας) πέρασαν τὸ Δούναβη καὶ ξεχύθηκαν ἄλλοι στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ ἄλλοι στὴν Ἰταλία, ὅπου πολιόρκησαν τὴν Ἀκυληία (Βενετία). Ὁ αὐτοκράτορας βρέθηκε σὲ πάρα πολὺ δύσκολη θέση. Μεταδοτικὴ θανατηφόρα ἀρρώστια ἐρήμωσε τὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ του. Σεισμοί, πλημμύρες καὶ ἀφορία τῆς γῆς κατάστρεψαν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ὁ Αὐρήλιος βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ πουλήσει αὐτοκρατορικοὺς θησαυροὺς καὶ νὰ στρατολογήσει δούλους καὶ μονομάχους, γιὰ νὰ συμπληρώσει τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ του. Ὕστερα ἀπὸ ἐξαντλητικὲς ἐκ-

στρατεῖες ἀπώθησε τοὺς ἐπιδρομεῖς. Σχεδίαζε νὰ καταλάβει ὅλη τὴ χώρα ὡς τὸν Ἔλβα καὶ τὸν Καύκασο, γιὰ νὰ τὴν ἔχει ἀμυντικὸ προτείχισμα στὶς ἐπιδρομές. Τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ εἶχε ἀπαλλάξει ἴσως τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων. Ἀλλὰ ὁ Αὐρήλιος ἀρρώστησε καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἐπιδημία καὶ πέθανε στὴ Βιέννη τὸ 180.

Τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του Κόμμοδος, ποὺ ἀποτελεῖ θλιβερὴ παραφωνία στὴ σειρὰ τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων ποὺ ἀναφέραμε. Μόνο μὲ τὸ Νέρωνα μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ στὴν παραφροσύνη καὶ τὴ σκληρότητα. Εἶχε τεράστιο σῶμα καὶ πολὺ μεγάλη δύναμη. Ἀγαποῦσε μὲ μανία τὶς μονομαχίες, τοῦ ἄρεζε νὰ τὸν ὀνομάζουν Ἡρακλῆ καὶ φοροῦσε, ὅπως ἐκεῖνος, τὴ λεοντὴ καὶ κρατοῦσε τὴν κορύνη (= ρόπαλο). Κατέβαινε στὸ στίβο καὶ σκότωνε θηρία καὶ ἀνθρώπους, ἐνῶ οἱ συγκλητικοὶ καὶ ὁ λαὸς τὸν ζητωκραύγαζαν. Τέλος, ἕνας ἀξιωματικὸς τῆς αὐλῆς, ποὺ ἡ ζωή του κινδύνευε, τὸν στραγγάλισε (192).

Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στὴ μεγαλύτερη ἔκτασή της.

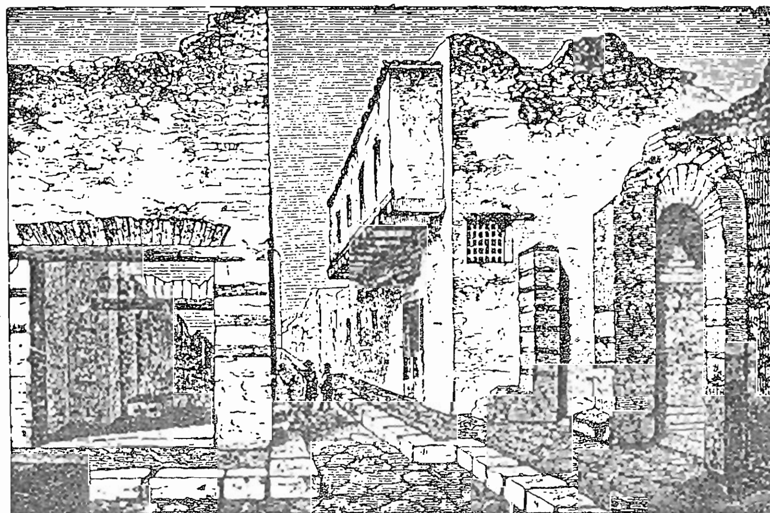
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ – Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

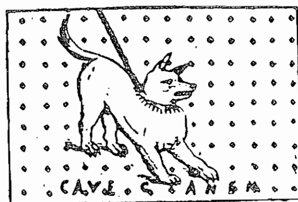
Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία – Ἡ διοίκηση

Στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ. ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶναι τεράστια σὲ ἔκταση. Ἁπλώνεται στὴ μισὴ Εὐρώπη (δηλ. στὴν Ἰταλία, στὴν Ἰσπανία, στὴ Νότια Βρετανία, στὴ δυτικὰ τοῦ Ρήνου Γερμανία, στὶς περιοχὲς τῆς σημερινῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, στὴ Βαλκανικὴ μαζὶ μὲ τὴ Δαλματία καὶ τὴ Δακία), στὴ Μ. Ἀσία, στὴ Συρία καὶ σὲ ὅλη τὴ βόρεια Ἀφρική. Σύνορά της ἔχει τὸ Ρῆνο καὶ τὸ Δούναβη, τὴν ἔρημο τῆς Ἀφρικῆς, τὸν Ἀτλαντικὸ Ὠκεανό, τὸν Εὐφράτη καὶ τὴν ἔρημο τῆς Συρίας.

Τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζεται σὰν ἕνα αὐστηρὰ συγκεντρωτικὸ κράτος. Στὴν πρωτεύουσα δημιουργήθηκε μιὰ κεντρικὴ διοίκηση ποὺ ἐπιβλέπει καὶ παρακολουθεῖ ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς

Δρόμος τῆς Πομπηίας. Δεξιὰ τὸ σπίτι μὲ τὸν ἐξώστη

«Cave canem» (Φυλάξου ἀπὸ τὸ σκυλί). Ψηφιδωτὸ τῆς Πομπηίας, στόλιζε τὸ δάπεδο τῆς αὐλῆς ἑνὸς σπιτιοῦ ποὺ ὀνομάστηκε «σπίτι τοῦ ποιητῆ».

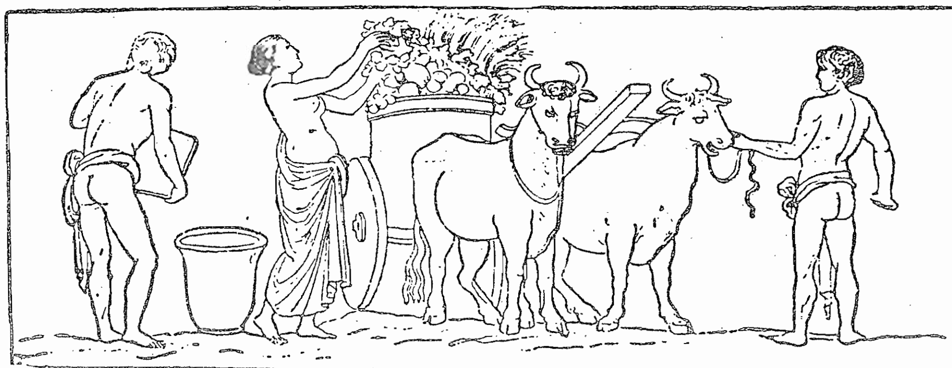
αὐτοκρατορίας. Τὴν ἀποτελοῦν τὰ *γραφεῖα* καὶ τὸ *συμβούλιο τοῦ αὐτοκράτορα*. Τὰ *γραφεῖα* ἦταν ἕνα εἶδος ὑπουργείων, τὰ ὁποῖα διαχειρίζονταν τὶς ὑποθέσεις τοῦ κράτους.

Τὸ *συμβούλιο* τοῦ *αὐτοκράτορα* τὸ ἀποτελοῦσαν ἀνώτατοι ὑπάλληλοι, οἱ προϊστάμενοι τῶν γραφείων καὶ νομομαθεῖς καὶ συζητοῦσαν σ' αὐτὸ διοικητικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα.

Ἔτσι τὸ ὄνειρο τοῦ Αὐγούστου, *ἡ δημοκρατικὴ μοναρχία* φάνηκε στὴν πράξη ἀνεφάρμοστη καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνηση, ὅπως ἦταν φυσικό, πῆρε χαρακτήρα *ἀπόλυτης μοναρχίας*, διατηρήθηκαν ὅμως οἱ παλιοὶ ἐξωτερικοὶ τύποι τῆς δημοκρατίας.

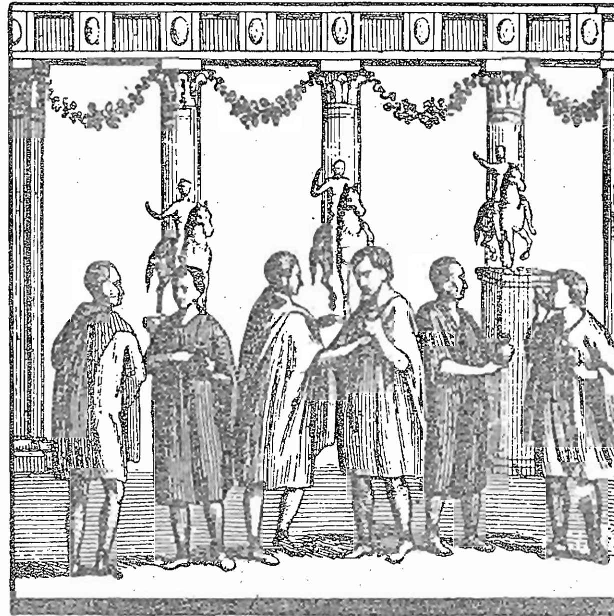
Ὁ στρατὸς – ἡ ἄμυνα τῶν συνόρων

Τὴ μεγάλη δύναμή του ὁ αὐτοκράτορας τὴ χρωστάει στὸν ἰσχυρὸ καὶ πολυάριθμο στρατό. Ἡ στρατολογία ἔγινε σχεδὸν ἐθελοντική. Ἡ λεγεώνα ἀριθμοῦσε 6.000 ἄντρες, Ρωμαίους πολίτες, καὶ πάντα τὴν ἀκολου-

Ἁμάξι ποὺ φέρνει τὴ σοδειά.
(Τοιχογραφία στὶς θέρμες τοῦ Τίτου, Ρώμη)
Ὅλα στὴν παράσταση, ἄνθρωποι καὶ ζῶα, ἐκφράζουν τὴ χαρά τους γιὰ τὴν πλούσια σοδειά.

θοῦσε ἕνα ἄλλο στρατιωτικὸ σῶμα βοηθητικὸ ἀπὸ 6.000 ἄντρες, ὑπηκόους ἢ ἀκόμα καὶ βαρβάρους. Ἔτσι ἡ ρωμαϊκὴ λεγεώνα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων εἶχε δύναμη 12.000 ἀνδρῶν καὶ ἦταν ἕνας σχηματισμὸς αὐτοτελής, μὲ τὸ ἱππικό, τὶς μηχανὲς κλπ., ὅπως ἡ σημερινὴ μεραρχία. Ὅλο τὸν ρωμαϊκὸ στρατὸ τὸν ἀποτελοῦσαν 33 λεγεῶνες, δηλ. 360–400 χιλιάδες ἄντρες, μιὰ δύναμη σχετικὰ μικρὴ γιὰ νὰ φυλάξει ἕνα τόσο μεγάλο σὲ ἔκταση κράτος. Ὁ στρατὸς αὐτὸς δὲν ἦταν διασκορπισμένος σὲ ὅλο τὸ

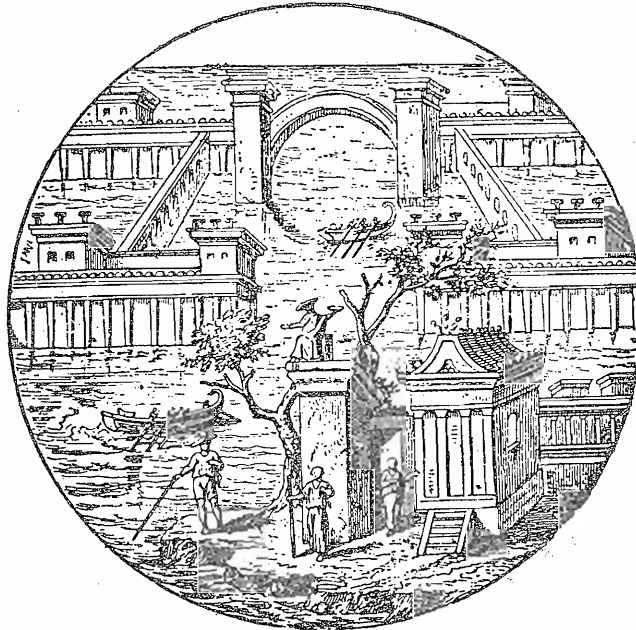

Σκηνὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς ἀγορᾶς. Τοιχογραφία στὴν Πομπηία.
Μπροστὰ ἀπὸ μιὰ στοὰ μὲ κορινθιακὲς κολόνες καὶ ἀγάλματα ἱππέων ἔμποροι ἢ τεχνίτες προσφέρουν στοὺς ἀγοραστὲς πολύτιμα ἀγγεία.

κράτος, ἀλλὰ παράμενε στὰ σύνορα σὲ μόνιμα στρατόπεδα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τελικὰ ἀναπτύχθηκαν σὲ ἀξιόλογες πόλεις. Ὅταν οἱ στρατιῶτες δὲν εἶχαν ἀσκήσεις, χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν κατασκευὴ δρόμων καὶ γεφυριῶν, γιὰ νὰ διανοίγουν διώρυγες καὶ νὰ ἀποξηραίνουν ἕλη. Τὰ σπουδαιότερα σύνορα τοῦ κράτους ἦταν τρία μεγάλα ποτάμια: στὴν Εὐρώπη ὁ Ρῆνος καὶ ὁ Δούναβης καὶ στὴν Ἀνατολὴ ὁ Εὐφράτης.

Ἡ Ρωμαϊκὴ εἰρήνη

Γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχε ἀπειλητικοὺς ἐχθρούς. Ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά της ζοῦσαν λαοὶ ἀπολίτιστοι, ποὺ ἀκόμα δὲν εἶχαν ἀποκτήσει δύναμη. Οἱ πιὸ ἐπικίνδυνοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν οἱ Γερμανοὶ στὸ Ρῆνο, οἱ Πάρθοι στὸν Εὐφράτη καὶ ἀργότερα οἱ Γότθοι στὸ Δούναβη. Ἀκόμα, οἱ αἱματηρὲς συγκρούσεις ἀνάμεσα στοὺς αὐτοκράτορες περιορίζονταν συνήθως στὴ Ρώμη καὶ τὴν Ἰταλία καὶ δὲν ἀναστάτωναν τὶς ἐπαρχίες. Πέρα ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ οἱ Ρωμαῖοι μὲ τὶς κατακτήσεις τους σταμάτησαν τοὺς πολέμους στοὺς διάφορους λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι στὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος ἐπικράτησε εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, οἱ αὐτοκράτορες κυβέρνησαν τὶς ἐπαρχίες μὲ δικαιοσύνη καὶ σταμάτησαν τὴ σκληρὴ ἐκμετάλλευσή τους. Γιὰ πολὺν καιρὸ στὸ κράτος βασίλεψε ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐνομία. Αὐτὴ εἶναι ἡ λεγόμενη **ρωμαϊκὴ εἰρήνη (Pax Romana).**

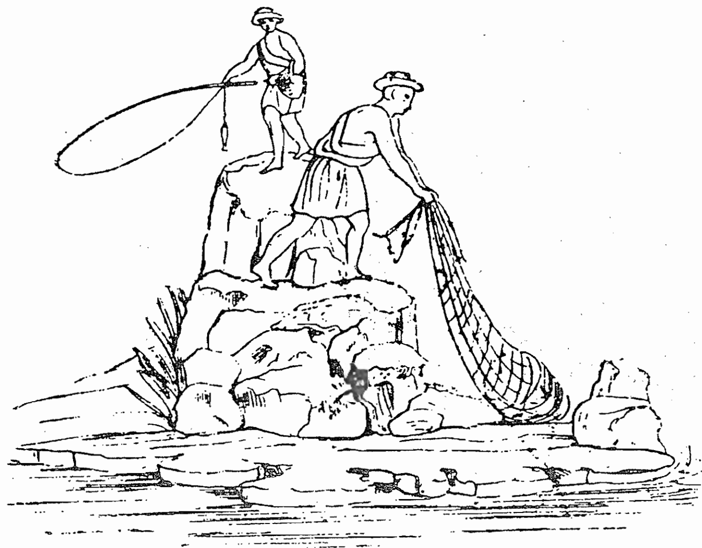

Ἄποψη λιμανιοῦ. Τοιχογραφία στὴν Πομπηία.

Οἰκονομικὴ ἀκμὴ

῾Η διαρκὴς εἰρήνη, ἡ ἐξάλειψη τῆς πειρατείας καὶ τῆς ληστείας, οἱ ἐξαιρετικοὶ καὶ ἁπλωμένοι σὲ ὅλη τὴ χώρα δημόσιοι δρόμοι καὶ ἡ ἀσφάλεια εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τόση εὐημερία καὶ οἰκονομικὴ ἀκμὴ τῶν κατοίκων ὅση δὲν εἶχε δεῖ ποτὲ ὡς τότε ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Οἱ γεωργοὶ καλλιεργοῦσαν μὲ ζῆλο τὰ κτήματά τους, αὐξήθηκε σημαντικὰ ὁ πληθυσμὸς καὶ περιοχὲς σχεδὸν ἔρημες γέμισαν ἀπὸ πόλεις καὶ κωμοπόλεις ποὺ παρουσίαζαν ζωηρὴ κίνηση. Μεγάλη ἐπίσης ἀνάπτυξη παρουσίασαν καὶ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο.

῎Ετσι ἡ Ρώμη κατόρθωσε μὲ τὸν πολιτισμό της νὰ ἐξημερώσει χῶρες καὶ λαοὺς τόσο διαφορετικοὺς μεταξύ τους. Γι' αὐτὸ δίκαια ἕνας ῞Ελληνας ρήτορας ἔλεγε: «ὁ καθένας μπορεῖ νὰ πάει ὅπου θέλει. Τὰ βουνὰ εἶναι ἀσφαλῆ γιὰ τοὺς ταξιδιῶτες, ὅπως οἱ πόλεις γιὰ τοὺς κατοίκους. ῾Ο φόβος ἔλειψε ἀπὸ παντοῦ. ῾Η γῆ ἔβγαλε τὴν παλιὰ πολεμικὴ στολή της καὶ φόρεσε τὰ γιορτινά».

Ψαράδες τὴν ὥρα τῆς δουλειᾶς τους.
(τοιχογραφία στὴν Πομπηία).

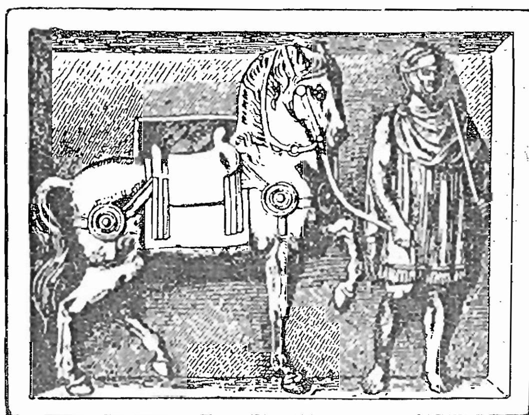

Πλοῖο.
Τοιχογραφία στὴν Πομπηία.

Ὁ ἐκλατινισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν

Τὰ ἀγαθὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ καθεστῶτος τὰ αἰσθάνθηκαν περισσότερο οἱ ἐπαρχίες, γιατὶ οἱ αὐτοκράτορες σταμάτησαν τὶς δωροληψίες τῶν ὑπαλλήλων, παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα τοὺς διοικητές τους καὶ μὲ προσοχὴ ἄκουαν τὰ παράπονα τῶν κατοίκων τους.

Ἔτσι, ὁ κόσμος στὶς ἐπαρχίες συμπάθησε τὴ ρωμαϊκὴ διοίκηση καὶ σὲ πολλὰ μέρη μιμήθηκαν τὶς συνήθειες τῶν Ρωμαίων καὶ μίλησαν τὴ γλώσσα τους. Μὲ τον τρόπο αὐτο ἄρχισε ὁ ἐκλατινισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν. Αὐτὸ βέβαια ἦταν δύσκολο νὰ γίνει στὶς μεγάλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς (Ἑλλάδα, Συρία, Αἴγυπτο), γιατὶ αὐτὲς διατηροῦσαν τὴν ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση, ἔγραφαν τὰ ἑλληνικὰ καὶ περιφρονοῦσαν τοὺς Ρωμαίους καὶ τὴ γλώσσα τους. Στὴ Δύση ὅμως τὰ πράγματα ἦταν ἐντε-

Ἐπίλεκτος* ἱππέας
(eques singularis)
(Ἐπιτύμβια στήλη, Μαγεντία)

Παρασημοφορημένος ἑκατόνταρχος

λῶς διαφορετικά. Ἐκεῖ οἱ κατακτημένοι λαοὶ ἦταν ἀπολίτιστοι, γι' αὐτὸ θαύμασαν τὸν ρωμαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ δέχτηκαν βαθιὰ τὴν ἐπίδρασή του. Οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Δακίας καὶ τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς λησμόνησαν τὴ μητρική τους γλώσσα καὶ μίλησαν τὴ λατινική.

Τὴν προσέγγιση αὐτὴ τῶν λαῶν τὴ βοήθησαν πολὺ οἱ ἀποικίες, ὁλοκληρώθηκε ὅμως ὅταν δόθηκε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ αὐτοκράτορες εἶχαν τιμήσει πολλοὺς ἐπαρχιῶτες μὲ τὸ δικαίωμα αὐτό, ποὺ τὸ εἶχαν ἀποκτήσει καὶ ὁλόκληρες ἀκόμα πόλεις. Λίγο μετὰ τοὺς Ἀντωνίνους, στὴν ἀρχὴ τοῦ 3ου αἰ., ὁ αὐτοκράτορας Καρακάλλας ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλους γενικὰ τοὺς ἐλεύθερους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ρώμη δὲν εἶναι πιὰ ἡ πόλη ποὺ κυριαρχεῖ στοὺς κατακτημένους, ἀλλὰ ἡ πρωτεύουσα μιᾶς αὐτοκρατορίας, ὅπου ὅλοι οἱ κάτοικοι ὀνομάζονται Ρωμαῖοι καὶ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα.

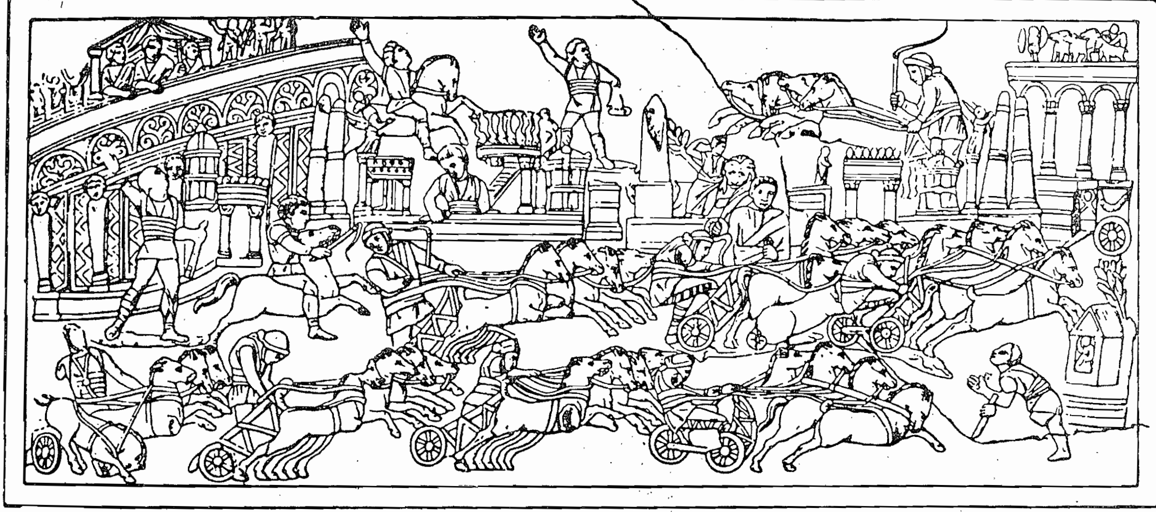

Ἁρματηλάτης **(auriga)**
Ἄγαλμα (Ρώμη, Βατικανό).

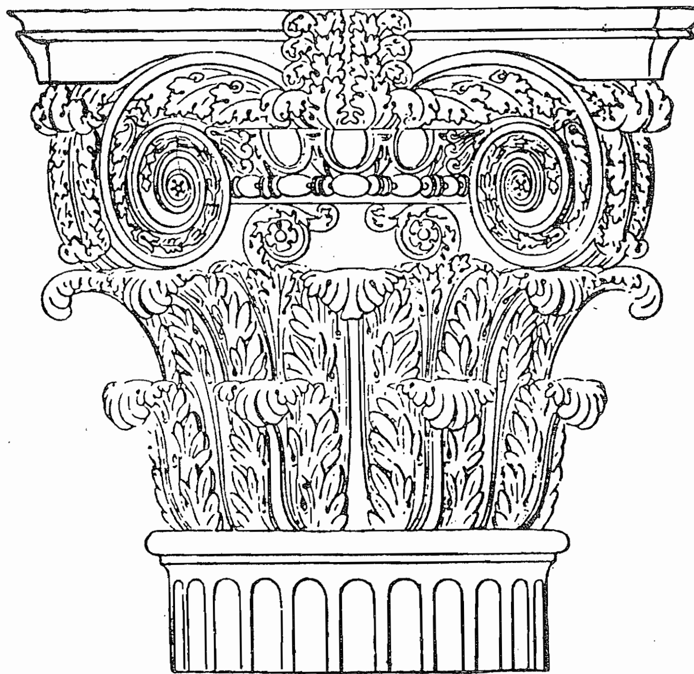
Ἀρχιτέκτονας.
Ἐπιτύμβιο ἄγαλμα ἀπὸ τὴ **via Appia.**

Ἔτσι ἡ Ρώμη, γιὰ νὰ διοικήσει τὸ ἀπέραντο κράτος της, δημιούργησε ἕνα κυβερνητικὸ σύστημα μοναδικὸ γιὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸ ὁποῖο στάθηκε ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς μεταγενέστερους λαούς.

Οἱ μεγάλες ἱπποδρομίες **(Lusi circenses)**

Γίνονταν στὸ μεγάλο ἱπποδρόμιο τῆς Ρώμης καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν κυριότερη διασκέδαση τοῦ λαοῦ.

Κιονόκρανο ἀπὸ τὴν ἁψίδα τοῦ Τίτου στὴ Ρώμη
Τὸ χαρακτηρίζει ἡ πολυτέλεια ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχρὴ ἔκφραση.

Τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο

Τὸ τελειότερο δημιούργημα τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος εἶναι ἡ νομοθεσία. Ἡ παλιότερη πηγὴ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τοῦ ρωμαϊκοῦ, ὅπως λέγεται, δικαίου εἶναι ἡ *Δωδεκάδελτος*. Ἡ νομοθεσία αὐτὴ ἦταν ἀτελής, αὐστηρὴ καὶ κατάλληλη γιὰ τὶς ἀνάγκες μιᾶς μικρῆς πόλης. Τὸ πρακτικὸ καὶ γόνιμο ὅμως πνεῦμα τῶν Ρωμαίων κατόρθωσε σιγὰ σιγὰ νὰ τὴ συμπληρώσει καὶ νὰ τὴ διαδώσει στοὺς λαοὺς ποὺ κατάκτησε. Στὴ σημαντικὴ αὐτὴ προσπάθειά τους οἱ Ρωμαῖοι ἔλαβαν ὑπόψη τὶς συνήθειες τῶν ὑπηκόων τους, τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία κι ἀργότερα τὴ χριστιανικὴ ἠθική. Ἔτσι ἡ νομοθεσία τους ἔγινε εὐρύτερη καὶ περισσότερο φιλάνθρωπη.

Στὰ χρόνια τῆς δημοκρατίας οἱ ἀποφάσεις τῆς συγκλήτου, οἱ νόμοι

καὶ τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου συμπλήρωσαν καὶ τροποποίησαν τὴ Δωδεκάδελτο. Ἄλλη πηγὴ νόμων ἦταν τὰ διατάγματα τῶν πραιτόρων, βασικὰ δηλ. διατάγματα ποὺ δημοσίευαν οἱ πραίτορες, ὅταν ἔπαιρναν τὴν ἐξουσία, στὰ ὁποῖα καθόριζαν τὶς βασικὲς ἀρχὲς μὲ τὶς ὁποῖες θὰ κυβερνοῦσαν. Ἕνα τέτοιο διάταγμα ὀνομαζόταν *διαρκὲς διάταγμα*.

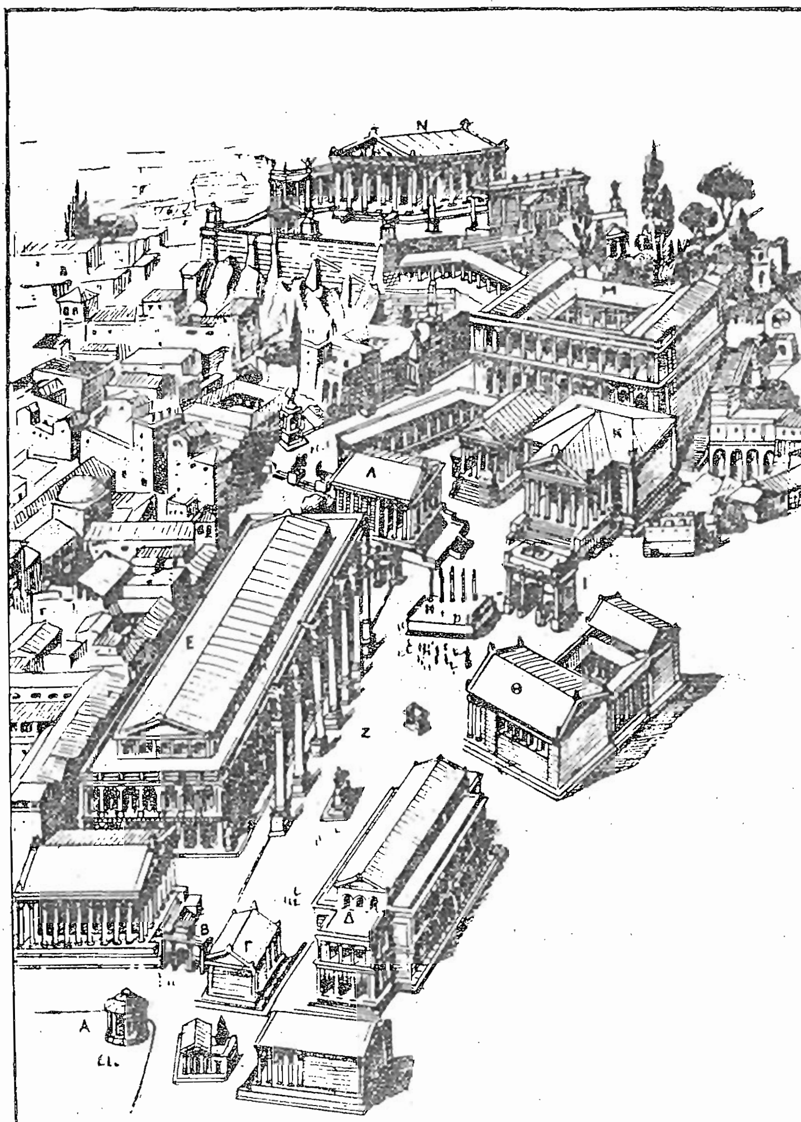
Τέλος ἡ νομοθεσία συμπληρώθηκε μὲ τὰ διατάγματα, τὶς ὁδηγίες πρὸς τοὺς διοικητὲς καὶ μὲ τὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις τῶν αὐτοκρατόρων, τὰ ὁποῖα εἶχαν πιὸ καθολικὸ χαρακτήρα, γιατὶ ὁ αὐτοκράτορας εἶχε ὑπόψη του τοὺς κατοίκους ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας.

Νωρὶς ὅμως τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο ἄρχισε νὰ γίνεται πολύπλοκο καὶ γι' αὐτὸ συχνὰ ἀναγκάζονταν νὰ ζητοῦν τὴ βοήθεια εἰδικῶν, τῶν νομοδιδασκάλων. Ἡ Ρώμη εἶχε νομομαθεῖς ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμα τῆς δημοκρατίας, ὅπως τὸ Μούκιο Σκαιόλα καὶ τὸν Σέρβιο Σουλπίκιο. Ἀλλὰ οἱ πιὸ γνωστοὶ νομοδιδάσκαλοι ἔζησαν στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ὁ Σάλβιος Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Γάιος στὰ χρόνια τῶν Ἀντωνίνων, ὁ Παπινιανός, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Οὐλπιανὸς τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Οἱ ἑρμηνεῖες τους ἦταν τόσο ἀμερόληπτες, δίκαιες καὶ ὀρθές, ὥστε οἱ ἄρχοντες τὶς θεωροῦσαν νέους νόμους καὶ τὶς ἐνσωμάτωναν στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο. Ἡ τεράστια αὐτὴ ἐργασία, ποὺ ἔκανε στὴν οὐσία του τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο διεθνές, συστηματοποιήθηκε καὶ κωδικοποιήθηκε μόνο τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. στὰ χρόνια τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ καὶ ἔγινε ἡ βάση γιὰ τὴ νομοθεσία τῶν νεώτερων λαῶν.

Ἡ μεταβολὴ τῆς θρησκείας

Στὰ χρόνια τῶν Ἀντωνίνων ἀρχίζει ἡ ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν. Θεοὶ αἰγυπτιακοί, ἀσσυριακοί, περσικοί, ὅπως ὁ Ἄττις, ἡ Ἶσις, ὁ Ὄσιρις καὶ κυρίως ὁ Μίθρας, λατρεύτηκαν ἀπὸ πολλοὺς στὴ Ρώμη καὶ πῆραν τὴ θέση τῶν ἀρχαίων θεῶν. Οἱ κάτοικοι ἀγάπησαν τὶς θρησκεῖες αὐτές, γιατὶ τοὺς ὑπόσχονταν τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ μιὰ εὐτυχισμένη ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο ζωή.

Ἔτσι στὴ Ρώμη κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα ἰδέες τῶν θρησκειῶν ὅλου τοῦ κόσμου. Οἱ αὐτοκράτορες φάνηκαν πολὺ ἀνεξίθρησκοι καὶ δὲν ἀντιστάθηκαν σ' αὐτὴ τὴν εἰσβολὴ τῶν ξένων θρησκειῶν. Γενικότερα ὅμως τότε ἐπικράτησε μεγάλη ἀθεΐα καὶ ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στοὺς μορφωμένους, οἱ ὁποῖοι δὲν πίστευαν σὲ τίποτε καὶ ζητοῦσαν ἀνακούφιση στὴ

Ἡ ρωμαϊκὴ ἀγορὰ *(ἀναπαράσταση).*

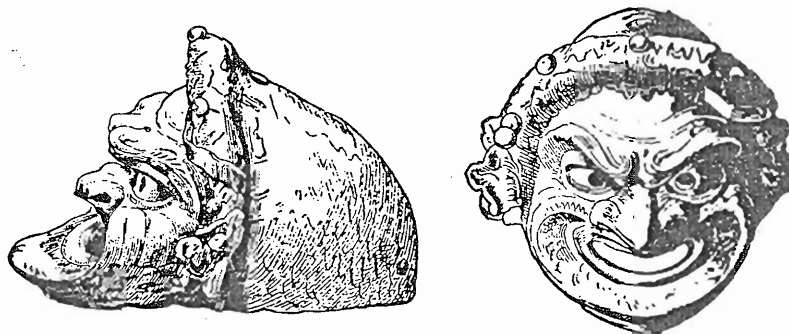
Μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ κτίσματα τῶν αὐτοκρατόρων ἡ ρωμαϊκὴ ἀγορά, τὸ **Forum Romanum**, *ἔγινε ἕνα συγκρότημα μὲ θαυμάσια μνημεῖα. Γιὰ τὴν καθαυτὸ ἀγορὰ ἔμεινε μόνο ὁ χῶρος ποὺ σημειώνεται μὲ τὸ γράμμα Ζ. Τὰ οἰκοδομήματα ποὺ σημειώνονται μὲ γράμματα εἶναι ναοὶ ἢ ἄλλα δημόσια κτίρια, ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα.*

φιλοσοφία. Τότε διαδόθηκε πλατιὰ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ποὺ γιὰ πολλοὺς ἦταν μιὰ ἀληθινὴ θρησκεία.

Τὰ γράμματα – οἱ ἐπιστῆμες

Τὰ ρωμαϊκὰ γράμματα ἐξακολουθοῦν νὰ ἀκμάζουν καὶ τὸ 2ο καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ., ἀλλὰ τώρα ὑποχώρησε ἡ ποίηση καὶ τὴν πρώτη θέση παίρνει ὁ πεζὸς λόγος.

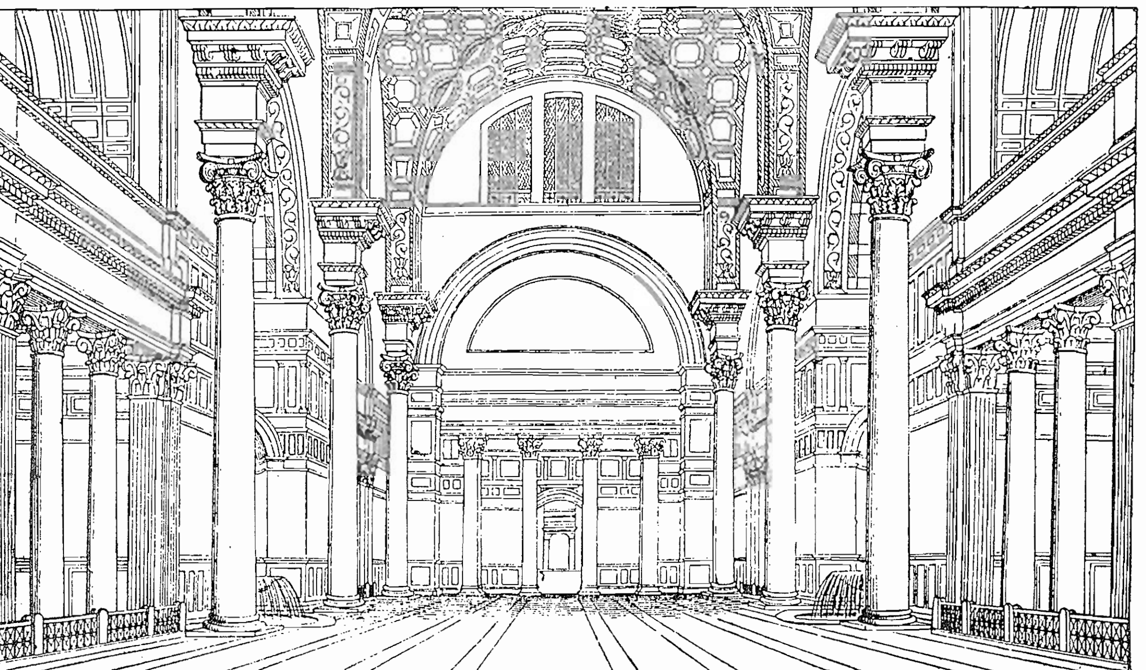
Ὁ περίφημος δάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Νέρωνα, ὁ *Σενέκας* (4–65) στὰ ἔργα του **Φιλοσοφικὲς διατριβὲς** καὶ **Ἠθικὲς ἐπιστολὲς** μᾶς δίνει μιὰ πιστὴ εἰκόνα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Ὁ ἀνεψιός του *Λουκανὸς* (39–65) ἔγραψε τὸ

Προσωπίδες ἀπὸ τερακόττα
(Vucli, *Ρώμη)*
Ἡ λέξη τερακόττα σημαίνει ψημένη γῆ ἀπὸ τὰ λατινικὰ **terra** *= γῆ καὶ* **cottus** *= ψημένος. Λέγεται κυρίως γιὰ τὰ μικρὰ πήλινα ἀγαλματάκια καὶ τὰ ἀνάγλυφα.*

ἔπος **Φάρσαλα,** στὸ ὁποῖο ἀφηγεῖται τὸν ἐμφύλιο πόλεμο Καίσαρα καὶ Πομπήιου. Καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ συγγραφεῖς ἔπεσαν θύματα τῆς θηριωδίας τοῦ Νέρωνα.

Ἡ ἑπόμενη γενιὰ γνώρισε πολὺ ἀξιόλογους συγγραφεῖς. Ὁ *Τάκιτος* (55–120) εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαιότητας. Στὰ **Χρονικά** του, δηλ. τὴν ἱστορία ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου ὡς τὸ θάνατο τοῦ Νέρωνα (14–68), καὶ στὴν **Ἱστορία** του, ποὺ ἀναφέρεται στὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ Νέρωνα ὡς τὸ Δομιτιανὸ (68–96), διακρίνεται γιὰ τὶς βαθυστόχαστες παρατηρήσεις, τὶς ζωηρὲς περιγραφὲς καὶ τὴν πρωτοτυπία στὸ ὕφος. Στὸ ἔργο του **Γερμανία** περιγράφει τοὺς Γερμανοὺς ὅπως ἦταν στὴν ἐποχή του καὶ δείχνει τὶς ἀρετὲς τοῦ ἀπολίτιστου αὐτοῦ

Οἱ θέρμες τοῦ Καρακάλλα (Ρώμη)
Ἡ κεντρικὴ αἴθουσα (ἀναπαράσταση)
Οἱ Θέρμες (λουτρὰ) εἶχαν σημαντικὴ θέση στὴ ζωὴ τῶν Ρωμαίων. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ὧρες τους τὶς περνοῦσαν σ' αὐτὲς διαβάζοντας καὶ συζητώντας πολιτικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ θέματα.

λαοῦ. Ὁ *Πλίνιος, ὁ νεώτερος* (62–113) ἦταν περίτεχνος συγγραφέας. Ἔγραψε **Ἐπιστολές,** στὶς ὁποῖες μᾶς δίνει πληροφορίες γιὰ τὴν κοσμικὴ καὶ λογοτεχνικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς του. Ὁ *Γιουβενάλης* (50–130), σατιρικὸς συγγραφέας μὲ πολλὴ δύναμη, καυτηρίασε τὴ διαφθορὰ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καλλιεργήθηκαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἴτε ἀπὸ Ἕλληνες εἴτε ἀπὸ ἐξελληνισμένους ἀνατολίτες. Στὸ τέλος τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἔζησε ὁ Πλούταρχος, συγγραφέας σεμνὸς καὶ φιλοσοφημένος.

Καταγόταν ἀπὸ τὴν Χαιρώνεια τῆς Βοιωτίας καὶ ἔγραψε τοὺς *Παράλληλους Βίους*, βιογραφίες σημαντικῶν προσώπων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρώμη, καὶ πολλὲς φιλοσοφικὲς πραγματεῖες, ὅπως τὰ *Ἠθικά*. Τὰ ἔργα του ξεχωρίζουν γιὰ τὶς λεπτὲς ψυχολογικὲς παρατηρήσεις καὶ τὴ ζωντανὴ περιγραφή. Ἀπὸ τὰ Σαμόσατα, πόλη κοντὰ στὸν Εὐφράτη, καταγόταν ὁ ἔξοχος σατιρικὸς συγγραφέας *Λουκιανός* (2ος αἰ.), ὁ ὁποῖος

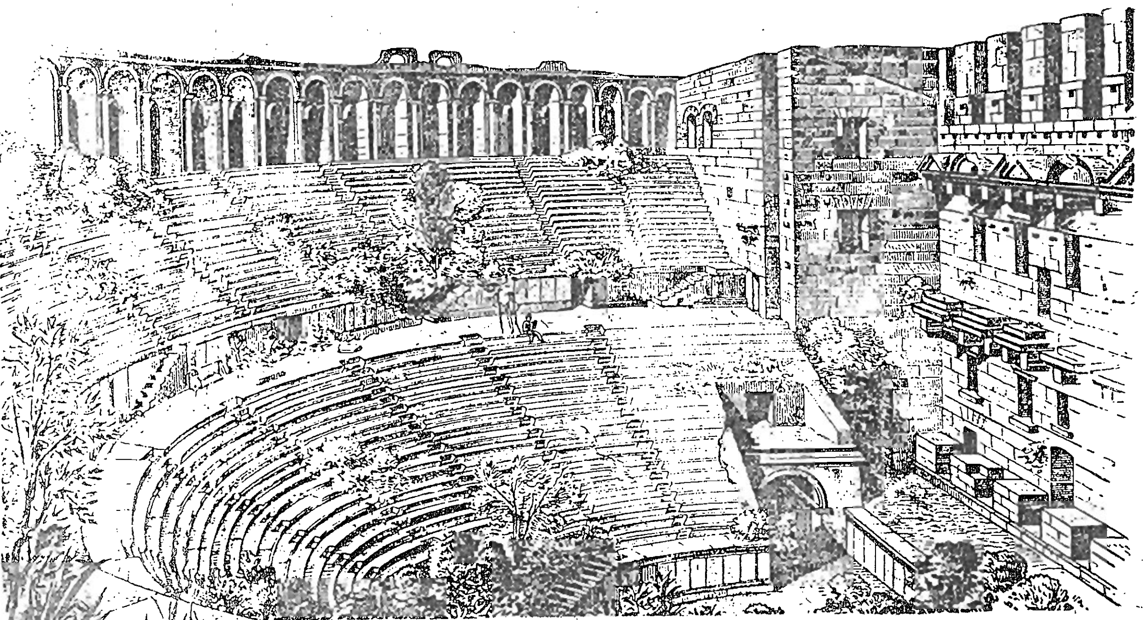

Τραγικὲς προσωπίδες
(τοιχογραφία στὴν Πομπηία).

μὲ ἀττικὴ χάρη καὶ ἀπαράμιλλη εὐφυΐα καυτηρίασε τὶς προλήψεις καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν συγχρόνων του.

Οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς προσέχουν πολὺ τὴν ἔκφραση καὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὸ ὕφος τῶν ἀττικῶν συγγραφέων. Ὅσοι ἀττικίζουν ὀνομάστηκαν *νέοι σοφιστές*. Ὁ *Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσέας* ἔγραψε Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία, ὁ *Στράβων* ἀπὸ τὴν Ἀμάσεια τὴν περίφημη Γεωγραφία, ὁ *Ἀππιανὸς* ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ὁ *Δίων ὁ Κάσσιος* τὴ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία, ὁ *Ἀρριανὸς* ἀπὸ τὴ Νικομήδεια μιμήθηκε τὸν Ξενοφώντα γράφοντας τὴν Ἀλεξάνδρου Ἀνάβαση, ὁ *Παυσανίας* ἔγραψε τὴν Περιήγηση τῆς Ἑλλάδας. Τὰ ἔργα ὅμως τῶν συγγραφέων αὐτῶν δὲν ἔχουν μεγάλη λογοτεχνικὴ ἀξία.

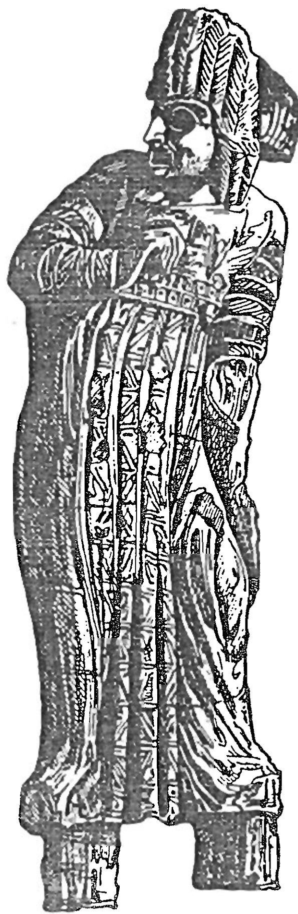
Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ἐξακολουθοῦν νὰ καλλιεργοῦνται οἱ ἐπιστῆμες. Ὁ *Πλίνιος* ὁ πρεσβύτερος (θεῖος τοῦ νεώτερου) ἔγραψε ἕνα

Θέατρο τῆς Ἀσπένδου (*πόλης τῆς Παμφυλίας, Μ. Ἀσία*).
Ἔχει τὸν τύπο τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου. Εἶναι τὸ μοναδικὸ γιὰ τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὴν καλὴ διατήρηση. Ἡ πρόσοψη ἔχει ὕψος 24 μ. Διακρίνουμε 21 σειρὲς καθισμάτων στὸ πρῶτο διάζωμα καὶ 18 στὸ δεύτερο. Ἡ στοὰ ἐπάνω ἔχει 43 ἁψῖδες.

διεξοδικὸ ἔργο μὲ τὸν τίτλο *Φυσικὴ Ἱστορία*. Ὁ συγγραφέας αὐτὸς ἔπεσε θύμα τῆς φιλομάθειάς του στὴν περίφημη ἔκρηξη τοῦ Βεζούβιου τὸ 79. Τὴ *Γεωγραφία* καλλιέργησαν ὁ *Στράβων* καὶ ὁ *Πτολεμαῖος*, ὁ ὀνομαστὸς ἀστρονόμος ποὺ διατύπωσε τὴ γεωκεντρικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου. Σημαντικὰ προώθησε τὴν Ἰατρική (καὶ κυρίως τὴν Ἀνατομία) ὁ *Γαληνὸς* ἀπὸ τὴν Πέργαμο.

Στὴ φιλοσοφία οἱ Ρωμαῖοι ἀκολούθησαν τὰ ἑλληνικὰ συστήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μεγαλύτερη διάδοση εἶχε τὸ σύστημα τῶν στωϊκῶν. Οἱ σπουδαιότεροι στωϊκοὶ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Ἕλληνας *Ἐπίκτητος* καὶ ὁ αὐτοκράτορας *Μ. Αὐρήλιος*.

Τραγωδὸς
(ἐλεφαντοστὸ)

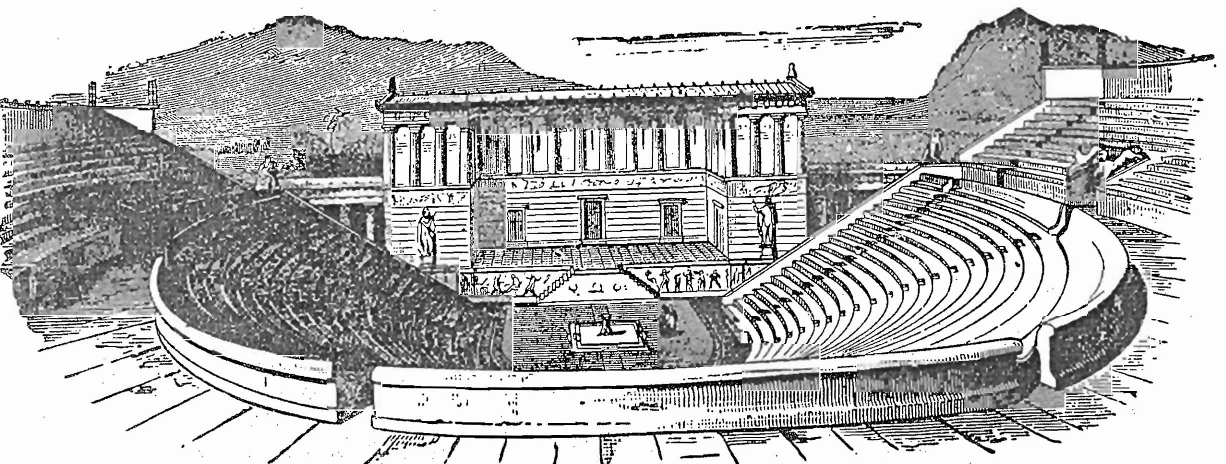
Τραγικὸς
(Ἄγαλμα, Βερολῖνο)

Κωμικὸς
(Ρώμη, Βατικανὸ)

Οἱ τέχνες

Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σημειώνει στὴ Ρώμη τεράστια ἐξέλιξη. Οἱ Ρωμαῖοι ἀνακάλυψαν ἕνα εἶδος ἀμμοκονι-

Τὸ Θέατρο τῆς Ἐγέστας (*ἀναπαράσταση*)

Ἔχει τὸν κλασσικὸ τύπο τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου μὲ τὸ λογεῖο, μὲ τὶς ἀνάγλυφες παραστάσεις στὴ βάση τοῦ λογείου, μὲ τὰ ἀγάλματα καὶ τὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση. Λείψανά του σώζονται στὴ θέση τῆς παλαιᾶς σικελικῆς πόλης Ἐγέστας ἢ Σεγέστας (βορειοδυτικὰ τοῦ νησιοῦ).

άματος (σὰν τὸ σημερινὸ τσιμέντο) ποὺ τοὺς ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ χτίζουν οἰκοδομήματα μὲ τὰ χειρότερα ὑλικά. Μικρὲς πέτρες, χαλίκια, κεραμίδια κ.λ.π. γινόταν ἕνα μὲ τὸ ἀμμοκονίαμα αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦσαν ἕνα πάρα πολὺ στερεὸ σῶμα. Ἔτσι μποροῦσαν σὲ κάθε χώρα καὶ μὲ καταπληκτικὴ ταχύτητα νὰ χτίζουν πελώρια καὶ πάρα πολὺ στερεὰ οἰκοδομήματα. Ἔπειτα γιὰ νὰ τὰ καλλωπίσουν, κάλυπταν τὴν ἐξωτερική τους ἐπιφάνεια μὲ ἐπίστρωμα ἀπὸ ὡραῖες πέτρες ἢ μὲ πλάκες ἀπὸ μάρμαρο.

Γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν μνημείων μὲ ἔργα γλυπτικῆς οἱ Ρωμαῖοι χρησιμοποίησαν Ἕλληνες τεχνίτες, ποὺ ἤξεραν νὰ ἱκανοποιοῦν τοὺς πελάτες τους καὶ ἔδωσαν ἔργα σύμφωνα μὲ τὶς ρωμαϊκὲς ἀντιλήψεις. Στὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἀνάγλυφα προσπαθοῦν οἱ γλύπτες νὰ ἀποδώσουν τὴ φυσικὴ ὀμορφιὰ καὶ πολλὲς φορὲς δίνουν κίνηση στὸ σύνολο καὶ ἀκρίβεια στὶς λεπτομέρειες τῶν ἔργων.

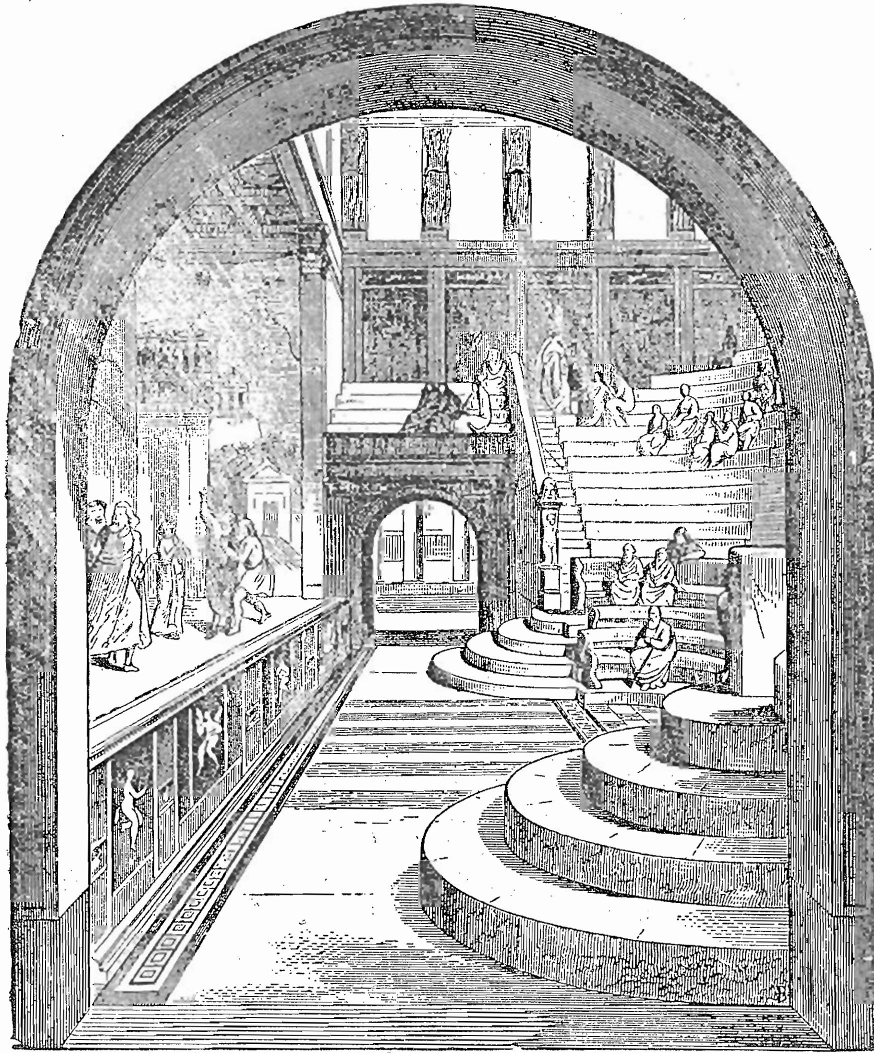
Ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ ἄνεση ἔδωσε τὴ δυνατότητα στοὺς Ρωμαίους νὰ κάνουν ἀναρίθμητα ἔργα σ' ὅλο τὸ κράτος. Τὰ ἔργα αὐτά, σύμφωνα μὲ τὸ πρακτικὸ πνεῦμα τῶν Ρωμαίων, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα κοινωφελῆ. Εἶναι δρόμοι, γέφυρες, ὑδραγωγεῖα, ἁψίδες θριάμβου, θέρμες, ἱππόδρομοι, θέατρα καὶ ἀμφιθέατρα. Ἐπιβάλλονταν περισσότερο μὲ τὸν ὄγκο καὶ τὸ βάρος τους καὶ λιγότερο μὲ τὴν κομψότητα καὶ τὴν εὐγένεια. Ἔτσι φαίνε-

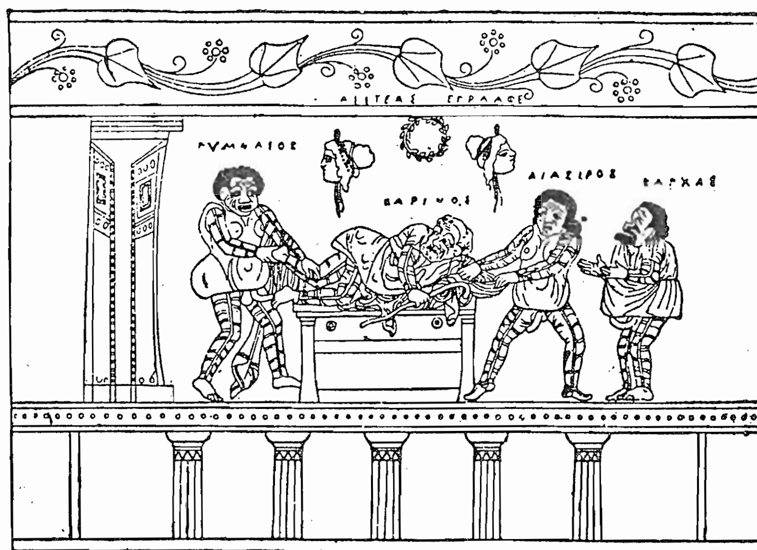
Σκηνὴ Κωμῳδίας
(Μαρμάρινο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Νεάπολη)

ται νὰ τονίζουν τὴν ὑλικὴ δύναμη περισσότερο καὶ λιγότερο τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ τὴν ψυχικὴ εὐαισθησία.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ξέθαψε πόλεις ὁλόκληρες ποὺ τὶς εἶχε

Μικρὸ Θέατρο στὴν Πομπηία *(ἀναπαράσταση)*
Εἶναι ὁ τύπος τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου μὲ τὴν ψηλὴ σκηνὴ (λογεῖο).

Σκηνὴ κωμωδίας. Παράσταση πάνω σὲ κρατήρα τῆς Νόλας *(Ἰταλία)*

σκεπάσει ὁ ἄμμος τῆς ἐρήμου καὶ ἡ λάβα τῶν ἡφαιστείων. Στὶς πόλεις αὐτὲς μποροῦμε σήμερα νὰ μελετήσουμε τὸ ρωμαϊκὸ πολιτισμό. Σπουδαιότερη ἀνάμεσά τους εἶναι ἡ Πομπηία.

Ἡ Πομπηία

Κοντὰ στὸ Βεζούβιο καὶ σὲ ἀπόσταση ἑνὸς χιλιομέτρου ἀπὸ τὴ θάλασσα βρισκόταν ἡ Πομπηία, ἕνα ἀπὸ τὰ κέντρα διασκεδάσεως πολυτελείας τῆς Καμπανίας. Τὸ γραφικὸ βουνὸ, ποὺ τὶς πλαγιές του τὶς σκέπαζαν καλλιεργημένα χωράφια κι ἀμπέλια, γιὰ πολλοὺς αἰῶνες δὲν ἔδινε σημεῖα ζωῆς· ξαφνικὰ ὅμως τὸ 79 τὸ ἡφαίστειο ξέσπασε κι ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὴ στάχτη καὶ τὴ λάβα του τὴν ὡραία πόλη. Οἱ κάτοικοι σώθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ λίγους ποὺ μάταια ζήτησαν καταφύγιο στὰ ὑπόγεια καὶ τὰ ὑπερῶα. Τὰ σπίτια δὲν ἔπεσαν καὶ ἡ ἐπίπλωση καὶ τὰ σκεύη τους ἔμειναν στὴ θέση τους, ὅπως ἦταν.

Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. ἄρχισαν ἀνασκαφὲς ποὺ μὲ πολλὴ μέθοδο συνεχίστηκαν ὡς σήμερα. Ἔτσι ἦρθε στὸ φῶς ὁλόκληρη ἡ πόλη ὅπως ἦταν τὴ μέρα τῆς καταστροφῆς. Σώζονται σὲ καλὴ κατάσταση οἱ πλακο-

στρωμένοι δρόμοι, οἱ πλούσιες ἐπαύλεις μὲ τὴν ἐπίπλωση καὶ τὴ διακόσμησή τους, τὰ καταστήματα, οἱ τοῖχοι μὲ τὶς ἐπιγραφὲς καὶ τὰ τοιχοκολλήματα, ἀκόμη καὶ τὰ πτώματα τῶν ἄτυχων ἐκείνων ποὺ πνίγηκαν ἀπὸ ἀσφυξία. Τὰ λείψανα τῆς Πομπηίας μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε μιὰ καθαρὴ καὶ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ πόλη τοῦ 1ου αἰώνα μ.Χ.

Ἡ Ρώμη στὰ χρόνια τῶν αὐτοκρατόρων

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ ὡς τοὺς Ἀντωνίνους ἡ Ρώμη παρουσίασε τεράστια ἐξέλιξη. Ὁ πληθυσμός της ἔφτασε τὸ 1 ἑκατομμύριο καὶ εἶχε καλλωπιστεῖ μὲ πάρα πολλὰ οἰκοδομήματα.

Σύμφωνα μὲ τὴ στατιστικὴ ποὺ μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀρχαῖοι, στὴ Ρώμη ὑπῆρχαν 11 ἀγορές, 2 ἀμφιθέατρα, 2 ἱππόδρομοι, 3 θέατρα, 11 θέρμες, 10 βασιλικὲς στοές, 19 ὑδραγωγεῖα, 856 λουτρά, 36 ἁψίδες θριάμβου, 1352 πηγές, 22 ἀνδριάντες ποὺ παρίσταναν ἱππεῖς, 80 ἐπιχρυσωμένα ἀγάλματα θεῶν, 77 ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Σ' αὐτὰ δὲν ὑπολογίζονταν τὰ ἀνάκτορα, οἱ στοές, οἱ ναοί, τὰ δημόσια μνημεῖα κ.λ.π. ποὺ ὁ ἀριθμός τους εἶναι ἀπεριόριστος.

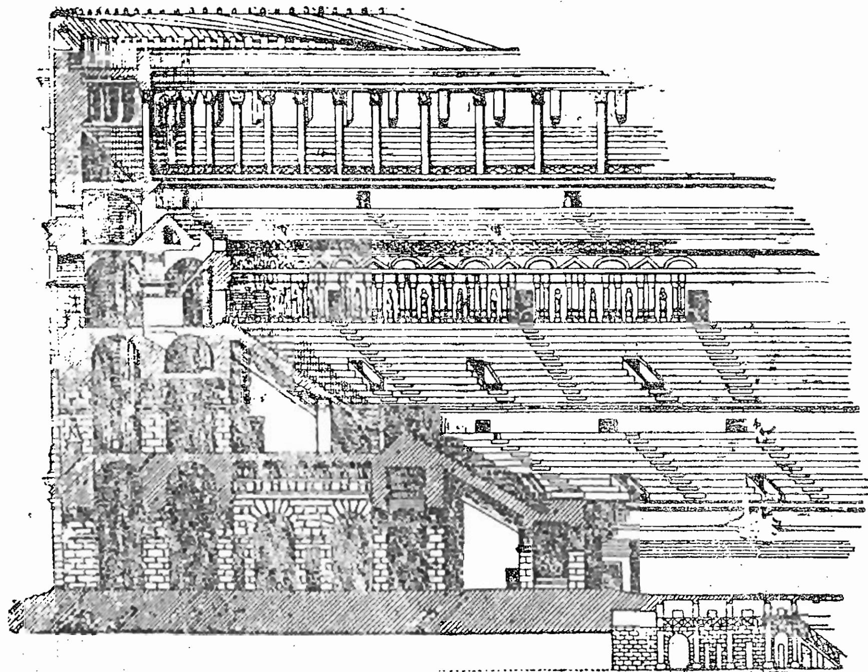
Ἀπὸ τὶς ἀγορὲς μεγαλοπρεπέστερη ἦταν τοῦ Τραϊανοῦ, ποὺ τὴ θεωροῦσαν ἕνα ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ κόσμου. Ἀνατολικά της ὁ Βεσπασιανὸς εἶχε χτίσει τὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο, τὸ γνωστὸ Κολοσσαῖο. Μέχρι σήμερα προκαλοῦν τὸ θαυμασμό μας τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ὑδραγωγεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ Ρώμη ἔπαιρνε νερό. Τὸ μῆκος σὲ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ φτάνει τὰ 90 χιλιόμετρα καὶ εἶναι κατασκευασμένα μὲ πελώρια

Νικητὴς ἠθοποιὸς
Εἶναι ντυμένος μὲ στολὴ βασιλιᾶ.

τόξα, ποὺ τὸ ὕψος τους φτάνει πολλὲς φορὲς τὰ 32 μέτρα.

Οἱ *Θέρμες* ἦταν ἰδιόρρυθμα καὶ συχνὰ πελώρια οἰκοδομήματα, κυρίως λουτρά, εἶχαν ὅμως καὶ γυμναστήριο, βιβλιοθῆκες, αἴθουσες διαλέξεων ποὺ τὶς διακοσμοῦσαν ὡραῖες τοιχογραφίες, μωσαϊκὰ καὶ ἀγάλματα. Σ' αὐτὲς οἱ Ρωμαῖοι ἔμεναν ἀρκετὲς ὥρες γιὰ ξεκούραση καὶ συζήτηση. Οἱ πιὸ φημισμένες θέρμες ἦταν τοῦ Καρακάλλα (3ος αἰ.).

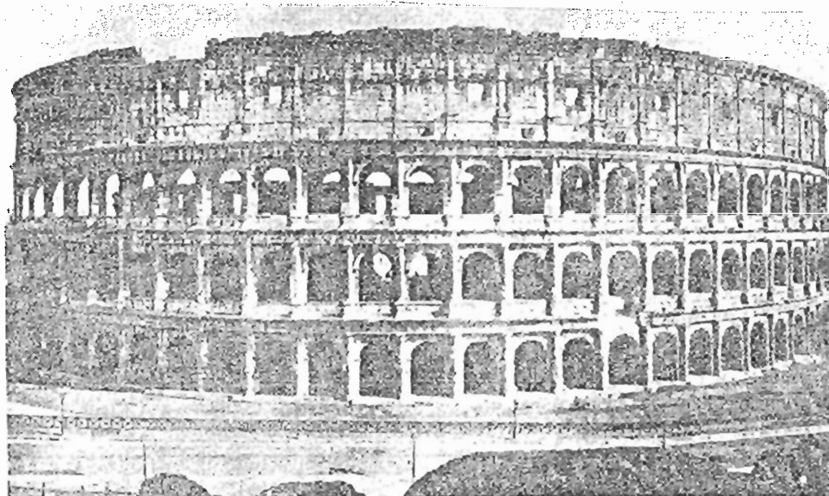

Κολοσσαῖο *(κάθετη τομὴ)*
Τὸ ἐσωτερικό τὸ κοσμοῦν ἀψίδες, στοὲς, κολόνες κλπ. Τέσσερεις θολωτὲς εἴσοδοι ὁδηγοῦν στὸν κύριο χῶρο ποὺ προορίζεται γιὰ τοὺς θεατές. Ἔχει θέσεις γιὰ 87.000 θεατὲς καὶ οἱ καλύτερες εἶναι στὸ κέντρο. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι τοῦ αὐτοκράτορα καὶ λέγεται **cubiculum**.

Τὰ θεάματα

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν συμπαθοῦσαν πολὺ τὸ θέατρο, ποὺ οἱ παραστάσεις του ἦταν φάρσες ἢ παντομίμες, δηλ. βουβὲς παραστάσεις μὲ χειρονομίες καὶ κινήσεις.

Ἀντίθετα, παρακολουθοῦσαν μὲ μεγάλο πάθος τοὺς ἀγῶνες τῶν μονομάχων στὸ ἀμφιθέατρο. Οἱ μονομάχοι ἦταν κυρίως ἄτομα καταδικασμένα σὲ θάνατο, δοῦλοι ἢ βάρβαροι αἰχμάλωτοι. Τὴ μέρα τῶν ἀγώνων ἔκαναν παρέλαση στὸ στίβο καὶ μπροστὰ στὸ αὐτοκρατορικὸ θεωρεῖο χαιρετοῦσαν τὸν αὐτοκράτορα μὲ τὸ τραγικὸ «*χαῖρε Καῖσαρ, οἱ μελλοθάνατοι σὲ χαιρετοῦν*». Ἔπειτα ἄρχιζαν οἱ ἀγῶνες, ἐνῶ ἠχοῦσαν οἱ σάλπιγγες. Οἱ Ρωμαῖοι ἔβρισκαν ἀκόμη μεγάλη εὐχαρίστηση στοὺς ἀγῶνες μονομάχων καὶ θηρίων ἢ μόνο θηρίων.

Τὸ Κολοσσαῖο.

Τὸ τεράστιο αὐτὸ οἰκοδόμημα ἄρχισε νὰ χτίζεται στὰ χρόνια τοῦ Βεσπασιανοῦ (69 –79 μ.Χ.) καὶ ὀνομάστηκε **Amphitheatrum Flavianum.** *Κολοσσαῖο τὸ ὀνόμασαν τὸ Μεσαίωνα, ἴσως γιὰ τὶς τεράστιες διαστάσεις του. Ἦταν τὸ μεγαλύτερο ἀμφιθέατρο στὴ Ρώμη, θέατρο δηλ. προορισμένο γιὰ μονομαχίες καὶ θηριομαχίες. Τὸ σχῆμα του εἶναι ἐλλειψοειδὲς καὶ ἔχει ἔκταση 524 τ.μ. Ὁ πάρα πολὺ μεγάλος αὐτὸς χῶρος περιβάλλεται ἀπὸ τετραώροφη οἰκοδομή. Ἡ μεγάλη διάμετρος τῆς κονίστρας* εἶναι 77 μ. καὶ ἡ πιὸ μικρὴ 48,50. Στὸ φοβερὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα συγκεντρώνονταν χιλιάδες ἄνθρωποι, γιὰ νὰ δοῦν συνανθρώπους τους νὰ κατασπαράζονται ἀπὸ τὰ θηρία. Πολλοὶ χριστιανοὶ βρῆκαν τὸ θάνατο μέσα στὸ φοβερὸ αὐτὸ χῶρο.*

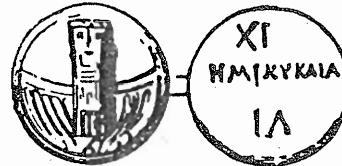
Μὲ τὴν ἴδια μανία τὸ πλῆθος ἔτρεχε καὶ στὸν Ἱππόδρομο, ὅπου γίνονταν ἁρματοδρομίες. Τὸ μεγάλο ἱπποδρόμιο τῆς Ρώμης χωροῦσε 250 χιλ. θεατές, εἶχε μῆκος 600μ. καὶ πλάτος 100 μ. Ἀγωνίζονταν συγχρόνως 4 ἅρματα, τὰ ὁποῖα τὰ ξεχώριζαν ἀπὸ τὴν στολὴ τοῦ ἡνίοχου (τὰ χρώ-

ματα ἦταν πράσινο, ἄσπρο, θαλασσὶ καὶ κόκκινο). Ὁ λαὸς παρακολουθοῦσε μὲ πάθος, ἤξερε τὰ ὀνόματα τῶν ἀλόγων, τὴν ἡλικία καὶ τὴ ράτσα τους, χωριζόταν σὲ κόμματα κι ἔπαιρνε τὸ μέρος τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀγωνιστῆ.

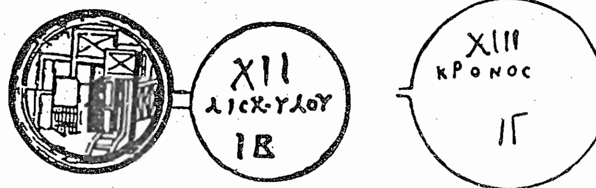
Τόσο πολὺ ἀγαποῦσαν οἱ Ρωμαῖοι τοὺς ἀγῶνες καὶ τὰ θεάματα, ὥστε ὁ Γιουβενάλης ἔγραψε: «Οἱ Ρωμαῖοι τίποτε ἄλλο δὲ ζητοῦν σήμερα παρὰ ἄρτο καὶ θεάματα».

Εἰσιτήριο θεάτρου ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο *(Σμύρνη)*

Εἰσιτήριο θεάτρου ἀπὸ κόκαλο. Βρέθηκε στὴν Πομπηία

Εἰσιτήρια θεάτρου. Βρέθηκαν στὴν Πομπηία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΑΙΩΝΑΣ – Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος (193 – 211)

Τὸ 193 μ.Χ., ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κόμμοδου, ξέσπασε στὴν αὐτοκρατορία μιὰ σοβαρὴ πολιτικὴ κρίση. Οἱ πραιτοριανοὶ καὶ οἱ στρατιωτικὲς μονάδες τῶν ἐπαρχιῶν ἀνακήρυξαν διάφορους αὐτοκράτορες καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ξανάρχισε. Τελικὰ ἐπικράτησε ὁ στρατηγὸς τῶν λεγεώνων τῆς Παννονίας, *ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος*.

Ὁ Σεβῆρος καταγόταν ἀπὸ τὴν Τρίπολη τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἦταν ἐξαίρετος στρατιωτικός. Γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους στηρίχτηκε στὸ στρατό. Αὔξησε τὸ μισθό, ἔδωσε τὸ δικαίωμα στοὺς στρατιῶτες νὰ παντρεύονται καὶ στοὺς ἀξιωματικοὺς ἔδινε ἀνώτερους βαθμούς. Διάλυσε τὸ σῶμα τῶν πραιτοριανῶν καὶ συγκρότησε τὴ νέα φρουρά του ἀπὸ τοὺς καλύτερους στρατιῶτες τῶν ἐπαρχιακῶν στρατευμάτων. Ἀποδυνάμωσε ἐντελῶς τὴ σύγκλητο κι ἔκανε πανίσχυρο τὸ αὐτοκρατορικὸ συμβούλιο.

Ὁ Σεβῆρος ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης. Ἦταν ἔξοχος κυβερνήτης, γενναιόδωρος στὸ λαὸ καὶ παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τὴν καλὴ διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν. Γι' αὐτὸ δίκαια τὸν θεωροῦν πὼς συνεχίζει τὴ δυναστεία τῶν Ἀντωνίνων. Νίκησε τοὺς Πάρθους καὶ κυρίεψε τὴ Μεσοποταμία. Τὸ 208 ἀνάλαβε ὁ ἴδιος ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Βρετανίας, ἀλλὰ τὸ 211 πέθανε στὸ Ἐβόρακο (σημερινὴ Ὑόρκη).

Ὁ Καρακάλλας (211 –217)

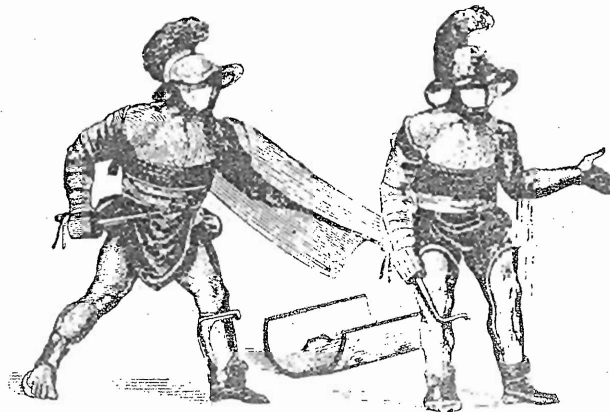
Διάδοχος τοῦ Σεβήρου ἦταν ὁ γιός του *Καρακάλλας*, ἕνας ἄγριος καὶ σκληρὸς ἡγεμόνας. Διασκέδαζε τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ μὲ πολυδάπανα θεάματα κι' ἔχτισε τὶς περίφημες Θέρμες ποὺ ἔχουν τὸ ὄνομά του. Τὸ 212 μὲ νόμο ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δούλους κι ἐκείνους ποὺ ζοῦσαν νομαδι-

κά. Ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορα εἶχε κίνητρα κυρίως οἰκονομικά, γιατὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν θὰ πλήρωναν διπλὸ φόρο, δηλ. ὡς ὑπήκοοι καὶ ὡς Ρωμαῖοι πολίτες. Τὴν ἴδια ὅμως ὥρα ἡ πράξη αὐτὴ εἶχε βαθύτερες συνέπειες· ἔδωσε στὸ κράτος ἑνότητα.

Ὁ Καρακάλλας ἔκανε πολλὲς καὶ νικηφόρες ἐκστρατεῖες στὴ Γερμανία καὶ στὴν Ἀσία. Τὸ 217 καὶ ἐνῶ βάδιζε ἐναντίον τῶν Πάρθων δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῶν πραιτοριανῶν Μακρίνο, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια ἔγινε αὐτοκράτορας καὶ βασίλευσε μόνο ἕνα χρόνο.

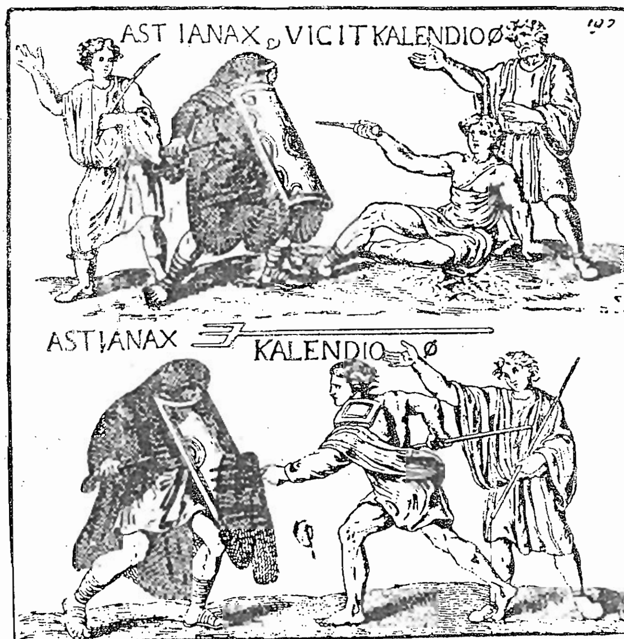
Ὁ Ἐλαγάβαλος (218 – 222) – Ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (222 – 235)

Στὴν περίπτωση ποὺ μελετοῦμε βλέπουμε πόσο τὰ πράγματα στὴ Ρώμη ἄλλαξαν καὶ πόσο ἔχασαν τὴ δύναμή τους οἱ ρωμαϊκὲς παραδόσεις. Ἡ ἐξουσία στὴν οὐσία περνάει στὰ χέρια τῆς γυναικαδέλφης τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου, τῆς Ἰουλίας, ποὺ καταγόταν ἀπὸ μεγάλη ἱερατικὴ οἰκογένεια τῆς Συρίας. Μὲ ἐνέργειές της ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ ἔγγονός της *Βάδιος Ἄβιτος Βασσιανὸς* (218), ποὺ ἐπονομάστηκε Ἐλαγάβαλος ἢ Ἡλιογάβαλος, γιατὶ ἔγινε ἀρχιερέας τῆς συριακῆς θεότητας *Ἐλαγαβάλ*, ἡ ὁποία ταυτιζόταν μὲ τὸν Ἥλιο. Ἔγινε περιβόητος γιὰ τὴν πολυτέλεια, τὴν ἀκολασία καὶ τὴν ὀκνηρία του.

Μονομάχοι
(Τοιχογραφία σὲ ἀμφιθέατρο τῆς Πομπηίας)
Οἱ δυὸ μονομάχοι εἶναι δοῦλοι, ὁ πρῶτος Σαμνίτης καὶ ὁ δεύτερος ἀπὸ τὴ Θράκη.

Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ 'Ελαγάβαλου στὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ *'Αλέξανδρος Σεβῆρος*, 13 μόλις χρονῶν, παιδὶ μὲ καλὴ ἀνατροφὴ καὶ μόρφωση καὶ μέ καλὲς διαθέσεις. Σ' ὅλη σχεδὸν τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του κυβερνοῦσε ἡ μητέρα του μαζί μὲ τοὺς περίφημους νομοδιδάσκαλους *Οὐλπιανό*, *Παῦλο* καὶ *Μοδεστίνο*. 'Ο αὐτοκράτορας καὶ ἡ σύγκλητος, ἐπειδὴ καὶ οἱ δυὸ ἐξίσου φοβόνταν τοὺς στρατιωτικούς, συνεργάστηκαν, γιὰ νὰ περιορίσουν τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ στρατοῦ στὴν πολιτική. Οἱ στρατιωτικοὶ ὅμως δὲν ὑπάκουσαν καὶ τελικὰ σκότωσαν τὸν 'Αλέξανδρο (235).

Μονομάχοι *(ζωγραφική)*

'Η Στρατιωτικὴ ἀναρχία (235 –284)

Μεγάλη πολιτικὴ κρίση ἀκολούθησε τὸ θάνατο τοῦ 'Αλέξανδρου καὶ λίγο ἔλειψε νὰ ἔχει σοβαρότατες συνέπειες γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπόσταση τοῦ κράτους. Γιὰ μισὸ αἰώνα (235 –284) οἱ στρατιῶτες ἀναγόρευαν αὐτοκράτορες τῆς προτιμήσεώς τους. 'Η περίοδος αὐτὴ εἶναι γνωστὴ στὴν ἱστορία μὲ τὸ ὄνομα *στρατιωτικὴ ἀναρχία*. 'Ως τὴν ἀνάδειξη τοῦ Διοκλητιανοῦ

(284) ἀνακηρύχτηκαν ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τὴ σύγκλητο 26 αὐτοκράτορες καὶ σχεδὸν ὅλοι τους πέθαναν ἀπὸ βίαιο θάνατο. Οἱ ἱστορικοὶ τοὺς παρομοίασαν μὲ τοὺς τριάντα τυράννους τῆς Ἀθήνας.

Στὰ χρόνια τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας τὸ κράτος διάτρεξε σοβαρότατο κίνδυνο. Βάρβαροι λαοὶ μπῆκαν στὸ κράτος ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῶν συνόρων – τὸν Ρῆνο, τὸν Δούναβη, τὸν Εὐφράτη καὶ τὴν Ἀφρική.

Στὴν Ἀσία διαλύθηκε τὸ κράτος τῶν Πάρθων, ποὺ τὸ κυβερνοῦσαν οἱ Ἀρσακίδες, καὶ δημιουργήθηκε τὸ νέο *περσικὸ* κράτος μὲ αὐτοκράτορες τοὺς Σασσανίδες (226 – 651) καὶ πρωτεύουσά τους τὴν Κτησιφῶντα,

Μονομάχοι *(τοιχογραφία ἀπὸ τὴν Πομπηία)*

ποὺ ἦταν χτισμένη στὶς ὄχθες τοῦ Τίγρητα ποταμοῦ. Οἱ Σασσανίδες διεκδικοῦσαν ὅλες τὶς χῶρες ποὺ ἀνῆκαν παλιὰ στὸ περσικὸ βασίλειο. Τὸ 260 ὁ βασιλιὰς *Σαπὸρ* προχώρησε ὡς τὴ Συρία καὶ τὴ Μ. Ἀσία. Ὁ αὐτοκράτορας Βαλεριανός, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ τὸν ἀναχαιτίσει, πιάστηκε αἰχμάλωτος.

Στὴν Εὐρώπη οἱ βάρβαροι χτύπησαν τὰ σύνορα τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δούναβη. Οἱ *Γότθοι*, λαὸς γερμανικῆς καταγωγῆς ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία, κινήθηκαν γρήγορα πρὸς τὰ νότια καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τῆς Δακίας ὡς τὸν Εὔξεινο Πόντο. Ἐκεῖ ἔγιναν ναυτικοί,

ἔκαναν μικρὰ πλοῖα καὶ ἀνάδείχτηκαν πάρα πολὺ τολμηροὶ πειρατές. Τοὺς τράβηξαν τὰ πλούτη τῆς αὐτοκρατορίας κι ἔκαναν ἐναντίον της πολλὲς ἐπιδρομές. Πέρασαν τὸ Δούναβη καὶ λεηλάτησαν τὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία. Μὲ τὰ πειρατικά τους πλοῖα χτύπησαν τὸ Βυζάντιο, τὴ Μ. Ἀσία καὶ τὸ 267 ἕνα μέρος τους ἔφτασε ὡς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου λεηλάτησαν τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Κόρινθο.

Στὸ Ρῆνο ἐμφανίζονται οἱ *Φράγκοι* καὶ οἱ *Ἀλαμανοί*. Οἱ Φράγκοι ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὴ Γαλατία καὶ στὴν Ἱσπανία καὶ οἱ Ἀλαμανοὶ προχώρησαν ὡς τὴν Ἰταλία. *Οἱ Σάξονες*, ποὺ κατοικοῦσαν στὰ παράλια τῆς βόρειας Θάλασσας κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἔλβα, πέρασαν μὲ τὰ πλοῖα τους ἀπέναντι στὴ Βρετανία καὶ λεηλάτησαν τὰ παράλιά της.

Ἐπειδὴ οἱ αὐτοκράτορες δὲν μποροῦσαν πιὰ μὲ τὸ στρατό τους νὰ προστατεύσουν τὶς ἐπαρχίες, σὲ διάφορα μέρη οἱ κάτοικοι ἀνάλαβαν κι ὀργάνωσαν μόνοι τους τὴν ἄμυνα τοῦ τόπου καὶ ἀνάδειξαν δικούς τους αὐτοκράτορες, ποὺ ὀνομάζονταν *αὐτοκράτορες τῶν ἐπαρχιῶν*. Στὴν ἔρημο τῆς Συρίας ἡ πόλη Παλμύρα (χτισμένη σὲ μιὰ ὄαση ὅπου διασταυρώνονταν οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι τῆς Ἀνατολῆς) ἀνάδειξε αὐτοκράτορα τὸ διοικητή της *Ὀδέναθο*, ὁ ὁποῖος μπόρεσε νὰ ἀποκρούσει τοὺς Πέρσες. Ὁ Ὀδέναθος σκέφτηκε νὰ ἱδρύσει ἀνεξάρτητο βασίλειο. Μετὰ τὸ θάνατό του (267) ἡ γυναίκα του *Ζηνοβία* συνέχισε τὸ ἔργο του· ὑπόταξε τὴν Αἴγυπτο καὶ ὅλη σχεδὸν τὴ Μ. Ἀσία καὶ φιλοδοξοῦσε νὰ ἀναστήσει τὸ βασίλειο τῶν Σελευκιδῶν. Ἦταν ἔξυπνη καὶ πολὺ μορφωμένη, ἔδειξε μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴ τέχνη καὶ στὴν αὐλή της φιλοξενοῦσε ἀξιόλογους σοφοὺς τῆς ἐποχῆς.

Οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες

Τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους ἀποκατάστησαν μερικοὶ δραστήριοι αὐτοκράτορες ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὶς ἰλλυρικὲς ἐπαρχίες, καὶ προπάντων ἀπὸ τὴν Παννονία, οἱ ὁποῖες ἔδιναν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τοὺς καλύτερους στρατιῶτες. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ ἦταν σκληραγωγημένοι καὶ γενναῖοι ἀξιωματικοὶ καὶ χρωστοῦσαν τὴν προαγωγή τους στὴν προσωπική τους ἀξία. Ἀπ' αὐτοὺς *ὁ Κλαύδιος Β΄* (268 – 270) βασίλεψε μόνο δυὸ χρόνια, ἀλλὰ ἡ βασιλεία του ἦταν ἔνδοξη. Κοντὰ στὴ *Ναϊσσὸ* (σημερινὸ Νὶς) τῆς Σερβίας κατανίκησε τοὺς Γότθους καὶ πῆρε τὴν ἐπωνυμία *γοτθικός*.

Τὸν διαδέχτηκε ὁ **Αὐρηλιανὸς** (270 – 275), ποὺ ἦταν πάρα πολὺ δρα-

τήριος αὐτοκράτορας. Ἔκλεισε εἰρήνη μὲ τοὺς Γότθους καὶ τοὺς παραχώρησε τὴ Δακία. Ἀπὸ τότε σύνορο τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἶναι ὁ Δούναβης. Νίκησε ὁριστικὰ τοὺς Ἀλαμανοὺς ποὺ εἶχαν μπεῖ στὴν Ἰταλία καὶ περιέζωσε τὴ Ρώμη μὲ πελώριο τεῖχος 19 χιλιομ., γιὰ νὰ τὴν προστατέψει ἀπὸ τὶς ξαφνικὲς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων. Ἔπειτα ἐπανάφερε τὴν ἑνότητα στὸ κράτος. Νίκησε τὴ Ζηνοβία καὶ κυρίεψε τὴν Παλμύρα. Ἡ βασίλισσα πιάστηκε αἰχμάλωτη καὶ ἡ ἀκμαία καὶ πλουσία ἄλλοτε πόλη καταστράφηκε. Ἀκόμη καὶ σήμερα στὴν ἀπόμερη ἐκείνη γωνιὰ τῆς συριακῆς ἐρήμου ὑψώνονται τὰ ἐπιβλητικὰ ἐρείπια ἑλληνορωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων, κολόνες καὶ ἀψίδες ποὺ θυμίζουν παλιὲς δόξες.

Ὁ Αὐρηλιανὸς κυβέρνησε ὡς ἀπόλυτος μονάρχης καὶ δολοφονήθηκε τὸ 275. Ὕστερα ἀπὸ σύντομη βασιλεία ἄσημων αὐτοκρατόρων ἦρθε στὸ θρόνο ὁ πιὸ σημαντικὸς ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς αὐτοκράτορες, ὁ *Διοκλητιανὸς* (284).

Ὁ Χριστιανισμὸς

Στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου γεννήθηκε στὴν Ἰουδαία ὁ Χριστὸς καὶ ἡ διδασκαλία του διαδόθηκε γρήγορα ἀπὸ τοὺς μαθητές του στὴν Παλαιστίνη, στὴ Συρία, στὴ Μ. Ἀσία, στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Ρώμη. Ἐνῶ ὡς τότε οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν δείξει μεγάλη ἀνοχὴ στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, τώρα αὐτοκράτορες καὶ κοινὴ γνώμη δέχτηκαν μὲ ἐχθρότητα τὴ νέα θρησκεία καὶ μὲ σκληρότητα καταδίωξαν τοὺς ὀπαδούς της.

Ἡ κοινὴ γνώμη σκανδαλιζόταν ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση μέσα στὴν ὁποία ζοῦσαν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καὶ ἔπλασαν σὲ βάρος τους διάφορους μύθους ὅτι δηλαδὴ οἱ χριστιανοὶ στὶς μυστικὲς συγκεντρώσεις τους, τὶς λεγόμενες *χριστιανικὲς ἀγάπες*, ἐπιδίδονταν σὲ κάθε εἶδους ὄργια. Οἱ αὐτοκράτορες καὶ ἡ ἀνώτερη κοινωνία φαντάζονταν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς θὰ ἑνώσει τοὺς ἄπορους καὶ τοὺς δυστυχισμένους καὶ θὰ τοὺς στρέψει ἐναντίον τους καὶ θὰ ἀνατρέψει τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ καθεστώς. Γι' αὐτὸ πολλοὶ αὐτοκράτορες θεώρησαν τὴ νέα θρησκεία ἐπικίνδυνη καὶ τὴν πολέμησαν.

Οἱ Διωγμοὶ

Διωγμοὺς ὀνομάζουν τὶς βιαιότητες ποὺ διάπραξαν οἱ εἰδωλολάτρες σὲ βάρος τῶν Χριστιανῶν. Ὁ κόσμος, φανατισμένος, πίστευε πὼς γιὰ

ὅλες τὶς δυστυχίες (πυρκαϊές, πανούκλα, κακὴ σοδειά, στρατιωτικὲς ἀτυχίες στὰ σύνορα) αἰτία ἦταν ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Τὸ ἐπίσημο ὅμως κράτος δίσταζε νὰ στραφεῖ ἐναντίον τους καὶ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. δὲν ἔγινε κανένας συστηματικὸς διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν.

Οἱ πρῶτοι διωγμοὶ ἔγιναν στὰ χρόνια τοῦ Νέρωνα, τοῦ Δομιτιανοῦ κι ἀργότερα στὰ χρόνια τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Μ. Αὐρήλιου. Ἀλλὰ ὅλοι τους ἦταν τοπικοὶ καὶ κράτησαν λίγο καιρό. Ὅμως τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 3ου αἰ. ἡ πολιτεία ἄρχισε νὰ ἀνησυχεῖ, γιατὶ οἱ χριστιανοὶ γίνονταν ὅλο καὶ περισσότεροι καὶ εἶχαν εἰσχωρήσει σ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις. Περιφρονοῦσαν τοὺς ἐπίσημους θεοὺς καὶ δὲν τιμοῦσαν, ὅπως ὄφειλαν, τὸν αὐτοκράτορα. Γι' αὐτό πολλοί, καλοὶ κατὰ τὰ ἄλλα, αὐτοκράτορες καταδίωξαν τοὺς χριστιανούς.

Ὁ πρῶτος γενικὸς διωγμὸς ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δέκιου τὸ 250 μ.Χ. Ὁ πιὸ μεγάλος ὅμως ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ Διοκλητιανοῦ (303 μ.Χ.) καὶ ἡ ἐκκλησία μας τὸν ὀνομάζει *μέγα διωγμό*. Οἱ χριστιανοὶ ὑπόμειναν μὲ ἀξιοθαύμαστη καρτερικότητα τὰ φρικτὰ βασανιστήρια καὶ ἡ ἐκκλησία ὀνόμασε μάρτυρες ἐκείνους ποὺ βασανίστηκαν καὶ πέθαναν γιὰ τὴν πίστη τους. Μὲ ὅλους ὅμως τοὺς διωγμοὺς καὶ τὶς πιέσεις οἱ χριστιανοὶ πλήθαιναν καὶ εἶχαν ἀσπαστεῖ τὴν πίστη τους ἀκόμα καὶ ἄτομα τῆς ἀνώτατης ρωμαϊκῆς κοινωνίας.

Ἡ Διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ

Ἡ γρήγορη διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀφείλεται κυρίως στὴν ἑνότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ στὴ ρωμαϊκὴ εἰρήνη. Πολὺ ἐπίσης βοήθησε ἡ κοινωνικὴ καὶ ἠθικὴ κατάσταση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ ἀπόκληροι τῆς κοινωνίας, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, ζητοῦσαν παρηγοριὰ κι ἐλπίδα πέρα ἀπὸ τὴν ἐπίγεια ζωή, ποὺ δὲν τοὺς ἦταν καὶ τόσο εὐχάριστη. Ἀνάμεσά τους ὁ χριστιανισμὸς στρατολόγησε τοὺς πιὸ φανατικοὺς ὀπαδούς του.

Καὶ ἡ αὐτοθυσία ὅμως τῶν μαρτύρων ἔφερε πολλοὺς ὀπαδοὺς κι ἔδωσε θάρρος στοὺς δειλούς.

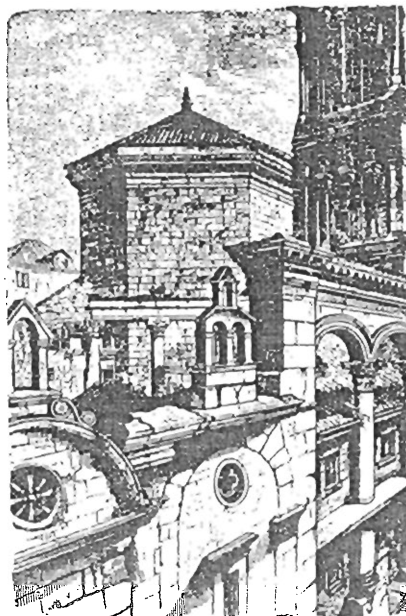
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ὁ Διοκλητιανός (284 – 305) – Ἡ Τετραρχία

Ἡ βαθιὰ μεταβολὴ ποὺ σημειώθηκε στὴν κατάσταση τοῦ κράτους δημιούργησε τὴν ἀνάγκη καὶ μιᾶς νέας μορφῆς στὸ σύστημα διοικήσεως. Αὐτὸ ἔκαμε ὁ Διοκλητιανὸς καὶ τὸ ἔργο του τὸ συμπλήρωσε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.

Ὁ *Διοκλητιανὸς* καταγόταν ἀπὸ τὴ Δαλματία. Νωρὶς μπῆκε στὸ στρατὸ καὶ μὲ τὴ σύνεση καὶ τὸ θάρρος του κατόρθωσε νὰ φτάσει ὡς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα. Ὅταν τὸ 284 ἔγινε αὐτοκράτορας, πέτυχε νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξη στὸ κράτος καὶ ἐπιχείρησε ριζικὲς μεταρρυθμίσεις στὴ διοίκηση καὶ στὸ στρατό.

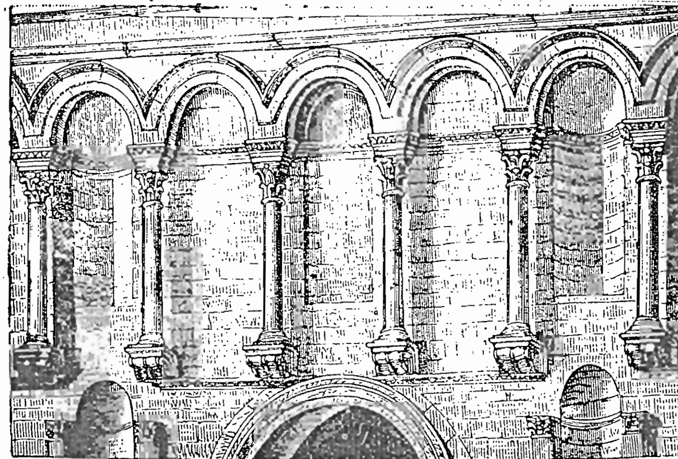

Τὸ ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ στὸ Σπαλάτο τῆς Δαλματίας

Οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς εἶχαν ἀποδείξει πὼς ἕνας ἀνώτερος ἄρχοντας ποὺ κυβερνοῦσε τὸ κράτος μὲ ἕδρα τὴ Ρώμη δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιμετωπίζει μὲ ἐπιτυχία τὶς διοικητικὲς ἀνάγκες τῆς ἀπέραντης αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀσφάλεια τῶν συνόρων. Γι' αὐτὸ ὁ Διοκλητιανὸς πῆρε γιὰ συνάρχοντά του τὸν Μαξιμιανὸ ἀπὸ τὴν Παννονία, ἄνθρωπο ἀμόρφωτο ἀλλὰ γενναῖο στρατηγό. Τοῦ ἀνάθεσε τὴ διοίκηση τῆς Δύσης καὶ ὁ ἴδιος κυβερνοῦσε τὴν Ἀνατολή. Οἱ δυὸ αὐτοὶ αὐτοκράτορες, ποὺ εἶχαν τὸ τίτλο τοῦ *Αὐγούστου*, πῆραν ἀργότερα δυὸ βοηθοὺς καὶ συν-

ἄρχοντες μὲ τὸν τίτλο τοῦ *Καίσαρα*. Ὁ Διοκλητιανὸς πῆρε τὸν *Γαλέριο* καὶ ὁ Μαξιμιανὸς τὸν *Κωνστάντιο* τὸν *Χλωρό*. Ὁ Κωνστάντιος διοικοῦσε τὴ Γαλατία, Ἰσπανία καὶ Βρεταννία μὲ πρωτεύουσα τοὺς *Τρεβήρους*, πόλη τῆς Γαλατίας (τὴ σημερινὴ Τρίρ), ὁ Μαξιμιανὸς τὶς ὑπόλοιπες χῶρες τῆς Δύσης μὲ πρωτεύουσα τὸ Μιλάνο, ὁ Γαλέριος τὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο μὲ ἕδρα τὸ *Σίρμιο* τῆς Σερβίας καὶ ὁ Διοκλητιανὸς τὶς ἄλλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς μὲ πρωτεύουσα τὴ *Νικομήδεια* τῆς Βιθυνίας. Αὐτὸ ἦταν τὸ σύστημα τοῦ Διοκλητιανοῦ ποὺ ὀνομάστηκε *τετραρχία*.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανός, κουρασμένος ἀπὸ τὴν ἐξουσία, παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ ἀποσύρθηκε στὸ ἀνάκτορό του στὸν *Σάλωνα* (σημερινὸ Σπαλάτο Σπλίτ) τῆς Δαλματίας, ὅπου ἔζησε ἀκόμη 8 χρόνια. Ἔπεισε μάλιστα καὶ τὸν Μαξιμιανὸ νὰ κάνει τὸ ἴδιο. Ὕστερα ἀπὸ τὴν παραίτηση τῶν δύο αὐτοκρατόρων ὁ Κωνστάντιος καὶ ὁ Γαλέριος ἔγιναν αὔγουστοι καὶ πῆραν δυὸ καίσαρες, τὸν Μαξιμῖνο καὶ τὸν Σεβῆρο.

Ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ
(Σπαλάτο, πρόσοψη)

Ἡ Νέα Μοναρχία

Ἡ μεταβολὴ στὴ διοίκηση εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα, ἀλλὰ ὁλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ καὶ τὸν Κωνσταντίνο. Τὸ νέο καθεστὼς παρουσιάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν ἑξῆς εἰκόνα:

1) Τὸ πολίτευμα ἔγινε *ἀπόλυτη μοναρχία*, ὅπως ἦταν στὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς.

2) Ἡ *διοίκηση ἔγινε περισσότερο πολύπλοκη* καὶ αὐξήθηκε ὑπερβολικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων.

3) *Οἱ βάρβαροι* πῆραν πολὺ σημαντικὴ θέση στὸ στρατὸ καὶ στὴν πολιτεία.

Μεγαλόπρεπη αὐλὴ περιστοίχιζε τὸν Διοκλητιανό, ὁ ὁποῖος καθιέρωσε καὶ ἐθιμοτυπία ὅμοια μὲ κείνη τῶν βασιλιάδων τῆς Ἀνατολῆς. Τὸν θεωροῦσαν πρόσωπο ἱερὸ καὶ ὅσοι τὸν πλησίαζαν ἔπρεπε νὰ τὸν προσκυνοῦν.

Τὸ κράτος τὸ κυβερνοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μὲ πάρα πολλοὺς ὑπαλλήλους, ποὺ χωρίζονταν σὲ τέσσερεις μεγάλες ὑπηρεσίες, σὰν τὰ σημερινὰ ὑπουργεῖα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων εἶχε αὐξηθεῖ ὑπερβολικά. Ἡ σύγκλητος κατάντησε ἁπλῶς ἕνα συμβούλιο ποὺ φρόντιζε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πόλης. Οἱ ὕπατοι φρόντιζαν μόνο γιὰ τὰ θεάματα.

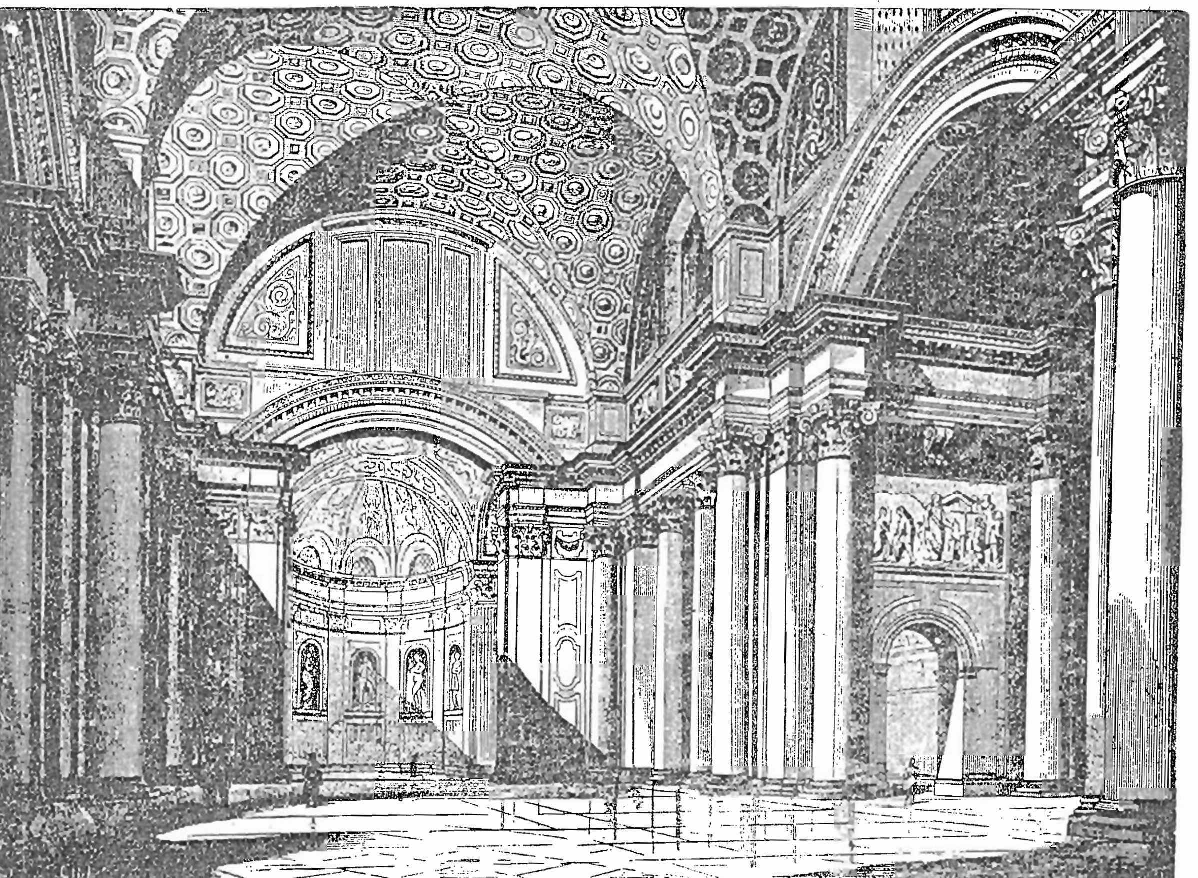
Σημαντικὲς μεταβολὲς ἔγιναν καὶ στὸ σύστημα διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ διοικητές τους, ἐπειδὴ διοικοῦσαν πολυάριθμες στρατιωτικὲς μονάδες καὶ μεγάλες περιφέρειες, συχνὰ γίνονταν ἐπικίνδυνοι. Ὁ Διοκλητιανὸς περιόρισε τὴν ἔκταση τῶν ἐπαρχιῶν, αὔξησε τὸν ἀριθμό τους σὲ 90 καὶ ἀφαίρεσε ἀπὸ τοὺς διοικητές τους τὴν στρατιωτικὴ διοίκηση. Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα οἱ ἐπαρχίες ἔγιναν 120.

Τὰ οἰκονομικὰ – τὰ στρατιωτικὰ

Οἱ πολλοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἡ νέα στρατιωτικὴ ὀργάνωση ἀπαιτοῦσαν μεγάλες δαπάνες. Γι' αὐτὸ οἱ αὐτοκράτορες ἔβρισκαν σὰ λύση τὴ φορολογία, ποὺ γινόταν ὅλο καὶ πιὸ βαριά. Ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους δὲν ἦταν τόσο καλά. Οἱ πόλεμοι εἶχαν φέρει σοβαρὴ οἰκονομικὴ κρίση καὶ οἱ ἐρημώσεις ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς εἶχαν προκαλέσει σιτοδεῖες καὶ μεγάλη ὑπερτίμηση στὰ τρόφιμα. Τὰ χωράφια ἔμεναν ἀκαλλιέργητα καὶ ὁ πληθυσμὸς εἶχε ἀραιώσει πολύ.

Στὸ στρατὸ καὶ στὴν ἄμυνα τῶν συνόρων ἔγινε ἡ ἑξῆς μεταβολή. Ἐγκατάστησαν στὰ σύνορα στρατιῶτες καὶ τοὺς μοίρασαν χωράφια γιὰ νὰ τὰ καλλιεργοῦν, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀντιμετωπίζουν ἀμέσως κάθε κίνδυνο ποὺ θὰ παρουσιαζόταν. Ὁ κύριος στρατὸς χωρίστηκε σὲ μικρότερα σώματα, ἔμενε στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἔσπευδε κάθε φορὰ στὸ σημεῖο ποὺ κινδύνευε.

Τὸ νέο ἀμυντικὸ σύστημα χρειάστηκε στρατὸ 450 χιλιάδων. Ἐπειδὴ

Οἱ Θέρμες τοῦ Διοκλητιανοῦ στὴ Ρώμη. Κεντρικὴ αἴθουσα. (Ἀναπαράσταση)

ὅμως ἡ ἐθελοντικὴ στρατολογία ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἔδινε ἀρκετὸ στρατό, οἱ αὐτοκράτορες σχημάτισαν στρατιωτικὰ σώματα ἀπὸ βαρβάρους τῶν συνόρων, ποὺ τοὺς ὀνόμασαν *συμμάχους*. Ἔτσι ὁ στρατὸς ἔγινε καθαρὰ μισθοφορικὸς καὶ οἱ βάρβαροι, ἰδιαίτερα οἱ Γερμανοί, πῆραν σημαντικὴ θέση σ' αὐτόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ λεγόμενη *εἰρηνικὴ διείσδυση τῶν βαρβάρων* στὴν αὐτοκρατορία καὶ εἶχε σοβαρότατες συνέπειες γι' αὐτήν.

Τὸ τέλος τῆς παλιᾶς αὐτοκρατορίας

Ἡ βαθύτατη αὐτὴ ἀλλαγὴ στὴ σύνθεση καὶ στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ καὶ τοὺς διαδόχους του, σημειώνει τὸ τέλος μιᾶς μεγάλης περιόδου, τῆς παλιότερης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς ἀκμῆς, τοῦ **Haut Empire,** ὅπως εἶπαν οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ νέα αὐτοκρατορία τῆς παρακμῆς, τὸ **Bas Empire.** Οἱ ὅροι **Haut** καὶ **Bas** ἔχουν μόνο χρονικὴ ἔννοια καὶ ὄχι ἀξιολογική, ὅπως συνηθίζουν νὰ ἐννοοῦν πολλοὶ ἱστορικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι'

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ – ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τὰ αἴτια τῆς παρακμῆς

Τὸν 4ον αἰώνα ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει ὁλοκάθαρα τὰ σημάδια τοῦ μαρασμοῦ καὶ τῆς κατάπτωσης. Ὕστερα ἀπὸ λίγο ἡ πανίσχυρη αὐτοκρατορία θὰ καταρρεύσει καὶ ὁ κόσμος θὰ ἀλλοιωθεῖ τόσο πολύ, ὥστε θὰ πάρει καινούρια μορφή. Αὐτὸ στὴν ἱστορία ὀνομάζεται *καταστροφὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου*.

Οἱ βαθύτεροι λόγοι τῆς καταστροφῆς εἶναι: 1) ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καὶ γενικότερα ἡ ἐξασθένηση ὅλων ἐκείνων τῶν λαῶν ποὺ εἶχαν δημιουργήσει τὸν ἀρχαῖο πολιτισμό, 2) ἡ ἀλλαγὴ στὸν τρόπο ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς καὶ 3) ἡ ἀποχέρσωση τῶν χωραφιῶν.

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ

Ρωμαϊκὸς λαὸς μὲ τὴν παλιὰ σημασία τῆς λέξης δὲν ὑπάρχει πιά. Ἔσβησε ἡ δυνατὴ φυλὴ ποὺ κυρίεψε τὸν κόσμο. Οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν ἀρχηγῶν καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι εἶχαν ἐξαφανίσει τὰ πιὸ ἀκμαῖα καὶ ζωντανὰ γένη τῶν Ρωμαίων. Τὸν ἴδιο καιρὸ καὶ γιὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους οἱ μικροκτηματίες καὶ οἱ ἀγρότες ἐγκατάλειψαν τὰ κτήματά τους κι ἐγκαταστάθηκαν στὶς πόλεις ὡς ἔμποροι ἢ τεχνίτες, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ὕπαιθρος νὰ γεμίσει ἀπὸ δούλους Ἀσιάτες. Ἀκόμα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ λαοὶ τῆς Δύσης (Ἰταλοί, Γαλάτες, Ἰσπανοί, Βορειοαφρικανοί) μίλησαν τὴ λατινικὴ γλώσσα καὶ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς αὐτοκρατορίας πῆραν τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ἔλειψε κάθε διάκριση ἀνάμεσα σὲ Ρωμαίους καὶ ὑπηκόους καὶ ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς συγχωνεύτηκε κι ἐξαφανίστηκε μέσα στοὺς λαοὺς ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε κατακτήσει.

Ἔτσι ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος ἔχασε σιγὰ σιγὰ τὴν παλιά του δύναμη νὰ παίρνει καὶ νὰ ἀφομοιώνει ξένα στοιχεῖα καὶ τελικὰ ὑπόκυψε στὸ ρεῦμα τῶν βάρβαρων λαῶν ποὺ πλημμύρισαν τὴν αὐτοκρατορία.

Τὰ μεγάλα κτήματα

Ἡ καταστροφὴ τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Γράκχων συνεχίστηκε καὶ ἡ καλλιεργήσιμη γῆ τῆς αὐτοκρατορίας μοιράστηκε σὲ μεγάλα κτήματα, ποὺ τὸν 4ο αἰώνα ἔφτασαν νὰ γίνουν ὁλόκληρες πόλεις. Τὰ κτήματα αὐτὰ εἶχαν ἐλαιῶνες, βοσκοτόπια, δάση καὶ χωράφια γιὰ καλλιέργεια. Ὁ κύριός τους κατοικοῦσε σὲ πλούσια ἔπαυλη ποὺ εἶχε κήπους, λουτρά, βιβλιοθῆκες καὶ διακόσμηση ἀπὸ ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης. Συχνὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἔπαυλη ἔχτιζαν τεῖχος. Ἔτσι ὁ Ρωμαῖος μεγαλοκτηματίας θὰ μᾶς φέρει στὸν *αὐθέντη* τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἡ ἔπαυλή του στὸν μεσαιωνικὸ πύργο.

Οἱ μεγαλοκτηματίες εἶναι αὐτοὶ ποὺ στηρίζουν τώρα τὴν αὐτοκρατορία κι αὐτοὶ μαζὶ μὲ τὸν αὐτοκράτορα κυβερνοῦν τὸ κράτος.

Οἱ δουλοπάροικοι

Οἱ ἰδιοκτῆτες καλλιεργοῦν τὰ κτήματά τους μὲ δούλους , ποὺ τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν πολυάριθμοι, ὅπως καὶ στοὺς προηγούμενους αἰῶνες. Ἀλλὰ ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δούλους τῶν πόλεων καὶ σὲ κείνους ποὺ δουλεύουν στὰ χωράφια. Οἱ δοῦλοι ποὺ καλλιεργοῦν τὰ μεγάλα κτήματα θεωροῦνται πὼς ἀνήκουν σ' αὐτὰ κι ἀποτελοῦν μέρος τους· τὰ καλλιεργοῦν ἀπὸ πατέρα σὲ γιὸ καὶ ἐγγονό· εἶναι δοῦλοι τῆς γῆς ἢ *δουλοπάροικοι* καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει νὰ τοὺς διώξουν ἀπὸ τὸ κτῆμα.

Στὰ μεγάλα κτήματα οἱ ἰδιοκτῆτες προτιμοῦν πολλὲς φορὲς νὰ ἔχουν ἐλεύθερους γεωργοὺς ἢ βαρβάρους, στοὺς ὁποίους παραχωροῦν κομμάτια γῆς μὲ τὸν ὅρο νὰ τὰ καλλιεργοῦν καὶ νὰ τοὺς δίνουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν παραγωγή. Μὲ τὸν καιρὸ δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι γεωργοὶ συγχωνεύτηκαν σὲ μιὰ τάξη κι ἀποτέλεσαν τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν δουλοπαροίκων, ὅπως αὐτὸ παρουσιάζεται τὸν μεσαίωνα.

Ἡ ἀποχέρσωση

Σοβαρὴ πληγὴ γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἦταν ἡ ἀποχέρσωση. Στὶς χῶρες γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο οἱ ἄνεμοι καὶ οἱ ραγδαῖες βροχὲς εὔκολα ἀπογυμνώνουν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ χῶμα του, ἀπὸ τὸ παχὺ δηλ. καὶ καλλιεργήσιμο ἐκεῖνο στρῶμα, ἐνῶ ἀντίθετα ἐξαιτίας τοῦ κλίματος ἡ γῆ

δὲν μπορεῖ στὰ μέρη αὐτὰ νὰ ἀνανεώσει τὸ ἐπίστρωμα αὐτό. Ἡ καταστροφὴ αὐτὴ σημειώνεται προπάντων σὲ χρόνια ἀναστατώσεων, τότε ποὺ τὰ χωράφια μένουν ἀκαλλιέργητα καὶ παραμελημένα. Γιὰ τὶς χῶρες αὐτὲς ἡ παραμέληση τῶν χωραφιῶν σημαίνει ἀνεπανόρθωτη καταστροφή.

Στὴν ἀρχαία ἐποχὴ ἡ ἀποχέρσωση πῆρε μεγάλες διαστάσεις καὶ κυρίως στὶς χῶρες ποὺ πυκνοκατοικήθηκαν. Ἐκεῖ τὰ δάση καταστράφηκαν, οἱ πηγὲς στέρεψαν, λιγόστεψαν τὰ νερὰ στὰ ποτάμια καὶ τὰ πλούσια χωράφια ἔχασαν τὸ χῶμα τους κι ἔγιναν ἔρημοι ὅλο βράχια. Παράλληλα δημιουργήθηκαν πολλὰ ἕλη καὶ ὁ πυρετὸς ἔγινε φοβερὴ μάστιγα. Γι' αὐτὸ εἶπαν, μὲ κάποια ὑπερβολὴ βέβαια, πὼς οἱ ἑλώδεις πυρετοὶ ἔφαγαν τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Ἡ ἐρήμωση αὐτὴ ποὺ ἀναφέραμε ἔγινε στὶς ἑστίες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλία, τὴν Μ. Ἀσία καὶ σὲ ἄλλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ οἰκονομικὸς μαρασμὸς

Ἡ ἐπιστροφὴ στὸ σύστημα τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας ἄλλαξε τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς.Οἱ ἄνθρωποι στὰ μεγάλα αὐτὰ ἀγροκτήματα ζοῦν πάρα πολὺ ἁπλὰ καὶ μόνοι τους κατασκευάζουν ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὶς ἀνάγκες τους. Αὐτὸ ἔχει σὰ συνέπεια τὴν παρακμὴ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ποὺ τώρα συναντᾶ πολλὲς δυσκολίες, γιατὶ δὲν ὑπάρχει πιὰ ἀσφάλεια.

Ἔτσι ὅμως ἔρχεται καὶ ὁ μαρασμὸς τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες εἶχαν παρουσιάσει μεγάλη ἀνάπτυξη στοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ μακροχρόνια εἰρήνη τὶς βοήθησε νὰ προοδεύσουν σημαντικὰ στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ βιομηχανία. Οἱ κάτοικοί τους πλούτισαν καὶ φρόντιζαν νὰ τὶς στολίζουν μὲ ὡραῖα κτίρια καί, ἐπειδὴ ἐπικρατοῦσε ἀσφάλεια, δὲν τὶς περιτείχιζαν. Ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα ὅμως τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Στὰ χρόνια τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας οἱ βάρβαροι ἔμπαιναν στὶς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας κι ἔκαναν ξαφνικὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν πόλεων. Ἀναγκάστηκαν τότε οἱ κάτοικοι νὰ τὶς ἀσφαλίσουν μὲ τείχη. Μέσα στὸν στενὸ περιτειχισμένο χῶρο συσσωρεύτηκαν τὰ σπίτια, οἱ δρόμοι ἔγιναν πολὺ στενοὶ καὶ οἱ κάτοικοι δὲν φρόντιζαν πιὰ γιὰ τὸν καλλωπισμὸ παρὰ μόνο γιὰ τὴν ἀσφάλεια. Ἔτσι ἦρθε ὁ μαρασμὸς τῶν πόλεων, ὁ πληθυσμός τους ἐλαττώθηκε σημαντικὰ καὶ ἄρχισαν νὰ παίρ-

νουν τὴν ὄψη μὲ τὴν ὁποία θὰ παρουσιαστοῦν στοὺς χρόνους τοῦ μεσαίωνα.

Οἱ τεχνίτες στὶς πόλεις δέν ἔχουν πολλὲς δουλειὲς καὶ γι' αὐτὸ ἔχουν συμφέρο νὰ περιοριστεῖ ὅσο γίνεται περισσότερο ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα. Ἔτσι ὅσοι ἀσκοῦσαν τὴν ἴδια τέχνη ἑνώθηκαν σὲ σωματεῖα, τὶς λεγόμενες *συντεχνίες*. Σωματεῖα βέβαια εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ τὴν ὁριστική τους μορφὴ τὴν πῆραν στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἐργάτες τῶν μεταλλείων, τῶν νομισματοκοπείων καὶ τῶν ὁπλοποιείων τοῦ κράτους ἔκαναν κλειστὲς συντεχνίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν μποροῦσαν νὰ βγοῦν καὶ οὔτε μποροῦσαν νὰ παντρευτοῦν γυναῖκες ποὺ οἱ οἰκογένειές τους ἀνῆκαν σὲ ἄλλη συντεχνία. Τὸ ἐπάγγελμά τους τὸ θεωροῦσαν κληρονομικὸ καὶ τὰ παιδιά τους ἦταν ὑποχρεωμένα νὰ ἀκολουθήσουν τὴν τέχνη τοῦ πατέρα. Τὸ παράδειγμά τους τὸ μιμήθηκαν διάφοροι ἄλλοι ἐπαγγελματίες τῶν πόλεων (ἀρτοποιοί, κρεοπῶλες, βαρκάρηδες, κλπ.) καὶ ὀργανώθηκαν σὲ ἀνάλογες συντεχνίες μὲ αὐστηροὺς κανονισμούς. Κανένας καινούργιος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα, ποὺ ἔγινε κληρονομικό. Ἔτσι οἱ πόλεις καὶ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ πῆραν στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας τὴ μορφὴ ἐκείνη ποὺ θὰ τὴ συναντήσουμε πιὸ ὁριστικὴ τὸν μεσαίωνα. Ἔτσι , ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει τὸν 4ο αἰώνα ὅλα τὰ συμπτώματα τῆς παρακμῆς. Εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἡ *αὐτοκρατορία* ποὺ καταρρέει **(Bas Empire).**

Οἱ βάρβαροι μπαίνουν στὴν αὐτοκρατορία

Μὲ τέτοιες συνθῆκες τὸ ἐξασθενημένο ἐσωτερικὰ κράτος δὲν μποροῦσε νὰ ἀντέξει στὴν πίεση ποὺ ἐρχόταν ἀπ' ἔξω. Οἱ γερμανικοὶ λαοί, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ εἶναι ἀδιάκοπη ἀπειλὴ γιὰ τὴν αὐτοκρατορία. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα ἀρχίζει περίοδος ἐπιδρομῶν καὶ ἀναστατώσεων,ποὺ στὴν ἱστορία ἔχουν τὸ ὄνομα *μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν.*

Ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴ μετακίνηση αὐτὴ τῶν γερμανικῶν λαῶν εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῶν Οὔννων στὴν Εὐρώπη.Οἱ Οὖννοι ἀνήκουν στὴν κίτρινη φυλὴ καὶ κατοικοῦσαν στὶς πεδιάδες ἀνατολικὰ τῆς Κασπίας, στὸ σημερινὸ Τουρκεστάν. Εἶχαν κάνει πολλὲς ἐπιδρομὲς στὴν Κίνα ἀλλὰ τελευταῖα εἶχαν στραφεῖ στὰ δυτικὰ καὶ προχωρώντας ἔφτασαν, περίπου τὸ 350, στὴ νότια Ρωσία καὶ λίγο ἀργότερα ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς

Γότθους. Ἕνα μέρος τῶν Γότθων, *οἱ Ὀστρογότθοι* (δηλ. οἱ ἀνατολικοὶ Γότθοι) ὑποτάχθηκαν στοὺς Οὔννους, ἀλλὰ *οἱ Βησιγότθοι* (δηλαδὴ οἱ δυτικοὶ Γότθοι) ζήτησαν ἄσυλο στὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ παρακάλεσαν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Βάλη* νὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ κράτος του. Ἔτσι τὸ 376 οἱ Γότθοι πέρασαν εἰρηνικὰ τὸ Δούναβη κι ἐγκαταστάθηκαν στὴ σημερινὴ Βουλγαρία. Ὕστερα ὅμως ξεσηκώθηκαν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἄρχισαν νὰ λεηλατοῦν τὴ χώρα. Ὁ Βάλης πολέμησε ἐναντίον τους καὶ νικήθηκε στὴ μάχη τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὅπου καὶ σκοτώθηκε.

Ἡ εἴσοδος τῶν Γότθων στὴν αὐτοκρατορία ἔδωσε τὸ σύνθημα γενικῆς ἐφόδου. Οἱ Γερμανοὶ μπῆκαν στὴν αὐτοκρατορία ἀπὸ διάφορα σημεῖα. Τὸ κατόρθωμα τῆς Ρώμης, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ τάξη, ἀνατράπηκαν. Ἀπὸ τὴ θύελλα ποὺ δημιουργήθηκε καταποντίσθηκε τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος (476) καὶ μαζί του ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα ἔχουμε τὴ χαραυγὴ ἑνὸς νέου κόσμου, τοῦ μεσαιωνικοῦ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟ ΜΕΤΡΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

1. ΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ

Οἱ ἀριθμοὶ πoὺ μεταχειριζόμαστε σήμερα, δηλαδὴ οἱ λεγόμενοι *ἀραβικοί*, ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸν 5ο αἰώνα μ.Χ. Οἱ Ρωμαῖοι, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, μεταχειρίζονταν ὡς τότε δικούς τους ἀριθμοὺς, πoὺ ἦταν:
I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500, M = 1000

Τοὺς ἐνδιάμεσους ἀριθμοὺς τοὺς σχημάτιζαν μὲ πρόσθεση καὶ ἀφαίρεση, ὅπως φαίνεται στοὺς παρακάτω πίνακες:

I = 1	X = 10	C = 100	M = 1.000
II = 2	XI = 11	CC = 200	MM ἢ II = 2.000
III = 3	XII = 12	CCCC ἢ CD = 400	VM ἢ V = 5.000
IIII ἢ IV = 4	XX = 20	D = 500	CCIↃↃ = 10.000
V = 5	XXX = 30	DC = 600	XXM ἢ XX = 20.000
			CCCIↃↃↃ ἢ CM ἢ C = 100.000
VI = 6	XXXX ἢ XL = 40		[X] = 1.000.000
VII = 7	L = 50	DCC = 700	
VIII = 8	LX = 60	DCCCC ἢ CM = 900	[L] = 5.000.000
VIIII ἢ IX = 9	XC = 90		O ἢ [∞] = 10.000.000

2. ΤΑ ΜΕΤΡΑ

α) *Μήκους*

Digitus	(δάχτυλο)	1/16 τοῦ ποδιοῦ	= 0.018	μ.
Palma	(παλάμη)	1/4 »	= 0.074	μ.
Pes	(πόδι, κύρια μονάδα)		= 0,296	μ.
Cibitus	(1 πόδι καὶ 2 παλάμες)		= 0,444	μ.
Passus	(βῆμα = 5 πόδια)		= 1,481	μ.
Mille passus			= 1.481,50	μ.

β) *Ἐπιφάνειας*

Jugerum (πλέθρο) = 25,18 μ.
ἢ 8,527 τ.μ.

γ) *Χωρητικότητας*

Congius	= 3,30 λίτρες		ὑγρῶν
Sextarius	= 0,55 »		ὑγρῶν
Hemina	= 2,270 »		
Semodius	= 4,329 »		στερεῶν
Modius	= 8,640 »		στερεῶν

δ) *Βάρους*

Libra ἢ Pondus	=	327	γραμμάρια
Semis	=	163,5	»
Uncia	=	27,3	»
Scrupulum	=	1,15	»

3. ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Στὴν ἀρχὴ οἱ Ρωμαῖοι μεταχειρίζονταν στὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὲς ὡς νομίσματα πρόβατα καὶ βόδια. Τὰ πρῶτα τους νομίσματα ἦταν ὀρειχάλκινα καὶ ἐμφανίστηκαν τὸν 4ον αἰώνα π.Χ. Τὸ νομισματικὸ τους σύστημα τότε ἦταν τὸ ἑξῆς:

As	= 0,25	φρ. περίπου
Semis (½ as)	= 0,125	»
Quadrans (¼ as)	= 0,062	»
Uncia (1/10 as)	= 0,025	»

Τὸ 269 π.Χ., τέσσερα δηλ. χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Καρχηδονιακὸ πόλεμο, κυκλοφόρησαν τὰ πρῶτα ἀσημένια νομίσματα:

Denarius	=0,88 φρ.
Sestertius	=0,225 »

Ὁ Καίσαρ ἔκοψε τὰ πρῶτα χρυσὰ νομίσματα, τὸν **denarium aurem**. Ἀργότερα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔκοψε χρυσὸ νόμισμα ποὺ ὀνομαζόταν **solidus** = 15.66 χρ. Σήμερα εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὴν ἀξία τῶν ρωμαϊκῶν νομισμάτων σὲ σχέση μὲ τὰ δικά μας.

4. ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Καίσαρα εἶχαν τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κάθε ἔτος εἶχε 365 μέρες καὶ κάθε τέταρτο ἔτος 366 καὶ λεγόταν δίσεκτο. Κάθε ἔτος εἶχε 12 μῆνες μὲ 31, 30 καὶ 28 μέρες. *Καλένδες* **(Calendae)** λεγόταν ἡ πρώτη μέρα κάθε μήνα. *Εἰδοὶ* **(Idus)** ἄλλοτε ἡ 13η καὶ ἄλλοτε ἡ 15η μέρα καὶ *Νόνες* **(Nonae)** ἄλλοτε ἡ 5η καὶ ἄλλοτε ἡ 7η τοῦ μήνα, δηλ. εἶναι ἐννιὰ μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς Εἰδούς. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπολόγιζαν τὶς μέρες μὲ βάση τὶς Καλένδες, τὶς Νόνες καὶ τὶς Εἰδούς, ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ, καὶ δὲν τὶς ἀριθμοῦσαν μὲ ἀριθμητικὴ τάξη 1, 2, 3, κ.λ.π., ὅπως ἐμεῖς σήμερα.

Ἰανουάριος, Ἀπρίλιος, Ἰούνιος Αὔγουστος, Σεπτέμβριος, Ἰούλιος Νοέμβριος, Δεκέμβριος.	*Μάρτιος, Μάϊος Ἰούλιος Φεβρουάριος.*
1. Calendae	1. Calendae
2. IV ante Nonas	2. VI ante Nonas
3. III » »	3. V » »
4. Pridie Nonax	4. IV » »
6. Nonae	5. III » »

6. VIII ante Idus	6. Pridie Nomas
7. VII » »	7. Nonae
8. VI » »	8. VIII ante Idus
9. V » »	9. VII » »
10. IV » »	10. VI » »
11. III » »	11. V » »
12. Pridie Idus	12. IV » »
13. Idus	13. III » »

	Ἰανουάριος Αὔγουστος Δεκέμβριος	*Ἀπρίλιος Ἰούνιος, Σεπτέμβριος Νοέμβριος.*	*Μάρτιος Μάιος, Ἰούλιος, Ὀκτώβριος*
14.	XIX ante Cal. ἐπ. μην.	XVIII ante » »	Pridie Idus
15.	XVIII » »	XVII » »	Idus
16.	XVII » »	XVI » »	XVII ante Cal. ἐπ. μην.
17.	XVI » »	XV » »	XVI » »
18.	XV » »	XIV » »	XV » »
19.	XIV » »	XIII » »	XIV » »
20.	XIII » »	XII » »	XIV » »
21.	XII » »	XI » »	XIII » »
22.	XI » »	X » »	XII » »
23.	X » »	IX » »	XI » »
24.	IX » »	VIII » »	X » »
25.	VIII » »	VII » »	IX » »
26.	VII » »	VI » »	VIII » »
27.	VI » »	V » »	VII » »
28.	V » »	IV » »	VI » »
29.	IV » »	III » »	V » »
30.	III » »	Pridie Calendas	IV » »
31	Pridie Calendas		III » »
			Pridie Calendas

Ὁ *Φεβρουάριος* ὡς τὶς 13 μοιάζει μὲ τὸν Ἰανουάριο. Ἔπειτα ἡ ἀρίθμηση γίνεται ἔτσι:

14. XVI ante Calendas Martias	22. VIII ante Calendas Martias
15. XV »	23. VII »
16. XIV »	24. VI »
17. XIII »	25. V »
18. XII »	26. IV »
19. XI »	27. III »
20. X »	28. Pridie Calendas Martias
21. IX »	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΙΩΝΑΣ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ		ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
Κ΄ αἰώνας (2000)		Κάθοδος τῶν 'Αχαιῶν		Κάθοδος τῶν 'Ιταλιωτῶν στὴν 'Ιταλία
ΙΑ΄ αἰώνας (1100)		Κάθοδος τῶν Δωριέων		Νέα κάθοδος 'Ιταλιωτῶν στὴν 'Ιταλία
Θ΄ αἰώνας (900–700)		Τὰ 'Ομηρικὰ χρόνια		'Εγκατάσταση τῶν Τυρρηνῶν στὴν 'Ιταλία
ΣΤ΄ αἰώνας (600–500)	594	'Ο Πεισίστρατος καὶ οἱ γιοί του		Κυριαρχία τῶν Τυρρηνῶν στὴν κεντρικὴ καὶ βόρεια 'Ιταλία
	510	Ἔξωση τῶν τυράννων	509	Κατάργηση τῆς βασιλείας
Ε΄ αἰώνας (500–400)		Μηδικοὶ πόλεμοι.'Ακμὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. Περικλῆς, Ἔναρξη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου	493	'Ο θεσμὸς τῆς δημαρχίας 'Ηγεμονία τῆς Ρώμης στὸ Λάτιο. Πολιορκία τῶν Βηίων. 'Αρχὴ τῆς παρακμῆς τῶν Τυρρηνῶν.
	404.	Πτώση τῆς 'Αθήνας.		
Δ΄αἰώνας (400–300)	399.	Θάνατος τοῦ Σωκράτη	390.	Ἅλωση τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Γαλάτες.
	371.	Μάχη στὰ Λεῦκτρα		
	338	Μάχη στὴ Χαιρώνεια. 'Ηγεμονία τοῦ Φιλίππου. Κατακτήσεις τοῦ Μ.'Αλεξάνδρου.	338.	'Υποταγὴ τῶν Λατίνων. Πόλεμοι ἐναντίον τῶν Σαμνιτῶν καὶ τῶν Τυρρηνῶν.
	323.	Θάνατος τοῦ Μ. 'Αλεξάνδρου.		
Β΄αἰώνας (200–100)	146.	'Υποταγὴ τῆς 'Ελλάδας στοὺς Ρωμαίους.	146.	Καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνας.

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΩΣ ΤΟΝ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟ

1. ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
31 π.Χ.–69μ.Χ.

Αὔγουστος	31π.Χ. – 14μ.Χ.
Τιβέριος	14– 37
Καλιγούλας	37– 41
Κλαύδιος	41– 54
Νέρων	54– 68
Ὄθων	69
Βιτέλλιος	69

2. ΟΙ ΦΛΑΒΙΟΙ
(69 – 96)

Βεσπασιανός	69– 79
Τίτος	79– 81
Δομιτιανὸς	81– 96

3. ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ
(96 – 192)

Νέρβας	96– 98
Τραϊανός	98–117
Ἀδριανός	117–138
Ἀντωνίνος	138–161
Μάρκος Αὐρήλιος	161–180
Κόμμοδος	180–192

4. ΑΦΡΙΚΑΝΟΙ ΚΑΙ ΣΥΡΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ
(193–235)

Σεπτίμιος Σεβῆρος	193–211
Καρακάλλας	211–217
Ἐλαγάβαλος	218–222
Ἀλέξανδρος Σεβῆρος	222–235

5. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ (235–270)

Μαξιμιανὸς ἀπὸ τὴ Θράκη	
Γορδιανὸς Α΄	
Γορδιανὸς Β΄	235–238
Γορδιανὸς Γ΄	238–244
Φίλιππος ὁ Ἄραβας	244–249
Δέκιος	249–251
Βαλεριανός	253–260
Γαλλιηνός	260–268
Κλαύδιος Β΄	268–270

6. ΙΛΛΥΡΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ
(270–305)

Αὐρηλιανός	270–275
Τάκιτος	275–276
Πρόβος	276–282
Κάρος	282–284
Διοκλητιανός	284–305

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γύρω στὸ 1700 Πρώτη κάθοδος τῶν 'Ιταλιωτῶν (ἐποχὴ ὀρείχαλκου).
» 1000 Δεύτερη κάθοδος 'Ιταλιωτῶν στὴν 'Ιταλία (ἐποχὴ σιδήρου).
» 950 Οἱ Τυρρηνοὶ φτάνουν στὴν 'Ιταλία.
» 753 (Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση) χτίζεται ἡ Ρώμη.
» 752–509 Περίοδος βασιλείας στὴ Ρώμη.

Ε´ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

509 Ἔξωση τῶν βασιλιάδων (σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση).
493 Δημαρχία.
450 Δωδεκάδελτος.

Δ´ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

395 Ἅλωση τῶν Βηίων.
387 Οἱ Γαλάτες κυριεύουν τὴ Ρώμη.
338 'Η Ρώμη κυριαρχεῖ στὸ Λάτιο.
300 Πολιτικὴ ἐξίσωση πατρικίων καὶ πληβείων.

Γ´ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

272 'Η Ρώμη κυριαρχεῖ στὴν 'Ιταλία.
264 – 241 Α´Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
241 – 218 'Ανακωχὴ ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὴν Καρχηδόνα.
237 – 221 Οἱ Καρχηδόνιοι κυριεύουν τὴν 'Ισπανία.
218 – 201 Β´Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
216 Κάννες.
212 Οἱ Ρωμαῖοι κυριεύουν τὶς Συρακοῦσες. Θάνατος τοῦ 'Αρχιμήδη.
202 Μάχη στὴ Ζάμα.
201 Εἰρήνη Ρώμης καὶ Καρχηδόνας.

Β´ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

200–197 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Φιλίππου Ε´τῆς Μακεδονίας.
192–190 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ 'Αντίοχου Γ´τῆς Συρίας.

171–168 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Περσέα.
149–146 Γ΄ Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
148 Ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας.
146 Ὑποταγή τῆς Ἑλλάδας. Καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνας.
133 Δημαρχία Τιβέριου Γράκχου.
123–122 Δημαρχία Γάϊου Γράκχου.
111–105 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Ἰουγούρθα.
102–101 Ὁ Μάριος ἐξοντώνει τοὺς Κίμβρους καὶ τοὺς Τεύτονες.

Α΄ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

90 – 88 Συμμαχικὸς πόλεμος.
88 – 84 Α΄ Μιθριδατικὸς πόλεμος.
82 – 79 Δικτατορία τοῦ Σύλλα.
73 – 63 Β΄ Μιθριδατικὸς πόλεμος.
67 Πόλεμος ἐναντίον τῶν πειρατῶν.
63 Ὑπατεία τοῦ Κικέρωνα. Συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα.
60 Πρώτη Τριανδρία.
58 – 51 Κατάκτηση τῆς Γαλατίας ἀπὸ τὸν Καίσαρα.
48 Μάχη στὰ Φάρσαλα. Θάνατος τοῦ Πομπηΐου.
46 Ὁ Καίσαρας γίνεται δικτάτορας.
44 Δολοφονία τοῦ Καίσαρα.
43 Δεύτερη Τριανδρία.
41 Μάχη στοὺς Φιλίππους.
31 Ναυμαχία στὸ Ἄκτιο. Ὁ Ὀκταβιανὸς γίνεται κύριος τοῦ κράτους.

Α΄ ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

31 π.Χ. – 14 μ.Χ. Βασιλεία τοῦ Αὐγούστου.
14 – 37 Τιβέριος.
37 – 41 Καλιγούλας.
41 – 54 Κλαύδιος.
54 – 68 Νέρων.
68 – 69 Γάλβας–Ὄθων–Βιτέλλιος.
69 – 79 Βεσπασιανός.
70 Ἅλωση καὶ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ.
79 – 81 Τίτος.
79 Ἔκρηξη τοῦ Βεζούβιου. Καταστροφὴ τῆς Πομπηΐας.
81 – 96 Δομιτιανός.
96 – 98 Νέρβας.
98 – 117 Τραϊανός.

Β΄ ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

117 – 139	᾿Αδριανός
138 – 161	᾿Αντωνίνος.
161 – 180	Μάρκος Αὐρήλιος.
180 – 192	Κόμμοδος.
193 – 211	Σεπτίμιος Σεβῆρος.

Γ΄ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

211 – 217	Καρακάλλας.
212	Διάταγμα τοῦ Καρακάλλα. ᾿Επέκταση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς ὑπηκόους.
218 – 222	᾿Ελαγάβαλος.
222 – 235	᾿Αλέξανδρος Σεβῆρος.
235 – 268	Περίοδος στρατιωτικῆς ἀναρχίας.
249	Διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὸ Δέκιο.
270 – 275	Αὐρηλιανός.
272	Καταστροφὴ του Κράτους τῆς Παλμύρας.
284 – 305	Διοκλητιανός.
292	Τετραρχία.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ἀετὸς ρωμαϊκός: ἀργυρὸς ἀετὸς πάνω σὲ δόρυ· εἶναι λάβαρο τῆς ρωμαϊκῆς λεγεώνας.

ἀπελεύθερος: δοῦλος ποὺ μὲ τὰ χρήματά του ἢ ἀπὸ εὔνοια τοῦ κυρίου του ἀπέκτησε τὴν ἐλευθερία του.

ἀπαραβίαστος: εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐναντίον του δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμοποιήσουμε βία. Ἀπαραβίαστοι ἦσαν οἱ δήμαρχοι τῆς Ρώμης.

αὐτοκράτορας: μὲ τὴ λέξη αὐτὴ ἀποδίδεται στὰ ἑλληνικὰ ὁ τίτλος τοῦ Αὐγούστου Ἰμπέρατορ καὶ σημαίνει, ὅπως καὶ στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, τὸν ἄρχοντα μὲ τὰ ἀπεριόριστα δικαιώματα.

βασιλικὴ στοά: εὐρύχωρη ὀρθογώνια αἴθουσα συγκεντρώσεων, ποὺ μὲ κιονοστοιχίες χωρίζεται σὲ κεντρικὸ καὶ πλάγια κλίτη.

γραικύλος: ὑποκοροστικὸ τοῦ Γραικός, λέγεται μὲ περιφρονητικὴ διάθεση γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τά: ἐλαφρός, ἀλαζονικός.

γραφειοκρατία: διοικητικὸ σύστημα, ὅπου οἱ δημόσιες καὶ ἰδιωτικὲς ὑποθέσεις συγκεντρώνονται σὲ ὑπεύθυνα γραφεῖα, γιὰ νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ τακτοποιηθοῦν.

ἐπίλεκτος ἱππέας: στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχε σῶμα διαλεχτῶν ἱππέων, ποὺ ἀποστέλλονταν στὶς ἐπαρχίες γιὰ διάφορες δημόσιες ἀνάγκες.

Ἰουλία γενιά: γενιὰ ρωμαϊκή, ποὺ θεωρεῖ γενάρχη της τὸν Ἴουλο, γιὸ τοῦ ἥρωα τῆς Τροίας Αἰνεία.

κονίστρα: χῶρος τῆς ἀρχαίας παλαίστρας καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀμφιθεάτρου καλυμμένος μὲ ἄμμο, ὅπου ἀγωνίζονταν οἱ παλαιστὲς καὶ οἱ μονομάχοι.

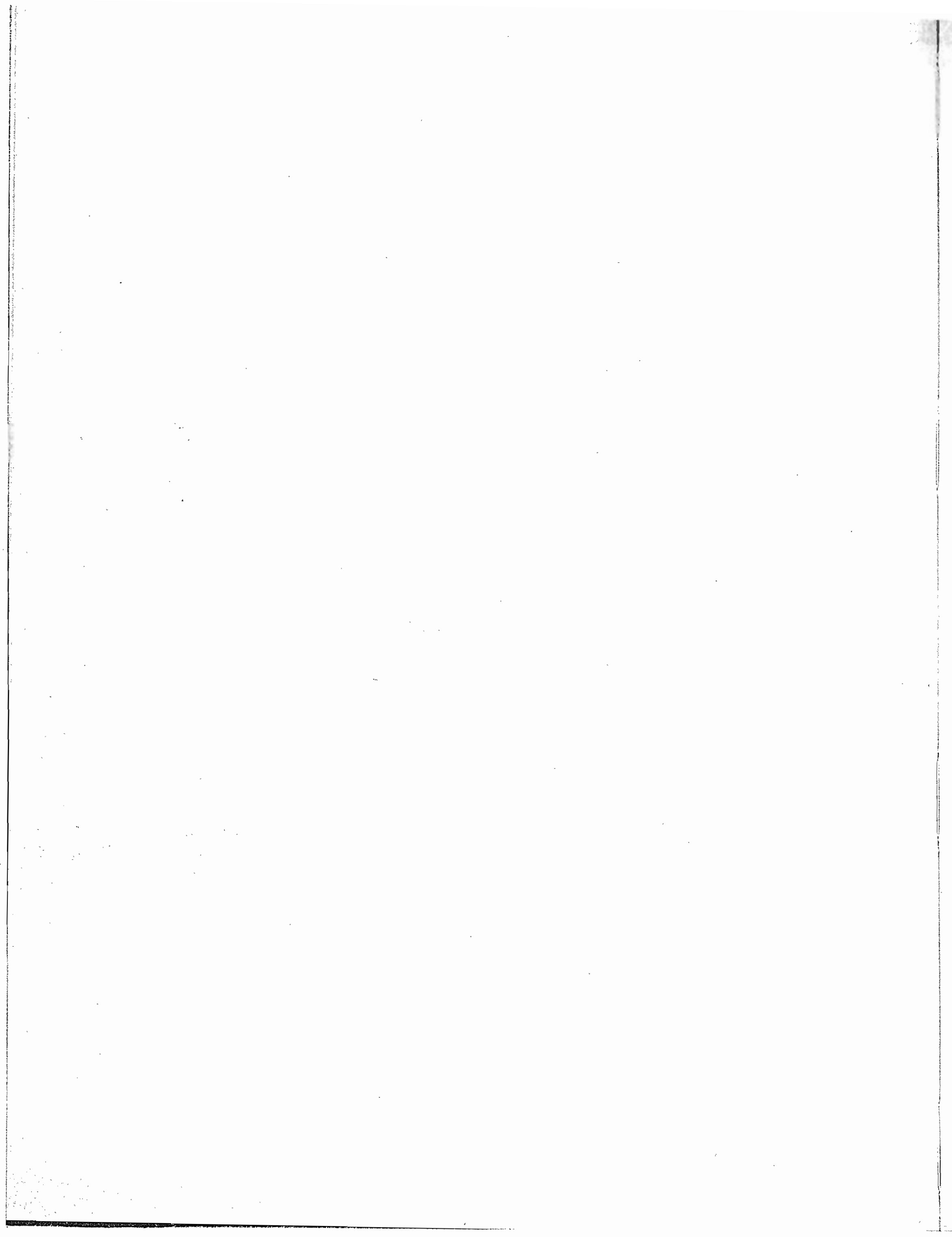
πραιτοριανοί: σωματοφύλακες τοῦ πραίτορα (στρατηγοῦ). Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ φρουρὰ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ παλατιοῦ του.

Ε. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ – ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΠΟ ΤΟΝ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ
ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

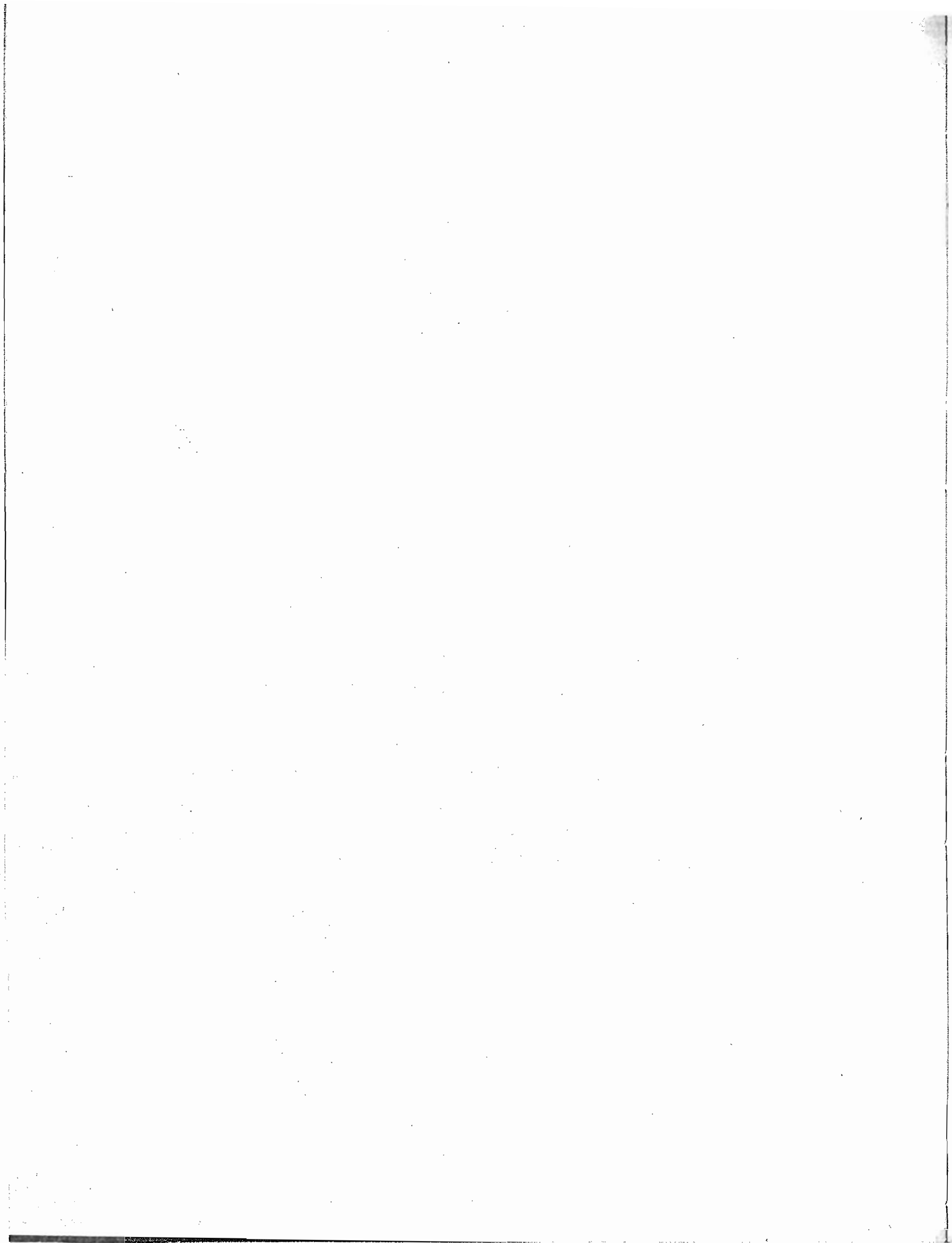

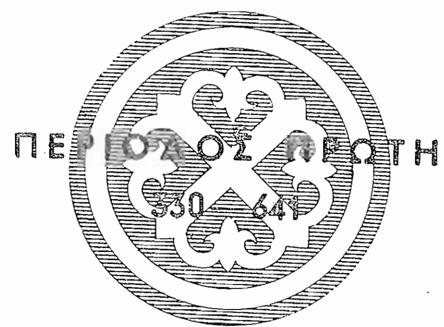
περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸ 330 μ.χ. ὡς τὸ 1453 μ.χ. ὀνομάζεται *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, γιατὶ τὸ κέντρο τῆς νέας αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἱδρύθηκε στὴ θέση τοῦ Βυζαντίου, τῆς ἀρχαίας ἀποικίας τῶν Μεγαρέων.

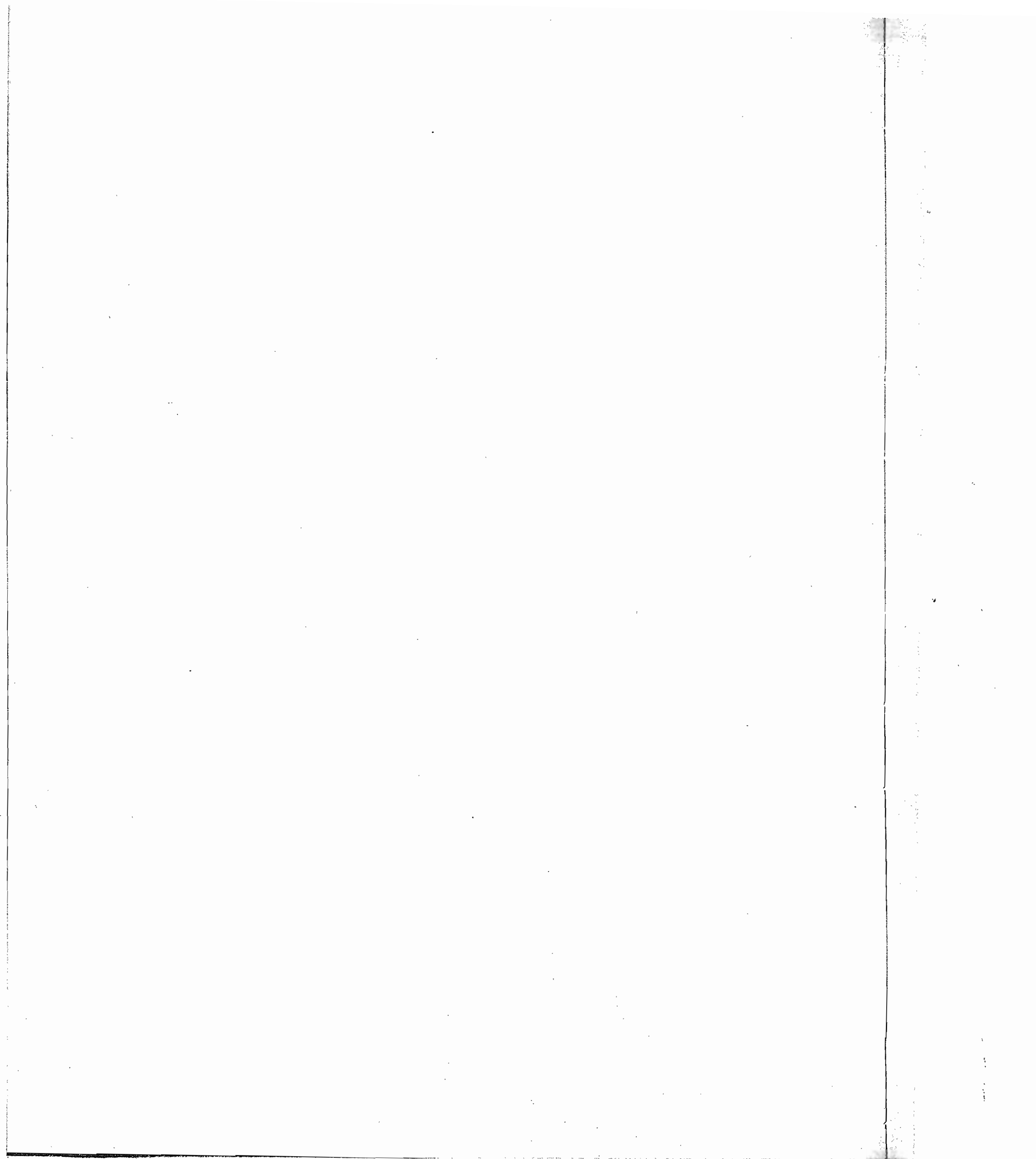
Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ περίοδος εἶναι τὸ ἴδιο ἔνδοξη μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐποχὴ καὶ ἔχει παγκόσμια σημασία. Τὸ Βυζάντιο, μὲ τοὺς χιλιόχρονους ἀγῶνες του, προφύλαξε τὴ Δύση ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, διέσωσε τὸν κλασσικὸ πολιτισμό, ἀγάπησε τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα καὶ διέδωσε τὸ χριστιανισμὸ στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή.

Τὴ βυζαντινὴ ἱστορία τὴ διαιροῦμε σὲ τρεῖς περιόδους: α) 330 – 641, β) 641 – 1204 καὶ γ) 1204 – 1453. Στὴν πρώτη περίοδο ὁ ἀρχαῖος κόσμος συγκρούεται μὲ τὸ χριστιανικό, ὁ ὁποῖος τελικὰ διαμορφώνεται καὶ ἐπικρατεῖ. Ἡ δεύτερη περίοδος (641 –1204) εἶναι ἡ κυρίως βυζαντινή, γιατὶ τότε τὸ κράτος ἀποκτᾶ ὁμοιογένεια, γίνεται δηλαδὴ ἑλληνικὸ καὶ ἀποκλειστικὰ ὀρθόδοξο. Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα παίρνει, σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις, τὴ θέση τῆς λατινικῆς καὶ τὴ διοίκηση τοῦ κράτους τὴν ἀναλαμβάνουν Ἕλληνες. Στὴν τρίτη περίοδο (1204 – 1453) ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καταλύεται ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204) καί, ὅταν ἱδρύεται καὶ πάλι (1261), ἔχει πολὺ μικρὴ ἔκταση καὶ εἶναι ἀδύνατη πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ
330 641

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

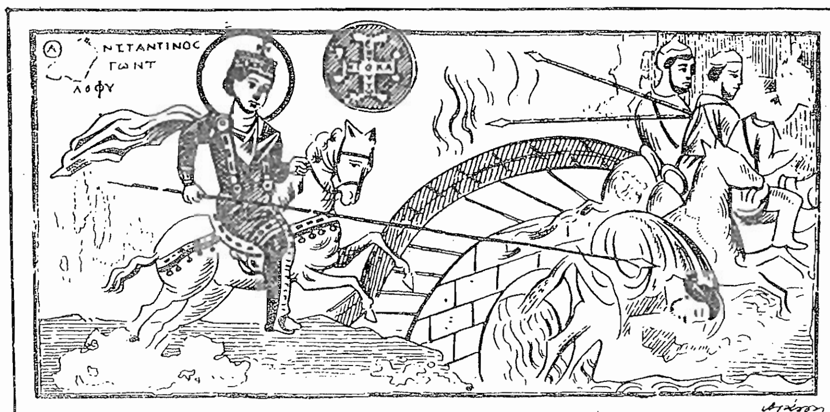
1. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306 – 337)

ὸν 3ο αἰώνα μ.χ. ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία βάδιζε πρὸς τὴν καταστροφή, γιατὶ οἱ βάρβαροι εἶχαν διασπάσει τὰ σύνορά της καὶ εἶχαν εἰσβάλει στὰ ἐδάφη της, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐπικρατοῦσε ἀναρχία, ἐξαιτίας τῶν φιλονικιῶν καὶ τῆς ἀνικανότητας τῶν αὐτοκρατόρων.

Τὴν κατάρρευση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τὴ σταμάτησαν μερικοὶ αὐτοκράτορες ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία, οἱ *Ἰλλυριοὶ* αὐτοκράτορες, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους σπουδαιότερος ἦταν ὁ Διοκλητιανὸς (284 – 305 μ.χ.). Αὐτός, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα μέτρα ποὺ πῆρε, καθιέρωσε καὶ νέο διοικητικὸ σύστημα, τὴν *τετραρχία*. Χώρισε δηλαδὴ τὸ κράτος σὲ τέσσερα τμήματα, τὰ ὁποῖα κυβερνοῦσαν τέσσερεις ἄρχοντες, οἱ δύο μὲ τὸν τίτλο τοῦ αὐγούστου καὶ οἱ ἄλλοι δύο μὲ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα. Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ ἐφάρμοσε, γιατὶ κατάλαβε ὅτι ἕνας ἄρχοντας, ὁ αὐτοκράτορας, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ διοικήσει τὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος. Ὁ Διοκλητιανὸς κυβερνοῦσε τὴν Ἀνατολὴ μὲ ἕδρα τὴ Νικομήδεια τῆς Βιθυνίας, ὁ Μαξιμιανὸς τὴ Δύση μὲ ἕδρα τὸ Μιλάνο, ὁ καίσαρας Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς τὴ Γαλατία μὲ ἕδρα τὰ Τρέβιρα καὶ ὁ ἄλλος καίσαρας, ὁ Γαλέριος, τὴ Βαλκανικὴ μὲ ἕδρα τὸ Σίρμιο τῆς Σερβίας.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανός, κουρασμένος ἀπὸ τὴ διοίκηση, ἀποσύρθηκε καὶ τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ Μαξιμιανός. Τότε οἱ καίσαρες ἔγιναν αὐτοκράτορες καὶ προσέλαβαν δύο ἄλλους καίσαρες, τὸ Μαξιμῖνο καὶ τὸ Σεβῆρο. Ἕνα χρόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν παραίτηση τοῦ Διοκλητιανοῦ, στὴν αὐτοκρατορία ἐπικράτησε ἀναρχία. Στὴ Δύση πέθανε ὁ Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Γαλατίας ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸ γιό του, Κωνσταντῖνο.

1 ῾Ο Μέγας Κωνσταντῖνος
(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰ., Παρίσι, ᾿Εθνικὴ Βιβλιοθήκη)

῾Ο Κωνσταντῖνος γεννήθηκε ἀπὸ μητέρα χριστιανή, τὴν ῾Ελένη, τὸ 273. Μεγάλωσε μέσα στὴ ζωὴ τοῦ στρατοπέδου, πῆρε μέρος σὲ πολλὲς ἐκστρατεῖες καὶ ἔφτασε στὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. ῾Ο στρατὸς τὸν ἀγάπησε πολὺ καί, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, τὸν ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα.

Ταυτόχρονα εἶχαν ἀναγορευθεῖ κι ἄλλοι αὐτοκράτορες, ὥστε τὸ 306 ὑπῆρχαν συνολικὰ ἕξι στὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Μαξέντιος, ὁ Μαξιμιανός, ὁ Μαξιμῖνος, ὁ Σεβῆρος καὶ ὁ Γαλέριος. Μετὰ τὸ θάνατο τῶν τριῶν ἀπ' αὐτοὺς ἔμειναν δύο στὴ Δύση, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος, καὶ δύο στὴν ᾿Ανατολή, ὁ Μαξιμῖνος καὶ ὁ Λικίνιος, ποὺ διαδέχτηκε τὸ Γαλέριο.

Οἱ τέσσερεις αὐτοὶ αὐτοκράτορες γρήγορα συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Στὴ Δύση κυριάρχησε ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ νίκησε στὴ Μουλβία γέφυρα τοῦ Τίβερη (312) τὸ Μαξέντιο, ποὺ πνίγηκε στὸν ποταμό. Ἕνα χρόνο ἀργότερα (313), ὁ Λικίνιος νίκησε τὸν ἀντίπαλό του Μαξιμίνο καὶ κυριάρχησε στὴν ᾿Ανατολή. Ἔμειναν λοιπὸν δύο αὐτοκράτορες, ὁ Κωνσταντῖνος στὴ Δύση καὶ ὁ Λικίνιος στὴν ᾿Ανατολὴ καὶ ὁ τελευταῖος παντρεύτηκε τὴν ἀδερφὴ τοῦ πρώτου. Παρὰ τὴ συγγένειά τους ὅμως δὲν ἄργησαν νὰ συγκρουστοῦν (323). ῾Ο Λικίνιος νικήθηκε, αἰχμαλωτίστηκε καὶ σκοτώθηκε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἔμεινε μόνος κύριος τῆς αὐτοκρατορίας.

῾Ο Μ. Κωνσταντῖνος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σπάνιες στρατιωτικές του ἀρε-

τές, εἶχε καὶ πολιτικὰ προσόντα, ποὺ τὸν ἀνάδειξαν μεγάλη προσωπικότητα. Τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς βασιλείας του ἦταν ἡ ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ κράτους, καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὴν παλιὰ Ρώμη στὴ νέα Ρώμη, ποὺ ὀνομάστηκε *Κωνσταντινούπολη*.

Ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια ὁ Κωνσταντῖνος συμπαθοῦσε τοὺς χριστιανούς, γιατὶ ἀπὸ τὴ μητέρα του εἶχε γνωρίσει τὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη, μὲ τὴ διορατικότητά του, εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου τὴν εἶχαν κερδίσει οἱ χριστιανοί, ποὺ ἀποτελοῦσαν καὶ τὸ μεγαλύτεο μέρος τοῦ στρατοῦ του, ἐνῶ τὸ στρατὸ τοῦ Μαξεντίου τὸν ἀποτελοῦσαν ἐθνικοὶ (εἰδωλολάτρες). Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐνῶ βάδιζε ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου, εἶδε στὸν οὐρανὸ ἕνα φωτεινὸ σταυρὸ μὲ τὶς λέξεις *ἐν τούτῳ νίκα* καὶ ἔβαλε τὶς λέξεις αὐτὲς μαζὶ μὲ τὸ μονόγραμμα Χ στὴ σημαία του, προτρέποντας ἔτσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀγωνίζονται ἡρωϊκά.

Ἕνα χρόνο μετὰ τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχοντας σύμφωνο καὶ τὸ Λικίνιο, ἐξέδωσε (313) διάταγμα ἀνεξιθρησκείας, τὸ γνωστὸ ὡς *διάταγμα τῶν Μεδιολάνων*, μὲ τὸ ὁποῖο παραχώρησε στοὺς χριστιανοὺς καὶ στοὺς εἰδωλολάτρες τὴν ἐλευθερία νὰ λατρεύουν τὸ θεὸ τῆς ἐκλογῆς τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποκαταστάθηκε ἀπόλυτη

2. Ἡ Ἁγία Ἑλένη βρίσκει τὸν Τίμιο Σταυρο
(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰ., Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)

ἐλευθερία καὶ ἰσότητα ὅλων τῶν θρησκειῶν. Σὲ νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ποὺ κόπηκε τὸ 315, παράλληλα μὲ τὸν εἰδωλολατρικὸ θεὸ Ἥλιο εἰκονίζεται καὶ ὁ χριστιανικὸς σταυρός. Ὅταν ἀργότερα ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε μονοκράτορας, εὐνόησε ἀκόμη περισσότερο τὸ χριστιανισμό, χωρὶς νὰ καταδιώξει τοὺς εἰδωλολάτρες, καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του βαφτίστηκε (337). Κράτησε ὅμως, σ' ὅλη του τὴ ζωή, τὸν τίτλο τοῦ μεγάλου ποντίφικα.

Ἀνάλογη μὲ τὴν ὀρθὴ πολιτική ποὺ ἀκολούθησε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἦταν καὶ ἡ ἔξοχη δραστηριότητά του στὸν τομέα τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἄμυνας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων αὐξήθηκε καὶ οἱ ὑπηρεσίες χωρίστηκαν σὲ τέσσερεις μεγάλους κλάδους. Ὅλα βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ αὐτοκράτορα καὶ οἱ ἐξουσίες συγκεντρώθηκαν στὰ χέρια του. Τὴν ἐποχὴ δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου τὸ πολίτευμα ἔγινε *ἀπόλυτη μοναρχία*, ἐνῶ ἡ σύγκλητος, οἱ ὕπατοι καὶ τὰ ἄλλα ἀξιώματα παραμερίστηκαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος σταμάτησε τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα μὲ ἀγάλματα καὶ θυσίες στοὺς εἰδωλολατρικοὺς ναούς, διατήρησε ὅμως, καὶ μάλιστα ἔκανε πιὸ ἔντονο, τὸν ἱερατικὸ χαρακτήρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ οἱ ὑπήκοοί του ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν προσκυνοῦν. Θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀντιπρόσωπο τοῦ θεοῦ πάνω στὴ γῆ, ἔδινε σὲ κάθε του πράξη ἱερὸ χαρακτήρα καὶ ἐπενέβαινε σ' ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησίας, παίρνοντας μέρος στὰ συμβούλια τῶν ἐπισκόπων, σὰν νὰ ἦταν ἕνας ἀπ' αὐτούς.

Γιὰ τὴν καλύτερη διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Κωνσταντῖνος αὔξησε τὸν ἀριθμό τους σὲ 90 (ἀργότερα σὲ 120) καὶ χώρισε τὴν πολιτικὴ ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ ἐξουσία. Ἐπίσης μείωσε τὴ βαριὰ φορολογία. Ἔκανε ἀκόμη κοινωφελῆ ἔργα καὶ μὲ τὰ ἐξαιρετικὰ κυβερνητικά του προσόντα ἀναδιοργάνωσε τὸ ἀπέραντο κράτος του.

Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ ζωὴ τῶν ὑπηκόων του καὶ νὰ διατηρήσει τὴν εἰρήνη, μεγάλωσε τὴν ἀριθμητικὴ δύναμη τοῦ στρατοῦ του, ὁ ὁποῖος βρισκόταν διαρκῶς σὲ κίνηση καὶ μποροῦσε ἔτσι νὰ φτάνει ἀμέσως στὸ σημεῖο τῶν συνόρων, ὅπου παρουσιαζόταν κίνδυνος. Στὴν ἐποχή του ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας ἔφτανε τὶς 500.000 καὶ ἦταν, στὸ μεγαλύτερο μέρος του, *μισθοφορικός*. Ξένοι, ὅπως οἱ Γερμανοί, πῆραν σημαντικὲς θέσεις στὸ στρατὸ καὶ σιγὰ σιγὰ ἀναμείχτηκαν καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας, γεγονὸς ποὺ εἶχε σοβαρὲς συνέπειες.

Στὰ σύνορα τοῦ κράτους ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκατέστησε στρατιῶτες

μὲ τὶς οἰκογένειές τους, ἀφοῦ τοὺς παραχώρησε κτήματα γιὰ νὰ τὰ καλλιεργοῦν, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς κινδύνους ἀμέσως μόλις παρουσιάζονταν. Γιὰ νὰ βελτιώσει τὴν ἄμυνα, στρατολόγησε τοὺς βαρβάρους τῶν συνόρων καὶ σχημάτισε εἰδικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα μὲ προθυμία ὑπηρετοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία. Τοὺς βαρβάρους αὐτοὺς τῶν συνόρων οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς ὀνόμαζαν *συμμάχους*.

Ὕστερα ἀπὸ βασιλεία τριάντα χρόνων ὁ Κωνσταντῖνος πέθανε (337), ἀφοῦ ὑποστήριξε ἰδιαίτερα τὸ χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος ἐπικράτησε ὁριστικά. Οἱ ἐθνικοὶ ἱστορικοὶ χρησιμοποίησαν πολλὲς ὑβριστικὲς ἐκφράσεις ἐναντίον του, ἡ ἐκκλησία ὅμως τὸν ἀνακήρυξε *ἰσαπόστολο* καὶ τὸν κατέταξε, ὅπως καὶ τὴ μητέρα του Ἑλένη, μεταξὺ τῶν ἁγίων. Ἐπίσης ἡ ἱστορία τὸν ὀνόμασε *Μέγα*, γιατὶ πραγματικὰ ἀναδείχτηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἑλληνισμὸς ἐνισχύθηκε καὶ σιγὰ σιγὰ τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πῆρε ἑλληνικὸ χαρακτήρα.

2. Ἡ κτίση τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ μεταφέρει τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους του στὴν Ἀνατολή. Πρῶτα πρῶτα, πολὺ λίγο συμπαθοῦσε τὴν Ρώμη, ποὺ ἦταν κέντρο τῆς εἰδωλολατρίας καὶ διατηροῦσε τὴν ἀνάμνηση τοῦ παλιοῦ πολιτεύματος. Ἰδιαίτερα, ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη του κατὰ τοῦ Λικινίου, σχημάτισε τὴν πεποίθηση, ὅτι τὸ μέλλον ἀνῆκε στοὺς χριστιανούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι βρίσκονταν στὴν Ἀνατολή. Ἀκόμη ὁ Κωνσταντῖνος διαπίστωσε ὅτι ἡ Ρώμη ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ Δούναβη καὶ τὶς ἐπαρχίες τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἦταν εὔκολο νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἀπ' ἐκεῖ οἱ ἐχθροὶ τοῦ κράτους, Γότθοι καὶ Πέρσες, ποὺ τὶς ἀπειλοῦσαν.

Πρόσεξε ἀκόμη ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἐξαιρετικὴ γεωγραφικὴ θέση ὅπου πρὶν ἀπὸ χίλια χρόνια οἱ Μεγαρεῖς μὲ τὸν Βύζαντα εἶχαν κτίσει τὴν ἀποικία, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ (οἰκιστῆ)* της. Ἡ θέση αὐτή, στὴν ΝΑ ἄκρη τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη τὸ φυσικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀνταποκρινόταν ἀπόλυτα στὶς νέες ἀνάγκες της.

Οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν οἰκοδόμηση ἄρχισαν τὸ 326 καί, σύμφωνα μὲ τὰ πολεοδομικὰ σχέδια τῆς ἐποχῆς, κατασκευάστηκαν ἀνάκτορα, ἀγορές, ἱππόδρομος, στοές, ἐκκλησίες, λουτρά, ὑδραγωγεῖα κ.ἄ. Γιὰ νὰ διακοσμήσει τὴ νέα πρωτεύουσα, μετέφερε ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ Ρώμη, ὡραῖα ἔργα τέχνης.

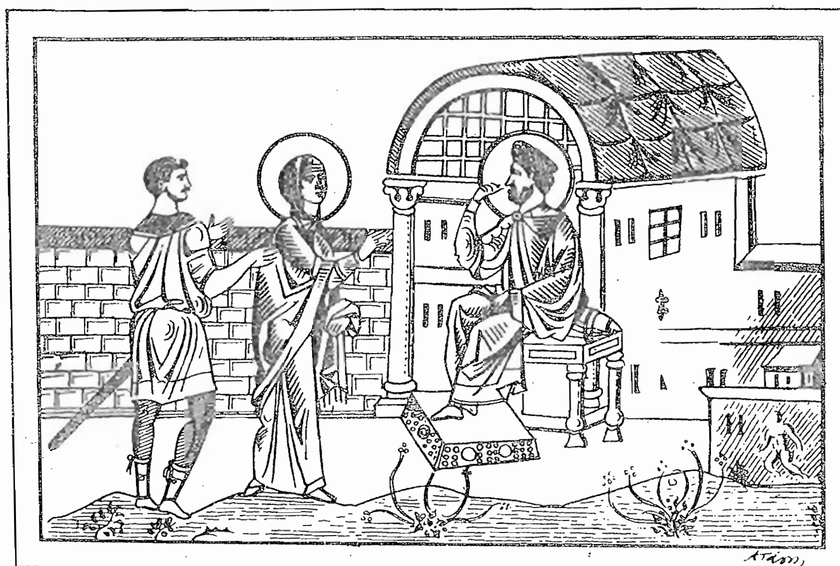
Στὶς 11 Μαΐου τοῦ 330 ἔγιναν ἐπίσημα τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ της, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ συνήθεια. Ὁ Κωνσταντῖνος ὀχύρωσε τὴν πόλη μὲ ἰσχυρὸ τεῖχος, ὅπως ἔκαναν καὶ οἱ αὐτοκράτορες ποὺ τὸν διαδέχτηκαν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ Κωνσταντινούπολη μπόρεσε νὰ διαγράψει μιὰ μακραίωνη ἱστορικὴ πορεία καὶ νὰ ἀντιμετωπίσει νικηφόρα, 11 ὁλόκληρους αἰῶνες, κάθε λογῆς ἐπιδρομεῖς.

3. Κωνστάντιος (337 – 361) καὶ Ἰουλιανὸς (361 – 363)

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μοίρασε τὸ κράτος του στοὺς τρεῖς γιούς του καὶ στοὺς δύο ἀνεψιούς του, ποὺ ἦρθαν σὲ σύγκρουση μεταξύ τους. Ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κωνστάντιος ἐξόντωσε ὅλα τὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας καὶ ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας. Διασώθηκαν μόνο δύο ἐξάδερφοί του, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, τοὺς ὁποίους ὁ Κωνστάντιος περιόρισε σὲ μοναστήρι καὶ τοὺς ἐπιτηροῦσε αὐστηρά.

Στὸ ἐσωτερικὸ ὁ Κωνστάντιος προκάλεσε θρησκευτικὲς ταραχές, γιατὶ ὑποστήριξε τοὺς ἀρειανούς, στὸ ἐξωτερικὸ ὅμως εἶχε ἐπιτυχίες καθὼς νίκησε τοὺς *Σαρμάτες** στὸ Δούναβη καὶ τοὺς *Πέρσες* στὴ Μεσοποταμία. Ἐναντίον τῶν *Ἀλαμανῶν**, στὴ Δύση, ἔστειλε τὸν ἐξάδερφό του Ἰουλιανό, ποὺ τοὺς νίκησε καὶ τοὺς ἀπώθησε, φανερώνοντας ἔτσι μεγάλα στρατιωτικὰ προσόντα. Ὁ φιλύποπτος Κωνστάντιος προσπάθησε νὰ λιγοστέψει τὸ στρατὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐπειδὴ φοβόταν τὴ δύναμή του, ἀλλὰ ἦταν πιὰ ἀργά· ὁ στρατὸς ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα τὸν Ἰουλιανό. Ἀπειλήθηκε τότε ἐμφύλιος πόλεμος, ἀλλὰ ὁ Κωνστάντιος πέθανε, ἐνῶ βάδιζε ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ ὁ τελευταῖος ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους (361).

Ὁ νέος αὐτοκράτορας εἶχε σπουδάσει στὴν Ἀθήνα ἑλληνικὴ φιλοσοφία, γιὰ τὴν ὁποία αἰσθανόταν βαθὺ θαυμασμὸ καὶ ἀγάπη. Μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο, προσπάθησε νὰ κάνει καὶ πάλι τὴν εἰδωλολατρεία

3. Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης
(Μικρογραφία τοῦ 10ου αἰ., Ρώμη, Βατικανὴ Βιβλιοθήκη)

ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ἀνοίγοντας τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ καταδιώκοντας τοὺς χριστιανούς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νόμιζε πὼς θὰ ξανάρχιζε ἡ καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν καλῶν τεχνῶν, ποὺ τὸν εἶχαν γοητέψει μὲ τὴν ὀμορφιά τους.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Ἰουλιανοῦ γιὰ τὴν ἀρχαία σοφία τὸν ἐμπόδισε νὰ διακρίνει τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ καταλάβει ὅτι ἡ ἀρχαία θρησκεία, μὲ τοὺς ὀλύμπιους θεούς, εἶχε ὁριστικὰ πεθάνει. Μὲ τὴν προσπάθειά του νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰδωλολατρεία προκάλεσε τὴν ὀργὴ τῶν χριστιανῶν, ποὺ τὸν ὀνόμασαν *ἀποστάτη* καὶ *παραβάτη*.

Στοὺς τομεῖς τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας ὁ Ἰουλιανὸς ἀναδείχτηκε ἐξαίρετος αὐτοκράτορας, πραγματοποιώντας σημαντικὲς οἰκονομίες καὶ περιορίζοντας τὶς δαπάνες. Ἐπιχείρησε, τέλος, πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, στὸν ὁποῖο πληγώθηκε βαριὰ καὶ πέθανε (363). Λέγεται ὅτι, λίγο πρὶν πεθάνει, πῆρε αἷμα ἀπὸ τὸ τραῦμα του καὶ στρέφοντας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸν οὐρανὸ εἶπε: «νενίκηκάς με, Ναζωραῖε». Μετὰ ἀπ' αὐτὸν κανένας αὐτοκράτορας δὲν ἐπιχείρησε νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἐπικράτησε ὁριστικά.

4. Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379 – 395)

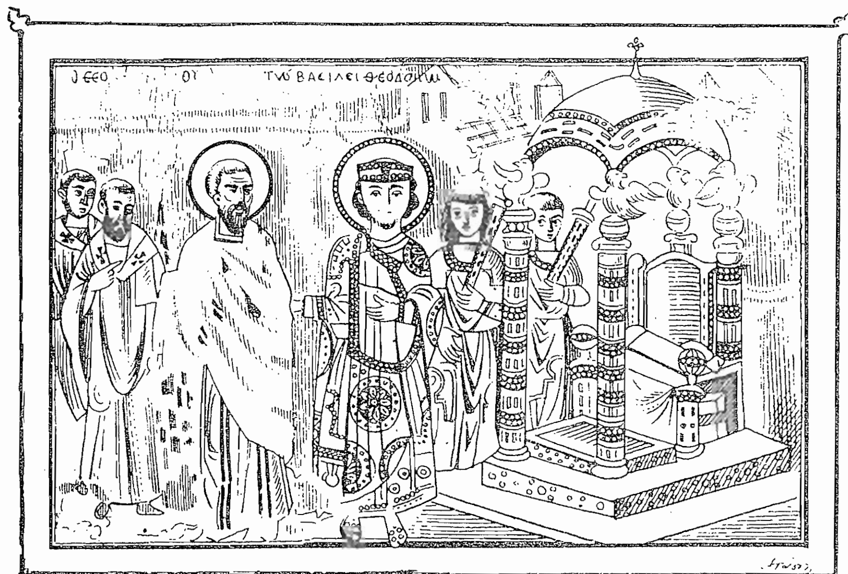
Ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς τὴν ἄνοδο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου στὸ θρόνο (379) βασίλεψαν κατὰ σειρὰ ὁ Ἰοβιανός, ὁ Βαλεντινιανὸς καὶ ὁ Γρατιανός.

Ὅταν βασίλευε ὁ Βαλεντινιανός, τὴ διοίκηση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας τὴν εἶχε ὁ ἀδερφός του Βάλης (364 – 378). Τὸ Βαλεντινιανὸ τὸν διαδέχτηκε, μετὰ τὸ θάνατό του, ὁ γιός του *Γρατιανός* (375 – 383), ποὺ διόρισε αὔγουστο στὸ ἀνατολικὸ κράτος τὸ στρατηγὸ *Θεοδόσιο*. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου ἐξασφαλίστηκε ὁριστικὰ ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ, γιατὶ αὐτὸς πῆρε μέτρα ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρείας, ἔκλεισε τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ ἐξέδωσε αὐστηρὰ διατάγματα ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν. Τελευταῖο χτύπημα ἐναντίον τῆς ἀρχαίας θρησκείας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ κατάργηση τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων (394).

Ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Γρατιανοῦ στὸ Λούγδουνο (Λυών), ὁ Θεοδόσιος ἐπικράτησε καὶ στὴ Δύση καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴ διακυβέρνηση ὁλόκληρου τοῦ κράτους, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ. Στὰ 15 χρόνια τῆς βασιλείας του ἔδειξε σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ προσόντα, κατέπνιξε τὶς ἐπαναστάσεις, ποὺ ἐκδηλώθηκαν ἐναντίον του, ρύθμισε τὸ διοικητικὸ σύστημα καὶ χειρίστηκε μὲ ἐπιδεξιότητα τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς χώρας. Ἰδιαίτερα φρόντισε γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν συνόρων, καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διοργάνωσε ἰσχυρὸ στρατό. Δίκαια λοιπὸν ὀνομάστηκε «Θεοδόσιος ὁ Μέγας» καὶ θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ἰσάξιος μὲ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, γιατὶ καὶ οἱ δύο εἶναι ἱδρυτὲς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ θεμελιωτὲς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Κατακρίνεται μόνο ὁ ἀπότομος χαρακτήρας τοῦ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ φόνο λίγων μισθοφόρων ἀξιωματικῶν στὴ Θεσσαλονίκη, διέταξε τὴ σφαγὴ τῶν Θεσσαλονικέων, ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸν Ἱππόδρομο. Βρῆκαν τότε τὸ θάνατο πάνω ἀπὸ 7.000 ἄνθρωποι. Ὅμως, ὅταν ἀργότερα ὁ Θεοδόσιος βρέθηκε στὸ Μεδιόλανο (Μιλάνο) καὶ πῆγε στὴν ἐκκλησία γιὰ νὰ κοινωνήσει, ὁ ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος τοῦ ἀπαγόρευσε τὴ θεία κοινωνία καὶ ὁ αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νὰ μετανοήσει δημόσια.

Ὁ Θεοδόσιος πέθανε τὸ 395 στὸ Μιλάνο, ἀφοῦ εἶχε μοιράσει τὸ κράτος του στοὺς δύο γιούς του, τὸν *Ἀρκάδιο* καὶ τὸν *Ὀνώριο*. Ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτοὺς πῆρε τὴν *Ἀνατολὴ* (Ρουμανία, Μακεδονία, Ἀσία,

4. Ὁ Μέγας Θεοδόσιος μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸ
(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰ., Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)

Πόντο, Αἴγυπτο), ἐνῶ ὁ δεύτερος τὴ *Δύση* (Ἰταλία, Ἀφρική, Γαλλία, Ἰσπανία καὶ Ἀγγλία).

Ἡ διαίρεση αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ τελευταία, γιατὶ ἀπὸ τότε τὸ δυτικὸ καὶ τὸ ἀνατολικὸ κράτος δὲν ξαναενώθηκαν πιά. Τὸ δυτικὸ δέχεται τὶς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων καὶ τελικὰ καταλύεται, ἐνῶ τὸ ἀνατολικό, ποὺ διατηρεῖται 1000 ἀκόμη χρόνια καὶ διαδραματίζει σπουδαῖο ρόλο στὴν παγκόσμια ἱστορία, γίνεται χριστιανικὸ καὶ ἑλληνικὸ καὶ μέ τὴ νέα του μορφὴ ὀνομάζεται *βυζαντινό κράτος*. Γι' αὐτὸ οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ δέχονται ὡς ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας τὸ ἔτος 395 καὶ ὄχι τὸ ἔτος ποὺ κτίστηκε ἡ Κωνσταντινούπολη (330). Ἀκόμη τὸ 395 τελειώνει καὶ ἡ προβυζαντινὴ περίοδος, ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ τελευταία περίοδος τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Γενικὰ ὁ 4ος αἰώνας μ.χ. εἶναι σταθμὸς στὴν παγκόσμια ἱστορία, γιατὶ ὁ χριστιανισμὸς νίκησε τελικά, ἀφοῦ ἡ ἰσχυρὴ προσωπικότητα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τοῦ ἔδωσε τὴν ἐλευθερία νὰ διδάξει καὶ νὰ ἐφαρμόσει τὴ διδασκαλία του. Μὲ τὴν ἄλλη μεγάλη προσωπικότητα, τὸ Μ. Θεοδόσιο, θριαμβεύει ὁριστικά, διαμορφώνει τὰ δόγματά του μὲ τὶς συνόδους καὶ

ἐνισχύεται οἰκονομικὰ γιὰ τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο του. Ἡ νίκη τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι τὸ μεγαλύτερο γεγονὸς τοῦ 4ου αἰώνα καὶ ἔχει κοσμοϊστορικὴ σημασία.

5. Οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου. Τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος (395 – 457)

Οἱ γιοὶ τοῦ Θεοδοσίου ἀποδείχτηκαν τελείως ἀνίκανοι νὰ κυβερνήσουν τὸ κράτος. Ὁ *Ἀρκάδιος* ἦταν 18 ἐτῶν, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, καὶ τὸν ἐπιτρόπευε ὁ *Εὐτρόπιος*, ἕνας διεφθαρμένος ἄνθρωπος, ποὺ εἶχε κατορθώσει μὲ μηχανορραφίες νὰ ἀνεβεῖ στὰ ἀνώτατα τιμητικὰ ἀξιώματα τοῦ Βυζαντίου. Σύμφωνα μὲ τὸν ἱστορικὸ Ζώσιμο, ὁ Εὐτρόπιος «ἐκυρίευεν Ἀρκαδίου καθάπερ βοσκήματος». Ἀκόμη, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἐπιρροή του, ἔδωσε στὸν Ἀρκάδιο ὡς σύζυγο τὴν *Εὐδοξία*, κόρη Γερμανοῦ στρατηγοῦ. Ὅμως τὰ πολλὰ λάθη, οἱ παρανομίες καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ ἔκαναν τὸν Εὐτρόπιο τόσο μισητό, ὥστε καὶ ἡ ἴδια ἡ Εὐδοξία θεώρησε φρόνιμο νὰ μὴ τὸν εὐνοεῖ. Ἀργότερα ὁ Εὐτρόπιος καταδικάστηκε σὲ θάνατο σὰν προδότης καὶ ἡ μεγάλη περιουσία του δημεύτηκε.

Στὴν περίοδο αὐτὴ τὸ Βυζαντινὸ κράτος δοκιμάστηκε ἀπὸ ἐπιδρομὲς Γότθων καὶ Οὔννων. Εὐτυχῶς ὅμως τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου ἕνας πολὺ ἱκανὸς πολιτικός, ὁ *Ἀνθέμιος*, πῆρε στὰ χέρια του τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους καὶ κατόρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ἐπιδεξιότητα τοὺς ἐπιδρομεῖς.

Τὸν Ἀρκάδιο τὸν διαδέχτηκε ὁ ἑπτάχρονος γιός του *Θεοδόσιος Β΄ ὁ Μικρὸς* (408 – 450). Ὁ Ἀνθέμιος, ἐπίτροπός του ὡς τὸ 414, ἀνέλαβε νὰ κατασκευάσει στὴν Κωνσταντινούπολη νέο τεῖχος, μεγαλύτερο, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ περιλάβει ὅλο τὸν αὐξημένο πληθυσμό της.

Γενικὰ ὁ Ἀνθέμιος διοίκησε μὲ πολλὴ σύνεση καὶ ἱκανότητα, γι' αὐτὸ εἶχε μεγάλες ἐπιτυχίες καὶ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικό. Δημιούργησε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὴ Δύση καὶ μὲ τὴν Περσία, νίκησε τοὺς Οὔννους, ποὺ κατοικοῦσαν πάνω ἀπὸ τὸν Δούναβη καὶ ὀργάνωσε περιπολίες πλοίων στὸν ποταμό, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴ διάβασή του ἀπὸ τοὺς Οὔννους καὶ τοὺς Γερμανούς. Ἂν αὐτὸ τὸ ὡραῖο μέτρο τὸ διατηροῦσαν καὶ στὸ μέλλον, θὰ μποροῦσε ν' ἀπαλλαγεῖ ἡ βαλκανικὴ χερσόνησος, καὶ ἰδιαίτερα ἡ Ἑλλάδα, ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς διαφόρων λαῶν καὶ τὶς καταστροφὲς ποὺ προκάλεσαν. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν τὶς μεγάλες πολιτικὲς ἱκανότητες τοῦ Ἀνθεμίου, ποὺ διοίκησε μὲ ἐπιτυχία τὸ κράτος 10 χρόνια.

Τὸ 414, ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὴ σύγκλητο, ἀνακηρύχτηκε αὐγούστα ἡ ἀδερφὴ τοῦ αὐτοκράτορα *Πουλχερία*, ποὺ ἦταν γυναίκα προικισμένη μὲ πολιτικὸ νοῦ καὶ γι' αὐτὸ πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὴ διοίκηση τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ ἦταν πολὺ φιλόδοξη, ἔστρεψε τὴν προσοχὴ τοῦ ἀδερφοῦ της στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, στὴν ἱππασία καὶ στὴ ζωγραφική, ὥστε νὰ μὴν ἐνδιαφερθεῖ ποτὲ αὐτὸς γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Φρόντισε ἀκόμη νὰ τοῦ δώσει σύζυγο τὴν κόρη τοῦ φιλόσοφου Λεοντίου, *Ἀθηναΐδα*, γυναίκα πολὺ μορφωμένη, ποὺ ἔγινε χριστιανή, ὀνομάστηκε *Εὐδοκία* καὶ διακρίθηκε γιὰ τὴν εὐσέβειά της.

Ἡ Εὐδοκία ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση μὲ τὴν μόρφωση καὶ τὴν εὐφυΐα της καὶ ἔγινε ἐξαιρετικὴ προσωπικότητα μὲ τὴ συμβολή της στὴν ἵδρυση τῆς μεγάλης σχολῆς τοῦ Πανδιδακτηρίου στὴν Κωνσταντινούπολη (425), ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νομικά, διδάσκονταν καὶ ἡ ρητορική, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα. Ἡ ἴδια πρωτοστάτησε καὶ στὴν ἐκλογὴ ἱκανῶν δασκάλων. Ἡ Εὐδοξία ἦταν περήφανη γιὰ τὴν ἑλληνική της καταγωγή, ἔγραψε στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ εὐνόησε κάθε πνευματικὴ κίνηση, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐπικράτηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

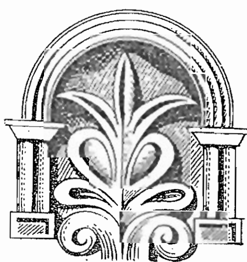
Πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς της ἡ Εὐδοκία ἀφοσιώθηκε σὲ φιλανθρωπικὰ ἔργα, τόσο στὴν Κωνσταντινούπολη ὅσο καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα, τὰ ὁποῖα ἐπισκέφτηκε δύο φορές. Μοίρασε βοηθήματα σὲ φτωχοὺς καὶ φυλακισμένους, ἐλευθέρωσε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἔδωσε πολλὰ χρήματα σὲ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια. Ἐπειδὴ ὅμως δημιουργήθηκε δυσαρέσκεια ἀνάμεσα στὴν Πουλχερία, τὴν Εὐδοκία καὶ τὸ Θεοδόσιο, ἡ εὐσεβὴς Εὐδοκία κατέφυγε στὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου καὶ πέθανε.

Εἶναι εὐτύχημα ὅτι, στὴν διάρκεια τῆς μακρόχρονης βασιλείας τοῦ ἀνίκανου Θεοδοσίου Β΄, δὲν ἔγιναν σημαντικὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα. Ἀντίθετα, τὸ δυτικὸ κράτος πάθαινε, στὴν ἴδια περίοδο, μεγάλες καταστροφὲς ἀπὸ τὶς εἰσβολὲς τῶν Γερμανῶν.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοδοσίου, ἡ Πουλχερία παντρεύτηκε τὸ *Μαρκιανό*, ἄνθρωπο ἔμπειρο στὰ πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικά, ὁ ὁποῖος ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας καὶ εἶναι ἴσως ὁ πρῶτος ποὺ πῆρε τὸ στέμμα ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πατριάρχη. Αὐτὸ τὸ ἐπιδίωξε ὁ ἴδιος ὁ Μαρκιανός, γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει τὴ συνεργασία κράτους – ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ἡ εὐλογία συντέλεσε ὥστε νὰ γίνει τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα ἱερό. Ἀπὸ τότε ἐπικράτησε αὐτὸ τὸ ἔθιμο, ποὺ ἔδωσε στὴν ἐκκλησία μεγάλη δύναμη. Πολὺ ἀργότερα (9ος αἰ.) καθιερώθηκε καὶ ἡ «χρῖσις», ἱεροτελεστία ποὺ ἔσβηνε, κατὰ κάποιο τρόπο, τὶς προηγούμενες ἁμαρτίες τοῦ αὐτοκράτορα.

῾Ο Μαρκιανὸς (450 – 457), μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς Πουλχερίας, κυβέρνησε μὲ σύνεση καὶ θάρρος. Αὐτὸ τὸ φανερώνει πολὺ καλὰ ἡ στάση του ἀπέναντι στοὺς Οὕννους, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνει λόγος στὸ ἑπόμενο κεφάλαιο. Τὸ 453 πέθανε ἡ Πουλχερία, ἀφοῦ μοίρασε τὴν περιουσία της στὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα. Δικό της κτίσμα ἦταν ὁ περίφημος ναὸς τῶν Βλαχερνῶν.

῾Ο Μαρκιανὸς βασίλεψε τρία ἀκόμη χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τῆς Πουλχερίας, καὶ συνέχισε τὴ φιλανθρωπική της δράση. Γι' αὐτὸ ἡ ἐκκλησία τοὺς ὀνόμασε καὶ τοὺς δύο ἁγίους καὶ τοὺς γιορτάζει στὶς 17 Φεβρουαρίου. ῾Ο Μαρκιανὸς ὅμως δὲν πρόσεξε τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς καὶ ἄφησε τὸ θρόνο χωρὶς διάδοχο. Τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐκμεταλλεύτηκε ὁ πανίσχυρος στρατηγὸς τῆς ᾿Ανατολῆς Ἄσπαρ, γερμανικῆς καταγωγῆς, καὶ προώθησε στὸ θρόνο τὸν ἀξιωματικὸ Λέοντα τὸν Θράκα, γιατὶ νόμιζε πὼς θὰ τὸν εἶχε τυφλὸ ὄργανό του. ῾Ο Μαρκιανὸς ἦταν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας τοῦ Θεοδοσίου.

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

6. Οἱ Οὖννοι

τὴ διάρκεια τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰώνα, βάρβαροι λαοὶ εἰσχωροῦσαν εἰρηνικὰ ἢ ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὶς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ δημιουργοῦσαν ἀναστάτωση.

Οἱ Γερμανοὶ (Βησιγότθοι), σὲ μικρὲς ἢ μεγάλες ὁμάδες, ἄρχισαν ἀργὰ κι ἀθόρυβα νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ Δούναβη στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, γιατὶ γνώριζαν ὅτι θὰ ἔβρισκαν ἀσφάλεια, τάξη καὶ εὐημερία καὶ γιατὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνηση τοὺς παραχωροῦσε πρόθυμα ἐκτάσεις γῆς γιὰ νὰ τὶς καλλιεργοῦν. Οἱ κυριότερες αἰτίες τῆς μετακινήσεως τῶν γερμανικῶν λαῶν ἦταν ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τους, ἡ ἀνεπάρκεια καλλιεργήσιμης γῆς καὶ ἡ πίεση τῶν Οὔννων καὶ τῶν συμμάχων τους, Ὀστρογότθων.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρβάρων, ποὺ μετακινοῦνταν στὸ ἀνατολικὸ κράτος, αὐξήθηκε τόσο πολύ, ὥστε ἄρχισε νὰ προκαλεῖ φόβους. Μάλιστα, ἡ μεγάλη εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν (*Ὀστρογότθων)* τὸν 5ο αἰώνα στὸ δυτικὸ κράτος προκάλεσε τὴν ὁριστική του διάλύση, μὲ συνέπεια νὰ δημιουργηθεῖ ἀναστάτωση καὶ νὰ ἐπικρατήσει προσωρινὰ βαρβαρότητα στὴ Δύση.

Παράλληλα μὲ τοὺς Γερμανούς, εἰσβάλλουν στὴν Εὐρώπη καὶ Ἀσιάτες (πρῶτα *οἱ Οὖννοι*), ποὺ σταματοῦν τὴ διείσδυση τῶν Γερμανῶν στὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ προκαλοῦν μεγάλες καταστροφές. Ἡ ἐξάπλωση τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀσιατῶν στὴν Εὐρώπη ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία. Αὐτὴ τὴν περίοδο τὴν ὀνομάζουμε στὴν ἱστορία *μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν*.

Οἱ Οὖννοι, συγγενεῖς τῶν Τούρκων, ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς στέππες τῆς Ἀσίας, προχώρησαν στὴν Εὐρώπη καὶ τὴ νότια Ρωσία καὶ ἦρθαν σὲ

ἐπαφὴ μὲ τοὺς Γερμανούς. Οἱ Οὖννοι ἔγιναν φοβεροί, γιατὶ εἶχαν πολὺ καλὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ ἱκανοὺς ἀρχηγούς, ποὺ διακρίνονταν στὶς μάχες. Καθὼς προχωροῦσαν πρὸς τὴ δύση, ὑπέταξαν καὶ πῆραν μαζί τους πολλοὺς Γερμανούς, ἀναμείχτηκαν μ' αὐτοὺς καὶ ἔμαθαν τὴ γερμανικὴ γλώσσα. Ἀφοῦ ὑπέταξαν τοὺς γερμανικοὺς λαοὺς ποὺ κατοικοῦσαν στὶς περιοχὲς τῆς σημερινῆς νότιας Ρωσίας, ἅπλωσαν τὸ κράτος τους ὡς τὸν Καύκασο, τὸ Δούναβη καὶ τὴν Οὑγγαρία. Μετὰ τὸ 430 ὅμως ἄρχισαν νὰ γίνονται ἐπικίνδυνοι στὴν ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία, ποὺ τοὺς πλήρωνε κάθε χρόνο πολλὰ χρήματα (στοὺς Οὔννους), γιὰ νὰ ἀποφεύγει τὶς ἐπιδρομές τους.

Ὁ πιὸ σημαντικὸς ἡγεμόνας τῶν Οὔννων ἦταν ὁ Ἀττίλας (435 – 453), ὁ ὁποῖος ἀνάγκασε τὴν κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διπλασιάσει τὸ ποσὸ ποὺ πλήρωνε κάθε χρόνο. Παραβιάζοντας ὅμως τὴ συμφωνία, ἔκανε φοβερὲς ἐπιδρομὲς στὶς περιοχὲς νότια ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετέβαλε 70 πόλεις σὲ ἐρείπια. Ἂν καὶ ἦταν ἀγράμματος, κατόρθωσε νὰ κυβερνᾶ πολὺ καλὰ τὸ κράτος του, ποὺ ἁπλωνόταν ἀπὸ τὸν ποταμὸ Δὸν* ὡς τὸ Ρῆνο. Ἦταν πονηρὸς διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς μὲ μεγάλη διορατικότητα, τρομερὸς πολεμιστὴς καὶ ὑπερβολικὰ σκληρός, γι' αὐτὸ οἱ ἐπιδρομές του προκαλοῦσαν φριχτὲς καταστροφές.

Οἱ Οὖννοι, λαὸς ἄγριος καὶ πολεμικός, ζοῦσαν μόνο ἀπὸ τὰ λάφυρα τοῦ πολέμου καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κατοικοῦν σὲ πόλεις οὔτε νὰ καλλιεργοῦν τὴ γῆ. Γι' αὐτὸ ἔκαναν συνέχεια ἐπιδρομὲς στὴ Βαλκανικὴ καὶ λεηλατοῦσαν μὲ ἀγριότητα τὶς πόλεις τοῦ Βυζαντίου, ἂν καὶ ἔπαιρναν ἀπ' αὐτὸ χρήματα. Καινούργιες διαπραγματεύσεις ἄρχισαν πάλι ἀνάμεσα στὸν Ἀττίλα καὶ τὸ Βυζάντιο. Ὁ κίνδυνος ἦταν πολὺ σοβαρὸς καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ ξεσπάσει, ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμή, μεγαλύτερη καταστροφή. Τότε ὅμως (450) ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανὸς ἀρνήθηκε μὲ θάρρος νὰ πληρώσει φόρο στὸν Ἀττίλα, γιατὶ εἶχε ἐξακριβωμένες πληροφορίες ὅτι οἱ Οὖννοι ἑτοιμάζονταν νὰ κάνουν ἐπιδρομὴ στὴ Δύση. Πραγματικά, τὸ 451, ὁ Ἀττίλας, μὲ πολυάριθμο στρατό, εἰσέβαλε στὴ Γαλλία σκοτώνοντας καὶ καταστρέφοντας.

Τότε ὁ Ἀέτιος, ἱκανότατος στρατηγὸς καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Δύσης Βαλεντιανοῦ Γ΄, κινήθηκε μὲ πολὺ στρατὸ ἐναντίον τοῦ Ἀττίλα. Ἡ τρομερὴ σύγκρουση ἔγινε στὰ *Καταλαυνικὰ πεδία* **(Chalons sur Marne)** ὅπου σκοτώθηκαν 160.000 πολεμιστές. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίφημη *μάχη τῶν ἐθνῶν* (451), στὴν ὁποία κέρδισε τὴν νίκη ἡ ἱκανότητα τοῦ

᾽Αέτιου καὶ ἡ γενναιότητα τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων καὶ ὁ ᾽Αττίλας ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει, διατηρώντας ὅμως ἀκόμη ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ του.

Τὸν ἑπόμενο χρόνο ὁ ᾽Αττίλας εἰσέβαλε στὴν ᾽Ιταλία καὶ κατέλαβε τὴν *᾽Ακυλῆΐα*, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας τρομαγμένοι κατέφυγαν στὰ νησάκια ποὺ βρίσκονται στὸ βάθος τῆς ᾽Αδριατικῆς καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ τὴν Βενετία (452). ῾Ο ᾽Αττίλας λεηλάτησε τὴ βόρειο ᾽Ιταλία καὶ ἦταν ἕτοιμος νὰ προχωρήσει ἐναντίον τῆς Ρώμης, ἀλλὰ ὁ πάπας *Λέων ὁ Μέγας* καὶ ἄλλες προσωπικότητες κατόρθωσαν νὰ τὸν μεταπείσουν, δίνοντάς του πολλὰ δῶρα. ῞Υστερα ἀπὸ λίγο ὁ ᾽Αττίλας πέθανε (453) καὶ τὸ κράτος τῶν Οὔννων διαλύθηκε.

7. Οἱ Γερμανοὶ

᾽Εκτὸς ἀπὸ τοὺς Οὔννους, ἄλλη μεγάλη ὁμοεθνία εἶναι οἱ Γερμανοί, γνωστοὶ ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία γιὰ τοὺς ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Οἱ Γερμανοὶ κατεῖχαν ὁλόκληρη τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, τὴν ᾽Ολλανδία καὶ τὴ Σκανδιναβικὴ χερσόνησο καὶ τὸν 4ο αἰώνα ἁπλώθηκαν ὡς τὸν Εὔξεινο Πόντο, ἀπὸ ὅπου ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὸ Αἰγαῖο. Οἱ κυριότεροι γερμανικοὶ λαοὶ εἶναι οἱ *Βησιγότθοι*, οἱ *᾽Οστρογότθοι*, οἱ *Βάνδαλοι*, οἱ *Λομβαρδοί*, οἱ *Σάξονες* καὶ οἱ *Φράγκοι*.

῞Οταν ἔγινε ἡ πρώτη ἐπιδρομὴ τῶν Οὔννων, οἱ Βησιγότθοι μετακινήθηκαν καὶ προχώρησαν δυτικότερα, πέρασαν τὸν Δούναβη καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ *Μοισία* (σημερινὴ Βουλγαρία) ὡς *σύμμαχοι* τοῦ αὐτοκράτορα, στὸν ὁποῖο παραχωροῦσαν στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες μὲ ἀντάλλαγμα γῆ καὶ στέγη. Δὲν ἄργησαν ὅμως νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ ὁ αὐτοκράτορας *Βάλης* (364 – 378), ποὺ συγκρούστηκε μαζί τους στὶς πεδιάδες τῆς ᾽Αδριανουπόλεως, νικήθηκε καὶ κάηκε μέσα στὴ σκηνή του (378). ῾Ο Μ. Θεοδόσιος κατόρθωσε, μὲ δραστήριες ἐνέργειες νὰ ἡσυχάσει τοὺς Βησιγότθους ἀλλά, μετὰ τὸ θάνατό του (395), οἱ ἐπιδρομὲς ἄρχισαν καὶ πάλι.

῾Ο νεαρὸς ἡγεμόνας τῶν Βησιγότθων, ὁ περιβόητος *᾽Αλάριχος*, εἰσέβαλε ὁρμητικὰ στὴ Μακεδονία καὶ λεηλάτησε τὴ Θράκη καὶ τὴν κεντρικὴ ῾Ελλάδα, γιατὶ ὁ *Γερόντιος*, ποὺ ἀναφέρεται ὡς στρατηγὸς τῆς ῾Ελλάδας, δὲν πρόβαλε σοβαρὴ ἀντίσταση. Τὴν ᾽Αθήνα τὴ σεβάστηκε ὁ ᾽Αλάριχος, γιατὶ οἱ ᾽Αθηναῖοι τοῦ πρόσφεραν διάφορα δῶρα. Πολλοὶ ἀρχαῖοι ναοὶ ὅμως, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Δήμητρας στὴν ᾽Ελευσίνα, καταστράφηκαν μὲ τὴν ὑποκίνηση τῶν φανατικῶν ἀρειανῶν μοναχῶν, ποὺ ἀκολουθοῦσαν

τὸν ᾿Αλάριχο. ῾Ο χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθεῖ στοὺς Γότθους ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα καὶ ὁ *Οὐλφίλας*, ποὺ καταγόταν ἀπ' τὴ Μ. ᾿Ασία, εἶχε μεταφράσει τὴν ῾Αγία Γραφὴ στὴ γοτθικὴ γλώσσα.

᾿Απὸ τὴ Στερεὰ ῾Ελλάδα ὁ ᾿Αλάριχος κατέβηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Σπάρτη, ὅπου σκέφτηκε νὰ ἐγκατασταθεῖ. Τὸ Βυζάντιο, ἀπασχολημένο μὲ τοὺς Οὔννους, δὲν κινήθηκε γιὰ νὰ τὸν χτυπήσει στὴν κατάλληλη στιγμή. ῏Ηρθε τότε ἀπὸ τὴ Δύση ὁ στρατηγὸς *Στιλίχων* μὲ πολὺ στρατὸ καὶ περικύκλωσε τοὺς Βησιγότθους κοντὰ στὸ ὄρος Φολόη τῆς ᾿Αρκαδίας (396). Προτίμησε ὅμως νὰ συνεννοηθεῖ μαζί τους καὶ δέχτηκε νὰ τοὺς ἀφήσει νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο.

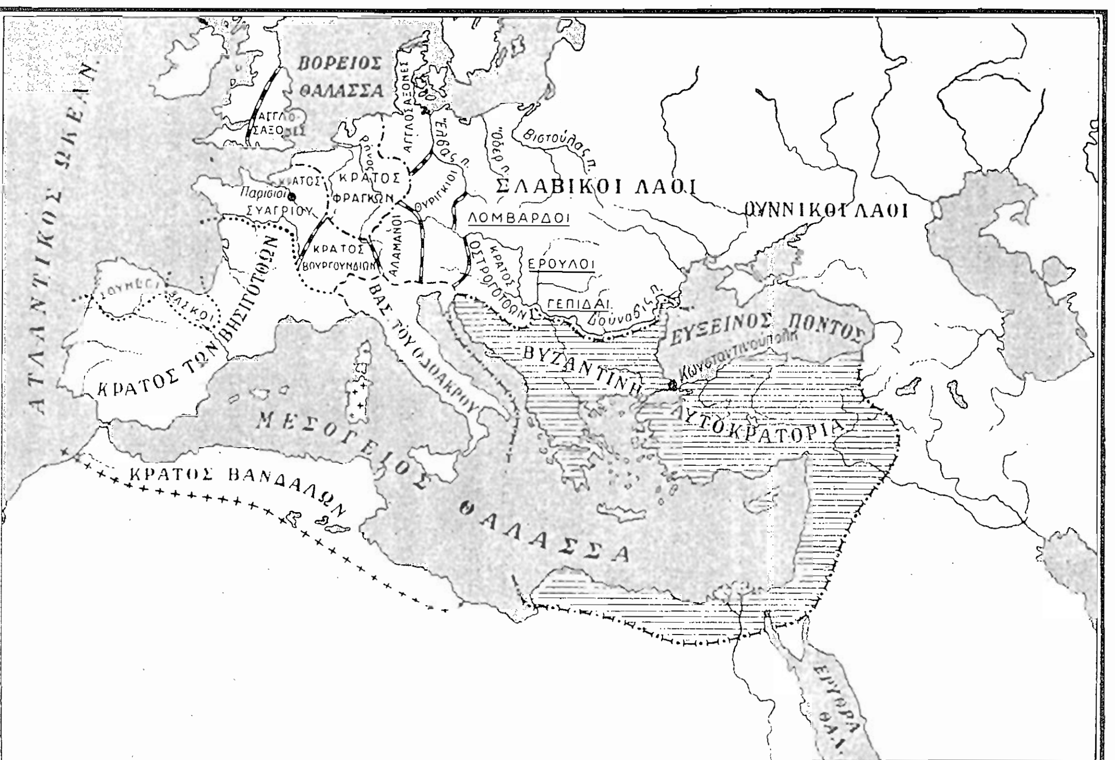
Γιὰ μερικὰ χρόνια ἀκόμη οἱ Γότθοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μὲ ἐπαναστάσεις καὶ ἔγιναν τόσο δυνατοί, ὥστε νὰ ἀνατρέπουν καὶ ὑπουργοὺς στὴν Κωνσταντινούπολη. ῾Η ἀλαζονεία τοῦ ᾿Αλάριχου τὸν ἔσπρωξε περισσότερο πρὸς τὴ Δύση. ῎Εκανε πολλὲς εἰσβολὲς στὴν ᾿Ιταλία καὶ τελικὰ νικήθηκε ἀπὸ τὸν Στιλίχωνα (402).

῞Οταν ἀργότερα δολοφονήθηκε ὁ Στιλίχων, ὁ ᾿Αλάριχος συνέχισε τὶς ἐπιδρομές του καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Ρώμη, τὴν ὁποία λεηλάτησαν φοβερὰ οἱ στρατιῶτες του τρεῖς ὁλόκληρες μέρες (410). ῞Υστερα ἀπὸ λίγο ὅμως ὁ ᾿Αλάριχος πέθανε καὶ ὁ διάδοχός του *᾿Ατάουλφος* ἔφυγε ἀπὸ τὴν ᾿Ιταλία καὶ πῆγε στὴ νότια Γαλλία, ὅπου ἵδρυσε τὸ νέο βησιγοτθικὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὴν Τουλούζη. Αὐτὸ ἁπλώθηκε ἀργότερα πρὸς τὴν ᾿Ισπανία καὶ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ὁ κίνδυνος τῶν Βησιγότθων, ποὺ εἶχε ἀπειλήσει τόσα χρόνια τὴν ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία.

῎Αλλοι Γερμανοί, οἱ *Βάνδαλοι*, πιὸ τολμηροὶ ἀπ' ὅλους, πέρασαν τὸ Ρῆνο, κατέβηκαν στὴν ᾿Ισπανία καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὶς νότιες περιοχές της. ῎Εχοντας ἕναν πολὺ ἱκανὸ ἀρχηγό, τὸν *Γιζέριχο* (429 – 476), πέρασαν τὸν πορθμὸ τοῦ Γιβραλτὰρ καὶ πῆγαν στὴν ᾿Αφρική, τὴν ὁποία κατέλαβαν ὕστερα ἀπὸ μακρόχρονους ἀγῶνες. ῾Ο Γιζέριχος ἔκανε πρωτεύουσά του τὴν Καρχηδόνα, δημιούργησε στόλο καὶ ἄρχισε πειρατικὲς ἐπιδρομὲς φτάνοντας ὡς τὴν ῾Ελλάδα.

Τὸ Βυζάντιο ἔστειλε ἐναντίον του τὸ στρατηγὸ *῎Ασπαρ*, ποὺ δὲν κατόρθωσε τίποτε. Τὸ 455 ὁ Γιζέριχος ἦρθε μὲ μεγάλο πειρατικὸ στόλο στὴν ᾿Ιταλία καὶ κατέλαβε τὴ Ρώμη, τὴν ὁποία λεηλατοῦσαν οἱ στρατιῶτες του δύο ἑβδομάδες καταστρέφοντας μὲ ἀγριότητα τὰ ἔργα τέχνης. ᾿Απὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ προέρχεται ἡ λέξη *βανδαλισμός*.

Οἱ ἐπιδρομὲς αὐτὲς τῶν Βησιγότθων καὶ τῶν Βανδάλων προκάλεσαν πολλὲς καταστροφὲς στὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ποὺ εἶχε περιοριστεῖ

Ι. Χάρτης τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ 476 μ.Χ.

οὐσιαστικὰ μόνο στὴν Ἰταλία, ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸ ἔμεινε ἄθικτο.

Τὰ γερμανικὰ κράτη τῶν *Βησιγότθων*, τῶν *Βουργουνδίων* καὶ τῶν *Φράγκων* ἀντικατέστησαν τὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία στὴ Γαλλία, οἱ *Βάνδαλοι* στὴν Ἀφρικὴ καὶ τέλος στὴν Ἰταλία οἱ *Ὀστρογότθοι*, δηλαδὴ οἱ Ἀνατολικοὶ Γότθοι. Αὐτοὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀττίλα, ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Οὕννων, καὶ ἄρχισαν τὶς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀναγκάστηκε νὰ δέχεται πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς σὲ δημόσιες θέσεις, νὰ τοὺς παραχωρεῖ κτήματα κι ἀκόμη νὰ τοὺς δίνει χρήματα, γιὰ νὰ μὴ κάνουν ἐπιδρομές. Πολλὲς φορὲς πάλι ἡ κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσπαθοῦσε νὰ ὑποκινήσει ἐμφύλιο πόλεμο ἀνάμεσα στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν γοτθικῶν φυλῶν ἢ τοὺς ἔδινε τιμητικοὺς τίτλους, ὅπως τοῦ ὑπάτου κ.ἄ., ποὺ τόσο ἄρεζαν στοὺς βαρβάρους.

Ὁ *Θευδέριχος* ὁ νεώτερος ἕνωσε ὅλους τοὺς Ὀστρογότθους ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου καί, ἀφοῦ λεηλάτησε τὴ Μακεδονία, ἀπείλησε τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη. Τελικὰ ἀποσύρθηκε, ἀφοῦ τοῦ δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ ὑπάτου. Ὕστερα στράφηκε πρὸς τὴ Δύση καὶ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ὁριστικὰ ὁ κίνδυνος τῶν Ὀστρογότθων.

Στὸ μεταξὺ νέα γερμανικὰ στίφη κατέβηκαν, τὸ 476, στὴν Ἰταλία καὶ ὁ ἀρχηγός τους *Ὀδόακρος* ζήτησε καὶ πέτυχε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ τὸν ἀναγνωρίσει ὡς *πατρίκιο*, *ἐπίτροπό* του καὶ διοικητὴ τῆς Ἰταλίας. Ἔτσι καταλύθηκε τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, τὸ 476.

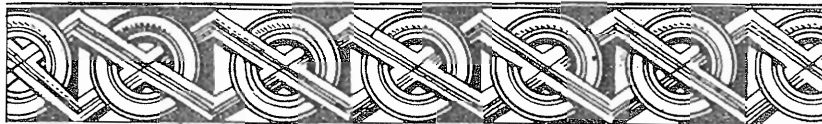
Ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια (488), τὸ Βυζάντιο ἔδωσε ἐντολὴ στὸν ἀρχηγὸ τῶν Ὀστρογότθων Θευδέριχο νὰ καταλάβει τὴν Ἰταλία καὶ νὰ διώξει τὸν Ὀδόακρο. Ὁ Θευδέριχος, ποὺ ἡ τιμητικὴ αὐτὴ ἐντολὴ ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντά του, βιάστηκε νὰ τὴν ἐκτελέσει. Ὁ ἀγώνας ἦταν σκληρὸς καὶ οἱ δύο φοβεροὶ Γερμανοί, Θευδέριχος καὶ Ὀδόακρος, πολέμησαν μεταξύ τους τέσσερα ὁλόκληρα χρόνια, προκαλώντας μεγάλες καταστροφὲς στὴν Ἰταλία. Τέλος ὁ Θευδέριχος ἐξόντωσε μὲ δόλο τὸν Ὀδόακρο καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ Βυζάντιο *ρήξ*, δηλαδὴ βασιλιάς, ὅλων τῶν Γερμανῶν τῆς Ἰταλίας.

Ὅταν κυριάρχησε στὴν Ἰταλία ὁ Θευδέριχος, ποὺ ἦταν τόσο φοβερὸς στὶς ἐπιδρομές του, ἐπέβαλε τὸ ρωμαϊκὸ νόμο, κυβέρνησε μὲ σιδερένια πειθαρχία καὶ φέρθηκε μὲ πολὺ σεβασμὸ στοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους, δηλαδὴ τοὺς Ρωμαίους. Ἔκτισε τὸ ἀνάκτορό του στὴ Ραβέννα, ποὺ ἦταν ἀσφαλισμένη, γιατὶ γύρω της ὑπῆρχαν ἕλη, καὶ εἶχε γίνει ἕδρα τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀνωρίου. Ἐπειδή, ὅταν ἦταν νέος, εἶχε μείνει

πολλὰ χρόνια ὡς ὅμηρος στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἶχε πάρει ἑλληνικὴ ἀνατροφή, ὑποστήριξε τὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα. Στὰ χρόνια ποὺ βασίλεψε ὁ Θευδέριχος ἡ Ἰταλία ἄρχισε νὰ συνέρχεται, τὰ χωράφια καλλιεργήθηκαν καὶ πάλι καὶ ἐπικράτησε εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια.

Μὲ τὴ θαυμαστὴ ὁρμὴ ποὺ εἶχαν οἱ Γερμανοὶ τὸν 4ο καὶ τὸν 5ο αἰώνα κατόρθωσαν νὰ καταλάβουν τὴν Ἰταλία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἱσπανία καὶ τὴ Βορειοδυτικὴ Ἀφρικὴ καὶ νὰ τρομοκρατήσουν τὴ Μεσόγειο. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀποδείχτηκε ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἱκανότητα τῶν Γερμανῶν, γιατὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, ὡς σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου, ἔφτασαν σὲ ἀνώτατα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα.

Ἂν καὶ οἱ Γερμανοὶ εἶχαν τόσο μεγάλη κατακτητικὴ ὁρμή, ἀφομοιώθηκαν ἀργότερα μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν ὑποταγμένων περιοχῶν, ξέχασαν τὴ γλώσσα τους καὶ ἐκλατινίστηκαν. Μὲ τὴ ζωτικότητά τους ὅμως ἐνίσχυσαν τοὺς παλιοὺς πληθυσμούς, ποὺ εἶχαν ἐξαντληθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς καὶ τοὺς πολέμους. Κι ἐνῶ τὸ δυτικὸ κράτος καταλύθηκε καὶ ἡ ἀρχαία Ρώμη καταστρεφόταν, τὰ σύνορα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀπειλήθηκαν μόνο κατὰ διαστήματα καὶ ἡ νέα Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἰσχυρὴ καὶ νὰ δυναμώνει μὲ τὶς πολλὲς νίκες της.

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

8. Οἱ αὐτοκράτορες ὡς τὸν Ἰουστινιανό. (457–527)

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μαρκιανοῦ, ποὺ ἦταν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας τοῦ Θεοδοσίου, ὁ Γερμανὸς ἀρχηγὸς τῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων Ἄσπαρ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸν χιλίαρχο Λέοντα Α´ ἀπὸ τὴ Θράκη (457 – 474), ποὺ τὸν ἔστεψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης. Ὁ Ἄσπαρ, καθὼς ἦταν ἱκανὸς στρατηγὸς καὶ στηριζόταν στοὺς Γερμανοὺς τοῦ στρατοῦ, συγκέντρωσε στὰ χέρια του μεγάλη πολιτικὴ ἐξουσία. Εἶχε ὅμως πολὺ κακὸ τέλος. Ὁ περήφανος αὐτοκρατορικὸς στόλος, ἡ πρώτη «μεγάλη ἀρμάδα» ποὺ συγκρότησε τὸ βυζαντινὸ κράτος, ὁδηγημένος ἀπὸ ἕναν ἀνάξιο ἀρχηγό, τὸν ἀδερφὸ τῆς αὐτοκράτειρας Βασιλίσκο, καταστράφηκε ἄδοξα στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Βανδάλων τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ ναύαρχος Βασιλίσκος φρόντισε νὰ κρυφτεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὑπεύθυνος γιὰ τὸν κακὸ ἐφοδιασμὸ τοῦ στόλου καί, ἑπομένως, γιὰ τὴ μεγάλη καταστροφὴ θεωρήθηκε ὁ Ἄσπαρ, ποὺ θανατώθηκε μὲ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα.

Ὁ Λέων Α´ πέθανε τὸ 474 καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ ἑξάχρονος ἐγγονός του Λέων. Αὐτὸς ὅμως πέθανε ξαφνικά, ὕστερα ἀπὸ δέκα μῆνες, καὶ μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς συγκλήτου ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ πατέρας του *Ζήνων* (474 – 491). Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του ἔγινε ἡ ὁριστικὴ κατάλυση τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ ἵδρυση τοῦ ὀστρογοτθικοῦ στὴν Ἰταλία (476 μ.χ.). Τὴν ἴδια ἐποχὴ κάηκε καὶ ἡ μεγάλη βιβλιοθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ζήνωνα ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ *Ἀναστάσιος Α´* (491 – 518).

Ὁ Ἀναστάσιος ἦταν ὑπάλληλος τῆς συγκλήτου καὶ ὅλοι τὸν ἐκτιμοῦσαν γιὰ τὶς πολλές του ἀρετές. Γι' αὐτό, στὴν τελετὴ τῆς ἀναγορεύ-

σεώς του, ὁ λαὸς τὸν χαιρέτισε φωνάζοντας: « ὡς ἔζησας, οὕτω καὶ βασίλευσον· εὐσεβῶς ἔζησας, εὐσεβῶς βασίλευσον». Κι ἐπειδὴ εἶχαν δημιουργηθεῖ θρησκευτικὲς διαμάχες ἐξαιτίας τῶν αἱρετικῶν, ὁ πατριάρχης ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο νὰ ὑπογράψει πρῶτα ἔγγραφη ὁμολογία ὅτι θὰ διαφυλάξει τὴν ὀρθοδοξία καὶ ὕστερα τὸν ἔστεψε αὐτοκράτορα.

Ἡ πείρα, ἡ πολιτικὴ σύνεση καὶ ἡ ἱκανότητα τοῦ Ἀναστασίου φάνηκαν στοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες. Κατάργησε τὴ βαριὰ φορολογία, τὸ «φόρο χρυσαργύρου», διαχειρίστηκε σωστὰ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ διοίκησε ἔντιμα. Οἰκοδόμησε πολλὰ κτήρια, ὑδραγωγεῖα, λουτρὰ καὶ ὀχυρὰ σὲ πολλὲς πόλεις καὶ ἐξασφάλισε μὲ φρούρια τὰ σύνορα τοῦ κράτους. Γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχτισε τὸ μεγάλο τεῖχος (Ἀναστασιανὸ) ἀπὸ τὴ Σηλυβρία τῆς Προποντίδας ὡς τοὺς Δέρκους στὸν Εὔξεινο, ἐπειδὴ ἕνας νέος ἐχθρός, οἱ Βούλγαροι, συγγενεῖς τῶν Οὔννων, εἶχαν ἀρχίσει νὰ κάνουν ἐπιδρομές.

Ὁ Ἀναστάσιος πέθανε σὲ μεγάλη ἡλικία τὸ 518 χωρὶς νὰ ἔχει ὁρίσει διάδοχο. Ἐκλέχτηκε τότε ἀπὸ τὴ σύγκλητο καὶ τὸ στρατὸ ὁ ἡλικιωμένος ἀξιωματικὸς τῆς Βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰουστῖνος καὶ ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας μὲ τὸ ὄνομα *Ἰουστῖνος Α΄* (518 – 527).

Ὁ Ἰουστῖνος καταγόταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἦταν ἕνας ἁπλὸς χωρικός, ποὺ ἦρθε πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ βρεῖ τὴν τύχη του. Καλὸς καὶ γενναῖος στρατιώτης ἀλλὰ ἀγράμματος, κατόρθωσε ν' ἀνεβεῖ στὸ θρόνο μὲ κάποια σκοτεινὴ μηχανορραφία καὶ νὰ γίνει ἱδρυτὴς δυναστείας. Ὡς αὐτοκράτορας ὁ Ἰουστῖνος ὠφέλησε τὸ κράτος, γιατὶ εἶχε σύμβουλο τὸν ἀνεψιό του Ἰουστινιανό. Ὁ τελευταῖος, παίρνοντας μέρος στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους, ἑτοίμαζε τὴ δική του ἐξουσία καί, γιὰ νὰ γίνει ἀγαπητὸς στὸ λαό, μοίραζε μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ὅπως π.χ. ἔκανε τὴ μέρα ποὺ ἐκλέχτηκε ὕπατος.

Τὸ σπουδαιότερο γεγονὸς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τῆς θρησκευτικῆς ἑνότητας μὲ τὴ Ρώμη (βλ. § 21), ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ σχέδιο τῆς ἀνακτήσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους. Στὰ χρόνια αὐτὰ ἄρχισε καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ στοὺς γειτονικοὺς εἰδωλολατρικοὺς λαούς, ποὺ συνεχίστηκε σὲ μεγαλύτερη κλίμακα ἀργότερα, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

9. Ὁ Ἰουστινιανὸς (527 – 565)

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ὁ Ἰουστῖνος ἔστεψε αὐτοκράτορα τὸν ἀνεψιό του Ἰουστινιανό. Αὐτὸς ἀνέβηκε στὸ θρόνο σὲ ἡλικία 45 ἐτῶν (527)

καὶ κυβέρνησε τὸ κράτος περίπου μισὸ αἰώνα, γιατὶ οὐσιαστικὰ εἶχε στὰ χέρια του τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸ 518· ὁ Ἰουστῖνος τυπικὰ μόνο ἦταν αὐτοκράτορας. Στὸ μακροχρόνιο διάστημα τῆς βασιλείας του Ἰουστινιανοῦ ἔγιναν σημαντικὰ γεγονότα, ποὺ εἶναι σταθμοὶ στὴν βυζαντινὴ ἱστορία.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦταν ἐξαιρετικὸς αὐτοκράτορας καὶ τὸ ὄνομά του ἔμεινε ἀθάνατο στὴν ἱστορία. Εἶναι βεβαιωμένο ὅτι στὴν διάρκεια τῆς μακρόχρονης βασιλείας του ἐργαζόταν πολὺ καὶ κοιμόταν ἐλάχιστα, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάστηκε *ἀκοίμητος*.

Ἡ γυναίκα του, ἡ *Θεοδώρα*, τὸν ἐπηρέαζε πάρα πολὺ καὶ σὲ πολλὰ ζητήματα ἐπικρατοῦσε ἡ δική της γνώμη. Διακρίθηκε γιὰ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά της στὰ πολιτικὰ καὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, πράγμα ποὺ τὸ παραδέχονται καὶ οἱ ἐχθροί της. Ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας φρόντιζε τὶς ἀρκοῦδες στὸν ἱππόδρομο καί, ὅταν μικρὴ ἀκόμη ἔχασε τὴ μητέρα της, ἐργάστηκε ὡς χορεύτρια στὸ θέατρο καὶ στὸν ἱππόδρομο. Ὅταν γνώρισε τὸν Ἰουστινιανό, ἀφοσιώθηκε σ' αὐτὸν μὲ εἰλικρίνεια καὶ ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε αὐτοκράτειρα ἔζησε ἀνεπίληπτα. Ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ἀρετὲς καὶ τὰ χαρίσματά της ξεχώριζε ἡ δυνατή της θέληση, ποὺ ἔσωσε τὸ κράτος, ὅταν ἔγινε ἡ στάση τοῦ «Νίκα».

Ὁ Ἰουστινιανὸς φιλοδόξησε νὰ ἱδρύσει καὶ πάλι τὸ ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ κράτος καὶ δὲν τοῦ ἔλειπε οὔτε ἡ ἱκανότητα οὔτε οἱ κατάλληλοι συνεργάτες. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει αὐτὸ θεώρησε σκόπιμο νὰ συμφιλιωθεῖ μὲ τὸν πάπα καὶ νὰ τὸν πάρει μὲ τὸ μέρος του. Ἔτσι, ὅταν ὁ πάπας Ἰωάννης Β´ ἦρθε νὰ ἐπισκεφτεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἰουστινιανὸς τοῦ ἑτοίμασε θριαμβευτικὴ ὑποδοχή.

Πίστευε ἀκόμη ὁ Ἰουστινιανὸς ὅτι εἶχε ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸ θεὸ νὰ καταπολεμήσει τὶς αἱρέσεις καὶ τὴν εἰδωλολατρεία καὶ νὰ διαδώσει τὸ χριστιανισμὸ στοὺς γειτονικοὺς λαούς. Στὶς μέρες του ἔκλεισαν οἱ φιλοσοφικὲς σχολὲς τῶν εἰδωλολατρῶν ποὺ ὑπῆρχαν ἀκόμη στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλα μέρη. Ἡ πολιτικὴ δηλαδὴ τοῦ ἰσχυροῦ Ἰουστινιανοῦ ἦταν νὰ ὑπάρχει *ἕνα κράτος, μία Ἐκκλησία, μία νομοθεσία.*

Μὲ τὴ διπλωματικὴ πολιτικὴ ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Ἰουστινιανὸς στοὺς γειτονικοὺς λαούς, κατόρθωνε νὰ τοὺς βάζει νὰ πολεμοῦν ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει ὅμως αὐτό, ἦταν ἀναγκασμένος νὰ πληρώνει μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ κι ἔτσι οἱ βάρβαροι συνήθισαν νὰ ζητοῦν χρήματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο.

Ἐχθρότητα δημιουργήθηκε ἀνάμεσα στὸν Ἰουστινιανὸ καὶ τὶς φατρίες τοῦ Ἱπποδρόμου, ποὺ ὀνομάζονταν *δῆμοι*. Οἱ δῆμοι ἦταν ὀργανω-

μένοι στὶς διάφορες συνοικίες τῆς πρωτεύουσας, εἶχαν δήμαρχο, δημοτολόγιο, μερικὰ δημοτικὰ καθήκοντα ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινὰ κι ἀκόμη πολιτικὴ δύναμη. Στὸν Ἱππόδρομο εἶχαν ξεχωριστὲς θέσεις καὶ ὑποστήριζαν τοὺς φίλους τους, ποὺ ἀγωνίζονταν. Τὸ ἔθιμο τῶν ἱπποδρομιῶν ἦρθε νωρὶς ἀπὸ τὴ Ρώμη στὴν Κωνσταντινούπολη, ἦταν πολὺ ἀγαπητὸ θέαμα καὶ χιλιάδες λαοῦ παρακολουθοῦσαν τὶς ἱπποδρομίες. Στοὺς ἀγῶνες οἱ δῆμοι παρουσιάζονταν μὲ θάρρος στὸν αὐτοκράτορα, γιὰ νὰ τοῦ ἐκφράσουν τὰ παράπονά τους καὶ πολλὲς φορὲς γιὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσουν τὴ θέλησή τους. Σιγὰ σιγὰ ἔγιναν ἰσχυροὶ πολιτικοὶ παράγοντες καὶ ἡ γνώμη τους στερέωνε τὴν ἐξουσία κάθε νέου αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖο ζητωκραύγαζαν στὸν Ἱππόδρομο.

Ἀνάλογα μὲ τὸ χρῶμα τῆς στολῆς ποὺ φοροῦσαν οἱ ἁρματηλάτες τους ἢ ἀνάλογα μὲ τὸ χρῶμα τῆς σημαίας τους οἱ δῆμοι εἶχαν διάφορα ὀνόματα, ὅπως *Πράσινοι*, *Βένετοι* (γαλάζιοι) κ.ἄ. Συνήθιζαν ἀκόμη νὰ κάνουν λαϊκὰ σατιρικὰ τραγούδια καὶ ἐπίκαιρα πολιτικὰ στιχάκια, μὲ τὰ ὁποῖα κοροΐδευαν ἀνώτερους κρατικοὺς ὑπαλλήλους καὶ πολλὲς φορὲς τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα. Π.χ. γιὰ τὸ Φωκὰ (602 – 610), ποὺ ἀγαποῦσε τὸ ποτὸ καὶ παραμελοῦσε τὰ καθήκοντά του, οἱ Πράσινοι ἔλεγαν στὸν Ἱππόδρομο: «πάλιν τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας».

Πολλὲς φορὲς τὸ κράτος ζητοῦσε τὴ βοήθεια τῶν δήμων γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ἔκτακτες ἀνάγκες, ὅπως ἡ ἀπόκρουση ἐχθρῶν, ἡ γρήγορη ἐπισκευὴ τῶν τειχῶν κ.ἄ.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 532 ἡ κυβέρνηση προσπάθησε νὰ περιορίσει τὶς πολιτικὲς ἐπεμβάσεις. Αὐτὲς ὅμως ἑνώθηκαν καὶ κήρυξαν ἐπανάσταση, ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα *στάση τοῦ Νίκα*, ἀπὸ τὸ σύνθημα τῶν στασιαστῶν «νίκα». Τὰ ἀνάκτορα κινδύνεψαν νὰ καοῦν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ ποὺ ἄναψαν οἱ ἐπαναστάτες. Τότε κάηκαν καὶ πολλὰ δημόσια κτήρια, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὸ *ξενοδοχεῖο τοῦ Σαμψών*, ὅπου ἔβρισκαν ἄσυλο καὶ περιποίηση οἱ ἄποροι ξένοι, χωρὶς νὰ πληρώνουν.

Ἡ κατάσταση γινόταν πολὺ κρίσιμη. Ὁ αὐτοκράτορας, οἱ σύμβουλοί του καὶ ὁ ἴδιος ὁ *Βελισάριος*, δοκιμασμένος στρατηγός, ἦταν ἕτοιμοι νὰ φύγουν. Τότε φάνηκε ἡ ἰσχυρὴ θέληση τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἔσωσε τὸν Ἰουστινιανό, γιατὶ δήλωσε ὅτι δὲν εἶχε καμιὰ διάθεση νὰ φύγει, ἀλλὰ θὰ ἔμενε νὰ πεθάνει σὰν βασίλισσα. Ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας ἔδωσε θάρρος στὸν Ἰουστινιανὸ καὶ ὁ στρατηγὸς Βελισάριος μπόρεσε νὰ καταπνίξει τὴν ἐπανάσταση στὸ αἷμα. Λένε ὅτι 30.000 ἄνθρωποι σκοτώθηκαν στὸν Ἱππόδρομο καὶ στοὺς δρόμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

5. Ὁ Ἰουστινιανὸς Α´ (527–565) μὲ τὴν ἀκολουθία του
(Μωσαϊκὸ τοῦ 6ου αἰ., Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος)

Ἡ νίκη αὐτὴ εἶναι σταθμὸς στὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτεύματος, γιατὶ ἀπὸ τότε ὁ λαὸς καὶ ἡ σύγκλητος ἔπαψαν πιὰ νὰ εἶναι πολιτικοὶ παράγοντες καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔγινε ἀπεριόριστη.

10. Τὸ πολεμικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Στὴ συνέχεια ὁ Ἰουστινιανὸς μπόρεσε ἀνενόχλητος νὰ πραγματοποιήσει τὰ κατακτητικά του σχέδια, νὰ ἱδρύσει δηλαδὴ καὶ πάλι τὴν ἀρχαία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Καὶ πρῶτα στράφηκε ἐναντίον τῶν Βανδάλων.

Πολλοὶ σύμβουλοι καὶ προπάντων ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν αὐτὴ τὴν ἐκστρατεία. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως τὴν ἀποφάσισε, γιατὶ εἶχε μεγάλη ἐμπιστοσύνη στὸ νικητὴ τῶν στασιαστῶν Βελισάριο, ποὺ τὸν ὀνόμασε *στρατηγὸ αὐτοκράτορα*. Ὁ Βελισάριος μὲ 10.000 πεζοὺς καὶ 5.000 ἱππεῖς, στρατὸ σχετικὰ μικρὸ ἀλλὰ ἐκλεκτό, καὶ μὲ

500 πλοῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 100 περίπου πολεμικά, ἔφτασε στὴν 'Αφρικὴ καὶ νίκησε τὸν πολὺ μεγαλύτερο στρατὸ τῶν Βανδάλων.

Γιὰ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ ἔγραψε ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος, ποὺ ἀκολούθησε τὸ Βελισάριο ὡς βοηθὸς καὶ πολιτικός του σύμβουλος.

Στὸ *Τρικάμαρο*, εἴκοσι μίλια περίπου δυτικὰ ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα, ἔγινε ἡ δεύτερη μάχη, ποὺ ἔκρινε καὶ τὴν τύχη τοῦ βανδαλικοῦ κράτους. Μόλις πλησίασε ὁ Βελισάριος, ὁ βασιλιὰς τῶν βανδάλων Γελίμερος ἔφυγε στὴ Νουμιδία, χωρὶς ν' ἀντισταθεῖ καθόλου. Τὸ κράτος τῶν Βανδάλων, ποὺ τὸ εἶχε δημιουργήσει ἕνας ἄνθρωπος, ὁ Γιζέριχος, διαλύθηκε τὸ 533 χωρὶς ν' ἀφήσει κανένα ἴχνος. Ὁ Βελισάριος, ὕστερα ἀπὸ τὴν τόσο εὔκολη αὐτὴ νίκη του, καταδίωξε καὶ ἔπιασε τὸ Γελίμερο, τὸν ὁποῖο ἔφερε αἰχμάλωτο στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ κοσμήσει τὸ θρίαμβό του. Ἡ Καρχηδόνα ἔγινε διοικητικὸ κέντρο καὶ ἔμεινε στὴν κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου 150 ὁλόκληρα χρόνια.

6. Ἡ Θεοτόκος στὸ Θρόνο. Δεξιά της ὁ Ἰουστινιανὸς τῆς προσφέρει τὴν Ἁγία Σοφία καὶ ἀριστερά της ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τῆς προσφέρει τὴν Κωνσταντινούπολη.

(Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη)

Ὕστερα ἀπὸ τὴ κατάλυση τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἄρχισε τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ὀστρογότθων, ποὺ κράτησε 20 χρόνια (535 – 554), γιατὶ ἔγινε μὲ πολὺ λίγα πολεμικὰ μέσα. Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Βελισαρίου στὴν Ἀφρικὴ ἔκαναν τὸν Ἰουστινιανὸ νὰ σκεφτεῖ, ὅτι θὰ μποροῦσε μὲ τὴν ἴδια εὐκολία νὰ κατακτήσει τὴν Ἰταλία καὶ νὰ δημιουργήσει ἕνα ἑνιαῖο ρωμαϊκὸ κράτος καὶ ταυτόχρονα μία ἑνιαία ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

Τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπέμβαση στὴν Ἰταλία τὴν ἔδωσε ἡ δολοφονία τῆς βασίλισσας τῶν Ὀστρογότθων *Ἀμαλασούνθας*, ποὺ ἦταν σύμμαχος τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀμέσως ὁ Βελισάριος, μὲ 7.500 ἄντρες, ἀποβιβάστηκε στὴ Σικελία (535) καὶ μέσα σὲ λίγες ἑβδομάδες κατέλαβε τὶς Συρακοῦσες, τὴν Πάνορμο καὶ ἄλλες πόλεις, σχεδὸν χωρὶς ἀντίσταση.

Ὁ βασιλιὰς τῶν Ὀστρογότθων *Θευδάτος* δολοφονήθηκε καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ ἔγινε ὁ νέος βασιλιὰς *Οὐίτιγις*. Ὁ Βελισάριος τὸν νίκησε καὶ τὸν ἔπιασε αἰχμάλωτο,ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν Ὀστρογότθων δὲν διαλύθηκε. Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἔστειλε ἐναντίον τους τὸ στρατηγὸ *Ναρσή*, ποὺ νίκησε σὲ σκληρὴ μάχη τὸ νέο βασιλιὰ τῶν Ὀστρογότθων *Τωτίλα*. Ἡ νίκη αὐτὴ τοῦ Ναρσῆ εἶχε ἀποφασιστικὴ σημασία. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀφρικὴ ἔγιναν ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μὲ διοικητὴ ἀντιβασιλέα *(ἔξαρχο)*. Πρῶτος ἔξαρχος ὁρίστηκε ὁ Ναρσής.

Ὁ εἰκοσάχρονος αὐτὸς πόλεμος κόστισε ἀκριβὰ στὸ Βυζάντιο, γιατὶ χάθηκε πολὺς στρατός, ξοδεύτηκαν πολλὰ χρήματα, ἐνῶ τὰ ἀποτελέσματά του δὲν κράτησαν πολύ, ἀφοῦ γρήγορα ἡ Ἰταλία πέρασε στὴν κυριαρχία μιᾶς ἄλλης γερμανικῆς φυλῆς, τῶν Λογγοβάρδων, καὶ χάθηκε ὁριστικὰ γιὰ τοὺς Βυζαντινούς.

Ὕστερα ἀπὸ λίγο ὁ Ἰουστινιανὸς ἄρχισε ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ κράτους τῶν Ὀστρογότθων στὴν Ἱσπανία καὶ κατέλαβε τὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα της. Μὲ τὶς κατακτήσεις αὐτὲς πραγματοποίησε τὰ σχέδια του, τὸ κράτος διπλασιάστηκε σὲ ἔκταση, ἡ Μεσόγειος ἔγινε βυζαντινὴ λίμνη καὶ ἡ Δαλματία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀφρική, ἡ Νότια Ἱσπανία, ἡ Σικελία, ἡ Κορσική, ἡ Σαρδηνία καὶ οἱ Βαλεαρίδες ἔγιναν τμήματα τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔκανε πολέμους μόνο στὴ Δύση. Στὴν Ἀνατολὴ οἱ Πέρσες, ἐπειδὴ ἀνησύχησαν ἀπὸ τὴν ἐπέκταση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους στὴν Ἀρμενία, τὸν Καύκασο καὶ τὴ Συρία, πολέμησαν ἐναντίον του 5 χρόνια (527 – 532) καὶ μόνο ὅταν ἔγινε εἰρήνη καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς μπόρεσε νὰ ἀπαγγιστρώσει τὶς στρατιωτικές του δυνάμεις, στράφηκε πρὸς τὴ

Δύση. Ἀλλὰ ὁ βασιλιὰς τῶν Περσῶν Χοσρόης Α΄, ἀνησυχώντας γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὴ Δύση, ἀκύρωσε τὴν *«διαρκῆ εἰρήνη»*, ποὺ εἶχε ὑπογραφεῖ τὸ 532, καὶ κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ βυζαντίου. Οἱ Πέρσες εἰσέβαλαν τὸ 540 στὴ Συρία καὶ κυρίεψαν τὴν Ἀντιόχεια καὶ πολλὲς ἄλλες πόλεις, τὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνακάλεσε ἀπὸ τὴν Ἰταλία τὸν Βελισάριο, ἀλλὰ αὐτὸς δὲν μπόρεσε νὰ νικήσει τὸν Πέρση βασιλιά, γιατὶ ὁ πόλεμος εἶχε πάρει μεγάλες διαστάσεις,καὶ εἶχε ἁπλωθεῖ σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τὴν Κολχίδα ὡς τὴ Μεσοποταμία καὶ τὴ Συρία. Τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλεισε εἰρήνη μὲ τοὺς Πέρσες (561) καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ πληρώσει χρηματικὴ ἀποζημίωση. Ἐξασφάλισε ὅμως τὴν κυριαρχία τῆς Λαζικῆς, ἀπὸ ὅπου οἱ Πέρσες ἀποσύρθηκαν.

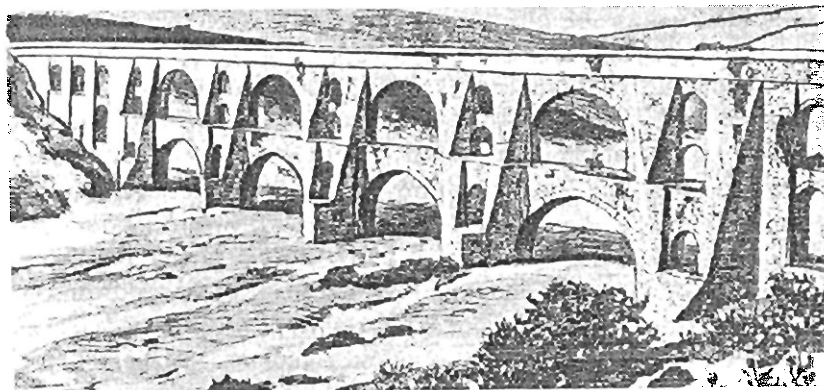
11. Τό εἰρηνικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνδιαφέρθηκε πρῶτα γιὰ τὴν νομοθεσία καὶ τὴν διοικητικὴ ἀναδιοργάνωση. Τὸ νομοθετικό του ἔργο εἶναι πραγματικὰ μεγάλο καὶ θὰ γίνει λόγος γι' αὐτὸ πιὸ κάτω (§30).

Ὁ Ἰουστινιανὸς φρόντισε ἀκόμη νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀπέραντη αὐτοκρατορία του ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων. Γι' αὐτὸ ἔκανε στὰ κυριότερα σημεῖα τῶν συνόρων πολλὰ φρούρια καὶ ὀχυρά, πού ὀνομάστηκαν *Ἰουστινιάνεια*. Τὰ ἐρείπιά τους προκαλοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα τὸ θαυμασμό μας. Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος, ποὺ ἔζησε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βεβαιώνει ὅτι τὸ τεράστιο ἀμυντικὸ ἔργο του ἔσωσε πολλὲς φορὲς τὴν αὐτοκρατορία.

Στὴ γραμμὴ τῶν συνόρων ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσε σταθμούς, ὅπου ἐγκατέστησε εἰδικὰ στρατιωτικὰ τμήματα. Γιὰ πρώτη φορὰ ὁρίστηκε οἱ στρατηγοὶ ποὺ διοικοῦσαν συνοριακὲς περιφέρειες νὰ συγκεντρώσουν στὰ χέρια τους καὶ τὴ στρατιωτικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία,ἐνῶ ὡς τότε ἡ διοίκηση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀκολούθοῦσε στὸν τομέα αὐτὸ τὴ ρωμαϊκὴ ὀργάνωση, δηλαδὴ τὸ χωρισμὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴ στρατιωτική.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀχυρώματα καὶ τὰ φρούρια ποὺ ἔχτισε ὁ Ἰουστινιανὸς στὰ σύνορα τοῦ κράτους, πολυάριθμα δημόσια ἔργα κατασκευάστηκαν στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του. Καμιὰ ἄλλη ἴσως περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας δὲν παρουσιάζει τόσο μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, ὅσο ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Χτίστηκαν νέες πόλεις, γέφυρες,

7. Ὑδραγωγεῖο κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Θεωρεῖται ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

δρόμοι, λουτρά, ξενοδοχεῖα, ὅπου ἔβρισκαν ἄσυλο οἱ ἄποροι ξένοι, ὑδραγωγεῖα, δεξαμενές, δικαστήρια καὶ πιὸ πολὺ μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ μιλήσουμε ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω (§ 27).

Ὁ Ἰουστινιανὸς πῆρε εἰδικὰ μέτρα γιὰ νὰ βελτιώσει τὸ διοικητικὸ σύστημα τοῦ Βυζαντίου, ποὺ εἶχε μεγάλες ἀτέλειες, ἐπειδὴ δὲν γινόταν ὁ ἀπαραίτητος ἔλεγχος. Αὔξησε τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων, γιὰ νὰ μὴ δωροδοκοῦνται καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζονται στὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τους, καὶ ἐλάττωσε τὸν ἀριθμό τους σὲ μερικὲς ἐπαρχίες, γιὰ νὰ περιορίσει τὶς δαπάνες. Στὶς μακρινὲς ἐπαρχίες ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία συγκεντρώθηκαν, ὅπως ἀναφέραμε, σ' ἕνα πρόσωπο, γιὰ νὰ λύνεται ἐπὶ τόπου κάθε ζήτημα ποὺ παρουσιαζόταν χωρὶς νὰ χρειάζονται ὁδηγίες ἀπὸ τὴ πρωτεύουσα.

Προσπάθησε ἀκόμη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἀναπτύξει τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν βιομηχανία. Τότε ἦρθε ἀπὸ τὴν Κίνα ἡ βιομηχανία τοῦ μεταξιοῦ, ποὺ ἀναπτύχτηκε πάρα πολὺ στὴ Συρία. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Προκόπιος, τὸν μεταξόσπορο τὸν ἔφεραν στὸ Βυζάντιο μοναχοί. Ἡ μεταξουργία ἄφηνε τεράστια κέρδη καὶ τὴν ἀσκοῦσαν ἐλεύθερα ἰδιῶτες σὲ πολλὲς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Βέροια, στὴν Θήβα, στὴν Πάτρα, στὴν Κόρινθο καὶ ἀλλοῦ. Σὲ πολλὲς περιοχὲς φυτεύτηκαν μουριὲς καὶ ἰδιαίτερα στὴ δυτικὴ Πελοπόννησο, ποὺ ὀνομάστηκε γι' αὐτὸ τὸ λόγο «Μορέας», ὅπως καὶ ὁλόκληρη ἡ χερσόνησος.

Γενικά, στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ βυζαντινὸ κράτος πῆρε μεγάλη ἔκταση καὶ λαμπρότητα. Ἡ ἐπανίδρυση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσή του ἔγιναν μὲ ἐπιτυχία καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ δόξασε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

12. Οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί.

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐξάντλησαν τὸ κράτος οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικά. Τώρα ἄλλοι λαοὶ ἀρχίζουν ἐπιδρομὲς ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, ὅπως εἶναι οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς *Ἔρουλοι*, *Γεπίδες* καὶ *Λομβαρδοί*.

Οἱ δύο πρῶτοι ἀπ' αὐτοὺς δέχτηκαν τὸ χριστιανισμὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὑπηρέτησαν τὸ Βυζάντιο ὡς στρατιῶτες σὲ διάφορους πολέμους. Οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί, ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένοι στὶς περιοχὲς κοντὰ στὸ Δούναβη, ἔγιναν κι αὐτοὶ Χριστιανοὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ βοήθησαν ὡς μισθοφόροι τὸ στρατηγὸ Ναρσὴ στὸν μακροχρόνιο πόλεμο τῆς Ἰταλίας.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιχειροῦσε νὰ διαδώσει μὲ ἱεραποστόλους τὸ χριστιανισμὸ στοὺς γειτονικοὺς εἰδωλολατρικοὺς λαοὺς καὶ γιὰ λόγους καθαρὰ θρησκευτικοὺς ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους πολιτικούς, γιατὶ πίστευε ὅτι, ἂν γίνονταν Χριστιανοί, θὰ εἶχαν πιὸ φιλικὲς διαθέσεις ἀπέναντι στὸ βυζαντινὸ κράτος.

Ἀργότερα, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Ἀβάρων, οἱ Λογγοβάρδοι κατέβηκαν στὴν Ἰταλία μὲ τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους καὶ ἐγκαταστάθηκαν ὁριστικὰ στὸ βόρειο τμῆμα της, ποὺ ὀνομάστηκε γι' αὐτὸ τὸ λόγο Λομβαρδία (569). Σιγὰ σιγὰ κατέβηκαν νοτιότερα καί, ἐπειδὴ δὲν συναντοῦσαν σοβαρὴ ἀντίσταση ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ στρατό, κυρίεψαν εὔκολα τὴ χώρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὀχυρωμένες πόλεις Ραβέννα, Ρώμη καὶ Νεάπολη.

Οἱ πάπες ζήτησαν ἀρχικὰ τὴ βοήθεια τοῦ Βυζαντίου, γιὰ νὰ ἀποκρούσουν τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἀργότερα ὅμως στράφηκαν πρὸς τοὺς Φράγκους, ποὺ εἶχαν ἐκχριστιανιστεῖ ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε χριστιανὸς ὁ ἡγεμόνας τους *Χλωδοβίκος* (496). Ἔτσι λοιπόν, ὁ κίνδυνος τῶν Λογγοβάρδων ἀνάγκασε τοὺς πάπες νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Βυζάντιο καὶ νὰ στραφοῦν ὁριστικὰ πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ κράτος τῶν Λογγοβάρδων καταλύθηκε ἀπὸ τὸν Κάρολο τὸν Μεγάλο (774).

Ἡ γρήγορη καὶ ἀπροσδόκητη δημιουργία τοῦ λομβαρδικοῦ κράτους στὴν Ἰταλία ἀπέδειξε ὅτι ὁ εἰκοσάχρονος πόλεμος ποὺ ἔκανε ἐκεῖ ὁ Ἰου-

στινιανὸς (534 – 554) ἦταν ἀνώφελος γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἡ προσωρινὴ ἀνάκτηση τοῦ δυτικοῦ κράτους στοίχισε πολὺ σὲ στρατὸ καὶ χρῆμα καὶ ἀποδυνάμωσε τὴ φρούρηση τῶν βορείων καὶ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

13. Οἱ Σλάβοι.

Οἱ Σλάβοι ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὰ ἐδάφη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἔχοντας ὡς ὁρμητήριο τὶς περιοχὲς τοῦ Δούναβη. Κύρια ἀσχολία τους ἦταν ἡ κτηνοτροφία καὶ οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τοὺς ὀνόμαζαν *Σκλαβηνούς*, *Σκλάβους* καὶ *Σλάβους*.

Δὲν ἦταν λαὸς πολεμικός, ὅπως οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Οὖννοι, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπόρεσαν νὰ δημιουργήσουν δικό τους κράτος, ἀλλὰ ὑποτάσσονταν σὲ ἄλλους ἰσχυρότερους λαούς. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ὄνομα σλάβος πῆρε τὴ σημασία τοῦ δούλου ἢ τοῦ αἰχμάλωτου. Τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. οἱ Σλάβοι ἄρχισαν νὰ ἀκολουθοῦν τοὺς Οὔννους καὶ τοὺς Ἄβαρους στὶς ἐπιδρομὲς ποὺ ἔκαναν σὲ περιοχὲς νότια ἀπὸ τὸ Δούναβη καὶ προκάλεσαν πολλὲς καταστροφὲς στὴ Θράκη καὶ στὴ νοτιότερη Ἑλλάδα. Ἰδιαίτερα φοβερὴ ἦταν ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ ἔτους 540, ποὺ ἀποκρούστηκε μπροστὰ στὰ ὀχυρὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἄλλες φόρὲς πάλι οἱ ἐπιδρομεῖς προχώρησαν ὡς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ δοκίμασαν γὰ τὴν καταλάβουν, χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τὸ 559 ἀπείλησαν τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ ὁ Βελισάριος, ἂν καὶ ἦταν πιὰ γέρος, τοὺς ἀπόκρουσε.

Τὸν 7ο αἰ., μετὰ τὴν παρακμὴ τῶν Ἀβάρων, οἱ Σλάβοι κατεβαίνουν μόνοι τους στὴ Βαλκανικὴ καὶ κάνουν περιορισμένες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Δὲν εἶχαν ὁλοκληρωμένη στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση οὔτε εἶχαν τὴν τύχη ν' ἀποκτήσουν ἱκανοὺς ἀρχηγούς, ὅπως οἱ Οὖννοι, οἱ Γότθοι καὶ ἄλλοι λαοί, γι' αὐτό, ἂν καὶ ἦταν ἁπλωμένοι σ' ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Γερμανία ὡς τὰ Οὐράλια, δὲν ἵδρυσαν κράτος. Πάρα πολλοὶ Σλάβοι ζοῦσαν στὴ σημερινὴ Ρουμανία, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ Σκλαβηνία. Στὴ διάρκεια τοῦ 7ου αἰ. οἱ Σλάβοι εἰσέβαλαν στὴ βόρεια Βαλκανικὴ καὶ ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα, ἰδιαίτερα στὴν ὕπαιθρο.

Ἡ ζωὴ τῶν Σλάβων περνοῦσε κυρίως στὸ στάβλο, στὰ χωράφια ἢ στὰ κοπάδια καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔμειναν τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια στὴν Ἑλλάδα καὶ ὁρισμένες σλαβικὲς λέξεις στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, ὅπως βελέντζα (μάλλινο σκέπασμα), γκούσα, κοτέτσι, Ἀράχοβα, Βοδενίτσα κ.ἄ. Οἱ σλα-

θικὲς φυλὲς πέρασαν στὶς περιοχὲς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους συνήθως μὲ εἰρηνικὸ τρόπο, μετακινώντας τὰ ζῶα τους, ὅπως ἔγινε ἀργότερα καὶ ἡ διείσδυση τῶν ἀλβανικῶν ποιμενικῶν φυλῶν. Δὲν ἔλειψαν ὅμως, ὅπως ἀναφέραμε, καὶ σοβαρὲς πολεμικὲς ἐπιδρομές.

Οἱ Σλάβοι ζοῦσαν κυρίως στὶς ὀρεινὲς περιοχές, ἐλάχιστοι στὶς πεδιάδες, ὅπου βρίσκονταν Ἕλληνες χωρικοί, καὶ ποτέ δὲ ζοῦσαν σὲ πόλεις. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νά πληρώνουν φόρο ὑποτέλειας στὸ βυζαντινὸ κράτος καί, ὅταν καμμιὰ φορὰ οἱ φόροι ἦταν μεγάλοι,δημιουργοῦσαν μικρὲς ἀνταρσίες, ποὺ καταπνίγονταν γρήγορα ἀπὸ τὶς αὐτοκρατορικὲς φρουρές. Ἀργότερα οἱ Σλάβοι ἔγιναν Χριστιανοί καὶ ἐξελληνίστηκαν σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε στὰ μεταγενέστερα χρόνια τοὺς βρίσκουμε νὰ πολεμοῦν στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Σλάβων μερικοὶ ἱστορικοὶ ἔβγαλαν λαθεμένα συμπεράσματα γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδιαίτερα τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου. Κυρίως ὅμως ἕνας Γερμανὸς λόγιος, ὁ Φαλμεράυερ, ὑποστήριξε ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων φυλῶν.

Ὁ Φαλμεράυερ μεγαλοποίησε τὶς τοπικὲς ἐπιμειξίες, ποὺ δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα ἔθνος, καὶ δημιούργησε μεγάλο θόρυβο. Δὲν πρόσεξε ἀκόμη ὅτι οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὅταν χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὅρο «Ἑλλάς», δὲν ἐννοοῦσαν μιὰ καθορισμένη ἔκταση,ἀλλὰ πολλὲς φορὲς ὀνόμαζαν ἔτσι τὶς βυζαντινὲς περιοχὲς ὡς τὸ Δούναβη, περιλαμβάνοντας καὶ τὴ σημερινὴ Βουλγαρία. Ἔκανε τέλος τὸ λάθος νὰ θεωρήσει ὅτι οἱ εἰδήσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἐρήμωση τῆς Ἀττικῆς ἀναφέρονται στὰ χρόνια τῶν Σλάβων, ἐνῶ εἶναι μεταγενέστερες.

Πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ ἀπόδειξαν μὲ ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Φαλμεράυερ δὲν εἶναι σωστή.

14. Οἱ Ἄβαροι.

Ἕνα ἄλλο σημαντικὸ γεγονὸς στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀβάρων, ἑνὸς νέου μογγολικοῦ λαοῦ, συγγενικοῦ μὲ τοὺς Οὔννους, στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὴν Κασπία καὶ τὸν Εὔξεινο Πόντου. Τὸ 558 οἱ Ἄβαροι ἔστειλαν στὴν Κωνσταντινούπολη τοὺς πρώτους ἀντιπρόσωπους, ποὺ ἔκαναν τόση ἐντύπωση, ὥστε, ὅπως γράφει ὁ Θεοφάνης (Χρονογρ. 1,232), «πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θέαν αὐτῶν, ὡς μηδέποτε ἑορακότες τοιοῦτον ἔθνος». Οἱ Ἄβαροι ὀνό-

μαζαν τὸν ἡγεμόνα τους *Χάνο ἢ Χαγάνο*. Ἔχοντας γενναίους ἀρχηγοὺς κατόρθωσαν νὰ δημιουργήσουν μεγάλο κράτος στὰ βόρεια τοῦ Δούναβη, γιατὶ δὲ βρῆκαν ἀντίσταση οὔτε ἀπὸ τοὺς Σλάβους οὔτε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἢ τοὺς Λογγοβάρδους. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα,κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Ἀβάρων, κατάφυγαν στὴν Ἰταλία.

Οἱ Ἄβαροι ἐκμεταλλεύτηκαν τὶς δυσκολίες ποὺ εἶχε δημιουργήσει στὸ βυζαντινὸ κράτος ὁ περσικὸς πόλεμος (572 – 592) καὶ ζήτησαν χρήματα μὲ ἀντάλλαγμα τὴν προσφορὰ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ Βυζάντιο δέχτηκε καὶ τοὺς χρησιμοποίησε ὡς συμμάχους ἐναντίον τῶν Σλάβων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ αὐτοκρατορία ἦταν ἀπασχολημένη μὲ αἱματηροὺς καὶ μακροχρόνιους πολέμους, οἱ Ἄβαροι ἔκαναν ἀνενόχλητοι ἐπιδρομὲς στὶς βόρειες ἐπαρχίες της, πολιόρκησαν τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ 591 ἀπείλησαν τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως ἔκαναν καὶ ἀργότερα στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου. Τέλος ὁ βυζαντινὸς στρατὸς τοῦ Δούναβη τούς περιόρισε στὶς περιοχὲς πέρα ἀπὸ τὸν ποταμό.

Ἀργότερα ὁ βασιλιὰς τῶν Φράγκων Κάρολος ὁ Μέγας νίκησε ὁλοκληρωτικὰ τοὺς Ἀβάρους (796) καὶ ἀπό τότε τὸ ὀνομά τους δὲν ἀκούστηκε στὴν ἱστορία. Ὅσοι ἀπόμειναν ἀναμείχτηκαν μὲ τοὺς Εὐρωπαίους καὶ ἐκχριστιανίστηκαν.

15. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὅρισε ἐπίσημα τὸ διάδοχό του, ἀλλὰ ὁ ἀνεψιός του, ποὺ εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ κουροπαλάτη,* ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας μὲ τὸ ὄνομα *Ἰουστίνος Β΄* (565 – 578). Ὁ Ἰουστίνος ἦταν ἄνθρωπος ἀλαζονικὸς καὶ ἀσθενικός. Προσπάθησε πάντως νὰ κάνει μεγάλες οἰκονομίες καὶ περιόρισε τὶς χορηγήσεις χρημάτων σὲ ἄλλους λαούς, γι' αὐτὸ καὶ σημειώθηκε πραγματικὴ βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του.

Ὅταν ὁ Ἰουστίνος πέθανε, τὸν διαδέχτηκε ὁ στρατηγὸς *Τιβέριος* (578 – 582), ποὺ εἶχε διακριθεῖ στοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ὁ Τιβέριος τέλεσε θρίαμβο στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ μιὰ μεγάλη νίκη ποὺ πέτυχε ἐναντίον τῶν Περσῶν ὁ στρατηγός του Μαυρίκιος καὶ ὅρισε τὸν τελευταῖο διάδοχο τοῦ θρόνου, ἀφοῦ τοῦ ἔδωσε γυναίκα τὴν κόρη του Κωνσταντίνα.

Ὁ Μαυρίκιος (582 – 602) ἀναδείχτηκε ἐξαιρετικὸς ἡγεμόνας, γιατὶ ἐξασφάλισε τὰ σύνορα τοῦ κράτους καὶ στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀνατολή.

Ἔδωσε τέλος στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστίνου Β΄ καὶ κράτησε εἴκοσι χρόνια (572 – 592), ἀνέβασε στὸν περσικὸ θρόνο τὸν Χοσρόη Β΄ καὶ, γιὰ νὰ ἀπαλλάξει τὴ βαλκανικὴ χερσόνησο ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων, ἐνίσχυσε τὰ σύνορα στὸ Δούναβη. Ὁ στρατηγὸς Πρίσκος, διοικητὴς τοῦ στόλου στὸ Δούναβη, ἀποβίβαζε στρατό, ὅπου παρουσιαζόταν ἀνάγκη, καὶ, ἀφοῦ νίκησε ὁλοκληρωτικὰ τοὺς Ἀβάρους, τοὺς ἀνάγκασε νὰ ὑπογράψουν εἰρήνη (600). Σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, ὁρίστηκε ὁ Δούναβης «μεσίτης», δηλαδὴ σύνορο, ἀνάμεσα στοὺς Ἀβάρους καὶ τὸ βυζαντινὸ κράτος. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὰ χρόνια αὐτὰ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἄρχισε νὰ γίνεται ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους καὶ νὰ ἐκτοπίζει τὴ λατινική.

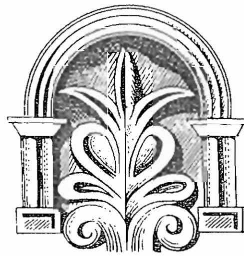
Ὁ στρατὸς ὅμως, ἂν καὶ εἶχε ἐπιτύχει πολλὲς νίκες, εἶχε κουραστεῖ ἀπὸ τοὺς μακροχρόνιους πολέμους· γι' αὐτὸ ἐπαναστάτησε καὶ ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα ἕναν ἄγνωστο ὡς τότε ἀξιωματικό, τὸν Φωκᾶ. Αὐτὸς ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στέφτηκε κανονικὰ αὐτοκράτορας, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Πρασίνων.

Ὁ Φωκᾶς (602 – 610), ἄνθρωπος ἀνίκανος καὶ σκληρός, ἄρχισε ἀμέσως νὰ σκέφτεται πῶς νὰ ἐξοντώσει τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ κυρίως τοὺς ἱκανοὺς στρατηγούς, γιὰ νὰ μὴ κινδυνέψει νὰ χάσει τὸ θρόνο. Ἡ ἐξουσία του ἔφερε στὸ κράτος πολλὲς συμφορές.

Ἐξόντωσε τὴν οἰκογένεια τοῦ Μαυρικίου μὲ τρόπο βάρβαρο καὶ ἄνανδρο, προκαλώντας ἔτσι τὴ φρίκη τοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἴδιων τῶν φίλων του. Πολλοὶ στρατηγοὶ καὶ πολιτικοί, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ σφαγή, κατάφυγαν σὲ μοναστήρια καὶ ἔγιναν μοναχοί, ἐνῶ ἄλλοι συγκεντρώθηκαν πολὺ μακριά, στὴν Καρχηδόνα, καὶ ἄρχισαν νὰ σκέφτονται μέ ποιὸ τρόπο θὰ μποροῦσαν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τὸ Φωκᾶ. Ταυτόχρονα ὁ Χοσρόης Β΄, μὲ τὴν πρόφαση ὅτι ἤθελε νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ φόνο τοῦ εὐεργέτη του Μαυρικίου, ἢ καὶ γιατὶ πραγματικὰ τὸ ἤθελε, κήρυξε τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, κατέλαβε τὴ Μεσοποταμία καὶ προκαλοῦσε καταστροφές.

Τὴν ἀρχηγία τοῦ ἀγώνα ἐναντίον τοῦ Φωκᾶ τὴν ἀνάλαβε ὁ ἔξαρχος τῆς Καρχηδόνας Ἡράκλειος. Ἔστειλε τὸν ἀνεψιό του Νικήτα μὲ στρατὸ ἀπὸ τὴν ξηρὰ γιὰ νὰ καταλάβει τὴν Αἴγυπτο καὶ νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀποστολὴ σιταριοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ τὸ γιό του *Ἡράκλειο* τὸν ἔστειλε μὲ στόλο κατευθείαν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κανεὶς δὲν ὑποστήριξε τὸ Φωκᾶ, ποὺ τὸν ἔπιασαν καί, ἀφοῦ τὸν ἐξευτέλισαν, τὸν

ἔκαψαν. Ἡ τολμηρὴ αὐτὴ ἐνέργεια προκάλεσε μεγάλο ἐνθουσιασμὸ καί, μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ πατριάρχη Σέργιου, ὁ Ἡράκλειος στέφτηκε αὐτοκράτορας.

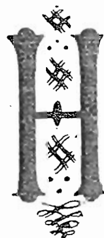

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

16. Ὁ Ἡράκλειος

ὁλοκληρωτικὴ ἐπικράτηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου. Μὲ τὴν ἀπόσπαση πολλῶν περιοχῶν, ποὺ τὶς κατοικοῦσαν ξένοι λαοί, ἡ αὐτοκρατορία ὠφελήθηκε ἔμμεσα, γιατὶ ὁ πληθυσμός της ἦταν τώρα ἑλληνικός, μιλοῦσε μιὰ γλώσσα, τὴν ἑλληνική, καὶ εἶχε μιὰ θρησκεία, τὴν ὀρθόδοξη χριστιανική.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας Ἡράκλειος βρῆκε τὸ κράτος σὲ ἀπελπιστικὴ κατάσταση. Δὲν ὑπῆρχαν οὔτε χρήματα οὔτε στρατός, ἐνῶ ἰσχυροὶ ἐχθροὶ ἔκαναν ἐπιθέσεις στὴν Ἀσία καὶ στὴν Εὐρώπη. Οἱ Σλάβοι περνοῦσαν τὸ Δούναβη ἐντελῶς ἀνενόχλητοι κι ἔκαναν ἐπιδρομὲς ἢ κατέβαιναν εἰρηνικὰ καὶ κατοικοῦσαν στὶς ἑλληνικὲς χῶρες. Καὶ οἱ Ἄβαροι ἐπίσης ἔφτασαν ὡς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὡς τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη (617).

Οἱ Πέρσες, ποὺ εἶχαν γίνει φοβεροὶ μὲ τὶς ἐπιδρομές τους, κατέλαβαν τὴν Ἀρμενία, τὴν Καππαδοκία, τὴ Συρία καὶ ὕστερα τὴν Παλαιστίνη. Ὅταν μάλιστα κατέλαβαν τὰ Ἱεροσόλυμα, πῆραν τὸν Τίμιο Σταυρό, γεγονὸς ποὺ ξεσήκωσε τὶς χριστιανικὲς συνειδήσεις. Ἐπίσης ἁπλώθηκαν χωρὶς δυσκολία ὡς τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, κατέλαβαν ὅλες πρὶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὶς πόλεις καὶ ἀπείλησαν σοβαρὰ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα. Μπροστὰ στὶς μεγάλες συμφορὲς ὁ Ἡράκλειος ἔχασε τὸ θάρρος του καὶ σκέφθηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ μεταφέρει τὴν ἕδρα τῆς διοικήσεως στὴν Ἀφρική.

Τότε τοῦ ἔδωσε θάρρος ὁ πατριάρχης Σέργιος, ποὺ τοῦ παραχώρησε ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μαζὶ ἄρχισαν νὰ ἑτοιμάζουν στρατὸ καὶ στόλο. Γιὰ νὰ ἀποφύγει διμέτωπο ἀγώνα, ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τῶν Ἀβάρων μὲ τοὺς Σλάβους ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ

8. ʽΟ αὐτοκράτορας ʽΗράκλειος
(Χάλκινο ἄγαλμα στὴ Μπαρλέττα)

ʽΗράκλειος ἔκανε εἰρήνη μὲ τοὺς ʼΑβάρους, ἀφοῦ τοὺς ἔδωσε πολλὰ χρήματα. Μπόρεσε ἔτσι νὰ ἐξασφαλίσει τὰ νῶτα του.

Οἱ Πέρσες δὲ σταμάτησαν τὴν προέλασή τους, ἀλλὰ κατέλαβαν τὴν Αἴγυπτο, ὅπου προκάλεσαν φοβερὲς καταστροφές. Τότε κινήθηκε ἐναντίον τους ὁ ʽΗράκλειος, ἀφοῦ ἑτοιμάστηκε κατάλληλα. Παίρνοντας τολμηρὴ πρωτοβουλία ἀποφάσισε νὰ ὁδηγήσει ὁ ἴδιος τὴν ἐκστρατεία καὶ νὰ εἰσβάλει στὴν Περσία. ʼΕπιβίβασε τὸ στρατό του στὰ πλοῖα καὶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 622, ἀφοῦ πρῶτα παρακολούθησε δοξολογία ποὺ ἔγινε στὴν ʽΑγία Σοφία. ʽΗ ἐκστρατεία λοιπὸν πῆρε τὴν μορφὴ σταυροφορίας, γιατὶ καὶ οἱ Πέρσες εἶχαν δώσει θρησκευτικὸ χαρακτήρα στὶς ἐπιδρομές τους.

ʽΟ ʽΗράκλειος διέσχισε τὴν Μ. ʼΑσία καὶ ἔφτασε στὴν ʼΑρμενία. Στὸ δρόμο ἐνίσχυσε τὸν στρατό του μὲ νέους ὁπλίτες, τὸν γύμνασε καὶ προσπάθησε νὰ τὸν φανατίσει ἐναντίον τῶν Περσῶν. Στὴν ʼΑρμενία νίκησε τὸν περσικὸ στρατὸ καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴ Μ. ʼΑσία. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ πρώτη ἐκστρατεία τοῦ ʽΗρακλείου (622 – 623) καὶ εἶχε ἐπιτυχία, γιατὶ ἐλευθερώθηκε ἡ Μ. ʼΑσία. ʽΥστερα ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες αὐτὲς ὁ ʽΗράκλειος ξαναγύρισε στὴν πρωτεύουσα, γιὰ νὰ ἀποφασίσει πῶς θὰ ἀντιμετώπιζε τὴ νέα ἐπιδρομὴ τῶν ʼΑβάρων.

Τὸ 624 πραγματοποίησε δεύτερη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν καί, ἔχοντας ὡς συμμάχους τοὺς Χαζάρους Τούρκους, εἰσέβαλε στὸ περσικὸ κράτος ἀπὸ τὴν ʼΑρμενία. Εἶναι ἀλήθεια ἀξιοθαύμαστος ὁ ἡρωισμὸς τοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ ὁδήγησε ὁ ἴδιος τὸν στρατό του στὴ νίκη, ἂν καὶ

εἶχε ταλαιπωρηθεῖ πολὺ στὰ βουνὰ τῆς Ἀρμενίας.

Ὁ βασιλιὰς τῶν Περσῶν *Χοσρόης* ὑποχωροῦσε συνεχῶς καὶ ὁ Ἡράκλειος κατακτοῦσε πόλεις καὶ φρούρια, ἐλευθέρωνε αἰχμαλώτους καὶ κατέστρεφε εἰδωλολατρικοὺς ναούς, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὴν καταστροφὴ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν.

Καθὼς ὅμως προχωροῦσε πρὸς τὴν Περσία, οἱ Πέρσες συνεννοήθηκαν μὲ τοὺς Ἀβάρους καὶ ἔστειλαν, τὸ 626, στρατὸ ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρωτεύουσα κινδύνεψε σοβαρά, γιατὶ ὁ περσικὸς στρατὸς εἶχε φτάσει στὴ Χαλκηδόνα καὶ οἱ Ἄβαροι, μὲ στόλο, στὸν Κεράτιο κόλπο. Ὁ Ἡράκλειος πληροφορήθηκε τὰ γεγονότα μὲ ταχυδρόμο, ἀλλὰ δὲν προλάβαινε νὰ γυρίσει πίσω. Ἄλλωστε εἶχε ἐμπιστοσύνη στὸν πατριάρχη Σέργιο καὶ στὸ σύμβουλό του, τὸ μάγιστρο* *Βῶνο*.

Πραγματικὰ ὁ Σέργιος ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως. Γύριζε στὶς ἐπάλξεις, κρατώντας τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, καὶ ἐμψύχωνε τοὺς ἀμυνόμενους, στρατιῶτες καὶ πολίτες, ποὺ ἔδειξαν μεγάλο θάρρος καὶ καρτερικότητα. Καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι πολέμησαν μὲ πεῖσμα, ὥσπου ὁ βυζαντινὸς στόλος βύθισε τὸν στόλο τῶν Ἀβάρων καὶ ἀπάλλαξε τὴν πόλη ἀπὸ τὸν κίνδυνο, γιατὶ ἔφυγαν καὶ οἱ Πέρσες νομίζοντας πὼς ὑπῆρχε πολὺς στρατὸς στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ποὺ γράφουν γι' αὐτὴ τὴν πολιορκία ἀναφέρουν ὅτι ἡ νίκη ὀφείλεται στὴν "Ὑπέρμαχον στρατηγόν", τὴ Θεοτόκο τῶν Βλαχερνῶν, κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς ὁποίας ἔγινε ἡ ναυμαχία. Γιὰ νὰ τιμήσουν τὴν πολιοῦχο Θεοτόκο, ἔψαλαν στὶς ἐκκλησίες τὸν *Ἀκάθιστο Ὕμνο*, δηλαδὴ τοὺς *Χαιρετισμούς*, ποὺ σύμφωνα μὲ μιὰ ἄποψη γράφτηκε τότε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Σέργιο.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ περσικὸς στρατὸς ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει στὴ Μ. Ἀσία, ὥσπου νικήθηκε ἀπὸ τὸν Ἡράκλειο σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ μάχη, ποὺ ἔγινε κοντὰ στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας *Νινευὶ* (12 Δεκεμβρίου 627). Ἔτσι ἔληξε μὲ ἐπιτυχία καὶ ἡ τελευταία ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν (627).

Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς στὴν Περσία ἐπαναστάτησαν, ὁ Χοσρόης δολοφονήθηκε καὶ ὁ νέος βασιλιὰς *Σιρόης* ἔκλεισε εἰρήνη μὲ τὸν Ἡράκλειο. Μὲ τὴν εἰρήνη αὐτὴ (628) οἱ Πέρσες ὑποχρεώθηκαν νὰ περιοριστοῦν στὰ παλιὰ τους σύνορα, νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς αἰχμαλώτους καὶ νὰ δώσουν πίσω τὸν Τίμιο Σταυρό.

Ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰρήνη ὁ Ἡράκλειος ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη

(629), ὅπου τὸν ὑποδέχθηκαν μὲ πολὺ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ ὁ στρατός, ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἔφερε ὁ ἴδιος τὸν ἐλευθερωμένο Σταυρὸ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 629 τὸν ἔστησε πάνω στὸ Γολγοθά, ἐκεῖ ὅπου τὸν εἶχε τοποθετήσει ἄλλοτε ἡ μητέρα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἡ Ἁγία Ἑλένη. Ἀπὸ τότε ἡ ἐκκλησία γιορτάζει τὴν *Ὕψωση τοῦ Τίμιου Σταυροῦ*.

Ὁ Ἡράκλειος δικαιολογημένα θεωρήθηκε ἥρωας καὶ ὑπερασπιστὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅταν ὅμως πέθανε, τὸ 641, ἄφησε τὸ ἀπέραντο κράτος του ἐξαντλημένο ἀπὸ τὸν εἰκοσιπεντάχρονο πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἐνῶ εἶχε κιόλας παρουσιαστεῖ ἕνας νέος ἐπικίνδυνος ἐχθρός, οἱ Ἄραβες.

17. Ὁ ἰσλαμισμός

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα ἐμφανίστηκε στὴν Ἀραβία μιὰ νέα θρησκεία, ὁ ἰσλαμισμός, ποὺ ἡ πρόοδός της εἶχε κοσμοϊστορικὲς συνέπειες. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ὁ Μωάμεθ, ἄγνωστος ὡς τότε, κατάργησε μὲ τὴ διδασκαλία του τοὺς παλιοὺς θεοὺς τῆς χώρας του καὶ προκάλεσε κοινωνικὴ ἀναστάτωση. Πρὶν νὰ ἐξετάσουμε ὅμως τὸ ἔργο τοῦ Μωάμεθ, πρέπει νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τὴ χώρα, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγεται.

Ἡ Ἀραβία εἶναι μιὰ μεγάλη χερσόνησος στὴ νοτιοδυτικὴ Ἀσία. Τὸ μεγαλύτερο μέρος της εἶναι ἔρημος καὶ σπάνια βρέχει, γι' αὐτὸ ἦταν χώρα φτωχὴ καὶ μόνο ὅταν ἔβρεχε μποροῦσε νὰ θρέψει πρόβατα, καμῆλες καὶ ἄλογα. Ὅταν ἔκανε καιρὸ νὰ βρέξει, οἱ κάτοικοι ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ μετακινοῦνται γιὰ νὰ βροῦν τροφὴ καί, ὅταν χρειαζόταν, πολεμοῦσαν. Ἡ φύση λοιπόν τῆς Ἀραβίας ἔκανε τοὺς κατοίκους της *νομάδες*, μὲ μεγάλη ἀντοχὴ στὴν πορεία, στὴν πείνα καὶ στὴ δίψα. Μόνο ἕνα τμῆμα τῆς Ἀραβίας ἦταν εὔφορο· ἡ στενὴ λουρίδα γῆς, ποὺ ἁπλώνεται στὸ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, ἡ δυτικὴ Ἀραβία. Δυὸ ἐπαρχίες τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶναι οἱ πιὸ γνωστές· *ἡ Εὐδαίμων Ἀραβία* (σημερινὴ Ὑεμένη) καὶ *ἡ Πετραία Ἀραβία*, ὅπου ἀναπτύχθηκαν καὶ δύο ἀξιόλογες ἐμπορικὲς πόλεις, *ἡ Μέκκα* καὶ *ἡ Μεδίνα*.

Οἱ Ἄραβες ἀνήκουν στὴ λευκὴ φυλὴ καὶ εἶναι συγγενεῖς τῶν Ἑβραίων. Ἦταν γενναῖοι, ἱπποτικοί, φιλόξενοι καὶ συναισθηματικοί. Δὲν ἀποτελοῦσαν ἕνα κράτος, ἀλλὰ ἦταν χωρισμένοι σὲ φυλὲς καὶ κάθε φυλὴ πίστευε σὲ διαφορετικοὺς θεούς, κυρίως σὲ πέτρες ποὺ εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν

οὐρανό. *Ἡ λιθολατρεία* ἦταν ἡ θρησκεία ποὺ εἶχε τοὺς πιὸ πολλοὺς ὀπαδοὺς στὴν Ἀραβία. Καὶ στὴν ἴδια τὴ Μέκκα ἕνας μετεωρίτης, τοποθετημένος μέσα σ' ἕνα τετράγωνο οἰκοδόμημα ποὺ ὀνομάζεται *Κααβά*, ἦταν κοινὸ προσκύνημα ὅλων τῶν ἀραβικῶν φυλῶν. Ἡ Μέκκα ἦταν τὸ σπουδαιότερο ἐμπορικό, πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς Ἀραβίας.

Ὁ Μωάμεθ (570 – 632) γεννήθηκε γύρω στὸ 570 στὴ Μέκκα, ἀπὸ φτωχὴ οἰκογένεια. Μικρὸς ἔμεινε ὀρφανὸς καὶ τὸν μεγάλωσε ἕνας συγγενής του. Γράμματα δὲν φαίνεται νὰ ἤξερε, ἀλλὰ ἦταν ἔξυπνος ἄνθρωπος καὶ ἡ συχνὴ ἐπαφή του μὲ Ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς στὴ Μέκκα ὁδήγησε τὸ πνεῦμα τους σὲ μεγάλους ὁραματισμούς. Ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ σκέφτεται πῶς νὰ συντρίψει τὰ εἴδωλα καὶ νὰ ἀναμορφώσει τὴν κοινωνία τῆς πατρίδας του.

Ὅταν ἔγινε 40 ἐτῶν, ἄρχισε νὰ διδάσκει πρῶτα τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους του. Αὐτοὶ ὅμως δὲν φάνηκαν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τὴ διδασκαλία του καὶ τὸν καταδίωξαν. Ἡ ἀντίδρασή τους δὲν ἀποθάρρυνε τὸν Μωάμεθ, ἀλλὰ στὶς 16 Ἰουλίου τοῦ 622 κατάφυγε στὴ Μεδίνα, ὅπου τὸν δέχτηκαν μὲ εὐχαρίστηση καὶ ἀπόκτησε ἀρκετοὺς ὀπαδούς. Μὲ τὴ βοήθειά τους ξαναγύρισε στὴ Μέκκα καὶ ἐπέβαλε τὴ θρησκεία του μὲ τὴ βία.

Ἀπὸ τότε ὁ Μωάμεθ ἄρχισε τὶς συγκρούσεις μέ τοὺς Ἄραβες φυλάρχους γιὰ νὰ ἐπιβάλει τὴ θρησκεία του. Αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικό, γιατὶ καὶ οἱ ὀπαδοί του πολεμοῦν μὲ πεῖσμα τὸν "ἱερὸ πόλεμο", δηλαδὴ τὸν πόλεμο γιὰ τὴ διάδοση τῆς πίστης.

Ὁ Μωάμεθ πέθανε τὸ 632, ἀφοῦ ὅρισε ὡς τοποτηρητὴ* του (χαλίφη) καὶ ἀρχηγὸ τῶν πιστῶν τὸν *Ἀμποὺ Μπάκρ*.

Τὶς γενικὲς γραμμὲς τῆς διδασκαλίας του ὁ Μωάμεθ τὶς ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία. Πρόσθεσε ὅμως ὁρισμένες δοξασίες, ὅπως π.χ. ἕνα παράδεισο μὲ ὑλικὲς ἀπολαύσεις, ὅτι τὸ Κοράνι εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ βιβλίου ποὺ ὑπάρχει στοὺς οὐρανούς κ.ἄ., κυρίως γιὰ νὰ εὐχαριστήσει καὶ νὰ φανατίσει τοὺς ὀπαδούς του.

Τὰ βασικὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας εἶναι τέσσερα: 1) Ἕνας Θεὸς ὑπάρχει καὶ προφήτης του εἶναι ὁ Μωάμεθ, 2) ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, 3) οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι προκαθορισμένες ἀπὸ τὸ θεὸ (κισμὲτ=πεπρωμένο) καὶ 4) ἀπαγορεύεται ἡ παράσταση τοῦ θεοῦ μὲ εἰκόνες καὶ ἀγάλματα.

9. ᾿Απόσπασμα ἀπὸ τὸ Κοράνι.
(Παλαιὸ ἀραβικὸ χειρόγραφο)

῾Ο Μωάμεθ ὀνόμασε τὴ διδασκαλία του *ἰσλάμ* (ἀφοσίωση στὸ θεὸ) καὶ τοὺς ὀπαδούς του *μουσλίμ* (ἀφοσιωμένους). Γι' αὐτὸ ἡ νέα θρησκεία ὀνομάστηκε *ἰσλαμισμὸς* καὶ *μουσουλμανισμός*, ἀλλὰ λέγεται καὶ *μωαμεθανισμὸς* ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ της. ῾Η διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ περιέχεται στὸ *Κοράνι*.

῾Η ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ποὺ διατήρησε τὴ δουλεία καὶ τὴν πολυγαμία καὶ ἐπιτρέπει πολλὲς ἄλλες ἀπρέπειες, διδάσκει *προσευχὴ* πέντε φορὲς τὴν ἡμέρα, *νηστεία* τὶς μέρες τοῦ Ραμαζάν, τὴν *προσκύνηση* τοῦ Κααβᾶ στὴ Μέκκα, τὴν *ἐλεημοσύνη* καὶ τὴν *ἐξάπλωση* τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀκόμη καὶ μὲ τὴ βία. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ συνέβαλε στὴ γρήγορη ἐξάπλωσή του.

῾Ο Μωάμεθ λοιπὸν δὲν εἶναι μόνο ἱδρυτὴς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ ἱδρυτὴς κράτους. ῞Ενωσε ὅλες τὶς ἀραβικὲς φυλὲς καὶ σχημάτισε τὸ ἀραβικὸ κράτος, στὸ ὁποῖο ἔδωσε καὶ τὴ βασικὴ κατεύθυνση: Πόλεμος ἐναντίον τῶν ἀπίστων. ῞Οσοι ἀντιστέκονταν στὴ διάδοση τῆς νέας θρησκείας ἔπρεπε νὰ νικηθοῦν μὲ πόλεμο, νὰ αἰχμαλωτιστοῦν καὶ νὰ γίνουν πιστοὶ ἢ τουλάχιστον νὰ πληρώνουν φόρους, ἂν ἦταν χριστιανοί καὶ ῾Εβραῖοι. ῞Ολοι οἱ εἰδωλολάτρες θανατώνονταν.

῎Ετσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ πῶς οἱ ῎Αραβες κατάκτησαν τόσο γρήγορα ὅλες τὶς χῶρες ἀπὸ τὸ ᾿Αφγανιστὰν ὡς τὴν ῾Ισπανία. ᾿Επέβαλαν τὴν ἀραβικὴ γλώσσα καὶ τὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία στοὺς ὑποταγμένους λαοὺς καὶ τοὺς ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸν παλιὸ πολιτισμό τους. ῞Οπως θὰ διαπιστώσουμε, οἱ ῎Αραβες ὠφελήθηκαν πολὺ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν χριστιανῶν καὶ ὁ μεγάλος πολιτικός τους *Μωαβιὰ* ἔκανε πρωτεύουσα τοῦ ἀραβικοῦ κράτους τὴ Δαμασκὸ τῆς Συρίας.

18. ῾Η ἔξοδος τῶν ᾿Αράβων ἀπὸ τὴ χώρα τους.

Οἱ ῎Αραβες ξεχύθηκαν ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας τους μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν ὁρμὴ ποὺ ἔχουν οἱ νεοφώτιστοι, γιὰ νὰ ἐπιβάλουν σ' ὅλο

τὸν κόσμο τὴ νέα θρησκεία.

Καὶ πρῶτα στράφηκαν πρὸς τὰ γειτονικὰ κράτη τῶν Περσῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ ἦταν πολὺ ἐξαντλημένα, γιατὶ πολεμοῦσαν μεταξύ τους 25 χρόνια. Ὁ περσικὸς στρατὸς νικήθηκε (637) καὶ ὁλόκληρη ἡ Περσία ὑποτάχθηκε στοὺς Ἄραβες καὶ δέχτηκε τὴ νέα θρησκεία. Ἔτσι ξεριζώθηκε ἡ παλιὰ περσικὴ θρησκεία τοῦ Ζωροάστρη κι ὅσοι ἀπὸ τοὺς Πέρσες δέ θέλησαν νὰ δεχτοῦν τὸν ἰσλαμισμὸ κατάφυγαν στὴν Ἰνδία.

Παράλληλα οἱ Ἄραβες ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες τῆς Συρίας, στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν Αἴγυπτο (633). Ἐκεῖ τὸ μίσος ἀνάμεσα στοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς μονοφυσίτες ἦταν μεγάλο καὶ γι' αὐτὸ οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν δέχτηκαν τοὺς Ἄραβες κατακτητὲς χωρὶς δυσαρέσκεια. Τὸ Βυζάντιο δὲν εἶχε ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὸν ἀραβικὸ κίνδυνο καὶ δὲν πῆρε τὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε ταλαιπωρηθεῖ πολὺ στὴν Περσία καὶ δὲν μποροῦσε νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάσταση στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη. Οἱ Ἰουδαῖοι τέλος βοήθησαν τοὺς Ἄραβες νὰ κατακτήσουν τὴν Παλαιστίνη, γιατὶ μισοῦσαν τοὺς Χριστιανούς.

Σοβαρὴ ἀντίσταση πρόβαλε τὸ Βυζάντιο τὸ 636 στὰ νότια τῆς λίμνης Τιβεριάδας (Παλαιστίνη) μὲ 30.000 στρατό. Ὁ στρατὸς ὅμως αὐτὸς νικήθηκε στὸν Ἱερομίακα (Γιαρμούκ), παραπόταμο τοῦ Ἰορδάνη, γιατὶ οἱ Ἄραβες πολεμοῦσαν μὲ πεῖσμα καὶ ἡρωϊσμό, ἐνῶ οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν πολλοὺς μισθοφόρους ἀρμενικῆς καὶ ἀραβικῆς καταγωγῆς. Ἔτσι, μέσα σὲ λίγο χρόνο, ἡ Ἱερουσαλὴμ (638), ἡ Βηρυτός, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ὁλόκληρη ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη, τὰ κέντρα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ, κατακτήθηκαν ὁριστικὰ ἀπὸ τοὺς Ἄραβες. Ἡ αἰτία τῆς εὔκολης ὑποταγῆς τῶν χωρῶν αὐτῶν δὲν εἶναι μόνο ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ καὶ τὸ μίσος ποὺ ἔτρεφαν οἱ μονοφυσίτες κάτοικοί τους ἀπέναντι στὸ ὀρθόδοξο Βυζάντιο.

Πρὶν ἀκόμη ὁλοκληρώσουν τὴν κατάκτηση τῆς Συρίας, οἱ Ἄραβες ἔκαναν εἰσβολὴ στὴν Αἴγυπτο καὶ μέσα σὲ δύο μόνο χρόνια (τέλος τοῦ 639 – 642) κατάλαβαν ὁλόκληρη τὴ χώρα. Περισσότερη ἀντίσταση πρόβαλε ἡ ἑλληνικὴ πόλη Ἀλεξάνδρεια, ποὺ ὑποτάχτηκε τελικὰ στοὺς Ἄραβες (651), ἀλλὰ διατήρησε τὴ θρησκευτική της ἐλευθερία πληρώνοντας ἕνα ὁρισμένο φόρο. Μὲ τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας χάθηκε γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ ἡ Αἴγυπτος, ὅπου 1000 περίπου χρόνια εἶχε ἀνθίσει ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Οἱ πιὸ πολλοὶ Αἰγύπτιοι ἀσπάστηκαν τὸν ἰσλαμισμό, μερικοὶ ὅμως ἔμειναν πιστοὶ στὸν χριστιανισμὸ καὶ

ὀνομάζονται Κόπτες. Μόλις τὸν 19ο αἰώνα τὸ ὀρθόδοξο πατριαρχεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας πῆρε νέα ζωὴ μὲ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Αἰγύπτου.

Κι ἐδῶ, ὁ κυριότερος λόγος τῆς εὔκολης ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου εἶναι ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς μισοῦσαν τοὺς Ἕλληνες καὶ βοήθησαν τοὺς νέους κατακτητές, γιατὶ νόμιζαν πὼς ἡ κυριαρχία τῶν Ἀράβων θὰ ἦταν καλύτερη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ Βυζάντιο δὲν κυβέρνησε καλὰ τὴν Αἴγυπτο, ἀλλὰ τὴν ἤθελε μόνο γιὰ νὰ τοῦ προμηθεύει σιτάρι καὶ νὰ πληρώνει φόρους. Καὶ οἱ Ἄραβες ὅμως δὲν ἔδειξαν ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν κι ἔτσι ἡ Αἴγυπτος ἔπεσε γρήγορα σὲ παρακμή.

19. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς

Οἱ Ἄραβες ὄχι μόνο δὲν κατάστρεψαν τὸν πολιτισμό, τὸν ὁποῖο βρῆκαν στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ποὺ κυρίεψαν, ἀλλὰ τὸν ἀνάπτυξαν ἀκόμη περισσότερο. Διατήρησαν τοὺς μεγάλους ἐμπορικοὺς δρόμους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπικοινωνοῦσαν οἱ χῶρες τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς. Ἔτσι, πολλὲς πόλεις ἔγιναν μεγάλες καὶ πλούσιες στὰ χέρια τῶν Ἀράβων, ὅπως ἡ Δαμασκός, ἡ Κόρδοβα, τὸ Κάϊρο καὶ ἡ Βαγδάτη, καὶ ἀναδείχτηκαν κέντρα γραμμάτων, ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας.

Μεγάλη ἀνάπτυξη παρουσίασε ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἔμαθαν στὴν Αἴγυπτο τὴ γεωργικὴ καὶ τὴν ἀρδευτικὴ τέχνη, τὴν μετάδωσαν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη. Καὶ σήμερα ἀκόμη διατηρεῖται τὸ ἀρδευτικὸ σύστημα ποὺ εἶχαν κατασκευάσει στὴν κοιλάδα τοῦ Γουαδαλκιβίρ. Ἔφεραν, τέλος, στὴν Εὐρώπη διάφορα δέντρα καὶ φυτά, ὅπως τὸ ζαχαροκάλαμο καὶ τὸ ρύζι ἀπὸ τὴν Ἰνδία, τὴ μουριά, τὰ φασόλια, τὸ βαμβάκι, τὴ βερυκοκιά κ.ἄ.

Οἱ Ἄραβες τελειοποίησαν πολλοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας, ὅπως τὴν κατασκευὴ τῆς πορσελάνης, τὴν κατεργασία τῶν μετάλλων καὶ τὴν ταπητουργία. Στὴν Κόρδοβα τῆς Ἰσπανίας τελειοποιήθηκε ἡ κατεργασία τῶν δερμάτων. Περίφημα ἦταν τὰ ξίφη καὶ τὰ λινὰ ὑφάσματα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ ἐγχειρίδια* τοῦ Τολέδου καὶ τὰ λεπτὰ ὑφάσματα τῆς Μουσούλης (μουσελίνες). Ἐπίσης ἡ χρυσοχοΐα, ἡ ἐλεφαντουργία* καὶ ἡ ξυλουργία εἶχαν ἀναπτυχθεῖ πολὺ στὸ ἀραβικὸ κράτος.

Στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἀράβων βοήθησε καὶ ἡ ἴδια ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας τους ποὺ ἔλεγε ὅτι τὸ ἐμπόριο ἦταν εὐχάριστο στὸ Θεό. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας ἦταν ἔμπο-

ρος. Οἱ Ἄραβες ἐμπορεύονταν καὶ στὴν ξηρά καὶ στὴ θάλασσα. Ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν σταυροφοριῶν, τὰ ἀραβικὰ πλοῖα κυριαρχοῦσαν στὴ Μεσόγειο καὶ ἔφταναν ὡς τὴν Ἰνδοκίνα καὶ τὶς ἀνατολικὲς ἀκτὲς τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ Τύρος, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Βηρυτὸς καὶ ἡ Βαρκελώνη ἔγιναν μεγάλα λιμάνια. Στὴν ξηρά, τὰ ἀραβικὰ καραβάνια ἔφταναν ὡς τὴν Κίνα καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀφρικῆς.

10. Τέμενος τῶν Ἀράβων στὴν Κόρδοβα

Ἀπὸ τὴν Ἀσία πῆραν οἱ Ἄραβες τὸ χαρτί, τὴν πυρίτιδα καὶ τὴ ναυτικὴ πυξίδα, τὰ ὁποῖα ἀργότερα ἔγιναν γνωστὰ καὶ στὴ Δύση.

Ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, ποὺ εἶχαν κάνει οἱ Σύριοι, γνώρισαν οἱ Ἄραβες τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία καὶ στὴ συνέχεια πρόσφεραν οἱ ἴδιοι πολλὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Μεγάλη πνευματικὴ ἀκμὴ σημειώθηκε στὴ Βαγδάτη, τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ *Ἀροὺν ἀλ Ρασίντ* (9ος αἰώνας), καὶ στὴν Ἰσπανία, ὅταν ἦταν χαλίφες οἱ *Ἀβδουραχμὰν Γ΄* καὶ *Χακὶμ Β΄* (10ος αἰώνας). Στὴν Κόρδοβα ὁ Χακὶμ ἵδρυσε μιὰ πολὺ μεγάλη βιβλιοθήκη, ποὺ εἶχε 600.000 τόμους βιβλίων.

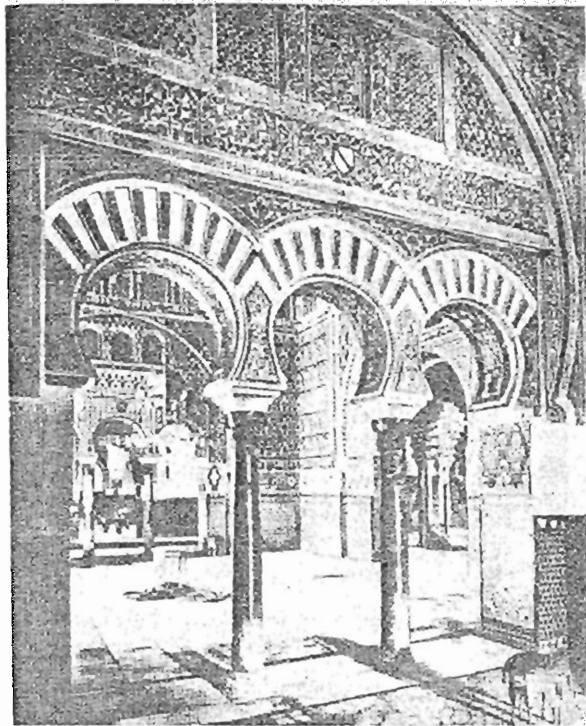
Οἱ Ἄραβες καλλιέργησαν μὲ ἐπιτυχία τὴν ποίηση, τὴ διηγηματογραφία, τὴν ἱστοριογραφία, τὴ φιλοσοφία καὶ τὰ μαθηματικά. Ἡ ὀνομασία "ἄλγεβρα" εἶναι ἀραβικὴ καθὼς καὶ οἱ ἀστρονομικοί ὅροι "ναδὶρ", "ζενὶθ" κ.ἄ. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογη ἦταν ἡ συμβολὴ τῶν Ἀράβων στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἰατρικῆς καὶ τὰ ἰατρικά τους συγγράμματα τὰ χρησιμοποιοῦσαν στὴν Εὐρώπη ὡς διδακτικὰ βιβλία μέχρι τὸν 17ο αἰώνα. Ἄραβες ἀλχημιστὲς προσπαθοῦσαν νὰ ἀνακαλύψουν τὴν "φιλοσοφικὴ λίθο", δηλαδὴ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μποροῦσαν νὰ μετατρέπουν τὰ μέταλλα σὲ χρυσάφι, κι ἔβαλαν ἔτσι τὶς βάσεις τῆς χημείας (τὴ λέξη χημεία τὴν πῆραν ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὴν ἔκαναν **alchemie** ἀπὸ ὅπου τὸ γαλλικὸ **la chemie** καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοσή του χημεία. Ἡ λέξη γράφεται λάθος μὲ η ἐνῶ ἔπρεπε νὰ γράφεται χυμεία). Ἀπὸ τοὺς Ἄραβες τῆς Ἰσπανίας γνώρισε ἡ Δύση τὴ φιλοσοφία καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τους ἦταν τὰ πρότυπα τῶν πρώτων εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ ἐπίδοση τῶν Ἀράβων στὶς *καλὲς τέχνες*. Στὴν Συρία γνώρισαν τὸ βυζαντινὸ ρυθμὸ καὶ τὸν τροποποίησαν σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς θρησκείας τους. Διατήρησαν τὸ βυζαντινὸ τροῦλο καὶ ἐπινόησαν μεγάλη ποικιλία τόξων σὲ σχῆμα γωνίας καὶ πετάλου. Πῆραν ἀκόμη ἀπὸ τὴν τέχνη τῶν Περσῶν τὶς λεπτὲς καὶ ψηλὲς κολόνες. Τὰ κυριότερα οἰκοδομήματα τῶν Ἀράβων εἶναι οἱ ναοί (τεμένη) καὶ τὰ ἀνάκτορα.

Τὰ ἀνάκτορα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ διαμερίσματα, ποὺ στολίζονται μὲ στοές. Ἐσωτερικοὶ κῆποι μὲ βρύσες καὶ συντριβάνια συμπλήρωναν τὰ ἀνακτορικὰ συγκροτήματα. Τὰ ἀραβικὰ ἀνάκτορα μοιάζουν μὲ τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ περσικά, ἀλλὰ εἶναι ἀνώτερα σὲ πολυτέλεια. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ περισσότερα δὲν ἦταν κατασκευασμένα μὲ στερεὰ ὑλικά, ἀλλὰ μὲ τοῦβλα καὶ ἀσβέστη, γκρεμίστηκαν καὶ γι' αὐτὸ λίγα δείγματα ἀραβικῶν οἰκοδομημάτων ὑπάρχουν σήμερα.

Ἡ ἀραβικὴ τέχνη ἔφτασε στὴ μεγαλύτερη ἀκμή της ἀπὸ τὸ 10ο ὡς τὸ 13ο αἰώνα. Τὰ πιὸ ὀνομαστὰ μνημεῖα εἶναι τὸ ἀνάκτορο τῆς *Ἀλάμπρας* (Γρανάδα, 13ος αἰώνας) καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ *Ἀλκαζὰρ* (Σεβίλλη, 14ος αἰώνας). Στὸ ἀνάκτορο τῆς Ἀλάμπρας, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι μονότονοι καὶ τὸ κάνουν νὰ μοιάζει μὲ φρούριο, ἐσωτερικὰ ὑπάρχουν περίπτερα, δεξαμενές, αὐλὲς καὶ συντριβάνια. Οἱ ὀροφὲς τῶν δωματίων

είναι κατασκευασμένες ἀπὸ πολύτιμο ξύλο καὶ στολισμένες μὲ ἀσήμι, σμάλτο, χρυσάφι καὶ πολύτιμες πέτρες. Ξεχωρίζουν ἰδιαίτερα *ἡ αἴθουσα τῶν πρεσβευτῶν* καὶ *ἡ αὐλὴ τῶν λεονταριῶν*. Τὰ τόξα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, οἱ κολόνες εἶναι πολύχρωμες καὶ τὰ παράθυρα ἔχουν διάφορα μεγέθη. Ἡ τεράστια αὐτὴ ποικιλία δίνει στὸ ἀνάκτορο μιὰ φαντασμαγορικὴ λαμπρότητα.

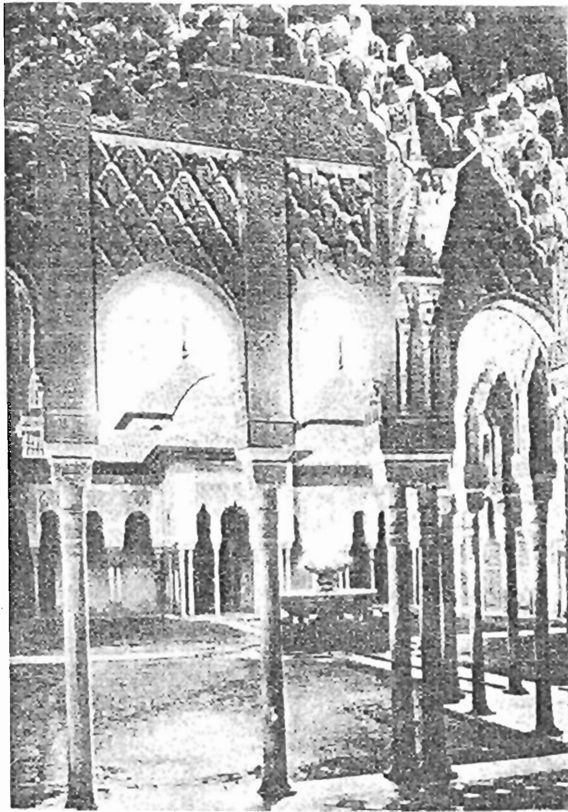

11. Ἡ αἴθουσα τῶν πρεσβευτῶν στὸ Ἀλκαζάρ. *(Σεβίλλη)*

Γιὰ θρησκευτικοὺς λόγους, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ δὲν ἀναπτύχτηκαν, ἐπειδὴ τὸ ἱερὸ βιβλίο τῶν Ἀράβων, τὸ Κοράνι, ἀπαγόρευε τὴν ἀπεικόνιση ἀνθρώπινων ἢ ἄλλων μορφῶν. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀνάπτυξη τῆς διακοσμητικῆς τέχνης καὶ τὴ δημιουργία τῶν *ἀραβουργημάτων*.

Τὰ ἀραβουργήματα γίνονταν πάνω σὲ κάθε γυμνὴ ἐπιφάνεια, στὶς ὀροφές, στοὺς τοίχους, στὰ τόξα καὶ ἀλλοῦ. Κατασκευάζονταν μὲ διάφορα ὑλικά, μάρμαρο, γύψο, ξύλο, μαρμαροκονίαμα*, καὶ σχηματίζονταν μὲ εὐθεῖες γραμμὲς συνδυασμένες σὲ κανονικὰ συμπλέγματα. Πολλὲς φορές, ἀντὶ γιὰ εὐθεῖες γραμμές, χρησιμοποιήθηκαν θέματα ἀπὸ τὸ φυτικὸ κόσμο, χωρὶς ὅμως νὰ εἰκονίζεται κάτι συγκεκριμένο.

Πολλὲς χριστιανικὲς ἐκκλησίες στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση διακο-

12. Ἡ αὐλὴ τῶν λεονταριῶν στὴν Ἀλάμπρα. *(Γρανάδα)*

σμήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἄραβες γύρω στὸ 10ο αἰώνα καὶ ἔχουν διάφορα ἀραβουργήματα, ποὺ σχηματίζουν συμπλέγματα μὲ ρητὰ ἀπὸ τὸ Κοράνι καὶ ἄλλα μουσουλμανικὰ γνωμικά. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ τόξα τῶν ναῶν αὐτῶν εἶναι στολισμένα μὲ γεωμετρικὰ σχήματα, μὲ σχέδια φυλωμάτων ἢ γράμματα λεπτῆς τέχνης, κατασκευασμένα ἀπὸ γύψο.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλεται κυρίως στοὺς Σύρίους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμβάλει οὐσιαστικὰ στὴ δημιουργία του, ἀφοῦ ἔμαθαν τὴν ἀραβικὴ γλώσσα καὶ δέχτηκαν τὸν ἰσλαμισμό. Γι' αὐτὸ θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς νὰ ὀνομάζεται *συριακὸς πολιτισμός*. Ἄλλωστε, οἱ περισσότεροι Ἄραβες, ποὺ διακρίθηκαν στοὺς διάφορους πολιτιστικοὺς τομεῖς, ἦταν Σύριοι. Ἀκόμη κι ὁ ἀραβικὸς στόλος, ποὺ διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὴ Μεσόγειο γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἦταν δημιούργημα τῶν Συρίων.

5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (300 – 641)

20. Ὁ ἀρειανισμός

Ὅπως εἴδαμε, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔδωσε στοὺς χριστιανοὺς τὴν ἐλευθερία νὰ ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα μὲ τὸ *διάταγμα τῶν Μεδιολάνων* (313), ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὴ συμφωνία καὶ τοῦ συνάρχοντά του, τοῦ Λικινίου. Ὅταν ἀργότερα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔγινε μονοκράτορας, ὑποστήριξε τὸ Χριστιανισμὸ καὶ ἀναγνώρισε ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους τὴ χριστιανική.

Ἐνῶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀγωνιζόταν νὰ ἐπιτύχει θρησκευτικὴ ἑνότητα στὸ κράτος του, πολλοὶ χριστιανοί, ποὺ εἶχαν φιλοσοφικὴ μόρφωση, θέλησαν νὰ κατανοήσουν τὰ δόγματα τῆς θρησκείας μὲ τὴ λογικὴ καὶ μερικοὶ ἔδωσαν σ' αὐτὰ ἑρμηνεία διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ παραδεχόταν ἡ ἐκκλησία. Οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς ἑρμηνεῖες τῶν δογμάτων, ποὺ λέγονται *αἱρέσεις*, προκάλεσαν ἀναστάτωση καὶ ταραχὲς στὴν ἐκκλησία καὶ εἶχαν δυσάρεστες συνέπειες στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ πρώτη αἵρεση, ποὺ χώρισε τὴν ἐκκλησία σὲ δύο μεγάλα στρατόπεδα, ἦταν τοῦ Ἀρείου. *Ὁ Ἄρειος*, σύγχρονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γεννήθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια εἶχε μεγάλη μόρφωση καὶ ἦταν ἀξιόλογος ἑρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του, ὁ Χριστὸς δὲν ἦταν θεός, ὅπως ὁ Πατέρας, οὔτε καὶ ὁμοούσιος* μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἦταν κτίσμα* τοῦ θεοῦ, τὸ πρῶτο καὶ τὸ πιὸ τέλειο. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου διαδόθηκε πολὺ στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἀνατολὴ καὶ δημιούργησε μεγάλη ἀναταραχὴ ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς. Ὁ Μ.

Κωνσταντῖνος δὲν ἔμεινε ἀδιάφορος, ἀλλὰ ἀμέσως συγκάλεσε τὴν *Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας* (325), μὲ τὴν ὁποία καταδικάστηκε ὁ ἀρειανισμὸς καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐξάπλωσή του. Στὴ σύνοδο αὐτὴ ὁ Ἄρειος ὑποστήριξε μὲ θάρρος τὴ διδασκαλία του, ἀλλὰ τὸν ἀντιμετώπισε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ποὺ εἶχε μεγάλη ρητορικὴ ἱκανότητα καὶ πολλὲς γνώσεις. Ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας διατύπωσε τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, μὲ τὸ ὁποῖο διακηρύχτηκε ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν ὁμοούσιος μὲ τὸν Πατέρα. Ἔτσι ἔμαθαν οἱ χριστιανοὶ τί πρέπει νὰ πιστεύουν, ὥστε νὰ μὴ παρασύρονται.

Ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Κωνστάντιος, δὲν ἀκολούθησε στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα τὸν πατέρα του, ἀλλὰ ἀναγνώρισε τὸν ἀρειανισμὸ ὡς ἐπίσημο δόγμα, εὐνόησε τὴν ἐξάπλωσή του καὶ ἔγινε αἰτία νὰ δημιουργηθοῦν θρησκευτικὲς ταραχὲς σὲ διάφορα μέρη τοῦ κράτους.

Ἄλλο σοβαρό κίνδυνο πέρασε ἡ ἐκκλησία καὶ ἀπὸ τὸν διάδοχο τοῦ Κωνστάντιου, τὸν Ἰουλιανό, ποὺ ἀποκήρυξε δημόσια τὸν χριστιανισμὸ καὶ προσπάθησε νὰ ξανακάνει τὴν εἰδωλολατρεία ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅμως οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχαν πιὰ πεθάνει καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ ν' ἀναστηθοῦν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ (363), ἡ Ἐκκλησία μπόρεσε νὰ συνεχίσει τὴ μεγάλη της ἀποστολὴ ἀνενόχλητη.

Ὁ ἀρειανισμὸς ὅμως δὲν εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Φανατικοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀρείου ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἡσυχία τοῦ κράτους. Ἀκόμη, παρουσιάστηκε μιὰ νέα παρόμοια αἵρεση, τοῦ Μακεδονίου, ποὺ ἀρνιόταν τὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τότε ὁ Θεοδόσιος ὁ Μέγας συγκάλεσε τὴν *Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (381), ποὺ συμπλήρωσε τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως καὶ ξανάφερε τὴν εἰρήνη στὴν Ἐκκλησία. Ἔτσι, στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου, ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε ὁριστικὰ ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἡ ἀρχαία εἰδωλολατρικὴ θρησκεία καὶ ὁ ἀρειανισμὸς ἐξαφανίστηκαν.

21. Ὁ μονοφυσιτισμός

Τὴ θρησκευτικὴ ἡσυχία τοῦ Βυζαντίου τὴν ἀνατάραξε καὶ ὁ πατριάρχης *Νεστόριος*, ποὺ τόνιζε ὑπερβολικὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλεγε ὅτι ἡ Παναγία γέννησε τὸ Χριστὸ ἄνθρωπο καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὀνομάζεται *Χριστοτόκος* καὶ ὄχι θεοτόκος. Ἀλλὰ μὲ τὴ *Γ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο* τῆς *Ἐφέσου* (431) ὁ Νεστόριος καθαιρέθηκε καὶ κατάφυγε στὴν Ἀντιόχεια.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Νεστόριου ἔφτασαν σὲ ἀντίθετα συμπεράσματα καὶ

δίδασκαν ὅτι ἡ θεία φύση τοῦ Χριστοῦ ἀποθέωσε τὴν ἀνθρώπινη. Ἐπειδὴ λοιπὸν δέχονταν ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν μόνο θεός, καὶ φαινομενικὰ μόνο ἄνθρωπος, ὀνομάστηκαν *μονοφυσίτες*. Μὲ τὴ *Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας (451)* καταδικάστηκαν κι αὐτοὶ ὡς αἱρετικοί, ἀλλὰ κατόρθωσαν νὰ διαδώσουν τὴ διδασκαλία τους στὴ Συρία, στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν Αἴγυπτο.

Ἀργότερα ὁ αὐτοκράτορας Ζήνων (474 – 491), μὲ τὸ *Ἑνωτικὸ* διάταγμα, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Α΄ (491 – 518) ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἕνωση τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ τὸ κατορθώσουν, γιατὶ τὰ αἴτια τῶν διαφωνιῶν δὲν ἦταν μόνο *θρησκευτικὰ* ἀλλὰ καὶ *ἐθνικά*. Ἐξαιτίας μάλιστα τοῦ "Ἑνωτικοῦ" δημιουργήθηκε σχίσμα * ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία (484 – 519), ποὺ ἀποκαταστάθηκε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Ἰουστίνος δὲν ἔλυσε τὸ πρόβλημα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, πέτυχε ὅμως νὰ ἐπιβάλει σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τὴν Ὀρθοδοξία ὡς τὸ μόνο ἐπίσημο δόγμα τοῦ κράτους.

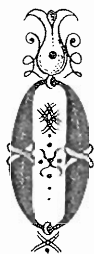
Ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου (610 – 641), ὁ πατριάρχης Σέργιος, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴ Συρία, ἔγραψε τὴν *ἔκθεση*, ὅπου διατύπωνε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε μόνο μία θέληση, τὴ θεϊκή, ποὺ ἀπορρόφησε τὴν ἀνθρώπινη. Αὐτὸ τὸ ἔκανε ὁ Σέργιος γιατὶ ἤθελε, ὅπως καὶ ὁ αὐτοκράτορας, νὰ ἐπιτύχει τὴ θρησκευτικὴ συμφιλίωση μὲ τὶς ἐπαρχίες τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου, ποὺ τὶς ἀπειλοῦσαν οἱ Πέρσες καὶ οἱ Ἄραβες καὶ στὶς ὁποῖες εἶχε διαδοθεῖ πολὺ ὁ μονοφυσιτισμός. Ἔτσι ὅμως δημιουργήθηκε ὁ *μονοθελητισμός*, ποὺ, ἀντὶ νὰ συμφιλιώσει τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς μονοφυσίτες, προκάλεσε νέο θρησκευτικὸ ζήτημα. Οἱ μονοφυσίτες, ἐπειδὴ δὲν ἤθελαν νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τὴν ὀρθόδοξη Κωνσταντινούπολη, προτίμησαν τοὺς Ἄραβες καὶ οἱ πιὸ πολλοὶ ἔγιναν μουσουλμάνοι.

6ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τῆς πρώτης περιόδου (330 – 641) δέχτηκε ρωμαϊκὲς καὶ ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ Κωνσταντινούπολη, ὡς διάδοχος τῆς ἀρχαίας Ρώμης, πῆρε πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καί, ἐπειδὴ βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, δέχτηκε διάφορα στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἦταν τὸ πιό σημαντικὸ στήριγμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Δύο ὅμως εἶναι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ: Ὁ ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμός. Ὅταν λοιπὸν μιλοῦμε γιὰ βυζαντινὸ πολιτισμό, ἐννοοῦμε τὸν ἑλληνικὸ χριστιανικὸ πολιτισμὸ στὴ μεσαιωνικὴ περίοδο. Μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ παρουσιάστηκε τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς καὶ σπουδαίους χριστιανοὺς καὶ εἰδωλολάτρες συγγραφεῖς ἔγινε σκληρὸς ἰδεολογικὸς ἀγώνας. Τελικὰ ἐπικράτησε ὁ Χριστιανισμός, ποὺ ἐπέτρεψε νὰ διατηρηθοῦν καὶ νὰ ἀναπτυχτοῦν ἀκόμη περισσότερο πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Στὰ πλαίσια τῆς μελέτης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς τῶν βυζαντινῶν περιέχονται τὰ γράμματα, οἱ τέχνες, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα καθὼς καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους. Τὸ Βυζάντιο ἀνάπτυξε ἀξιόλογο πολιτισμὸ (330 – 1453), ποὺ ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση σὲ πολλὰ ἔθνη, γι' αὐτὸ ἔχει παγκόσμια σημασία καὶ ἐνδιαφέρει ἄμεσα τοὺς περισσότερους λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἐπιστήμονες μελετοῦν μὲ ἐνδιαφέρον καὶ ἀγάπη τὴν περίοδο αὐτὴ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

22. Ἡ παιδεία

Τὸ βυζαντινὸ κράτος ἔχει σημαντικὴ θέση στὴν παγκόσμια ἱστορία, γιατὶ διατήρησε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση καὶ τὴν κληροδότησε στὴ νεώτερη ἐποχή. Οἱ πολίτες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἦταν κυρίως Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι Ἀσιάτες, ποὺ εἶχαν ὡς ἐθνική τους γλώσσα τὴν ἑλληνική. Ἄλλωστε μόνο ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία μποροῦσε νὰ μορφώσει. Γι' αὐτὸ οἱ Βυζαντινοί, διατηρώντας στὶς βιβλιοθῆκες τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὡς ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας, τὰ ἀντέγραφαν μὲ ἐπιμέλεια καὶ τὰ μελετοῦσαν προσεχτικά. Ἔτσι ἡ *παιδεία* ἦταν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴ μικρότερη ὡς τὴ μεγαλύτερη βαθμίδα.

Στὸ βυζαντινὸ κράτος δὲν ὑπῆρχε καθορισμένο σχολικὸ πρόγραμμα, ὅπως ἔχουμε σήμερα. Οἱ γονεῖς, ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνική τους θέση, κανόνιζαν πότε θὰ πήγαιναν τὰ παιδιά τους στὸ σχολεῖο. Γι' αὐτὸ ἄλλα παιδιὰ ἄρχιζαν τὸ σχολεῖο στὰ πέντε τους χρόνια, ἄλλα στὰ ἕξι καὶ τὰ πιὸ πολλὰ στὰ ἑπτὰ καὶ στὰ ὀχτώ. Οἱ βαθμίδες τοῦ σχολείου στὰ βυζαντινὰ χρόνια ἦταν τρεῖς, ὅπως καὶ σήμερα.

Τὰ *πρῶτα γράμματα* ποὺ μάθαιναν τὰ παιδιὰ στὰ κατώτερα σχολεῖα ὀνομάζονταν «τὰ τῆς παιδείας πρότερα γράμματα» κι ἐπειδὴ τὰ κείμενα ἦταν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὀνομάζονταν καὶ «τὰ ἱερὰ γράμματα». Τὰ πρῶτα αὐτὰ γράμματα ἦταν *ἀνάγνωση* καὶ *γραφή*. Ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν νὰ διαπλάσει καλοὺς Χριστιανοὺς καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν μαθητῶν ἦταν κυρίως θρησκευτικὰ βιβλία, ὅπως τὸ Ψαλτήρι, ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη κ.ἄ. Τὸ Ψαλτήρι ὄχι μόνο τὸ διάβαζαν, ἀλλὰ ὁρισμένα κομμάτια του τὰ ἔψελναν, γιὰ νὰ μάθουν νὰ ψέλνουν καὶ στὶς ἐκκλησίες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση καὶ τὴ γραφή, οἱ μαθητὲς μάθαιναν καὶ ἀριθμητική. Οἱ χῶροι, ὅπου στεγάζονταν τὰ κατώτερα σχολεῖα, δὲν ἦταν σὰν τοὺς σημερινούς. Οἱ δάσκαλοι ἦταν κυρίως κληρικοί, ἱερεῖς ἢ μοναχοί, καὶ τὰ μαθήματα γίνονταν σὲ φτωχικὰ δωμάτια ἢ στὶς αὐλὲς καὶ τοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν. Πολλὲς φορὲς μάλιστα τὰ μοναστήρια δέχονταν καὶ ἐξωτερικοὺς μαθητές, ποὺ διδάσκονταν τὰ μαθήματά τους στὰ κελλιά.

Στὴν αἴθουσα τῶν παραδόσεων ὑπῆρχε ὁ *«διδασκαλικὸς θρόνος»*, ὅπως ἔλεγαν τὴν ἕδρα, καὶ τὰ καθίσματα τῶν μαθητῶν, ποὺ λέγονταν *«σκίμποδες»* ἢ *«ἀναβάθραι»*. Ὅταν δὲν ὑπῆρχαν καθίσματα οἱ μαθητὲς

κάθονταν στὸ ἔδαφος, πάνω σὲ *«διφθέρας»* ἢ *«προβέας*»*. Ὑπῆρχε ἀκόμη στὴν αἴθουσα τὸ *«ἀναλογεῖον»*, ἀπὸ ὅπου ἔπαιρναν οἱ μαθητὲς τὰ βιβλία καὶ διάβαζαν. Οἱ τοῖχοι ἦταν διακοσμημένοι μὲ διδακτικὲς ἐπιγραφές, ὅπως «Θεὸν φοβοῦ», «τὸν Βασιλέα τίμα»,«γονεῖς σέβου» κ.ἄ.

Οἱ μαθητὲς ἔφερναν μαζί τους στὸ σχολεῖο διάφορα ἀντικείμενα. Ὁ *«μάρσιπος»* ἢ *«δέρρις»* ἦταν ἕνας δερμάτινος σάκος, ποὺ μέσα ἔβαζαν τὰ βιβλία τους, τὴν *«παράγραφο»* καὶ τὸ *«πινακίδιον»* ἢ *«πινακίδα»*. Ἡ παράγραφος ἦταν ὁ χάρακας, γιὰ νὰ κάνουν εὐθεῖες γραμμές, καὶ τὸ πινακίδιο ἦταν μία ξύλινη πλάκα, ἀλειμμένη μὲ κερί. Τὸ πινακίδιο μποροῦσε νὰ ἔχει δύο ἢ περισσότερες πλάκες καὶ ἀνάλογα λεγόταν δίπτυχο, τρίπτυχο ἢ πολύπτυχο. Ἐκεῖ πάνω ἔγραφαν οἱ μαθητὲς μ' ἕνα μυτερὸ ἀντικείμενο, ποὺ λεγόταν *«γραφεῖον»*. Μέσα στὸ μάρσιπο ἔβαζαν ἀκόμη τὴ *«σμίλη»*, δηλαδὴ ἕνα μαχαιράκι γιὰ νὰ ξύνουν τὸ καλάμι, μὲ τὸ ὁποῖο ἔγραφαν, καὶ *«ψήφους»*, ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦσαν στὴν ἀριθμητική.

Γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ ἐπίσης εἶχαν οἱ μαθητὲς τὸ *«ἀβάκιον»*, μία πλάκα μὲ πλαίσιο ὑψωμένο γύρω γύρω. Ἐκεῖ ἔριχναν ἄμμο καὶ μέ τὸ δάχτυλο ἔγραφαν καὶ ἔκαναν διάφορους ὑπολογισμούς. Μέσα στὴ *«θήκη»* ἔβαζαν τὰ *«κονδύλια»* μὲ τὰ ὁποῖα ἔγραφαν. Τὰ κοντύλια ἦταν κατασκευασμένα ἀπὸ καλάμι, γι' αὐτὸ ἡ θήκη λεγόταν *«καλαμάριον»*, λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὸ μελανοδοχεῖο.

Ἡ φοίτηση στὰ κατώτερα σχολεῖα κρατοῦσε συνήθως τρία χρόνια. Οἱ μαθητὲς τελείωναν σὲ ἡλικία 10 ὡς 12 ἐτῶν καὶ πήγαιναν ἀμέσως στὸ ἀνώτερο σχολεῖο, τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα.Τὸ σχολεῖο αὐτὸ λεγόταν *«τοῦ γραμματικοῦ»* καὶ ἡ φοίτηση διαρκοῦσε 3 – 4 χρόνια. Ὁ δάσκαλος λεγόταν *«γραμματιστής»* καὶ *«γραμματοδιδάσκαλος»*.

Ὕστερα παρακολουθοῦσαν μαθήματα σὲ ἀνώτερες σχολές,ποὺ ὑπῆρχαν στὶς διάφορές πόλεις τοῦ ἀπέραντου βυζαντινοῦ κράτους, ὅπως στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴν Ἀντιόχεια, στὴν Ἔδεσσα (τοῦ Εὐφράτη), στὴ Βηρυτὸ καὶ ἀλλοῦ. Οἱ σχολὲς τῶν εἰδωλολατρῶν ἢ εἶχαν γίνει χριστιανικὲς ἢ εἶχαν πάψει νὰ λειτουργοῦν, ὅπως ἡ νεοπλατωνικὴ σχολὴ τῆς Ἀθήνας, ποὺ εἶχε κλείσει στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ (529) καὶ οἱ ἑπτὰ τελευταῖοι καθηγητές της εἶχαν καταφύγει στὴν Περσία. Ἐκεῖ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ εὐχαρίστηση ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τῆς Περσίας Χοσρόη, δίδαξαν πολλὰ χρόνια καὶ μετάφρασαν στὴν περσικὴ γλώσσα ἔργα τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη.

Στὶς ἀνώτερες σχολὲς οἱ Βυζαντινοὶ σπούδαζαν *ρητορική*, ποὺ ἦταν χρήσιμη καὶ στοὺς κληρικοὺς καὶ στοὺς ἄλλους πολίτες, καὶ *φιλοσοφία*, δηλαδὴ λογική, ἠθική, δογματικὴ καὶ μεταφυσική. Ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους μελετοῦσαν κυρίως τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Στωϊκούς. Πολὺ μεγάλη ἀνάπτυξη εἶχε τὸ πανεπιστήμιο τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ λεγόταν *Πανδιδακτήριο*, καὶ ἦταν γνωστὸ καὶ ὡς «Πανεπιστήμιο τῆς Μαγναύρας», ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κτηρίου ὅπου στεγαζόταν. Τὸ εἶχε ἱδρύσει ὁ αὐτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄ ὁ Μικρὸς (425) μὲ τὴν παρακίνηση τῆς γυναίκας του Εὐδοκίας (βλ.§ 5). Ἀφοῦ οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις παρουσίαζαν μεγάλη πνευματικὴ κίνηση, δὲν ἦταν σωστὸ ἡ πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη νὰ εἶναι καθυστερημένη στὸν τομέα αὐτό.

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Πανδιδακτηρίου καθόριζε νὰ ὑπάρχουν 31 διδάσκαλοι: 10 γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γραμματική, 5 γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ρητορική, 10 γιὰ τὴ λατινικὴ γραμματική, 3 γιὰ τὴ λατινικὴ ρητορική, 2 γιὰ τὸ δίκαιο καὶ 1 γιὰ τὴ φιλοσοφία. Ὅλοι οἱ καθηγητὲς ἦταν Ἕλληνες καὶ εἶχαν τὸν τίτλο τοῦ κόμη. Ὅποιος δίδασκε στὶς ἀνώτερες σχολὲς λεγόταν «οἰκουμενικὸς διδάσκαλος» ἢ «διδάσκαλος τῶν διδασκάλων» ἢ «μέγας διδάσκαλος» ἢ «ὕπατος τῶν διδασκάλων». Φοιτητὲς ἔρχονταν ἀπ' ὅλο τὸ κράτος καθὼς καὶ ξένοι, ὅπως ὁ ὀνομαστὸς Ἀρμένιος *Μεσρώβ* (Μεσρώπιος, 441 μ.Χ.) ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔμαθε τὰ ἑλληνικά, σχημάτισε τὸ ἀρμενικὸ ἀλφάβητο καὶ μετάφρασε διάφορα χριστιανικὰ ἔργα.

23. Ἡ λογοτεχνία

Στὴ λογοτεχνία παρατηροῦμε ὅτι ἔπαυσαν νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴ μυθολογία, ὅπως ἦταν ἑπόμενο. Τὸ θέατρο εἶχε παρακμάσει καὶ ἡ διανόηση γενικὰ ὑπηρετοῦσε τὴ χριστιανικὴ πίστη. Σοβαρὸ ἐμπόδιο ἀκόμη ἦταν καὶ ἡ γραφόμενη γλώσσα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ στὴ γλώσσα ποὺ μιλιόταν εἶχε δημιουργηθεῖ χάσμα ἀπὸ τὰ ἀλεξανδρινὰ ἀκόμη χρόνια, ποὺ εἶχε γίνει πολὺ μεγάλο στοὺς πρώτους αἰῶνες μ.Χ.

Ἡ ὀμορφιὰ καὶ ἡ δύναμη τοῦ ἔργου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἶχαν θαμπώσει τόσο πολὺ τοὺς λογίους τοῦ Βυζαντίου, ὥστε θεωροῦσαν ὑποχρέωσή τους ν' ἀκολουθοῦν μὲ αὐστηρότητα τοὺς κανόνες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματικῆς. Αὐτὴ ἡ προσκόλληση στὸ τυπικὸ καὶ στὸ λεξιλόγιο τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ἐμπόδιζε τὴν ἐλεύθερη δημιουρ-

γία τῶν λογοτεχνῶν. Γιὰ νὰ διατυπώσουν τὶς σκέψεις τους, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ σύγχρονή τους γλώσσα καὶ ὄχι τὴν ἀρχαία, μὲ τὴν ὁποία βασάνιζαν καὶ καταπίεζαν τὰ διανοήματά τους. Ἔχαναν λοιπὸν οἱ λογοτέχνες τὴ δροσερότητα τῆς ἐκφράσεως καὶ τὸν αὐθορμητισμὸ τῆς ἐμπνεύσεως. Πολλοὶ ὅμως συγγραφεῖς, προικισμένοι μὲ ἰσχυρὸ λογοτεχνικὸ ταλέντο, ξεπέρασαν αὐτὰ τὰ ἐμπόδια καὶ ἀναδείχτηκαν ἱκανοὶ λογοτέχνες, ὅπως π.χ. οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιητὲς καὶ οἱ θεολόγοι.

Οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ ποιητὲς ἐξακολούθησαν νὰ μιμοῦνται τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, ποὺ στηρίζονταν στὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, στὴν προσωδία. Γρήγορα ὅμως κατόρθωσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτὰ καὶ νὰ στηρίξουν τὸ ρυθμὸ τῶν ποιημάτων τους στὸν ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν, στὸν τόνο καὶ πολλὲς φορὲς στὴν ὁμοιοκαταληξία. Αὐτὴ λοιπὸν τὴν περίοδο καθιερώθηκε καὶ ἐπικράτησε στὴν ποίηση νέο μετρικό σύστημα, μὲ βάση τὸν τονισμό.

Αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ποιημάτων, ποὺ στηρίχτηκαν πολὺ στὴ μουσική, ὀνομάστηκε *ὕμνος* καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρωτότυπα δημιουργήματα τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ *προοίμιο*, ποὺ εἶναι μία ἢ δύο εἰσαγωγικὲς στροφές, τὴν κύρια *στροφὴ* καὶ τέλος εἴκοσι ὡς τριάντα ἄλλες στροφές, σὲ μορφὴ ὅμοια μὲ τὴν κύρια. Ὁ τελευταῖος στίχος κάθε στροφῆς λέγεται *ἐφύμνιο* καὶ τὸν ἔψελναν οἱ πιστοὶ ὅλοι μαζί.

Ἀνάλογα λοιπὸν μὲ τὰ μέτρα ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ βυζαντινοὶ ποιητές, τοὺς χωρίζουμε σὲ δύο κατηγορίες: αὐτοὺς ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τοὺς *μελωδούς*.

Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν ὁ *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Συνέσιος τῆς Πτομελαΐδας, ὁ Γεώργιος Πισίδης* καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ τὸν Γρηγόριο σώζονται 18.000 στίχοι σὲ διάφορα ἀρχαῖα μέτρα. Τὰ ποιήματά του ἔχουν ἄφθαστο λυρισμό, πάθος καὶ μεγαλοπρέπεια, ὅμως ἡ γλώσσα τους καὶ τὸ εἶδος τοῦ μέτρου ἔγιναν αἰτία νὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Παρ' ὅλα αὐτά, ποιητικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ πανηγυρικοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου ἔχουν σωματωθεῖ σὲ ὕμνους μεταγενέστερων ὑμνογράφων, ὅπως τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε...» ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ, τὸν ἐπίσκοπο Μαϊουμᾶ. Οἱ ὕμνοι τοῦ Συνέσιου εἶναι χριστιανικοὶ μὲ φιλοσοφικὲς ἰδέες, σὲ μέτρα ἀνακρεόντεια, ἐνῶ τοῦ Πισίδη εἶναι σὲ μέτρα ἰαμβικά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τοῦ Πισίδη, περίφημο ἦταν ἐκεῖνο ποὺ ἐξυμνοῦσε τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὴν ἀπόκρουση τῶν Ἀβάρων, ὅταν εἶχαν πολιορκήσει τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ὁ

Πισίδης εἶχε ποιητικὸ ταλέντο καὶ μιμήθηκε μὲ τόση ἐπιτυχία τὰ μέτρα τοῦ Εὐριπίδη, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ ἔλεγαν: «τίς στιχίζει κρεῖττον Εὐριπίδης ἢ Πισίδης».

Στὴ δεύτερη κατηγορία, στοὺς μελωδοὺς δηλαδή, ξεχωριστὴ θέση ἔχει ὁ μεγαλύτερος ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὁ ὑμνογράφος *Ρωμανὸς* (τέλη τοῦ 5ου αἰώνα). Ὁ Ρωμανὸς καταγόταν ἀπὸ τὴ Συρία, εἶχε πάρει ἑλληνικὴ μόρφωση καὶ πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἔγραψε τὰ ποιήματά του.

Ὁ μελωδὸς αὐτὸς ἐξυμνεῖ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ, τὶς πράξεις τῶν ἁγίων καὶ γεγονότα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς χριστιανικὲς γιορτές.Χρησιμοποιεῖ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ διήγησή του ἔχει δραματικότητα. Ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στοὺς μεταγενέστερους ὑμνογράφους ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ, καὶ ἡ φήμη του ἦταν τέτοια ὥστε ὀνομάστηκε Πίνδαρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως.

Ἀπὸ τοὺς πιὸ ὡραίους ὕμνους του εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀναφέρονται στὴ Δεύτερη Παρουσία («Ὅταν ἔλθης ὁ Θεὸς ἐπὶ γῆς μετὰ δόξης»), στὴν προδοσία τοῦ Ἰούδα, στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ («Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει») κ.ἄ. Σήμερα σώζονται 85 περίπου ἀπὸ τοὺς περίφημους ὕμνους του. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι καὶ ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος γράφτηκε ἀπὸ τὸ Ρωμανὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Πισίδη ἢ τὸν πατριάρχη Σέργιο, αὐτὸν ποὺ διακρίθηκε στὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἀβάρων.Τὸ πάθος, μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει γραφεῖ αὐτὸς ὁ ὕμνος, καὶ ἡ ὀμορφιά του προκαλοῦν ἔντονη θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ συγκίνηση. Ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς ἀνακηρύχτηκε ἅγιος ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία (γιορτ. 1 Ὀκτ.).

Μὲ τὸ νέο μετρικὸ σύστημα ἀναπτύχτηκε καὶ τὸ *ἐπίγραμμα*, ποὺ καλλιεργήθηκε ἰδιαίτερα. Πάρα πολλὰ ἐπιγράμματα εἶναι ἀφιερωμένα στοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας. Πολλὰ ἄλλα ἀξιόλογα ἀναφέρονται εἴτε στὴν καθημερινὴ ζωὴ εἴτε στὸ σεβασμὸ γιὰ τοὺς μεγάλους σοφοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

Τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Πλάτωνα:

Ψυχὴν ἀνειπὼν ἀθάνατον ὁ Πλάτων
ἀφῆκε δόξαν ἀθάνατον ἐν βίῳ.

Στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τέλος ἀνήκει καὶ τὸ μυθιστόρημα. Τὸ εἶδος αὐτό, ἄγνωστο στὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, εἶναι δημιούργημα τῆς

ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς καὶ καλλιεργήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινούς. Οἱ μυθιστοριογράφοι παίρνουν σὰν θέματα περιπετειώδεις ὑποθέσεις ἀπὸ τὴ ζωή. Ὁ ἥρωας καὶ ἡ ἡρωίδα παρουσιάζονται συνήθως ὡς πρόσωπα μὲ ἀδυναμίες μεγαλύτερες ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ σώζονται ἢ μὲ τὴν τύχη ἢ μὲ τὴ βοήθεια φίλων.

Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ἂν οἱ μυθιστοριογράφοι ἤταν χριστιανοὶ ἢ εἰδωλολάτρες, γιατὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα φαίνεται πολὺ λίγο μέσα στὰ ἔργα τους.Πάντως, στὴ διαμόρφωση τοῦ μυθιστορήματος μεγάλη ἐπίδραση ἄσκησε ὁ Χριστιανισμὸς καὶ αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς προσπαθοῦν πάντα νὰ διατηρήσουν τὴν ἠθικὴ τελειότητα τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἡρωίδων. Τὸ μυθιστόρημα ἤταν τὸ πιὸ ἀγαπητὸ λογοτεχνικὸ εἶδος αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ διαδόθηκε ὡς τὴ Δύση, ὅπου καὶ ἀναπτύχτηκε.

Οἱ σπουδαιότεροι μυθιστοριογράφοι στὰ χρόνια αὐτὰ (πρώτη περίοδος) εἶναι τρεῖς· ὁ *Ἡλιόδωρος*, ὁ *Ἀχιλλεὺς Τάτιος* καὶ ὁ *Λόγγος*. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ἀναδείχτηκε ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους στὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση τῶν ἡρώων του.

24. Ἡ ἱστορία

Πρῶτοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοί, ὅπως ὁ *Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου*, ποὺ ἔγραψε ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρουσιάζονται συγγραφεῖς, ποὺ ἱστοροῦν μὲ ἀκρίβεια καὶ παραστατικότητα τὰ σύγχρονά τους γεγονότα, χωρὶς νὰ παύουν νὰ μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς καὶ νὰ γράφουν σὲ γλώσσα ἀρχαΐζουσα. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴ δουλικὴ μίμηση καὶ δείχνουν ἀνεξαρτησία. Αὐτοὶ εἶναι οἱ *ἱστορικοί*. Πολλοὶ ἱστορικοὶ ἀναδείχτηκαν ὡς τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους καί μᾶς ἔδωσαν μιὰ ὁλοκληρωμένη ἐξιστόρηση τῶν πιὸ ἀξιόλογων γεγονότων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ πιὸ σημαντικὸς ἱστορικὸς εἶναι ὁ *Προκόπιος*. Γεννήθηκε στὴν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης καὶ χρημάτισε βοηθὸς καὶ σύμβουλος τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου. Ἔτσι ἀκολούθησε τὸ Βελισάριο σ' ὅλες του τὶς ἐκστρατεῖες, στὴν Ἀφρική, στὴν Ἰταλία καὶ στὸ δεύτερο περσικὸ πόλεμο, κι ἐπειδὴ ἔζησε τὰ γεγονότα ἀπὸ πολὺ κοντά, μᾶς δίνει αὐθεντικὲς πλη-

ροφορίες. Σὰν ἱστορικὸς διακρίνεται γιὰ τὴ μεγάλη του ἀκρίβεια καὶ θεωρεῖται ἄξιος συνεχιστὴς τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἱστορικῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητας.

Ὁ Προκόπιος ἔγραψε τρία ἔργα: 1) Ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ὀκτώ, 2) «Περὶ κτισμάτων πραγματεία» καὶ 3) τὰ «Ἀνέκδοτα». Στὸ πρῶτο, τὶς ἱστορίες, παρουσιάζονται μὲ ἀκρίβεια περιγραφῆς οἱ διάφοροι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Στὸ δεύτερο, τὸ «Περὶ κτισμάτων», ἀναφέρονται οἱ πόλεις, τὰ φρούρια, τὰ δημόσια λουτρά, οἱ βιβλιοθῆκες καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, ποὺ χτίστηκαν στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Στὸ τρίτο, τὰ «Ἀνέκδοτα», ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρουσιάζονται γεγονότα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορα, τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς αὐλῆς τους.

Τὸ ἔργο τοῦ Προκοπίου συνεχίζουν ὁ *Ἀγαθίας*, ὁ *Μένανδρος* καὶ ὁ *Θεοφύλακτος Σιμοκάττης* (στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου). Ὁ τελευταῖος ἔγραψε τὴν ἱστορία τοῦ Τιβερίου καὶ τοῦ Μαυρικίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ποὺ ἀναφέρονται σὲ σύγχρονα γεγονότα, ἀναπτύχτηκε τότε κι ἕνα ἄλλο πρωτότυπο εἶδος ἱστορίας, ἡ *χρονογραφία*. Ὁ χρονογράφος δὲν ἐξιστορεῖ μόνο γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ γυρίζει στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Ἀδάμ, γράφει τὴν ἱστορία ὅλων τῶν λαῶν καὶ φτάνει ὡς τὴν ἐποχή του. Τὸ ἔργο τοῦ χρονογράφου, ποὺ ὀνομάζεται «σύνοψις ἱστοριῶν» ἤ «χρονικὸν» ἢ «χρονογραφία », εἶναι παγκόσμια ἱστορία γραμμένη γιὰ τὸ λαό.

Οἱ χρονογραφίες γράφονταν στὴ δημοτικὴ γλώσσα καὶ εἶχαν διαδοθεῖ πολὺ ὄχι μόνο στοὺς Βυζαντινοὺς ἀλλὰ καί, μεταφρασμένες, σὲ ξένους λαούς.

Ὁ παλιότερος καὶ σπουδαιότερος χρονογράφος εἶναι ὁ *Ἰωάννης Μαλάλας*, ποὺ ἔζησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας. Ἡ χρονογραφία του ἔγινε ὑπόδειγμα γιὰ τὶς ἱστορίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἀξία ὅμως ἔχει μόνο ὅπου ἀναφέρει γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέα ἢ δίνει εἰδήσεις γιὰ τὴ ζωὴ τῶν συγχρόνων του. Στὴν ἀφήγηση τοῦ παρελθόντος ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα ὑστερεῖ, γιατὶ ὑπάρχει σύγχυση καὶ ἀσάφεια· π.χ. ὁ Διόνυσος παρουσιάζεται σὰν συγγραφέας, ποὺ ἔγραψε γιὰ τὰ ἀμπέλια καὶ τὴ γεωργία, ὁ φιλόσοφος Θαλῆς παρουσιάζεται σὰν ἱστορικὸς κ.ἄ. Οἱ χρονογραφίες δηλαδὴ ἔχουν ἱστορικὰ σφάλματα καὶ εἶναι γραμμένες χωρὶς λογοτεχνικὴ διάθεση καὶ σὲ ἀκαλαίσθητο ὕφος.

᾿Ιδιαίτερο εἶδος ἱστοριογραφίας εἶναι οἱ *Βίοι Ἁγίων*. Οἱ συγγραφεῖς τους εἶναι κυρίως μοναχοί, ποὺ προσπαθοῦσαν, μὲ τὴ διήγηση τῶν μαρτυρίων καὶ τῆς ἁγνότητας τοῦ ἁγίου, νὰ δυναμώσουν τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα τοῦ λαοῦ. Προσπαθοῦσαν ἀκόμη νὰ καταπολεμήσουν τὶς ξένες θρησκεῖες καὶ τὶς αἱρέσεις.

᾿Ανάμεσα στοὺς βιογράφους ἁγίων ξεχωριστὴ θέση ἔχει ὁ *Ἰωάννης Μόσχος*, ποὺ ἔζησε στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰώνα. Τὸ βιβλίο του, ποὺ ὀνομάζεται «*Λειμών*» ἢ «*Λειμωνάριον*», μεταφράστηκε στὴ λατινικὴ γλώσσα καὶ ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὴ Δύση. Περιέχει ἀνέκδοτα, ἀξιόλογες πράξεις καὶ πρὸ πάντων θαύματα ἁγίων. Πολλὲς φορὲς οἱ «Βίοι τῶν ἁγίων» ἔχουν φιλολογικὴ ἀξία. Ἡ γλώσσα τοῦ Μόσχου, χωρὶς περιττὰ στολίδια, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Ἔσσελιγγ «ἀληθινὸ χρυσωρυχεῖο» καὶ οἱ ἁπλὲς πνευματικὲς ἱστορίες του εὐχαριστοῦν καὶ διδάσκουν. ᾿Αξίζει ἰδιαίτερα ἐπίσης νὰ ἀναφερθεῖ ὁ «Βίος τοῦ Μ. ᾿Αντωνίου», ποὺ γράφτηκε ἀπὸ τὸ Μ. ᾿Αθανάσιο.

25. Ἡ θεολογία

Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο οἱ Βυζαντινοὶ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ θεολογία, γιατὶ τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἦταν τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ μεγαλύτερα τῆς ἐποχῆς. ᾿Ενῶ οἱ εἰδωλολάτρες συγγραφεῖς προσπαθοῦσαν νὰ σώσουν τὴν εἰδωλολατρεία, ποὺ κλονιζόταν, τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἀντίθετα τοὺς παρακινοῦσε ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐνισχύσουν τὴ θέση τῆς νέας θρησκείας, νὰ κατανοήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, νὰ μεταδώσουν τὴ διδασκαλία του καὶ νὰ τὸν προφυλάξουν ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ ἀπὸ τὶς αἱρέσεις.

Γι' αὐτὸ οἱ θεολόγοι συγγραφεῖς αὐτῆς τῆς περιόδου διακρίνονται σὲ δύο κατηγορίες, τοὺς *εἰδωλολάτρες* καὶ τοὺς *χριστιανούς*. ᾿Απὸ τοὺς πρώτους σπουδαιότεροι εἶναι ὁ *Λιβάνιος* καὶ ὁ αὐτοκράτορας *Ἰουλιανός*. Ὁ Λιβάνιος (314 – 393) ἀντιπαθοῦσε τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, γιατὶ νόμιζε ὅτι αὐτὴ ἀπομάκρυνε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση κι ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ποὺ ὁ ἴδιος τὰ ἀγαποῦσε καὶ τὰ μελετοῦσε μὲ πολὺ ζῆλο.

Ὁ Λιβάνιος γεννήθηκε στὴν ᾿Αντιόχεια καὶ σπούδασε φιλοσοφία καὶ ρητορική. Δίδαξε τὴ ρητορικὴ στὶς σχολὲς ποὺ ἵδρυσε ὁ ἴδιος στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Νικομήδεια καὶ τὴν ᾿Αντιόχεια καὶ μαθητές του ἦταν ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι διδάσκαλοι τῆς ᾿Εκκλησίας. Ὁ Λιβάνιος

ἔγραψε, σὲ ὕφος ἔντεχνο καὶ ρητορικό, λόγους, διηγήσεις, μελέτες καὶ ἐπιστολές. Σώθηκαν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του, ποὺ δίνουν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ ἄλλος εἰδωλολάτρης θεολόγος εἶναι ὁ Ἰουλιανὸς (361 – 363). Εἶχε σπουδάσει κι αὐτὸς φιλοσοφία καὶ ρητορικὴ στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τῆς Ἀθήνας. Ἄρχισε νὰ αἰσθάνεται ἀντιπάθεια γιὰ τὸ χριστιανισμὸ ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Κωνστάντιος τὸν ἔκλεισε σὲ μοναστήρι, μαζὶ μὲ τὸν ἀδερφό του Γάλλο. Ὅταν λοιπὸν ἔγινε αὐτοκράτορας, προσπάθησε νὰ ξαναφέρει στὴν ζωὴ τὴν ἀρχαία θρησκεία. Λένε ὅτι ζήτησε τὴ συμβουλὴ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ πῆρε τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

Εἴπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσαν, ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.

Τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ νέα θρησκεία, ὁ Ἰουλιανὸς τὶς ἀνάπτυξε σὲ ἐπιστολὲς καὶ σὲ εἰδικὰ συγγράμματα, στὰ ὁποῖα ἐπιτίθεται μὲ πάθος ἐναντίον τοῦ χριστιανισμοῦ. Μάταια ὅμως ἀγωνιζόταν νὰ ὑποστηρίξει μιὰ θρησκεία, ποὺ δὲν ἱκανοποιοῦσε τὶς ψυχικὲς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων.

Ἀντίθετα μὲ τοὺς εἰδωλολάτρες θεολόγους, οἱ χριστιανοὶ γράφουν σὲ γλώσσα πιὸ ἁπλή, ἂν καὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν κι αὐτοὶ τὴ γλώσσα καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Σπουδαιότεροι εἶναι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ *Κλήμης*, *Ὠριγένης καὶ Μέγας Ἀθανάσιος*. Γενικὰ οἱ Θεολόγοι τῆς Ἀνατολῆς ἔδωσαν, τοὺς πρώτους αἰῶνες μ.Χ., ἔργα πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔγραψαν οἱ θεολόγοι στὴ Δύση.

Σταθμὸ ὅμως γιὰ τὴ θεολογία ἀποτελεῖ ὁ 4ος αἰώνας, ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς *χρυσὸς αἰώνας* τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Τὰ αἴτια τῆς ἀκμῆς εἶναι δύο: 1) ἔπρεπε νὰ γίνει ἔντονος ἀγώνας ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν συγγραφέων, ποὺ πολεμοῦσαν τὴ χριστιανικὴ θρησκεία μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ 2) ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ αἱρέσεις, ποὺ εἶχαν γεννηθεῖ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ τάση τῶν λογίων. Ὁ ἀγώνας ἐναντίον τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ κινδύνου ἔγινε αἰτία νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ χριστιανικὴ θεολογία. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτά, ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶχε ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ ἀναπτύξει τὴ διδασκαλία

της καὶ νὰ ἐρευνήσει τὶς θεῖες ἀλήθειες. Σπουδαῖοι χριστιανοί, μὲ φιλοσοφικὴ καὶ ἄλλη μόρφωση, ἔγραψαν σοφὰ συγγράμματα ἢ δίδασκαν μὲ ἀσυνήθιστη ρητορικὴ ἱκανότητα καὶ ὁρμή.

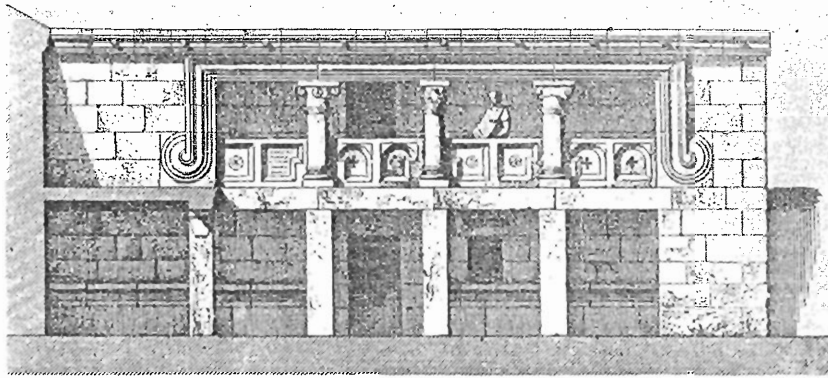
Τὸν 4ο αἰώνα ἀκμάζουν οἱ *Μεγάλοι πατέρες* τῆς Ἐκκλησίας ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ὁ *Μέγας Βασίλειος* (330 – 379) καταγόταν ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια τῆς Καισαρείας. Σπούδασε ρητορική, φιλοσοφία καὶ ἰατρικὴ στὶς σχολὲς τῆς Καισαρείας, τοῦ Βυζαντίου καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου γνώρισε τὸν Ἰουλιανὸ καὶ συνδέθηκε μὲ στενὴ φιλία μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνό. Ὕστερα πῆγε στὴ Συρία καὶ στὴν Αἴγυπτο καὶ μελέτησε τὸ μοναχισμό, ποὺ ἦταν πολὺ ἀναπτυγμένος σ' αὐτὲς τὶς χῶρες. Ὅταν ἔγινε ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας (370), διακρίθηκε ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας καὶ φρόντισε νὰ διαδώσει τὸ μοναχισμὸ στὴν ἐπαρχία του. Ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε τοὺς περίφημους ἀσκητικοὺς *κανόνες*, πολλὰ *δογματικὰ* καὶ *ἠθικὰ* συγγράμματα καὶ ἑκατοντάδες ἐπιστολές. Οἱ *ὁμιλίες του* στὸ λαὸ τῆς Καισαρείας προκαλοῦν συγκίνηση μὲ τὸ βάθος καὶ τὸ λυρικό τους ὕφος. Σὲ εἰδικὲς πραγματεῖες του ὑποστηρίζει ὅτι οἱ νέοι μποροῦν νὰ μορφώνονται μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς.

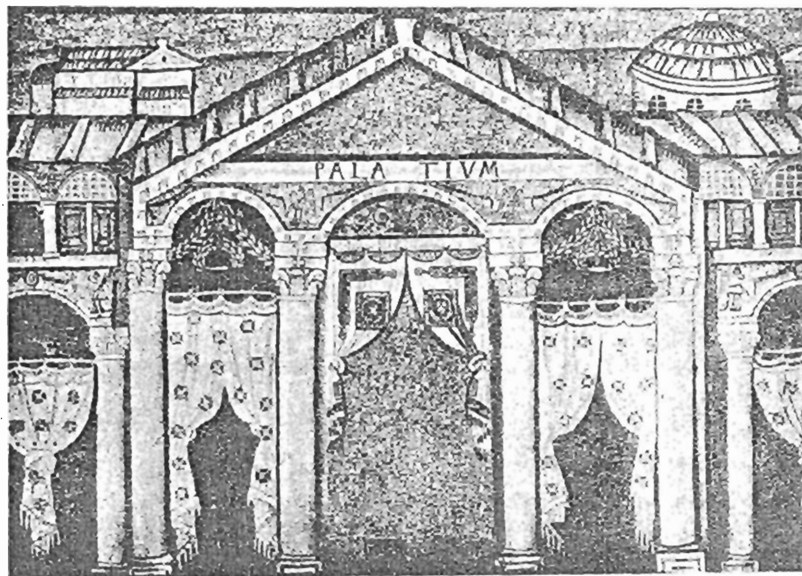
Ὁ *Γρηγόριος ὁ Νύσσης* (335 – 394), νεώτερος ἀδερφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου, χρημάτισε ἐπίσκοπος τῆς Νύσσας στὴν Καππαδοκία. Ἔγραψε λόγους, ἐπιστολὲς καὶ συγγράμματα ἀσκητικὰ καὶ δογματικά. Τὰ τελευταῖα ἔχουν φιλοσοφικὸ βάθος, ποὺ φανερώνει τὴ μεγάλη μόρφωση τοῦ ἱεράρχη. Εἶναι ἴσως ὁ περισσότερο φιλοσοφημένος ἀπὸ τοὺς Πατέρες. Ὁ Γρηγόριος πολέμησε μὲ ζῆλο τὶς αἱρέσεις καὶ ἰδιαίτερα τὸν ἀρειανισμό.

Ὁ *Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς* (330 – 390) καταγόταν ἀπὸ τὴ Ναζιανζὸ τῆς Καππαδοκίας, σπούδασε ρητορικὴ καὶ διακρίθηκε ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας. Ἂν καὶ ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀνθρώπου ποὺ ἀγαποῦσε τὴ δράση, ὁ Γρηγόριος ἀγαποῦσε τὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς. Στὰ ἔργα του, ποὺ εἶναι *λόγοι*, *ἐπιστολὲς* καὶ *ποιήματα*, μιλάει συχνὰ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴν ψυχική του ζωή. Τὰ ποιήματά του φανερώνουν λεπτὴ συγκίνηση. Γιὰ τοὺς περίφημους θεολογικούς του λόγους ὁ Γρηγόριος ὀνομάστηκε *Θεολόγος*. Τὸ φίλο του Μ. Βασίλειο τὸν ἐγκωμίασε στὸν ἐξαιρετικὸ *ἐπιτάφιο* λόγο του.

Ὁ *Ἰωάννης Χρυσόστομος* (347 – 407) ἀναδείχτηκε ὁ πιὸ μεγάλος ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας ὅλων τῶν ἐποχῶν. Γεννήθηκε στὴν Ἀντιόχεια

13. Βυζαντινὸ σπίτι τοῦ 6ου αἰώνα

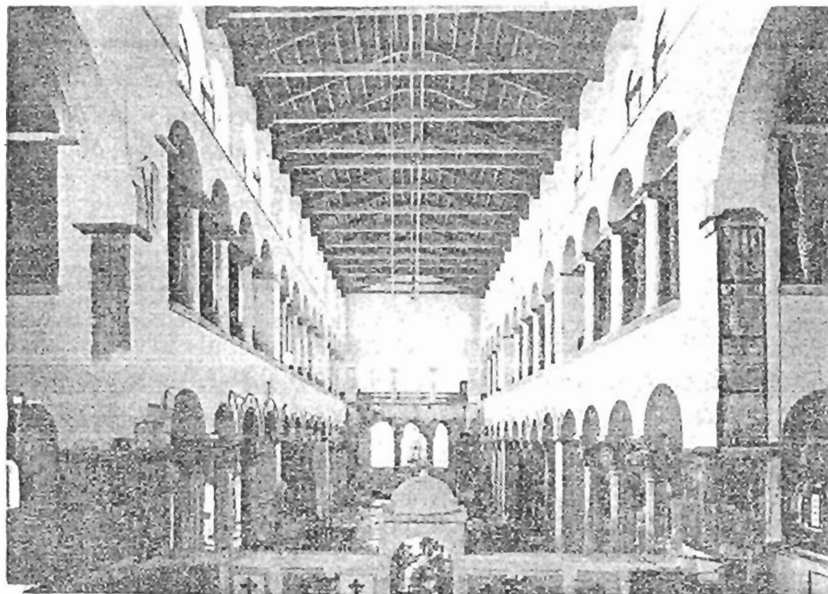
14. Τὸ ἀνάκτορο τῆς Ραβέννας.
(Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τὸ νέο, 6ος αἰώνας)

σπούδασε ἐκεῖ καί, ὅταν ἦταν νέος, ἔγινε μοναχὸς στὰ βουνὰ τῆς Συρίας. Ὁ αὐτοκράτορας Ἀρκάδιος τὸν κάλεσε στὴν Κωνσταντινούπολη (397), ὅπου χειροτονήθηκε πατριάρχης. Ἐπειδὴ ὅμως ἦταν ὑπερβολικὰ αὐστηρός, δημιούργησε ἐχθροὺς καὶ ἰδιαίτερα τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία, ποὺ τὴν κατηγοροῦσε γιὰ τὴ διαγωγή της. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐκθρονίστηκε τὸ 403 καὶ ἐξορίστηκε. Ξαναγύρισε μετὰ ἀπὸ λίγο, ἀλλὰ πάλι ἐκθρονίστηκε, ὁριστικὰ αὐτὴ τὴ φορά, ἐξαιτίας νέας διαφωνίας του μὲ τὴν Εὐδοκία. Ἐξόριστος σὲ μιὰ μακρινὴ γωνιὰ τῆς Καππαδοκίας δὲν ἔμεινε ἥσυχος, ἀλλὰ ἐξακολούθησε νὰ ἐνισχύει μὲ ἐπιστολὲς τοὺς ἀπαρηγόρητους συνεργάτες του, νὰ φροντίζει γιὰ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καὶ γιὰ τὸ ἱεραποστολικό του ἔργο. Γι' αὐτὸ ἐκτοπίστηκε ἀκόμη πιὸ μακριὰ καὶ πέθανε στὸ δρόμο, σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Ἀρμενίας. Τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα, *πραγματεῖες*, *ὁμιλίες*, *ἐπιστολές*, καὶ τὸ ὕφος του πλούσιο σὲ ὡραῖες εἰκόνες, μεταφορὲς καὶ παρομοιώσεις. Μὲ τὸν Ἰωάννη ἡ θρησκευτικὴ ὁμιλία ἔγινε ἕνα ἔξοχο λογοτεχνικὸ εἶδος. Οἱ σύγχρονοί του τὸν ὀνόμασαν *Χρυσόστομο* καὶ οἱ μεταγενέστεροι τὸν θεωροῦσαν ἕνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ρήτορες τοῦ κόσμου. Οἱ ὁμιλίες του ἦταν τὸ πιὸ ἀγαπητὸ ἀνάγνωσμα κλήρου καὶ λαοῦ.

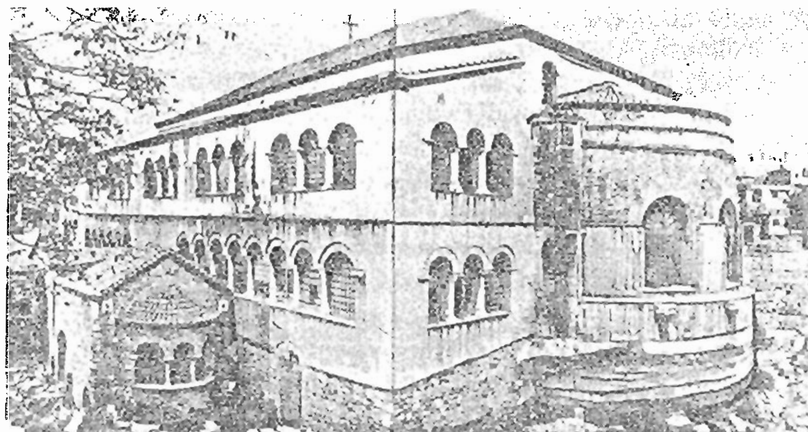
Οἱ Μεγάλοι Πατέρες τοῦ 4ου αἰώνα θεωροῦνται τὸ ἀποκορύφωμα τῆς θεολογικῆς σοφίας καὶ οἱ μεταγενέστεροι περιορίστηκαν στὸ νὰ τοὺς κατανοοῦν καὶ νὰ τοὺς ἑρμηνεύουν. Ὁ *Ἅγιος Συνέσιος*, ἐπίσκοπος τῆς Πτολεμαΐδας, ὁ *Κύριλλος Ἀλεξανδρείας* καὶ ὁ *Θεοδώρητος*, ἐπίσκοπος Κύρου τῆς Συρίας, εἶναι οἱ πιὸ ἀξιόλογοι ἀπὸ τοὺς θεολόγους τοῦ 5ου αἰώνα καὶ κατόρθωσαν νὰ διατηρήσουν, ὡς ἕνα μέρος, τὴν παράδοση τοῦ μεγάλου 4ου αἰώνα.

26. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ

Ἐνῶ στὴ λογοτεχνία τοῦ Βυζαντίου παρατηρεῖται κάποιος δεσμὸς μὲ τὴν παράδοση, στὴν τέχνη συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Οἱ Χριστιανοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κάνουν τὶς λειτουργίες τους σὲ οἰκοδομήματα ποὺ θύμιζαν εἰδωλολατρικοὺς ναούς. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν δημιουργήθηκε ἀληθινὴ ἀναγέννηση στὴν τέχνη καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀρχιτεκτονική. Κι ἐπειδὴ τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἰδιωτικὰ κτήρια ἔχουν καταστραφεῖ, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τὴ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ τοὺς ναούς, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους διασώθηκαν καθὼς οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἔκαναν τζαμιά.

15. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη.
(Ἐσωτερικό, ἀπὸ τὸ Ἅγιο Βῆμα)

16. Ὁ ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου στὴ Θεσσαλονίκη.
(Νοτιοανατολικὴ πλευρὰ)

᾿Αρχικὰ οἱ Χριστιανοὶ χρησιμοποίησαν ὡς ναοὺς ἰδιωτικὲς κατοικίες ἤ, στὰ χρόνια τῶν διωγμῶν, τὶς *κατακόμβες*, ὅπου ἐκτελοῦσαν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα. Ὅταν ὅμως ἀργότερα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἔκαναν ἐλεύθερα τὶς τελετές τους, ἔχτισαν ναούς. Ὁ ναὸς τῶν πρώτων χριστιανῶν ἦταν μιὰ μακρόστενη, ὀρθογώνια αἴθουσα (σηκὸς*) σκεπασμένη μὲ ξύλινη στέγη.

᾿Αργότερα οἱ ἀρχιτέκτονες ἔχτισαν πιὸ εὐρύχωρους ναοὺς καὶ τοὺς ἔδωσαν τὸ σχῆμα τῶν δημόσιων ρωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων ποὺ λέγονταν βασιλικές. Τὰ οἰκοδομήματα αὐτὰ τὰ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι ὡς δικαστήρια ἢ ὡς χρηματιστήρια, εἶχαν πιὸ πλατὺ σηκὸ καὶ τὴν ὀροφὴ τὴ στήριζαν δυὸ σειρὲς κολόνες.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἐκκλησία χωρίζεται σὲ τρία τμήματα, ποὺ ὀνομάζονται κλίτη. Πολλὲς φορὲς οἱ κολόνες ἦταν σὲ τέσσερεις σειρὲς καὶ ἔτσι τὰ κλίτη γίνονταν πέντε. Τὸ μεσαῖο, πιὸ πλατὺ καὶ πιὸ ψηλὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, εἶχε παράθυρα καὶ ἀπ' αὐτὰ φωτιζόταν ὁ ναός. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ὑπῆρχε αὐλὴ μὲ μιὰ βρύση στὴ μέση. Τὰ μέρη τοῦ ναοῦ ἦταν τρία· ὁ *νάρθηκας*, ἕνας στενὸς χῶρος στὴν εἴσοδο μετὰ ὁ *κυρίως ναὸς* καὶ στὸ βάθος, πρὸς τὴν ἀνατολή, τὸ *ἱερό*, ποὺ σχηματιζόταν ἀπὸ μιὰ ἀψίδα καὶ ἀπὸ μιὰ ἡμικυκλικὴ κόγχη. Μέσα στὸ ἱερὸ βρισκόταν ἡ Ἁγία Τράπεζα.

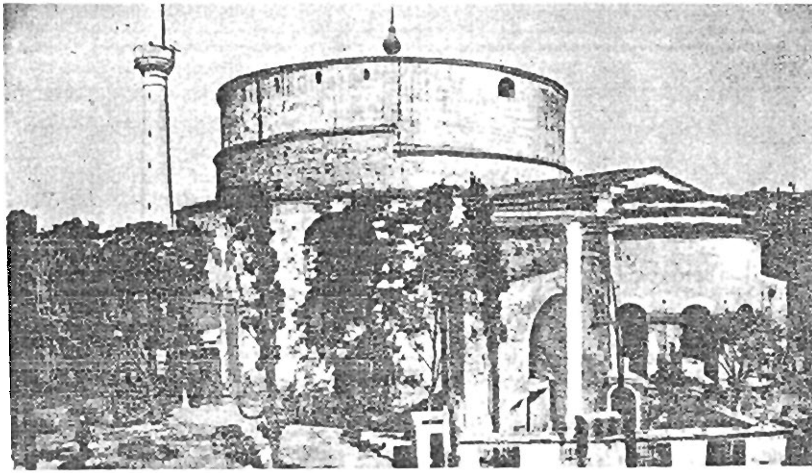
Μὲ τὸ σχῆμα αὐτὸ χτίστηκαν πολλοὶ ναοὶ στὴ Δύση, στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὴν ᾿Ανατολή. Τέτοιους ἵδρυσε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ μητέρα του, ἡ Ἁγία Ἑλένη, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Ρώμη, στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα.

᾿Ονομαστὸς ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ χτίστηκε τὸν 5ο αἰώνα. Στὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917 κάηκε καὶ ξαναχτίστηκε ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια. Εἶναι πολὺς μεγάλος, σὲ σχῆμα βασιλικῆς, καὶ ἔχει πέντε κλίτη ποὺ χωρίζονται μὲ κιονοστοιχίες. Πρὶν ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ ὑπῆρχαν δύο νάρθηκες καὶ στὸ βάθος ἡ μεγάλη κόγχη τοῦ ἱεροῦ.

Στὸν 5ο ἢ στὸν 6ο αἰώνα ἀνήκει καὶ ἡ βασιλικὴ τῆς Θεοτόκου ᾿Αχειροποιήτου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Ὑπάρχουν ἀκόμη ἐκκλησίες *πολυγωνικὲς* καὶ *κυκλικές*. Τέτοιο κυκλικὸ σχῆμα ἔχει ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἦταν μᾶλλον ρωμαϊκὸ μαυσωλεῖο* τοῦ 4ου αἰώνα.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μεταβατικὴ περίοδος, ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο ὡς τὸν ᾿Ιουστινιανό. Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας (6ος αἰώνας)

17. ῾Ο ναὸς τοῦ ῾Αγ. Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη.

δημιούργησαν τὸν βυζαντινὸ ρυθμό. ῾Ο περίφημος ναὸς τῆς ῾Αγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἂν καὶ ἔπαθε πολλὲς καταστροφὲς καὶ ἐπιδιορθώθηκε πολλὲς φορές, διατηρεῖ ὡς σήμερα τὸ ἀρχικό του σχέδιο. ῾Ο νέος αὐτὸς ρυθμὸς ἀναπτύχθηκε στὴν Κιλικία καὶ στὴ Συρία, ἀλλὰ πῆρε τὴν τέλεια μορφή του στὸ ναὸ τῆς ῾Αγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

᾿Εκτὸς ἀπὸ τὴν ῾Αγία Σοφία, ὁ ᾿Ιουστινιανὸς ἔχτισε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἄλλες ἐκκλησίες, ὅπως τὸ ναὸ τῆς ῾Αγίας Εἰρήνης, τὸ ναὸ τῶν ῾Αγίων ᾿Αποστόλων καὶ τὸ ναὸ τῶν ῾Αγίων Σεργίου καὶ Βάκχου, ποὺ σώζεται σήμερα.

Καὶ στὶς μεγάλες ἐπαρχιακὲς πόλεις ἐπίσης οἰκοδομήθηκαν, στὰ χρόνια τοῦ ᾿Ιουστινιανοῦ, πολλὲς ἐκκλησίες, ὅπως π.χ. ὁ ναὸς τοῦ ῾Αγίου ᾿Ιωάννη στὴν ῎Εφεσο, ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου στὴν ῾Ελενόπολη τῆς Βιθυνίας καὶ ἄλλος ναὸς τῆς Θεοτόκου στὴν ῾Ιερουσαλήμ, ποὺ ὀνομάστηκε *Νέα ᾿Εκκλησία* καὶ ἦταν τόσο ὡραῖος, ὥστε κανένα ἄλλο οἰκοδόμημα δὲν μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μαζί του.

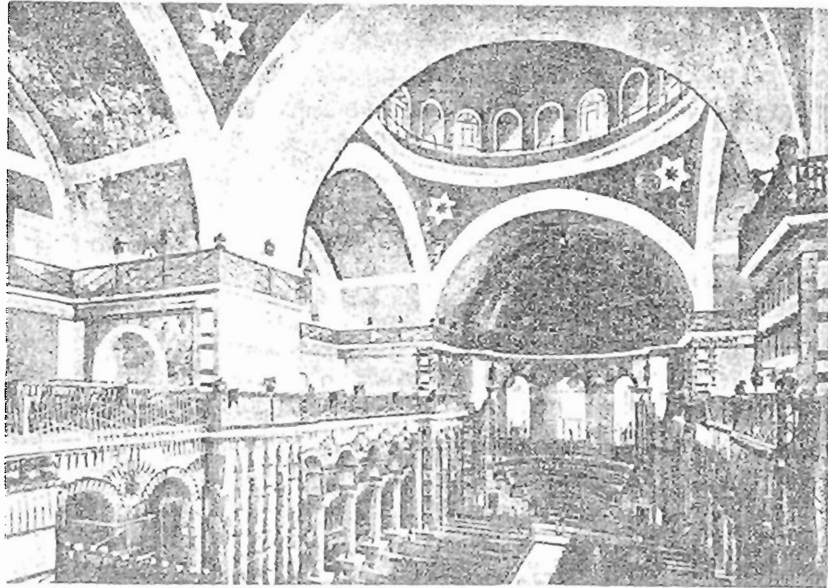
Τὸν 8ο αἰώνα χτίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ ναὸς τῆς ῾Αγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ποὺ εἶναι μίμηση, χωρὶς ἐπιτυχία, τοῦ ὁμώνυμου μεγάλου ναοῦ τῆς πρωτεύουσας.

27. Ἡ Ἁγία Σοφία

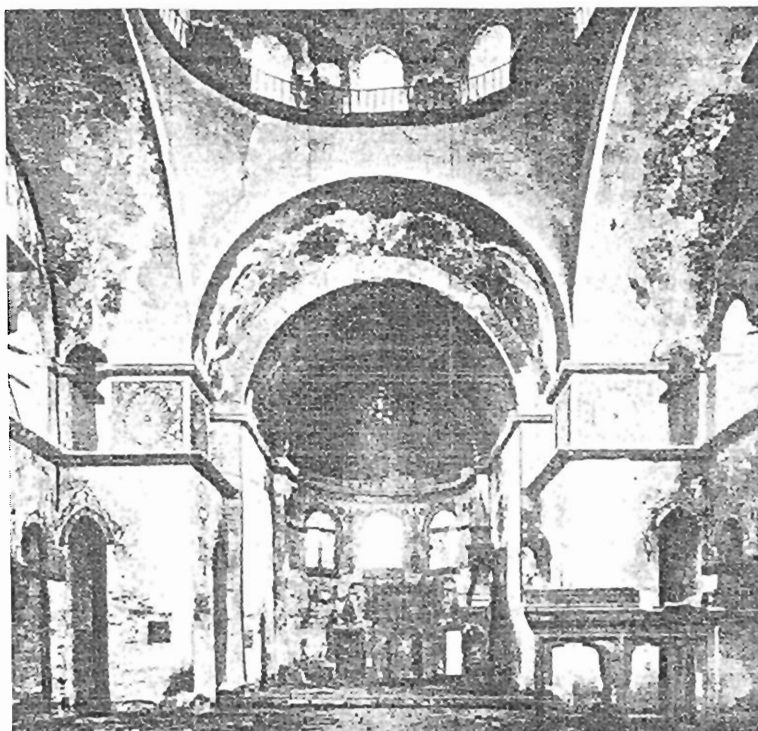
Τὸ λαμπρότερο ἀπὸ ὅλα τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ὁ ναὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἀφιερωμένος σὲ κάποια ἁγία, ποὺ ὀνομαζόταν Σοφία, ἀλλὰ στὴ σοφία τοῦ Θεοῦ.

Πρῶτα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔχτισε ἕνα μικρὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ αὐτοκράτορας Κώνστας Α΄ τὸν ἔκανε πιὸ εὐρύχωρο. Ὁ ναὸς αὐτὸς κάηκε ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς πρωτεύουσας, ὅταν ἐξορίστηκε ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, καὶ χτίστηκε πάλι στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β΄.

Ὁ μικρὸς αὐτὸς ναὸς κάηκε πάλι τὸ 532, στὴ στάση τοῦ Νίκα, καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς θέλησε νὰ χτίσει ἄλλον, μεγαλύτερο καὶ πιὸ ὡραῖο. Οἱ ἀρχιτέκτονες *Ἀνθέμιος* ἀπὸ τὶς Τράλλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ *Ἰσίδωρος* ἀπὸ τὴ Μίλητο ἔκαναν τὸ σχέδιο τοῦ ναοῦ. Τὸ πρόβλημα ποὺ ἔπρεπε νὰ λύσουν

18. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στὴν Κωνσταντινούπολη.
(Σήμερα χρησιμοποιεῖται ὡς μουσεῖο τῶν τουρκικῶν πολέμων)

19. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴ Θεσσαλονίκη.
(Μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1894 καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπισκευὴ)

ἦταν νὰ στήσουν κυκλικὸ θόλο πάνω σὲ ὀρθογώνια ἐπιφάνεια μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴν ἀλλάξει τὸ ἐσωτερικὸ σχῆμα τοῦ ναοῦ. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουν αὐτό, ὕψωσαν στὴ μέση τοῦ ναοῦ τέσσερεις μεγάλες τετράγωνες κολόνες, τοὺς πεσσούς, καὶ τὶς ἕνωσαν μὲ ἀψίδες. Κάθε ἀψίδα ἦταν εἴκοσι μέτρα περίπου πιὸ μέσα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τῆς ἐκκλησίας. Πάνω στοὺς πεσσοὺς στηρίχθηκε ὁ θόλος, ποὺ ἀκουμποῦσε στὶς κορφὲς τῶν ἀψίδων καὶ στὰ κοῖλα σφαιρικὰ τρίγωνα, ποὺ ἕνωναν τὶς ἀψίδες μεταξύ τους. Ἔτσι λύθηκε τὸ ἀρχιτεκτονικὸ πρόβλημα νὰ οἰκοδομηθεῖ θόλος πάνω σὲ ὀρθογώνια ἐπιφάνεια.

Πρὸς τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ μέρος τοῦ θόλου κατασκευάστηκαν, σὰν προέκταση τῆς βάσης, δύο ἡμιθόλια μὲ τρεῖς κόγχες τὸ καθένα, ἔτσι ὥστε ὁ κυρίως θόλος νὰ φαίνεται ὅτι ὑψώνεται στὸν ἀέρα. Ἀκόμη, ὅταν

μπαίνει κανείς, μπορεῖ ἀμέσως νὰ δεῖ τὸ κέντρο τοῦ θόλου, ἐνῶ, ὅταν σταθεῖ σὲ ὁποιοδήποτε μέρος τοῦ ναοῦ, διακρίνει ὅλες τὶς γραμμὲς τοῦ θόλου.

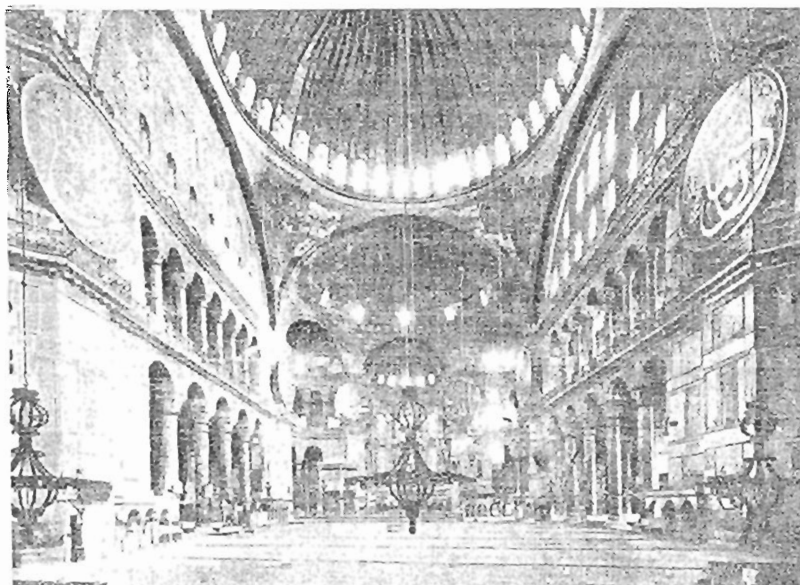
Τὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ ναοῦ ἐπεκτείνεται μὲ τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ κι ἔτσι δημιουργήθηκε ἕνας μακρόστενος χῶρος, ποὺ ἡ στέγη του σχηματίζει σταυρό. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ ὑπάρχουν δύο κλίτη μὲ δύο πατώματα, ποὺ στηρίζονται πάνω σὲ σφαιρικὰ τόξα. Τὸ ἀπάνω πάτωμα ἦταν γυναικωνίτης.

20. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τοῦ νέου σχεδίου ἦταν ὅτι τὸ ὀρθογώνιο σχῆμα τοῦ ναοῦ διατηρήθηκε, ἐνῶ, μὲ τὸ θόλο καὶ τὰ ἡμιθόλια, τὸ βλέμμα ὑψώνεται πρὸς τὰ πάνω καὶ μαζί του ὑψώνεται καὶ ἡ ψυχή. Ταυτόχρονα δημιουργεῖται ἕνα νέο κέντρο γιὰ τὸ φῶς καὶ τὸν ἀέρα, ὥστε νὰ νομίζει κανεὶς ὅτι βρίσκεται στὸ ὕπαιθρο καὶ ὅτι βλέπει τὸν οὐρανό.

Ἡ ἐντύπωση ποὺ προξενεῖ καὶ σήμερα ἀκόμη τὸ μεγάλο αὐτὸ καλλιτέχνημα εἶναι καταπληκτική. Τὸ πλῆθος τῶν χρωματιστῶν μαρμάρων, τὰ μωσαϊκὰ σὲ χρυσὸ ἢ βαθυγάλαζο ἔδαφος*, οἱ εἰ-

21. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἁγ. Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

22. Γενικὴ ἐξωτερικὴ ἄποψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας σήμερα.

23. Ὁ καλὸς ποιμήν.
(Μωσαϊκὸ σὲ μνημεῖο τῆς Ραβέννας, 5ος αἰώνας.
Ὁ Χριστός, γαλήνιος μέσα σὲ παραδεισιακὸ τοπίο
καὶ γύρω του 6 συμβολικὰ πρόβατα)

κόνες, τὸ χρυσάφι, τὸ ἀσήμι καὶ οἱ πολύτιμες πέτρες ἀφήνουν θαμπωμένο τὸν ἐπισκέπτη. Λένε ὅτι ξοδεύτηκαν 360 ἑκατομμύρια χρυσὲς δραχμὲς γιὰ νὰ χτιστεῖ καὶ νὰ διακοσμηθεῖ ὁ ναός. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρακολουθοῦσε τὶς ἐργασίες καὶ φρόντιζε γιὰ τὴ γρήγορη προμήθεια καλῶν ὑλικῶν. Δέκα χιλιάδες ἐργάτες δούλεψαν πέντε χρόνια καὶ δέκα μῆνες γιὰ νὰ τὸν τελειώσουν. Στὴν τελετὴ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ (537) ὁ Ἰουστινιανός, ὁ ὁποῖος εἶχε πάει μ' ἕνα ἅρμα ποὺ τὸ ἔσερναν τέσσερα ἄλογα, ὕψωσε τὰ χέρια πρὸς τὸν οὐρανὸ καί, ὅπως βεβαιώνουν, φώναξε: «νενίκηκά σε, Σολομών».

Γιὰ τὸ ναὸ αὐτὸ ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος γράφει χαρακτηριστικά: «ἐν αὐτῷ ὁ νοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος ἀεροβατεῖ, οὐ μακρὰν που ἡγούμενος αὐτὸν εἶναι...τούτου τοῦ θεάματος οὐδεὶς ἔλαβε πώποτε κόρον, ἀλλὰ παρόντες μὲν ἄνθρωποι τοῖς ὁρωμένοις γεγήθασιν, ἀπιόντες δὲ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ διαλόγοις ἀποσεμνύνονται».

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι τὸ μεγάλο ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸ σύμβολο τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐκεῖ γίνονταν οἱ ἐπισημότερες πράξεις τοῦ Βυζαντίου, οἱ στέψεις τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ἐκκλησιαστικὲς σύνοδοι, οἱ δοξολογίες γιὰ τὶς μεγάλες νίκες, κι ἐκεῖ προσ-

εὔχονταν οἱ βασιλιάδες μὲ βαθιὰ κατάνυξη στὶς κρίσιμες στιγμές. Ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τοῦ ναοῦ διαβάζονταν οἱ ἐκθέσεις τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ τοὺς πολέμους, ὅπως ἡ ἔκθεση τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ Ἁγία Σοφία ὀνομάστηκε *Μεγάλη Ἐκκλησία* καὶ εἶναι τὸ καλλιτεχνικότερο μνημεῖο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ πρότυπο τοῦ νέου βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ποὺ τὸν μιμήθηκαν οἱ ἀνατολικοὶ λαοί, οἱ Ἄραβες καὶ Τοῦρκοι.

28. Ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς εἶναι διακοσμημένος στὸ ἐσωτερικό του, γιὰ νὰ παρουσιάζει στοὺς πιστοὺς τὶς μεγαλύτερες μορφὲς τῆς θρησκείας καὶ τὰ κυριότερα ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀναπτύχτηκε πολὺ ἡ ζωγραφική, ποὺ ἄρχισε νὰ παίρνει μιὰ ἰδιαίτερη μορφὴ ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα. Τὸν 5ο αἰώνα κατασκευάζονται στοὺς ναοὺς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ἁγίων μὲ διδακτικὸ σκοπό. Κυρίως ὅμως ἡ ζωγραφικὴ διαμορφώθηκε τὸν 6ο αἰώνα.

24. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ ἱδρυτὲς τοῦ ναοῦ του στὴ Θεσσαλονίκη. *(Μωσαϊκό, 7ος αἰ.)*

Οἱ καλλιτέχνες δὲν ἀγαποῦν τὴ φυσικότητα ποὺ εἶχε ἡ ἑλληνικὴ ζω-

Υ...εις θρησκευτικὴ αὐστηρότητα. Στὶς εἰκό-
νε ...ὶ παραστάσεις εἶναι ἀραδιασμένες σὲ ἐπί-
πε ...οσπαθοῦν νὰ τονίσουν τὸ διακοσμητικὸ
στ ...έδιο.

...ς ἔχει νὰ διακοσμήσει τὰ τρία μέρη τοῦ
να ...ς *ναὸ* (σηκὸ) καὶ τὸ *ἱερό*, τὸ καθένα μὲ
δια ...ἀκόμη νὰ ζωγραφιστεῖ καὶ τὸ *τέμπλο* ἤ
πρ ...τὸ ἱερὸ ἀπὸ τὸ σηκό.

...ἔπρεπε νὰ διακοσμηθεῖ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ
τρί ...ιὰ ὅλους τοὺς ναοὺς καὶ αὐστηρὰ καθορι-
σμέ ...γραφίζεται ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ παντο-
κρά ...στερό του χέρι τὸ εὐαγγέλιο καὶ εὐλογεῖ μὲ
τὸ ... εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος μὲ τὸ Χριστὸ σὲ
παι...

'Ι ...ἡ *ψηφιδογραφία*. Ἡ ψηφιδογραφία ἦταν
ἡ τέ ...ν τοίχων τῶν ναῶν μὲ μικρὲς πολύχρωμες
πέτ ...ε τόση τέχνη καὶ τόσο ἐπιτυχημένες ἀντιθέ-
σεις ...ικριὰ προξενοῦσαν μεγάλη ἐντύπωση στὸ
θεατ ...*φίδες* καὶ γι' αὐτὸ οἱ ζωγραφιὲς ποὺ κατα-
σκευ ...πο ὀνομάζονται *ψηφιδωτὰ* ἢ *μωσαϊκά*.

...σώθηκαν πολλὰ μωσαϊκά. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν γνωστά, γιατὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅταν τὸ 1453 κυρίεψαν τὴν Πόλη, τὰ σκέπασαν μὲ ἀσβέστη. Τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια Ἀμερικανοὶ ἀρχαιολόγοι, ὕστερα ἀπὸ προσεχτικὴ ἐργασία, καθάρισαν ἀπὸ τὸ ἐπίχρισμα πολλὰ ἐξαιρετικὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπως τὸ ὡραῖο μωσαϊκὸ τῆς Θεοτόκου στὸ θρόνο (εἰκ. 6). Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ αὐτὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας δὲν ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ ποὺ οἰκοδομήθηκε ὁ ναὸς ἀλλὰ εἶναι μεταγενέστερα.

25. Κιον... Σοφία

Α. ΛΑΖΑΡΟΥ – Δ. ΧΑΤΖΗ
Ε. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ – ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

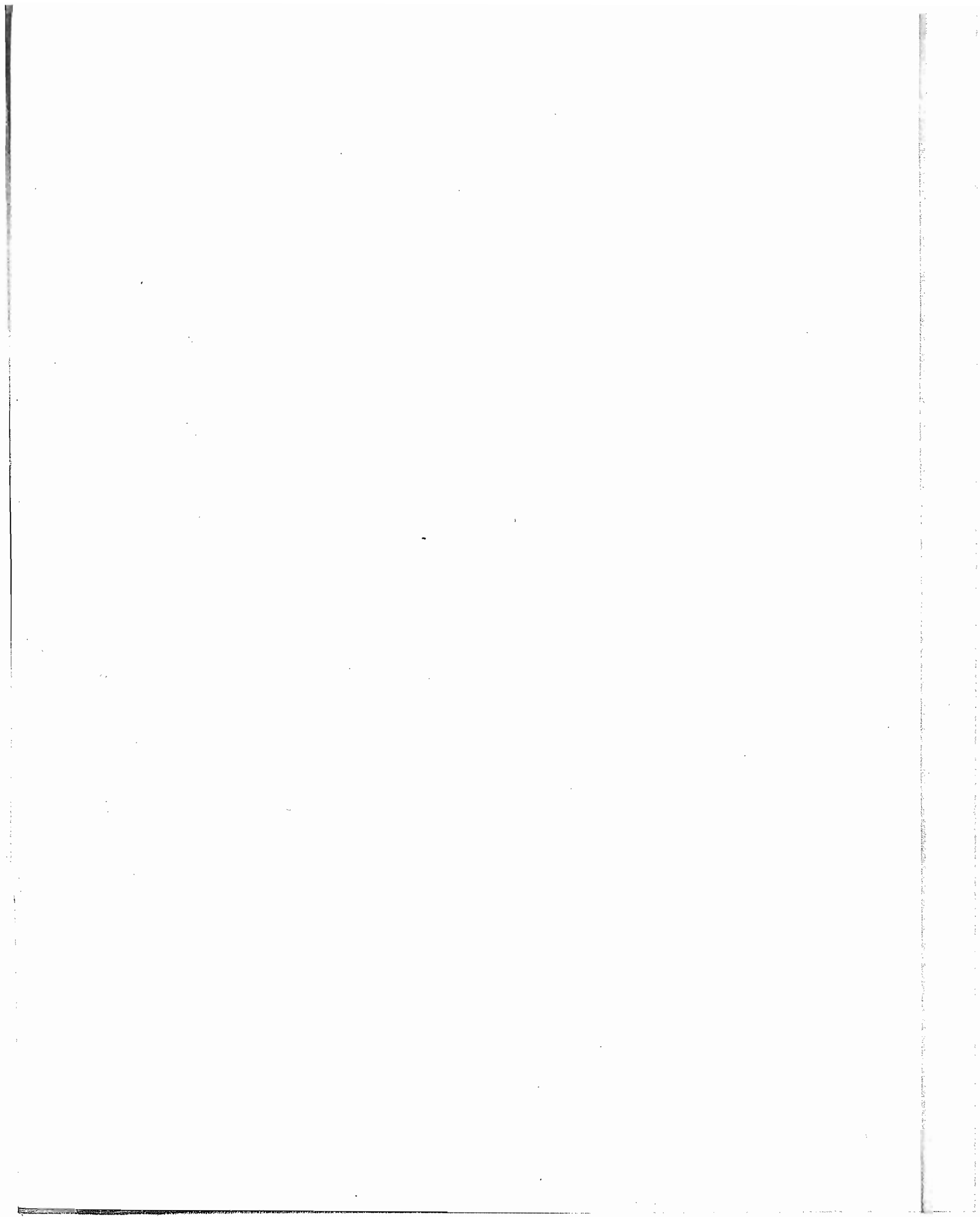
ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ – ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

146 π.Χ. – 1453 μ.Χ.

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Ἡ Ρώμη στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

Στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. ἡ Ρώμη εἶχε κυριαρχήσει ὁριστικὰ στὴ Μεσόγειο θάλασσα καὶ εἶχε γίνει παγκόσμια δύναμη.

Τὴν ὑπεροχή της αὐτὴ τὴν ἐξασφάλισε μὲ ἀγῶνες ποὺ κράτησαν πολλοὺς αἰῶνες καὶ παρουσίασαν τρεῖς φάσεις.

Οἱ Ρωμαῖοι ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ μικρὸ Λάτιο καὶ, γιὰ νὰ κυριαρχήσουν, χρειάστηκε νὰ πολεμήσουν πρῶτα μὲ τοὺς σκληροὺς καὶ πολεμικοὺς ὀρεινοὺς κατοίκους τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας καὶ ὕστερα μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας. Στὸν ἀγώνα αὐτὸν ἐπικράτησαν οἱ Ρωμαῖοι καὶ σταθεροποίησαν τὴν κυριαρχία τους στὴν Ἰταλία (272 π.Χ.)

Ἀφοῦ ἡ Ρώμη ἔγινε σημαντικὴ δύναμη στὴν ξηρά, ἔστρεψε τὴν προσοχή της στὴ θάλασσα καὶ μοιραῖα συγκρούστηκε μὲ τοὺς Καρχηδονίους, ποὺ ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα π.Χ. κυριαρχοῦσαν στὴ Δυτικὴ Μεσόγειο. Ἀπὸ τὴν πάλη αὐτή, ποὺ κράτησε περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια (264 –146), νικήτρια βγῆκε ἡ Ρώμη, ἐνῶ ἡ Καρχηδόνα, ἡ φημισμένη ἀποικία τῶν Φοινίκων, ἐξαφανίστηκε.

Ἀπὸ τότε ἡ Ρώμη πῆρε θέση ἀνάμεσα στὶς μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὴ Μακεδονία, τὴ Συρία, τὴν Αἴγυπτο, καὶ, ὅταν ἔνιωσε τὴν ὑπεροχή της, θέλησε νὰ κανονίσει τὴν πολιτικὴ τῶν κρατῶν αὐτῶν σύμφωνα μὲ τὰ δικά της συμφέροντα. Ἡ διάθεση αὐτὴ τὴν ὁδήγησε σὲ σύγκρουση μὲ τὶς δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς. Τότε διαπίστωσε τὴν ἀδυναμία τους καὶ προγραμμάτισε τὴν κατάκτησή τους. Αὐτὸς εἶναι ὁ λεγόμενος *ρωμαϊκὸς ἰμπεριαλισμός*.

Στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. ἡ Ρώμη κυρίαρχησε στὴ Μακεδονία καὶ

τὴν ῾Ελλάδα καὶ ταπείνωσε τὸ βασιλιὰ τῆς Συρίας. Στὴ Δύση κατάκτησε τὴν ᾿Ισπανία, κυρίεψε τὴν «ἐντεῦθεν τῶν ῎Αλπεων Γαλατίαν» δηλ. τὴ σημερινὴ Βόρεια ᾿Ιταλία καὶ ὑπόταξε τὴ Νότια Γαλατία, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴ συγκοινωνία μὲ τὴν ᾿Ισπανία. Αὐτὲς εἶναι *οἱ μεγάλες κατακτήσεις*.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ Ρώμη ἵδρυσε ἕνα μεγάλο κράτος, ἕνα **imperium**, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἴδιοι οἱ Ρωμαῖοι. ᾿Αλλὰ οἱ κατακτήσεις αὐτὲς εἶχαν πάρα πολὺ σοβαρὲς συνέπειες γιὰ τὴ Ρώμη. Προκάλεσαν βαθιὰ μεταβολὴ στὴ ζωὴ τῶν Ρωμαίων καὶ δημιούργησαν μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα.

῾Η Ρώμη καὶ ὁ ῾Ελληνισμὸς

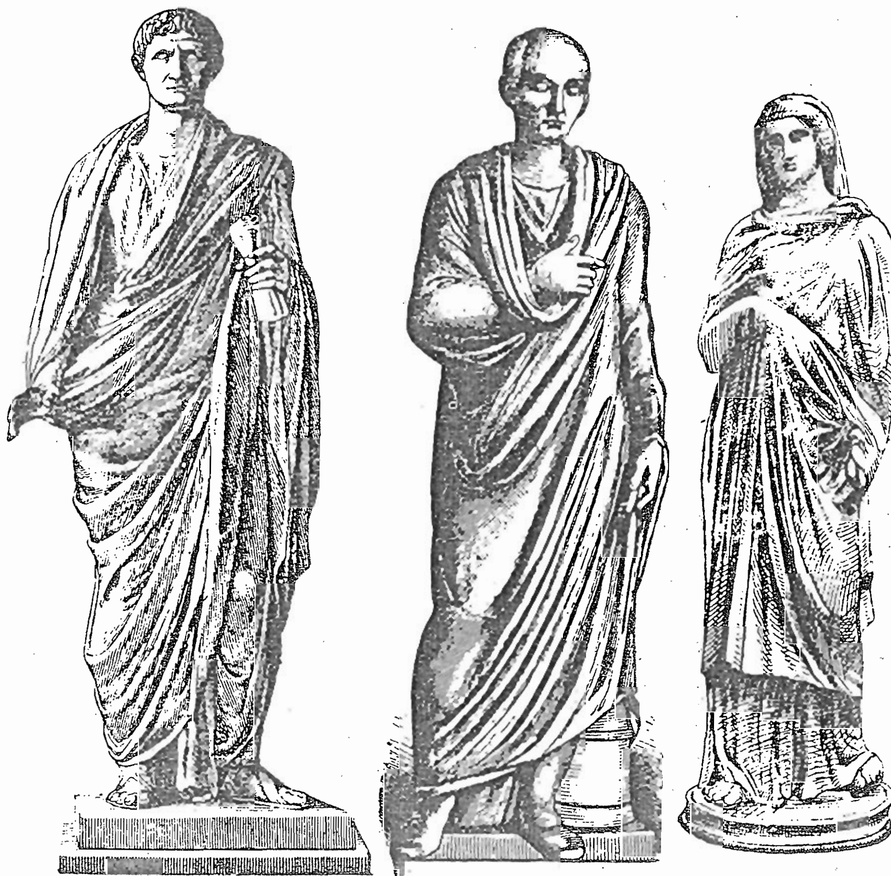
Οἱ μεγάλες κατακτήσεις εἶχαν πολὺ σοβαρὲς συνέπειες γιὰ τὴ Ρώμη. Στὴν ῾Ελλάδα καὶ στὶς χῶρες τῆς ᾿Ανατολῆς οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὸν ἑλληνοανατολικὸ πολιτισμό, γοητεύτηκαν ἀπ' αὐτὸν καὶ μιμήθηκαν τὰ καλὰ καὶ τὰ τρωτά του. ῾Η ἀπότομη ὅμως εἰσβολὴ ξένων συνηθειῶν καὶ ἐθίμων ἄλλαξε τὸ χαρακτήρα τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς. Αὐτό, ὅπως εἶπαν, ἦταν ἡ ἐκδίκηση τῆς ῾Ελλάδας. ᾿Αργότερα ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς ᾿Οράτιος ἔγραψε: «ἡ νικημένη ῾Ελλάδα ὑπέταξε τὸν τραχὺ κατακτητή της καὶ ἔφερε τὶς τέχνες στὸ Λάτιο».

῾Ο ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστὸς στὴ Ρώμη ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Τυρρηνῶν. ᾿Αργότερα οἱ Ρωμαῖοι μυήθηκαν στὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἀποικίες τῆς Μεγάλης ῾Ελλάδας καὶ τῆς Σικελίας. ᾿Αλλὰ ὁ ἑλληνισμὸς εἰσχώρησε στὴ Ρώμη κυρίως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ., ὅταν πάρα πολλοὶ ῞Ελληνες ἔφτασαν στὴν ᾿Ιταλία. ῎Αλλους ἀπ' αὐτοὺς ἡ βία τοῦ πολέμου τοὺς ἔφερε αἰχμάλωτους καὶ ἄλλοι πάλι ἐλπίζοντας σὲ μιὰ καλύτερη τύχη ἐγκαταστάθηκαν, ἰδιαίτερα στὴ Ρώμη, ὡς ὑπηρέτες, μάγειροι, ἠθοποιοί, μάντεις, γιατροί, δάσκαλοι γραμματικοί, ρήτορες κλπ. Οἱ ρωμαϊκὲς οἰκογένειες ἀπόκτησαν τὴ συνήθεια νὰ χρησιμοποιοῦν ῞Ελληνες γραμματεῖς γιὰ τὶς ὑποθέσεις τους καὶ οἱ ῞Ελληνες ἄφηναν ἔκπληκτους τοὺς νικητὲς μὲ τὴν εὐστροφία τοῦ πνεύματος καὶ τὶς μεγάλες ἱκανότητες, πράγματα ποὺ ἦταν ἄγνωστα στοὺς ἄξεστους Ρωμαίους.

᾿Ακόμα πάρα πολλοὶ ἦταν καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ ὡς ἔμποροι ἢ ὡς στρατιῶτες πήγαιναν στὶς ἑλληνικὲς χῶρες. ᾿Αργότερα οἱ ἐπίσημοι Ρωμαῖοι συνήθιζαν νὰ ἐπισκέπτονται τὴν ῾Ελλάδα καὶ τὴν ᾿Ανατολή. Τὸ νὰ παραμένουν γιὰ κάποιο διάστημα στὴν ᾿Αθήνα, τὴν ᾿Αλεξάνδρεια καὶ τὴ

Ρόδο τὸ θεωροῦσαν ἀναγκαῖο συμπλήρωμα στὴ μόρφωση ποὺ ταίριαζε σὲ ἐλεύθερο πολίτη.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ διακίνηση ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴν Ἰταλία καὶ ἀντίστροφα εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα μιὰ βαθιὰ ἀλλαγὴ στὴ ζωὴ καὶ στὸν τρόπο σκέψεως τῶν Ρωμαίων. Ἔγινε τότε ἀληθινὴ ἐπανάσταση στὴ θρησκεία, τὴ λογοτεχνία, τὴν τέχνη, τὰ ἤθη κλπ.

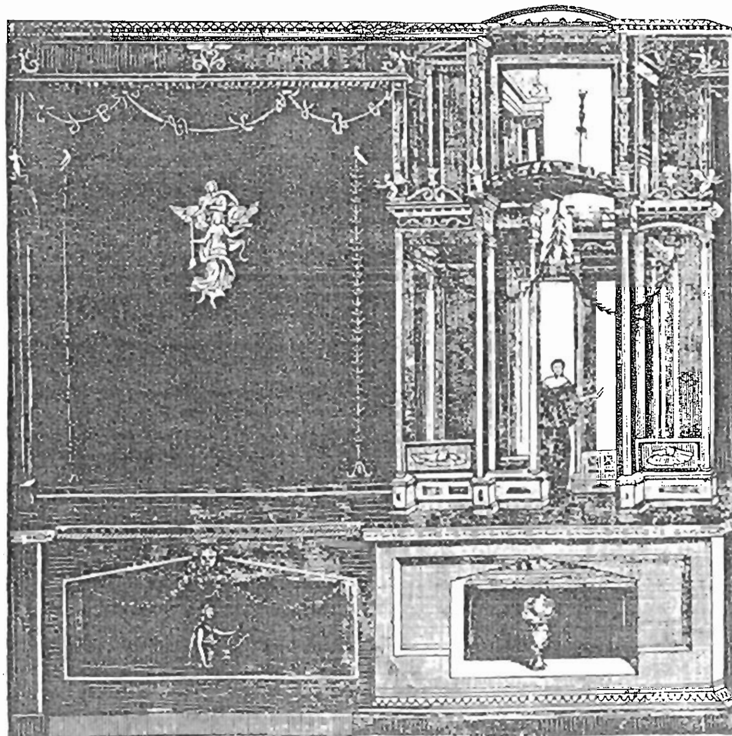

Ἡ Ρωμαϊκὴ ἐνδυμασία.

Οἱ Ρωμαῖοι φρόντιζαν πολὺ τὴν ἐμφάνισή τους. Φοροῦσαν χιτώνα **(tunica)** *καὶ πανωφόρι* **(toga).** *Χιτώνα φοροῦσαν καὶ οἱ γυναῖκες, οἱ ὁποῖες τύλιγαν πάνω τους γιὰ πανωφόρι ἕνα τετράγωνο ὕφασμα* **(palla).**

Ἡ Μεταβολὴ στὴ θρησκεία

Οἱ Ρωμαῖοι θαμπώθηκαν ἀπὸ τὸ κάλλος καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Τὰ μικρὰ πήλινα ἀγάλματα τῶν θεῶν τοῦ Λατίου τοὺς φαίνονταν πιὰ πολὺ χοντροκομμένα μπροστὰ στὰ μαρμάρινα καὶ ὀρειχάλκινα ἀγάλματα τῶν ἑλληνικῶν θεῶν. Ἡ ρωμαϊκὴ μυθολογία ἦταν πολὺ φτωχὴ καὶ νηπιακὴ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ὅλο ζωὴ καὶ ὀμορφιὰ ἑλληνικοὺς μύθους. Ἄρχισαν τότε οἱ Ρωμαῖοι νὰ στεναχωριοῦνται γιὰ τοὺς ταπεινοὺς θεούς τους καὶ θέλησαν νὰ τοὺς ἐξυψώσουν καὶ νὰ τοὺς

Τοιχογραφία τῆς Πομπηίας, ποὺ παριστάνει ἐσωτερικὸ σπιτιοῦ.
Οἱ τοιχογραφίες τῆς Πομπηίας ἀνήκουν στὰ κομψοτεχνήματα τῆς ἀρχαιότητας καὶ μᾶς δίνουν μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν (ἀρχαία) ἑλληνικὴ ζωγραφική. Παριστάνουν οἰκοδομήματα καὶ μυθολογικὲς σκηνὲς καὶ προσπαθοῦν νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωση πὼς τὰ βλέπουμε ἔξω στὸ ὕπαιθρο μέσα ἀπὸ παράθυρο ἢ ἄλλο ἄνοιγμα τοῦ τοίχου.

ταυτίσουν μὲ τοὺς ἑλληνικούς. Ἔπλασαν ὕστερα μύθους γιὰ τὶς περιπέτειες τῶν θεῶν τους μὲ πρότυπο τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ τοὺς παράστησαν ὅπως ἀκριβῶς οἱ Ἕλληνες. Παράλληλα ἄρχισαν νὰ δέχονται καὶ τὴ λατρεία ἄλλων θεῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή: τῆς Κυβέλης ἀπὸ τὴ Φρυγία, τοῦ Σέραπη καί τῆς Ἴσιδας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κ.ἄ.

Τὰ Γράμματα

Γιὰ πολὺ καιρὸ οἱ Ρωμαῖοι δὲν καλλιέργησαν τὰ γράμματα. Πραγματικὴ λογοτεχνία ἄρχισε νὰ γεννιέται στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ Ρωμαῖοι ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ἕλληνες. Γι' αὐτὸ τὰ πρῶτα ποιητικὰ καὶ πεζὰ ἔργα τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας ἦταν ἀπομιμήσεις ἑλληνικῶν ἔργων καὶ πολλὲς φορὲς μεταφράσεις τους.

Ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, Ἕλληνας ἀπὸ τὸν Τάραντα, μετάφρασε τὴν Ὀδύσσεια στὰ λατινικά. Οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς ἦταν: δυὸ κωμικοὶ ποιητές, *ὁ Πλαῦτος* (254 – 184) καὶ *ὁ Τερέντιος* (194 –159) καὶ ὁ ἐπικὸς *Ἔννιος* (253 – 169), ὁ ὁποῖος σὲ μιὰ ἔμμετρη ἱστορία τῆς Ρώμης φιλοδοξεῖ νὰ φτάσει τὸν Ὅμηρο.

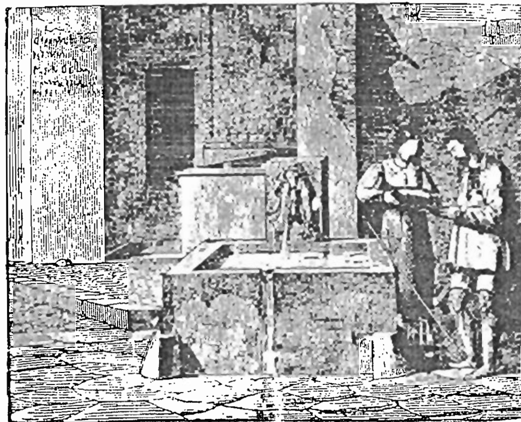
Στὰ χρόνια αὐτὰ δὲν ἔχει καλλιεργηθεῖ ἀκόμα ὁ πεζὸς λόγος. Τὰ πρῶτα μάλιστα πεζὰ ἔργα γράφονταν στὰ ἑλληνικά. Πρῶτος *ὁ Κάτων* ὁ τιμητὴς ἔγραψε τὴν ἱστορία του στὴ *λατινικὴ* γλώσσα. Σημαντικὴ ἦταν ἡ πρόοδος στὴ ρητορική. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ρώμης ἔδινε πολλὲς εὐκαιρίες στοὺς ἄρχοντες, τοὺς ὑποψήφιους καὶ τοὺς δικηγόρους νὰ μιλοῦν δημόσια καί ἦταν πάρα πολὺ εὐνοϊκὲς οἱ περιστάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ἀλλὰ γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ ρητορεία στὴ Ρώμη ἦταν ἁπλὴ καὶ ἄτεχνη. Ἀργότερα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπίδραση ἄρχισε ἡ μεγάλη κίνηση. Ἕλληνες δάσκαλοι τῆς ρητορικῆς μάθαιναν στοὺς Ρωμαίους τὴν τέχνη καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγο ἀναδείχτηκαν στὴ Ρώμη ἀξιόλογοι ρήτορες.

Οἱ Τέχνες

Πιὸ πολὺ ἀγάπησαν οἱ Ρωμαῖοι τὴν ἑλληνικὴ τέχνη. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς ποὺ εἶχαν ἐκστρατεύσει στὴν Ἀνατολὴ λεηλάτησαν ναοὺς καὶ σπίτια τῶν ἰδιωτῶν καὶ ἔφεραν στὴ Ρώμη πολλὰ ἔργα ἑλληνικῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς τέχνης μὲ τὰ ὁποῖα στόλισαν τὰ σπίτια τους.

Αὐτὸ μέσα σὲ λίγο χρόνο ἔγινε μόδα καὶ οἱ πλούσιοι Ρωμαῖοι συναγωνίζονταν γιὰ τὸ ποιὸς θὰ ἔχει στὸ σπίτι του συλλογὴ ἀπὸ ἔργα τέχνης.

Οἱ Ρωμαῖοι θαύμασαν κι ἀγάπησαν τὴν τέχνη τῆς ἐποχῆς τους, δηλ. τὴν ἑλληνιστικὴ τέχνη, ποὺ γνωρίσματά της εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδώσει τὸ πάθος, οἱ πολυτελεῖς καὶ περίτεχνες διακοσμήσεις, τὰ μωσαϊκὰ καὶ τὰ ἀνάγλυφα.

Δημόσια κρήνη στὴν Πομπηία

Ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ μὴ τοὺς εὐχαριστοῦν οἱ ξύλινοι ναοί· χτίζουν ἄλλους σύμφωνα μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς ρυθμοὺς καὶ στολίζουν τὰ κτίριά τους μὲ μωσαϊκά. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔγιναν πολλὰ δημόσια ἔργα, ἰδιαίτερα στὴν ἀγορά, μὲ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες. Ἔτσι ἡ πρώτη ρωμαϊκὴ τέχνη ἦταν κυρίως ἑλληνικὴ ποὺ μεταφυτεύτηκε στὴ Ρώμη.

Ὁ Σκιπίωνας Αἰμιλιανὸς

Τὴ νεωτεριστικὴ αὐτὴ κίνηση τὴ βοήθησαν μερικοὶ ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν ἐξαιρετικὴ μόρφωση καὶ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Τὴν πρώτη θέση ἀνάμεσά τους ἔχει ὁ Σκιπίωνας Αἰμιλιανός. Αὐτὸς ἀγαποῦσε τοὺς λογίους καὶ τοὺς καλλιτέχνες καὶ δημιούργησε ἕνα φιλολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κύκλο, στὸν ὁποῖο διακρίνονταν ὁ στωικὸς φιλόσοφος *Παναίτιος ὁ Ρόδιος*, *ὁ Πολύβιος* (βαθυστόχαστος ἱστορικὸς μὲ ἀξιοθαύμαστο πλοῦτο στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γνώσεων), ὁ κωμικὸς *Τερέντιος*, ὁ νομομαθὴς *Μανίλιος* κ.ἄ.

Ἀλλὰ ὁ πολὺς κόσμος ἔμενε ἀσυγκίνητος μπροστὰ στὴν ἑλληνικὴ ὀμορφιά. Ἔβρισκε εὐχαρίστηση σὲ χοντροκομμένα θεάματα. Διηγοῦνται πὼς μιὰ μέρα, ἐνῶ παιζόταν μιὰ κωμωδία τοῦ Τερέντιου, οἱ θεατὲς

ἐγκατάλειψαν τὸ θέατρο, γιατὶ ἄκουσαν νὰ διαλαλοῦν ἔξω πὼς ἔφτασε ἕνας περίφημος σχοινοβάτης.

Ἡ Πολυτέλεια

Οἱ ἄξεστοι καὶ φτωχοὶ Ρωμαῖοι ἔμειναν κατάπληκτοι μπροστά στὸν πλοῦτο τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ἄνετη κι ὅλο πολυτέλεια ζωή της. Τὸν πλοῦτο καὶ τὶς συνήθειες αὐτὲς φρόντισαν νὰ τὰ μεταφέρουν στὴ Ρώμη. Ἀλλὰ ἡ διαγωγή τους ἦταν διαγωγὴ νεόπλουτου. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ζοῦσαν τώρα ἦταν μᾶλλον ἐπίδειξη καὶ σπατάλη καὶ ἔδειχνε πὼς δὲν εἶχαν αἰσθανθεῖ βαθύτερα τὸ νόημα τῆς τέχνης καὶ τὴν ἀξία τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Τὴ θέση τῶν παλιῶν ἁπλῶν σπιτιῶν πῆραν νέα πολυτελέστερα, χτισμένα μὲ μάρμαρο καὶ σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τῶν ἀθηναϊκῶν καὶ κορινθιακῶν σπιτιῶν.

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἄλλαξαν τὸ ντύσιμό τους, ἀλλὰ ἄφησαν τὰ χοντροειδῆ μάλλινα ὑφάσματα καὶ χρησιμοποιοῦσαν λεπτὰ καί, ἀκολουθώντας τὴν ἑλληνικὴ συνήθεια, φρόντιζαν νὰ κάνουν πολλὲς πτυχὲς στὸ ἱμάτιο. Πολυτελέστερο ἦταν τὸ ντύσιμο τῶν γυναικῶν, ποὺ ἔψαχναν νὰ βροῦν τὰ πιὸ λεπτὰ καὶ διάφανα ὑφάσματα. Φοροῦσαν πολλὰ κοσμήματα, δαχτυλίδια, βραχιόλια, περιδέραια, σκουλαρίκια κλπ.

Ἀλλὰ περίφημη ἔγινε ἡ πολυτέλειά τους στὸ φαγητό. Οἱ τόσο λιτοδίαιτοι Ρωμαῖοι κατάντησαν κοιλιόδουλοι καὶ τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ χαρακτήριζε τὴν ἀνώτερη κοινωνία ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Ἀναζητοῦσαν τὰ πιὸ σπάνια καὶ ἀκριβὰ φαγητά, τὰ πιὸ ἀρωματικὰ καὶ δυσεύρετα κρασιὰ τοῦ κόσμου καὶ ἦταν ἀστρονομικὰ τὰ ποσὰ ποὺ ξόδευαν γιὰ τὰ συμπόσια. Ὁ Τίτος Λίβιος λέει χαρακτηριστικά: «ὁ μάγειρος, ποὺ τὸν θεωροῦσαν σὰν τὸν τελευταῖο δοῦλο, ἔγινε σημαντικὴ προσωπικότητα καὶ τὸ ἐπάγγελμά του ἀπόχτησε μεγάλη ἐκτίμηση».

Ἡ Ἀντίδραση

Ἡ μεγάλη πολυτέλεια ἔφερε ὄχι μόνο μεγάλη μαλθακότητα ἀλλὰ καὶ πάρα πολλὰ ἐλαττώματα. Τὶς παλιὲς ρωμαϊκὲς ἀρετὲς τὶς θεωροῦσαν γελοῖες καὶ χοντροκομμένες. Ὅλοι τους φρόντιζαν νὰ πλουτίσουν, γιὰ νὰ ἔχουν ἀρκετὰ χρήματα γιὰ τὶς δαπάνες ποὺ ἀπαιτοῦσε ὁ νέος τρόπος

ζωῆς καὶ γι' αὐτὸ κανένα μέσο δὲν τὸ θεωροῦσαν ἀθέμιτο. Οἱ ἀρετὲς ποὺ χαρακτήριζαν τὴ ρωμαϊκὴ οἰκογένεια ἐξαφανίστηκαν στὴ νέα ἀριστοκρατικὴ τάξη καὶ πολλαπλασιάστηκαν τὰ διαζύγια. Ἀκόμη ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς. Οἱ πολίτες πουλοῦσαν τὴν ψῆφο τους κ' ἔγινε γενικὸ φαινόμενο ἡ ἐκλογικὴ διαφθορά.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ προκάλεσε ἀνησυχία σὲ πολλοὺς Ρωμαίους καὶ δημιουργήθηκε ζωηρὴ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν νεωτερισμῶν. Ἀρχηγὸς στὴν κίνηση αὐτὴ καὶ ταυτόχρονα ἀντιπρόσωπος τῆς συντηρητικῆς τάσης στὴ Ρώμη εἶναι ὁ περίφημος Κάτων ὁ τιμητής.

Ὁ Κάτων ἦταν ἕνας μικροκτηματίας ἀπὸ τὴ Σαβίνη καὶ εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴ Ρώμη. Πῆρε μέρος σὲ πολλοὺς πολέμους, ἀνάλαβε ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ διακρίθηκε. Λάτρευε τὶς προγονικὲς ἀρετὲς καὶ ἔγινε ἀρχηγὸς μιᾶς μερίδας τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ποὺ ἤθελε νὰ ἀντιδράσει στὶς νέες συνήθειες τῆς ἀριστοκρατίας. Ὅταν ἔγινε τιμητής, προσπάθησε μὲ αὐστηρὰ μέτρα νὰ χτυπήσει τὴν πολυτέλεια καὶ τὴ διαφθορά.

Ἀλλὰ οἱ ἀγῶνες του δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔμπαινε ἀπὸ παντοῦ στὴ Ρώμη καὶ στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. ἡ μεταβολὴ εἶχε ὁλοκληρωθεῖ. Οἱ Ρωμαῖοι δέχτηκαν τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό, ἀλλά, ὅπως ἦταν φυσικό, τὸν προσάρμοσαν στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς συνήθειές τους. Ἔτσι, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς παρουσιάζεται μὲ μιὰ νέα μορφή, ἔγινε, ὅπως λένε, *ἑλληνορωμαϊκός*. Μὲ τὴ μορφὴ αὐτὴ οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες τὸν μετάφεραν στὴν ἀπολίτιστη Δύση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ – ΟΙ ΓΡΑΚΧΟΙ

Ἡ καταστροφὴ τῆς μεσαίας τάξης

Οἱ μεγάλες κατακτήσεις εἶχαν ἀκόμα σοβαρότερες συνέπειες· προκάλεσαν μιὰ βαθιὰ οἰκονομική, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταβολή.

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι κατάστρεψαν τὴ μεσαία κοινωνικὴ τάξη, δηλαδὴ τοὺς ἰδιοκτῆτες μικρῶν γεωργικῶν κλήρων στὴν ὕπαιθρο, γιατὶ στὴ μεσαία τάξη ἔπεφτε τὸ μεγαλύτερο βάρος τῶν πολέμων. Πολλοὶ χάθηκαν στὰ πεδία τῶν μαχῶν ἢ γενικότερα ἀπὸ τὶς κακουχίες τῶν πολέμων καὶ ὅσοι γύρισαν στὰ σπίτια τους βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση, γιατὶ τὰ χωράφια τους εἶχαν μείνει ἀκαλλιέργητα, ἡ οἰκογένειά τους εἶχε χρεωθεῖ γιὰ νὰ ζήσει καὶ οἱ ἴδιοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ δανείζονται. Καὶ τότε τοὺς κατάστρεψε ἡ τοκογλυφία. Παράλληλα εἶχε καταντήσει ἀσύμφορη ἡ καλλιέργεια μικρῶν κτημάτων, ἀφότου ἄνοιξαν οἱ μεγάλες σιταγορὲς τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ κυρίως τῆς Β. Ἀφρικῆς. Τὸ εἰσαγόμενο ἀπὸ τὶς ἀγορὲς αὐτὲς σιτάρι ἦταν τόσο φθηνό, ὥστε ἡ παραγωγὴ τῆς Ἰταλίας δὲν μποροῦσε νὰ συναγωνιστεῖ τοὺς σιτεμπόρους. Οἱ μικροὶ καλλιεργητὲς λοιπὸν ἀναγκάστηκαν νὰ πουλήσουν τὰ χωράφια τους, ἐγκατάλειψαν τὴν ὕπαιθρο καὶ μετανάστευσαν στὴ Ρώμη. Οἱ πλούσιοι ἀγόρασαν πολλὰ μικρὰ συνεχόμενα ἀγροκτήματα καὶ

Ρωμαῖος τοκογλύφος.
Ὀρειχάλκινη προτομὴ ἀπὸ τὴν Πομπηία. Νεάπολη.
Εἶναι ὁ ὀνομαστὸς τραπεζίτης καὶ τοκογλύφος **Caecilius Jucundus** *ποὺ τὸ σπίτι του ἀνακαλύφθηκε στὴν Πομπηία. Ἡ εἰκόνα παριστάνει μὲ ζωηρὴ ἐκφραστικότητα τὸν πονηρὸ χρηματιστή.*

σχημάτισαν μεγάλες ἀγροτικὲς ἰδιοκτησίες, τὰ λεγόμενα **Latifundia**. Στὰ κτήματα αὐτὰ ἐγκατάστησαν δούλους, ἔπαψαν νὰ καλλιεργοῦν δημητριακά, φύτεψαν ἀμπέλια κι' ἐλιές, γιατὶ αὐτὲς ἦταν πιὸ προσοδοφόρες καλλιέργειες, ἔτρεφαν ζῶα ἢ ἄφηναν μεγάλες ἐκτάσεις ἀκαλλιέργητες γιὰ κυνήγι. Ἔτσι ἡ παραγωγὴ τῆς Ἰταλίας ἐλαττώθηκε σημαντικὰ καὶ ἡ ὕπαιθρος ἄλλαξε κατοίκους, γιατὶ τὴ θέση τῶν γνήσιων Ρωμαίων τὴν πῆραν δοῦλοι ἀπὸ τὴν Ἀσία. Γι' αὐτὸ εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἄποψη ὅτι τὰ μεγάλα κτήματα **(Latifundia)** κατάστρεψαν τὴ Ρώμη.

Κάτι ἀνάλογο ἔγινε καὶ στὶς πόλεις, ἐνῶ τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιομηχανία γνώρισαν τεράστια ἀνάπτυξη ὕστερα ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ξένων χωρῶν, ἀλλὰ οἱ ἐλεύθεροι μικροτεχνίτες καταστράφηκαν, γιατὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἀντέξουν στὸν συναγωνισμὸ τῶν μεγάλων βιομηχανιῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν κυρίως δούλους. Ἔτσι οἱ ἐλεύθεροι μικροτεχνίτες καταστράφηκαν, ὅπως καὶ οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί, καταστράφηκε δηλαδὴ καὶ γνώρισε μεγάλη φτώχεια ὅλη ἡ *μεσαία τάξη*. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε καὶ ἄλλες σοβαρότατες συνέπειες γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία.

Οἱ νέες κοινωνικὲς τάξεις

Ἡ κοινωνικὴ ἰσότητα ποὺ μὲ τόσους ἀγῶνες εἶχαν πετύχει οἱ Ρωμαῖοι διαταράχτηκε (ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις ποὺ ἀναφέραμε) καὶ δημιουργήθηκε μιὰ διάκριση κοινωνικῶν τάξεων πιὸ ἐπικίνδυνη. Τὸ 2ο αἰ. π.Χ. ὑπῆρχαν στὴ Ρώμη δυὸ κοινωνικὲς τάξεις, ἡ μειοψηφία τῶν πλουσίων καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀκτημόνων καὶ τῶν φτωχῶν. Στὴν πρώτη ἀνῆκαν οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ ἱππεῖς, στὴ δεύτερη ὁ λεγόμενος ἀστικὸς ὄχλος.

Ἡ *Συγκλητικὴ τάξη*, ποὺ ὁ πλοῦτος της προερχόταν ἀπὸ τὴ μεγάλη κτηματικὴ περιουσία, κρατοῦσε ἀποκλειστικὰ στὰ χέρια της τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Ἀπὸ τὴν τάξη αὐτὴ ἔβγαιναν σχεδὸν πάντα οἱ ἄρχοντες, ποὺ πολλὲς φορὲς ἦταν ἀνίκανοι ἢ ἔκαναν κακὴ χρήση τῆς δυνάμεώς τους, περιφρονοῦσαν τοὺς νόμους, διάφθειραν τὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ στὶς ἐκλογὲς καὶ κυβερνοῦσαν ἄσχημα τὶς ἐπαρχίες.

Τὴν *τάξη τῶν ἱππέων* τὴν ἀποτελοῦν οἱ πλούσιοι τοῦ χρήματος. Ἀντί γιὰ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα αὐτοὶ προτιμοῦσαν τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς τραπεζικὲς ἐργασίες καὶ τὶς προμήθειες τοῦ δημοσίου. Ἐμπορεύονταν κυρίως τὸ σιτάρι (ποὺ τὸ ἔφερναν σὲ μεγάλες ποσότητες ἀπὸ τὴ Σικελία, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Β. Ἀφρικὴ) καὶ ταυτόχρονα ἦταν διάσημοι τοκογλύφοι.

Περισσότερο ὅμως πλούτιζαν ἀπὸ τὶς προμήθειες τοῦ δημοσίου καὶ ἀπὸ τὴν ἐνοικίαση φόρων. Ὅσοι ἔκαναν αὐτὸ εἶναι οἱ γνωστοὶ *δημοσιῶνες*. Οἱ ἱππεῖς συγκροτοῦσαν μεγάλες ἑταιρεῖες, οἱ ὁποῖες ἀναλάβαιναν τὴν κατασκευὴ δημοσίων ἔργων ἢ τὴν προμήθεια στρατιωτικῶν εἰδῶν ἢ νοίκιαζαν τοὺς φόρους. Ἀγόραζαν δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κράτος τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράττουν τοὺς φόρους μεγάλων περιφερειῶν, προπλήρωναν τὸ ἀντίτιμο στὸ δημόσιο κι ἔπειτα πουλοῦσαν τμηματικὰ τὸ δικαίωμα γιὰ τὴν εἴσπραξη τῶν φόρων σὲ μικρότερους ἐπιχειρηματίες τῶν ἐπαρχιῶν, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους φρόντιζαν μὲ σκληρὰ κι ἀπάνθρωπα μέσα νὰ τοὺς εἰσπράττουν. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ *τελῶνες*, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χριστὸς εἶπε πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ κερδίσουν τὴ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Οἱ συγκλητικοὶ ὡς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ ἱππεῖς ὡς ἐπιχειρηματί-ες, ἰδιαίτερα ὡς δημοσιῶνες, ἐκμεταλλεύτηκαν μὲ ἀπληστία τὶς ἐπαρχίες καὶ κατάντησαν ἀληθινὴ πληγή.

Ὅλοι οἱ ἄλλοι πολίτες, οἱ παλιοὶ μικροκτηματίες ἢ μικροτεχνίτες ποὺ ὁδηγήθηκαν σὲ χρεωκοπία, καὶ ὅσοι ἄλλοι ἦταν στὴν ἴδια κατάσταση, ἀποτελοῦσαν τὸν ἀστικὸ ὄχλο. Ἡ θέση ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἦταν τραγική. Δὲν ἔβρισκαν ἐργασία, γιατὶ στὰ μεγάλα κτήματα καὶ στὶς βιομηχανίες προτιμοῦσαν τοὺς δούλους· ζοῦσαν λοιπὸν σὲ μικρὲς καὶ ἀνθυγιεινὲς κατοικίες φτωχοί, ταπεινωμένοι καὶ ἐγκαταλειμμένοι στὸ ἔλεος τοῦ κράτους καὶ τῶν πλουσίων, ποὺ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τοὺς μοίραζαν τρόφιμα καὶ ροῦχα. Σ' ἀντάλλαγμα οἱ φτωχοὶ πουλοῦσαν τὴν ψῆφο τους κάθε φορὰ ποὺ γίνονταν ἐκλογές. Μόνη παρηγοριὰ τοὺς ἔμενε ὁ τίτλος τοῦ Ρωμαίου πολίτη, τὰ μεγάλα θεάματα, οἱ δημόσιες γιορτές, οἱ θριαμβικὲς ὑποδοχὲς στρατηγῶν, οἱ ἐκλογὲς καὶ ἡ κίνηση τῆς ἀγορᾶς.

Οἱ δοῦλοι

Ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου καὶ τῶν κατακτήσεων ἦταν ἡ καταπληκτικὴ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δούλων. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν αἰχμάλωτοι πολέμου ποὺ πουλήθηκαν στὰ σκλαβοπάζαρα ἢ κάτοικοι τῆς Ἀσίας ποὺ τοὺς ἔφεραν στὴν Ἰταλία οἱ νικητὲς στρατηγοί.

Ὁ δοῦλος σύμφωνα μὲ τὴ ρωμαϊκὴ νομοθεσία δὲν ἦταν *πρόσωπο* (μὲ ἀνθρώπινα δηλ. δικαιώματα) ἀλλὰ *πράγμα* (ἄψυχο περιουσιακὸ

στοιχεῖο). Ἡ ζωὴ τῶν δούλων ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη φρικτή. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργάζονται ἀδιάκοπα. Τὸν ὀκνηρὸ ἢ πονηρὸ δοῦλο τὸν τιμωροῦσαν πάρα πολὺ σκληρά. Οἱ τιμωρίες ἦταν φρικτές: ραβδισμοί, μαστιγώσεις, ἁλυσίδες, καταναγκαστικὴ ἐργασία σὲ χειρόμυλο ἢ στὰ λατομεῖα καὶ τέλος θάνατος πάνω στὸ σταυρό. Γι' αὐτὸ πολλὲς φορὲς οἱ δοῦλοι ἐπαναστάτησαν καὶ ἀπείλησαν σοβαρὰ τὴν ὑπόσταση τοῦ κράτους.

Οἱ Γράκχοι

Δὲν ἔλειψαν βέβαια ἀπὸ τὴ Ρώμη οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔβλεπαν πόσο σοβαρὴ ἦταν ἡ κατάσταση καὶ ἤθελαν νὰ βάλουν ἕνα τέλος σ' αὐτήν. Ὁ Κάτων εἶχε καταλάβει τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀλλαγή, ἀλλὰ δὲν χτύπησε τὸ κακὸ στὴ ρίζα του. Τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ ἐπωμίστηκαν οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι, ὁ Τιβέριος καὶ ὁ Γάϊος.

Ὁ Τιβέριος Γράκχος

Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς δυό, ὁ Τιβέριος, ἦταν φύση εὐγενικὴ καὶ θερμὴ καὶ ἱκανὸς ρήτορας. Μὲ ἐξαιρετικὴ διορατικότητα κατάλαβε πὼς θὰ μποροῦσε νὰ διορθώσει τὴν κατάσταση μόνο ἂν κατόρθωνε νὰ ξα-

Οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι.

ναδημιουργήσει τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία γιὰ τοὺς ἀκτήμονες καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν τὴ μεσαία κοινωνικὴ τάξη, φέρνοντας πάλι στὴν ὕπαιθρο τοὺς φτωχοὺς καὶ ἄνεργους ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴ Ρώμη.

Τὸ 133 π.Χ. ἐκλέγεται δήμαρχος καὶ προτείνει ἀμέσως γιὰ ψήφιση τὸν περίφημο *ἀγροτικὸ νόμο*, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο κανένας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κατέχει γῆ τοῦ δημοσίου μεγαλύτερη ἀπὸ 500 πλέθρα γιὰ τὸν ἴδιο καὶ ἀπὸ 260 πλέθρα γιὰ κάθε ἀρσενικὸ παιδί του. Οἱ πλούσιοι ὅμως εἶχαν σφετεριστεῖ, μὲ πρόσχημα τὴν ἐνοικίαση, ἐκτάσεις πολὺ μεγαλύτερες. Ἔπρεπε λοιπὸν ἕνα μέρος νὰ τοὺς ἀφαιρεθεῖ, νὰ μοιραστεῖ σὲ ἴσους γεωργικοὺς κλήρους καὶ νὰ παραχωρηθεῖ στοὺς ἀκτήμονες πολίτες. Ὁ Τιβέριος ὑποστήριξε μὲ πολλὴ θέρμη τὸ νόμο του.

Ρήτορας τὴν ὥρα ποὺ ἀγορεύει (*Μουσεῖο Φλωρεντίας*).

Ὅπως ἦταν ἑπόμενο, οἱ πλούσιοι τὸν πολέμησαν μὲ μανία, ἀλλὰ ὁ Τιβέριος κατάφερε νὰ ψηφιστεῖ ὁ νόμος ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ προχώρησε ἀμέσως στὴ μεταρρύθμιση. Γιὰ νὰ στερεώσει ὅμως τὸ ἔργο του θεώρησε σκόπιμο νὰ ἐκλεγεῖ

καὶ γιὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος δήμαρχος. Ἀλλὰ τὴ μέρα τῶν ἐκλογῶν ὁ Τιβέριος βρέθηκε μόνος μὲ λίγους ὀπαδούς, γιατὶ οἱ ἀγρότες ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, στὰ χωράφια τους γιὰ τὸ θερισμό. Τότε οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ πλούσιοι δημιούργησαν ταραχές, δολοφόνησαν τὸν Τιβέριο μὲ 300 ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς του κι ἔριξαν τὸ πτῶμα του στὸν Τίβερη.

Ὁ Γάϊος Γράκχος

Στὴν ἀρχὴ δὲν τόλμησαν οἱ πλούσιοι νὰ καταργήσουν τὸν ἀγροτικὸ νόμο τοῦ Τιβέριου Γράκχου· φρόντισαν ὅμως ὁ νόμος νὰ περιπέσει σὲ ἀχρηστία καὶ ἔτσι ἐπικράτησαν πάλι.

Ἀλλὰ τὸ 123 ἐκλέγεται δήμαρχος ὁ *Γάϊος Γράκχος*, ποὺ ἦταν πιὸ ὁρμητικὸς καὶ πιὸ ἐπαναστατικὸς ἀπὸ τὸν ἀδελφό του καὶ εἶχε εὐρύτερα πολιτικὰ σχέδια. Ἤθελε νὰ κάμει *πολιτικὴ* μεταρρύθμιση μὲ τελικὸ στόχο νὰ συντρίψει τὴ δύναμη τῶν εὐγενῶν. Σχεδίαζε ἀκόμη *κοινωνικὴ* μεταρρύθμιση, ποὺ θὰ συμπλήρωνε τὸν ἀγροτικὸ νόμο τοῦ ἀδελφοῦ του. Γιὰ νὰ συντρίψει τοὺς συγκλητικούς, προσπάθησε νὰ στηριχτεῖ ὄχι μόνο στὸ λαό, ἀλλὰ καὶ στὴν τάξη τῶν ἱππέων καὶ στὶς σύμμαχες πόλεις τῆς Ἰταλίας. Εἰσηγήθηκε μιὰ σειρὰ νόμων μὲ τοὺς ὁποίους κέρδισε τὴν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἱππέων.

Ὁ Γάϊος ἀπόχτησε δύναμη μεγάλη, σχεδὸν ἀπόλυτη ἐξουσία, καὶ βγῆκε δήμαρχος καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο (122). Οἱ συγκλητικοί, γιὰ νὰ ὑπονομεύσουν τὴ δημοτικότητά του, ἔβαλαν τὸν ἄλλο δήμαρχο, τὸν *Λίβιο Δροῦσο*, νὰ προτείνει νόμους πιὸ εὐνοϊκοὺς γιὰ τοὺς ἀκτήμονες καὶ ὁ λαὸς ἔπεσε στὴν παγίδα. Ὁ Γάϊος τότε στράφηκε στοὺς Ἰταλοὺς συμμάχους καί, γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ὑποστήριξή τους, πρότεινε νὰ δοθεῖ καὶ σ' αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. Οἱ συγκλητικοὶ βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ δημοκοπήσουν πάλι. Εἶπαν στὸ λαὸ τῆς Ρώμης πὼς κινδύνευε, ἂν οἱ κάτοικοι τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας ἀποκτοῦσαν ἴσα πολιτικὰ δικαιώματα. Ἡ πρόταση τοῦ Γάϊου ἀποδοκιμάστηκε καὶ αὐτὸ ἦταν ἡ πρώτη σοβαρὴ ἀποτυχία του, ἡ ὁποία κλόνισε τὴ δημοτικότητά του. Ὅταν θέλησε νὰ ἐκλεγεῖ δήμαρχος καὶ γιὰ τὸ 121, ἀπέτυχε. Ἡ σύγκρουση ἔγινε τὸ καλοκαίρι τοῦ ἰδίου χρόνου. Τρεῖς χιλιάδες ὀπαδοί του σκοτώθηκαν καὶ ὁ ἴδιος, ὅταν εἶδε πὼς κινδύνευε νὰ συλληφθεῖ, πρόσταξε ἕναν ἀπὸ τοὺς δούλους του νὰ τὸν σκοτώσει.

Ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τῶν Γράκχων ἀπέτυχε καὶ ἡ ἀπο-

τυχία ὀφείλεται στὴν ἐχθρότητα τῶν πλουσίων καὶ τὴ μοιρολατρικὴ ἀδράνεια τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Οἱ πλούσιοι βγῆκαν ἀπὸ τὴ δοκιμασία ἰσχυρότεροι καὶ ὁ λαὸς ἔπεσε σὲ μεγαλύτερη δυστυχία. Ἀπὸ τὴν ὥρα αὐτὴ ἡ Ρώμη παραδίνεται στὶς ἀποφάσεις φιλόδοξων στρατηγῶν καὶ στὴ μανία τῶν ἐμφυλίων πολέμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ – ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ πολιτικὴ κρίση μετὰ τοὺς Γράκχους

Οἱ μεγάλες κατακτήσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δημιούργησαν καὶ σοβαρότατη πολιτικὴ κρίση. Ὕστερα ἀπὸ τοὺς Γράκχους ἡ τάξη τῶν συγκλητικῶν πανίσχυρη κυβέρνησε τὸ κράτος ἀπὸ τὸ 121 ὡς τὸ 107, ἀλλὰ κυβέρνησε πολὺ ἄσχημα. Τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἔγιναν σχεδὸν κληρονομικὰ γιὰ μερικὲς οἰκογένειες καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἀναλαμβάνουν ἄνθρωποι ἀνίκανοι καὶ διεφθαρμένοι· οἱ ὑπάλληλοι χρηματίζονται μὲ σκανδαλώδη τρόπο καὶ ὁ στρατὸς παραμελεῖται.

Τὴν κατάσταση αὐτὴ τὴν ἐκμεταλλεύονται μερικοὶ φιλόδοξοι στρατηγοί, ποὺ παίρνουν τὸ στρατὸ μὲ τὸ μέρος τους, περιφρονοῦν τὴ σύγκλητο καὶ τοὺς νόμους καὶ θέλουν νὰ κυριαρχήσουν στὴ Ρώμη. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ φιλόδοξοι αὐτοὶ στρατηγοὶ εἶναι πάντα περισσότεροι ἀπὸ ἕνας, συγκρούονται μεταξύ τους καὶ ταλαιπωροῦν τὸ κράτος μὲ πολιτικὲς ἀναστατώσεις κι αἱματηροὺς πολέμους. Τέτοια ζευγάρια ἀντιπάλων εἶναι, μὲ τὴ σειρὰ ποὺ ἔδρασαν, ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας, ὁ Καίσαρας καὶ ὁ Πομπήιος, ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος.

Ἔτσι γιὰ ἕνα περίπου αἰώνα (107–31) ἡ Ρώμη γίνεται θέατρο ἐμφυλίων πολέμων, ποὺ κλονίζουν τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα καὶ προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ μοναρχία.

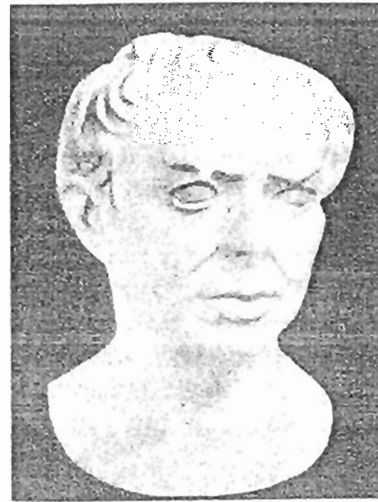
Α΄ Ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας

Ο ΜΑΡΙΟΣ (156–86)

Στὴν ἀρχὴ παρουσιάστηκε στὴν πολιτικὴ ζωὴ ὁ Μάριος, ὑποστηρικτὴς τῆς δημοκρατικῆς μερίδας καὶ ἀντίπαλος τῆς συγκλήτου. Ἦταν γόνος πλούσιας ἀγροτικῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴ λατινικὴ πόλη Ἀρπίνο. Σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ ἔμεινε ἀμόρφωτος καὶ γι' αὐτὸ οἱ εὐγενεῖς τὸν περιγελοῦσαν. Πραγματικὰ ἡ μορφή του εἶχε κάτι τὸ τραχὺ καὶ ὁ Κικέρων ἔλεγε

γι' αὐτόν: «ἦταν ἄντρας ἀγροῖκος, ἀλλὰ πραγματικὸς ἄντρας». Εἶχε ὅμως ἐξαιρετικὰ στρατιωτικὰ προσόντα. Μποροῦσε νὰ ἐπιβάλει τὴν πειθαρχία στὸ στρατὸ χωρὶς νὰ παύσει νὰ εἶναι ἀγαπητὸς στοὺς στρατιῶτες.

Διακρίθηκε σὲ δύο πολέμους: πρῶτα ἐναντίον τοῦ *Ἰουγούρθα* (112–105) καὶ ὕστερα ἐναντίον τῶν *Κίμβρων* καὶ τῶν *Τευτόνων* (113–101). Στοὺς πολέμους αὐτοὺς μάλιστα φάνηκε ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἀνικανότητα τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ ἀποσύνθεση τοῦ στρατοῦ.

Ὁ (λεγόμενος) Γάιος Μάριος.
(Μαρμάρινο κεφάλι. Ρώμη, Βατικανό)

Ὁ πονηρὸς βασιλιὰς τῆς Νουμιδίας *Ἰουγούρθας*, ἔγγονος τοῦ Μασσανάση, δολοφόνησε τὰ ἐξαδέλφια του ποὺ ἦταν καὶ συνάρχοντές του. Ἀκόμη κατόρθωσε νὰ ἐξευτελίσει τοὺς Ρωμαίους μὲ τὸ νὰ ἐξαγοράσει μὲ τὸ χρυσάφι του τὶς συνειδήσεις τῶν Ρωμαίων πρεσβευτῶν ποὺ ἦρθαν στὴ Νουμιδία γιὰ νὰ κανονίσουν τὴν κατάσταση. Ὅταν ἔπειτα τὸν κάλεσαν καὶ ἦρθε στὴ Ρώμη νὰ ἀπολογηθεῖ γιὰ τὴ στάση του, βρῆκε καὶ πάλι θερμοὺς ὑποστηρικτὲς τῶν ἀπόψεών του. Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀφρικὴ νίκησε τὸ ρωμαϊκὸ στρατὸ καὶ τὸν ὑποχρέωσε νὰ περάσει κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ (109). Στὸν πόλεμο αὐτὸ ἔβαλε τέλος ὁ Μάριος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔπιασε αἰχμάλωτο τὸν Ἰουγούρθα (105) καὶ τὸν ἔφερε στὴ Ρώμη, ὅπου καὶ πέθανε στὴ φυλακή.

Οἱ *Κίμβροι* καὶ οἱ *Τεύτονες*, γερμανικοὶ λαοὶ ποὺ κατοικοῦσαν στὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς, ἔκαναν εἰσβολὴ στὴ Γαλατία καὶ μὲ τὶς λεηλασίες τους ἔφτασαν ὡς τὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία στὴ Γαλατία, τὴ Ναρβωνίτιδα. Τέσσερεις ρωμαϊκοὶ στρατοὶ χάθηκαν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο. Στὴν κρίσιμη ὥρα ἔφτασε ὁ Μάριος ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ καὶ νίκησε σὲ δύο ἀποφασιστικὲς μάχες τοὺς δύο γερμανικοὺς στρατούς, ἀφοῦ πρῶτα μπόρεσε νὰ τοὺς διασπάσει.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

῾Ο Μάριος ἔκαμε μιὰ σπουδαιότατη στρατιωτικὴ μεταρρύθμιση. Δέχτηκε στὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ ἄπορους πολίτες ποὺ ἤθελαν νὰ ὑπηρετήσουν μὲ μισθό. ῾Η μεταρρύθμιση αὐτὴ εἶχε σοβαρότατες πολιτικὲς συνέπειες. Οἱ ἐπαγγελματίες πιὰ στρατιῶτες ὑπηρετοῦσαν γιὰ τὸ μισθὸ καὶ φρόντιζαν νὰ πλουτίσουν μὲ τὸν πόλεμο. ῎Ετσι ὅμως σιγὰ σιγὰ ἐξασθένησε ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας, γιατὶ ὁ στρατὸς ἀφοσιώθηκε στὸν στρατηγό, καὶ φιλόδοξοι στρατηγοὶ μποροῦσαν, στηριγμένοι στὸ στρατό, νὰ περιφρονοῦν τοὺς νόμους καὶ νὰ ἐπιχειροῦν νὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσία στὴ Ρώμη.

Νόμισμα τοῦ ᾿Ιουγούρθα
(Παρίσι, ᾿Εθνικὴ Βιβλιοθήκη)

Στὴ μιὰ ὄψη εἰκονίζεται ὁ ἐπικίνδυνος Νουμηδὸς βασιλιάς: στὴν ἄλλη ὁ ἐλέφας, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὸν χρησιμοποιοῦσαν πολὺ στὴν ᾿Αφρική.

ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ – Ο ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

῾Η Ρώμη ὕστερα ἀπὸ τὶς λαμπρὲς νίκες του δέχτηκε μὲ ἐνθουσιασμὸ τὸ Μάριο κι αὐτὸς τότε στράφηκε ἀποφασιστικὰ στοὺς δημοκρατικούς. Στὴν περίσταση ὅμως αὐτὴ φάνηκε ἡ ἀπειρία τοῦ στρατηγοῦ στὰ πολιτικά. Οἱ δημαγωγοὶ ὀπαδοί του ἐκμεταλλεύτηκαν τὴ δημοτικότητά του, γιὰ νὰ πετύχουν προσωπικὰ ὀφέλη, καὶ προκάλεσαν ταραχές, ἔτσι ποὺ ὁ Μάριος ἀναγκάστηκε νὰ στραφεῖ ἐναντίον τους καὶ νὰ ὑποστηρίξει τὴ σύγκλητο. Οἱ δημοκρατικοὶ θεώρησαν προδοσία τὴ στάση του καὶ τὸν

ἐγκατάλειψαν. Τότε ὁ Μάριος ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀπὸ τὴ Ρώμη μὲ τὴν πρόφαση πὼς θὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν 'Ανατολή. Μὲ τὴν ἀναχώρησή του στὴν πολιτικὴ ζωὴ κυριάρχησαν πάλι οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ ἡ σύγκλητος.

Τὰ ἑπόμενα χρόνια ἡ 'Ιταλία συγκλονίστηκε ἀπὸ τὸν λεγόμενο *συμμαχικὸ πόλεμο*. Οἱ λαοὶ τῆς 'Ιταλίας δηλ. πῆραν τὰ ὅπλα καὶ ζητοῦσαν κι αὐτοὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. 'Η Ρώμη βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση. Στὸν πόλεμο νικητὲς βγῆκαν οἱ Ρωμαῖοι, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἡ σύγκλητος ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς 'Ιταλίας.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ Ρώμη ἔπαψε νὰ εἶναι κυρίαρχη πόλη καὶ ἔγινε ἡ πρωτεύουσα ποὺ κυβερνᾶ πολίτες κράτους μὲ ἴσα δικαιώματα.

Ο ΣΥΛΛΑΣ (136–78)

'Ο συμμαχικὸς πόλεμος ἔφερε στὸ προσκήνιο ἕναν νέο πολιτικὸ ἄντρα, τὸν *Σύλλα*. '*Ο Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας* καταγόταν ἀπὸ τὴ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Κορνηλίων. Εἶχε διαπρέψει ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Μαρίου στὴν 'Αφρικὴ κι ἀργότερα ἔδειξε μεγάλη στρατηγικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱκανότητα. Οἱ στρατιῶτες τὸν ἀγαποῦσαν, γιατὶ τοὺς ἔδινε μεγάλη ἐλευθερία καὶ τοὺς ἄφηνε νὰ λαφυραγωγοῦν τὶς χῶρες ποὺ κατακτοῦσαν. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἔμεινε ὑποστηρικτὴς τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας.

Η ΑΝΤΙΖΗΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Οἱ δύο πολιτικοὶ ἄντρες Μάριος καὶ Σύλλας γρήγορα συγκρούστηκαν. 'Η σύγκλητος εἶχε ἀναθέσει στὸν Σύλλα τὴν ἀρχηγία τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ ἐπικίνδυνου βασιλιᾶ τοῦ Πόντου Μιθριδάτη. 'Ο Μάριος δυσαρεστημένος ἀπὸ τὴν ἀπόφαση ξεσήκωσε τὸ λαὸ καὶ πέτυχε νὰ πάρει αὐτὸς τὴν ἀρχηγία. Τότε ὁ Σύλλας, ποὺ βρισκόταν στὴν Κάτω 'Ιταλία ἕτοιμος νὰ περάσει ἀπέναντι στὴν 'Ελλάδα, γύρισε πίσω καὶ ὁδήγησε τὸ στρατὸ ἐναντίον τῆς Ρώμης κι ἔτσι ἀκύρωσε τὴν ἀπόφαση. "Οταν ὅμως ἔφυγε γιὰ τὴν 'Ελλάδα (87), ὁ Μάριος γύρισε στὴ Ρώμη, ἔσφαξε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Σύλλα, λεηλάτησε τὴν πόλη κι ἔβαλε σὲ κατάλογο προγραφῶν τὸν ἴδιο τὸ Σύλλα καὶ δήμευσε τὴν περιουσία του. 'Αλλὰ ὕστερα ἀπὸ λίγους μῆνες πέθανε (86).

Ἡ μορφὴ τοῦ Μιθριδάτη πάνω σὲ τετράδραχμο.

Ἀνάμεσα στὰ κράτη ποὺ δημιουργήθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ κράτους τῶν Σελευκιδῶν ἦταν καὶ τὸ μικρὸ βασίλειο τοῦ Πόντου μὲ πρωτεύουσα τὴ Σινώπη. Τὸ μικρὸ αὐτὸ κράτος ἅπλωσε τὴν ἐξουσία του καὶ στὶς γύρω χῶρες καὶ μὲ τὸν καιρὸ ἔγινε πολὺ ἰσχυρό· εἶχε στρατὸ ὀργανωμένο μὲ τὸ μακεδονικὸ σύστημα, στόλο καὶ πολλοὺς θησαυρούς.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βασιλιὰς τοῦ Πόντου ἦταν ὁ ξακουστὸς *Μιθριδάτης ΣΤ΄ ὁ Εὐπάτορας* (120–63). Εἶχε ἑλληνικὸ αἷμα, γιατὶ ἡ μητέρα του ἦταν Ἑλληνίδα. Ἦταν ἄνθρωπος ἐξαιρετικὰ μεγαλόσωμος καὶ μὲ τεράστιες σωματικὲς δυνάμεις. Μιλοῦσε 22 γλῶσσες, ἀγαποῦσε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κι ἔδειξε μεγάλη φροντίδα γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Ὀνειρευόταν νὰ ἱδρύσει ἕνα μεγάλο κράτος. Ἔτσι, τὴν ὥρα ποὺ οἱ Ρωμαῖοι ἦταν ἀπασχολημένοι μὲ τὸν συμμαχικὸ πόλεμο, ὁ Μιθριδάτης κυρίεψε τὴ Μ. Ἀσία καὶ κατέβηκε ἐλευθερωτὴς στὶς παράλιες ἑλληνικὲς πόλεις. Οἱ κάτοικοι τὸν δέχτηκαν μὲ ἀνακούφιση, γιατὶ τοὺς πίεζαν ἡ κακὴ διοίκηση τῶν Ρωμαίων καὶ οἱ δημοσιῶνες μὲ τὴν ἀπληστία τους. Ὁ βασιλιὰς τοῦ Πόντου μετάφερε τὴν πρωτεύουσά του στὴν Πέργαμο καὶ τὸ 88 διάταξε ἀπὸ τὴν Ἔφεσο γενικὴ σφαγὴ τῶν Ἰταλῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Θανατώθηκαν τότε πάνω ἀπὸ 80.000 ἄνθρωποι. Ἔπειτα ὁ στόλος του κυρίεψε τὴ Δῆλο, ποὺ ἦταν γιὰ τοὺς Ρωμαίους γέφυρα στὸ πέρασμά τους στὴν Ἀσία, κι ἔφτασε στὸν Πειραιά. Πολλὲς πόλεις στὴν Ἑλλάδα, ἀνάμεσά τους ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιάς, τὸν δέχτηκαν σὰν ἐλευθερωτή. Ἄλλα στρατεύματά του μπῆκαν ἀπὸ τὴ Θράκη στὴ Μακεδονία (87).

Ἔτσι, ὁλόκληρη ἡ Ἀνατολὴ ἦταν ἀνάστατη καὶ ὁ Μιθριδάτης ἔγινε ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς τῆς Ρώμης ὕστερα ἀπὸ τὸν Ἀννίβα. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἄλλαξαν, ὅταν ἐμφανίστηκαν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 87 ὁ Σύλλας φτάνει στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκία τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ. Τότε ἀφαίρεσε πολύτιμα ἀναθήματα ἀπὸ πολ-

λοὺς ναούς, γιὰ νὰ ἐξοικονομήσει χρήματα γιὰ τὸν πόλεμο, καὶ κατάστρεψε τὰ ὡραῖα δάση τοῦ Λύκειου καὶ τῆς Ἀκαδημίας, γιὰ νὰ κάνει μὲ τὰ δέντρα τους πολιορκητικὲς μηχανές. Τὸν Μάρτιο τοῦ 86 ὁ Σύλλας κυρίεψε τὴν Ἀθήνα καὶ κυριολεκτικὰ τὴν ἔπνιξε στὸ αἷμα. Ἀφοῦ νίκησε τοὺς δύο στρατοὺς τοῦ Μιθριδάτη, τὸν ἕνα στὴ Χαιρώνεια καὶ τὸν ἄλλο στὸν Ὀρχομενὸ τῆς Βοιωτίας, κατευθύνθηκε μὲ τὸ στόλο του στὴν Ἀσία. Οἱ ἐσωτερικὲς ὅμως ἀνωμαλίες τῆς Ρώμης τὸν ὑποχρέωσαν νὰ κλείσει τὴ συνθήκη τῆς Δαρδάνου, μὲ τὴν ὁποία ὁ Μιθριδάτης παραιτήθηκε ἀπὸ τὶς κτήσεις του στὴ Μ. Ἀσία καὶ πλήρωσε μεγάλη χρηματικὴ ἀποζημίωση (84).

ΟΙ ΠΡΟΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Ὁ Σύλλας γύρισε στὴν Ἰταλία μὲ 40 χιλιάδες στρατό, ἔγινε κύριος τῆς καταστάσεως στὴ Ρώμη καὶ ἐκδικήθηκε ἄγρια τοὺς δημοκρατικοὺς γιὰ τὴ στάση τους ἀπέναντί του. Κάθε μέρα στὴν ἀγορὰ δημοσιευόταν κατάλογος μὲ τὰ ὀνόματα ἐκείνων τοὺς ὁποίους ὁ καθένας μποροῦσε νὰ τοὺς σκοτώσει καὶ μάλιστα μὲ ἀμοιβή. Πάνω ἀπὸ 90 συγκλητικοὶ καὶ 2.600 ἱππεῖς χάθηκαν. Αὐτὲς εἶναι οἱ περίφημες **προγραφὲς** τοῦ Σύλλα (82).

Ὁ Σύλλας οὐσιαστικὰ ἀπόχτησε ἀπόλυτη ἐξουσία στὴ Ρώμη. Πῆρε τὸν τίτλο τοῦ *δικτάτορα* μὲ *ἀπεριόριστη νομοθετικὴ* καὶ *συντακτικὴ ἐξουσία* κι ἄλλαξε ριζικὰ τὸ πολίτευμα. Ἔδωσε ὅλη τὴν ἐξουσία στὴ σύγκλητο καὶ περιόρισε τὰ δικαιώματα ὅλων τῶν ἀρχόντων. Οἱ δήμαρχοι ἔχασαν τὸ δικαίωμα τοῦ βέτο καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ περιορίστηκαν σημαντικά.

Ὁ Σύλλας παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια (79) καὶ τὸν ἑπόμενο χρόνο πέθανε (78).

Β΄ Ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Καίσαρ

Ο ΠΟΜΠΗΙΟΣ

Τὸ ἔργο τοῦ Σύλλα τὸ ἀνάτρεψε ὁ Πομπήιος. Ἦταν ἀριστοκράτης στὴν καταγωγή, πλούσιος, μὲ ὡραία φυσιογνωμία, φιλόδοξος ἀλλὰ ἄτολμος, τυχερὸς στρατηγός, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει ἐξαιρετικὰ προσόντα στρατηγοῦ. Τελείωσε μὲ εὐκολία τοὺς πολέμους ἐναντίον τοῦ *Σερτωρίου* στὴν Ἰσπανία, ἐναντίον τῶν *δούλων* στὴν Ἰταλία καὶ τῶν *πειρατῶν* στὴ Μεσόγειο καὶ ἐναντίον τοῦ *Μιθριδάτη* στὴν Ἀνατολή.

Ὁ *Σερτώριος*, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἄριστους ἀξιωματικοὺς τοῦ Μάριου,

ὅταν δέχθηκε τὴν ἐπίθεση τοῦ Σύλλα, κατάφυγε στὴν Ἰσπανία, ὅπου ὀργάνωσε στρατὸ κι ἀπειλοῦσε νὰ ἀνατρέψει τὸ πολιτικὸ καθεστὼς στὴ Ρώμη. Ἡ σύγκλητος ἀνάθεσε τὸν πόλεμο ἐναντίον του στὸν Πομπήιο (77) καὶ ὁ νεαρὸς στρατηγὸς μπόρεσε νὰ νικήσει τὸν περίφημο στασιαστὴ μὲ δόλο καὶ πονηρία (72). Φρόντισε νὰ δολοφονηθεῖ πρῶτα ὁ Σερτώριος καὶ κατόπι μὲ εὐκολία νίκησε τὸ στρατό του.

Στὴν περίοδο 73–71 ἡ Ἰταλία ἀναστατώθηκε ἀπὸ μιὰ ἐπικίνδυνη ἐξέγερση τῶν δούλων ποὺ εἶχαν ἀρχηγό τους τὸν *Σπάρτακο*, δοῦλο ἀπὸ τὴ Θράκη, ἄνθρωπο μὲ ἐξαιρετικὴ εὐφυΐα καὶ ὀργανωτικὴ ἱκανότητα. Ἡ σύγκλητος ἀνάθεσε στὸν Κράσσο, τὸν πιὸ πλούσιο ἄνθρωπο τῆς Ρώμης, τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν δούλων. Ὁ Κράσσος κατάφερε νὰ ἀποκλείσει τοὺς δούλους στὴ νότια Ἰταλία, ὅπου ὁ Σπάρτακος ἀγωνίστηκε μὲ αὐταπάρνηση, ἀλλὰ σκοτώθηκε. Ἀπομεινάρια τοῦ στρατοῦ τῶν δούλων κατευθύνθηκαν στὴν Ἄνω Ἰταλία, ὅπου τοὺς ἐξόντωσε ὁ Πομπήιος, ποὺ τότε γυρνοῦσε ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Γι' αὐτὸ διακήρυξε πὼς *αὐτὸς ἔβγαλε ἀπὸ τὶς ρίζες τὸν πόλεμο* ἐναντίον τῶν *δούλων*.

Οἱ δύο στρατηγοὶ – Πομπήιος καὶ Κράσσος – ἔφθασαν στὴ Ρώμη καὶ λίγο ἔλειψε νὰ συγκρουστοῦν. Προτίμησαν ὅμως νὰ συνεννοηθοῦν καὶ ἔγιναν καὶ οἱ δύο ὕπατοι. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σύγκλητος δὲν τοὺς ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ τελέσουν θρίαμβο στράφηκαν στὸ δημοκρατικὸ κόμμα καὶ κατάργησαν ὅλους σχεδὸν τοὺς νόμους τοῦ Σύλλα (70).

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΤΩΝ (68–67)

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπὸ τότε ποὺ κατάκτησαν τὴν Ἀνατολή, παραμέλησαν τὸ στόλο κι αὐτὸ ἔγινε αἰτία νὰ ἀναπτυχθεῖ σὲ ἐπικίνδυνο βαθμὸ ἡ πειρατεία. Σ' ὅλη τὴν παραλία τῆς Κιλικίας εἶχαν ἐγκατασταθεῖ πειρατὲς ποὺ εἶχαν τὸν ἔλεγχο τῶν θαλασσινῶν δρόμων καὶ λήστευαν τὰ πλοῖα καὶ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου. Οἱ κάτοικοι τῆς Ρώμης ἄρχισαν νὰ αἰσθάνονται τὴν ἔλλειψη τοῦ σιταριοῦ καὶ τῶν τροφίμων, ποὺ τώρα οἱ ἔμποροι τὰ πουλοῦσαν σὲ ὑπέρογκες τιμές.

Τὸ ἔτος 67 δόθηκε στὸν Πομπήιο σχεδὸν ἀπόλυτη ἐξουσία, γιὰ νὰ ἐξοντώσει τοὺς πειρατές. Σὲ διάστημα μικρότερο ἀπὸ χρόνο οἱ πειρατὲς ὑποτάχτηκαν. Ὁ Πομπήιος τοὺς ὑποχρέωσε νὰ μετακινηθοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Κιλικίας καὶ νὰ ζήσουν ἐκεῖ. Ἡ ἀγορὰ τῆς Ρώμης γέμισε πάλι ἀπὸ τρόφιμα καὶ αὐξήθηκε ἡ δημοτικότητα τοῦ Πομπήιου καί, πρὶν ἀκόμα γυρίσει στὴν Ἰταλία, οἱ Ρωμαῖοι τοῦ ἀνάθεσαν ἕνα πιὸ σημαντικὸ ἔργο, τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη.

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΙΘΡΙΔΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (73–63)

Ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σύλλα ἐπαναστάτησε πάλι ὁ Μιθριδάτης. Αὐτὴ τὴ φορὰ εἶχε σύμμαχο τὸν *Τιγράνη*, ἰσχυρὸ βασιλιὰ τῆς Ἀρμενίας καὶ γαμπρό του, ὁ ὁποῖος λίγο πρὶν εἶχε καταλύσει τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν.

Ὁ διοικητὴς τῆς Κιλικίας *Λούκουλλος* βάδισε ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Πόντου καὶ τὸν καταδίωξε στὴν Ἀρμενία, προχώρησε νικητὴς ὡς τὸν Εὐφράτη, νίκησε τὸν Τιγράνη καὶ κυρίεψε τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους του, τὰ *Τιγρανόκερτα* (69). Ἡ μεγάλη του ὅμως αὐστηρότητα δυσαρέστησε τὸ στρατό, ποὺ τελικὰ στασίασε. Ὁ Λούκουλλος ἀναγκάστηκε νὰ ἀποχωρήσει καὶ ἔχασε ὅ,τι κέρδισε μὲ τὶς νίκες του.

Ὁ Τιγράνης *(πάνω σὲ νόμισμα)*
Ὁ βασιλιὰς τῆς Ἀρμενίας φορᾶ τὴν περσικὴ τιάρα, ὅπως ἄλλοτε οἱ βασιλιάδες τῆς Περσίας. Ἡ ψυχρὴ φυσιογνωμία του ἀποτελεῖ ἀντίθεση στὴ ζωηρὴ καὶ ἐνεργητικὴ μορφὴ τοῦ Μιθριδάτη.

Τὸ 66 ὁ Πομπήιος μὲ ἐντολὴ τῆς συγκλήτου συνέχισε τὸν πόλεμο. Νίκησε τὸν Μιθριδάτη καὶ ἀνάγκασε τὸν Τιγράνη νὰ ὑποταχθεῖ. Ὁ Μιθριδάτης ἔφυγε στὴν Κριμαία ὅπου καὶ αὐτοκτόνησε. Ὁ Πομπήιος στὴ συνέχεια ὑπόταξε τὴ Συρία καὶ δημιούργησε ἀπὸ τὶς κατακτήσεις του τρεῖς ἐπαρχίες: Τοῦ Πόντου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.

Ο ΚΙΚΕΡΩΝ – Η ΣΥΝΩΜΟΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΙΛΙΝΑ (66–63)

Στὸ μεταξὺ χάος εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ρώμης. Ὁ εὐγενὴς *Σέργιος Κατιλίνας*, ποὺ σπατάλησε τὴν περιουσία του σὲ ἄσωτη ζωή, συνένωσε ὅλους τοὺς δυσαρεστημένους καὶ τοὺς κακοποιοὺς καὶ σκόπευε νὰ καταλάβει μὲ τὴ βία τὴν ἐξουσία, νὰ σκοτώσει τοὺς ἄρχοντες καὶ νὰ ἁρπάξει τὶς περιουσίες τῶν πλουσίων. Τοὺς σκοπούς του αὐτοὺς τοὺς ματαίωσε ὁ ρήτορας Κικέρων, ὕπατος τὸ 65, ὁ ὁποῖος ἔγκαιρα ἀνακάλυψε τὰ σχέδια τοῦ Κατιλίνα. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὀνομάζεται *συνωμοσία* τοῦ *Κατιλίνα*.

῾Ο Κικέρων (106–43) ἦταν ὁ πιὸ ἀξιόλογος ἀπὸ τοὺς ρήτορες τῆς Ρώμης, συμπατριώτης τοῦ Μάριου. Συμπαθοῦσε τοὺς δημοκρατικούς, ἀλλὰ δὲν εἶχε μεγάλη σταθερότητα στὶς πολιτικές του ἰδέες. Δὲν ἔπαψε νὰ κολακεύει τὸν Πομπήιο οὔτε μπόρεσε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν ἐπιτυχία του στὴν ἀποκάλυψη τῆς συνωμοσίας.

Ο ΚΑΙΣΑΡ – Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ (60 π.Χ.)

῾Ο Κικέρων
(Μουσεῖο Μαδρίτης).

Στὴν πολιτικὴ σκηνὴ ἐμφανίστηκε στὸ μεταξὺ ἕνας νέος ἄντρας, ὁ Καίσαρ. ῾Ο *Γάιος ᾿Ιούλιος Καίσαρ* (101–44), ποὺ ἀπὸ νωρὶς εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστός, καταγόταν ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη οἰκογένεια τῆς Ρώμης, ἀπὸ τὴν ᾿Ιουλία γενεά*. ῾Η ἄμετρη ὅμως φιλοδοξία του καὶ οἱ νεώτεροι συγγενικοὶ δεσμοί του τὸν ἔφεραν στὴ δημοκρατικὴ μερίδα. Εἶχε σπαταλήσει τὴν περιουσία του καὶ ἀναγκαζόταν νὰ δανείζεται ἀπὸ τὸν Κράσσο, ὁ ὁποῖος ἔβλεπε τὰ προσόντα τοῦ νέου καὶ ἤθελε νὰ τὸν χρησιμοποιήσει στοὺς πολιτικούς του σκοπούς. ᾿Αργότερα φάνηκαν οἱ ἀρετὲς τοῦ Καίσαρα: ἡ ὀργανωτικὴ ἱκανότητα, ἡ στρατηγική του ἰδιοφυΐα, ἡ ἀπαράμιλλη δραστηριότητα.

῾Ο Πομπήιος γύρισε τὸ 61 στὴ Ρώμη, ἀλλὰ ἔκανε τὸ σφάλμα νὰ διαλύσει τὸ στρατό του. ῾Η σύγκλητος ἀρνήθηκε νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἐνέργειές του στὴν ᾿Ασία καὶ φαινόταν

πάλι πανίσχυρη. Τότε ὁ Πομπήιος, ὁ Κράσσος καὶ ὁ Καίσαρ ὑπόγραψαν ἕνα εἶδος πολιτικῆς συμφωνίας καὶ μοιράστηκαν τὴν ἐξουσία. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ὀνομάστηκε *Πρώτη Τριανδρία* (60).

Ὁ Καίσαρ ἔγινε ὕπατος γιὰ τὸ 59. Τότε ἐπικυρώθηκαν οἱ ἐνέργειες τοῦ Πομπήιου στὴν Ἀνατολή, μοιράστηκαν χωράφια στοὺς στρατιῶτες του καὶ ὁ Καίσαρ μὲ τὴ λήξη τῆς ὑπατικῆς του ἐξουσίας διοριζόταν γιὰ μιὰ πενταετία διοικητὴς τῆς «ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας» καὶ τῆς Ναρβωνίτιδας. Γιὰ ἀσφάλεια οἱ τρεῖς πολιτικοὶ ἄνδρες ἔδωσαν τὰ ἀξιώματα σὲ δικούς τους ἀνθρώπους καὶ ἐξόρισαν τὸν Κικέρωνα.

Ο Καίσαρ
Μαρμάρινο κεφάλι.
(Μουσείο Νεαπόλεως)

Ὁ Καίσαρ ἔφυγε γιὰ τὴν ἐπαρχία του. Ἐκεῖ μὲ πολλοὺς ἀγῶνες (58–50), στοὺς ὁποίους φάνηκαν τὰ στρατηγικά του προσόντα, μπόρεσε νὰ ὑποτάξει τὴν «πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλατία», τὴ χώρα δηλαδὴ ἀνάμεσα στὶς Ἄλπεις, τὰ Πυρηναῖα, τὸν Ρῆνο καὶ τὸν Ἀτλαντικό. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ περιλαμβάνονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημερινὴ Γαλλία, καὶ ἡ Ἐλβετία, τὸ Βέλγιο καὶ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Ὀλλανδίας. Ἡ ὑποταγὴ τῆς Γαλατίας ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὸν πολιτισμό. Μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Καίσαρα ἄρχισε νὰ διαδίδεται ὁ πολιτισμὸς στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Εὐρώπη.

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΜΠΗΙΟ (49–45)

Στὸ μεταξὺ ὁ Κράσσος σκοτώθηκε στὴ Συρία πολεμώντας τοὺς Πάρθους (53). Κύριος τῆς καταστάσεως στὴ Ρώμη ἔμεινε ὁ Πομπήιος, ποὺ φρόντισε νὰ ἐξουδετερώσει τὸν Καίσαρα ὑποχρεώνοντας τὴ σύγκλητο νὰ τὸν ἀνακαλέσει. Ὁ Καίσαρ μὲ τὸν ἀφοσιωμένο στρατό του βάδισε ἐναντίον τῆς Ρώμης (49).

Ὁ Πομπήιος τότε ἀναγκάστηκε μὲ πέντε λεγεῶνες νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ νὰ περάσει ἀπέναντι, στὴν Ἤπειρο, ὅπου τὸν ἀκολούθησε καὶ ὁ Καίσαρ. Σὲ μάχη στὰ *Φάρσαλα* (48) ὁ Πομπήιος νικήθηκε καὶ κατάφυγε στὴν Αἴγυπτο. Ἐκεῖ θανατώθηκε μὲ ἐντολὴ τοῦ βασιλιᾶ Πτολεμαίου. Ὕστερα ἀπὸ λίγο ἔφτασε στὴν Αἴγυπτο ὁ Καίσαρ, ποὺ γοητεύθηκε ἀπὸ τὶς ὀμορφιὲς καὶ τὰ πλούτη τῆς χώρας τῶν Φαραὼ καὶ ἀπὸ τὰ θέλγητρα

τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πτολεμαίου Κλεοπάτρας, τὴν ὁποία μάλιστα βοήθησε νὰ πάρει τὸ θρόνο.

Ἀφοῦ στὸ χρονικὸ διάστημα 47–45 ὁ Καίσαρ ἐξόντωσε καὶ τοὺς τελευταίους ὀπαδοὺς τοῦ Πομπήϊου στὴν Ἀσία, τὴν Ἀφρικὴ καὶ τὴν Ἰσπανία, ἔμεινε μόνος κυρίαρχος τοῦ κράτους.

Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ

Ὁ Καίσαρ ἀνακηρύχτηκε *ἰσόβιος δικτάτορας* καὶ συγκέντρωσε στὰ χέρια του ὅλες τὶς ἐξουσίες. Δὲν ἀκολούθησε ὅμως τὸ παράδειγμα τοῦ Σύλλα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔκανε προγραφές. Ἔλεγε πὼς ἤθελε νὰ ἐπικρατήσει μὲ τὴν ἐπιείκεια καὶ τὴν πραότητα.

Ἡ διοίκησή του ἦταν ἐξαιρετική. Περιόρισε τὴν ἀνεξαρτησία τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ κατάργησε παντοῦ τὴ βία. Ἔκανε πάρα πολλὰ κοινωφελῆ ἔργα καὶ ἵδρυσε πολλὲς ἀποικίες, ὅπου ἐγκατάστησε ἄπορους πολίτες. Ἀνοικοδομήθηκαν ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Καρχηδόνα καὶ γρήγορα παρουσίασαν πρόοδο. Τέλος, μὲ τὴ συνεργασία πολλῶν σοφῶν, διόρθωσε τὸ ἡμερολόγιο καὶ τὸ νέο, διορθωμένο, ὀνομάστηκε πρὸς τιμή του *Ἰουλιανό*. Στὴ Ρώμη ὅμως ἄρχισαν νὰ φοβοῦνται πὼς ὁ Καίσαρας ἤθελε νὰ γίνει βασιλιάς. Γι' αὐτὸ οἱ ἀδιάλλακτοι δημοκρατικοὶ καὶ οἱ ταραχοποιοὶ ἑνώθηκαν σὲ συνωμοσία μὲ ἀρχηγοὺς τὸν Κάσσιο καὶ τὸν Βροῦτο, φίλο τοῦ Καίσαρα. Στὶς 15 Μαρτίου τοῦ 44 οἱ συνωμότες δολοφόνησαν τὸν Καίσαρα τὴν ὥρα ποὺ βρισκόταν στὴ σύγκλητο. Ἦταν τότε ὁ Καίσαρ 57 χρονῶν.

Γ΄ Ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς

Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Καίσαρα κύριος τῆς καταστάσεως στὴ Ρώμη ἔγινε ὁ ὕπατος Ἀντώνιος, στενός του φίλος. Αὐτὸς συνεννοήθηκε μὲ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ἱππικοῦ *Λέπιδο* καὶ ξεσήκωσε τὸ λαὸ ἐναντίον τῶν δολοφόνων.

Ὁ *Μάρκος Ἀντώνιος* καταγόταν ἀπὸ ἀρχαία οἰκογένεια καὶ διακρίθηκε σὲ πολλοὺς πολέμους. Ἦταν διαρκῶς πνιγμένος στὰ χρέη καὶ ἀγαποῦσε τὸ κρασὶ καὶ τὶς διασκεδάσεις. Ἦταν τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, ἀλλὰ

δὲν εἶχε πολιτικὲς ἀρετές. Προσκολλήθηκε στὸν Καίσαρα κι αὐτὸς τὸν ἀνέβασε στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα.

Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ

Ὅταν ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καίσαρα, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς συνωμοσίας ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ Ρώμη καὶ ὁ Ἀντώνιος ἔμεινε πιὰ πραγματικὸς κύριος τῆς καταστάσεως. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἔφτασε στὴ Ρώμη ὁ ἀνεψιὸς καὶ θετὸς γιὸς τοῦ Καίσαρα, ὁ νεαρὸς *Ὀκταβιανός*.

Ὁ Ὀκταβιανὸς ἦταν νέος, μόλις 19 χρόνων, καχεκτικὸς κι' ἀδύνατος καὶ εἶχε ἑλκυστικὴ φυσιογνωμία. Ἦταν φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πολὺ ἐπιτήδειος στὸ νὰ κερδίζει φίλους. Ἔδειξε μεγάλη πολιτικὴ εὐστροφία καὶ ὑποκρίθηκε τὸ μετριοπαθῆ καὶ ἀνεξίκακο. Στὴν ἀρχὴ κολάκεψε τὸν ἰσχυρὸ Ἀντώνιο καὶ ἔκανε πὼς πείθεται στὶς συμβουλὲς τοῦ Κικέρωνα.

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ (43) – ΟΙ ΠΡΟΓΡΑΦΕΣ

Ὅταν ὁ Ἀντώνιος ἔφυγε γιὰ τὴ βόρεια Ἰταλία μὲ σκοπὸ νὰ καταδιώξει τοὺς δολοφόνους, ὁ Ὀκταβιανὸς δέχθηκε νὰ ὑποστηρίξει τὴ σύγκλητο καὶ τὸν Κικέρωνα καί, ἐνῶ ὁ ξακουστὸς ρήτορας ἐκφωνοῦσε στὴν ἀγορὰ τοὺς δριμύτατους λόγους του ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου, τοὺς γνωστοὺς ὡς *φιλιππικούς*, (44–43), αὐτὸς ξεκίνησε ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου. Προτίμησε ὅμως νὰ συνεννοηθεῖ μαζί του καὶ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Λέπιδου οἱ τρεῖς ἄντρες σχημάτισαν τὴ *δεύτερη Τριανδρία* (Ὀκτώβριος τοῦ 43).

Ὀκταβιανὸς
(Ρώμη, Βατικανὸ)

Ὕστερα ἀπὸ λίγο μπῆκαν στὴ Ρώμη καὶ διακήρυξαν πὼς σκοπός τους ἦταν νὰ τιμωρήσουν τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρα. Ἀμέσως μετὰ ἄρχισαν οἱ προγραφὲς μὲ τὴν ἑξῆς τρομερὴ προκήρυξη:

> *Διδαχτήκαμε ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Καίσαρα καὶ θὰ προλάβουμε τοὺς ἐχθρούς μας... Ἕτοιμοι νὰ ἀναλάβουμε μακρινὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν δολοφόνων, δὲν θέλουμε νὰ*

ἀφήσουμε πίσω ἐχθρούς. Ὅποιος βοηθήσει νὰ διαφύγουν ὅσοι ἔχουν προγραφεῖ, θὰ προγραφεῖ ὁ ἴδιος. Νὰ παρουσιάζονται τὰ κεφάλια αὐτῶν ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς καταλόγους προγραφῆς μπροστά μας. Ὁ ἐλεύθερος θὰ παίρνει ἀμοιβὴ 25 χιλιάδες κατὰ κεφαλὴ καὶ ὁ δοῦλος 10 χιλιάδες, τὴν ἐλευθερία του καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη. Τὰ ὀνόματα τῶν φονιάδων καὶ τῶν καταδοτῶν θὰ μένουν μυστικά.

Ἡ σκληρότητα τῶν ἀρχηγῶν δὲν εἶχε ὅρια. Θανατώθηκαν τότε ὁ πατέρας τοῦ Λέπιδου, ὁ κηδεμόνας τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ ὁ θεῖος τοῦ Ἀντωνίου. Θύμα τῶν προγραφῶν ἦταν καὶ ὁ Κικέρων· τὸν ἔπιασαν στὴν ἔπαυλή του τὴ στιγμὴ ποὺ ἑτοιμαζόταν νὰ φύγει γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Σκότωσαν 130 συγκλητικοὺς καὶ 2 χιλιάδες ἱππεῖς.

Η ΜΑΧΗ ΣΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΣ (42)

Οἱ δύο σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς δολοφόνους, ὁ Κάσσιος καὶ ὁ Βροῦτος, εἶχαν καταφύγει στὴν Ἀνατολὴ καὶ στρατολόγησαν σημαντικὲς δυνάμεις. Ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς ἀποβίβασαν τὰ στρατεύματά τους στὴν Ἤπειρο καὶ προχώρησαν ἐναντίον τους. Ἡ σύγκρουση ἔγινε στὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων (42). Ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος νικήθηκαν καὶ αὐτοκτόνησαν. Μὲ τὸ θάνατό τους ἡ δημοκρατία ἔχασε τοὺς τελευταίους ὑπερασπιστές της.

Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη τους ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος παραμέρισαν τὸν Λέπιδο καὶ μοιράστηκαν τὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος. Ὁ Ὀκταβιανὸς πῆρε τὴ Δύση καὶ ὁ Ἀντώνιος τὴν Ἀνατολή. Γιὰ νὰ στερεώσουν τὴ φιλία τους, ὁ Ἀντώνιος πῆρε γυναίκα του τὴν ἀδερφὴ τοῦ Ὀκταβιανοῦ.

Ὁ Ὀκταβιανὸς ἔδειξε ἐξαιρετικὰ προσόντα κυβερνήτη καὶ οἱ λαοὶ τῆς Δύσης, ἰδιαίτερα τῆς Ἰταλίας, ἀνακουφίστηκαν ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ἐμφύλιου πολέμου. Ἀντίθετη ἦταν ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἀντωνίου στὴν Ἀνατολή. Θέλησε νὰ τιμωρήσει τὴ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα, ἐπειδὴ εἶχε βοηθήσει τὸν Κάσσιο, ἀλλὰ σκλαβώθηκε ἀπὸ τὰ θέλγητρά της

καὶ ἔζησε κοντά της στὴν Αἴγυπτο. Ἡ ἐκστρατεία ποὺ ἔκανε ἐναντίον τῶν Πάρθων, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ θάνατο τοῦ Κράσσου, κατάληξε σὲ ἀποτυχία. Κυρίεψε ὅμως τὴν Ἀρμενία καὶ τέλεσε γι' αὐτὸ μεγαλόπρεπο θρίαμβο στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἀπό τότε ὅμως ὑποδουλώθηκε ἀκόμα περισσότερο στὴν πονηρὴ βασίλισσα. Χάρισε σ' αὐτὴν καὶ τὰ παιδιά της ὅλες σχεδὸν τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, πῆρε διαζύγιο ἀπὸ τὴν Ὀκταβία καὶ τόλμησε μάλιστα νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴ σύγκλητο νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἐνέργειές του.

Ὀκταβία
(Παρίσι, Λοῦβρο)
Εἶναι ἡ ἀδερφὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ σύζυγος τοῦ Ἀντωνίου.

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ – Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΣΤΟ ΑΚΤΙΟ (31)

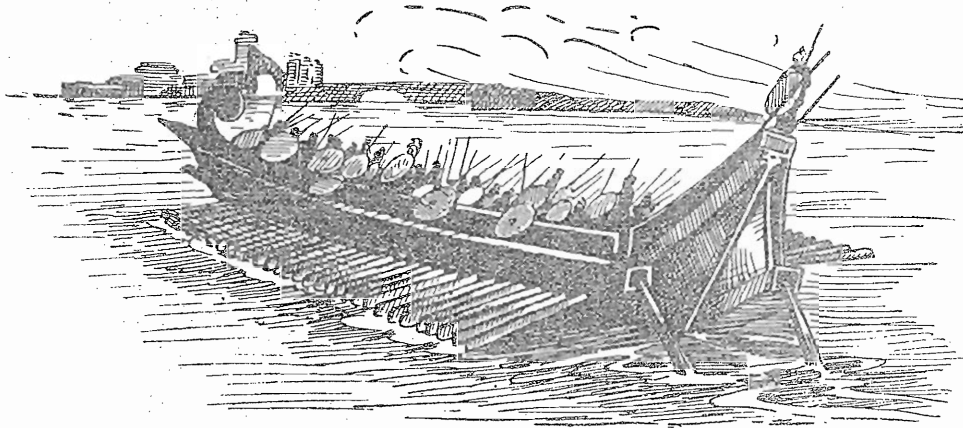
Ἀντώνιος καὶ Ὀκτάβια
(Χρυσὸ νόμισμα τοῦ 40 π.Χ. περίπου)

Στὴ Ρώμη ἀγανάκτησαν μὲ τὴ διαγωγὴ τοῦ Ἀντωνίου καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς ἐκμεταλλεύτηκε μὲ ἐπιτηδειότητα τὴν εὐκαιρία. Ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου, ἀλλὰ μὲ εἰσήγηση τοῦ Ὀκταβιανοῦ κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς βασίλισσας, ἡ ὁποία *εἶχε φιλοδοξήσει νὰ ὑποτάξει καὶ τὸ Καπιτώλιο* (Καλοκαίρι τοῦ 32).

Ὁ ἀγώνας κρίθηκε στὴ θάλασσα κοντὰ στὸ ἀκρωτήριο *Ἄκτιο*, στὴν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Στὴν πιὸ κρίσιμη στιγμὴ τῆς ναυμαχίας

τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἄρχισαν νὰ ἀπομακρύνονται μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ νότια. Ὁ Ἀντώνιος δὲν σκέφτηκε τίποτα· ἐγκατάλειψε στρατὸ καὶ στόλο καὶ ἀκολούθησε τὴ βασίλισσα (31).

Τὸν ἑπόμενο χρόνο ὁ Ὀκταβιανὸς ἔφθασε στὴν Αἴγυπτο. Τότε ὁ Ἀντώνιος αὐτοκτόνησε καὶ ἡ Κλεοπάτρα δοκίμασε νὰ σαγηνέψει τὸν Ὀκταβιανό, ὅπως παλιότερα τὸν Καίσαρα καὶ τὸν Ἀντώνιο. Ἀλλὰ ὁ νικητὴς τὴν ὑποδέχτηκε ψυχρὰ καὶ ἡ περήφανη βασίλισσα, ἐπειδὴ μάντεψε πὼς ὁ Ὀκταβιανὸς σκόπευε νὰ στολίσει μ' αὐτὴν τὸν θρίαμβό του, προτίμησε νὰ αὐτοκτονήσει. Ἡ Αἴγυπτος προσαρτήθηκε στὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ ἔγινε ἐπαρχία του.

Ρωμαϊκὸ πλοῖο

(Τοιχογραφία τῆς Πομπηίας).

Τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ρωμαίων ἦταν χαμηλότερα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά. Κινοῦνταν μὲ κουπιὰ καὶ πανιὰ καὶ μποροῦσαν νὰ μεταφέρουν πάρα πολλοὺς στρατιῶτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ – Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ἡ Αὐτοκρατορία

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 29 π.χ. ὁ Ὀκταβιανὸς γύρισε στὴ Ρώμη, ποὺ κυριολεκτικὰ τὴ θάμπωσε μὲ τὸ μεγαλόπρεπο θρίαμβο καὶ τὶς πολυτελεῖς γιορτές. Ἔκλεισε τὶς πόρτες τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ Ἰανοῦ, γιὰ νὰ δείξει πὼς ἡ περίοδος τῶν πολέμων ἔληξε.

Μὲ τὸν καιρὸ ὁ Ὀκταβιανὸς συγκέντρωσε στὰ χέρια του ὅλες τὶς ἐξουσίες καὶ ἔκανε τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης μοναρχικό. Κράτησε ὅμως τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς δημοκρατίας, γιὰ νὰ μὴν προκαλέσει τὴν ἀντίδραση τῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρα ἦταν γι' αὐτὸν ἕνα μάθημα ποὺ ποτὲ δὲν ξέχασε καὶ γι' αὐτὸ δὲν δέχτηκε νὰ ὀνομαστεῖ δικτάτορας. Δέχτηκε μόνο *τὸν τίτλο* **princeps civium** δηλ. *πρῶτος πολίτης*. Διατηρήθηκαν οἱ ἐκκλησίες καὶ οἱ ἄρχοντες, ἡ σύγκλητος λειτουργοῦσε, ὅπως τὰ παλιὰ καλὰ χρόνια, καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς παρουσιάζεται ὡς ἄρχοντας δημοκρατικός.

Τὸ 28 π.χ. πῆρε *τὸν τίτλο τοῦ πρώτου στὴ σύγκλητο* καὶ σιγὰ σιγὰ ἔγινε *ἀνθύπατος, δήμαρχος, ὕπατος* καὶ *μέγιστος ἀρχιερέας*, εἶχε δηλ. αὐτὸς μόνος του ἐξουσίες ποὺ κανονικὰ ἔπρεπε νὰ τὶς ἀσκοῦν ἰδιαίτεροι ἄρχοντες.

Ὡς *ἀνθύπατος* εἶχε τὴν ἀνώτατη ἐξουσία, τὸ **imperium** ὅπως ἔλεγαν οἱ Ρωμαῖοι, στὶς ἐπαρχίες. Ἦταν δηλ. ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας τοῦ στρατοῦ καὶ ὁ ἀνώτατος δικαστής, μὲ τὸ δικαίωμα νὰ δικάζει ὅλους τοὺς κατοίκους (ἀκόμα καὶ τοὺς Ρωμαίους πολίτες). Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔδινε στὸν Ὀκταβιανὸ ἐξαιρετικὴ δύναμη καὶ γι' αὐτὸ πῆρε καὶ τὸν τίτλο **imperator** δηλ. *αὐτοκράτωρ**, τίτλο ποὺ πῆραν καὶ οἱ διάδοχοί του. Ἀπ' αὐτὸν καὶ τὸ πολίτευμα ὀνομάστηκε *αὐτοκρατορία*.

Ὡς *δήμαρχος* ἦταν ἀπαραβίαστος*. Συγκαλοῦσε τὴν ἐκκλησία καὶ τὴ σύγκλητο, πρότεινε νόμους καὶ μποροῦσε νὰ ἀκυρώνει ἀποφάσεις (μὲ τὸ βέτο του) τῶν ἄλλων ἀρχόντων. Ὡς *ὕπατος* κυβερνοῦσε τὴ Ρώμη καὶ τὴν Ἰταλία καὶ τὰ διατάγματά του ἦταν νόμος γιὰ ὅλο τὸ κράτος. Τέλος, τὸ ἀξίωμα τοῦ *μέγιστου ἀρχιερέα* ἔδινε στὴν ἐξουσία του χαρακτήρα θρη-

σκευτικό.

Ἔτσι ὁ Ὀκταβιανός, ὅπως παλιότερα οἱ βασιλιάδες, ἦταν ἀνώτατος ἄρχοντας στὸ στρατό, ἀνώτατος δικαστὴς καὶ νομοθέτης καὶ ἡ ἐξουσία του εἶχε κύρος θρησκευτικό. Τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ ἐξουσία του ἦταν ἱερὴ τὴν τόνισε καὶ ἡ σύγκλητος δίνοντάς του τὸν τίτλο *Αὔγουστος* (σεβαστός) τίτλο ποὺ τὸν ἔδιναν μόνο στοὺς θεούς. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι γνωστὸς στὴν Ἱστορία.

Ὁ Αὔγουστος
(Ρώμη, Βατικανὸ)

Ἡ Διοίκηση τοῦ Αὐγούστου

Ὁ Αὔγουστος στὴν πραγματικότητα διαμόρφωσε ἕνα νέο διοικητικὸ σύστημα. Τὸ κράτος τὸ κυβερνοῦσε κυρίως τὸ ἰδιαίτερο *συμβούλιο τοῦ αὐτοκράτορα* ποὺ τὸ ἀποτέλεσαν ἔμπιστοι ὀπαδοί του. Αὐτοὶ εἶναι: ὁ παιδικός του φίλος καὶ ἐξαίρετος στρατηγὸς *Ἀγρίππας* ποὺ εἶχε προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες στὴ διάρκεια τῶν ἐμφυλίων πολέμων· ὁ *Μαικήνας*, ἀπόγονος παλιᾶς βασιλικῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν Τυρρηνία, ὁ ὁποῖος διακρίθηκε κυρίως ὡς διπλωμάτης· τέλος μερικοὶ συγκλητικοὶ καὶ ἄλλοι ἀνώτεροι ὑπάλληλοι.

῾Ο Αὔγουστος, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζονται οἱ πολλὲς καὶ διάφορες ὑποθέσεις τῶν ἐπαρχιῶν, δημιούργησε ἰδιαίτερες ὑπηρεσίες· ἔτσι ὀργανώθηκε ἡ γραφειοκρατία* τοῦ Αὐγούστου, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν ἐξασκημένοι ὑπάλληλοι μὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα.

᾿Εκτὸς ἀπὸ τὸ δημόσιο θησαυροφυλάκιο, ποὺ τὸ διαχειριζόταν ἡ σύγκλητος, δημιούργησε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸ θησαυροφυλάκιο, στὸ ὁποῖο συγκέντρωνε τοὺς φόρους τῶν ἐπαρχιῶν. ᾿Απὸ τὸ ταμεῖο αὐτὸ πληρώνονταν οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπάλληλοι καὶ ἔτσι ἦταν ἀφοσιωμένοι στὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα.

῾Ο Αὔγουστος ἀγωνίστηκε νὰ δώσει στὴ Ρώμη ὄψη μεγαλουπόλεως, νὰ τὴν κάνει σὰν τὶς πόλεις τῆς ῾Ελλάδας καὶ τῆς ᾿Ανατολῆς (ἰδίως σὰν τὴν ᾿Αλεξάνδρεια). ῎Εχτισε νέα οἰκοδομήματα, ἐπισκεύασε παλιὰ καὶ μπόρεσε νὰ καυχηθεῖ πὼς παράδωσε μαρμαρόχτιστη τὴν πόλη ποὺ παράλαβε πλινθόχτιστη.

Δυὸ κυρίως προβλήματα τὸν ἀπασχόλησαν: ἡ ἀναγέννηση τῆς γεωργίας καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς παραλυσίας τῆς ἐποχῆς του. ᾿Εγκατάστησε παλαίμαχους καὶ ἄπορους πολίτες σὲ ἐρημωμένες ἀπὸ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους περιοχὲς τῆς ᾿Ιταλίας κι ἔτσι οἱ ἐκτάσεις αὐτὲς καλλιεργήθηκαν μὲ πολλὴ φροντίδα. ῾Η γῆ πῆρε μεγάλη ἀξία, σταμάτησε ἡ ληστεία καὶ ἀναζωογονήθηκαν τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιομηχανία.

Γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὴν ἀθεΐα, τὴν ἠθικὴ παραλυσία, τὴν περιφρόνηση στὸ θεσμὸ τῆς οἰκογένειας, τὴν πολυτέλεια στὰ συμπόσια καὶ τὸ ντύσιμο πῆρε διάφορα νομοθετικὰ μέτρα. ῎Εκανε ὑποχρεωτικὸ τὸ γάμο, περιόρισε τὰ διαζύγια, προσπάθησε νὰ ξαναφέρει στὴ ζωὴ τὶς παλιὲς τελετὲς καὶ νὰ ξυπνήσει τὴ θρησκευτικὴ παράδοση τῶν Ρωμαίων. ᾿Αλλὰ ἡ ἐπιτυχία του περιορίστηκε στοὺς ἐξωτερικοὺς μόνο τύπους, γιατὶ ἡ προσπάθειά του συνάντησε τὴ μεγάλη ἀντίδραση τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας. ῾Η ἴδια ἡ κόρη του, ἡ ᾿Ιουλία, ἔδινε τὸ παράδειγμα μιᾶς ἀκόλαστης ζωῆς, ἔτσι ποὺ ὁ Αὔγουστος ἀναγκάστηκε νὰ τὴν ἐξορίσει.

Φρόντισε ἀκόμα νὰ βελτιώσει τὴ διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν. ῾Ο ἴδιος πῆγε σὲ πολλὲς ἀπ' αὐτές, προσπάθησε νὰ σταματήσει τὶς δωροδοκίες καὶ τὴν κακοδιοίκηση καὶ ἄγρυπνα παρακολουθοῦσε τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Αὐγούστου

῾Ο Αὔγουστος δὲν ἔβαλε σκοπὸ τῆς ζωῆς του τὶς κατακτήσεις· ἤθελε

ἁπλῶς μὲ ἰσχυρὸ στρατὸ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ σύνορα. Ὁ στρατός, ὅπως καὶ ἡ διοίκηση, ἔγινε αὐτοκρατορικός. Χωρὶς νὰ καταργήσει τὴ στρατιωτικὴ θητεία, στρατολογοῦσε ἀνάμεσα στοὺς Ρωμαίους πολίτες καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν ἐθελοντὲς μισθοφόρους, ποὺ κατατάσσονταν γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν 20 – 25 χρόνια. Δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παντρεύονται καί, ὅταν ἀπολύονταν, ἔπαιρναν χρηματικὴ ἀποζημίωση ἢ γεωργικοὺς κλήρους. Ἔτσι συγκρότησε στρατὸ ἀπὸ 300.000 στρατιῶτες.

Ὁ Αὔγουστος ὑποχρεώθηκε νὰ κάνει πολλοὺς πολέμους, ἂν καὶ δὲν τὸ ἤθελε, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν εἰρήνη στὶς ἀκριτικὲς ἐπαρχίες. Ὁ ἴδιος ὁλοκλήρωσε τὴν κατάκτηση τῆς Ἰσπανίας, ταπείνωσε τοὺς Πάρθους στὴν Ἀσία καὶ προσάρτησε στὸ ρωμαϊκὸ κράτος τὰ μικρὰ ἀνεξάρτητα κράτη τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἰουδαίας. Οἱ στρατηγοί του Δροῦσος καὶ Τιβέριος, παιδιὰ τῆς γυναίκας του Λίβιας ἀπὸ τὸν πρῶτο της γάμο, ὑπόταξαν πολλοὺς λαοὺς ποὺ κατοικοῦσαν κοντὰ στὸ Δούναβη καὶ τὸ ποτάμι αὐτὸ ἔγινε σ' ὅλο τὸ μῆκος του σύνορο τοῦ κράτους.

Ὁ πιὸ δραματικὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ Αὐγούστου εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔγινε ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὶς ἐπαρχίες τοῦ Ρήνου ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Γερμανικῶν φυλῶν, ἀνάλαβε ὁ Δροῦσος νὰ μεταφέρει τὰ σύνορα τοῦ κράτους στὸν Ἔλβα καὶ τὴν προσπάθειά του τὴ συνέχισε ὁ Τιβέριος (12–7 π.χ.). Ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, μέσα σὲ μιὰ χώρα ἀδιάβατη ἀπὸ τὰ δάση καὶ τὰ ἕλη, ἦταν πάρα πολὺ δύσκολη. Τελικὰ ἡ χώρα ἀνάμεσα στὸ Ρῆνο καὶ τὸν Ἔλβα φάνηκε πὼς ὑποτάχτηκε καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Τὸ ἔτος ὅμως 9 μ.χ. ἐξαιτίας τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Βάρου ξέσπασε μιὰ φοβερὴ ἐπανάσταση τῶν Γερμανῶν. Ὁ Βάρος παρασύρθηκε ἀπ' αὐτοὺς μαζὶ μὲ τρεῖς λεγεῶνες του στὸ Τευτοβούργιο δάσος καὶ ἀφανίστηκε. Ὁ Αὔγουστος, γέροντας πιά, δὲν θέλησε νὰ ἀναλάβει νέους ἀγῶνες. Ἔτσι, σύνορο τοῦ κράτους στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔμεινε ὁ Ρῆνος.

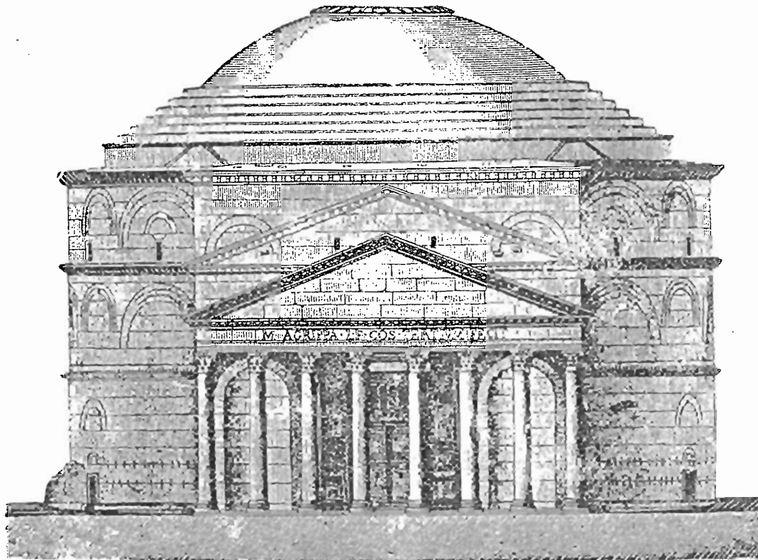
Ἡ Λιβία, ἡ σύζυγος τοῦ Αὐγούστου
Μαρμάρινο κεφάλι
(Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη)

Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου – 14 μ.Χ.

Τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου

Ὁ Αὔγουστος τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ζοῦσε σὰν ἁπλὸς πολίτης στὸ σπίτι του πάνω στὸν Παλατίνο λόφο καὶ ἀπόφευγε συστηματικὰ νὰ προκαλεῖ τοὺς πολίτες μὲ ἐπιδείξεις καὶ μὲ αὐταρχικὸ φέρσιμο. Τὸν ἀπασχολοῦσε ὅμως συνέχεια τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς. Οἱ ἐξουσίες εἶχαν δοθεῖ ἰσόβια μόνο σ' αὐτὸν καὶ ἦταν δυνατὸ μετὰ τὸ θάνατό του νὰ ἀποκατασταθεῖ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Ὁ Αὔγουστος λοιπὸν πῆρε ὡς συνάρχοντά του τὸν Τιβέριο, γιό, ὅπως ξέρουμε, τῆς δεύτερης γυναίκας του Λίβιας, τὸν ὁποῖον εἶχε υἱοθετήσει καὶ τὸν ὅρισε διάδοχό του.

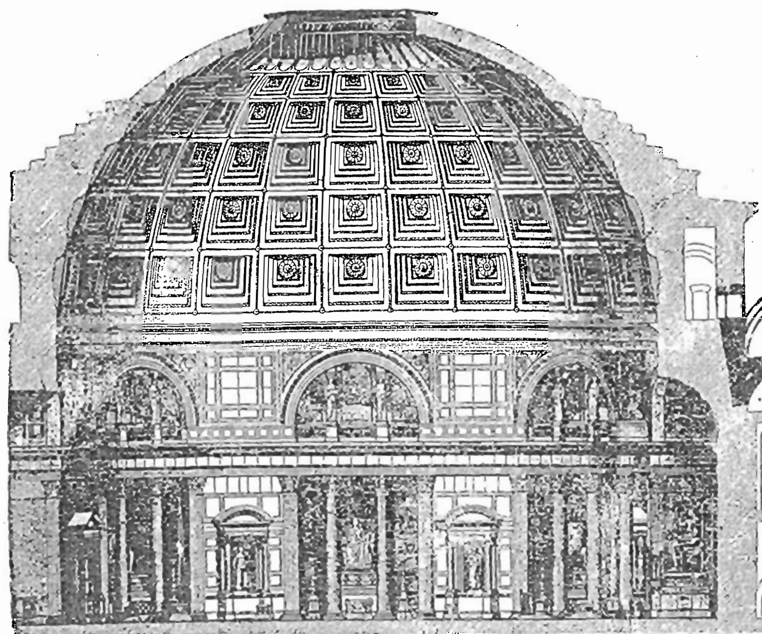
Τὸ Πάνθεο (ἐξωτερικὴ ὄψη)

Χτίστηκε τὸ 27 π.Χ. στὸ κέντρο τοῦ Πεδίου τοῦ Ἄρεως. Πολλὲς φορὲς ἄλλαξε μορφὴ τὴ σημερινὴ τὴν πῆρε στὰ χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἀφιερώθηκε στὴ λατρεία ὅλων τῶν θεῶν, πράγμα ποὺ δείχνει τὴν ἀνεξιθρησκεία τῶν αὐτοκρατόρων. Εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης, ποὺ σώθηκε ἀκέραιο. Χτίστηκε ὁλόκληρο μὲ τοῦβλα καὶ δέχτηκε ἐπένδυση ἀπὸ μάρμαρο. Μπροστὰ εἶναι ὁ πρόναος μὲ στοὰ ἀπὸ 16 κολόνες, ποὺ ὑποβαστάζουν τριγωνικὸ ἀέτωμα πλάτους 33,50 μ. καὶ βάθους 13 μ. Ὁ πρόναος μᾶς ὁδηγεῖ σὲ μιὰ μεγάλη κυκλικὴ αἴθουσα ποὺ στεγάζεται μὲ ἕναν τεράστιο ἡμισφαιρικὸ θόλο. Ἡ διάμετρος τῆς αἴθουσας εἶναι 43,40 μ. καὶ τὸ ὕψος 41 μ.

῾Ο Αὔγουστος βασίλεψε 45 χρόνια καὶ πέθανε τὸ 14 μ.Χ. σὲ ἡλικία 76 χρονῶν. Οἱ Ρωμαῖοι τὸν ἔθαψαν στὸ περίφημο μαυσωλεῖο, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε χτίσει, στὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως καὶ ἡ σύγκλητος τὸν θεοποίησε.

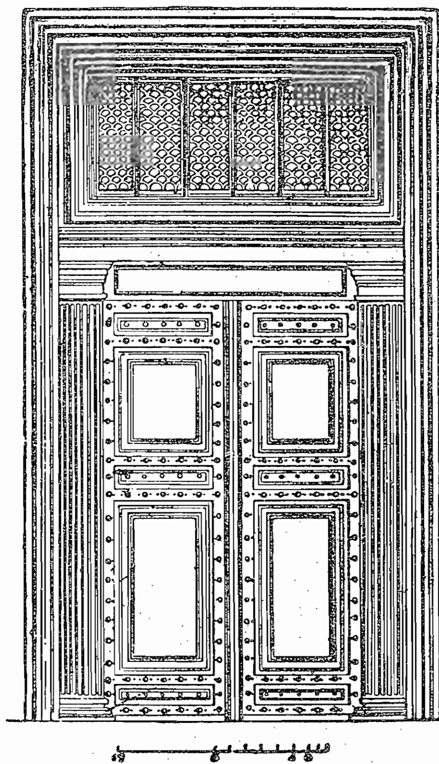
Οἱ Τέχνες

Στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου οἱ τέχνες σημείωσαν μεγάλη ἀκμή στὸ ρωμαϊκὸ κράτος. Ἀλλὰ οἱ Ρωμαῖοι δὲν διακρίθηκαν οὔτε στὴ γλυπτικὴ οὔτε στὴ ζωγραφική. Ἕλληνες τεχνίτες δούλευαν στὴ Ρώμη τὰ γλυπτὰ ἢ γίνονταν παραγγελίες σὲ ἑλληνικὰ ἐργαστήρια. Ἀκόμα Ἕλληνες ζωγράφοι διακόσμησαν τὰ μέγαρα. Ἀντίθετα οἱ Ρωμαῖοι διακρίθηκαν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ κι ἔχτισαν μνημεῖα ἀντάξια μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ρώμης.

Τὸ Πάνθεο τῆς Ρώμης (ἐσωτερικὸ)

῾Η κυκλικὴ αἴθουσα φωτίζεται ἀπὸ ἕνα μεγάλο κυκλικὸ ἄνοιγμα στὴν κορυφὴ τοῦ θόλου (διάμετρος ἀνοίγματος 8 μ.) Στὸν τοῖχο της ἀνοίγονται ἑπτὰ κόγχες ποὺ ἡ κάθε μιά τους στέγαζε τὸ ἄγαλμα μιᾶς ἀπὸ τὶς κυριότερες θεότητες. Ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὁ ναὸς εἶχε πλούσια διακόσμηση ἀπὸ ὀρθομαρμαρώσεις, ἀγάλματα κ.ἄ. καθὼς καὶ ἐπικαλύψεις ἀπὸ γρανίτη καὶ ὀρείχαλκο.

῾Η πύλη τοῦ Πανθέου

῾Η *᾿Αρχιτεκτονική* εἶναι ἡ τέχνη ποὺ ἐκφράζει τοὺς Ρωμαίους, ἀλλὰ τὰ πρότυπα τῶν οἰκοδομημάτων τους οἱ Ρωμαῖοι τὰ δανείστηκαν ἀπὸ τοὺς ῞Ελληνες. ᾿Απὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ δανείστηκαν τὶς κολόνες, τὴ στοὰ καὶ τὰ ἀετώματα. Δικά τους δημιουργήματα εἶναι τὰ *τόξα* μὲ τὰ ὁποῖα ἕνωναν τὶς κολόνες, *οἱ ἀψίδες* καὶ ὁ *στρογγυλὸς θόλος* μὲ τὸν ὁποῖο στέγαζαν συνήθως τὰ οἰκοδομήματα. ῎Ετσι δημιουργήθηκε ὁ *ρωμαϊκὸς ρυθμός*.

῾Ο Αὔγουστος στόλισε τὴ Ρώμη μὲ πάρα πολλὰ μνημεῖα. ῎Εκανε καινούρια *ἀγορὰ* καὶ ὁλοκλήρωσε τὸ *θέατρο* τοῦ *Μαρκέλλου*. ῾Ο ᾿Αγρίππας ἔχτισε μεγάλες θέρμες, δηλ. λουτρά, ἕνα τεράστιο ναὸ κυκλικοῦ σχήματος στὸ Πεδίο τοῦ ῎Αρεως, τὸ περίφημο *Πάνθεο*, ὅπου λατρεύονταν οἱ θεοὶ ποὺ προστάτευαν τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. ῎Εχτισε ἀκόμη δυὸ *θέατρα*, τὸ *ἀμφιθέατρο* καὶ τὴν μεγάλη *στοὰ* μὲ 300 κίονες. Θαυμάσιο ἐπίσης ἔργο ἦταν ὁ βωμὸς τῆς *Εἰρήνης* διακοσμημένος μὲ ὡραιότατα ἀνάγλυφα ῾Ελλήνων καλλιτεχνῶν.

Τὰ γράμματα

῾Η χρονικὴ περίοδος ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σύλλα ὡς τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου ἦταν τὰ πιὸ ταραγμένα χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ἀλλὰ παράλληλα καὶ τὰ πιὸ ἔνδοξα καὶ τὰ περισσότερο δημιουργικά. ῾Ο τερά-

στιος πλοῦτος καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση βοήθησαν στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν Ρωμαίων καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ καλαισθητικοῦ τους συναισθήματος. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀπὸ τὸ 80 π.Χ. μέχρι τὸ 14 μ.Χ. εἶναι ὁ *χρυσὸς αἰώνας* γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ γράμματα καὶ ὀνομάστηκε αἰώνας τοῦ Αὐγούστου.

Οἱ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς εἶναι μαθητὲς τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ στὰ χρόνια αὐτὰ τῆς ἀκμῆς παρουσιάζουν μιὰ αὐτοτέλεια καὶ ἕναν ἰδιαίτερο χαρακτήρα καὶ ἔδωσαν ἀξιόλογα ἔργα. Ἡ Ρώμη εἶχε μεγάλους συγγραφεῖς ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμα τῆς Δημοκρατίας. Στὴν ἐποχὴ τῶν ἐμφύλιων πολέμων ὁ ἱστορικὸς *Σαλλούστιος* (85–35 π.Χ.), ποὺ τὸν συγκρίνουν μὲ τὸν Θουκυδίδη, ἔγραψε τὴν *Ἱστορία τῆς συνωμοσίας* τοῦ *Κατιλίνα* καὶ τὴν ἱστορία τοῦ *πολέμου* κατὰ *τοῦ Ἰουγούρθα*. Ὁ *Ἰούλιος Καίσαρας* ἔγραψε τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ *Γαλατικοῦ πολέμου*, στὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος πρωταγωνίστησε, καθὼς καὶ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ *ἐμφύλιου πολέμου*, ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τὸν Πομπήιο. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως συγγραφέας στὰ χρόνια τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁ *Κικέρων*, περίφημος ρήτορας (106–43). Σώζονται πολλοὶ ρητορικοὶ λόγοι του, φιλοσοφικὲς πραγματεῖες καὶ ἐπιστολές του, ποὺ θεωροῦνται ὑπόδειγμα τοῦ λατινικοῦ λόγου.

Ἀκμάζουν ἐπίσης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δυὸ μεγάλοι ποιητές: ὁ *Κάτουλος* (87–54) καὶ ὁ *Λουκρήτιος* (97–55). Ὁ πρῶτος εἶναι λυρικὸς ποιητὴς μὲ μεγάλη εὐαισθησία καὶ πολὺ πάθος. Ὁ Λουκρήτιος ἔψαλλε μὲ ἀσυνήθιστη γιὰ τοὺς Ρωμαίους πρωτοτυπία καὶ δύναμη τὶς φιλοσοφικὲς του θεωρίες γιὰ τὸν κόσμο, τοὺς θεοὺς καὶ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ στὸ ἔργο του *«περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων»*. Πολλοὶ τὸν θεωροῦν ὡς τὸν μεγαλύτερο ποιητὴ τῆς Ρώμης.

Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ἀκμάζει ἡ *ἱστοριογραφία*. Ὁ μεγαλύτερος πεζογράφος τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου εἶναι ὁ ἱστορικὸς *Τίτος Λίβιος* (59 π.Χ. – 17 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος μὲ συγκρατημένη περηφάνεια ἔγραψε γιὰ τὶς ἀδιάκοπες προόδους τῆς Ρώμης ἀπὸ τὴν κτίση της ὡς τὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου.

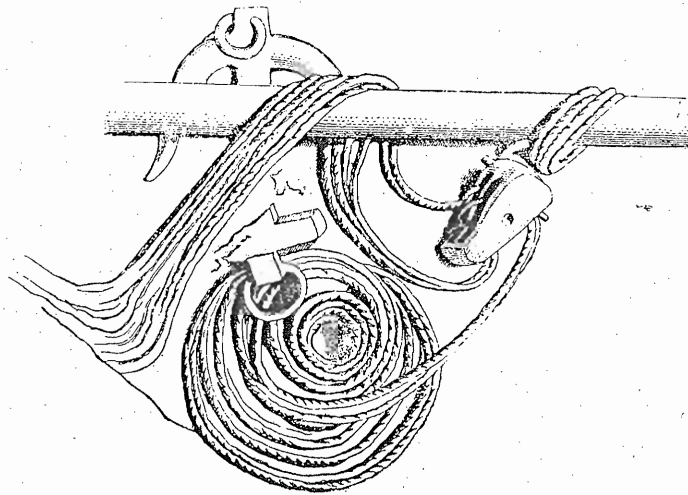
Ὁ αἰώνας τοῦ Αὐγούστου εἶναι κυρίως αἰώνας ἀκμῆς τῆς ρωμαϊκῆς ποιήσεως. Πέντε μεγάλοι ποιητὲς ἔζησαν τότε: ὁ Βιργίλιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Τίβουλος καὶ ὁ Προπέρτιος.

Ὁ Βιργίλιος (70–19), ὁ ξακουστὸς ποιητὴς τῶν Ρωμαίων, (τὸν συγκρίνουν μὲ τὸν Ὅμηρο) νέος ἀκόμα ἔγραψε τὰ *Βουκολικά*, στὰ ὁποῖα

μιμεῖται τὸν Θεόκριτο. Ἀργότερα ἔγραψε τὰ *Γεωργικά*, ὅπου περιγράφει τὴ γεωργικὴ ζωὴ καὶ τὶς ὀμορφιές της. Τὸ κυριότερο ὅμως ἔργο του εἶναι ἡ *Αἰνειάδα*, στὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ φτάσει τὸν Ὅμηρο. Διηγεῖται στὸ ἔργο αὐτὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Αἰνεία, γενάρχη τῆς Ἰουλίας γενιᾶς, στὴν Ἰταλία καθὼς καὶ τοὺς ἀγῶνες του ἐκεῖ. Μὲ τὸ ποίημα αὐτὸ ὑμνεῖται ἡ Ρώμη καὶ ὁ Αὔγουστος.

Ὁ Ὁράτιος διακρίθηκε κυρίως ὡς λυρικὸς ποιητής. Ἔγραψε *Ὠδές*, *Ἐπιστολὲς* καὶ *Σάτιρες*. Στὸ ἔργο του ξεχωριστὴ θέση ἔχουν οἱ χαριτωμένες Ὠδές του, ὅπου ἐκφράζει τὰ προσωπικά του αἰσθήματα, τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τῶν διασκεδάσεων.

Ὁ Ὀβίδιος (43π.Χ. – 17μ.Χ.), ὁ Τίβουλλος (54–16π.Χ.) καὶ ὁ Προπέρτιος (48π.Χ. – 17μ.Χ.) διακρίνονται γιὰ τὴν λεπτὴ ποιητική τους ἔμπνευση.

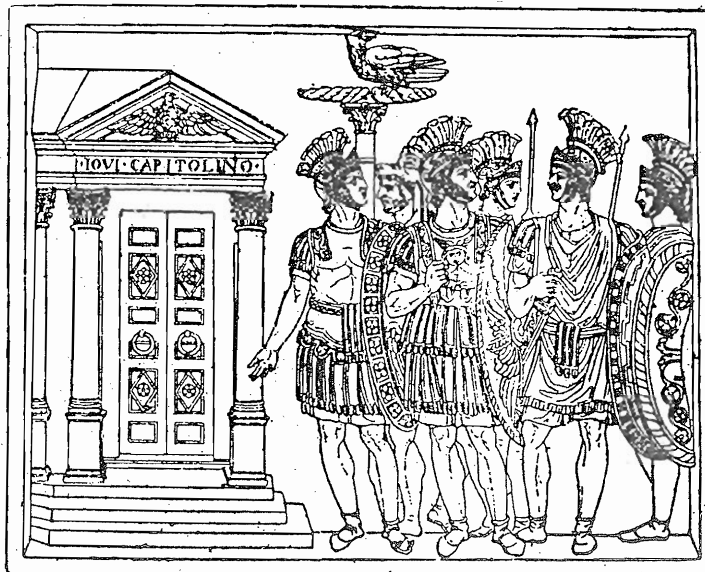
Ἄγκυρα καὶ σκοινιὰ
Παράσταση παρμένη ἀπὸ ἁψίδα θριάμβου τοῦ Αὐγούστου ποὺ στήθηκε στὴ σημερινὴ πόλη τῆς Γαλλίας **Orange**.

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου

Ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου ὡς τὸ 68 μ.Χ. ἀνέβηκαν στὸ θρόνο τέσσερεις αὐτοκράτορες, ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα κατάγονταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Αὐτοὶ ἦταν ὁ Τιβέριος, ὁ Καλιγούλας, ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Νέρων.

Τὸν Αὔγουστο διαδέχτηκε ὁ Τιβέριος, τὸν ὁποῖο εἶχε υἱοθετήσει καὶ εἶχε κάνει συνάρχοντά του. Μετὰ βασίλευσε ὁ Γάϊος Καλιγούλας, ἐγγονὸς τοῦ ἀδελφοῦ του Δρούσου. Αὐτὸν τὸν διαδέχτηκε ὁ γιὸς τοῦ Δρούσου

Πραιτοριανοὶ μὲ πλήρη στρατιωτικὴ ἐξάρτηση μπροστὰ στὸ ναὸ τοῦ Δία στὸ Καπιτώλιο(**Jovi Kapitolino**). Πίσω τους διακρίνεται ὁ ρωμαϊκὸς ἀετός.
(Ἀνάγλυφο στὸ μουσεῖο τοῦ Λούβρου, Παρίσι).

Κλαύδιος. Τέλος ἡ Ἀγριππίνα, ἡ γυναίκα τοῦ Κλαύδιου, κατόρθωσε νὰ ἀνεβάσει στὸν θρόνο τὸν περιβόητο Νέρωνα, γιό της ἀπὸ τὸν πρῶτο της γάμο.

Ὁ Τιβέριος (14 – 37μ.Χ.)

Ὅταν ὁ Τιβέριος ἀνέβηκε στὸ θρόνο ἦταν κιόλας 56 χρονῶν. Ἦταν ἄνθρωπος μὲ σπάνια προσόντα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ φύση του μελαγχολικός. Ἐπειδὴ ἔπεσε στὴ δυσμένεια τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔμεινε πολὺ καιρὸ στὴν ἐξορία, ἔγινε καχύποπτος καὶ μνησίκακος καὶ φρόντιζε νὰ κρύβει τὶς σκέψεις του.

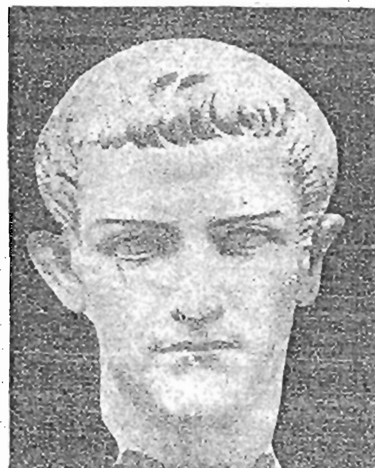
Ὑπῆρξε καλὸς κυβερνήτης. Παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖες στὰ χρόνια του γνώρισαν εὐτυχισμένες μέρες. Διαχειρίστηκε ἐπίσης μὲ μεγάλη σύνεση τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὸ δημόσιο ταμεῖο ἦταν γεμάτο χρήματα. Ἦταν ὑποχωρητικὸς στὴ σύγκλητο, ἀλλά, ὅταν τὸν ἀπογοήτευσε τὸ ταπεινὸ ἦθος καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνικανότητα τῶν συγκλητικῶν, προπάντων ὅμως ἐπειδὴ φοβόταν τὶς ραδιουργίες τους, καθιέρωσε τὸν περίφημο *«νόμο τῆς μεγαλειότητος»* μὲ τὸν ὁποῖο καταδικαζόταν σὲ θάνατο ὅποιος ἐπιβουλευόταν τὴν ἀσφάλεια τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὰ ἦταν τὰ λεγόμενα «ἐγκλήματα καθοσιώσεως ἢ ἐσχάτης προδοσίας». Πολλοὶ πολίτες τότε ἐξορίστηκαν καὶ δημεύτηκαν οἱ περιουσίες τους καὶ ἄλλοι θανατώθηκαν.

Ὁ Καλιγούλας (37 – 41) – Ὁ Κλαύδιος (41 –54)

Ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Τιβέριου ὁ στρατὸς ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸ Γάιο ποὺ ἐπονομαζόταν Καλιγούλας. Ὁ νέος αὐτοκράτορας ἦταν 24 χρονῶν καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του πέρασαν εὐτυχισμένα. Ὕστερα ὅμως ἀπὸ μιὰ βαριὰ ἀρρώστια ἔπαθε διανοητικὴ διαταραχὴ καὶ ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία του ἦταν μιὰ σειρὰ ἀπὸ ὠμὲς καὶ ἀνισόρροπες πράξεις.

Τέλος οἱ πραιτοριανοὶ σκότωσαν τὸν φρενοβλαβῆ αὐτοκράτορα (41) καὶ ἀνέβασαν στὸ θρόνο τὸν *Κλαύδιο*, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀντάμειψε γενναῖα, δίνοντας ὡς φιλοδώρημα στὸν καθένα 15 χιλιάδες σηστερίους. Ἀπὸ τότε καθιερώνεται τὸ περίφημο **donativum**, ἡ συνήθεια δηλ. νὰ δίνει στοὺς πραιτοριανοὺς φιλοδώρημα ὅποιος ἀναγορευόταν αὐτοκράτορας.

Ὁ Κλαύδιος ἦταν πιὰ 50 χρονῶν. Ἦταν μορφωμένος καὶ προοδευτικός, ἀλλὰ δὲν εἶχε ἰσχυρὴ θέληση καὶ παρασυρόταν ἀπὸ τὶς γυναῖκες του, τὴ Μεσσαλίνα καὶ τὴν Ἀγριππίνα, καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπελευθέρους*. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχαν ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη οἱ γραμματεῖς τοῦ αὐτοκράτορα, Ἕλληνες ἀπελεύθεροι, ἄνθρωποι πάρα πολὺ ἔξυπνοι καὶ ἐπιτήδειοι, ἀλλὰ ὕπουλοι καὶ ἀλαζονικοί, ὅπως ὁ Νάρκισσος, ὁ Πάλλας, ὁ Κάλλιστος κ.ἄ.

Ὁ Καλιγούλας
Μαρμάρινο κεφάλι
Γλυπτοθήκη τῆς Κοπεγχάγης

Ἡ διακυβέρνηση τοῦ Κλαύδιου ἦταν ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις καλή. Ἵδρυσε στὸ Ρῆνο ἀποικία απομάχων στρατιωτῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ σημερινὴ μεγαλούπολη Κολωνία. Στὰ χρόνια του οἱ Ρωμαῖοι ἄρχισαν τὴν κατάκτηση τῆς Βρετανίας· ὑπόταξαν τὶς νότιες περιοχές της καὶ δημιούργησαν μιὰ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Στὴν Ἀφρικὴ κατάκτησαν τὴ Μαυριτανία, τὸ σημερινὸ Ἀλγέρι καὶ Μαρόκο. Στὸ ἐσωτερικὸ ἔβαλε τάξη στὰ οἰκονομικὰ καὶ ἀνάλαβε τὴν ἐκτέλεση μεγάλων κοινωφελῶν ἔργων. Ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ πολλοὺς ξένους, ἰδιαίτερα σὲ Γαλάτες, καὶ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἔκανε συγκλητικούς. Ἔπεσε θύμα τῶν ραδιουργιῶν τῆς Ἀγριππίνας, ποὺ τὸν δηλητηρίασε καὶ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸ γιό της Νέρωνα (54)

Ὁ Νέρων (54 – 68)

Δεκαεπτάχρονος ἀνέβηκε στὸ θρόνο. Εἶχε πράσινα κι' ἀνέκφραστα μάτια, ἦταν ἀρκετὰ παχὺς καὶ ἀπὸ τὴ φύση ἦταν μοχθηρὸς καὶ ἄγριος σὰ θηρίο. Στὰ πρῶτα χρόνια τὸν συγκρατοῦσε ὁ δάσκαλός του, ὁ φιλόσοφος Σενέκας. Δὲν ἄργησε ὅμως νὰ φανερώσει τὴ διεστραμμένη φύση του. Σκότωσε τὸν ἀδελφό του Βρετανικό, γιατὶ τὸν φοβόταν, στραγγάλισε τὴ μητέρα του Ἀγριππίνα κι ἀργότερα σκότωσε τὴ γυναίκα του Ὀκταβία καὶ τὸ δάσκαλό του Σενέκα.

῾Ο Νέρων μὲ τὸ ἀκτινοβόλο στέμμα
(Φλωρεντία)

᾿Απὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ζωὴ τοῦ Νέρωνα εἶναι μιὰ ἀτέλειωτη σειρὰ ἀπὸ ἀνοησίες καὶ κακουργήματα. Πίστευε πὼς ἦταν μεγάλος καλλιτέχνης, μουσικός, ποιητής, ζωγράφος, ἀθλητής, καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ἔξοχος ἁρματηλάτης. ᾿Εμφανιζόταν στὴ σκηνὴ καὶ στὸ στίβο καὶ τὴν ἴδια ὥρα οἱ πραιτοριανοὶ ὑποχρέωναν τὸ λαὸ νὰ χειροκροτεῖ καὶ νὰ ζητωκραυγάζει. Στὴν ῾Ελλάδα –ὅπου ἦρθε γιὰ νὰ δείξη τὸ καλλιτεχνικό του ταλέντο– μάζεψε στὸ θέατρο καὶ τὸ στάδιο 180 στεφάνια! Τὸ 64 μ.Χ. μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ ἔκανε στάχτη 7 ἀπὸ τὶς 14 συνοικίες τῆς Ρώμης. ῾Ο κόσμος εἶχε τόσο πικρὴ πείρα ἀπὸ τὴν κακία καὶ τὴν παραφροσύνη τοῦ αὐτοκράτορα, ὥστε ἀπόδωσε τὴν καταστροφὴ στὴν ἀκαταλόγιστη ἔμπνευσή του νὰ πάρει μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὴν πυρπόληση τῆς Τροίας. ᾿Αλλὰ ὁ πανοῦργος Νέρων ἐνοχοποίησε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ πρόσταξε ἄγριο καὶ σκληρὸ διωγμὸ ἐναντίον τους. Γιὰ νὰ ἔχει ἀρκετὰ χρήματα γιὰ τὶς σπατάλες του, ἄρχισε διωγμοὺς καὶ φόνους πολιτῶν καὶ νόθεψε τὰ νομίσματα.

῾Ο Νέρων ἔγινε μισητὸς· ἀκόμη καὶ ὁ στρατός, ἐπειδὴ δὲν πληρωνόταν τακτικά, ἄρχισε νὰ μὴν ἀνέχεται τὸν «καλλιτέχνη» αὐτοκράτορα. Οἱ στρατιωτικὲς μονάδες τῆς Γαλατίας καὶ τῆς ᾿Ισπανίας ἐπαναστάτησαν, οἱ πραιτοριανοὶ τὸν ἐγκατάλειψαν καὶ ἡ σύγκλητος τὸν καταδίκασε σὲ θάνατο. ῎Εξαλλος τότε ὁ αὐτοκράτορας ἔφυγε ἀπὸ τὴ Ρώμη καί, καθὼς κινδύνευε νὰ συλληφθεῖ, πρόσταξε ἕναν ἀπελεύθερό του νὰ τὸν σκοτώσει (᾿Ιούλιος 68). Τὴν ὥρα ποὺ ἔπεφτε φώναξε: «τί καλλιτέχνη χάνει ὁ κόσμος!»

῾Ο Γάλβας – ῾Ο ῎Οθωνας – ῾Ο Βιτέλλιος

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Νέρωνα ἔσβησε ἡ δυναστεία τοῦ Αὐγούστου. Οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορές της εἶχαν ἀφήσει τραγικὴ ἀνάμνηση καὶ γιὰ 18 μῆνες τὸ κράτος συγκλονίστηκε ἀπὸ τὶς συγκρούσεις αὐτῶν ποὺ ἀπαι-

τοῦσαν τὸ θρόνο καὶ ἀπὸ τὴν ἀναρχία. Ἡ σύγκλητος, οἱ πραιτοριανοὶ καὶ οἱ στρατιωτικὲς μονάδες τῶν ἐπαρχιῶν ἀνακήρυξαν τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλο σὲ διάστημα ἑνὸς χρόνου τρεῖς αὐτοκράτορες: τὸ *Γάλβα* (διοικητὴ τῆς Ἰσπανίας), τὸν *Ὄθωνα* (παλιὸ φίλο τοῦ Νέρωνα) καὶ τὸν *Βιτέλλιο* (διοικητὴ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ρήνου). Ἀλλὰ σχεδὸν ταυτόχρονα οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸ στρατηγό τους *Βεσπασιανό*. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ρώμης πῆγαν μὲ τὸ μέρος του καὶ ἡ σύγκλητος τὸν ἀναγόρευσε αὐτοκράτορα, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀπουσίαζε.

Νόμισμα τοῦ Νέρωνα

Οἱ Φλάβιοι – Ὁ Βεσπασιανὸς (69 – 79)

Ὁ Βεσπασιανὸς εἶναι ἱδρυτὴς μιᾶς νέας δυναστείας, τῶν Φλαβίων. Ἦταν γιὸς δημοσιώνη ἀπὸ μιὰ μικρὴ σαβινικὴ πόλη καὶ εἶχε ἀναλάβει πολλὰ ἀξιώματα. Λίγο ἔλειψε νὰ τὸν σκοτώσει ὁ Νέρων, γιατὶ κοιμήθηκε ὅταν ὁ αὐτοκράτορας τραγουδοῦσε. Ἦταν πολὺ ἁπλὸς στοὺς τρόπους, εὔθυμος, ἐνεργητικὸς καὶ ἀκούραστος.

Ὅταν τὸν ἀναγόρευαν αὐτοκράτορα, αὐτὸς ἀγωνιζόταν νὰ καταπνίξει τὴν ἐπανάσταση τῆς Ἰουδαίας. Οἱ κάτοικοί της εἶχαν δυσαρεστηθεῖ πολὺ ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσή τους στοὺς εἰδωλολάτρες καὶ εἶχαν ἐπαναστατήσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Νέρωνα (66). Ὁ Βεσπασιανὸς ἄρχισε μακροχρόνιο πόλεμο ἐναντίον τους καὶ τοὺς περιόρισε στὴν Ἱερουσαλήμ, ποὺ ἑτοιμαζόταν νὰ τὴν πολιορκήσει. Τότε ὅμως ἀνακηρύχθηκε αὐτοκράτορας καὶ ἀνάθεσε στὸν γιό του Τίτο νὰ συνεχίσει τὸν πόλεμο. Ἡ ἱερὴ πόλη ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψει ὕστερα ἀπὸ πεντάμηνη πολιορκία. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 70 οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες μπῆκαν στὴν πόλη καὶ ἀκολούθησε ἄγρια σφαγή. Ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντα κάηκε καὶ ὁ Τίτος ἔφερε στὴ Ρώμη ὅλα τὰ κειμήλιά του καὶ μὲ αὐτὰ στόλισε τὸ θρίαμβό του. Ἡ πόλη ὁλόκληρη καταστράφηκε.

Σημαντικὴ στάθηκε ἡ διακυβέρνηση τοῦ Βεσπασιανοῦ στὸ ἐσωτερικό. Ἔβαλε τάξη στὴ διοίκηση καὶ διαχειρίστηκε τόσο καλὰ τὰ οἰκονομικά, ὥστε μπόρεσε νὰ κάνει μεγάλα δημόσια ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πιὸ σπουδαῖο ἦταν τὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα *Κολοσσαῖο*, καὶ ὁ *ναὸς τῆς Εἰρήνης*. Ἐργαζόταν ὡς τὶς τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Πέθανε τὸ 79 μ.Χ.

Ὁ Τίτος (79 – 81) – Ὁ Δομιτιανὸς (81 – 96)

Τὸν Βεσπασιανὸ διαδέχτηκε ὁ γιός του Τίτος. Τὸν θεωροῦσαν διεφθαρμένο καὶ σκληρὸ καὶ οἱ Ρωμαῖοι φοβόνταν μήπως στὸ πρόσωπό του δοῦν ἕνα νέο Νέρωνα. Αὐτὸς ὅμως κυβέρνησε μὲ τόση ἠπιότητα καὶ φιλάνθρωπη διάθεση, ὥστε δίκαια τὸν εἶπαν «χάρμα καὶ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπινου γένους». Ἦταν ὑπόδειγμα καλοῦ ἡγεμόνα ὥστε ἀργότερα τὸ ὄνομά του πῆρε τὴ σημασία «καλὸς αὐτοκράτορας».

Ἔνοιωθε λύπη ἂν περνοῦσε μέρα χωρὶς νὰ κάνει μιὰ καλὴ πράξη. Ἡ βασιλεία του ὅμως συνδέθηκε στὴν ἱστορία μὲ μεγάλες συμφορὲς τῶν ὑπηκόων του. Φοβερὴ πυρκαϊὰ καὶ στὴ συνέχεια θανατηφόρα ἐπιδημία

Ἡ Θριαμβικὴ ἀψίδα τοῦ Τίτου

Ὁλοκληρώθηκε μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ 81 μ.Χ. Στὸ μέσο τοῦ θόλου εἰκονίζεται ὁ αὐτοκράτορας νὰ μεταφέρεται στὸν οὐρανὸ ἀπὸ ἕναν ἀετό. Τὰ γλυπτὰ παριστάνουν τὸ θρίαμβο τοῦ Τίτου στὴν Ρώμη ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη του στὸν Ἰουδαϊκὸ πόλεμο. Πάνω ἀπὸ τὸ τόξο ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Senatus populusque Romanus divo Tito divi vespasiani filio vespasiano augusto.

ἐρήμωσαν τὴ Ρώμη· τὸ ἔτος 79 ἔγινε τρομερὴ ἔκρηξη τοῦ Βεζούβιου καὶ θάφτηκαν κάτω ἀπὸ τὴ στάχτη καὶ τὴ λάβα του τρεῖς πόλεις, τὸ Ἡράκλειο, ἡ Πομπηία καὶ οἱ Σταβίες.

Ἐντελῶς διαφορετικὸς ἦταν ὁ ἀδερφός καὶ διάδοχός του, ὁ Δομιτιανός. Ἦταν σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος καὶ ξανάφερε τὴν τρομοκρατία τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα. Στὰ χρόνια του τὸ κράτος μεγάλωσε μὲ νέες κατακτήσεις. Στὴ Βρετανία οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες μὲ τὸν ἐξαίρετο στρατηγὸ Ἀγκρικόλα ἔφτασαν ὡς τὰ βουνὰ τῆς Σκωτίας καὶ στερέωσαν τὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία. Στὴ Γερμανία συμπλήρωσαν τὴν κατάκτηση τῆς περιοχῆς ἀνάμεσα στὸ Ρῆνο καὶ τὸ Δούναβη, τὴν ὁποία εἶχε ἀρχίσει ὁ Βεσπασιανός. Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ Δομιτιανὸς ἔγινε πάρα πολὺ σκληρὸς καὶ τελικὰ δολοφονήθηκε τὸ 96.

Ὁ Τῖτος
Μαρμάρινο κεφάλι ἀγάλματος (Βατικανὸ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ

Οἱ Ἀντωνῖνοι (96 – 192)

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ σύγκλητος ἔδωσε τὸ αὐτοκρατορικὸ ἀξίωμα στὸν γέροντα συγκλητικὸ Νέρβα. Ἀπ' αὐτὸν ἀρχίζει ἡ δυναστεία τῶν Ἀντωνίνων, ποὺ κυβέρνησε ἑκατὸ περίπου χρόνια (96 – 192). Ἐνῶ οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες ἦταν Ρωμαῖοι, καὶ οἱ Φλάβιοι, ὅπως εἴδαμε, Ἰταλοί, ἡ νέα δυναστεία προέρχεται ἀπὸ τὴ μεσημβρινὴ Ἰσπανία καὶ Γαλατία, ἐπαρχίες ποὺ εἶχαν ἐκλατινιστεῖ περισσότερο ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι: ὁ Τραϊανός, ὁ Ἀδριανός, ὁ Ἀντωνῖνος, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ὁ Κόμμοδος. Ὅλοι τους ἐξασφάλισαν τὴν εἰρηνικὴ διαδοχὴ τῆς βασιλείας, γιατὶ υἱοθετοῦσαν ἀνθρώπους ἱκανούς, στοὺς ὁποίους μεταβίβαζαν τὴν ἐξουσία. Ἦταν μεγάλοι κυβερνῆτες, πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐξαίρετοι στρατηγοὶ καὶ ὅλοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κόμμοδο, φρόντισαν γιὰ τὴν εὐημερία τοῦ λαοῦ. Γι' αὐτὸ δίκαια ὁ 2ος αἱ. μ. Χ. θεωρεῖται ὁ πιὸ λαμπρός, ὁ *χρυσὸς αἰώνας* τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ Νέρβας (96 – 98) – Ὁ Τραϊανὸς (98 – 117)

Ὁ Νέρβας ἦταν γέρος πιά, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, καὶ κυβέρνησε καλά. Πρὶν πεθάνει υἱοθέτησε τὸν Τραϊανό, στρατηγὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἄνω Ρήνου, καὶ αὐτὸς τὸν διαδέχτηκε στὸ θρόνο.

Ὁ Τραϊανὸς εἶχε φήμη ἔξοχου στρατηγοῦ ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο. Καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ἐπαρχιώτης αὐτοκράτορας. Εἶχε τρόπους ἁπλούς, ἀποστρεφόταν τὴν πολυτέλεια καὶ μὲ τὴν καλοσύνη του κέρδιζε τὴν ἀγάπη τοῦ κόσμου. Ἰδιαίτερα ὅμως τὸν κατάκτησε μὲ τὴν δικαιοσύνη του. Κυβέρνησε μὲ ἄριστο τρόπο. Τηροῦσε μὲ αὐστηρότητα τοὺς νόμους καὶ ἦταν χαρά του νὰ ἀνακουφίζει τὸ λαό. Μοίραζε σιτάρι, διοργάνωνε ἀγῶνες καὶ θεάματα καὶ δημιούργησε ἰδιαίτερη ὑπηρεσία γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν φτωχῶν. Δάνειζε χρήματα στοὺς γαιοκτήμονες καὶ τοὺς τόκους ἀπ' αὐτὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴ διατροφὴ φτωχῶν παιδιῶν. Ἔτσι καὶ τὴ γεωργία βοηθοῦσε καὶ τὴν περί-

θαλψη τῶν ἀπόρων ἐξασφάλιζε.

῾Ο Τραϊανὸς

῾Ο Τραϊανὸς δοξάστηκε μὲ τὰ μεγάλα ἔργα ποὺ ἔγιναν στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του. Τὸ λαμπρότερο συγκρότημα οἰκοδομημάτων ποὺ εἶχε νὰ παρουσιάσει ἡ ἀρχαία Ρώμη, δηλ. ἡ ἀγορὰ τοῦ Τραϊανοῦ, χτίστηκε στὰ χρόνια του καὶ ἦταν ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα *᾿Απολλόδωρου* ἀπὸ τὴ Δαμασκό. Τὸ περίφημο αὐτὸ συγκρότημα τὸ ἀποτελοῦσαν δυὸ βιβλιοθῆκες, μιὰ μεγάλη βασιλικὴ στοά, ἁψίδα θριάμβου καὶ στὸ κέντρο ἡ περίφημη στήλη τοῦ Τραϊανοῦ 43 μέτρα ψηλή, ὅλα καμωμένα μὲ λευκὸ μάρμαρο. Καὶ στὶς ἐπαρχίες ὅμως ἔγιναν μεγάλα ἔργα: δρόμοι, γέφυρες, διώρυγες, λιμάνια κλπ.

῾Ο Τραϊανὸς ἀγαποῦσε τοὺς πολέμους καὶ διακρίθηκε ὡς ἐξαίρετος στρατηλάτης. ᾿Ονομαστοὶ εἶναι οἱ πόλεμοί του ἐναντίον τῶν Δακῶν καὶ τῶν Πάρθων. Οἱ Δάκες εἶχαν δημιουργήσει ἰσχυρὸ κράτος πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη, στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. ᾿Εναντίον τους ἐπιχείρησε ὁ Τραϊανὸς δυὸ ἐκστρατεῖες (101 – 102 καὶ 105 – 107). Κατασκεύασε μεγάλη λίθινη γέφυρα στὸ Δούναβη (κοντὰ στὴν ῎Ορσοβα), στρατιωτικὸ δρόμο, ποὺ σώζεται ὡς τὶς μέρες μας, καὶ ὑπόταξε τὸ λαὸ τῶν Δακῶν. ῾Η χώρα ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία καὶ ὁ Τραϊανὸς ἵδρυσε ἀποικίες ἀπομάχων σὲ καίριες θέσεις τόσο συστηματικά, ὥστε ἡ λατινικὴ γλώσσα μεταφυτεύτηκε στὴ Δακία καὶ ἔγινε μητρικὴ γλώσσα τῶν κατοίκων, ἡ σημερινὴ ρουμανική.

῞Υστερα ἀπὸ λίγο ὁ Τραϊανὸς ἄρχισε φοβερὸ ἀγώνα ἐναντίον τῶν Πάρθων στὴν ᾿Ανατολὴ (114 – 117), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀφαίρεσε πολλὲς περιοχές. ᾿Αλλὰ τὸ 117 πέθανε στὴν Κιλικία. Στὰ χρόνια του τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμα τῆς δύναμής του. Γι' αὐτὸ ἡ σύγκλητος τοῦ ἔδωσε τὴν ἐπωνυμία *«ἄριστος ἡγεμόνας»* καὶ εὐχόταν στοὺς νέους αὐτοκράτορες νὰ εἶναι πιὸ εὐτυχισμένοι ἀπὸ τὸν Αὔγουστο καὶ πιὸ ἰσχυροὶ ἀπὸ τὸν Τραϊανό.

Ὁ Ἀδριανὸς (117 – 138)

Πρὶν πεθάνει ὁ Τράϊανὸς εἶχε υἱοθετήσει τὸν ἐξάδερφό του Ἀδριανό, στρατηγὸ τῶν λεγεώνων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀδριανὸς ἦταν ὡραῖος ἄντρας μὲ ὄμορφα καὶ κανονικὰ χαρακτηριστικά, μὲ ἐπίδοση στὶς καλὲς τέχνες, μὲ γνώσεις μουσικῆς, ἰατρικῆς, γεωμετρίας καὶ μὲ βαθιὰ ἐκτίμηση στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Οἱ Ρωμαῖοι ἀνησύχησαν, ὅταν αὐτὸς ἀνέβηκε στὸ θρόνο, γιατὶ φοβόνταν μὴ δοῦν σ' αὐτὸν τὸ *γραικύλο** ἕνα νέο Νέρωνα. Ἦταν δραστήριος, ἐργατικὸς καὶ περίεργος καὶ συνδύαζε τὴν ἑλληνικὴ λεπτότητα μὲ τὴ ρωμαϊκὴ σταθερότητα.

Δὲν ἀγαποῦσε τοὺς πολέμους καὶ γι' αὐτὸ ἐγκατάλειψε τὶς κατακτήσεις τοῦ Τραϊανοῦ στὴν Παρθία. Ἔτσι ὁ Εὐφράτης ἔγινε τὸ ἀνατολικὸ σύνορο τοῦ κράτους. Φρόντισε ὅμως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον αὐτοκράτορα νὰ ἐξασφαλίσει τὰ σύνορα καὶ νὰ ἐνισχύσει τὸ στρατό. Τὸ μόνο ἐξωτερικὸ γεγονὸς ποὺ τάραξε τὴ βασιλεία του ἦταν ἡ ἐπανάσταση τῆς Ἰουδαίας. Ὁ Ἀδριανὸς φάνηκε ἀμείλικτος. Ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἔπαθε μεγάλες συμφορὲς καὶ ἀναγκάστηκε νὰ διασκορπιστεῖ σὲ ὅλον τὸν κόσμο.

Ρωμαῖοι ἱππεῖς
(παράσταση ἀπὸ τὴν στήλη τοῦ Τραϊανοῦ στὴ Ρώμη).

Δεκατέσσερα ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἕνα χρόνια τῆς βασιλείας του τὰ πέρασε περιοδεύοντας στὶς ἐπαρχίες τοῦ κράτους. Εὐστροφος καθὼς ἦταν, στὴν Αἴγυπτο φερόταν σὰν Αἰγύπτιος, στὴν Ἑλλάδα σὰν Ἕλληνας. Παντοῦ ὅπου πήγαινε συνήθιζε νὰ χτίζει μνημεῖα καὶ κοινωφελῆ ἔργα: ναούς,

Ἅλωση Δακικῆς πόλης (ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Τραϊανοῦ, Ρώμη).
Ὁ Τραϊανὸς ἔστησε στὴν ἀγορὰ ποὺ ἔχει τὸ ὄνομά του **(Forum Traianum)** *στήλη, γιὰ νὰ θυμίζει τὴ νίκη του ἐναντίον τῶν Δακῶν. Τὰ ἀνάγλυφά της παριστάνουν σκηνὲς αὐτοῦ τοῦ πολέμου.*

ὑδραγωγεῖα, γέφυρες, διώρυγες. Τοῦ ἄρεσε ἰδιαίτερα νὰ μένει στὴν Ἑλλάδα καὶ πιὸ πολὺ στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔχτισε ὁλόκληρη συνοικία, τὴ νέα πόλη τοῦ Ἀδριανοῦ, κοντὰ στὴν παλιὰ πόλη τοῦ Θησέα. Ἔκανε ἐπίσης τὸ περίφημο Ἀδριάνειο ὑδραγωγεῖο καὶ ὁλοκλήρωσε τὸ ναὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ χτίζεται στὰ χρόνια τοῦ Πεισίστρατου καὶ εἶχε μείνει ἀτέλειωτος.

Ὁ Ἀδριανὸς

Ὅταν γύρισε στὴν Ἰταλία, ἀποτραβήχτηκε στὸ μαγευτικὸ ἀνάκτορό του στὰ Τίβουρα (σημερινὸ Τίβολι) κοντὰ στὴ Ρώμη. Ἐκεῖ ἔβαλε ν' ἀναπαραστήσουν ὅσα μνημεῖα καὶ τοπία εἶχε θαυμάσει στῖς χῶρες ποὺ πῆγε καὶ ἰδίως στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι μποροῦσε νὰ δεῖ κανεὶς ἐκεῖ ἀναπαράσταση τῆς Ποικίλης Στοᾶς τῆς Ἀθήνας, τῶν κήπων τῆς Ἀκαδημίας, τῶν Τεμπῶν κλπ. Πέθανε τὸ 138, ἀφοῦ προηγουμένως υἱοθέτησε τὸν Ἀντωνίνο.

Ὁ Ἀντωνίνος (138 – 161)

Ὁ Ἀντωνίνος καταγόταν ἀπὸ τὴ Γαλατία καὶ ἦταν 50 χρονῶν ὅταν ἔγινε αὐτοκράτορας. Ἦταν ἔντιμος ἄνθρωπος, οἰκονόμος, ἤρεμος, καλόκαρδος καὶ ἀξιοποίησε ὅλες αὐτὲς τὶς ἀρετές του στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους.

Στὰ χρόνια του δὲν ἔγινε κανένας σοβαρὸς πόλεμος· ὁ ἴδιος ἀκολούθησε τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὴν ἄμυνα τῶν συνόρων. Περιστοιχιζόταν πάντα ἀπὸ νομομαθεῖς καὶ τὴν νομοθεσία του τὴν χαρακτηρίζει βαθιὰ εὐσέβεια. Οἱ περίφημοι νομοδιδάσκαλοι Οὐλπιανὸς καὶ Γάιος θέσπισαν νόμους μὲ πνεῦμα φιλανθρωπίας. Προστάτεψαν ἰδιαί-

τερα τοὺς δούλους ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν πιὰ νὰ τοὺς βασανίζουν.

Ἡ σύζυγός του Φαυστίνα τὸν βοήθησε στὸ ἔργο τῆς δημοσίας περιθάλψεως ποὺ τὸ ἔθεσε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία της. Φρόντισε γιὰ τὰ γράμματα καὶ θέλησε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἀρχαία εὐσέβεια. Γι' αὐτὸ ἡ

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἀθήνα.

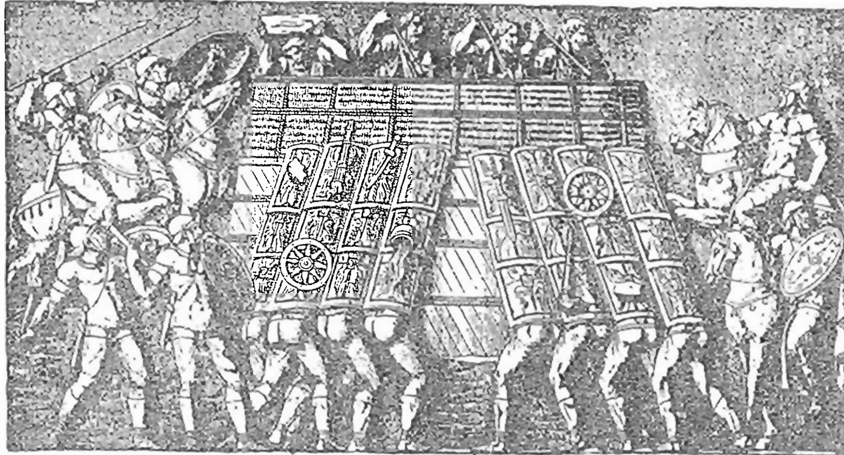
σύγκλητος τοῦ ἔδωσε τὴν ἐπωνυμία *εὐσεβὴς* καὶ ὅλη ἡ δυναστεία πῆρε τὸ ὄνομά του (Ἀντωνίνοι).

Ὁ Μ. Αὐρήλιος (161 – 180) – Ὁ Κόμμοδος (180 – 192)

Ὅταν ἦταν νέος ὁ Μάρκος Αὐρήλιος μορφώθηκε μὲ τὴ στωικὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἀρχές της τὶς ἀκολούθησε σ' ὅλη τὴ ζωὴ μὲ θρησκευτικὴ

αὐστηρότητα. Ἀποστρεφόταν τὸν πόλεμο καὶ ἀγαποῦσε τὰ εἰρηνικὰ ἔργα καὶ ἔτσι φαινόταν προορισμένος νὰ συνεχίσει τὴ φιλάνθρωπη καὶ εἰρηνικὴ βασιλεία τοῦ Ἀντωνίνου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὰ εὐγενικὰ αἰσθήματα καταδικάστηκε νὰ περάσει ὅλη σχεδὸν τὴ ζωή του σὲ πολέμους.

Τὸ 161 ἔγινε μεγάλη ἐπιδρομὴ τῶν Πάρθων στὴ Συρία, τοὺς ὁποίους ἀπώθησε ὕστερα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες ποὺ κράτησαν τέσσερα χρόνια. Σοβαρότερος ὅμως ἦταν ὁ κίνδυνος στὴν Εὐρώπη. Ἐδῶ οἱ *Κουάδοι* καὶ οἱ *Μαρκομάνοι* (λαοὶ ποὺ κατοικοῦσαν στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Μορα-

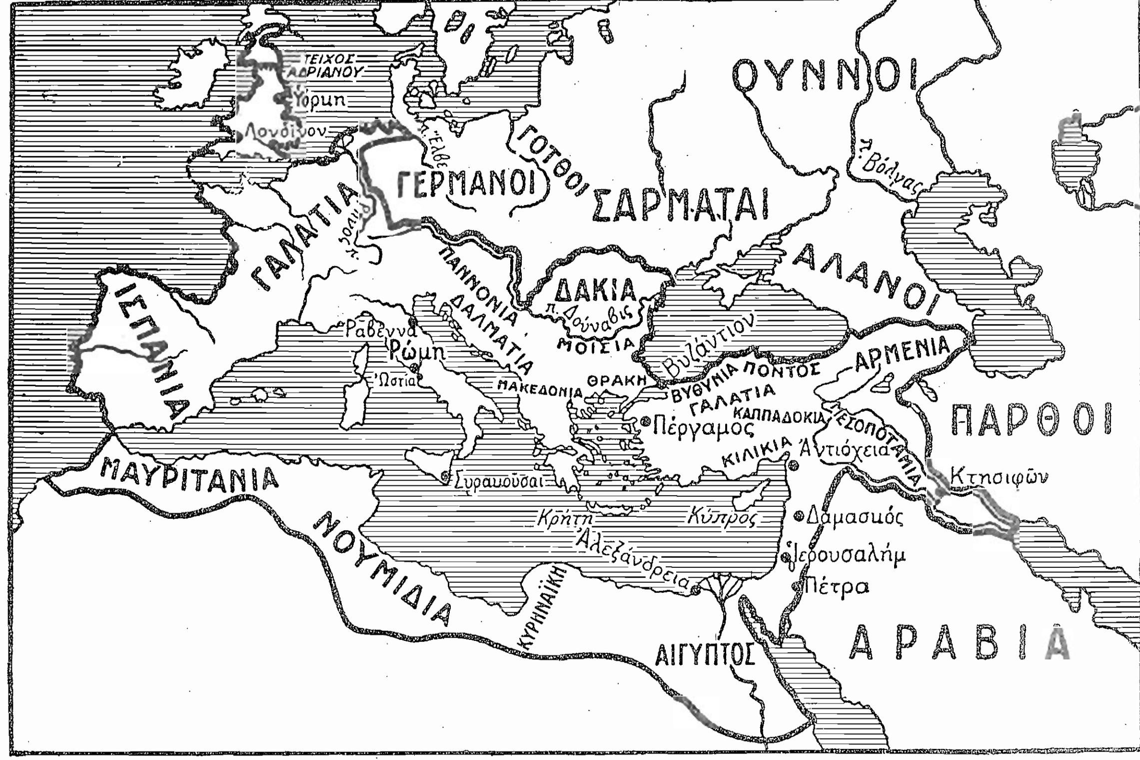

Ἐπίθεση ἐναντίον μιᾶς γερμανικῆς πόλης
(ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Μ. Αὐρήλιου)

βίας καὶ Βοημίας) πέρασαν τὸ Δούναβη καὶ ξεχύθηκαν ἄλλοι στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ ἄλλοι στὴν Ἰταλία, ὅπου πολιόρκησαν τὴν Ἀκυληία (Βενετία). Ὁ αὐτοκράτορας βρέθηκε σὲ πάρα πολὺ δύσκολη θέση. Μεταδοτικὴ θανατηφόρα ἀρρώστια ἐρήμωσε τὶς τάξεις τοῦ στρατοῦ του. Σεισμοί, πλημμύρες καὶ ἀφορία τῆς γῆς κατάστρεψαν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ὁ Αὐρήλιος βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ πουλήσει αὐτοκρατορικοὺς θησαυροὺς καὶ νὰ στρατολογήσει δούλους καὶ μονομάχους, γιὰ νὰ συμπληρώσει τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ του. Ὕστερα ἀπὸ ἐξαντλητικὲς ἐκ-

στρατεῖες ἀπώθησε τοὺς ἐπιδρομεῖς. Σχεδίαζε νὰ καταλάβει ὅλη τὴ χώρα ὡς τὸν Ἔλβα καὶ τὸν Καύκασο, γιὰ νὰ τὴν ἔχει ἀμυντικὸ προτείχισμα στὶς ἐπιδρομές. Τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ εἶχε ἀπαλλάξει ἴσως τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων. Ἀλλὰ ὁ Αὐρήλιος ἀρρώστησε καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἐπιδημία καὶ πέθανε στὴ Βιέννη τὸ 180.

Τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του Κόμμοδος, ποὺ ἀποτελεῖ θλιβερὴ παραφωνία στὴ σειρὰ τῶν μεγάλων αὐτοκρατόρων ποὺ ἀναφέραμε. Μόνο μὲ τὸ Νέρωνα μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ στὴν παραφροσύνη καὶ τὴ σκληρότητα. Εἶχε τεράστιο σῶμα καὶ πολὺ μεγάλη δύναμη. Ἀγαποῦσε μὲ μανία τὶς μονομαχίες, τοῦ ἄρεζε νὰ τὸν ὀνομάζουν Ἡρακλῆ καὶ φοροῦσε, ὅπως ἐκεῖνος, τὴ λεοντὴ καὶ κρατοῦσε τὴν κορύνη (= ρόπαλο). Κατέβαινε στὸ στίβο καὶ σκότωνε θηρία καὶ ἀνθρώπους, ἐνῶ οἱ συγκλητικοὶ καὶ ὁ λαὸς τὸν ζητωκραύγαζαν. Τέλος, ἕνας ἀξιωματικὸς τῆς αὐλῆς, ποὺ ἡ ζωή του κινδύνευε, τὸν στραγγάλισε (192).

Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στὴ μεγαλύτερη ἔκτασή της.

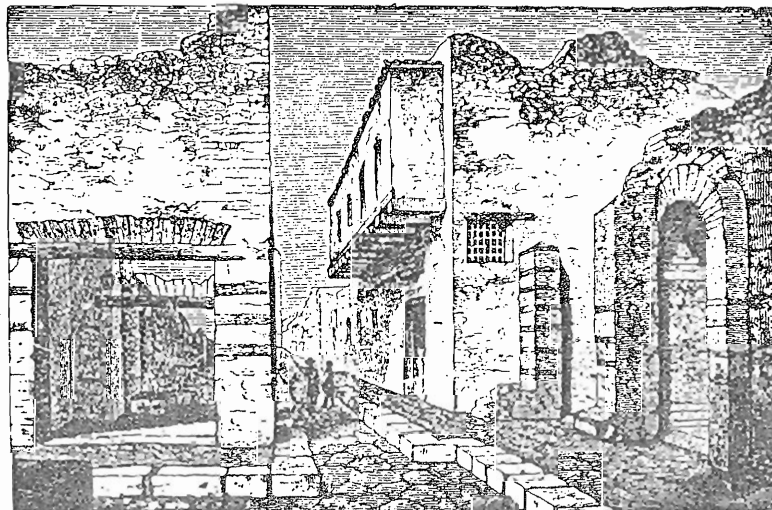
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ – Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

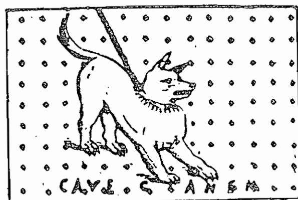
Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία – Ἡ διοίκηση

Στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ. ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶναι τεράστια σὲ ἔκταση. Ἁπλώνεται στὴ μισὴ Εὐρώπη (δηλ. στὴν Ἰταλία, στὴν Ἱσπανία, στὴ Νότια Βρετανία, στὴ δυτικὰ τοῦ Ρήνου Γερμανία, στὶς περιοχὲς τῆς σημερινῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, στὴ Βαλκανικὴ μαζὶ μὲ τὴ Δαλματία καὶ τὴ Δακία), στὴ Μ. Ἀσία, στὴ Συρία καὶ σὲ ὅλη τὴ βόρεια Ἀφρική. Σύνορά της ἔχει τὸ Ρῆνο καὶ τὸ Δούναβη, τὴν ἔρημο τῆς Ἀφρικῆς, τὸν Ἀτλαντικὸ Ὠκεανό, τὸν Εὐφράτη καὶ τὴν ἔρημο τῆς Συρίας.

Τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζεται σὰν ἕνα αὐστηρὰ συγκεντρωτικὸ κράτος. Στὴν πρωτεύουσα δημιουργήθηκε μιὰ κεντρικὴ διοίκηση ποὺ ἐπιβλέπει καὶ παρακολουθεῖ ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς

Δρόμος τῆς Πομπηίας. Δεξιὰ τὸ σπίτι μὲ τὸν ἐξώστη

«Cave canem» (Φυλάξου ἀπὸ τὸ σκυλί). Ψηφιδωτὸ τῆς Πομπηίας; στόλιζε τὸ δάπεδο τῆς αὐλῆς ἑνὸς σπιτιοῦ ποὺ ὀνομάστηκε «σπίτι τοῦ ποιητῆ».

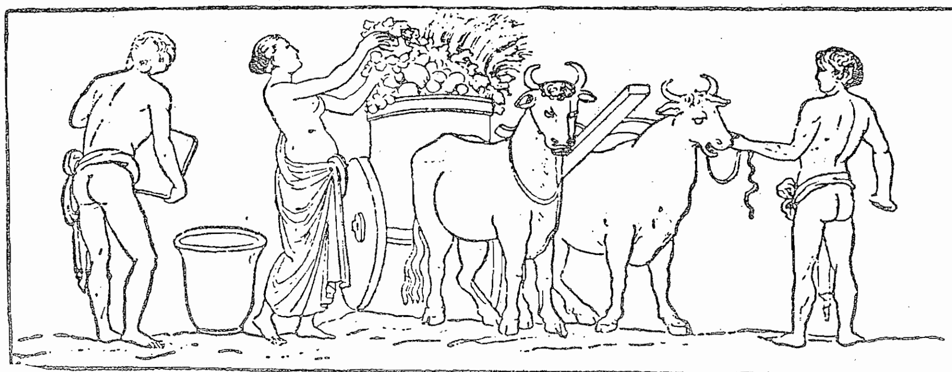
αὐτοκρατορίας. Τὴν ἀποτελοῦν τὰ *γραφεῖα* καὶ τὸ *συμβούλιο τοῦ αὐτοκράτορα.* Τὰ *γραφεῖα* ἦταν ἕνα εἶδος ὑπουργείων, τὰ ὁποῖα διαχειρίζονταν τὶς ὑποθέσεις τοῦ κράτους.

Τὸ *συμβούλιο* τοῦ *αὐτοκράτορα* τὸ ἀποτελοῦσαν ἀνώτατοι ὑπάλληλοι, οἱ προϊστάμενοι τῶν γραφείων καὶ νομομαθεῖς καὶ συζητοῦσαν σ' αὐτὸ διοικητικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα.

Ἔτσι τὸ ὄνειρο τοῦ Αὐγούστου, *ἡ δημοκρατικὴ μοναρχία* φάνηκε στὴν πράξη ἀνεφάρμοστη καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνηση, ὅπως ἦταν φυσικό, πῆρε χαρακτήρα *ἀπόλυτης μοναρχίας,* διατηρήθηκαν ὅμως οἱ παλιοὶ ἐξωτερικοὶ τύποι τῆς δημοκρατίας.

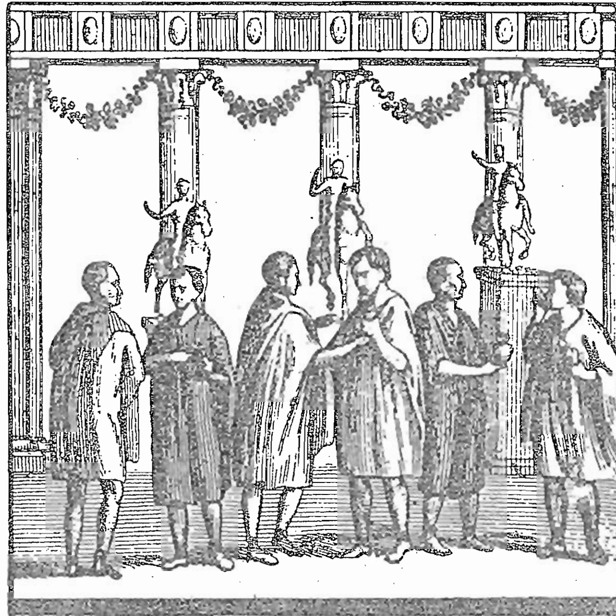
Ὁ στρατὸς – ἡ ἄμυνα τῶν συνόρων

Τὴ μεγάλη δύναμή του ὁ αὐτοκράτορας τὴ χρωστάει στὸν ἰσχυρὸ καὶ πολυάριθμο στρατό. Ἡ στρατολογία ἔγινε σχεδὸν ἐθελοντική. Ἡ λεγεώνα ἀριθμοῦσε 6.000 ἄντρες, Ρωμαίους πολίτες, καὶ πάντα τὴν ἀκολου-

Ἀμάξι ποὺ φέρνει τὴ σοδειά.
(Τοιχογραφία στὶς θέρμες τοῦ Τίτου, Ρώμη)
Ὅλα στὴν παράσταση, ἄνθρωποι καὶ ζῶα, ἐκφράζουν τὴ χαρά τους γιὰ τὴν πλούσια σοδειά.

θοῦσε ἕνα ἄλλο στρατιωτικὸ σῶμα βοηθητικὸ ἀπὸ 6.000 ἄντρες, ὑπηκόους ἢ ἀκόμα καὶ βαρβάρους. Ἔτσι ἡ ρωμαϊκὴ λεγεώνα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων εἶχε δύναμη 12.000 ἀνδρῶν καὶ ἦταν ἕνας σχηματισμὸς αὐτοτελής, μὲ τὸ ἱππικό, τὶς μηχανὲς κλπ., ὅπως ἡ σημερινὴ μεραρχία. Ὅλο τὸν ρωμαϊκὸ στρατὸ τὸν ἀποτελοῦσαν 33 λεγεῶνες, δηλ. 360–400 χιλιάδες ἄντρες, μιὰ δύναμη σχετικὰ μικρὴ γιὰ νὰ φυλάξει ἕνα τόσο μεγάλο σὲ ἔκταση κράτος. Ὁ στρατὸς αὐτὸς δὲν ἦταν διασκορπισμένος σὲ ὅλο τὸ

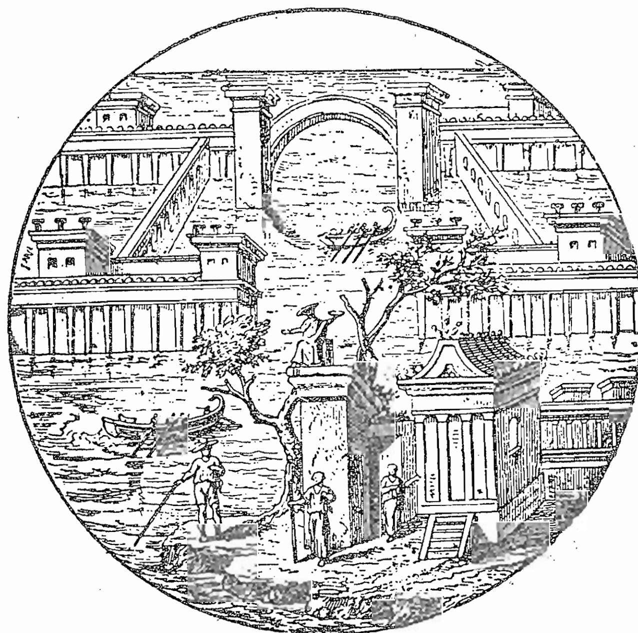

Σκηνὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς ἀγορᾶς. Τοιχογραφία στὴν Πομπηία.
Μπροστὰ ἀπὸ μιὰ στοὰ μὲ κορινθιακὲς κολόνες καὶ ἀγάλματα ἱππέων ἔμποροι ἢ τεχνίτες προσφέρουν στοὺς ἀγοραστὲς πολύτιμα ἀγγεία.

κράτος, ἀλλὰ παράμενε στὰ σύνορα σὲ μόνιμα στρατόπεδα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τελικὰ ἀναπτύχθηκαν σὲ ἀξιόλογες πόλεις. Ὅταν οἱ στρατιῶτες δὲν εἶχαν ἀσκήσεις, χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν κατασκευὴ δρόμων καὶ γεφυριῶν, γιὰ νὰ διανοίγουν διώρυγες καὶ νὰ ἀποξηραίνουν ἕλη. Τὰ σπουδαιότερα σύνορα τοῦ κράτους ἦταν τρία μεγάλα ποτάμια: στὴν Εὐρώπη ὁ Ρῆνος καὶ ὁ Δούναβης καὶ στὴν Ἀνατολὴ ὁ Εὐφράτης.

Ἡ Ρωμαϊκὴ εἰρήνη

Γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχε ἀπειλητικοὺς ἐχθρούς. Ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά της ζοῦσαν λαοὶ ἀπολίτιστοι, ποὺ ἀκόμα δὲν εἶχαν ἀποκτήσει δύναμη. Οἱ πιὸ ἐπικίνδυνοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν οἱ Γερμανοὶ στὸ Ρῆνο, οἱ Πάρθοι στὸν Εὐφράτη καὶ ἀργότερα οἱ Γότθοι στὸ Δούναβη. Ἀκόμα, οἱ αἱματηρὲς συγκρούσεις ἀνάμεσα στοὺς αὐτοκράτορες περιορίζονταν συνήθως στὴ Ρώμη καὶ τὴν Ἰταλία καὶ δὲν ἀναστά-

Ἄποψη λιμανιοῦ. Τοιχογραφία στὴν Πομπηία.

των τὶς ἐπαρχίες. Πέρα ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ οἱ Ρωμαῖοι μὲ τὶς κατακτήσεις τους σταμάτησαν τοὺς πολέμους στοὺς διάφορους λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἔτσι στὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος ἐπικράτησε εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, οἱ αὐτοκράτορες κυβέρνησαν τὶς ἐπαρχίες μὲ δικαιοσύνη καὶ σταμάτησαν τὴ σκληρή ἐκμετάλλευσή τους. Γιὰ πολὺν καιρὸ στὸ κράτος βασίλεψε ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐνομία. Αὐτὴ εἶναι ἡ λεγόμενη **ρωμαϊκὴ εἰρήνη (Pax Romana).**

Οἰκονομικὴ ἀκμὴ

῾Η διαρκὴς εἰρήνη, ἡ ἐξάλειψη τῆς πειρατείας καὶ τῆς ληστείας, οἱ ἐξαιρετικοὶ καὶ ἁπλωμένοι σὲ ὅλη τὴ χώρα δημόσιοι δρόμοι καὶ ἡ ἀσφάλεια εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τόση εὐημερία καὶ οἰκονομικὴ ἀκμὴ τῶν κατοίκων ὅση δὲν εἶχε δεῖ ποτὲ ὡς τότε ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Οἱ γεωργοὶ καλλιεργοῦσαν μὲ ζῆλο τὰ κτήματά τους, αὐξήθηκε σημαντικὰ ὁ πληθυσμὸς καὶ περιοχὲς σχεδὸν ἔρημες γέμισαν ἀπὸ πόλεις καὶ κωμοπόλεις ποὺ παρουσίαζαν ζωηρὴ κίνηση. Μεγάλη ἐπίσης ἀνάπτυξη παρουσίασαν καὶ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο.

῎Ετσι ἡ Ρώμη κατόρθωσε μὲ τὸν πολιτισμό της νὰ ἐξημερώσει χῶρες καὶ λαοὺς τόσο διαφορετικοὺς μεταξύ τους. Γι᾽ αὐτὸ δίκαια ἕνας ῞Ελληνας ρήτορας ἔλεγε: «ὁ καθένας μπορεῖ νὰ πάει ὅπου θέλει. Τὰ βουνὰ εἶναι ἀσφαλῆ γιὰ τοὺς ταξιδιῶτες, ὅπως οἱ πόλεις γιὰ τοὺς κατοίκους. ῾Ο φόβος ἔλειψε ἀπὸ παντοῦ. ῾Η γῆ ἔβγαλε τὴν παλιὰ πολεμικὴ στολή της καὶ φόρεσε τὰ γιορτινά».

Ψαράδες τὴν ὥρα τῆς δουλειᾶς τους.
(τοιχογραφία στὴν Πομπηία).

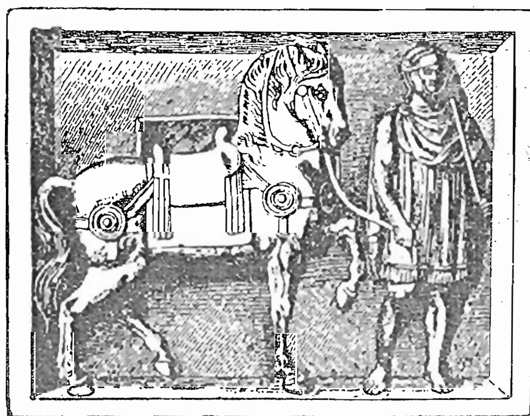
Ὁ ἐκλατινισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν

Πλοῖο.
Τοιχογραφία στὴν Πομπηία.

Τὰ ἀγαθὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ καθεστῶτος τὰ αἰσθάνθηκαν περισσότερο οἱ ἐπαρχίες, γιατὶ οἱ αὐτοκράτορες σταμάτησαν τὶς δωροληψίες τῶν ὑπαλλήλων, παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα τοὺς διοικητές τους καὶ μὲ προσοχὴ ἄκουαν τὰ παράπονα τῶν κατοίκων τους.

Ἔτσι, ὁ κόσμος στὶς ἐπαρχίες συμπάθησε τὴ ρωμαϊκὴ διοίκηση καὶ σὲ πολλὰ μέρη μιμήθηκαν τὶς συνήθειες τῶν Ρωμαίων καὶ μίλησαν τὴ γλώσσα τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἄρχισε ὁ ἐκλατινισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν. Αὐτὸ βέβαια ἦταν δύσκολο νὰ γίνει στὶς μεγάλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς (Ἑλλάδα, Συρία, Αἴγυπτο), γιατὶ αὐτὲς διατηροῦσαν τὴν ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση, ἔγραφαν τὰ ἑλληνικὰ καὶ περιφρονοῦσαν τοὺς Ρωμαίους καὶ τὴ γλώσσα τους. Στὴ Δύση ὅμως τὰ πράγματα ἦταν εντε-

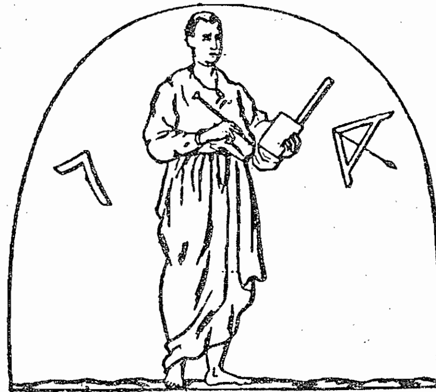
Ἐπίλεκτος* ἱππέας
(eques singularis)
(Ἐπιτύμβια στήλη, Μαγεντία)

Παρασημοφορημένος ἑκατόνταρχος

λῶς διαφορετικά. Ἐκεῖ οἱ κατακτημένοι λαοὶ ἦταν ἀπολίτιστοι, γι' αὐτὸ θαύμασαν τὸν ρωμαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ δέχτηκαν βαθιὰ τὴν ἐπίδρασή του. Οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Δακίας καὶ τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς λησμόνησαν τὴ μητρική τους γλώσσα καὶ μίλησαν τὴ λατινική.

Τὴν προσέγγιση αὐτὴ τῶν λαῶν τὴ βοήθησαν πολὺ οἱ ἀποικίες, ὁλοκληρώθηκε ὅμως ὅταν δόθηκε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ αὐτοκράτορες εἶχαν

Ἀρχιτέκτονας.
Ἐπιτύμβιο ἄγαλμα ἀπὸ τὴ **via Appia.**

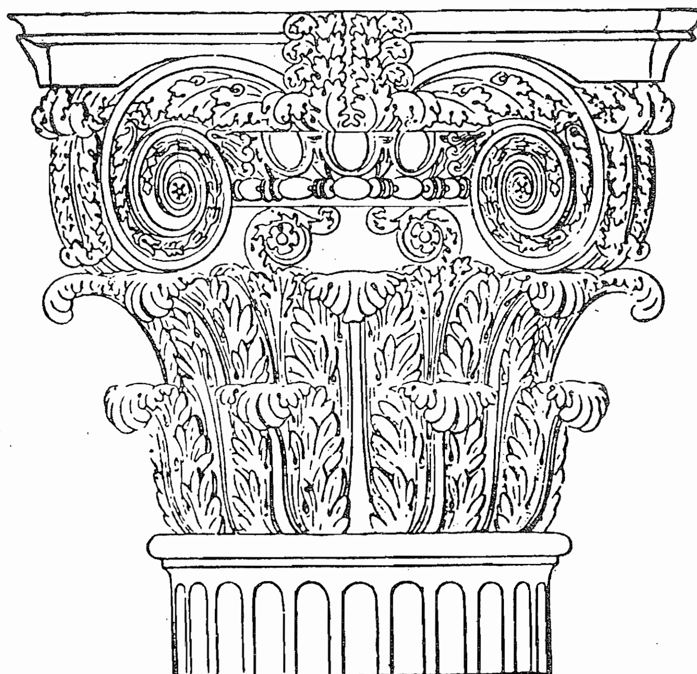
Ἁρματηλάτης **(auriga)**
Ἄγαλμα (Ρώμη, Βατικανό).

τιμήσει πολλοὺς ἐπαρχιῶτες μὲ τὸ δικαίωμα αὐτό, ποὺ τὸ εἶχαν ἀποκτήσει καὶ ὁλόκληρες ἀκόμα πόλεις. Λίγο μετὰ τοὺς Ἀντωνίνους, στὴν ἀρχὴ τοῦ 3ου αἰ., ὁ αὐτοκράτορας Καρακάλλας ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλους γενικὰ τοὺς ἐλεύθερους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ρώμη δὲν εἶναι πιὰ ἡ πόλη ποὺ κυριαρχεῖ στοὺς κατακτημένους, ἀλλὰ ἡ πρωτεύουσα μιᾶς αὐτοκρατορίας, ὅπου ὅλοι οἱ κάτοικοι ὀνομάζονται Ρωμαῖοι καὶ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα.

Ἔτσι ἡ Ρώμη, γιὰ νὰ διοικήσει τὸ ἀπέραντο κράτος της, δημιούργησε ἕνα κυβερνητικὸ σύστημα μοναδικὸ γιὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸ ὁποῖο στάθηκε ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς μεταγενέστερους λαούς.

Οἱ μεγάλες ἱπποδρομίες **(Lusi circenses)**
Γίνονταν στὸ μεγάλο ἱπποδρόμιο τῆς Ρώμης καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν κυριότερη διασκέδαση τοῦ λαοῦ.

Κιονόκρανο ἀπὸ τὴν ἀψίδα τοῦ Τίτου στὴ Ρώμη
Τὸ χαρακτηρίζει ἡ πολυτέλεια ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχρὴ ἔκφραση.

Τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο

Τὸ τελειότερο δημιούργημα τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος εἶναι ἡ νομοθεσία. Ἡ παλιότερη πηγὴ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τοῦ ρωμαϊκοῦ, ὅπως λέγεται, δικαίου εἶναι ἡ *Δωδεκάδελτος*. Ἡ νομοθεσία αὐτὴ ἦταν ἀτελής, αὐστηρὴ καὶ κατάλληλη γιὰ τὶς ἀνάγκες μιᾶς μικρῆς πόλης. Τὸ πρακτικὸ καὶ γόνιμο ὅμως πνεῦμα τῶν Ρωμαίων κατόρθωσε σιγὰ σιγὰ νὰ τὴ συμπληρώσει καὶ νὰ τὴ διαδώσει στοὺς λαοὺς ποὺ κατάκτησε. Στὴ σημαντικὴ αὐτὴ προσπάθειά τους οἱ Ρωμαῖοι ἔλαβαν ὑπόψη τὶς συνήθειες τῶν ὑπηκόων τους, τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία κι ἀργότερα τὴ χριστιανικὴ ἠθική. Ἔτσι ἡ νομοθεσία τους ἔγινε εὐρύτερη καὶ περισσότερο φιλάνθρωπη.

Στὰ χρόνια τῆς δημοκρατίας οἱ ἀποφάσεις τῆς συγκλήτου, οἱ νόμοι

καὶ τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου συμπλήρωσαν καὶ τροποποίησαν τὴ Δωδεκάδελτο. Ἄλλη πηγὴ νόμων ἦταν τὰ διατάγματα τῶν πραιτόρων, βασικὰ δηλ. διατάγματα ποὺ δημοσίευαν οἱ πραίτορες, ὅταν ἔπαιρναν τὴν ἐξουσία, στὰ ὁποῖα καθόριζαν τὶς βασικὲς ἀρχὲς μὲ τὶς ὁποῖες θὰ κυβερνοῦσαν. Ἕνα τέτοιο διάταγμα ὀνομαζόταν *διαρκὲς διάταγμα*.

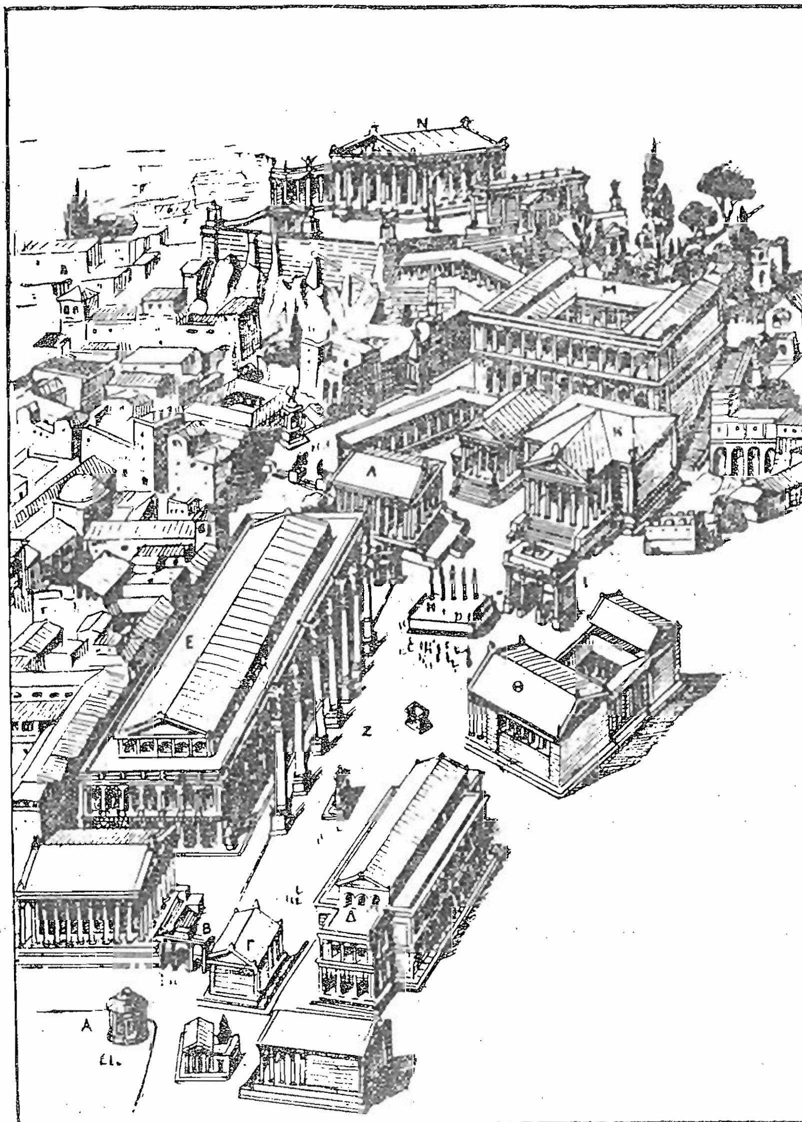
Τέλος ἡ νομοθεσία συμπληρώθηκε μὲ τὰ διατάγματα, τὶς ὁδηγίες πρὸς τοὺς διοικητὲς καὶ μὲ τὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις τῶν αὐτοκρατόρων, τὰ ὁποῖα εἶχαν πιὸ καθολικὸ χαρακτήρα, γιατὶ ὁ αὐτοκράτορας εἶχε ὑπόψη του τοὺς κατοίκους ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας.

Νωρὶς ὅμως τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο ἄρχισε νὰ γίνεται πολύπλοκο καὶ γι' αὐτὸ συχνὰ ἀναγκάζονταν νὰ ζητοῦν τὴ βοήθεια εἰδικῶν, τῶν νομοδιδασκάλων. Ἡ Ρώμη εἶχε νομομαθεῖς ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμα τῆς δημοκρατίας, ὅπως τὸ Μούκιο Σκαιόλα καὶ τὸν Σέρβιο Σουλπίκιο. Ἀλλὰ οἱ πιὸ γνωστοὶ νομοδιδάσκαλοι ἔζησαν στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ὁ Σάλβιος Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Γάιος στὰ χρόνια τῶν Ἀντωνίνων, ὁ Παπινιανός, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Οὐλπιανὸς τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Οἱ ἑρμηνεῖες τους ἦταν τόσο ἀμερόληπτες, δίκαιες καὶ ὀρθές, ὥστε οἱ ἄρχοντες τὶς θεωροῦσαν νέους νόμους καὶ τὶς ἐνσωμάτωναν στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο. Ἡ τεράστια αὐτὴ ἐργασία, ποὺ ἔκανε στὴν οὐσία του τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο διεθνές, συστηματοποιήθηκε καὶ κωδικοποιήθηκε μόνο τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. στὰ χρόνια τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ καὶ ἔγινε ἡ βάση γιὰ τὴ νομοθεσία τῶν νεώτερων λαῶν.

Ἡ μεταβολὴ τῆς θρησκείας

Στὰ χρόνια τῶν Ἀντωνίνων ἀρχίζει ἡ ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν. Θεοὶ αἰγυπτιακοί, ἀσσυριακοί, περσικοί, ὅπως ὁ Ἄττις, ἡ Ἶσις, ὁ Ὄσιρις καὶ κυρίως ὁ Μίθρας, λατρεύτηκαν ἀπὸ πολλοὺς στὴ Ρώμη καὶ πῆραν τὴ θέση τῶν ἀρχαίων θεῶν. Οἱ κάτοικοι ἀγάπησαν τὶς θρησκεῖες αὐτές, γιατὶ τοὺς ὑπόσχονταν τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ μιὰ εὐτυχισμένη ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο ζωή.

Ἔτσι στὴ Ρώμη κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα ἰδέες τῶν θρησκειῶν ὅλου τοῦ κόσμου. Οἱ αὐτοκράτορες φάνηκαν πολὺ ἀνεξίθρησκοι καὶ δὲν ἀντιστάθηκαν σ' αὐτὴ τὴν εἰσβολὴ τῶν ξένων θρησκειῶν. Γενικότερα ὅμως τότε ἐπικράτησε μεγάλη ἀθεΐα καὶ ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στοὺς μορφωμένους, οἱ ὁποῖοι δὲν πίστευαν σὲ τίποτε καὶ ζητοῦσαν ἀνακούφιση στὴ

῾Η ρωμαϊκὴ ἀγορὰ *(ἀναπαράσταση)*.

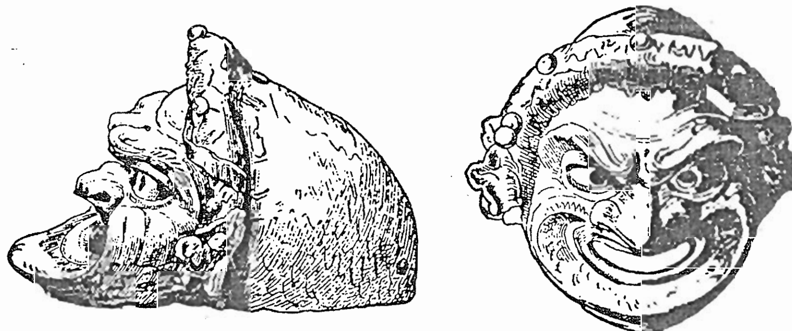
Μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ κτίσματα τῶν αὐτοκρατόρων ἡ ρωμαϊκὴ ἀγορά, τὸ **Forum Romanum,** *ἔγινε ἕνα συγκρότημα μὲ θαυμάσια μνημεῖα. Γιὰ τὴν καθαυτὸ ἀγορὰ ἔμεινε μόνο ὁ χῶρος ποὺ σημειώνεται μὲ τὸ γράμμα Ζ. Τὰ οἰκοδομήματα ποὺ σημειώνονται μὲ γράμματα εἶναι ναοὶ ἢ ἄλλα δημόσια κτίρια, ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα.*

φιλοσοφία. Τότε διαδόθηκε πλατιὰ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ποὺ γιὰ πολλοὺς ἦταν μιὰ ἀληθινὴ θρησκεία.

Τὰ γράμματα – οἱ ἐπιστῆμες

Τὰ ρωμαϊκὰ γράμματα ἐξακολουθοῦν νὰ ἀκμάζουν καὶ τὸ 2ο καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ., ἀλλὰ τώρα ὑποχώρησε ἡ ποίηση καὶ τὴν πρώτη θέση παίρνει ὁ πεζὸς λόγος.

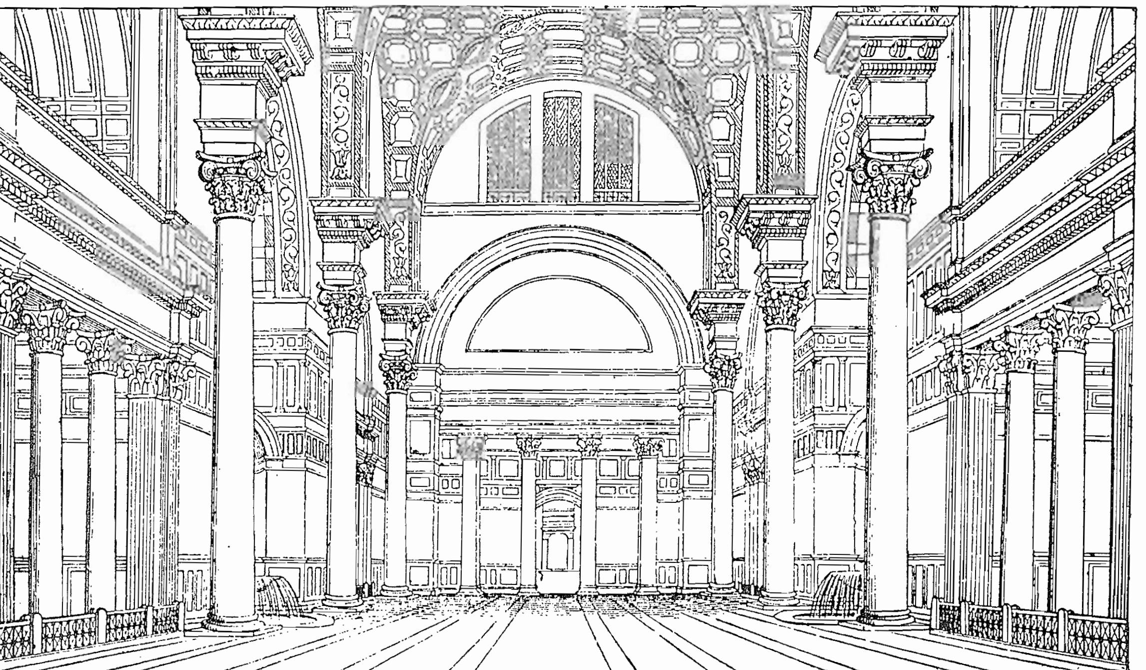
Ὁ περίφημος δάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Νέρωνα, ὁ *Σενέκας* (4–65) στὰ ἔργα του **Φιλοσοφικὲς διατριβὲς** καὶ **Ἠθικὲς ἐπιστολὲς** μᾶς δίνει μιὰ πιστὴ εἰκόνα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Ὁ ἀνεψιός του *Λουκανὸς* (39–65) ἔγραψε τὸ

Προσωπίδες ἀπὸ τερακόττα
(Vucli, *Ρώμη)*
Ἡ λέξη τερακόττα σημαίνει ψημένη γῆ ἀπὸ τὰ λατινικὰ **terra** *= γῆ καὶ* **cottus** *= ψημένος. Λέγεται κυρίως γιὰ τὰ μικρὰ πήλινα ἀγαλματάκια καὶ τὰ ἀνάγλυφα.*

ἔπος **Φάρσαλα,** στὸ ὁποῖο ἀφηγεῖται τὸν ἐμφύλιο πόλεμο Καίσαρα καὶ Πομπήιου. Καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ συγγραφεῖς ἔπεσαν θύματα τῆς θηριωδίας τοῦ Νέρωνα.

Ἡ ἑπόμενη γενιὰ γνώρισε πολὺ ἀξιόλογους συγγραφεῖς. Ὁ *Τάκιτος* (55–120) εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαιότητας. Στὰ **Χρονικά** του, δηλ. τὴν ἱστορία ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Αὐγούστου ὡς τὸ θάνατο τοῦ Νέρωνα (14–68), καὶ στὴν **Ἱστορία** του, ποὺ ἀναφέρεται στὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ Νέρωνα ὡς τὸ Δομιτιανὸ (68–96), διακρίνεται γιὰ τὶς βαθυστόχαστες παρατηρήσεις, τὶς ζωηρὲς περιγραφὲς καὶ τὴν πρωτοτυπία στὸ ὕφος. Στὸ ἔργο του **Γερμανία** περιγράφει τοὺς Γερμανοὺς ὅπως ἦταν στὴν ἐποχή του καὶ δείχνει τὶς ἀρετὲς τοῦ ἀπολίτιστου αὐτοῦ

Οἱ θέρμες τοῦ Καρακάλλα (Ρώμη)
Ἡ κεντρικὴ αἴθουσα (ἀναπαράσταση)
Οἱ Θέρμες (λουτρὰ) εἶχαν σημαντικὴ θέση στὴ ζωὴ τῶν Ρωμαίων. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ὧρες τους τὶς περνοῦσαν σ' αὐτὲς διαβάζοντας καὶ συζητώντας πολιτικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ θέματα.

λαοῦ. Ὁ *Πλίνιος, ὁ νεώτερος* (62–113) ἦταν περίτεχνος συγγραφέας. Ἔγραψε **Ἐπιστολές,** στὶς ὁποῖες μᾶς δίνει πληροφορίες γιὰ τὴν κοσμικὴ καὶ λογοτεχνικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς του. Ὁ *Γιουβενάλης* (50–130), σατιρικὸς συγγραφέας μὲ πολλὴ δύναμη, καυτηρίασε τὴ διαφθορὰ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καλλιεργήθηκαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἴτε ἀπὸ Ἕλληνες εἴτε ἀπὸ ἐξελληνισμένους ἀνατολίτες. Στὸ τέλος τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἔζησε ὁ Πλούταρχος, συγγραφέας σεμνὸς καὶ φιλοσοφημένος.

Καταγόταν ἀπὸ τὴν Χαιρώνεια τῆς Βοιωτίας καὶ ἔγραψε τοὺς *Παράλληλους Βίους*, βιογραφίες σημαντικῶν προσώπων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρώμη, καὶ πολλὲς φιλοσοφικὲς πραγματεῖες, ὅπως τὰ *Ἠθικά*. Τὰ ἔργα του ξεχωρίζουν γιὰ τὶς λεπτὲς ψυχολογικὲς παρατηρήσεις καὶ τὴ ζωντανὴ περιγραφή. Ἀπὸ τὰ Σαμόσατα, πόλη κοντὰ στὸν Εὐφράτη, καταγόταν ὁ ἔξοχος σατιρικὸς συγγραφέας *Λουκιανός* (2ος αἰ.), ὁ ὁποῖος

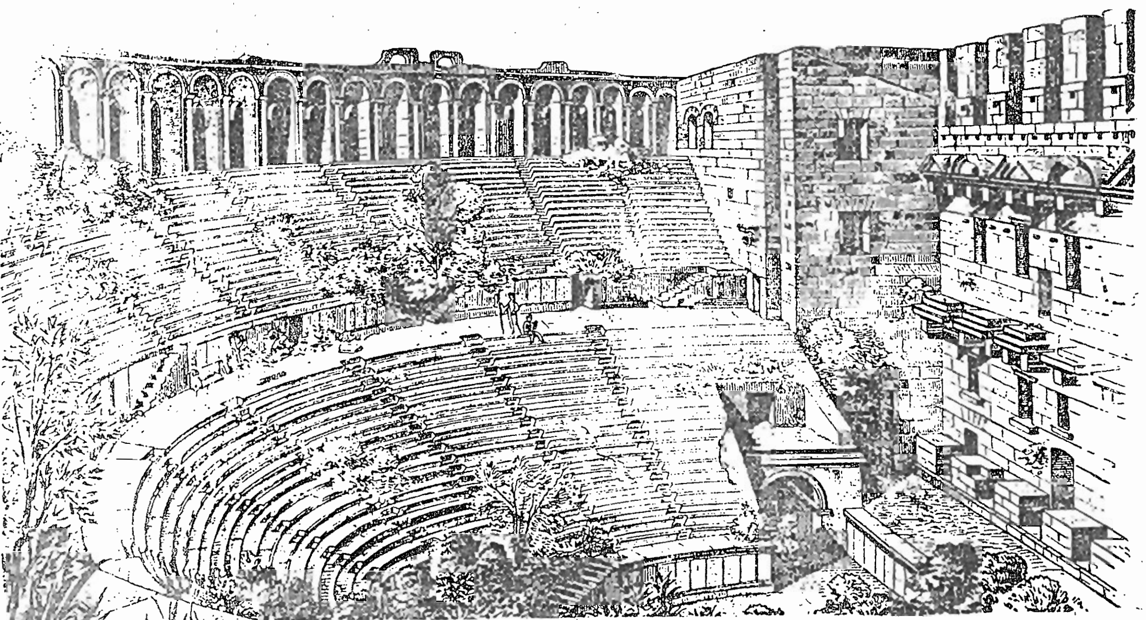

Τραγικὲς προσωπίδες
(τοιχογραφία στὴν Πομπηία).

μὲ ἀττικὴ χάρη καὶ ἀπαράμιλλη εὐφυΐα καυτηρίασε τὶς προλήψεις καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν συγχρόνων του.

Οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς προσέχουν πολὺ τὴν ἔκφραση καὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὸ ὕφος τῶν ἀττικῶν συγγραφέων. Ὅσοι ἀττικίζουν ὀνομάστηκαν *νέοι σοφιστές*. Ὁ *Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσέας* ἔγραψε Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία, ὁ *Στράβων* ἀπὸ τὴν Ἀμάσεια τὴν περίφημη Γεωγραφία, ὁ *Ἀππιανὸς* ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ὁ *Δίων ὁ Κάσσιος* τὴ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία, ὁ *Ἀρριανὸς* ἀπὸ τὴ Νικομήδεια μιμήθηκε τὸν Ξενοφῶντα γράφοντας τὴν Ἀλεξάνδρου Ἀνάβαση, ὁ *Παυσανίας* ἔγραψε τὴν Περιήγηση τῆς Ἑλλάδας. Τὰ ἔργα ὅμως τῶν συγγραφέων αὐτῶν δὲν ἔχουν μεγάλη λογοτεχνικὴ ἀξία.

Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ἐξακολουθοῦν νὰ καλλιεργοῦνται οἱ ἐπιστῆμες. Ὁ *Πλίνιος* ὁ πρεσβύτερος (θεῖος τοῦ νεώτερου) ἔγραψε ἕνα

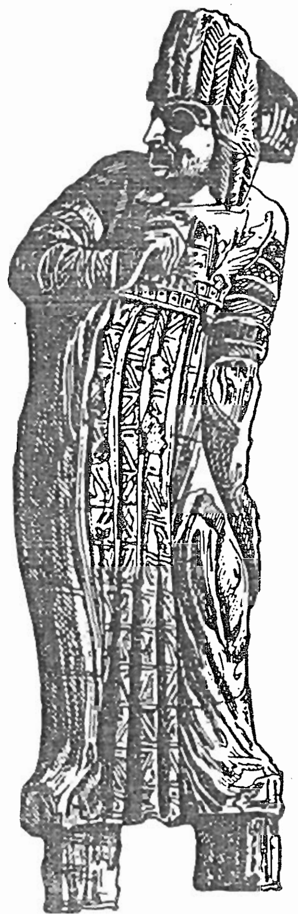

Θέατρο τῆς Ἀσπένδου *(πόλης τῆς Παμφυλίας, Μ. Ἀσία).*

Ἔχει τὸν τύπο τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου. Εἶναι τὸ μοναδικὸ γιὰ τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὴν καλὴ διατήρηση. Ἡ πρόσοψη ἔχει ὕψος 24 μ. Διακρίνουμε 21 σειρὲς καθισμάτων στὸ πρῶτο διάζωμα καὶ 18 στὸ δεύτερο. Ἡ στοὰ ἐπάνω ἔχει 43 ἀψίδες.

διεξοδικὸ ἔργο μὲ τὸν τίτλο *Φυσικὴ Ἱστορία*. Ὁ συγγραφέας αὐτὸς ἔπεσε θύμα τῆς φιλομάθειάς του στὴν περίφημη ἔκρηξη τοῦ Βεζούβιου τὸ 79. Τὴ *Γεωγραφία* καλλιέργησαν ὁ *Στράβων* καὶ ὁ *Πτολεμαῖος*, ὁ ὀνομαστὸς ἀστρονόμος ποὺ διατύπωσε τὴ γεωκεντρικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου. Σημαντικὰ προώθησε τὴν Ἰατρική (καὶ κυρίως τὴν Ἀνατομία) ὁ *Γαληνὸς* ἀπὸ τὴν Πέργαμο.

Στὴ φιλοσοφία οἱ Ρωμαῖοι ἀκολούθησαν τὰ ἑλληνικὰ συστήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μεγαλύτερη διάδοση εἶχε τὸ σύστημα τῶν στωϊκῶν. Οἱ σπουδαιότεροι στωϊκοὶ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Ἕλληνας *Ἐπίκτητος* καὶ ὁ αὐτοκράτορας *Μ. Αὐρήλιος*.

Τραγωδὸς
(ἐλεφαντοστὸ)

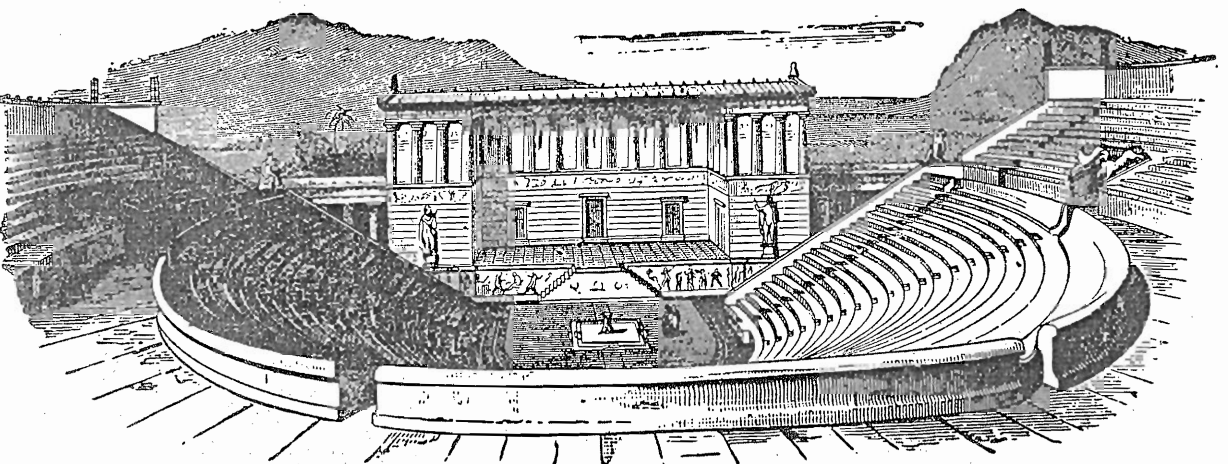
Τραγικὸς
(Ἄγαλμα, Βερολῖνο)

Κωμικὸς
(Ρώμη, Βατικανὸ)

Οἱ τέχνες

Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σημειώνει στὴ Ρώμη τεράστια ἐξέλιξη. Οἱ Ρωμαῖοι ἀνακάλυψαν ἕνα εἶδος ἀμμοκονι-

Τὸ Θέατρο τῆς Ἐγέστας (ἀναπαράσταση)

Ἔχει τὸν κλασσικὸ τύπο τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου μὲ τὸ λογεῖο, μὲ τὶς ἀνάγλυφες παραστάσεις στὴ βάση τοῦ λογείου, μὲ τὰ ἀγάλματα καὶ τὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση. Λείψανά του σώζονται στὴ θέση τῆς παλαιᾶς σικελικῆς πόλης Ἐγέστας ἢ Σεγέστας (βορειοδυτικὰ τοῦ νησιοῦ).

άματος (σὰν τὸ σημερινὸ τσιμέντο) ποὺ τοὺς ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ χτίζουν οἰκοδομήματα μὲ τὰ χειρότερα ὑλικά. Μικρὲς πέτρες, χαλίκια, κεραμίδια κ.λ.π. γινόταν ἕνα μὲ τὸ ἀμμοκονίαμα αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦσαν ἕνα πάρα πολὺ στερεὸ σῶμα. Ἔτσι μποροῦσαν σὲ κάθε χώρα καὶ μὲ καταπληκτικὴ ταχύτητα νὰ χτίζουν πελώρια καὶ πάρα πολὺ στερεὰ οἰκοδομήματα. Ἔπειτα γιὰ νὰ τὰ καλλωπίσουν, κάλυπταν τὴν ἐξωτερική τους ἐπιφάνεια μὲ ἐπίστρωμα ἀπὸ ὡραῖες πέτρες ἢ μὲ πλάκες ἀπὸ μάρμαρο.

Γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν μνημείων μὲ ἔργα γλυπτικῆς οἱ Ρωμαῖοι χρησιμοποίησαν Ἕλληνες τεχνίτες, ποὺ ἤξεραν νὰ ἱκανοποιοῦν τοὺς πελάτες τους καὶ ἔδωσαν ἔργα σύμφωνα μὲ τὶς ρωμαϊκὲς ἀντιλήψεις. Στὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἀνάγλυφα προσπαθοῦν οἱ γλύπτες νὰ ἀποδώσουν τὴ φυσικὴ ὀμορφιὰ καὶ πολλὲς φορὲς δίνουν κίνηση στὸ σύνολο καὶ ἀκρίβεια στὶς λεπτομέρειες τῶν ἔργων.

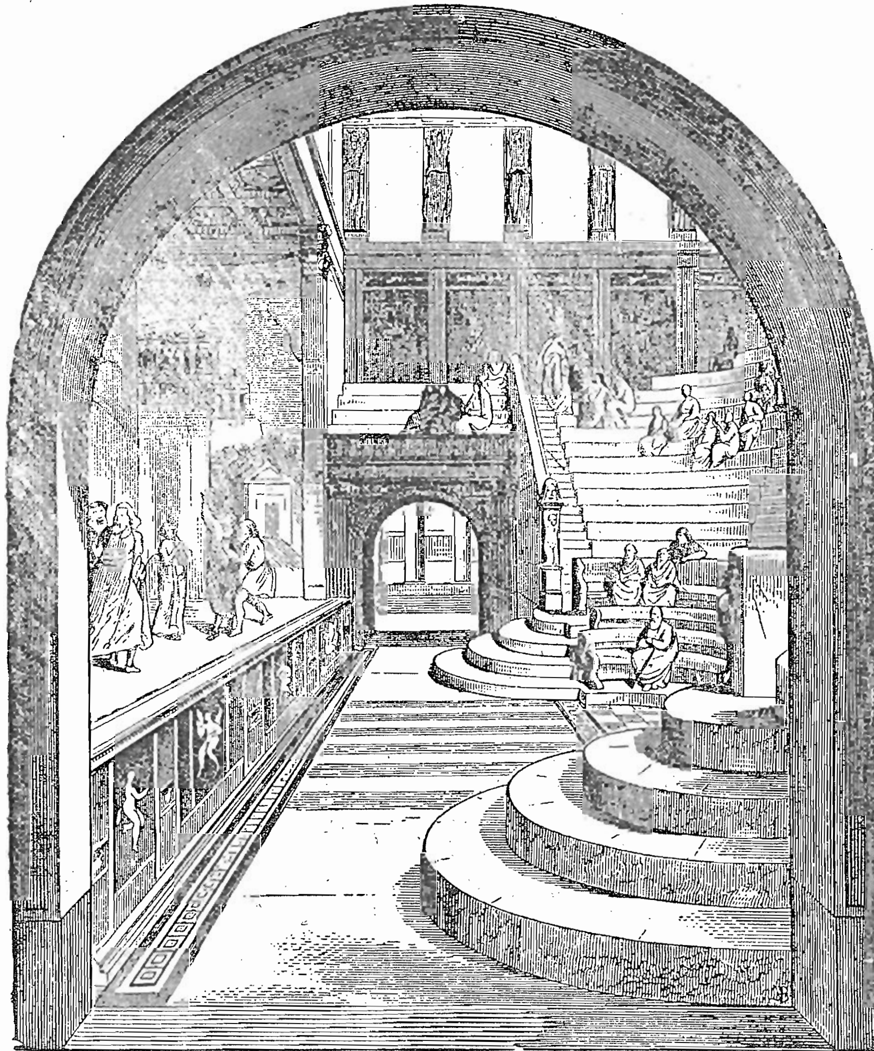
Ἡ μεγάλη οἰκονομικὴ ἄνεση ἔδωσε τὴ δυνατότητα στοὺς Ρωμαίους νὰ κάνουν ἀναρίθμητα ἔργα σ' ὅλο τὸ κράτος. Τὰ ἔργα αὐτά, σύμφωνα μὲ τὸ πρακτικὸ πνεῦμα τῶν Ρωμαίων, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα κοινωφελῆ. Εἶναι δρόμοι, γέφυρες, ὑδραγωγεῖα, ἁψίδες θριάμβου, θέρμες, ἱππόδρομοι, θέατρα καὶ ἀμφιθέατρα. Ἐπιβάλλονταν περισσότερο μὲ τὸν ὄγκο καὶ τὸ βάρος τους καὶ λιγότερο μὲ τὴν κομψότητα καὶ τὴν εὐγένεια. Ἔτσι φαίνε-

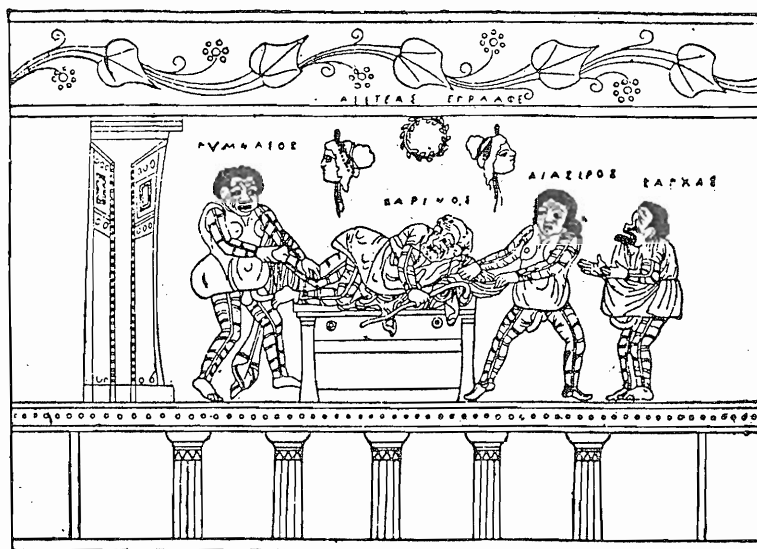
Σκηνὴ Κωμωδίας
(Μαρμάρινο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Νεάπολη)

ται νὰ τονίζουν τὴν ὑλικὴ δύναμη περισσότερο καὶ λιγότερο τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια καὶ τὴν ψυχικὴ εὐαισθησία.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ξέθαψε πόλεις ὁλόκληρες ποὺ τὶς εἶχε

Μικρὸ Θέατρο στὴν Πομπηία *(ἀναπαράσταση)*
Εἶναι ὁ τύπος τοῦ ρωμαϊκοῦ θεάτρου μὲ τὴν ψηλὴ σκηνὴ (λογεῖο).

Σκηνὴ κωμωδίας. Παράσταση πάνω σὲ κρατήρα τῆς Νόλας (*Ἰταλία*)

σκεπάσει ὁ ἄμμος τῆς ἐρήμου καὶ ἡ λάβα τῶν ἡφαιστείων. Στὶς πόλεις αὐτὲς μποροῦμε σήμερα νὰ μελετήσουμε τὸ ρωμαϊκὸ πολιτισμό. Σπουδαιότερη ἀνάμεσά τους εἶναι ἡ Πομπηία.

Ἡ Πομπηία

Κοντὰ στὸ Βεζούβιο καὶ σὲ ἀπόσταση ἑνὸς χιλιομέτρου ἀπὸ τὴ θάλασσα βρισκόταν ἡ Πομπηία, ἕνα ἀπὸ τὰ κέντρα διασκεδάσεως πολυτελείας τῆς Καμπανίας. Τὸ γραφικὸ βουνό, ποὺ τὶς πλαγιές του τὶς σκέπαζαν καλλιεργημένα χωράφια κι ἀμπέλια, γιὰ πολλοὺς αἰῶνες δὲν ἔδινε σημεῖα ζωῆς· ξαφνικὰ ὅμως τὸ 79 τὸ ἡφαίστειο ξέσπασε κι ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὴ στάχτη καὶ τὴ λάβα του τὴν ὡραία πόλη. Οἱ κάτοικοι σώθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ λίγους ποὺ μάταια ζήτησαν καταφύγιο στὰ ὑπόγεια καὶ τὰ ὑπερῷα. Τὰ σπίτια δὲν ἔπεσαν καὶ ἡ ἐπίπλωση καὶ τὰ σκεύη τους ἔμειναν στὴ θέση τους, ὅπως ἦταν.

Στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. ἄρχισαν ἀνασκαφὲς ποὺ μὲ πολλὴ μέθοδο συνεχίστηκαν ὡς σήμερα. Ἔτσι ἦρθε στὸ φῶς ὁλόκληρη ἡ πόλη ὅπως ἦταν τὴ μέρα τῆς καταστροφῆς. Σώζονται σὲ καλὴ κατάσταση οἱ πλακο-

στρωμένοι δρόμοι, οἱ πλούσιες ἐπαύλεις μὲ τὴν ἐπίπλωση καὶ τὴ διακόσμησή τους, τὰ καταστήματα, οἱ τοῖχοι μὲ τὶς ἐπιγραφὲς καὶ τὰ τοιχοκολλήματα, ἀκόμη καὶ τὰ πτώματα τῶν ἄτυχων ἐκείνων ποὺ πνίγηκαν ἀπὸ ἀσφυξία. Τὰ λείψανα τῆς Πομπηίας μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε μιὰ καθαρὴ καὶ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ πόλη τοῦ 1ου αἰώνα μ.Χ.

Ἡ Ρώμη στὰ χρόνια τῶν αὐτοκρατόρων

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ ὡς τοὺς Ἀντωνίνους ἡ Ρώμη παρουσίασε τεράστια ἐξέλιξη. Ὁ πληθυσμός της ἔφτασε τὸ 1 ἑκατομμύριο καὶ εἶχε καλλωπιστεῖ μὲ πάρα πολλὰ οἰκοδομήματα.

Σύμφωνα μὲ τὴ στατιστικὴ ποὺ μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀρχαῖοι, στὴ Ρώμη ὑπῆρχαν 11 ἀγορές, 2 ἀμφιθέατρα, 2 ἱππόδρομοι, 3 θέατρα, 11 θέρμες, 10 βασιλικὲς στοές, 19 ὑδραγωγεῖα, 856 λουτρά, 36 ἁψίδες θριάμβου, 1352 πηγές, 22 ἀνδριάντες ποὺ παρίσταναν ἱππεῖς, 80 ἐπιχρυσωμένα ἀγάλματα θεῶν, 77 ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Σ' αὐτὰ δὲν ὑπολογίζονταν τὰ ἀνάκτορα, οἱ στοές, οἱ ναοί, τὰ δημόσια μνημεῖα κ.λ.π. ποὺ ὁ ἀριθμός τους εἶναι ἀπεριόριστος.

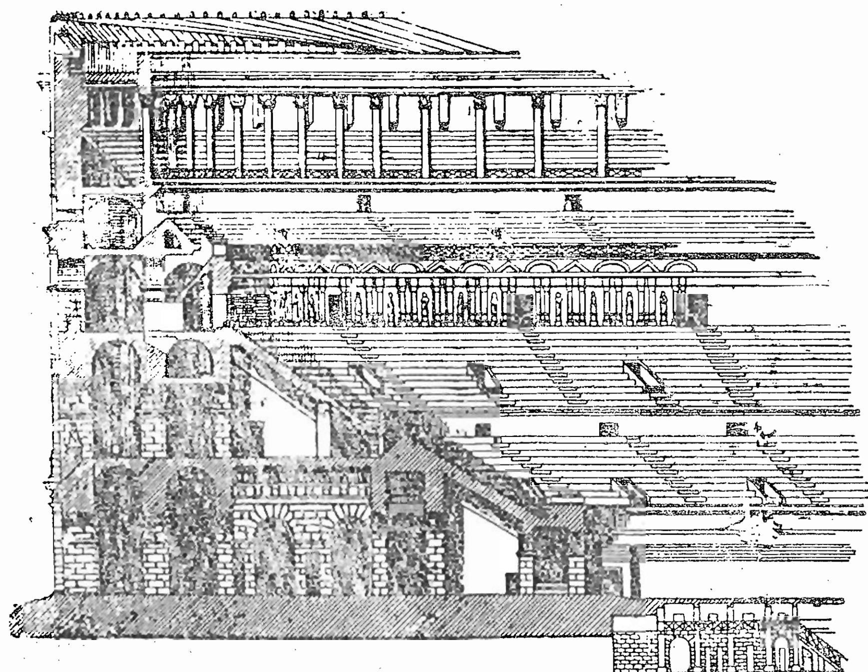
Ἀπὸ τὶς ἀγορὲς μεγαλοπρεπέστερη ἦταν τοῦ Τραϊανοῦ, ποὺ τὴ θεωροῦσαν ἕνα ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ κόσμου. Ἀνατολικά της ὁ Βεσπασιανὸς εἶχε χτίσει τὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο, τὸ γνωστὸ Κολοσσαῖο. Μέχρι σήμερα προκαλοῦν τὸ θαυμασμό μας τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ὑδραγωγεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ Ρώμη ἔπαιρνε νερό. Τὸ μῆκος σὲ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ φτάνει τὰ 90 χιλιόμετρα καὶ εἶναι κατασκευασμένα μὲ πελώρια

Νικητὴς ἠθοποιὸς
Εἶναι ντυμένος μὲ στολὴ βασιλιᾶ.

τόξα, ποὺ τὸ ὕψος τους φτάνει πολλὲς φορὲς τὰ 32 μέτρα.

Οἱ *Θέρμες* ἦταν ἰδιόρρυθμα καὶ συχνὰ πελώρια οἰκοδομήματα, κυρίως λουτρά, εἶχαν ὅμως καὶ γυμναστήριο, βιβλιοθῆκες, αἴθουσες διαλέξεων ποὺ τὶς διακοσμοῦσαν ὡραῖες τοιχογραφίες, μωσαϊκὰ καὶ ἀγάλματα. Σ' αὐτὲς οἱ Ρωμαῖοι ἔμεναν ἀρκετὲς ὧρες γιὰ ξεκούραση καὶ συζήτηση. Οἱ πιὸ φημισμένες θέρμες ἦταν τοῦ Καρακάλλα (3ος αἰ.).

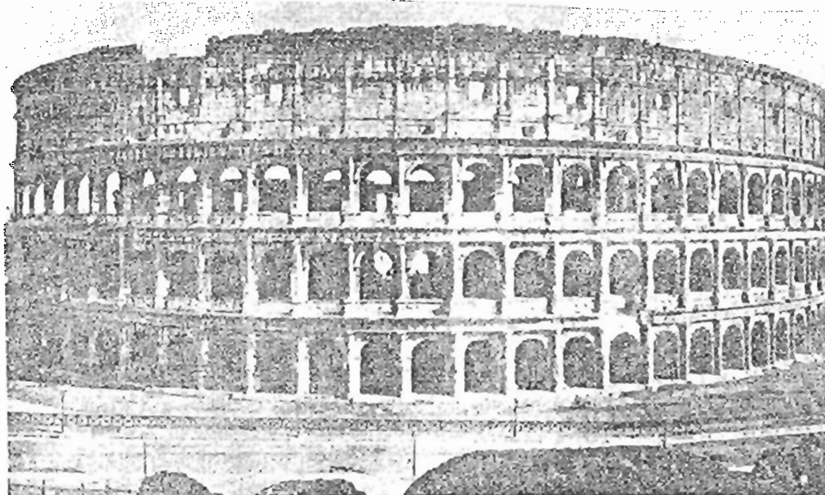
Κολοσσαῖο *(κάθετη τομή)*

Τὸ ἐσωτερικό τὸ κοσμοῦν ἀψίδες, στοές, κολόνες κλπ. Τέσσερεις θολωτὲς εἴσοδοι ὁδηγοῦν στὸν κύριο χῶρο ποὺ προορίζεται γιὰ τοὺς θεατές. Ἔχει θέσεις γιὰ 87.000 θεατὲς καὶ οἱ καλύτερες εἶναι στὸ κέντρο. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι τοῦ αὐτοκράτορα καὶ λέγεται **cubiculum**.

Τὰ θεάματα

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν συμπαθοῦσαν πολὺ τὸ θέατρο, ποὺ οἱ παραστάσεις του ἦταν φάρσες ἢ παντομίμες, δηλ. βουβὲς παραστάσεις μὲ χειρονομίες καὶ κινήσεις.

Ἀντίθετα, παρακολουθοῦσαν μὲ μεγάλο πάθος τοὺς ἀγῶνες τῶν μονομάχων στὸ ἀμφιθέατρο. Οἱ μονομάχοι ἦταν κυρίως ἄτομα καταδικασμένα σὲ θάνατο, δοῦλοι ἢ βάρβαροι αἰχμάλωτοι. Τὴ μέρα τῶν ἀγώνων ἔκαναν παρέλαση στὸ στίβο καὶ μπροστὰ στὸ αὐτοκρατορικὸ θεωρεῖο χαιρετοῦσαν τὸν αὐτοκράτορα μὲ τὸ τραγικὸ «*χαῖρε Καῖσαρ, οἱ μελλοθάνατοι σὲ χαιρετοῦν*». Ἔπειτα ἄρχιζαν οἱ ἀγῶνες, ἐνῶ ἠχοῦσαν οἱ σάλπιγγες. Οἱ Ρωμαῖοι ἔβρισκαν ἀκόμη μεγάλη εὐχαρίστηση στοὺς ἀγῶνες μονομάχων καὶ θηρίων ἢ μόνο θηρίων.

Τὸ Κολοσσαῖο.

Τὸ τεράστιο αὐτὸ οἰκοδόμημα ἄρχισε νὰ χτίζεται στὰ χρόνια τοῦ Βεσπασιανοῦ (69 –79 μ.Χ.) καὶ ὀνομάστηκε **Amphitheatrum Flavianum.** *Κολοσσαῖο τὸ ὀνόμασαν τὸ Μεσαίωνα, ἴσως γιὰ τὶς τεράστιες διαστάσεις του. Ἦταν τὸ μεγαλύτερο ἀμφιθέατρο στὴ Ρώμη, θέατρο δηλ. προορισμένο γιὰ μονομαχίες καὶ θηριομαχίες. Τὸ σχῆμα του εἶναι ἐλλειψοειδὲς καὶ ἔχει ἔκταση 524 τ.μ. Ὁ πάρα πολὺ μεγάλος αὐτὸς χῶρος περιβάλλεται ἀπὸ τετραώροφη οἰκοδομή. Ἡ μεγάλη διάμετρος τῆς κονίστρας* εἶναι 77 μ. καὶ ἡ πιὸ μικρὴ 48,50. Στὸ φοβερὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα συγκεντρώνονταν χιλιάδες ἄνθρωποι, γιὰ νὰ δοῦν συνανθρώπους τους νὰ κατασπαράζονται ἀπὸ τὰ θηρία. Πολλοὶ χριστιανοὶ βρῆκαν τὸ θάνατο μέσα στὸ φοβερὸ αὐτὸ χῶρο.*

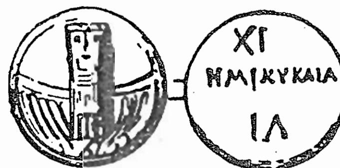
Μὲ τὴν ἴδια μανία τὸ πλῆθος ἔτρεχε καὶ στὸν Ἱππόδρομο, ὅπου γίνονταν ἁρματοδρομίες. Τὸ μεγάλο ἱπποδρόμιο τῆς Ρώμης χωροῦσε 250 χιλ. θεατές, εἶχε μῆκος 600μ. καὶ πλάτος 100 μ. Ἀγωνίζονταν συγχρόνως 4 ἅρματα, τὰ ὁποῖα τὰ ξεχώριζαν ἀπὸ τὴν στολὴ τοῦ ἡνίοχου (τὰ χρώ-

ματα ἦταν πράσινο, ἄσπρο, θαλασσὶ καὶ κόκκινο). Ὁ λαὸς παρακολουθοῦσε μὲ πάθος, ἤξερε τὰ ὀνόματα τῶν ἀλόγων, τὴν ἡλικία καὶ τὴ ράτσα τους, χωριζόταν σὲ κόμματα κι ἔπαιρνε τὸ μέρος τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀγωνιστῆ.

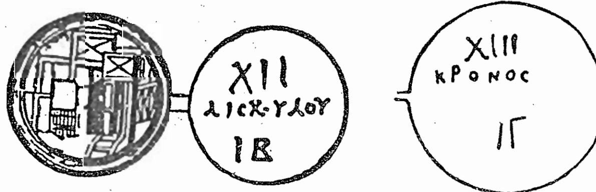
Τόσο πολὺ ἀγαποῦσαν οἱ Ρωμαῖοι τοὺς ἀγῶνες καὶ τὰ θεάματα, ὥστε ὁ Γιουβενάλης ἔγραψε: «Οἱ Ρωμαῖοι τίποτε ἄλλο δὲ ζητοῦν σήμερα παρὰ ἄρτο καὶ θεάματα».

Εἰσιτήριο θεάτρου ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο *(Σμύρνη)*

Εἰσιτήριο θεάτρου ἀπὸ κόκαλο. Βρέθηκε στὴν Πομπηία

Εἰσιτήρια θεάτρου. Βρέθηκαν στὴν Πομπηία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΑΙΩΝΑΣ – Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος (193 – 211)

Τὸ 193 μ.Χ., ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κόμμοδου, ξέσπασε στὴν αὐτοκρατορία μιὰ σοβαρὴ πολιτικὴ κρίση. Οἱ πραιτοριανοὶ καὶ οἱ στρατιωτικὲς μονάδες τῶν ἐπαρχιῶν ἀνακήρυξαν διάφορους αὐτοκράτορες καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ξανάρχισε. Τελικὰ ἐπικράτησε ὁ στρατηγὸς τῶν λεγεώνων τῆς Παννονίας, *ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος*.

Ὁ Σεβῆρος καταγόταν ἀπὸ τὴν Τρίπολη τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἦταν ἐξαίρετος στρατιωτικός. Γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους στηρίχτηκε στὸ στρατό. Αὔξησε τὸ μισθό, ἔδωσε τὸ δικαίωμα στοὺς στρατιῶτες νὰ παντρεύονται καὶ στοὺς ἀξιωματικοὺς ἔδινε ἀνώτερους βαθμούς. Διάλυσε τὸ σῶμα τῶν πραιτοριανῶν καὶ συγκρότησε τὴ νέα φρουρά του ἀπὸ τοὺς καλύτερους στρατιῶτες τῶν ἐπαρχιακῶν στρατευμάτων. Ἀποδυνάμωσε ἐντελῶς τὴ σύγκλητο κι ἔκανε πανίσχυρο τὸ αὐτοκρατορικὸ συμβούλιο.

Ὁ Σεβῆρος ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης. Ἦταν ἔξοχος κυβερνήτης, γενναιόδωρος στὸ λαὸ καὶ παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τὴν καλὴ διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν. Γι' αὐτὸ δίκαια τὸν θεωροῦν πὼς συνεχίζει τὴ δυναστεία τῶν Ἀντωνίνων. Νίκησε τοὺς Πάρθους καὶ κυρίεψε τὴ Μεσοποταμία. Τὸ 208 ἀνάλαβε ὁ ἴδιος ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Βρετανίας, ἀλλὰ τὸ 211 πέθανε στὸ Ἐβόρακο (σημερινὴ Ὑόρκη).

Ὁ Καρακάλλας (211 –217)

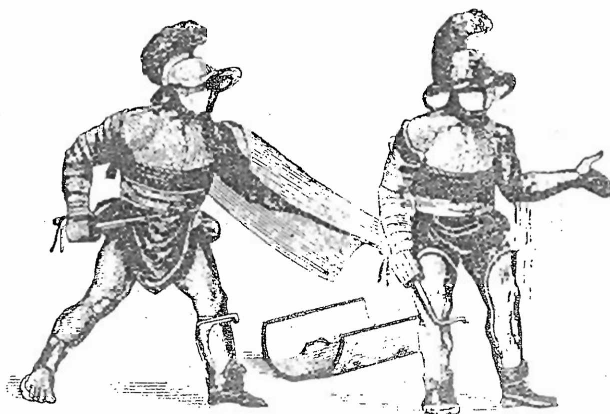
Διάδοχος τοῦ Σεβήρου ἦταν ὁ γιός του *Καρακάλλας*, ἕνας ἄγριος καὶ σκληρὸς ἡγεμόνας. Διασκέδαζε τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ μὲ πολυδάπανα θεάματα κι' ἔχτισε τὶς περίφημες Θέρμες ποὺ ἔχουν τὸ ὄνομά του. Τὸ 212 μὲ νόμο ἔδωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δούλους κι ἐκείνους ποὺ ζοῦσαν νομαδι-

κά. Ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορα εἶχε κίνητρα κυρίως οἰκονομικά, γιατὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν θὰ πλήρωναν διπλὸ φόρο, δηλ. ὡς ὑπήκοοι καὶ ὡς Ρωμαῖοι πολίτες. Τὴν ἴδια ὅμως ὥρα ἡ πράξη αὐτὴ εἶχε βαθύτερες συνέπειες· ἔδωσε στὸ κράτος ἑνότητα.

Ὁ Καρακάλλας ἔκανε πολλὲς καὶ νικηφόρες ἐκστρατεῖες στὴ Γερμανία καὶ στὴν Ἀσία. Τὸ 217 καὶ ἐνῶ βάδιζε ἐναντίον τῶν Πάρθων δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῶν πραιτοριανῶν Μακρίνο, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια ἔγινε αὐτοκράτορας καὶ βασίλευσε μόνο ἕνα χρόνο.

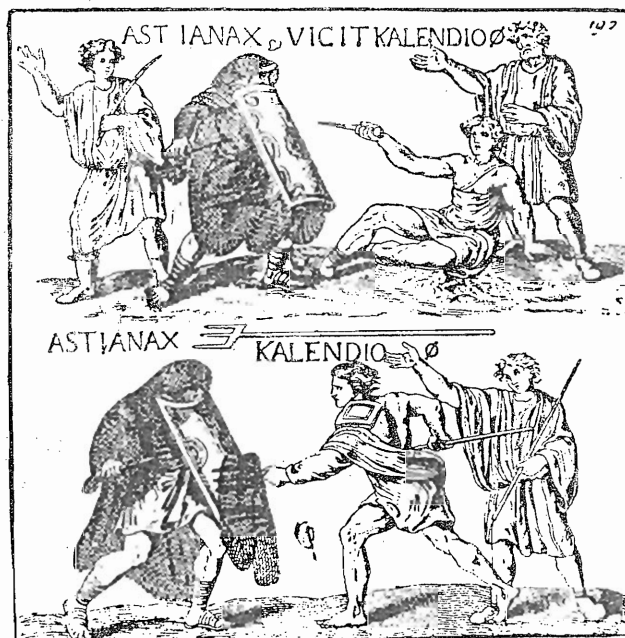
Ὁ Ἐλαγάβαλος (218 – 222) – Ὁ Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (222 – 235)

Στὴν περίπτωση ποὺ μελετοῦμε βλέπουμε πόσο τὰ πράγματα στὴ Ρώμη ἄλλαξαν καὶ πόσο ἔχασαν τὴ δύναμή τους οἱ ρωμαϊκὲς παραδόσεις. Ἡ ἐξουσία στὴν οὐσία περνάει στὰ χέρια τῆς γυναικαδέλφης τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου, τῆς Ἰουλίας, ποὺ καταγόταν ἀπὸ μεγάλη ἱερατικὴ οἰκογένεια τῆς Συρίας. Μὲ ἐνέργειές της ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ ἔγγονός της *Βάδιος Ἄβιτος Βασσιανὸς* (218), ποὺ ἐπονομάστηκε Ἐλαγάβαλος ἢ Ἡλιογάβαλος, γιατὶ ἔγινε ἀρχιερέας τῆς συριακῆς θεότητας *Ἐλαγαβάλ*, ἡ ὁποία ταυτιζόταν μὲ τὸν Ἥλιο. Ἔγινε περιβόητος γιὰ τὴν πολυτέλεια, τὴν ἀκολασία καὶ τὴν ὀκνηρία του.

Μονομάχοι
(Τοιχογραφία σὲ ἀμφιθέατρο τῆς Πομπηίας)
Οἱ δυὸ μονομάχοι εἶναι δοῦλοι, ὁ πρῶτος Σαμνίτης καὶ ὁ δεύτερος ἀπὸ τὴ Θράκη.

Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ἐλαγάβαλου στὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ *Ἀλέξανδρος Σεβῆρος*, 13 μόλις χρονῶν, παιδὶ μὲ καλὴ ἀνατροφὴ καὶ μόρφωση καὶ μέ καλὲς διαθέσεις. Σ' ὅλη σχεδὸν τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του κυβερνοῦσε ἡ μητέρα του μαζί μὲ τοὺς περίφημους νομοδιδάσκαλους *Οὐλπιανό*, *Παῦλο* καὶ *Μοδεστίνο*. Ὁ αὐτοκράτορας καὶ ἡ σύγκλητος, ἐπειδὴ καὶ οἱ δυὸ ἐξίσου φοβόνταν τοὺς στρατιωτικούς, συνεργάστηκαν, γιὰ νὰ περιορίσουν τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ στρατοῦ στὴν πολιτική. Οἱ στρατιωτικοὶ ὅμως δὲν ὑπάκουσαν καὶ τελικὰ σκότωσαν τὸν Ἀλέξανδρο (235).

Μονομάχοι *(ζωγραφική)*

Ἡ Στρατιωτικὴ ἀναρχία (235 –284)

Μεγάλη πολιτικὴ κρίση ἀκολούθησε τὸ θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ λίγο ἔλειψε νὰ ἔχει σοβαρότατες συνέπειες γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπόσταση τοῦ κράτους. Γιὰ μισὸ αἰώνα (235 –284) οἱ στρατιῶτες ἀναγόρευαν αὐτοκράτορες τῆς προτιμήσεώς τους. Ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι γνωστὴ στὴν ἱστορία μὲ τὸ ὄνομα *στρατιωτικὴ ἀναρχία*. Ὡς τὴν ἀνάδειξη τοῦ Διοκλητιανοῦ

(284) ἀνακηρύχτηκαν ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τὴ σύγκλητο 26 αὐτοκράτορες καὶ σχεδὸν ὅλοι τους πέθαναν ἀπὸ βίαιο θάνατο. Οἱ ἱστορικοὶ τοὺς παρομοίασαν μὲ τοὺς τριάντα τυράννους τῆς Ἀθήνας.

Στὰ χρόνια τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας τὸ κράτος διάτρεξε σοβαρότατο κίνδυνο. Βάρβαροι λαοὶ μπῆκαν στὸ κράτος ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῶν συνόρων – τὸν Ρῆνο, τὸν Δούναβη, τὸν Εὐφράτη καὶ τὴν Ἀφρική.

Στὴν Ἀσία διαλύθηκε τὸ κράτος τῶν Πάρθων, ποὺ τὸ κυβερνοῦσαν οἱ Ἀρσακίδες, καὶ δημιουργήθηκε τὸ νέο *περσικὸ* κράτος μὲ αὐτοκράτορες τοὺς Σασσανίδες (226 – 651) καὶ πρωτεύουσά τους τὴν Κτησιφῶντα,

Μονομάχοι *(τοιχογραφία ἀπὸ τὴν Πομπηία)*

ποὺ ἦταν χτισμένη στὶς ὄχθες τοῦ Τίγρητα ποταμοῦ. Οἱ Σασσανίδες διεκδικοῦσαν ὅλες τὶς χῶρες ποὺ ἀνῆκαν παλιὰ στὸ περσικὸ βασίλειο. Τὸ 260 ὁ βασιλιὰς *Σαπὸρ* προχώρησε ὡς τὴ Συρία καὶ τὴ Μ. Ἀσία. Ὁ αὐτοκράτορας Βαλεριανός, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ τὸν ἀναχαιτίσει, πιάστηκε αἰχμάλωτος.

Στὴν Εὐρώπη οἱ βάρβαροι χτύπησαν τὰ σύνορα τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δούναβη. Οἱ *Γότθοι*, λαὸς γερμανικῆς καταγωγῆς ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία, κινήθηκαν γρήγορα πρὸς τὰ νότια καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τῆς Δακίας ὡς τὸν Εὔξεινο Πόντο. Ἐκεῖ ἔγιναν ναυτικοί,

ἔκαναν μικρὰ πλοῖα καὶ ἀνάδείχτηκαν πάρα πολὺ τολμηροὶ πειρατές. Τοὺς τράβηξαν τὰ πλούτη τῆς αὐτοκρατορίας κι ἔκαναν ἐναντίον της πολλὲς ἐπιδρομές. Πέρασαν τὸ Δούναβη καὶ λεηλάτησαν τὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία. Μὲ τὰ πειρατικά τους πλοῖα χτύπησαν τὸ Βυζάντιο, τὴ Μ. Ἀσία καὶ τὸ 267 ἕνα μέρος τους ἔφτασε ὡς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου λεηλάτησαν τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Κόρινθο.

Στὸ Ρῆνο ἐμφανίζονται οἱ *Φράγκοι* καὶ οἱ *Ἀλαμανοί*. Οἱ Φράγκοι ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὴ Γαλατία καὶ στὴν Ἱσπανία καὶ οἱ Ἀλαμανοὶ προχώρησαν ὡς τὴν Ἰταλία. *Οἱ Σάξονες*, ποὺ κατοικοῦσαν στὰ παράλια τῆς βόρειας Θάλασσας κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἔλβα, πέρασαν μὲ τὰ πλοῖα τους ἀπέναντι στὴ Βρετανία καὶ λεηλάτησαν τὰ παράλιά της.

Ἐπειδὴ οἱ αὐτοκράτορες δὲν μποροῦσαν πιὰ μὲ τὸ στρατό τους νὰ προστατεύσουν τὶς ἐπαρχίες, σὲ διάφορα μέρη οἱ κάτοικοι ἀνάλαβαν κι ὀργάνωσαν μόνοι τους τὴν ἄμυνα τοῦ τόπου καὶ ἀνάδειξαν δικούς τους αὐτοκράτορες, ποὺ ὀνομάζονταν *αὐτοκράτορες τῶν ἐπαρχιῶν*. Στὴν ἔρημο τῆς Συρίας ἡ πόλη Παλμύρα (χτισμένη σὲ μιὰ ὄαση ὅπου διασταυρώνονταν οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι τῆς Ἀνατολῆς) ἀνάδειξε αὐτοκράτορα τὸ διοικητή της *Ὀδέναθο*, ὁ ὁποῖος μπόρεσε νὰ ἀποκρούσει τοὺς Πέρσες. Ὁ Ὀδέναθος σκέφτηκε νὰ ἱδρύσει ἀνεξάρτητο βασίλειο. Μετὰ τὸ θάνατό του (267) ἡ γυναίκα του *Ζηνοβία* συνέχισε τὸ ἔργο του· ὑπόταξε τὴν Αἴγυπτο καὶ ὅλη σχεδὸν τὴ Μ. Ἀσία καὶ φιλοδοξοῦσε νὰ ἀναστήσει τὸ βασίλειο τῶν Σελευκιδῶν. Ἦταν ἔξυπνη καὶ πολὺ μορφωμένη, ἔδειξε μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴ τέχνη καὶ στὴν αὐλή της φιλοξενοῦσε ἀξιόλογους σοφοὺς τῆς ἐποχῆς.

Οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες

Τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους ἀποκατάστησαν μερικοὶ δραστήριοι αὐτοκράτορες ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὶς ἰλλυρικὲς ἐπαρχίες, καὶ προπάντων ἀπὸ τὴν Παννονία, οἱ ὁποῖες ἔδιναν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τοὺς καλύτερους στρατιῶτες. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ ἦταν σκληραγωγημένοι καὶ γενναῖοι ἀξιωματικοὶ καὶ χρωστοῦσαν τὴν προαγωγή τους στὴν προσωπική τους ἀξία. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ *Κλαύδιος Β΄* (268 – 270) βασίλεψε μόνο δυὸ χρόνια, ἀλλὰ ἡ βασιλεία του ἦταν ἔνδοξη. Κοντὰ στὴ *Ναϊσσὸ* (σημερινὸ Νὶς) τῆς Σερβίας κατανίκησε τοὺς Γότθους καὶ πῆρε τὴν ἐπωνυμία *γοτθικός*.

Τὸν διαδέχτηκε ὁ **Αὐρηλιανὸς** (270 – 275), ποὺ ἦταν πάρα πολὺ δρα-

τήριος αὐτοκράτορας. Ἔκλεισε εἰρήνη μὲ τοὺς Γότθους καὶ τοὺς παραχώρησε τὴ Δακία. Ἀπὸ τότε σύνορο τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἶναι ὁ Δούναβης. Νίκησε ὁριστικὰ τοὺς Ἀλαμανοὺς ποὺ εἶχαν μπεῖ στὴν Ἰταλία καὶ περιέζωσε τὴ Ρώμη μὲ πελώριο τεῖχος 19 χιλιομ., γιὰ νὰ τὴν προστατέψει ἀπὸ τὶς ξαφνικὲς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων. Ἔπειτα ἐπανάφερε τὴν ἑνότητα στὸ κράτος. Νίκησε τὴ Ζηνοβία καὶ κυρίεψε τὴν Παλμύρα. Ἡ βασίλισσα πιάστηκε αἰχμάλωτη καὶ ἡ ἀκμαία καὶ πλουσία ἄλλοτε πόλη καταστράφηκε. Ἀκόμη καὶ σήμερα στὴν ἀπόμερη ἐκείνη γωνιὰ τῆς συριακῆς ἐρήμου ὑψώνονται τὰ ἐπιβλητικὰ ἐρείπια ἑλληνορωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων, κολόνες καὶ ἀψίδες ποὺ θυμίζουν παλιὲς δόξες.

Ὁ Αὐρηλιανὸς κυβέρνησε ὡς ἀπόλυτος μονάρχης καὶ δολοφονήθηκε τὸ 275. Ὕστερα ἀπὸ σύντομη βασιλεία ἄσημων αὐτοκρατόρων ἦρθε στὸ θρόνο ὁ πιὸ σημαντικὸς ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς αὐτοκράτορες, ὁ *Διοκλητιανὸς* (284).

Ὁ Χριστιανισμὸς

Στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου γεννήθηκε στὴν Ἰουδαία ὁ Χριστὸς καὶ ἡ διδασκαλία του διαδόθηκε γρήγορα ἀπὸ τοὺς μαθητές του στὴν Παλαιστίνη, στὴ Συρία, στὴ Μ. Ἀσία, στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Ρώμη. Ἐνῶ ὡς τότε οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν δείξει μεγάλη ἀνοχὴ στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, τώρα αὐτοκράτορες καὶ κοινὴ γνώμη δέχτηκαν μὲ ἐχθρότητα τὴ νέα θρησκεία καὶ μὲ σκληρότητα καταδίωξαν τοὺς ὀπαδούς της.

Ἡ κοινὴ γνώμη σκανδαλιζόταν ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση μέσα στὴν ὁποία ζοῦσαν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καὶ ἔπλασαν σὲ βάρος τους διάφορους μύθους ὅτι δηλαδὴ οἱ χριστιανοὶ στὶς μυστικὲς συγκεντρώσεις τους, τὶς λεγόμενες *χριστιανικὲς ἀγάπες*, ἐπιδίδονταν σὲ κάθε εἶδους ὄργια. Οἱ αὐτοκράτορες καὶ ἡ ἀνώτερη κοινωνία φαντάζονταν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς θὰ ἑνώσει τοὺς ἄπορους καὶ τοὺς δυστυχισμένους καὶ θὰ τοὺς στρέψει ἐναντίον τους καὶ θὰ ἀνατρέψει τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ καθεστώς. Γι' αὐτὸ πολλοὶ αὐτοκράτορες θεώρησαν τὴ νέα θρησκεία ἐπικίνδυνη καὶ τὴν πολέμησαν.

Οἱ Διωγμοὶ

Διωγμοὺς ὀνομάζουν τὶς βιαιότητες ποὺ διάπραξαν οἱ εἰδωλολάτρες σὲ βάρος τῶν Χριστιανῶν. Ὁ κόσμος, φανατισμένος, πίστευε πὼς γιὰ

ὅλες τὶς δυστυχίες (πυρκαϊὲς, πανούκλα, κακὴ σοδειά, στρατιωτικὲς ἀτυχίες στὰ σύνορα) αἰτία ἦταν ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Τὸ ἐπίσημο ὅμως κράτος δίσταζε νὰ στραφεῖ ἐναντίον τους καὶ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. δὲν ἔγινε κανένας συστηματικὸς διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν.

Οἱ πρῶτοι διωγμοὶ ἔγιναν στὰ χρόνια τοῦ Νέρωνα, τοῦ Δομιτιανοῦ κι ἀργότερα στὰ χρόνια τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Μ. Αὐρήλιου. Ἀλλὰ ὅλοι τους ἦταν τοπικοὶ καὶ κράτησαν λίγο καιρό. Ὅμως τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 3ου αἰ. ἡ πολιτεία ἄρχισε νὰ ἀνησυχεῖ, γιατὶ οἱ χριστιανοὶ γίνονταν ὅλο καὶ περισσότεροι καὶ εἶχαν εἰσχωρήσει σ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις. Περιφρονοῦσαν τοὺς ἐπίσημους θεοὺς καὶ δὲν τιμοῦσαν, ὅπως ὄφειλαν, τὸν αὐτοκράτορα. Γι' αὐτό πολλοί, καλοὶ κατὰ τὰ ἄλλα, αὐτοκράτορες καταδίωξαν τοὺς χριστιανούς.

Ὁ πρῶτος γενικὸς διωγμὸς ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δέκιου τὸ 250 μ.Χ. Ὁ πιὸ μεγάλος ὅμως ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ Διοκλητιανοῦ (303 μ.Χ.) καὶ ἡ ἐκκλησία μας τὸν ὀνομάζει *μέγα διωγμό*. Οἱ χριστιανοὶ ὑπόμειναν μὲ ἀξιοθαύμαστη καρτερικότητα τὰ φρικτὰ βασανιστήρια καὶ ἡ ἐκκλησία ὀνόμασε μάρτυρες ἐκείνους ποὺ βασανίστηκαν καὶ πέθαναν γιὰ τὴν πίστη τους. Μὲ ὅλους ὅμως τοὺς διωγμοὺς καὶ τὶς πιέσεις οἱ χριστιανοὶ πλήθαιναν καὶ εἶχαν ἀσπαστεῖ τὴν πίστη τους ἀκόμα καὶ ἄτομα τῆς ἀνώτατης ρωμαϊκῆς κοινωνίας.

Ἡ Διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ

Ἡ γρήγορη διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀφείλεται κυρίως στὴν ἑνότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ στὴ ρωμαϊκὴ εἰρήνη. Πολὺ ἐπίσης βοήθησε ἡ κοινωνικὴ καὶ ἠθικὴ κατάσταση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ ἀπόκληροι τῆς κοινωνίας, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, ζητοῦσαν παρηγοριὰ κι ἐλπίδα πέρα ἀπὸ τὴν ἐπίγεια ζωή, ποὺ δὲν τοὺς ἦταν καὶ τόσο εὐχάριστη. Ἀνάμεσά τους ὁ χριστιανισμὸς στρατολόγησε τοὺς πιὸ φανατικοὺς ὀπαδούς του.

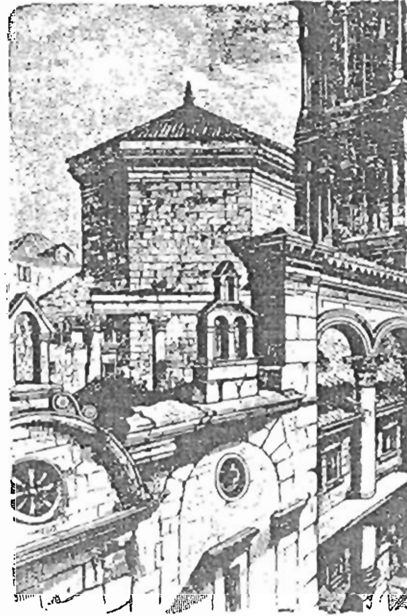
Καὶ ἡ αὐτοθυσία ὅμως τῶν μαρτύρων ἔφερε πολλοὺς ὀπαδοὺς κι ἔδωσε θάρρος στοὺς δειλούς.

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ὁ Διοκλητιανός (284 – 305) – Ἡ Τετραρχία

Ἡ βαθιὰ μεταβολὴ ποὺ σημειώθηκε στὴν κατάσταση τοῦ κράτους δημιούργησε τὴν ἀνάγκη καὶ μιᾶς νέας μορφῆς στὸ σύστημα διοικήσεως. Αὐτὸ ἔκαμε ὁ Διοκλητιανὸς καὶ τὸ ἔργο του τὸ συμπλήρωσε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.

Ὁ *Διοκλητιανὸς* καταγόταν ἀπὸ τὴ Δαλματία. Νωρὶς μπῆκε στὸ στρατὸ καὶ μὲ τὴ σύνεση καὶ τὸ θάρρος του κατόρθωσε νὰ φτάσει ὡς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα. Ὅταν τὸ 284 ἔγινε αὐτοκράτορας, πέτυχε νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξη στὸ κράτος καὶ ἐπιχείρησε ριζικὲς μεταρρυθμίσεις στὴ διοίκηση καὶ στὸ στρατό.

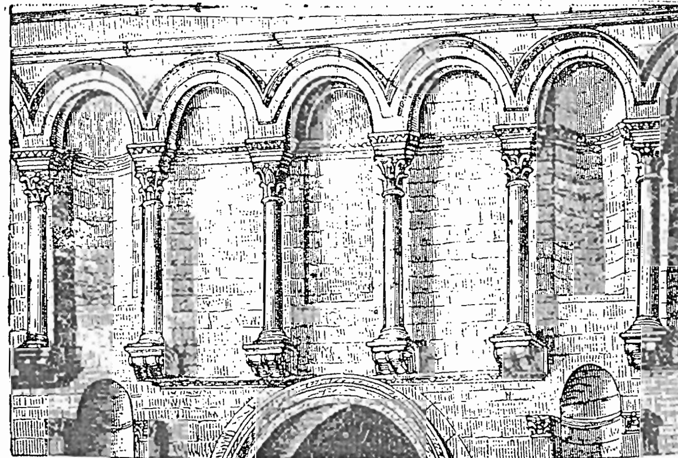

Τὸ ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ στὸ Σπαλάτο τῆς Δαλματίας

Οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς εἶχαν ἀποδείξει πὼς ἕνας ἀνώτερος ἄρχοντας ποὺ κυβερνοῦσε τὸ κράτος μὲ ἕδρα τὴ Ρώμη δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιμετωπίζει μὲ ἐπιτυχία τὶς διοικητικὲς ἀνάγκες τῆς ἀπέραντης αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀσφάλεια τῶν συνόρων. Γι' αὐτὸ ὁ Διοκλητιανὸς πῆρε γιὰ συνάρχοντά του τὸν Μαξιμιανὸ ἀπὸ τὴν Παννονία, ἄνθρωπο ἀμόρφωτο ἀλλὰ γενναῖο στρατηγό. Τοῦ ἀνάθεσε τὴ διοίκηση τῆς Δύσης καὶ ὁ ἴδιος κυβερνοῦσε τὴν Ἀνατολή. Οἱ δυὸ αὐτοὶ αὐτοκράτορες, ποὺ εἶχαν τὸ τίτλο τοῦ *Αὐγούστου*, πῆραν ἀργότερα δυὸ βοηθοὺς καὶ συν-

ἄρχοντες μὲ τὸν τίτλο τοῦ *Καίσαρα*. Ὁ Διοκλητιανὸς πῆρε τὸν *Γαλέριο* καὶ ὁ Μαξιμιανὸς τὸν *Κωνστάντιο* τὸν *Χλωρό*. Ὁ Κωνστάντιος διοικοῦσε τὴ Γαλατία, Ἰσπανία καὶ Βρεταννία μὲ πρωτεύουσα τοὺς *Τρεβήρους*, πόλη τῆς Γαλατίας (τὴ σημερινὴ Τρίρ), ὁ Μαξιμιανὸς τὶς ὑπόλοιπες χῶρες τῆς Δύσης μὲ πρωτεύουσα τὸ Μιλάνο, ὁ Γαλέριος τὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο μὲ ἕδρα τὸ *Σίρμιο* τῆς Σερβίας καὶ ὁ Διοκλητιανὸς τὶς ἄλλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς μὲ πρωτεύουσα τὴ *Νικομήδεια* τῆς Βιθυνίας. Αὐτὸ ἦταν τὸ σύστημα τοῦ Διοκλητιανοῦ ποὺ ὀνομάστηκε *τετραρχία*.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανός, κουρασμένος ἀπὸ τὴν ἐξουσία, παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ ἀποσύρθηκε στὸ ἀνάκτορό του στὸν *Σάλωνα* (σημερινὸ Σπαλάτο Σπλίτ) τῆς Δαλματίας, ὅπου ἔζησε ἀκόμη 8 χρόνια. Ἔπεισε μάλιστα καὶ τὸν Μαξιμιανὸ νὰ κάνει τὸ ἴδιο. Ὕστερα ἀπὸ τὴν παραίτηση τῶν δύο αὐτοκρατόρων ὁ Κωνστάντιος καὶ ὁ Γαλέριος ἔγιναν αὔγουστοι καὶ πῆραν δυὸ καίσαρες, τὸν Μαξιμίνο καὶ τὸν Σεβῆρο.

Ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανου
(Σπαλάτο, πρόσοψη)

Ἡ Νέα Μοναρχία

Ἡ μεταβολὴ στὴ διοίκηση εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα, ἀλλὰ ὁλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ καὶ τὸν Κωνσταντίνο. Τὸ νέο καθεστὼς παρουσιάζει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν ἑξῆς εἰκόνα:

1) Τὸ πολίτευμα ἔγινε *ἀπόλυτη μοναρχία*, ὅπως ἦταν στὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς.

2) Ἡ *διοίκηση* ἔγινε *περισσότερο πολύπλοκη* καὶ αὐξήθηκε ὑπερβολικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων.

3) *Οἱ βάρβαροι* πῆραν πολὺ σημαντικὴ θέση στὸ στρατὸ καὶ στὴν πολιτεία.

Μεγαλόπρεπη αὐλὴ περιστοίχιζε τὸν Διοκλητιανό, ὁ ὁποῖος καθιέρωσε καὶ ἐθιμοτυπία ὅμοια μὲ κείνη τῶν βασιλιάδων τῆς Ἀνατολῆς. Τὸν θεωροῦσαν πρόσωπο ἱερὸ καὶ ὅσοι τὸν πλησίαζαν ἔπρεπε νὰ τὸν προσκυνοῦν.

Τὸ κράτος τὸ κυβερνοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μὲ πάρα πολλοὺς ὑπαλλήλους, ποὺ χωρίζονταν σὲ τέσσερεις μεγάλες ὑπηρεσίες, σὰν τὰ σημερινὰ ὑπουργεῖα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων εἶχε αὐξηθεῖ ὑπερβολικά. Ἡ σύγκλητος κατάντησε ἁπλῶς ἕνα συμβούλιο ποὺ φρόντιζε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πόλης. Οἱ ὕπατοι φρόντιζαν μόνο γιὰ τὰ θεάματα.

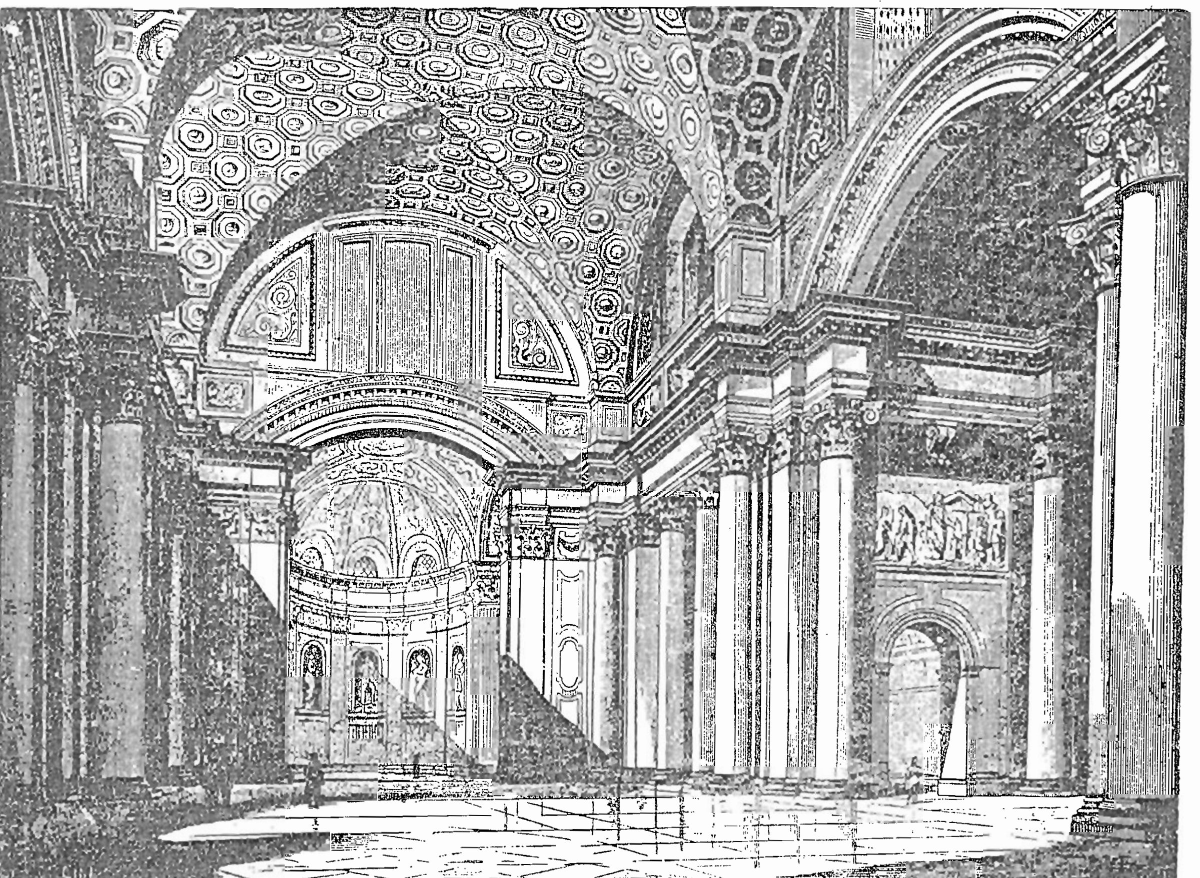
Σημαντικὲς μεταβολὲς ἔγιναν καὶ στὸ σύστημα διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ διοικητές τους, ἐπειδὴ διοικοῦσαν πολυάριθμες στρατιωτικὲς μονάδες καὶ μεγάλες περιφέρειες, συχνὰ γίνονταν ἐπικίνδυνοι. Ὁ Διοκλητιανὸς περιόρισε τὴν ἔκταση τῶν ἐπαρχιῶν, αὔξησε τὸν ἀριθμό τους σὲ 90 καὶ ἀφαίρεσε ἀπὸ τοὺς διοικητές τους τὴν στρατιωτικὴ διοίκηση. Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα οἱ ἐπαρχίες ἔγιναν 120.

Τὰ οἰκονομικὰ – τὰ στρατιωτικὰ

Οἱ πολλοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἡ νέα στρατιωτικὴ ὀργάνωση ἀπαιτοῦσαν μεγάλες δαπάνες. Γι' αὐτὸ οἱ αὐτοκράτορες ἔβρισκαν σὰ λύση τὴ φορολογία, ποὺ γινόταν ὅλο καὶ πιὸ βαριά. Ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους δὲν ἦταν τόσο καλά. Οἱ πόλεμοι εἶχαν φέρει σοβαρὴ οἰκονομικὴ κρίση καὶ οἱ ἐρημώσεις ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς εἶχαν προκαλέσει σιτοδεῖες καὶ μεγάλη ὑπερτίμηση στὰ τρόφιμα. Τὰ χωράφια ἔμεναν ἀκαλλιέργητα καὶ ὁ πληθυσμὸς εἶχε ἀραιώσει πολύ.

Στὸ στρατὸ καὶ στὴν ἄμυνα τῶν συνόρων ἔγινε ἡ ἑξῆς μεταβολή. Ἐγκατάστησαν στὰ σύνορα στρατιῶτες καὶ τοὺς μοίρασαν χωράφια γιὰ νὰ τὰ καλλιεργοῦν, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀντιμετωπίζουν ἀμέσως κάθε κίνδυνο ποὺ θὰ παρουσιαζόταν. Ὁ κύριος στρατὸς χωρίστηκε σὲ μικρότερα σώματα, ἔμενε στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἔσπευδε κάθε φορὰ στὸ σημεῖο ποὺ κινδύνευε.

Τὸ νέο ἀμυντικὸ σύστημα χρειάστηκε στρατὸ 450 χιλιάδων. Ἐπειδὴ

Οἱ Θέρμες τοῦ Διοκλητιανοῦ στὴ Ρώμη. Κεντρικὴ αἴθουσα. (Ἀναπαράσταση)

ὅμως ἡ ἐθελοντικὴ στρατολογία ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἔδινε ἀρκετὸ στρατό, οἱ αὐτοκράτορες σχημάτισαν στρατιωτικὰ σώματα ἀπὸ βαρβάρους τῶν συνόρων, ποὺ τοὺς ὀνόμασαν *συμμάχους*. Ἔτσι ὁ στρατὸς ἔγινε καθαρὰ μισθοφορικὸς καὶ οἱ βάρβαροι, ἰδιαίτερα οἱ Γερμανοί, πῆραν σημαντικὴ θέση σ' αὐτόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ λεγόμενη *εἰρηνικὴ διείσδυση τῶν βαρβάρων* στὴν αὐτοκρατορία καὶ εἶχε σοβαρότατες συνέπειες γι' αὐτήν.

Τὸ τέλος τῆς παλιᾶς αὐτοκρατορίας

Ἡ βαθύτατη αὐτὴ ἀλλαγὴ στὴ σύνθεση καὶ στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ καὶ τοὺς διαδόχους του, σημειώνει τὸ τέλος μιᾶς μεγάλης περιόδου, τῆς παλιότερης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς ἀκμῆς, τοῦ **Haut Empire,** ὅπως εἶπαν οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ νέα αὐτοκρατορία τῆς παρακμῆς, τὸ **Bas Empire.** Οἱ ὅροι **Haut** καὶ **Bas** ἔχουν μόνο χρονικὴ ἔννοια καὶ ὄχι ἀξιολογική, ὅπως συνηθίζουν νὰ ἐννοοῦν πολλοὶ ἱστορικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ – ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τὰ αἴτια τῆς παρακμῆς

Τὸν 4ον αἰώνα ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει ὁλοκάθαρα τὰ σημάδια τοῦ μαρασμοῦ καὶ τῆς κατάπτωσης. Ὕστερα ἀπὸ λίγο ἡ πανίσχυρη αὐτοκρατορία θὰ καταρρεύσει καὶ ὁ κόσμος θὰ ἀλλοιωθεῖ τόσο πολύ, ὥστε θὰ πάρει καινούρια μορφή. Αὐτὸ στὴν ἱστορία ὀνομάζεται *καταστροφὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου*.

Οἱ βαθύτεροι λόγοι τῆς καταστροφῆς εἶναι: 1) ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καὶ γενικότερα ἡ ἐξασθένηση ὅλων ἐκείνων τῶν λαῶν ποὺ εἶχαν δημιουργήσει τὸν ἀρχαῖο πολιτισμό, 2) ἡ ἀλλαγὴ στὸν τρόπο ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς καὶ 3) ἡ ἀποχέρσωση τῶν χωραφιῶν.

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ

Ρωμαϊκὸς λαὸς μὲ τὴν παλιὰ σημασία τῆς λέξης δὲν ὑπάρχει πιά. Ἔσβησε ἡ δυνατὴ φυλὴ ποὺ κυρίεψε τὸν κόσμο. Οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν ἀρχηγῶν καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι εἶχαν ἐξαφανίσει τὰ πιὸ ἀκμαῖα καὶ ζωντανὰ γένη τῶν Ρωμαίων. Τὸν ἴδιο καιρὸ καὶ γιὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους οἱ μικροκτηματίες καὶ οἱ ἀγρότες ἐγκατάλειψαν τὰ κτήματά τους κι ἐγκαταστάθηκαν στὶς πόλεις ὡς ἔμποροι ἢ τεχνίτες, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ὕπαιθρος νὰ γεμίσει ἀπὸ δούλους Ἀσιάτες. Ἀκόμα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ λαοὶ τῆς Δύσης (Ἰταλοί, Γαλάτες, Ἰσπανοί, Βορειοαφρικανοί) μίλησαν τὴ λατινικὴ γλώσσα καὶ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς αὐτοκρατορίας πῆραν τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ἔλειψε κάθε διάκριση ἀνάμεσα σὲ Ρωμαίους καὶ ὑπηκόους καὶ ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς συγχωνεύτηκε κι ἐξαφανίστηκε μέσα στοὺς λαοὺς ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε κατακτήσει.

Ἔτσι ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος ἔχασε σιγὰ σιγὰ τὴν παλιά του δύναμη νὰ παίρνει καὶ νὰ ἀφομοιώνει ξένα στοιχεῖα καὶ τελικὰ ὑπόκυψε στὸ ρεῦμα τῶν βάρβαρων λαῶν ποὺ πλημμύρισαν τὴν αὐτοκρατορία.

Τὰ μεγάλα κτήματα

Ἡ καταστροφὴ τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν Γράκχων συνεχίστηκε καὶ ἡ καλλιεργήσιμη γῆ τῆς αὐτοκρατορίας μοιράστηκε σὲ μεγάλα κτήματα, ποὺ τὸν 4ο αἰώνα ἔφτασαν νὰ γίνουν ὁλόκληρες πόλεις. Τὰ κτήματα αὐτὰ εἶχαν ἐλαιῶνες, βοσκοτόπια, δάση καὶ χωράφια γιὰ καλλιέργεια. Ὁ κύριός τους κατοικοῦσε σὲ πλούσια ἔπαυλη ποὺ εἶχε κήπους, λουτρά, βιβλιοθῆκες καὶ διακόσμηση ἀπὸ ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης. Συχνὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἔπαυλη ἔχτιζαν τεῖχος. Ἔτσι ὁ Ρωμαῖος μεγαλοκτηματίας θὰ μᾶς φέρει στὸν *αὐθέντη* τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἡ ἔπαυλή του στὸν μεσαιωνικὸ πύργο.

Οἱ μεγαλοκτηματίες εἶναι αὐτοὶ ποὺ στηρίζουν τώρα τὴν αὐτοκρατορία κι αὐτοὶ μαζὶ μὲ τὸν αὐτοκράτορα κυβερνοῦν τὸ κράτος.

Οἱ δουλοπάροικοι

Οἱ ἰδιοκτῆτες καλλιεργοῦν τὰ κτήματά τους μὲ δούλους , ποὺ τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν πολυάριθμοι, ὅπως καὶ στοὺς προηγούμενους αἰῶνες. Ἀλλὰ ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δούλους τῶν πόλεων καὶ σὲ κείνους ποὺ δουλεύουν στὰ χωράφια. Οἱ δοῦλοι ποὺ καλλιεργοῦν τὰ μεγάλα κτήματα θεωροῦνται πὼς ἀνήκουν σ' αὐτὰ κι ἀποτελοῦν μέρος τους· τὰ καλλιεργοῦν ἀπὸ πατέρα σὲ γιὸ καὶ ἐγγονό· εἶναι δοῦλοι τῆς γῆς ἢ *δουλοπάροικοι* καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει νὰ τοὺς διώξουν ἀπὸ τὸ κτῆμα.

Στὰ μεγάλα κτήματα οἱ ἰδιοκτῆτες προτιμοῦν πολλὲς φορὲς νὰ ἔχουν ἐλεύθερους γεωργοὺς ἢ βαρβάρους, στοὺς ὁποίους παραχωροῦν κομμάτια γῆς μὲ τὸν ὅρο νὰ τὰ καλλιεργοῦν καὶ νὰ τοὺς δίνουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν παραγωγή. Μὲ τὸν καιρὸ δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι γεωργοὶ συγχωνεύτηκαν σὲ μιὰ τάξη κι ἀποτέλεσαν τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν δουλοπαροίκων, ὅπως αὐτὸ παρουσιάζεται τὸν μεσαίωνα.

Ἡ ἀποχέρσωση

Σοβαρὴ πληγὴ γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἦταν ἡ ἀποχέρσωση. Στὶς χῶρες γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο οἱ ἄνεμοι καὶ οἱ ραγδαῖες βροχὲς εὔκολα ἀπογυμνώνουν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ χῶμα του, ἀπὸ τὸ παχὺ δηλ. καὶ καλλιεργήσιμο ἐκεῖνο στρῶμα, ἐνῶ ἀντίθετα ἐξαιτίας τοῦ κλίματος ἡ γῆ

δὲν μπορεῖ στὰ μέρη αὐτὰ νὰ ἀνανεώσει τὸ ἐπίστρωμα αὐτό. Ἡ καταστροφὴ αὐτὴ σημειώνεται προπάντων σὲ χρόνια ἀναστατώσεων, τότε ποὺ τὰ χωράφια μένουν ἀκαλλιέργητα καὶ παραμελημένα. Γιὰ τὶς χῶρες αὐτὲς ἡ παραμέληση τῶν χωραφιῶν σημαίνει ἀνεπανόρθωτη καταστροφή.

Στὴν ἀρχαία ἐποχὴ ἡ ἀποχέρσωση πῆρε μεγάλες διαστάσεις καὶ κυρίως στὶς χῶρες ποὺ πυκνοκατοικήθηκαν. Ἐκεῖ τὰ δάση καταστράφηκαν, οἱ πηγὲς στέρεψαν, λιγόστεψαν τὰ νερὰ στὰ ποτάμια καὶ τὰ πλούσια χωράφια ἔχασαν τὸ χῶμα τους κι ἔγιναν ἔρημοι ὅλο βράχια. Παράλληλα δημιουργήθηκαν πολλὰ ἕλη καὶ ὁ πυρετὸς ἔγινε φοβερὴ μάστιγα. Γι' αὐτὸ εἶπαν, μὲ κάποια ὑπερβολὴ βέβαια, πὼς οἱ ἑλώδεις πυρετοὶ ἔφαγαν τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Ἡ ἐρήμωση αὐτὴ ποὺ ἀναφέραμε ἔγινε στὶς ἑστίες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλία, τὴν Μ. Ἀσία καὶ σὲ ἄλλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ οἰκονομικὸς μαρασμὸς

Ἡ ἐπιστροφὴ στὸ σύστημα τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας ἄλλαξε τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Οἱ ἄνθρωποι στὰ μεγάλα αὐτὰ ἀγροκτήματα ζοῦν πάρα πολὺ ἁπλὰ καὶ μόνοι τους κατασκευάζουν ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὶς ἀνάγκες τους. Αὐτὸ ἔχει σὰ συνέπεια τὴν παρακμὴ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ποὺ τώρα συναντᾶ πολλὲς δυσκολίες, γιατὶ δὲν ὑπάρχει πιὰ ἀσφάλεια.

Ἔτσι ὅμως ἔρχεται καὶ ὁ μαρασμὸς τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες εἶχαν παρουσιάσει μεγάλη ἀνάπτυξη στοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ μακροχρόνια εἰρήνη τὶς βοήθησε νὰ προοδεύσουν σημαντικὰ στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ βιομηχανία. Οἱ κάτοικοί τους πλούτισαν καὶ φρόντιζαν νὰ τὶς στολίζουν μὲ ὡραῖα κτίρια καί, ἐπειδὴ ἐπικρατοῦσε ἀσφάλεια, δὲν τὶς περιτείχιζαν. Ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα ὅμως τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Στὰ χρόνια τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας οἱ βάρβαροι ἔμπαιναν στὶς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας κι ἔκαναν ξαφνικὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν πόλεων. Ἀναγκάστηκαν τότε οἱ κάτοικοι νὰ τὶς ἀσφαλίσουν μὲ τείχη. Μέσα στὸν στενὸ περιτειχισμένο χῶρο συσσωρεύτηκαν τὰ σπίτια, οἱ δρόμοι ἔγιναν πολὺ στενοὶ καὶ οἱ κάτοικοι δὲν φρόντιζαν πιὰ γιὰ τὸν καλλωπισμὸ παρὰ μόνο γιὰ τὴν ἀσφάλεια. Ἔτσι ἦρθε ὁ μαρασμὸς τῶν πόλεων, ὁ πληθυσμός τους ἐλαττώθηκε σημαντικὰ καὶ ἄρχισαν νὰ παίρ-

νουν τὴν ὄψη μὲ τὴν ὁποία θὰ παρουσιαστοῦν στοὺς χρόνους τοῦ μεσαίωνα.

Οἱ τεχνίτες στὶς πόλεις δέν ἔχουν πολλὲς δουλειὲς καὶ γι' αὐτὸ ἔχουν συμφέρο νὰ περιοριστεῖ ὅσο γίνεται περισσότερο ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα. Ἔτσι ὅσοι ἀσκοῦσαν τὴν ἴδια τέχνη ἑνώθηκαν σὲ σωματεῖα, τὶς λεγόμενες *συντεχνίες*. Σωματεῖα βέβαια εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ τὴν ὁριστική τους μορφὴ τὴν πῆραν στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἐργάτες τῶν μεταλλείων, τῶν νομισματοκοπείων καὶ τῶν ὁπλοποιείων τοῦ κράτους ἔκαναν κλειστὲς συντεχνίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν μποροῦσαν νὰ βγοῦν καὶ οὔτε μποροῦσαν νὰ παντρευτοῦν γυναῖκες ποὺ οἱ οἰκογένειές τους ἀνῆκαν σὲ ἄλλη συντεχνία. Τὸ ἐπάγγελμά τους τὸ θεωροῦσαν κληρονομικὸ καὶ τὰ παιδιά τους ἦταν ὑποχρεωμένα νὰ ἀκολουθήσουν τὴν τέχνη τοῦ πατέρα. Τὸ παράδειγμά τους τὸ μιμήθηκαν διάφοροι ἄλλοι ἐπαγγελματίες τῶν πόλεων (ἀρτοποιοί, κρεοπῶλες, βαρκάρηδες, κλπ.) καὶ ὀργανώθηκαν σὲ ἀνάλογες συντεχνίες μὲ αὐστηροὺς κανονισμούς. Κανένας καινούργιος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα, ποὺ ἔγινε κληρονομικό. Ἔτσι οἱ πόλεις καὶ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ πῆραν στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας τὴ μορφὴ ἐκείνη ποὺ θὰ τὴ συναντήσουμε πιὸ ὁριστικὴ τὸν μεσαίωνα. Ἔτσι , ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει τὸν 4ο αἰώνα ὅλα τὰ συμπτώματα τῆς παρακμῆς. Εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἡ *αὐτοκρατορία* ποὺ καταρρέει **(Bas Empire).**

Οἱ βάρβαροι μπαίνουν στὴν αὐτοκρατορία

Μὲ τέτοιες συνθῆκες τὸ ἐξασθενημένο ἐσωτερικὰ κράτος δὲν μποροῦσε νὰ ἀντέξει στὴν πίεση ποὺ ἐρχόταν ἀπ' ἔξω. Οἱ γερμανικοὶ λαοί, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ εἶναι ἀδιάκοπη ἀπειλὴ γιὰ τὴν αὐτοκρατορία. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα ἀρχίζει περίοδος ἐπιδρομῶν καὶ ἀναστατώσεων,ποὺ στὴν ἱστορία ἔχουν τὸ ὄνομα *μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν*.

Ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴ μετακίνηση αὐτὴ τῶν γερμανικῶν λαῶν εἶναι ἡ ἐμφάνιση τῶν Οὔννων στὴν Εὐρώπη.Οἱ Οὖννοι ἀνήκουν στὴν κίτρινη φυλὴ καὶ κατοικοῦσαν στὶς πεδιάδες ἀνατολικὰ τῆς Κασπίας, στὸ σημερινὸ Τουρκεστάν. Εἶχαν κάνει πολλὲς ἐπιδρομὲς στὴν Κίνα ἀλλὰ τελευταῖα εἶχαν στραφεῖ στὰ δυτικὰ καὶ προχωρώντας ἔφτασαν, περίπου τὸ 350, στὴ νότια Ρωσία καὶ λίγο ἀργότερα ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς

Γότθους. Ἕνα μέρος τῶν Γότθων, *οἱ Ὀστρογότθοι* (δηλ. οἱ ἀνατολικοὶ Γότθοι) ὑποτάχθηκαν στοὺς Οὔννους, ἀλλὰ *οἱ Βησιγότθοι* (δηλαδὴ οἱ δυτικοὶ Γότθοι) ζήτησαν ἄσυλο στὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ παρακάλεσαν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Βάλη* νὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ ἐγκατασταθοῦν στὸ κράτος του. Ἔτσι τὸ 376 οἱ Γότθοι πέρασαν εἰρηνικὰ τὸ Δούναβη κι ἐγκαταστάθηκαν στὴ σημερινὴ Βουλγαρία. Ὕστερα ὅμως ξεσηκώθηκαν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἄρχισαν νὰ λεηλατοῦν τὴ χώρα. Ὁ Βάλης πολέμησε ἐναντίον τους καὶ νικήθηκε στὴ μάχη τῆς Ἀδριανουπόλεως , ὅπου καὶ σκοτώθηκε.

Ἡ εἴσοδος τῶν Γότθων στὴν αὐτοκρατορία ἔδωσε τὸ σύνθημα γενικῆς ἐφόδου. Οἱ Γερμανοὶ μπῆκαν στὴν αὐτοκρατορία ἀπὸ διάφορα σημεῖα. Τὸ κατόρθωμα τῆς Ρώμης, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ τάξη, ἀνατράπηκαν. Ἀπὸ τὴ θύελλα ποὺ δημιουργήθηκε καταποντίσθηκε τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος (476) καὶ μαζί του ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἀλλὰ τὴν ἴδια ὥρα ἔχουμε τὴ χαραυγὴ ἑνὸς νέου κόσμου, τοῦ μεσαιωνικοῦ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟ ΜΕΤΡΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

1. ΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ

Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ μεταχειριζόμαστε σήμερα, δηλαδὴ οἱ λεγόμενοι *ἀραβικοί*, ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸν 5ο αἰώνα μ.Χ. Οἱ Ρωμαῖοι, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, μεταχειρίζονταν ὡς τότε δικούς τους ἀριθμούς, ποὺ ἦταν:
I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500, M = 1000

Τοὺς ἐνδιάμεσους ἀριθμοὺς τοὺς σχημάτιζαν μὲ πρόσθεση καὶ ἀφαίρεση, ὅπως φαίνεται στοὺς παρακάτω πίνακες:

I = 1	X = 10	C = 100	M = 1.000
II = 2	XI = 11	CC = 200	MM ἢ II = 2.000
III = 3	XII = 12	CCCC ἢ CD = 400	VM ἢ V = 5.000
IIII ἢ IV = 4	XX = 20	D = 500	CCIↃↃ = 10.000
V = 5	XXX = 30	DC = 600	XXM ἢ XX = 20.000
			CCCIↃↃↃ ἢ CM ἢ C = 100.000
VI = 6	XXXX ἢ XL = 40		[X] = 1.000.000
VII = 7	L = 50	DCC = 700	
VIII = 8	LX = 60	DCCCC ἢ CM = 900	[L] = 5.000.000
VIIII ἢ IX = 9	XC = 90		O ἢ [∞] = 10.000.000

2. ΤΑ ΜΕΤΡΑ

α) *Μήκους*

Digitus	(δάχτυλο)	1/16 τοῦ ποδιοῦ	= 0.018	μ.
Palma	(παλάμη)	1/4 »	= 0.074	μ.
Pes	(πόδι, κύρια μονάδα)		= 0,296	μ.
Cibitus	(1 πόδι καὶ 2 παλάμες)		= 0,444	μ.
Passus	(βῆμα = 5 πόδια)		= 1,481	μ.
Mille passus			= 1.481,50	μ.

β) *Ἐπιφάνειας*

Jugerum (πλέθρο) = 25,18 μ.
ἢ 8,527 τ.μ.

γ) *Χωρητικότητας*

Congius	= 3,30 λίτρες		ὑγρῶν
Sextarius	= 0,55 »		ὑγρῶν
Hemina	= 2,270 »		
Semodius	= 4,329 »		στερεῶν
Modius	= 8,640 »		στερεῶν

δ) Βάρους

Libra ἢ Pondus	=	327	γραμμάρια
Semis	=	163,5	»
Uncia	=	27,3	»
Scrupulum	=	1,15	»

3. ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Στὴν ἀρχὴ οἱ Ρωμαῖοι μεταχειρίζονταν στὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὲς ὡς νομίσματα πρόβατα καὶ βόδια. Τὰ πρῶτα τους νομίσματα ἦταν ὀρειχάλκινα καὶ ἐμφανίστηκαν τὸν 4ον αἰώνα π.Χ. Τὸ νομισματικὸ τους σύστημα τότε ἦταν τὸ ἑξῆς:

As	= 0,25 φρ. περίπου
Semis (½ as)	= 0,125 »
Quadrans (¼ as)	= 0,062 »
Uncia (1/10 as)	= 0,025 »

Τὸ 269 π.Χ., τέσσερα δηλ. χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Καρχηδονιακὸ πόλεμο, κυκλοφόρησαν τὰ πρῶτα ἀσημένια νομίσματα:

Denarius	=0,88 φρ.
Sestertius	=0,225 »

Ὁ Καίσαρ ἔκοψε τὰ πρῶτα χρυσὰ νομίσματα, τὸν **denarium aurem**. Ἀργότερα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔκοψε χρυσὸ νόμισμα ποὺ ὀνομαζόταν **solidus** = 15.66 χρ. Σήμερα εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὴν ἀξία τῶν ρωμαϊκῶν νομισμάτων σὲ σχέση μὲ τὰ δικά μας.

4. ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Καίσαρα εἶχαν τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κάθε ἔτος εἶχε 365 μέρες καὶ κάθε τέταρτο ἔτος 366 καὶ λεγόταν δίσεκτο. Κάθε ἔτος εἶχε 12 μῆνες μὲ 31, 30 καὶ 28 μέρες. *Καλένδες* **(Calendae)** λεγόταν ἡ πρώτη μέρα κάθε μήνα. *Εἰδοὶ* **(Idus)** ἄλλοτε ἡ 13η καὶ ἄλλοτε ἡ 15η μέρα καὶ *Νόνες* **(Nonae)** ἄλλοτε ἡ 5η καὶ ἄλλοτε ἡ 7η τοῦ μήνα, δηλ. εἶναι ἐννιὰ μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς Εἰδούς. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπολόγιζαν τὶς μέρες μὲ βάση τὶς Καλένδες, τὶς Νόνες καὶ τὶς Εἰδούς, ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ, καὶ δὲν τὶς ἀριθμοῦσαν μὲ ἀριθμητικὴ τάξη 1, 2, 3, κ.λ.π., ὅπως ἐμεῖς σήμερα.

Ἰανουάριος, Ἀπρίλιος, Ἰούνιος Αὔγουστος, Σεπτέμβριος, Ἰούλιος Νοέμβριος, Δεκέμβριος.	*Μάρτιος, Μάϊος Ἰούλιος Φεβρουάριος.*
1. Calendae	1. Calendae
2. IV ante Nonas	2. VI ante Nonas
3. III » »	3. V » »
4. Pridie Nonax	4. IV » »
6. Nonae	5. III » »

6. VIII ante Idus	6. Pridie Nomas
7. VII » »	7. Nonae
8. VI » »	8. VIII ante Idus
9. V » »	9. VII » »
10. IV » »	10. VI » »
11. III » »	11. V » »
12. Pridie Idus	12. IV » »
13. Idus	13. III » »

	'Ιανουάριος Αὔγουστος Δεκέμβριος	*'Απρίλιος 'Ιούνιος, Σεπτέμβριος Νοέμβριος.*	*Μάρτιος Μάιος, 'Ιούλιος, 'Οκτώβριος*
14.	XIX ante Cal. ἑπ. μην.	XVIII ante » »	Pridie Idus
15.	XVIII » »	XVII » »	Idus
16.	XVII » »	XVI » »	XVII ante Cal. ἑπ. μην.
17.	XVI » »	XV » »	XVI » »
18.	XV » »	XIV » »	XV » »
19.	XIV » »	XIII » »	XIV » »
20.	XIII » »	XII » »	XIV » »
21.	XII » »	XI » »	XIII » »
22.	XI » »	X » »	XII » »
23.	X » »	IX » »	XI » »
24.	IX » »	VIII » »	X » »
25.	VIII » »	VII » »	IX » »
26.	VII » »	VI » »	VIII » »
27.	VI » »	V » »	VII » »
28.	V » »	IV » »	VI » »
29.	IV » »	III » »	V » »
30.	III » »	Pridie Calendas	IV » »
31	Pridie Calendas		III » »
			Pridie Calendas

'Ο *Φεβρουάριος* ὡς τὶς 13 μοιάζει μὲ τὸν 'Ιανουάριο. Ἔπειτα ἡ ἀρίθμηση γίνεται ἔτσι:

14. XVI ante Calendas Martias	22. VIII ante Calendas Martias
15. XV »	23. VII »
16. XIV »	24. VI »
17. XIII »	25. V »
18. XII »	26. IV »
19. XI »	27. III »
20. X »	28. Pridie Calendas Martias
21. IX »	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΙΩΝΑΣ		ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ		ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
Κ´ αἰώνας (2000)		Κάθοδος τῶν ᾿Αχαιῶν		Κάθοδος τῶν ᾿Ιταλιωτῶν στὴν ᾿Ιταλία
ΙΑ´ αἰώνας (1100)		Κάθοδος τῶν Δωριέων		Νέα κάθοδος ᾿Ιταλιωτῶν στὴν ᾿Ιταλία
Θ´ αἰώνας (900–700)		Τὰ ῾Ομηρικὰ χρόνια		᾿Εγκατάσταση τῶν Τυρρηνῶν στὴν ᾿Ιταλία
ΣΤ´ αἰώνας (600–500)	594	῾Ο Πεισίστρατος καὶ οἱ γιοί του		Κυριαρχία τῶν Τυρρηνῶν στὴν κεντρικὴ καὶ βόρεια ᾿Ιταλία
	510	῎Εξωση τῶν τυράννων	509	Κατάργηση τῆς βασιλείας
Ε´ αἰώνας (500–400)		Μηδικοὶ πόλεμοι. ᾿Ακμὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. Περικλῆς, ῎Εναρξη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου	493	῾Ο θεσμὸς τῆς δημαρχίας ῾Ηγεμονία τῆς Ρώμης στὸ Λάτιο. Πολιορκία τῶν Βηίων. ᾿Αρχὴ τῆς παρακμῆς τῶν Τυρρηνῶν.
	404.	Πτώση τῆς ᾿Αθήνας.		
Δ´ αἰώνας (400–300)	399.	Θάνατος τοῦ Σωκράτη	390.	῞Αλωση τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Γαλάτες.
	371.	Μάχη στὰ Λεῦκτρα		
	338	Μάχη στὴ Χαιρώνεια. ῾Ηγεμονία τοῦ Φιλίππου. Κατακτήσεις τοῦ Μ. ᾿Αλεξάνδρου.	338.	῾Υποταγὴ τῶν Λατίνων. Πόλεμοι ἐναντίον τῶν Σαμνιτῶν καὶ τῶν Τυρρηνῶν.
	323.	Θάνατος τοῦ Μ. ᾿Αλεξάνδρου.		
Β´ αἰώνας (200–100)	146.	῾Υποταγὴ τῆς ῾Ελλάδας στοὺς Ρωμαίους.	146.	Καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνας.

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΩΣ ΤΟΝ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟ

1. ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
31 π.Χ.–69μ.Χ.

Αὔγουστος	31π.Χ. – 14μ.Χ.
Τιβέριος	14– 37
Καλιγούλας	37– 41
Κλαύδιος	41– 54
Νέρων	54– 68
Ὄθων	69
Βιτέλλιος	69

2. ΟΙ ΦΛΑΒΙΟΙ
(69 – 96)

Βεσπασιανός	69– 79
Τίτος	79– 81
Δομιτιανὸς	81– 96

3. ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ
(96 – 192)

Νέρβας	96– 98
Τραϊανός	98–117
Ἀδριανός	117–138
Ἀντωνίνος	138–161
Μάρκος Αὐρήλιος	161–180
Κόμμοδος	180–192

4. ΑΦΡΙΚΑΝΟΙ ΚΑΙ ΣΥΡΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ
(193–235)

Σεπτίμιος Σεβῆρος	193–211
Καρακάλλας	211–217
Ἐλαγάβαλος	218–222
Ἀλέξανδρος Σεβῆρος	222–235

5. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ (235–270)

Μαξιμιανὸς ἀπὸ τὴ Θράκη	
Γορδιανὸς Α΄	
Γορδιανὸς Β΄	235–238
Γορδιανὸς Γ΄	238–244
Φίλιππος ὁ Ἄραβας	244–249
Δέκιος	249–251
Βαλεριανός	253–260
Γαλλιηνός	260–268
Κλαύδιος Β΄	268–270

6. ΙΛΛΥΡΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ
(270–305)

Αὐρηλιανός	270–275
Τάκιτος	275–276
Πρόβος	276–282
Κάρος	282–284
Διοκλητιανός	284–305

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ
ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γύρω στὸ 1700	Πρώτη κάθοδος τῶν Ἰταλιωτῶν (ἐποχὴ ὀρείχαλκου).
» 1000	Δεύτερη κάθοδος Ἰταλιωτῶν στὴν Ἰταλία (ἐποχὴ σιδήρου).
» 950	Οἱ Τυρρηνοὶ φτάνουν στὴν Ἰταλία.
» 753	(Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση) χτίζεται ἡ Ρώμη.
» 752–509	Περίοδος βασιλείας στὴ Ρώμη.

Ε΄ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

509 Ἔξωση τῶν βασιλιάδων (σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση).
493 Δημαρχία.
450 Δωδεκάδελτος.

Δ΄ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

395 Ἅλωση τῶν Βηίων.
387 Οἱ Γαλάτες κυριεύουν τὴ Ρώμη.
338 Ἡ Ρώμη κυριαρχεῖ στὸ Λάτιο.
300 Πολιτικὴ ἐξίσωση πατρικίων καὶ πληβείων.

Γ΄ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

272	Ἡ Ρώμη κυριαρχεῖ στὴν Ἰταλία.
264 – 241	Α΄Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
241 – 218	Ἀνακωχὴ ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὴν Καρχηδόνα.
237 – 221	Οἱ Καρχηδόνιοι κυριεύουν τὴν Ἰσπανία.
218 – 201	Β΄Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
216	Κάννες.
212	Οἱ Ρωμαῖοι κυριεύουν τὶς Συρακοῦσες. Θάνατος τοῦ Ἀρχιμήδη.
202	Μάχη στὴ Ζάμα.
201	Εἰρήνη Ρώμης καὶ Καρχηδόνας.

Β΄ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

200–197 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Φιλίππου Ε΄τῆς Μακεδονίας.
192–190 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Ἀντίοχου Γ΄τῆς Συρίας.

171–168 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Περσέα.
149–146 Γ´ Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
148 Ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας.
146 Ὑποταγή τῆς Ἑλλάδας. Καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνας.
133 Δημαρχία Τιβέριου Γράκχου.
123–122 Δημαρχία Γάϊου Γράκχου.
111–105 Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Ἰουγούρθα.
102–101 Ὁ Μάριος ἐξοντώνει τοὺς Κίμβρους καὶ τοὺς Τεύτονες.

Α´ ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

90 – 88 Συμμαχικὸς πόλεμος.
88 – 84 Α´ Μιθριδατικὸς πόλεμος.
82 – 79 Δικτατορία τοῦ Σύλλα.
73 – 63 Β´ Μιθριδατικὸς πόλεμος.
67 Πόλεμος ἐναντίον τῶν πειρατῶν.
63 Ὑπατεία τοῦ Κικέρωνα.Συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα.
60 Πρώτη Τριανδρία.
58 – 51 Κατάκτηση τῆς Γαλατίας ἀπὸ τὸν Καίσαρα.
48 Μάχη στὰ Φάρσαλα. Θάνατος τοῦ Πομπηΐου.
46 Ὁ Καίσαρας γίνεται δικτάτορας.
44 Δολοφονία τοῦ Καίσαρα.
43 Δεύτερη Τριανδρία.
41 Μάχη στοὺς Φιλίππους.
31 Ναυμαχία στὸ Ἄκτιο. Ὁ Ὀκταβιανὸς γίνεται κύριος τοῦ κράτους.

Α´ ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

31 π.Χ. – 14 μ.Χ. Βασιλεία τοῦ Αὐγούστου.
14 – 37 Τιβέριος.
37 – 41 Καλιγούλας.
41 – 54 Κλαύδιος.
54 – 68 Νέρων.
68 – 69 Γάλβας–Ὄθων–Βιτέλλιος.
69 – 79 Βεσπασιανός.
70 Ἅλωση καὶ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ.
79 – 81 Τίτος.
79 Ἔκρηξη τοῦ Βεζούβιου. Καταστροφὴ τῆς Πομπηΐας.
81 – 96 Δομιτιανός.
96 – 98 Νέρβας.
98 – 117 Τραϊανός.

Β΄ ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

117 – 139 ᾿Αδριανός
138 – 161 ᾿Αντωνίνος.
161 – 180 Μάρκος Αὐρήλιος.
180 – 192 Κόμμοδος.
193 – 211 Σεπτίμιος Σεβῆρος.

Γ΄ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

211 – 217 Καρακάλλας.
212 Διάταγμα τοῦ Καρακάλλα. ᾿Επέκταση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη σὲ ὅλους τοὺς ὑπηκόους.
218 – 222 ᾿Ελαγάβαλος.
222 – 235 ᾿Αλέξανδρος Σεβῆρος.
235 – 268 Περίοδος στρατιωτικῆς ἀναρχίας.
249 Διωγμὸς τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὸ Δέκιο.
270 – 275 Αὐρηλιανός.
272 Καταστροφὴ του Κράτους τῆς Παλμύρας.
284 – 305 Διοκλητιανός.
292 Τετραρχία.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ἀετὸς ρωμαϊκός: ἀργυρὸς ἀετὸς πάνω σὲ δόρυ· εἶναι λάβαρο τῆς ρωμαϊκῆς λεγεώνας.

ἀπελεύθερος: δοῦλος ποὺ μὲ τὰ χρήματά του ἢ ἀπὸ εὔνοια τοῦ κυρίου του ἀπέκτησε τὴν ἐλευθερία του.

ἀπαραβίαστος: εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐναντίον του δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμοποιήσουμε βία. Ἀπαραβίαστοι ἦσαν οἱ δήμαρχοι τῆς Ρώμης.

αὐτοκράτορας: μὲ τὴ λέξη αὐτὴ ἀποδίδεται στὰ ἑλληνικὰ ὁ τίτλος τοῦ Αὐγούστου Ἰμπέρατορ καὶ σημαίνει, ὅπως καὶ στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, τὸν ἄρχοντα μὲ τὰ ἀπεριόριστα δικαιώματα.

βασιλικὴ στοά: εὐρύχωρη ὀρθογώνια αἴθουσα συγκεντρώσεων, ποὺ μὲ κιονοστοιχίες χωρίζεται σὲ κεντρικὸ καὶ πλάγια κλίτη.

γραικύλος: ὑποκοροστικὸ τοῦ Γραικός, λέγεται μὲ περιφρονητικὴ διάθεση γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τά: ἐλαφρός, ἀλαζονικός.

γραφειοκρατία: διοικητικὸ σύστημα, ὅπου οἱ δημόσιες καὶ ἰδιωτικὲς ὑποθέσεις συγκεντρώνονται σὲ ὑπεύθυνα γραφεῖα, γιὰ νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ τακτοποιηθοῦν.

ἐπίλεκτος ἱππέας: στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχε σῶμα διαλεχτῶν ἱππέων, ποὺ ἀποστέλλονταν στὶς ἐπαρχίες γιὰ διάφορες δημόσιες ἀνάγκες.

Ἰουλία γενιά: γενιὰ ρωμαϊκή, ποὺ θεωρεῖ γενάρχη της τὸν Ἴουλο, γιὸ τοῦ ἥρωα τῆς Τροίας Αἰνεία.

κονίστρα: χῶρος τῆς ἀρχαίας παλαίστρας καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀμφιθεάτρου καλυμμένος μὲ ἄμμο, ὅπου ἀγωνίζονταν οἱ παλαιστὲς καὶ οἱ μονομάχοι.

πραιτοριανοί: σωματοφύλακες τοῦ πραίτορα (στρατηγοῦ). Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ φρουρὰ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ παλατιοῦ του.

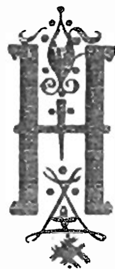
Ε. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ – ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΠΟ ΤΟΝ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ
ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

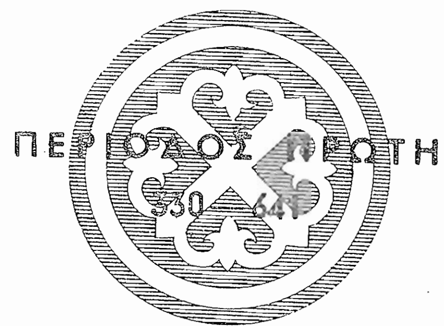

περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸ 330 μ.χ. ὡς τὸ 1453 μ.χ. ὀνομάζεται *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, γιατὶ τὸ κέντρο τῆς νέας αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἱδρύθηκε στὴ θέση τοῦ Βυζαντίου, τῆς ἀρχαίας ἀποικίας τῶν Μεγαρέων.

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ περίοδος εἶναι τὸ ἴδιο ἔνδοξη μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐποχὴ καὶ ἔχει παγκόσμια σημασία. Τὸ Βυζάντιο, μὲ τοὺς χιλιόχρονους ἀγῶνες του, προφύλαξε τὴ Δύση ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, διέσωσε τὸν κλασσικὸ πολιτισμό, ἀγάπησε τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα καὶ διέδωσε τὸ χριστιανισμὸ στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή.

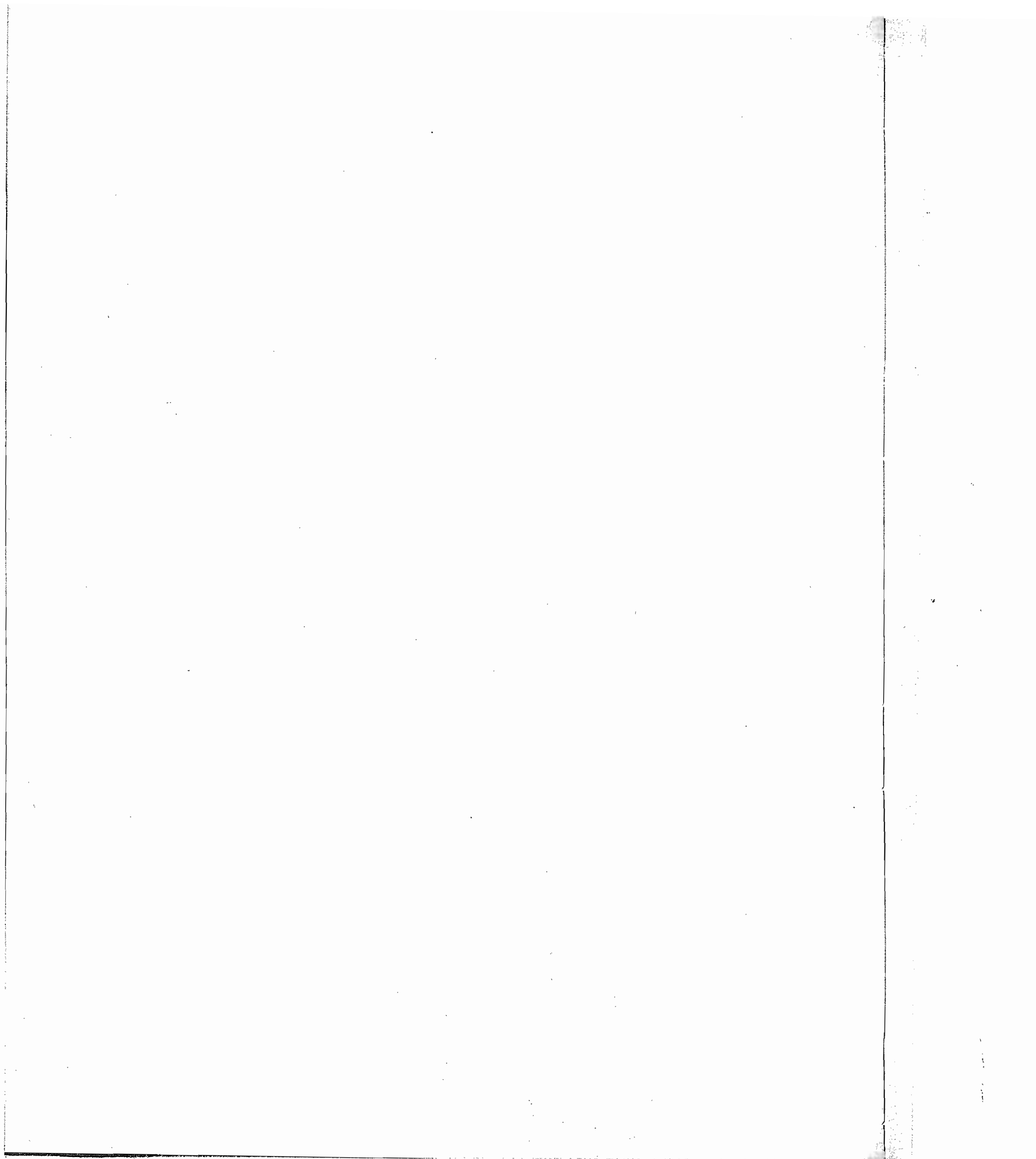
Τὴ βυζαντινὴ ἱστορία τὴ διαιροῦμε σὲ τρεῖς περιόδους: α) 330 – 641, β) 641 – 1204 καὶ γ) 1204 – 1453. Στὴν πρώτη περίοδο ὁ ἀρχαῖος κόσμος συγκρούεται μὲ τὸ χριστιανικό, ὁ ὁποῖος τελικὰ διαμορφώνεται καὶ ἐπικρατεῖ. Ἡ δεύτερη περίοδος (641 –1204) εἶναι ἡ κυρίως βυζαντινή, γιατὶ τότε τὸ κράτος ἀποκτᾶ ὁμοιογένεια, γίνεται δηλαδὴ ἑλληνικὸ καὶ ἀποκλειστικὰ ὀρθόδοξο. Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα παίρνει, σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις, τὴ θέση τῆς λατινικῆς καὶ τὴ διοίκηση τοῦ κράτους τὴν ἀναλαμβάνουν Ἕλληνες. Στὴν τρίτη περίοδο (1204 – 1453) ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καταλύεται ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204) καί, ὅταν ἱδρύεται καὶ πάλι (1261), ἔχει πολὺ μικρὴ ἔκταση καὶ εἶναι ἀδύνατη πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

330 — 641

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

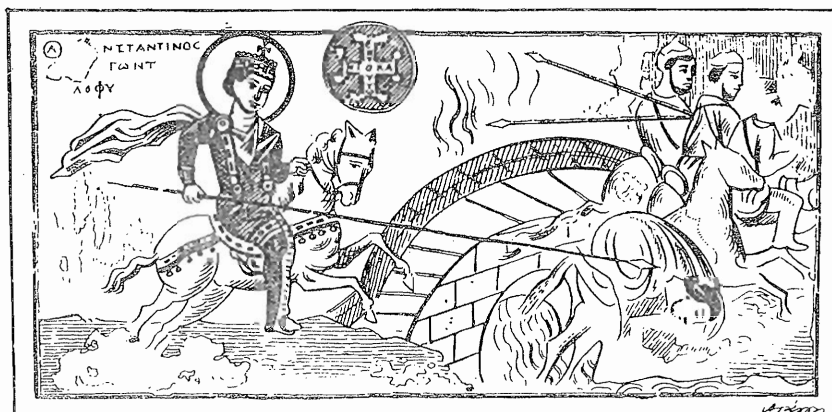
1. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306 – 337)

ὸν 3ο αἰώνα μ.χ. ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία βάδιζε πρὸς τὴν καταστροφή, γιατὶ οἱ βάρβαροι εἶχαν διασπάσει τὰ σύνορά της καὶ εἶχαν εἰσβάλει στὰ ἐδάφη της, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐπικρατοῦσε ἀναρχία, ἐξαιτίας τῶν φιλονικιῶν καὶ τῆς ἀνικανότητας τῶν αὐτοκρατόρων.

Τὴν κατάρρευση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τὴ σταμάτησαν μερικοὶ αὐτοκράτορες ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία, οἱ *Ἰλλυριοὶ* αὐτοκράτορες, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους σπουδαιότερος ἦταν ὁ Διοκλητιανὸς (284 – 305 μ.χ.). Αὐτός, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα μέτρα ποὺ πῆρε, καθιέρωσε καὶ νέο διοικητικὸ σύστημα, τὴν *τετραρχία*. Χώρισε δηλαδὴ τὸ κράτος σὲ τέσσερα τμήματα, τὰ ὁποῖα κυβερνοῦσαν τέσσερεις ἄρχοντες, οἱ δύο μὲ τὸν τίτλο τοῦ αὐγούστου καὶ οἱ ἄλλοι δύο μὲ τὸν τίτλο τοῦ καίσαρα. Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ ἐφάρμοσε, γιατὶ κατάλαβε ὅτι ἕνας ἄρχοντας, ὁ αὐτοκράτορας, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ διοικήσει τὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος. Ὁ Διοκλητιανὸς κυβερνοῦσε τὴν Ἀνατολὴ μὲ ἕδρα τὴ Νικομήδεια τῆς Βιθυνίας, ὁ Μαξιμιανὸς τὴ Δύση μὲ ἕδρα τὸ Μιλάνο, ὁ καίσαρας Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς τὴ Γαλατία μὲ ἕδρα τὰ Τρέβιρα καὶ ὁ ἄλλος καίσαρας, ὁ Γαλέριος, τὴ Βαλκανικὴ μὲ ἕδρα τὸ Σίρμιο τῆς Σερβίας.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανός, κουρασμένος ἀπὸ τὴ διοίκηση, ἀποσύρθηκε καὶ τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ Μαξιμιανός. Τότε οἱ καίσαρες ἔγιναν αὐτοκράτορες καὶ προσέλαβαν δύο ἄλλους καίσαρες, τὸ Μαξιμίνο καὶ τὸ Σεβῆρο. Ἕνα χρόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν παραίτηση τοῦ Διοκλητιανοῦ, στὴν αὐτοκρατορία ἐπικράτησε ἀναρχία. Στὴ Δύση πέθανε ὁ Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Γαλατίας ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸ γιό του, Κωνσταντῖνο.

1 ʽΟ Μέγας Κωνσταντῖνος
(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰ., Παρίσι, ʼΕθνικὴ Βιβλιοθήκη)

ʽΟ Κωνσταντῖνος γεννήθηκε ἀπὸ μητέρα χριστιανή, τὴν ʽΕλένη, τὸ 273. Μεγάλωσε μέσα στὴ ζωὴ τοῦ στρατοπέδου, πῆρε μέρος σὲ πολλὲς ἐκστρατεῖες καὶ ἔφτασε στὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. ʽΟ στρατὸς τὸν ἀγάπησε πολὺ καί, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, τὸν ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα.

Ταυτόχρονα εἶχαν ἀναγορευθεῖ κι ἄλλοι αὐτοκράτορες, ὥστε τὸ 306 ὑπῆρχαν συνολικὰ ἕξι στὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Μαξέντιος, ὁ Μαξιμιανός, ὁ Μαξιμῖνος, ὁ Σεβῆρος καὶ ὁ Γαλέριος. Μετὰ τὸ θάνατο τῶν τριῶν ἀπ' αὐτοὺς ἔμειναν δύο στὴ Δύση, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος, καὶ δύο στὴν ʼΑνατολή, ὁ Μαξιμῖνος καὶ ὁ Λικίνιος, ποὺ διαδέχτηκε τὸ Γαλέριο.

Οἱ τέσσερεις αὐτοὶ αὐτοκράτορες γρήγορα συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Στὴ Δύση κυριάρχησε ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ νίκησε στὴ Μουλβία γέφυρα τοῦ Τίβερη (312) τὸ Μαξέντιο, ποὺ πνίγηκε στὸν ποταμό. Ἕνα χρόνο ἀργότερα (313), ὁ Λικίνιος νίκησε τὸν ἀντίπαλό του Μαξιμίνο καὶ κυριάρχησε στὴν ʼΑνατολή. Ἔμειναν λοιπὸν δύο αὐτοκράτορες, ὁ Κωνσταντῖνος στὴ Δύση καὶ ὁ Λικίνιος στὴν ʼΑνατολὴ καὶ ὁ τελευταῖος παντρεύτηκε τὴν ἀδερφὴ τοῦ πρώτου. Παρὰ τὴ συγγένειά τους ὅμως δὲν ἄργησαν νὰ συγκρουστοῦν (323). ʽΟ Λικίνιος νικήθηκε, αἰχμαλωτίστηκε καὶ σκοτώθηκε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἔμεινε μόνος κύριος τῆς αὐτοκρατορίας.

ʽΟ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σπάνιες στρατιωτικές του ἀρε-

τές, εἶχε καὶ πολιτικὰ προσόντα, ποὺ τὸν ἀνάδειξαν μεγάλη προσωπικότητα. Τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς βασιλείας του ἦταν ἡ ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ κράτους, καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὴν παλιὰ Ρώμη στὴ νέα Ρώμη, ποὺ ὀνομάστηκε *Κωνσταντινούπολη*.

Ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια ὁ Κωνσταντῖνος συμπαθοῦσε τοὺς χριστιανούς, γιατὶ ἀπὸ τὴ μητέρα του εἶχε γνωρίσει τὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη, μὲ τὴ διορατικότητά του, εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου τὴν εἶχαν κερδίσει οἱ χριστιανοί, ποὺ ἀποτελοῦσαν καὶ τὸ μεγαλύτεο μέρος τοῦ στρατοῦ του, ἐνῶ τὸ στρατὸ τοῦ Μαξεντίου τὸν ἀποτελοῦσαν ἐθνικοὶ (εἰδωλολάτρες). Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐνῶ βάδιζε ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου, εἶδε στὸν οὐρανὸ ἕνα φωτεινὸ σταυρὸ μὲ τὶς λέξεις *ἐν τούτῳ νίκα* καὶ ἔβαλε τὶς λέξεις αὐτὲς μαζὶ μὲ τὸ μονόγραμμα Χ στὴ σημαία του, προτρέποντας ἔτσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀγωνίζονται ἡρωϊκά.

Ἕνα χρόνο μετὰ τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου ὁ Κωνσταντῖνος, ἔχοντας σύμφωνο καὶ τὸ Λικίνιο, ἐξέδωσε (313) διάταγμα ἀνεξιθρησκείας, τὸ γνωστὸ ὡς *διάταγμα τῶν Μεδιολάνων*, μὲ τὸ ὁποῖο παραχώρησε στοὺς χριστιανοὺς καὶ στοὺς εἰδωλολάτρες τὴν ἐλευθερία νὰ λατρεύουν τὸ θεὸ τῆς ἐκλογῆς τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀποκαταστάθηκε ἀπόλυτη

2. Ἡ Ἁγία Ἑλένη βρίσκει τὸν Τίμιο Σταυρο
(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰ., Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)

ἐλευθερία καὶ ἰσότητα ὅλων τῶν θρησκειῶν. Σὲ νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ποὺ κόπηκε τὸ 315, παράλληλα μὲ τὸν εἰδωλολατρικὸ θεὸ Ἥλιο εἰκονίζεται καὶ ὁ χριστιανικὸς σταυρός. Ὅταν ἀργότερα ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε μονοκράτορας, εὐνόησε ἀκόμη περισσότερο τὸ χριστιανισμό, χωρὶς νὰ καταδιώξει τοὺς εἰδωλολάτρες, καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του βαφτίστηκε (337). Κράτησε ὅμως, σ' ὅλη του τὴ ζωή, τὸν τίτλο τοῦ μεγάλου ποντίφικα.

Ἀνάλογη μὲ τὴν ὀρθὴ πολιτική ποὺ ἀκολούθησε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἦταν καὶ ἡ ἔξοχη δραστηριότητά του στὸν τομέα τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἄμυνας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων αὐξήθηκε καὶ οἱ ὑπηρεσίες χωρίστηκαν σὲ τέσσερεις μεγάλους κλάδους. Ὅλα βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ αὐτοκράτορα καὶ οἱ ἐξουσίες συγκεντρώθηκαν στὰ χέρια του. Τὴν ἐποχὴ δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου τὸ πολίτευμα ἔγινε *ἀπόλυτη μοναρχία*, ἐνῶ ἡ σύγκλητος, οἱ ὕπατοι καὶ τὰ ἄλλα ἀξιώματα παραμερίστηκαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος σταμάτησε τὴ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορα μὲ ἀγάλματα καὶ θυσίες στοὺς εἰδωλολατρικοὺς ναούς, διατήρησε ὅμως, καὶ μάλιστα ἔκανε πιὸ ἔντονο, τὸν ἱερατικὸ χαρακτήρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ οἱ ὑπήκοοί του ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν προσκυνοῦν. Θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀντιπρόσωπο τοῦ θεοῦ πάνω στὴ γῆ, ἔδινε σὲ κάθε του πράξη ἱερὸ χαρακτήρα καὶ ἐπενέβαινε σ' ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησίας, παίρνοντας μέρος στὰ συμβούλια τῶν ἐπισκόπων, σὰν νὰ ἦταν ἕνας ἀπ' αὐτούς.

Γιὰ τὴν καλύτερη διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Κωνσταντῖνος αὔξησε τὸν ἀριθμό τους σὲ 90 (ἀργότερα σὲ 120) καὶ χώρισε τὴν πολιτικὴ ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ ἐξουσία. Ἐπίσης μείωσε τὴ βαριὰ φορολογία. Ἔκανε ἀκόμη κοινωφελῆ ἔργα καὶ μὲ τὰ ἐξαιρετικὰ κυβερνητικά του προσόντα ἀναδιοργάνωσε τὸ ἀπέραντο κράτος του.

Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ ζωὴ τῶν ὑπηκόων του καὶ νὰ διατηρήσει τὴν εἰρήνη, μεγάλωσε τὴν ἀριθμητικὴ δύναμη τοῦ στρατοῦ του, ὁ ὁποῖος βρισκόταν διαρκῶς σὲ κίνηση καὶ μποροῦσε ἔτσι νὰ φτάνει ἀμέσως στὸ σημεῖο τῶν συνόρων, ὅπου παρουσιαζόταν κίνδυνος. Στὴν ἐποχή του ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας ἔφτανε τὶς 500.000 καὶ ἦταν, στὸ μεγαλύτερο μέρος του, *μισθοφορικός*. Ξένοι, ὅπως οἱ Γερμανοί, πῆραν σημαντικὲς θέσεις στὸ στρατὸ καὶ σιγὰ σιγὰ ἀναμείχτηκαν καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας, γεγονὸς ποὺ εἶχε σοβαρὲς συνέπειες.

Στὰ σύνορα τοῦ κράτους ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκατέστησε στρατιῶτες

μὲ τὶς οἰκογένειές τους, ἀφοῦ τοὺς παραχώρησε κτήματα γιὰ νὰ τὰ καλλιεργοῦν, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς κινδύνους ἀμέσως μόλις παρουσιάζονταν. Γιὰ νὰ βελτιώσει τὴν ἄμυνα, στρατολόγησε τοὺς βαρβάρους τῶν συνόρων καὶ σχημάτισε εἰδικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα μὲ προθυμία ὑπηρετοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία. Τοὺς βαρβάρους αὐτοὺς τῶν συνόρων οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς ὀνόμαζαν *συμμάχους*.

Ὕστερα ἀπὸ βασιλεία τριάντα χρόνων ὁ Κωνσταντῖνος πέθανε (337), ἀφοῦ ὑποστήριξε ἰδιαίτερα τὸ χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος ἐπικράτησε ὁριστικά. Οἱ ἐθνικοὶ ἱστορικοὶ χρησιμοποίησαν πολλὲς ὑβριστικὲς ἐκφράσεις ἐναντίον του, ἡ ἐκκλησία ὅμως τὸν ἀνακήρυξε *ἰσαπόστολο* καὶ τὸν κατέταξε, ὅπως καὶ τὴ μητέρα του Ἑλένη, μεταξὺ τῶν ἁγίων. Ἐπίσης ἡ ἱστορία τὸν ὀνόμασε *Μέγα*, γιατὶ πραγματικὰ ἀναδείχτηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Μὲ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἑλληνισμὸς ἐνισχύθηκε καὶ σιγὰ σιγὰ τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας πῆρε ἑλληνικὸ χαρακτήρα.

2. Ἡ κτίση τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ μεταφέρει τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους του στὴν Ἀνατολή. Πρῶτα πρῶτα, πολὺ λίγο συμπαθοῦσε τὴν Ρώμη, ποὺ ἦταν κέντρο τῆς εἰδωλολατρίας καὶ διατηροῦσε τὴν ἀνάμνηση τοῦ παλιοῦ πολιτεύματος. Ἰδιαίτερα, ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη του κατὰ τοῦ Λικινίου, σχημάτισε τὴν πεποίθηση, ὅτι τὸ μέλλον ἀνῆκε στοὺς χριστιανούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι βρίσκονταν στὴν Ἀνατολή. Ἀκόμη ὁ Κωνσταντῖνος διαπίστωσε ὅτι ἡ Ρώμη ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ Δούναβη καὶ τὶς ἐπαρχίες τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἦταν εὔκολο νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἀπ' ἐκεῖ οἱ ἐχθροὶ τοῦ κράτους, Γότθοι καὶ Πέρσες, ποὺ τὶς ἀπειλοῦσαν.

Πρόσεξε ἀκόμη ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἐξαιρετικὴ γεωγραφικὴ θέση ὅπου πρὶν ἀπὸ χίλια χρόνια οἱ Μεγαρεῖς μὲ τὸν Βύζαντα εἶχαν κτίσει τὴν ἀποικία, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ (οἰκιστῆ)* της. Ἡ θέση αὐτή, στὴν ΝΑ ἄκρη τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἦταν ἀπὸ κάθε ἄποψη τὸ φυσικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀνταποκρινόταν ἀπόλυτα στὶς νέες ἀνάγκες της.

Οἱ ἐργασίες γιὰ τὴν οἰκοδόμηση ἄρχισαν τὸ 326 καί, σύμφωνα μὲ τὰ πολεοδομικὰ σχέδια τῆς ἐποχῆς, κατασκευάστηκαν ἀνάκτορα, ἀγορές, ἱππόδρομος, στοές, ἐκκλησίες, λουτρά, ὑδραγωγεῖα κ.ἄ. Γιὰ νὰ διακοσμήσει τὴ νέα πρωτεύουσα, μετέφερε ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ Ρώμη, ὡραῖα ἔργα τέχνης.

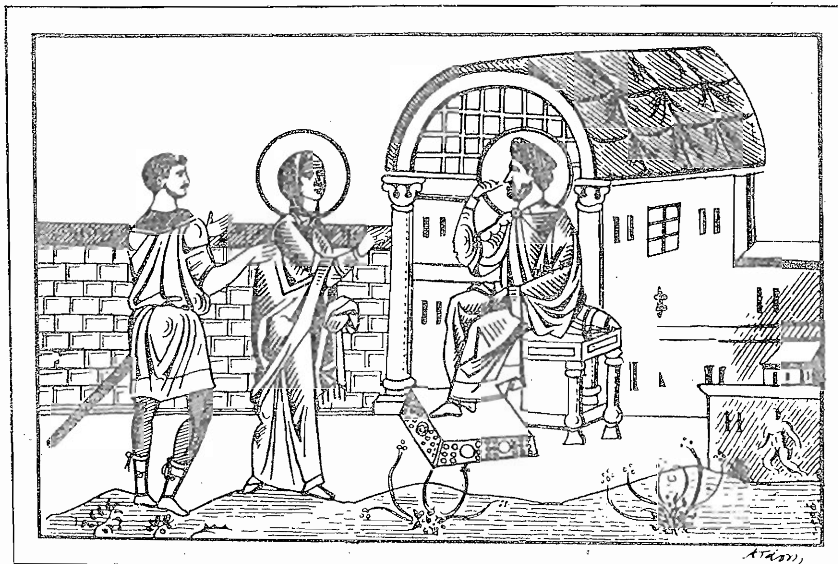
Στὶς 11 Μαΐου τοῦ 330 ἔγιναν ἐπίσημα τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ της, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ συνήθεια. Ὁ Κωνσταντῖνος ὀχύρωσε τὴν πόλη μὲ ἰσχυρὸ τεῖχος, ὅπως ἔκαναν καὶ οἱ αὐτοκράτορες ποὺ τὸν διαδέχτηκαν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ Κωνσταντινούπολη μπόρεσε νὰ διαγράψει μιὰ μακραίωνη ἱστορικὴ πορεία καὶ νὰ ἀντιμετωπίσει νικηφόρα, 11 ὁλόκληρους αἰῶνες, κάθε λογῆς ἐπιδρομεῖς.

3. Κωνστάντιος (337 – 361) καὶ Ἰουλιανὸς (361 – 363)

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μοίρασε τὸ κράτος του στοὺς τρεῖς γιούς του καὶ στοὺς δύο ἀνεψιούς του, ποὺ ἦρθαν σὲ σύγκρουση μεταξύ τους. Ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κωνστάντιος ἐξόντωσε ὅλα τὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας καὶ ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας. Διασώθηκαν μόνο δύο ἐξάδερφοί του, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, τοὺς ὁποίους ὁ Κωνστάντιος περιόρισε σὲ μοναστήρι καὶ τοὺς ἐπιτηροῦσε αὐστηρά.

Στὸ ἐσωτερικὸ ὁ Κωνστάντιος προκάλεσε θρησκευτικὲς ταραχές, γιατὶ ὑποστήριξε τοὺς ἀρειανούς, στὸ ἐξωτερικὸ ὅμως εἶχε ἐπιτυχίες καθὼς νίκησε τοὺς *Σαρμάτες** στὸ Δούναβη καὶ τοὺς *Πέρσες* στὴ Μεσοποταμία. Ἐναντίον τῶν *Ἀλαμανῶν**, στὴ Δύση, ἔστειλε τὸν ἐξάδερφό του Ἰουλιανό, ποὺ τοὺς νίκησε καὶ τοὺς ἀπώθησε, φανερώνοντας ἔτσι μεγάλα στρατιωτικὰ προσόντα. Ὁ φιλύποπτος Κωνστάντιος προσπάθησε νὰ λιγοστέψει τὸ στρατὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐπειδὴ φοβόταν τὴ δύναμή του, ἀλλὰ ἦταν πιὰ ἀργά· ὁ στρατὸς ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα τὸν Ἰουλιανό. Ἀπειλήθηκε τότε ἐμφύλιος πόλεμος, ἀλλὰ ὁ Κωνστάντιος πέθανε, ἐνῶ βάδιζε ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ ὁ τελευταῖος ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους (361).

Ὁ νέος αὐτοκράτορας εἶχε σπουδάσει στὴν Ἀθήνα ἑλληνικὴ φιλοσοφία, γιὰ τὴν ὁποία αἰσθανόταν βαθὺ θαυμασμὸ καὶ ἀγάπη. Μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο, προσπάθησε νὰ κάνει καὶ πάλι τὴν εἰδωλολατρεία

3. Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης
(Μικρογραφία τοῦ 10ου αἰ., Ρώμη, Βατικανὴ Βιβλιοθήκη)

ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ἀνοίγοντας τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ καταδιώκοντας τοὺς χριστιανούς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νόμιζε πὼς θὰ ξανάρχιζε ἡ καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν καλῶν τεχνῶν, ποὺ τὸν εἶχαν γοητέψει μὲ τὴν ὀμορφιά τους.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Ἰουλιανοῦ γιὰ τὴν ἀρχαία σοφία τὸν ἐμπόδισε νὰ διακρίνει τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ καταλάβει ὅτι ἡ ἀρχαία θρησκεία, μὲ τοὺς ὀλύμπιους θεούς, εἶχε ὁριστικὰ πεθάνει. Μὲ τὴν προσπάθειά του νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰδωλολατρεία προκάλεσε τὴν ὀργὴ τῶν χριστιανῶν, ποὺ τὸν ὀνόμασαν *ἀποστάτη* καὶ *παραβάτη*.

Στοὺς τομεῖς τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς χώρας ὁ Ἰουλιανὸς ἀναδείχτηκε ἐξαίρετος αὐτοκράτορας, πραγματοποιώντας σημαντικὲς οἰκονομίες καὶ περιορίζοντας τὶς δαπάνες. Ἐπιχείρησε, τέλος, πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, στὸν ὁποῖο πληγώθηκε βαριὰ καὶ πέθανε (363). Λέγεται ὅτι, λίγο πρὶν πεθάνει, πῆρε αἷμα ἀπὸ τὸ τραῦμα του καὶ στρέφοντας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸν οὐρανὸ εἶπε: «νενίκηκάς με, Ναζωραῖε». Μετὰ ἀπ' αὐτὸν κανένας αὐτοκράτορας δὲν ἐπιχείρησε νὰ ἐπαναφέρει τὴν εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἐπικράτησε ὁριστικά.

4. Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379 – 395)

Ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς τὴν ἄνοδο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου στὸ θρόνο (379) βασίλεψαν κατὰ σειρὰ ὁ Ἰοβιανός, ὁ Βαλεντινιανὸς καὶ ὁ Γρατιανός.

Ὅταν βασίλευε ὁ Βαλεντινιανός, τὴ διοίκηση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας τὴν εἶχε ὁ ἀδερφός του Βάλης (364 – 378). Τὸ Βαλεντινιανὸ τὸν διαδέχτηκε, μετὰ τὸ θάνατό του, ὁ γιός του *Γρατιανός* (375 – 383), ποὺ διόρισε αὔγουστο στὸ ἀνατολικὸ κράτος τὸ στρατηγὸ *Θεοδόσιο*. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου ἐξασφαλίστηκε ὁριστικὰ ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ, γιατὶ αὐτὸς πῆρε μέτρα ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρείας, ἔκλεισε τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ ἐξέδωσε αὐστηρὰ διατάγματα ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν. Τελευταῖο χτύπημα ἐναντίον τῆς ἀρχαίας θρησκείας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ κατάργηση τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων (394).

Ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Γρατιανοῦ στὸ Λούγδουνο (Λυών), ὁ Θεοδόσιος ἐπικράτησε καὶ στὴ Δύση καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴ διακυβέρνηση ὁλόκληρου τοῦ κράτους, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ. Στὰ 15 χρόνια τῆς βασιλείας του ἔδειξε σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ προσόντα, κατέπνιξε τὶς ἐπαναστάσεις, ποὺ ἐκδηλώθηκαν ἐναντίον του, ρύθμισε τὸ διοικητικὸ σύστημα καὶ χειρίστηκε μὲ ἐπιδεξιότητα τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς χώρας. Ἰδιαίτερα φρόντισε γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν συνόρων, καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διοργάνωσε ἰσχυρὸ στρατό. Δίκαια λοιπὸν ὀνομάστηκε «Θεοδόσιος ὁ Μέγας» καὶ θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ἰσάξιος μὲ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, γιατὶ καὶ οἱ δύο εἶναι ἱδρυτὲς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ θεμελιωτὲς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Κατακρίνεται μόνο ὁ ἀπότομος χαρακτήρας τοῦ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ φόνο λίγων μισθοφόρων ἀξιωματικῶν στὴ Θεσσαλονίκη, διέταξε τὴ σφαγὴ τῶν Θεσσαλονικέων, ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸν Ἱππόδρομο. Βρῆκαν τότε τὸ θάνατο πάνω ἀπὸ 7.000 ἄνθρωποι. Ὅμως, ὅταν ἀργότερα ὁ Θεοδόσιος βρέθηκε στὸ Μεδιόλανο (Μιλάνο) καὶ πῆγε στὴν ἐκκλησία γιὰ νὰ κοινωνήσει, ὁ ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος τοῦ ἀπαγόρευσε τὴ θεία κοινωνία καὶ ὁ αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νὰ μετανοήσει δημόσια.

Ὁ Θεοδόσιος πέθανε τὸ 395 στὸ Μιλάνο, ἀφοῦ εἶχε μοιράσει τὸ κράτος του στοὺς δύο γιούς του, τὸν *Ἀρκάδιο* καὶ τὸν *Ὀνώριο*. Ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτοὺς πῆρε τὴν *Ἀνατολὴ* (Ρουμανία, Μακεδονία, Ἀσία,

4. Ὁ Μέγας Θεοδόσιος μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸ
(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰ., Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)

Πόντο, Αἴγυπτο), ἐνῶ ὁ δεύτερος τὴ *Δύση* (Ἰταλία, Ἀφρική, Γαλλία, Ἰσπανία καὶ Ἀγγλία).

Ἡ διαίρεση αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ τελευταία, γιατὶ ἀπὸ τότε τὸ δυτικὸ καὶ τὸ ἀνατολικὸ κράτος δὲν ξαναενώθηκαν πιά. Τὸ δυτικὸ δέχεται τὶς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων καὶ τελικὰ καταλύεται, ἐνῶ τὸ ἀνατολικό, ποὺ διατηρεῖται 1000 ἀκόμη χρόνια καὶ διαδραματίζει σπουδαῖο ρόλο στὴν παγκόσμια ἱστορία, γίνεται χριστιανικὸ καὶ ἑλληνικὸ καὶ μὲ τὴ νέα του μορφὴ ὀνομάζεται *βυζαντινό κράτος*. Γι' αὐτὸ οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ δέχονται ὡς ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας τὸ ἔτος 395 καὶ ὄχι τὸ ἔτος ποὺ κτίστηκε ἡ Κωνσταντινούπολη (330). Ἀκόμη τὸ 395 τελειώνει καὶ ἡ προβυζαντινὴ περίοδος, ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ τελευταία περίοδος τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Γενικὰ ὁ 4ος αἰώνας μ.χ. εἶναι σταθμὸς στὴν παγκόσμια ἱστορία, γιατὶ ὁ χριστιανισμὸς νίκησε τελικά, ἀφοῦ ἡ ἰσχυρὴ προσωπικότητα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τοῦ ἔδωσε τὴν ἐλευθερία νὰ διδάξει καὶ νὰ ἐφαρμόσει τὴ διδασκαλία του. Μὲ τὴν ἄλλη μεγάλη προσωπικότητα, τὸ Μ. Θεοδόσιο, θριαμβεύει ὁριστικά, διαμορφώνει τὰ δόγματά του μὲ τὶς συνόδους καὶ

ἐνισχύεται οἰκονομικὰ γιὰ τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο του. Ἡ νίκη τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι τὸ μεγαλύτερο γεγονὸς τοῦ 4ου αἰώνα καὶ ἔχει κοσμοϊστορικὴ σημασία.

5. Οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου. Τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος (395 – 457)

Οἱ γιοὶ τοῦ Θεοδοσίου ἀποδείχτηκαν τελείως ἀνίκανοι νὰ κυβερνήσουν τὸ κράτος. Ὁ *Ἀρκάδιος* ἦταν 18 ἐτῶν, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, καὶ τὸν ἐπιτρόπευε ὁ *Εὐτρόπιος*, ἕνας διεφθαρμένος ἄνθρωπος, ποὺ εἶχε κατορθώσει μὲ μηχανορραφίες νὰ ἀνεβεῖ στὰ ἀνώτατα τιμητικὰ ἀξιώματα τοῦ Βυζαντίου. Σύμφωνα μὲ τὸν ἱστορικὸ Ζώσιμο, ὁ Εὐτρόπιος «ἐκυρίευεν Ἀρκαδίου καθάπερ βοσκήματος». Ἀκόμη, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἐπιρροή του, ἔδωσε στὸν Ἀρκάδιο ὡς σύζυγο τὴν *Εὐδοξία*, κόρη Γερμανοῦ στρατηγοῦ. Ὅμως τὰ πολλὰ λάθη, οἱ παρανομίες καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ ἔκαναν τὸν Εὐτρόπιο τόσο μισητό, ὥστε καὶ ἡ ἴδια ἡ Εὐδοξία θεώρησε φρόνιμο νὰ μὴ τὸν εὐνοεῖ. Ἀργότερα ὁ Εὐτρόπιος καταδικάστηκε σὲ θάνατο σὰν προδότης καὶ ἡ μεγάλη περιουσία του δημεύτηκε.

Στὴν περίοδο αὐτὴ τὸ Βυζαντινὸ κράτος δοκιμάστηκε ἀπὸ ἐπιδρομὲς Γότθων καὶ Οὔννων. Εὐτυχῶς ὅμως τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου ἕνας πολὺ ἱκανὸς πολιτικός, ὁ *Ἀνθέμιος*, πῆρε στὰ χέρια του τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους καὶ κατόρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ἐπιδεξιότητα τοὺς ἐπιδρομεῖς.

Τὸν Ἀρκάδιο τὸν διαδέχτηκε ὁ ἑπτάχρονος γιός του *Θεοδόσιος Β΄ ὁ Μικρὸς* (408 – 450). Ὁ Ἀνθέμιος, ἐπίτροπός του ὡς τὸ 414, ἀνέλαβε νὰ κατασκευάσει στὴν Κωνσταντινούπολη νέο τεῖχος, μεγαλύτερο, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ περιλάβει ὅλο τὸν αὐξημένο πληθυσμό της.

Γενικὰ ὁ Ἀνθέμιος διοίκησε μὲ πολλὴ σύνεση καὶ ἱκανότητα, γι' αὐτὸ εἶχε μεγάλες ἐπιτυχίες καὶ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικό. Δημιούργησε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὴ Δύση καὶ μὲ τὴν Περσία, νίκησε τοὺς Οὔννους, ποὺ κατοικοῦσαν πάνω ἀπὸ τὸν Δούναβη καὶ ὀργάνωσε περιπολίες πλοίων στὸν ποταμό, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴ διάβασή του ἀπὸ τοὺς Οὔννους καὶ τοὺς Γερμανούς. Ἂν αὐτὸ τὸ ὡραῖο μέτρο τὸ διατηροῦσαν καὶ στὸ μέλλον, θὰ μποροῦσε ν' ἀπαλλαγεῖ ἡ βαλκανικὴ χερσόνησος, καὶ ἰδιαίτερα ἡ Ἑλλάδα, ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς διαφόρων λαῶν καὶ τὶς καταστροφὲς ποὺ προκάλεσαν. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν τὶς μεγάλες πολιτικὲς ἱκανότητες τοῦ Ἀνθεμίου, ποὺ διοίκησε μὲ ἐπιτυχία τὸ κράτος 10 χρόνια.

Τὸ 414, ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὴ σύγκλητο, ἀνακηρύχτηκε αὐγούστα ἡ ἀδερφὴ τοῦ αὐτοκράτορα *Πουλχερία*, ποὺ ἦταν γυναίκα προικισμένη μὲ πολιτικὸ νοῦ καὶ γι' αὐτὸ πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὴ διοίκηση τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ ἦταν πολὺ φιλόδοξη, ἔστρεψε τὴν προσοχὴ τοῦ ἀδερφοῦ της στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, στὴν ἱππασία καὶ στὴ ζωγραφική, ὥστε νὰ μὴν ἐνδιαφερθεῖ ποτὲ αὐτὸς γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Φρόντισε ἀκόμη νὰ τοῦ δώσει σύζυγο τὴν κόρη τοῦ φιλόσοφου Λεοντίου, *Ἀθηναΐδα*, γυναίκα πολὺ μορφωμένη, ποὺ ἔγινε χριστιανή, ὀνομάστηκε *Εὐδοκία* καὶ διακρίθηκε γιὰ τὴν εὐσέβειά της.

Ἡ Εὐδοκία ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση μὲ τὴν μόρφωση καὶ τὴν εὐφυΐα της καὶ ἔγινε ἐξαιρετικὴ προσωπικότητα μὲ τὴ συμβολή της στὴν ἵδρυση τῆς μεγάλης σχολῆς τοῦ Πανδιδακτηρίου στὴν Κωνσταντινούπολη (425), ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ νομικά, διδάσκονταν καὶ ἡ ρητορική, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα. Ἡ ἴδια πρωτοστάτησε καὶ στὴν ἐκλογὴ ἱκανῶν δασκάλων. Ἡ Εὐδοξία ἦταν περήφανη γιὰ τὴν ἑλληνική της καταγωγή, ἔγραψε στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ εὐνόησε κάθε πνευματικὴ κίνηση, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐπικράτηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

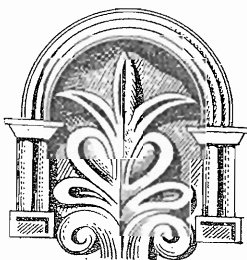
Πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς της ἡ Εὐδοκία ἀφοσιώθηκε σὲ φιλανθρωπικὰ ἔργα, τόσο στὴν Κωνσταντινούπολη ὅσο καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα, τὰ ὁποῖα ἐπισκέφτηκε δύο φορές. Μοίρασε βοηθήματα σὲ φτωχοὺς καὶ φυλακισμένους, ἐλευθέρωσε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἔδωσε πολλὰ χρήματα σὲ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια. Ἐπειδὴ ὅμως δημιουργήθηκε δυσαρέσκεια ἀνάμεσα στὴν Πουλχερία, τὴν Εὐδοκία καὶ τὸ Θεοδόσιο, ἡ εὐσεβὴς Εὐδοκία κατέφυγε στὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου καὶ πέθανε.

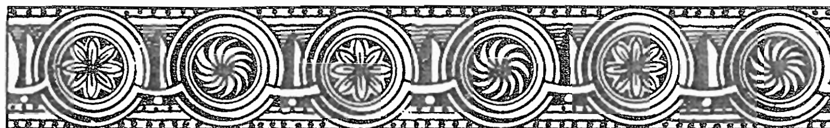
Εἶναι εὐτύχημα ὅτι, στὴν διάρκεια τῆς μακρόχρονης βασιλείας τοῦ ἀνίκανου Θεοδοσίου Β΄, δὲν ἔγιναν σημαντικὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα. Ἀντίθετα, τὸ δυτικὸ κράτος πάθαινε, στὴν ἴδια περίοδο, μεγάλες καταστροφὲς ἀπὸ τὶς εἰσβολὲς τῶν Γερμανῶν.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοδοσίου, ἡ Πουλχερία παντρεύτηκε τὸ *Μαρκιανό*, ἄνθρωπο ἔμπειρο στὰ πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικά, ὁ ὁποῖος ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας καὶ εἶναι ἴσως ὁ πρῶτος ποὺ πῆρε τὸ στέμμα ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πατριάρχη. Αὐτὸ τὸ ἐπιδίωξε ὁ ἴδιος ὁ Μαρκιανός, γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει τὴ συνεργασία κράτους – ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ἡ εὐλογία συντέλεσε ὥστε νὰ γίνει τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα ἱερό. Ἀπὸ τότε ἐπικράτησε αὐτὸ τὸ ἔθιμο, ποὺ ἔδωσε στὴν ἐκκλησία μεγάλη δύναμη. Πολὺ ἀργότερα (9ος αἰ.) καθιερώθηκε καὶ ἡ «χρῖσις», ἱεροτελεστία ποὺ ἔσβηνε, κατὰ κάποιο τρόπο, τὶς προηγούμενες ἁμαρτίες τοῦ αὐτοκράτορα.

῾Ο Μαρκιανὸς (450 – 457), μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς Πουλχερίας, κυβέρνησε μὲ σύνεση καὶ θάρρος. Αὐτὸ τὸ φανερώνει πολὺ καλὰ ἡ στάση του ἀπέναντι στοὺς Οὔννους, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνει λόγος στὸ ἑπόμενο κεφάλαιο. Τὸ 453 πέθανε ἡ Πουλχερία, ἀφοῦ μοίρασε τὴν περιουσία της στὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα. Δικό της κτίσμα ἦταν ὁ περίφημος ναὸς τῶν Βλαχερνῶν.

῾Ο Μαρκιανὸς βασίλεψε τρία ἀκόμη χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τῆς Πουλχερίας, καὶ συνέχισε τὴ φιλανθρωπική της δράση. Γι' αὐτὸ ἡ ἐκκλησία τοὺς ὀνόμασε καὶ τοὺς δύο ἁγίους καὶ τοὺς γιορτάζει στὶς 17 Φεβρουαρίου. ῾Ο Μαρκιανὸς ὅμως δὲν πρόσεξε τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς καὶ ἄφησε τὸ θρόνο χωρὶς διάδοχο. Τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐκμεταλλεύτηκε ὁ πανίσχυρος στρατηγὸς τῆς ᾿Ανατολῆς ῎Ασπαρ, γερμανικῆς καταγωγῆς, καὶ προώθησε στὸ θρόνο τὸν ἀξιωματικὸ Λέοντα τὸν Θράκα, γιατὶ νόμιζε πὼς θὰ τὸν εἶχε τυφλὸ ὄργανό του. ῾Ο Μαρκιανὸς ἦταν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας τοῦ Θεοδοσίου.

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

6. Οἱ Οὖννοι

τὴ διάρκεια τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰώνα, βάρβαροι λαοὶ εἰσχωροῦσαν εἰρηνικὰ ἢ ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὶς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ δημιουργοῦσαν ἀναστάτωση.

Οἱ Γερμανοὶ (Βησιγότθοι), σὲ μικρὲς ἢ μεγάλες ὁμάδες, ἄρχισαν ἀργὰ κι ἀθόρυβα νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ Δούναβη στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, γιατὶ γνώριζαν ὅτι θὰ ἔβρισκαν ἀσφάλεια, τάξη καὶ εὐημερία καὶ γιατὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνηση τοὺς παραχωροῦσε πρόθυμα ἐκτάσεις γῆς γιὰ νὰ τὶς καλλιεργοῦν. Οἱ κυριότερες αἰτίες τῆς μετακινήσεως τῶν γερμανικῶν λαῶν ἦταν ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τους, ἡ ἀνεπάρκεια καλλιεργήσιμης γῆς καὶ ἡ πίεση τῶν Οὔννων καὶ τῶν συμμάχων τους, Ὀστρογότθων.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρβάρων, ποὺ μετακινοῦνταν στὸ ἀνατολικὸ κράτος, αὐξήθηκε τόσο πολύ, ὥστε ἄρχισε νὰ προκαλεῖ φόβους. Μάλιστα, ἡ μεγάλη εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν *(Ὀστρογότθων)* τὸν 5ο αἰώνα στὸ δυτικὸ κράτος προκάλεσε τὴν ὁριστική του διάλυση, μὲ συνέπεια νὰ δημιουργηθεῖ ἀναστάτωση καὶ νὰ ἐπικρατήσει προσωρινὰ βαρβαρότητα στὴ Δύση.

Παράλληλα μὲ τοὺς Γερμανούς, εἰσβάλλουν στὴν Εὐρώπη καὶ Ἀσιάτες (πρῶτα *οἱ Οὖννοι*), ποὺ σταματοῦν τὴ διείσδυση τῶν Γερμανῶν στὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ προκαλοῦν μεγάλες καταστροφές. Ἡ ἐξάπλωση τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀσιατῶν στὴν Εὐρώπη ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία. Αὐτὴ τὴν περίοδο τὴν ὀνομάζουμε στὴν ἱστορία *μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν*.

Οἱ Οὖννοι, συγγενεῖς τῶν Τούρκων, ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς στέππες τῆς Ἀσίας, προχώρησαν στὴν Εὐρώπη καὶ τὴ νότια Ρωσία καὶ ἦρθαν σὲ

ἐπαφὴ μὲ τοὺς Γερμανούς. Οἱ Οὖννοι ἔγιναν φοβεροί, γιατὶ εἶχαν πολὺ καλὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ ἱκανοὺς ἀρχηγούς, ποὺ διακρίνονταν στὶς μάχες. Καθὼς προχωροῦσαν πρὸς τὴ δύση, ὑπέταξαν καὶ πῆραν μαζί τους πολλοὺς Γερμανούς, ἀναμείχτηκαν μ' αὐτοὺς καὶ ἔμαθαν τὴ γερμανικὴ γλώσσα. Ἀφοῦ ὑπέταξαν τοὺς γερμανικοὺς λαοὺς ποὺ κατοικοῦσαν στὶς περιοχὲς τῆς σημερινῆς νότιας Ρωσίας, ἅπλωσαν τὸ κράτος τους ὡς τὸν Καύκασο, τὸ Δούναβη καὶ τὴν Οὐγγαρία. Μετὰ τὸ 430 ὅμως ἄρχισαν νὰ γίνονται ἐπικίνδυνοι στὴν ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία, ποὺ τοὺς πλήρωνε κάθε χρόνο πολλὰ χρήματα (στοὺς Οὔννους), γιὰ νὰ ἀποφεύγει τὶς ἐπιδρομές τους.

Ὁ πιὸ σημαντικὸς ἡγεμόνας τῶν Οὔννων ἦταν ὁ Ἀττίλας (435 – 453), ὁ ὁποῖος ἀνάγκασε τὴν κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διπλασιάσει τὸ ποσὸ ποὺ πλήρωνε κάθε χρόνο. Παραβιάζοντας ὅμως τὴ συμφωνία, ἔκανε φοβερὲς ἐπιδρομὲς στὶς περιοχὲς νότια ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μετέβαλε 70 πόλεις σὲ ἐρείπια. Ἂν καὶ ἦταν ἀγράμματος, κατόρθωσε νὰ κυβερνᾶ πολὺ καλὰ τὸ κράτος του, ποὺ ἁπλωνόταν ἀπὸ τὸν ποταμὸ Δὸν* ὡς τὸ Ρῆνο. Ἦταν πονηρὸς διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς μὲ μεγάλη διορατικότητα, τρομερὸς πολεμιστὴς καὶ ὑπερβολικὰ σκληρός, γι' αὐτὸ οἱ ἐπιδρομές του προκαλοῦσαν φριχτὲς καταστροφές.

Οἱ Οὖννοι, λαὸς ἄγριος καὶ πολεμικός, ζοῦσαν μόνο ἀπὸ τὰ λάφυρα τοῦ πολέμου καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κατοικοῦν σὲ πόλεις οὔτε νὰ καλλιεργοῦν τὴ γῆ. Γι' αὐτὸ ἔκαναν συνέχεια ἐπιδρομὲς στὴ Βαλκανικὴ καὶ λεηλατοῦσαν μὲ ἀγριότητα τὶς πόλεις τοῦ Βυζαντίου, ἂν καὶ ἔπαιρναν ἀπ' αὐτὸ χρήματα. Καινούργιες διαπραγματεύσεις ἄρχισαν πάλι ἀνάμεσα στὸν Ἀττίλα καὶ τὸ Βυζάντιο. Ὁ κίνδυνος ἦταν πολὺ σοβαρὸς καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ ξεσπάσει, ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμή, μεγαλύτερη καταστροφή. Τότε ὅμως (450) ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανὸς ἀρνήθηκε μὲ θάρρος νὰ πληρώσει φόρο στὸν Ἀττίλα, γιατὶ εἶχε ἐξακριβωμένες πληροφορίες ὅτι οἱ Οὖννοι ἑτοιμάζονταν νὰ κάνουν ἐπιδρομὴ στὴ Δύση. Πραγματικά, τὸ 451, ὁ Ἀττίλας, μὲ πολυάριθμο στρατό, εἰσέβαλε στὴ Γαλλία σκοτώνοντας καὶ καταστρέφοντας.

Τότε ὁ Ἀέτιος, ἱκανότατος στρατηγὸς καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Δύσης Βαλεντιανοῦ Γ΄, κινήθηκε μὲ πολὺ στρατὸ ἐναντίον τοῦ Ἀττίλα. Ἡ τρομερὴ σύγκρουση ἔγινε στὰ *Καταλαυνικὰ πεδία* **(Chalons sur Marne)** ὅπου σκοτώθηκαν 160.000 πολεμιστές. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίφημη *μάχη τῶν ἐθνῶν* (451), στὴν ὁποία κέρδισε τὴν νίκη ἡ ἱκανότητα τοῦ

᾿Αέτιου καὶ ἡ γενναιότητα τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων καὶ ὁ ᾿Αττίλας ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει, διατηρώντας ὅμως ἀκόμη ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ του.

Τὸν ἑπόμενο χρόνο ὁ ᾿Αττίλας εἰσέβαλε στὴν ᾿Ιταλία καὶ κατέλαβε τὴν *᾿Ακυληΐα*, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας τρομαγμένοι κατέφυγαν στὰ νησάκια ποὺ βρίσκονται στὸ βάθος τῆς ᾿Αδριατικῆς καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ τὴν Βενετία (452). ῾Ο ᾿Αττίλας λεηλάτησε τὴ βόρειο ᾿Ιταλία καὶ ἦταν ἕτοιμος νὰ προχωρήσει ἐναντίον τῆς Ρώμης, ἀλλὰ ὁ πάπας *Λέων ὁ Μέγας* καὶ ἄλλες προσωπικότητες κατόρθωσαν νὰ τὸν μεταπείσουν, δίνοντάς του πολλὰ δῶρα. ῞Υστερα ἀπὸ λίγο ὁ ᾿Αττίλας πέθανε (453) καὶ τὸ κράτος τῶν Οὕννων διαλύθηκε.

7. Οἱ Γερμανοὶ

᾿Εκτὸς ἀπὸ τοὺς Οὕννους, ἄλλη μεγάλη ὁμοεθνία εἶναι οἱ Γερμανοί, γνωστοὶ ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία γιὰ τοὺς ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Οἱ Γερμανοὶ κατεῖχαν ὁλόκληρη τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, τὴν ᾿Ολλανδία καὶ τὴ Σκανδιναβικὴ χερσόνησο καὶ τὸν 4ο αἰώνα ἁπλώθηκαν ὡς τὸν Εὔξεινο Πόντο, ἀπὸ ὅπου ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὸ Αἰγαῖο. Οἱ κυριότεροι γερμανικοὶ λαοὶ εἶναι οἱ *Βησιγότθοι*, οἱ *᾿Οστρογότθοι*, οἱ *Βάνδαλοι*, οἱ *Λομβαρδοί*, οἱ *Σάξονες* καὶ οἱ *Φράγκοι*.

῞Οταν ἔγινε ἡ πρώτη ἐπιδρομὴ τῶν Οὕννων, οἱ Βησιγότθοι μετακινήθηκαν καὶ προχώρησαν δυτικότερα, πέρασαν τὸν Δούναβη καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ *Μοισία* (σημερινὴ Βουλγαρία) ὡς *σύμμαχοι* τοῦ αὐτοκράτορα, στὸν ὁποῖο παραχωροῦσαν στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες μὲ ἀντάλλαγμα γῆ καὶ στέγη. Δὲν ἄργησαν ὅμως νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ ὁ αὐτοκράτορας *Βάλης* (364 – 378), ποὺ συγκρούστηκε μαζί τους στὶς πεδιάδες τῆς ᾿Αδριανουπόλεως, νικήθηκε καὶ κάηκε μέσα στὴ σκηνή του (378). ῾Ο Μ. Θεοδόσιος κατόρθωσε, μὲ δραστήριες ἐνέργειες νὰ ἡσυχάσει τοὺς Βησιγότθους ἀλλά, μετὰ τὸ θάνατό του (395), οἱ ἐπιδρομὲς ἄρχισαν καὶ πάλι.

῾Ο νεαρὸς ἡγεμόνας τῶν Βησιγότθων, ὁ περιβόητος *᾿Αλάριχος*, εἰσέβαλε ὁρμητικὰ στὴ Μακεδονία καὶ λεηλάτησε τὴ Θράκη καὶ τὴν κεντρικὴ ῾Ελλάδα, γιατὶ ὁ *Γερόντιος*, ποὺ ἀναφέρεται ὡς στρατηγὸς τῆς ῾Ελλάδας, δὲν πρόβαλε σοβαρὴ ἀντίσταση. Τὴν ᾿Αθήνα τὴ σεβάστηκε ὁ ᾿Αλάριχος, γιατὶ οἱ ᾿Αθηναῖοι τοῦ πρόσφεραν διάφορα δῶρα. Πολλοὶ ἀρχαῖοι ναοὶ ὅμως, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Δήμητρας στὴν ᾿Ελευσίνα, καταστράφηκαν μὲ τὴν ὑποκίνηση τῶν φανατικῶν ἀρειανῶν μοναχῶν, ποὺ ἀκολουθοῦσαν

τὸν ᾿Αλάριχο. ῾Ο χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθεῖ στοὺς Γότθους ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα καὶ ὁ *Οὐλφίλας*, ποὺ καταγόταν ἀπ᾿ τὴ Μ. ᾿Ασία, εἶχε μεταφράσει τὴν ῾Αγία Γραφὴ στὴ γοτθικὴ γλώσσα.

᾿Απὸ τὴ Στερεὰ ῾Ελλάδα ὁ ᾿Αλάριχος κατέβηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Σπάρτη, ὅπου σκέφτηκε νὰ ἐγκατασταθεῖ. Τὸ Βυζάντιο, ἀπασχολημένο μὲ τοὺς Οὔννους, δὲν κινήθηκε γιὰ νὰ τὸν χτυπήσει στὴν κατάλληλη στιγμή. ῏Ηρθε τότε ἀπὸ τὴ Δύση ὁ στρατηγὸς *Στιλίχων* μὲ πολὺ στρατὸ καὶ περικύκλωσε τοὺς Βησιγότθους κοντὰ στὸ ὄρος Φολόη τῆς ᾿Αρκαδίας (396). Προτίμησε ὅμως νὰ συνεννοηθεῖ μαζί τους καὶ δέχτηκε νὰ τοὺς ἀφήσει νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο.

Γιὰ μερικὰ χρόνια ἀκόμη οἱ Γότθοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μὲ ἐπαναστάσεις καὶ ἔγιναν τόσο δυνατοί, ὥστε νὰ ἀνατρέπουν καὶ ὑπουργοὺς στὴν Κωνσταντινούπολη. ῾Η ἀλαζονεία τοῦ ᾿Αλάριχου τὸν ἔσπρωξε περισσότερο πρὸς τὴ Δύση. ῎Εκανε πολλὲς εἰσβολὲς στὴν ᾿Ιταλία καὶ τελικὰ νικήθηκε ἀπὸ τὸν Στιλίχωνα (402).

῞Οταν ἀργότερα δολοφονήθηκε ὁ Στιλίχων, ὁ ᾿Αλάριχος συνέχισε τὶς ἐπιδρομές του καὶ ἔφτασε ὡς τὴ Ρώμη, τὴν ὁποία λεηλάτησαν φοβερὰ οἱ στρατιῶτες του τρεῖς ὁλόκληρες μέρες (410). ῞Υστερα ἀπὸ λίγο ὅμως ὁ ᾿Αλάριχος πέθανε καὶ ὁ διάδοχός του *᾿Ατάουλφος* ἔφυγε ἀπὸ τὴν ᾿Ιταλία καὶ πῆγε στὴ νότια Γαλλία, ὅπου ἵδρυσε τὸ νέο θησιγοτθικὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὴν Τουλούζη. Αὐτὸ ἁπλώθηκε ἀργότερα πρὸς τὴν ᾿Ισπανία καὶ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ὁ κίνδυνος τῶν Βησιγότθων, ποὺ εἶχε ἀπειλήσει τόσα χρόνια τὴν ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία.

῎Αλλοι Γερμανοί, οἱ *Βάνδαλοι*, πιὸ τολμηροὶ ἀπ᾿ ὅλους, πέρασαν τὸ Ρῆνο, κατέβηκαν στὴν ᾿Ισπανία καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὶς νότιες περιοχές της. ῎Εχοντας ἕναν πολὺ ἱκανὸ ἀρχηγό, τὸν *Γιζέριχο* (429 – 476), πέρασαν τὸν πορθμὸ τοῦ Γιβραλτὰρ καὶ πῆγαν στὴν ᾿Αφρική, τὴν ὁποία κατέλαβαν ὕστερα ἀπὸ μακρόχρονους ἀγῶνες. ῾Ο Γιζέριχος ἔκανε πρωτεύουσά του τὴν Καρχηδόνα, δημιούργησε στόλο καὶ ἄρχισε πειρατικὲς ἐπιδρομὲς φτάνοντας ὡς τὴν ῾Ελλάδα.

Τὸ Βυζάντιο ἔστειλε ἐναντίον του τὸ στρατηγὸ *῎Ασπαρ*, ποὺ δὲν κατόρθωσε τίποτε. Τὸ 455 ὁ Γιζέριχος ἦρθε μὲ μεγάλο πειρατικὸ στόλο στὴν ᾿Ιταλία καὶ κατέλαβε τὴ Ρώμη, τὴν ὁποία λεηλατοῦσαν οἱ στρατιῶτες του δύο ἑβδομάδες καταστρέφοντας μὲ ἀγριότητα τὰ ἔργα τέχνης. ᾿Απὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ προέρχεται ἡ λέξη *βανδαλισμός*.

Οἱ ἐπιδρομὲς αὐτὲς τῶν Βησιγότθων καὶ τῶν Βανδάλων προκάλεσαν πολλὲς καταστροφὲς στὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ποὺ εἶχε περιοριστεῖ

Ι. Χάρτης τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ 476 μ.Χ.

οὐσιαστικὰ μόνο στὴν Ἰταλία, ἐνῶ τὸ ἀνατολικὸ ἔμεινε ἄθικτο.

Τὰ γερμανικὰ κράτη τῶν *Βησιγότθων*, τῶν *Βουργουνδίων* καὶ τῶν *Φράγκων* ἀντικατέστησαν τὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία στὴ Γαλλία, οἱ *Βάνδαλοι* στὴν Ἀφρικὴ καὶ τέλος στὴν Ἰταλία οἱ *Ὀστρογότθοι*, δηλαδὴ οἱ Ἀνατολικοὶ Γότθοι. Αὐτοὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀττίλα, ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Οὕννων, καὶ ἄρχισαν τὶς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἀναγκάστηκε νὰ δέχεται πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς σὲ δημόσιες θέσεις, νὰ τοὺς παραχωρεῖ κτήματα κι ἀκόμη νὰ τοὺς δίνει χρήματα, γιὰ νὰ μὴ κάνουν ἐπιδρομές. Πολλὲς φορὲς πάλι ἡ κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσπαθοῦσε νὰ ὑποκινήσει ἐμφύλιο πόλεμο ἀνάμεσα στοὺς ἀρχηγοὺς τῶν γοτθικῶν φυλῶν ἢ τοὺς ἔδινε τιμητικοὺς τίτλους, ὅπως τοῦ ὑπάτου κ.ἄ., ποὺ τόσο ἄρεζαν στοὺς βαρβάρους.

Ὁ *Θευδέριχος* ὁ νεώτερος ἕνωσε ὅλους τοὺς Ὀστρογότθους ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου καί, ἀφοῦ λεηλάτησε τὴ Μακεδονία, ἀπείλησε τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη. Τελικὰ ἀποσύρθηκε, ἀφοῦ τοῦ δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ ὑπάτου. Ὕστερα στράφηκε πρὸς τὴ Δύση καὶ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ὁριστικὰ ὁ κίνδυνος τῶν Ὀστρογότθων.

Στὸ μεταξὺ νέα γερμανικὰ στίφη κατέβηκαν, τὸ 476, στὴν Ἰταλία καὶ ὁ ἀρχηγός τους *Ὀδόακρος* ζήτησε καὶ πέτυχε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ τὸν ἀναγνωρίσει ὡς *πατρίκιο*, *ἐπίτροπό* του καὶ διοικητὴ τῆς Ἰταλίας. Ἔτσι καταλύθηκε τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, τὸ 476.

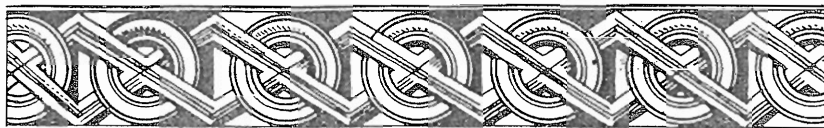
Ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια (488), τὸ Βυζάντιο ἔδωσε ἐντολὴ στὸν ἀρχηγὸ τῶν Ὀστρογότθων Θευδέριχο νὰ καταλάβει τὴν Ἰταλία καὶ νὰ διώξει τὸν Ὀδόακρο. Ὁ Θευδέριχος, ποὺ ἡ τιμητικὴ αὐτὴ ἐντολὴ ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντά του, βιάστηκε νὰ τὴν ἐκτελέσει. Ὁ ἀγώνας ἦταν σκληρὸς καὶ οἱ δύο φοβεροὶ Γερμανοί, Θευδέριχος καὶ Ὀδόακρος, πολέμησαν μεταξύ τους τέσσερα ὁλόκληρα χρόνια, προκαλώντας μεγάλες καταστροφὲς στὴν Ἰταλία. Τέλος ὁ Θευδέριχος ἐξόντωσε μὲ δόλο τὸν Ὀδόακρο καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ Βυζάντιο *ρήξ*, δηλαδὴ βασιλιάς, ὅλων τῶν Γερμανῶν τῆς Ἰταλίας.

Ὅταν κυριάρχησε στὴν Ἰταλία ὁ Θευδέριχος, ποὺ ἦταν τόσο φοβερὸς στὶς ἐπιδρομές του, ἐπέβαλε τὸ ρωμαϊκὸ νόμο, κυβέρνησε μὲ σιδερένια πειθαρχία καὶ φέρθηκε μὲ πολὺ σεβασμὸ στοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους, δηλαδὴ τοὺς Ρωμαίους. Ἔκτισε τὸ ἀνάκτορό του στὴ Ραβέννα, ποὺ ἦταν ἀσφαλισμένη, γιατὶ γύρω της ὑπῆρχαν ἕλη, καὶ εἶχε γίνει ἕδρα τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀνωρίου. Ἐπειδή, ὅταν ἦταν νέος, εἶχε μείνει

πολλὰ χρόνια ὡς ὅμηρος στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἶχε πάρει ἑλληνικὴ ἀνατροφή, ὑποστήριξε τὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα. Στὰ χρόνια ποὺ βασίλεψε ὁ Θευδέριχος ἡ Ἰταλία ἄρχισε νὰ συνέρχεται, τὰ χωράφια καλλιεργήθηκαν καὶ πάλι καὶ ἐπικράτησε εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια.

Μὲ τὴ θαυμαστὴ ὁρμὴ ποὺ εἶχαν οἱ Γερμανοὶ τὸν 4ο καὶ τὸν 5ο αἰώνα κατόρθωσαν νὰ καταλάβουν τὴν Ἰταλία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἰσπανία καὶ τὴ Βορειοδυτικὴ Ἀφρικὴ καὶ νὰ τρομοκρατήσουν τὴ Μεσόγειο. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀποδείχτηκε ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἱκανότητα τῶν Γερμανῶν, γιατὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, ὡς σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου, ἔφτασαν σὲ ἀνώτατα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα.

Ἂν καὶ οἱ Γερμανοὶ εἶχαν τόσο μεγάλη κατακτητικὴ ὁρμή, ἀφομοιώθηκαν ἀργότερα μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν ὑποταγμένων περιοχῶν, ξέχασαν τὴ γλώσσα τους καὶ ἐκλατινίστηκαν. Μὲ τὴ ζωτικότητά τους ὅμως ἐνίσχυσαν τοὺς παλιοὺς πληθυσμούς, ποὺ εἶχαν ἐξαντληθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς καὶ τοὺς πολέμους. Κι ἐνῶ τὸ δυτικὸ κράτος καταλύθηκε καὶ ἡ ἀρχαία Ρώμη καταστρεφόταν, τὰ σύνορα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀπειλήθηκαν μόνο κατὰ διαστήματα καὶ ἡ νέα Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἰσχυρὴ καὶ νὰ δυναμώνει μὲ τὶς πολλὲς νίκες της.

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

8. Οἱ αὐτοκράτορες ὡς τὸν Ἰουστινιανό. (457–527)

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μαρκιανοῦ, ποὺ ἦταν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας τοῦ Θεοδοσίου, ὁ Γερμανὸς ἀρχηγὸς τῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων Ἄσπαρ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸν χιλίαρχο Λέοντα Α΄ ἀπὸ τὴ Θράκη (457 – 474), ποὺ τὸν ἔστεψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης. Ὁ Ἄσπαρ, καθὼς ἦταν ἱκανὸς στρατηγὸς καὶ στηριζόταν στοὺς Γερμανοὺς τοῦ στρατοῦ, συγκέντρωσε στὰ χέρια του μεγάλη πολιτικὴ ἐξουσία. Εἶχε ὅμως πολὺ κακὸ τέλος. Ὁ περήφανος αὐτοκρατορικὸς στόλος, ἡ πρώτη «μεγάλη ἀρμάδα» ποὺ συγκρότησε τὸ βυζαντινὸ κράτος, ὁδηγημένος ἀπὸ ἕναν ἀνάξιο ἀρχηγό, τὸν ἀδερφὸ τῆς αὐτοκράτειρας Βασιλίσκο, καταστράφηκε ἄδοξα στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Βανδάλων τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ ναύαρχος Βασιλίσκος φρόντισε νὰ κρυφτεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὑπεύθυνος γιὰ τὸν κακὸ ἐφοδιασμὸ τοῦ στόλου καί, ἑπομένως, γιὰ τὴ μεγάλη καταστροφὴ θεωρήθηκε ὁ Ἄσπαρ, ποὺ θανατώθηκε μὲ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα.

Ὁ Λέων Α΄ πέθανε τὸ 474 καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ ἑξάχρονος ἐγγονός του Λέων. Αὐτὸς ὅμως πέθανε ξαφνικά, ὕστερα ἀπὸ δέκα μῆνες, καὶ μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς συγκλήτου ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ πατέρας του *Ζήνων* (474 – 491). Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του ἔγινε ἡ ὁριστικὴ κατάλυση τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ ἵδρυση τοῦ ὀστρογοτθικοῦ στὴν Ἰταλία (476 μ.χ.). Τὴν ἴδια ἐποχὴ κάηκε καὶ ἡ μεγάλη βιβλιοθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ζήνωνα ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ *Ἀναστάσιος Α΄* (491 – 518).

Ὁ Ἀναστάσιος ἦταν ὑπάλληλος τῆς συγκλήτου καὶ ὅλοι τὸν ἐκτιμοῦσαν γιὰ τὶς πολλές του ἀρετές. Γι' αὐτό, στὴν τελετὴ τῆς ἀναγορεύ-

σεώς του, ὁ λαὸς τὸν χαιρέτισε φωνάζοντας: « ὡς ἔζησας, οὕτω καὶ βασίλευσον· εὐσεβῶς ἔζησας, εὐσεβῶς βασίλευσον». Κι ἐπειδὴ εἶχαν δημιουργηθεῖ θρησκευτικὲς διαμάχες ἐξαιτίας τῶν αἱρετικῶν, ὁ πατριάρχης ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο νὰ ὑπογράψει πρῶτα ἔγγραφη ὁμολογία ὅτι θὰ διαφυλάξει τὴν ὀρθοδοξία καὶ ὕστερα τὸν ἔστεψε αὐτοκράτορα.

Ἡ πείρα, ἡ πολιτικὴ σύνεση καὶ ἡ ἱκανότητα τοῦ Ἀναστασίου φάνηκαν στοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες. Κατάργησε τὴ βαριὰ φορολογία, τὸ «φόρο χρυσαργύρου», διαχειρίστηκε σωστὰ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ διοίκησε ἔντιμα. Οἰκοδόμησε πολλὰ κτήρια, ὑδραγωγεῖα, λουτρὰ καὶ ὀχυρὰ σὲ πολλὲς πόλεις καὶ ἐξασφάλισε μὲ φρούρια τὰ σύνορα τοῦ κράτους. Γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχτισε τὸ μεγάλο τεῖχος (Ἀναστασιανὸ) ἀπὸ τὴ Σηλυβρία τῆς Προποντίδας ὡς τοὺς Δέρκους στὸν Εὔξεινο, ἐπειδὴ ἕνας νέος ἐχθρός, οἱ Βούλγαροι, συγγενεῖς τῶν Οὔννων, εἶχαν ἀρχίσει νὰ κάνουν ἐπιδρομές.

Ὁ Ἀναστάσιος πέθανε σὲ μεγάλη ἡλικία τὸ 518 χωρὶς νὰ ἔχει ὁρίσει διάδοχο. Ἐκλέχτηκε τότε ἀπὸ τὴ σύγκλητο καὶ τὸ στρατὸ ὁ ἡλικιωμένος ἀξιωματικὸς τῆς Βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰουστῖνος καὶ ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας μὲ τὸ ὄνομα *Ἰουστῖνος Α΄* (518 – 527).

Ὁ Ἰουστῖνος καταγόταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἦταν ἕνας ἁπλὸς χωρικός, ποὺ ἦρθε πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ βρεῖ τὴν τύχη του. Καλὸς καὶ γενναῖος στρατιώτης ἀλλὰ ἀγράμματος, κατόρθωσε ν' ἀνεβεῖ στὸ θρόνο μὲ κάποια σκοτεινὴ μηχανορραφία καὶ νὰ γίνει ἱδρυτὴς δυναστείας. Ὡς αὐτοκράτορας ὁ Ἰουστῖνος ὠφέλησε τὸ κράτος, γιατὶ εἶχε σύμβουλο τὸν ἀνεψιό του Ἰουστινιανό. Ὁ τελευταῖος, παίρνοντας μέρος στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους, ἑτοίμαζε τὴ δική του ἐξουσία καί, γιὰ νὰ γίνει ἀγαπητὸς στὸ λαό, μοίραζε μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ὅπως π.χ. ἔκανε τὴ μέρα ποὺ ἐκλέχτηκε ὕπατος.

Τὸ σπουδαιότερο γεγονὸς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τῆς θρησκευτικῆς ἑνότητας μὲ τὴ Ρώμη (βλ. §21), ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ σχέδιο τῆς ἀνακτήσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους. Στὰ χρόνια αὐτὰ ἄρχισε καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ στοὺς γειτονικοὺς εἰδωλολατρικοὺς λαούς, ποὺ συνεχίστηκε σὲ μεγαλύτερη κλίμακα ἀργότερα, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

9. Ὁ Ἰουστινιανὸς (527 – 565)

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ὁ Ἰουστῖνος ἔστεψε αὐτοκράτορα τὸν ἀνεψιό του Ἰουστινιανό. Αὐτὸς ἀνέβηκε στὸ θρόνο σὲ ἡλικία 45 ἐτῶν (527)

καὶ κυβέρνησε τὸ κράτος περίπου μισὸ αἰώνα, γιατὶ οὐσιαστικὰ εἶχε στὰ χέρια του τὴν ἐξουσία ἀπὸ τὸ 518· ὁ Ἰουστῖνος τυπικὰ μόνο ἦταν αὐτοκράτορας. Στὸ μακροχρόνιο διάστημα τῆς βασιλείας του Ἰουστινιανοῦ ἔγιναν σημαντικὰ γεγονότα, ποὺ εἶναι σταθμοὶ στὴν βυζαντινὴ ἱστορία.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦταν ἐξαιρετικὸς αὐτοκράτορας καὶ τὸ ὄνομά του ἔμεινε ἀθάνατο στὴν ἱστορία. Εἶναι βεβαιωμένο ὅτι στὴν διάρκεια τῆς μακρόχρονης βασιλείας του ἐργαζόταν πολὺ καὶ κοιμόταν ἐλάχιστα, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάστηκε *ἀκοίμητος*.

Ἡ γυναίκα του, ἡ *Θεοδώρα*, τὸν ἐπηρέαζε πάρα πολὺ καὶ σὲ πολλὰ ζητήματα ἐπικρατοῦσε ἡ δική της γνώμη. Διακρίθηκε γιὰ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά της στὰ πολιτικὰ καὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, πράγμα ποὺ τὸ παραδέχονται καὶ οἱ ἐχθροί της. Ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας φρόντιζε τὶς ἀρκοῦδες στὸν ἱππόδρομο καί, ὅταν μικρὴ ἀκόμη ἔχασε τὴ μητέρα της, ἐργάστηκε ὡς χορεύτρια στὸ θέατρο καὶ στὸν ἱππόδρομο. Ὅταν γνώρισε τὸν Ἰουστινιανό, ἀφοσιώθηκε σ' αὐτὸν μὲ εἰλικρίνεια καὶ ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε αὐτοκράτειρα ἔζησε ἀνεπίληπτα. Ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ἀρετὲς καὶ τὰ χαρίσματά της ξεχώριζε ἡ δυνατή της θέληση, ποὺ ἔσωσε τὸ κράτος, ὅταν ἔγινε ἡ στάση τοῦ «Νίκα».

Ὁ Ἰουστινιανὸς φιλοδόξησε νὰ ἱδρύσει καὶ πάλι τὸ ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ κράτος καὶ δὲν τοῦ ἔλειπε οὔτε ἡ ἱκανότητα οὔτε οἱ κατάλληλοι συνεργάτες. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει αὐτὸ θεώρησε σκόπιμο νὰ συμφιλιωθεῖ μὲ τὸν πάπα καὶ νὰ τὸν πάρει μὲ τὸ μέρος του. Ἔτσι, ὅταν ὁ πάπας Ἰωάννης Β΄ ἦρθε νὰ ἐπισκεφτεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἰουστινιανὸς τοῦ ἑτοίμασε θριαμβευτικὴ ὑποδοχή.

Πίστευε ἀκόμη ὁ Ἰουστινιανὸς ὅτι εἶχε ὑποχρέωση ἀπέναντι στὸ θεὸ νὰ καταπολεμήσει τὶς αἱρέσεις καὶ τὴν εἰδωλολατρεία καὶ νὰ διαδώσει τὸ χριστιανισμὸ στοὺς γειτονικοὺς λαούς. Στὶς μέρες του ἔκλεισαν οἱ φιλοσοφικὲς σχολὲς τῶν εἰδωλολατρῶν ποὺ ὑπῆρχαν ἀκόμη στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλα μέρη. Ἡ πολιτικὴ δηλαδὴ τοῦ ἰσχυροῦ Ἰουστινιανοῦ ἦταν νὰ ὑπάρχει *ἕνα κράτος, μία Ἐκκλησία, μία νομοθεσία.*

Μὲ τὴ διπλωματικὴ πολιτικὴ ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Ἰουστινιανὸς στοὺς γειτονικοὺς λαούς, κατόρθωνε νὰ τοὺς βάζει νὰ πολεμοῦν ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει ὅμως αὐτό, ἦταν ἀναγκασμένος νὰ πληρώνει μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ κι ἔτσι οἱ βάρβαροι συνήθισαν νὰ ζητοῦν χρήματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο.

Ἐχθρότητα δημιουργήθηκε ἀνάμεσα στὸν Ἰουστινιανὸ καὶ τὶς φατρίες τοῦ Ἱπποδρόμου, ποὺ ὀνομάζονταν *δῆμοι*. Οἱ δῆμοι ἦταν ὀργανω-

μένοι στὶς διάφορες συνοικίες τῆς πρωτεύουσας, εἶχαν δήμαρχο, δημοτολόγιο, μερικὰ δημοτικὰ καθήκοντα ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινὰ κι ἀκόμη πολιτικὴ δύναμη. Στὸν Ἱππόδρομο εἶχαν ξεχωριστὲς θέσεις καὶ ὑποστήριζαν τοὺς φίλους τους, ποὺ ἀγωνίζονταν. Τὸ ἔθιμο τῶν ἱπποδρομιῶν ἦρθε νωρὶς ἀπὸ τὴ Ρώμη στὴν Κωνσταντινούπολη, ἦταν πολὺ ἀγαπητὸ θέαμα καὶ χιλιάδες λαοῦ παρακολουθοῦσαν τὶς ἱπποδρομίες. Στοὺς ἀγῶνες οἱ δῆμοι παρουσιάζονταν μὲ θάρρος στὸν αὐτοκράτορα, γιὰ νὰ τοῦ ἐκφράσουν τὰ παράπονά τους καὶ πολλὲς φορὲς γιὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσουν τὴ θέλησή τους. Σιγὰ σιγὰ ἔγιναν ἰσχυροὶ πολιτικοὶ παράγοντες καὶ ἡ γνώμη τους στερέωνε τὴν ἐξουσία κάθε νέου αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖο ζητωκραύγαζαν στὸν Ἱππόδρομο.

Ἀνάλογα μὲ τὸ χρῶμα τῆς στολῆς ποὺ φοροῦσαν οἱ ἁρματηλάτες τους ἢ ἀνάλογα μὲ τὸ χρῶμα τῆς σημαίας τους οἱ δῆμοι εἶχαν διάφορα ὀνόματα, ὅπως *Πράσινοι*, *Βένετοι* (γαλάζιοι) κ.ἄ. Συνήθιζαν ἀκόμη νὰ κάνουν λαϊκὰ σατιρικὰ τραγούδια καὶ ἐπίκαιρα πολιτικὰ στιχάκια, μὲ τὰ ὁποῖα κορόϊδευαν ἀνώτερους κρατικοὺς ὑπαλλήλους καὶ πολλὲς φορὲς τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα. Π.χ. γιὰ τὸ Φωκὰ (602 – 610), ποὺ ἀγαποῦσε τὸ ποτὸ καὶ παραμελοῦσε τὰ καθήκοντά του, οἱ Πράσινοι ἔλεγαν στὸν Ἱππόδρομο: «πάλιν τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας».

Πολλὲς φορὲς τὸ κράτος ζητοῦσε τὴ βοήθεια τῶν δήμων γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ἔκτακτες ἀνάγκες, ὅπως ἡ ἀπόκρουση ἐχθρῶν, ἡ γρήγορη ἐπισκευὴ τῶν τειχῶν κ.ἄ.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 532 ἡ κυβέρνηση προσπάθησε νὰ περιορίσει τὶς πολιτικὲς ἐπεμβάσεις. Αὐτὲς ὅμως ἑνώθηκαν καὶ κήρυξαν ἐπανάσταση, ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα *στάση τοῦ Νίκα*, ἀπὸ τὸ σύνθημα τῶν στασιαστῶν «νίκα». Τὰ ἀνάκτορα κινδύνεψαν νὰ καοῦν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ ποὺ ἄναψαν οἱ ἐπαναστάτες. Τότε κάηκαν καὶ πολλὰ δημόσια κτήρια, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὸ *ξενοδοχεῖο τοῦ Σαμψών*, ὅπου ἔβρισκαν ἄσυλο καὶ περιποίηση οἱ ἄποροι ξένοι, χωρὶς νὰ πληρώνουν.

Ἡ κατάσταση γινόταν πολὺ κρίσιμη. Ὁ αὐτοκράτορας, οἱ σύμβουλοί του καὶ ὁ ἴδιος ὁ *Βελισάριος*, δοκιμασμένος στρατηγός, ἦταν ἕτοιμοι νὰ φύγουν. Τότε φάνηκε ἡ ἰσχυρὴ θέληση τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἔσωσε τὸν Ἰουστινιανό, γιατὶ δήλωσε ὅτι δὲν εἶχε καμιὰ διάθεση νὰ φύγει, ἀλλὰ θὰ ἔμενε νὰ πεθάνει σὰν βασίλισσα. Ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας ἔδωσε θάρρος στὸν Ἰουστινιανὸ καὶ ὁ στρατηγὸς Βελισάριος μπόρεσε νὰ καταπνίξει τὴν ἐπανάσταση στὸ αἷμα. Λένε ὅτι 30.000 ἄνθρωποι σκοτώθηκαν στὸν Ἱππόδρομο καὶ στοὺς δρόμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

5. Ὁ Ἰουστινιανὸς Α΄ (527-565) μὲ τὴν ἀκολουθία του
(Μωσαϊκὸ τοῦ 6ου αἰ., Ραβέννα, Ἅγιος Βιτάλιος)

Ἡ νίκη αὐτὴ εἶναι σταθμὸς στὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτεύματος, γιατὶ ἀπὸ τότε ὁ λαὸς καὶ ἡ σύγκλητος ἔπαψαν πιὰ νὰ εἶναι πολιτικοὶ παράγοντες καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔγινε ἀπεριόριστη.

10. Τὸ πολεμικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Στὴ συνέχεια ὁ Ἰουστινιανὸς μπόρεσε ἀνενόχλητος νὰ πραγματοποιήσει τὰ κατακτητικά του σχέδια, νὰ ἱδρύσει δηλαδὴ καὶ πάλι τὴν ἀρχαία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Καὶ πρῶτα στράφηκε ἐναντίον τῶν Βανδάλων.

Πολλοὶ σύμβουλοι καὶ προπάντων ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν αὐτὴ τὴν ἐκστρατεία. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως τὴν ἀποφάσισε, γιατὶ εἶχε μεγάλη ἐμπιστοσύνη στὸ νικητὴ τῶν στασιαστῶν Βελισάριο, ποὺ τὸν ὀνόμασε *στρατηγὸ αὐτοκράτορα*. Ὁ Βελισάριος μὲ 10.000 πεζοὺς καὶ 5.000 ἱππεῖς, στρατὸ σχετικὰ μικρὸ ἀλλὰ ἐκλεκτό, καὶ μὲ

500 πλοῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 100 περίπου πολεμικά, ἔφτασε στὴν 'Αφρικὴ καὶ νίκησε τὸν πολὺ μεγαλύτερο στρατὸ τῶν Βανδάλων.

Γιὰ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ ἔγραψε ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος, ποὺ ἀκολούθησε τὸ Βελισάριο ὡς βοηθὸς καὶ πολιτικός του σύμβουλος.

Στὸ *Τρικάμαρο*, εἴκοσι μίλια περίπου δυτικὰ ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα, ἔγινε ἡ δεύτερη μάχη, ποὺ ἔκρινε καὶ τὴν τύχη τοῦ βανδαλικοῦ κράτους. Μόλις πλησίασε ὁ Βελισάριος, ὁ βασιλιὰς τῶν βανδάλων Γελίμερος ἔφυγε στὴ Νουμιδία, χωρὶς ν' ἀντισταθεῖ καθόλου. Τὸ κράτος τῶν Βανδάλων, ποὺ τὸ εἶχε δημιουργήσει ἕνας ἄνθρωπος, ὁ Γιζέριχος, διαλύθηκε τὸ 533 χωρὶς ν' ἀφήσει κανένα ἴχνος. 'Ο Βελισάριος, ὕστερα ἀπὸ τὴν τόσο εὔκολη αὐτὴ νίκη του, καταδίωξε καὶ ἔπιασε τὸ Γελίμερο, τὸν ὁποῖο ἔφερε αἰχμάλωτο στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ κοσμήσει τὸ θρίαμβό του. 'Η Καρχηδόνα ἔγινε διοικητικὸ κέντρο καὶ ἔμεινε στὴν κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου 150 ὁλόκληρα χρόνια.

6. 'Η Θεοτόκος στὸ Θρόνο. Δεξιά της ὁ 'Ιουστινιανὸς τῆς προσφέρει τὴν 'Αγία Σοφία καὶ ἀριστερά της ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τῆς προσφέρει τὴν Κωνσταντινούπολη.

(Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς 'Αγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη)

Ὕστερα ἀπὸ τὴ κατάλυση τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἄρχισε τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ὀστρογότθων, ποὺ κράτησε 20 χρόνια (535 – 554), γιατὶ ἔγινε μὲ πολὺ λίγα πολεμικὰ μέσα. Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Βελισαρίου στὴν Ἀφρικὴ ἔκαναν τὸν Ἰουστινιανὸ νὰ σκεφτεῖ, ὅτι θὰ μποροῦσε μὲ τὴν ἴδια εὐκολία νὰ κατακτήσει τὴν Ἰταλία καὶ νὰ δημιουργήσει ἕνα ἑνιαῖο ρωμαϊκὸ κράτος καὶ ταυτόχρονα μία ἑνιαία ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

Τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπέμβαση στὴν Ἰταλία τὴν ἔδωσε ἡ δολοφονία τῆς βασίλισσας τῶν Ὀστρογότθων *Ἀμαλασούνθας*, ποὺ ἦταν σύμμαχος τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀμέσως ὁ Βελισάριος, μὲ 7.500 ἄντρες, ἀποβιβάστηκε στὴ Σικελία (535) καὶ μέσα σὲ λίγες ἑβδομάδες κατέλαβε τὶς Συρακοῦσες, τὴν Πάνορμο καὶ ἄλλες πόλεις, σχεδὸν χωρὶς ἀντίσταση.

Ὁ βασιλιὰς τῶν Ὀστρογότθων *Θευδάτος* δολοφονήθηκε καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ ἔγινε ὁ νέος βασιλιὰς *Οὐίτιγις*. Ὁ Βελισάριος τὸν νίκησε καὶ τὸν ἔπιασε αἰχμάλωτο,ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν Ὀστρογότθων δὲν διαλύθηκε. Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἔστειλε ἐναντίον τους τὸ στρατηγὸ *Ναρσῆ*, ποὺ νίκησε σὲ σκληρὴ μάχη τὸ νέο βασιλιὰ τῶν Ὀστρογότθων *Τωτίλα*. Ἡ νίκη αὐτὴ τοῦ Ναρσῆ εἶχε ἀποφασιστικὴ σημασία. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀφρικὴ ἔγιναν ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μὲ διοικητὴ ἀντιβασιλέα *(ἔξαρχο)*. Πρῶτος ἔξαρχος ὁρίστηκε ὁ Ναρσής.

Ὁ εἰκοσάχρονος αὐτὸς πόλεμος κόστισε ἀκριβὰ στὸ Βυζάντιο, γιατὶ χάθηκε πολὺς στρατός, ξοδεύτηκαν πολλὰ χρήματα, ἐνῶ τὰ ἀποτελέσματά του δὲν κράτησαν πολύ, ἀφοῦ γρήγορα ἡ Ἰταλία πέρασε στὴν κυριαρχία μιᾶς ἄλλης γερμανικῆς φυλῆς, τῶν Λογγοβάρδων, καὶ χάθηκε ὁριστικὰ γιὰ τοὺς Βυζαντινούς.

Ὕστερα ἀπὸ λίγο ὁ Ἰουστινιανὸς ἄρχισε ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ κράτους τῶν Ὀστρογότθων στὴν Ἰσπανία καὶ κατέλαβε τὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα της. Μὲ τὶς κατακτήσεις αὐτὲς πραγματοποίησε τὰ σχέδια του, τὸ κράτος διπλασιάστηκε σὲ ἔκταση, ἡ Μεσόγειος ἔγινε βυζαντινὴ λίμνη καὶ ἡ Δαλματία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀφρική, ἡ Νότια Ἰσπανία, ἡ Σικελία, ἡ Κορσική, ἡ Σαρδηνία καὶ οἱ Βαλεαρίδες ἔγιναν τμήματα τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔκανε πολέμους μόνο στὴ Δύση. Στὴν Ἀνατολὴ οἱ Πέρσες, ἐπειδὴ ἀνησύχησαν ἀπὸ τὴν ἐπέκταση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους στὴν Ἀρμενία, τὸν Καύκασο καὶ τὴ Συρία, πολέμησαν ἐναντίον του 5 χρόνια (527 – 532) καὶ μόνο ὅταν ἔγινε εἰρήνη καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς μπόρεσε νὰ ἀπαγγιστρώσει τὶς στρατιωτικές του δυνάμεις, στράφηκε πρὸς τὴ

Δύση. Ἀλλὰ ὁ βασιλιὰς τῶν Περσῶν Χοσρόης Α΄, ἀνησυχώντας γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὴ Δύση, ἀκύρωσε τὴν *«διαρκῆ εἰρήνη»*, ποὺ εἶχε ὑπογραφεῖ τὸ 532, καὶ κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ βυζαντίου. Οἱ Πέρσες εἰσέβαλαν τὸ 540 στὴ Συρία καὶ κυρίεψαν τὴν Ἀντιόχεια καὶ πολλὲς ἄλλες πόλεις, τὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνακάλεσε ἀπὸ τὴν Ἰταλία τὸν Βελισάριο, ἀλλὰ αὐτὸς δὲν μπόρεσε νὰ νικήσει τὸν Πέρση βασιλιά, γιατὶ ὁ πόλεμος εἶχε πάρει μεγάλες διαστάσεις,καὶ εἶχε ἁπλωθεῖ σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τὴν Κολχίδα ὡς τὴ Μεσοποταμία καὶ τὴ Συρία. Τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλεισε εἰρήνη μέ τοὺς Πέρσες (561) καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ πληρώσει χρηματικὴ ἀποζημίωση. Ἐξασφάλισε ὅμως τὴν κυριαρχία τῆς Λαζικῆς, ἀπὸ ὅπου οἱ Πέρσες ἀποσύρθηκαν.

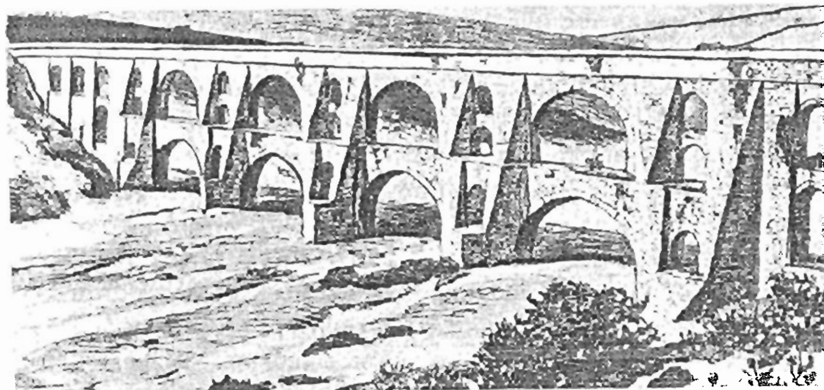
11. Τό εἰρηνικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνδιαφέρθηκε πρῶτα γιὰ τὴν νομοθεσία καὶ τὴν διοικητικὴ ἀναδιοργάνωση. Τὸ νομοθετικό του ἔργο εἶναι πραγματικὰ μεγάλο καὶ θὰ γίνει λόγος γι' αὐτὸ πιὸ κάτω (§30).

Ὁ Ἰουστινιανὸς φρόντισε ἀκόμη νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀπέραντη αὐτοκρατορία του ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων. Γι' αὐτὸ ἔκανε στὰ κυριότερα σημεῖα τῶν συνόρων πολλὰ φρούρια καὶ ὀχυρά, πού ὀνομάστηκαν *Ἰουστινιάνεια*. Τὰ ἐρείπιά τους προκαλοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα τὸ θαυμασμό μας. Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος, ποὺ ἔζησε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βεβαιώνει ὅτι τὸ τεράστιο ἀμυντικὸ ἔργο του ἔσωσε πολλὲς φορὲς τὴν αὐτοκρατορία.

Στὴ γραμμὴ τῶν συνόρων ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσε σταθμούς, ὅπου ἐγκατέστησε εἰδικὰ στρατιωτικὰ τμήματα. Γιὰ πρώτη φορὰ ὁρίστηκε οἱ στρατηγοὶ ποὺ διοικοῦσαν συνοριακὲς περιφέρειες νὰ συγκεντρώσουν στὰ χέρια τους καὶ τὴ στρατιωτικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία,ἐνῶ ὡς τότε ἡ διοίκηση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀκολουθοῦσε στὸν τομέα αὐτὸ τὴ ρωμαϊκὴ ὀργάνωση, δηλαδὴ τὸ χωρισμὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴ στρατιωτική.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀχυρώματα καὶ τὰ φρούρια ποὺ ἔχτισε ὁ Ἰουστινιανὸς στὰ σύνορα τοῦ κράτους, πολυάριθμα δημόσια ἔργα κατασκευάστηκαν στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του. Καμιὰ ἄλλη ἴσως περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας δὲν παρουσιάζει τόσο μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, ὅσο ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Χτίστηκαν νέες πόλεις, γέφυρες,

7. Ὑδραγωγεῖο κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Θεωρεῖται ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

δρόμοι, λουτρά, ξενοδοχεῖα, ὅπου ἔβρισκαν ἄσυλο οἱ ἄποροι ξένοι, ὑδραγωγεῖα, δεξαμενές, δικαστήρια καὶ πιὸ πολὺ μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες, ὅπως ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ μιλήσουμε ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω (§ 27).

Ὁ Ἰουστινιανὸς πῆρε εἰδικὰ μέτρα γιὰ νὰ βελτιώσει τὸ διοικητικὸ σύστημα τοῦ Βυζαντίου, ποὺ εἶχε μεγάλες ἀτέλειες, ἐπειδὴ δὲν γινόταν ὁ ἀπαραίτητος ἔλεγχος. Αὔξησε τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων, γιὰ νὰ μὴ δωροδοκοῦνται καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζονται στὴν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τους, καὶ ἐλάττωσε τὸν ἀριθμό τους σὲ μερικὲς ἐπαρχίες, γιὰ νὰ περιορίσει τὶς δαπάνες. Στὶς μακρινὲς ἐπαρχίες ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία συγκεντρώθηκαν, ὅπως ἀναφέραμε, σ' ἕνα πρόσωπο, γιὰ νὰ λύνεται ἐπὶ τόπου κάθε ζήτημα ποὺ παρουσιαζόταν χωρὶς νὰ χρειάζονται ὁδηγίες ἀπὸ τὴ πρωτεύουσα.

Προσπάθησε ἀκόμη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἀναπτύξει τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν βιομηχανία. Τότε ἦρθε ἀπὸ τὴν Κίνα ἡ βιομηχανία τοῦ μεταξιοῦ, ποὺ ἀναπτύχτηκε πάρα πολὺ στὴ Συρία. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Προκόπιος, τὸν μεταξόσπορο τὸν ἔφεραν στὸ Βυζάντιο μοναχοί. Ἡ μεταξουργία ἄφηνε τεράστια κέρδη καὶ τὴν ἀσκοῦσαν ἐλεύθερα ἰδιῶτες σὲ πολλὲς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Βέροια, στὴν Θήβα, στὴν Πάτρα, στὴν Κόρινθο καὶ ἀλλοῦ. Σὲ πολλὲς περιοχὲς φυτεύτηκαν μουριὲς καὶ ἰδιαίτερα στὴ δυτικὴ Πελοπόννησο, ποὺ ὀνομάστηκε γι' αὐτὸ τὸ λόγο «Μορέας», ὅπως καὶ ὁλόκληρη ἡ χερσόνησος.

Γενικά, στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ βυζαντινὸ κράτος πῆρε μεγάλη ἔκταση καὶ λαμπρότητα. Ἡ ἐπανίδρυση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσή του ἔγιναν μὲ ἐπιτυχία καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ δόξασε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

12. Οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί.

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐξάντλησαν τὸ κράτος οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικά. Τώρα ἄλλοι λαοὶ ἀρχίζουν ἐπιδρομὲς ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, ὅπως εἶναι οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς *Ἔρουλοι, Γεπίδες* καὶ *Λομβαρδοί*.

Οἱ δύο πρῶτοι ἀπ' αὐτοὺς δέχτηκαν τὸ χριστιανισμὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὑπηρέτησαν τὸ Βυζάντιο ὡς στρατιῶτες σὲ διάφορους πολέμους. Οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί, ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένοι στὶς περιοχὲς κοντὰ στὸ Δούναβη, ἔγιναν κι αὐτοὶ Χριστιανοὶ στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ βοήθησαν ὡς μισθοφόροι τὸ στρατηγὸ Ναρσὴ στὸν μακροχρόνιο πόλεμο τῆς Ἰταλίας.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιχειροῦσε νὰ διαδώσει μὲ ἱεραποστόλους τὸ χριστιανισμὸ στοὺς γειτονικοὺς εἰδωλολατρικοὺς λαοὺς καὶ γιὰ λόγους καθαρὰ θρησκευτικοὺς ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγομς πολιτικούς, γιατὶ πίστευε ὅτι, ἂν γίνονταν Χριστιανοί, θὰ εἶχαν πιὸ φιλικὲς διαθέσεις ἀπέναντι στὸ βυζαντινὸ κράτος.

Ἀργότερα, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Ἀβάρων, οἱ Λογγοβάρδοι κατέβηκαν στὴν Ἰταλία μὲ τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους καὶ ἐγκαταστάθηκαν ὁριστικὰ στὸ βόρειο τμῆμα της, ποὺ ὀνομάστηκε γι' αὐτὸ τὸ λόγο Λομβαρδία (569). Σιγὰ σιγὰ κατέβηκαν νοτιότερα καί, ἐπειδὴ δὲν συναντοῦσαν σοβαρὴ ἀντίσταση ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ στρατό, κυρίεψαν εὔκολα τὴ χώρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὀχυρωμένες πόλεις Ραβέννα, Ρώμη καὶ Νεάπολη.

Οἱ πάπες ζήτησαν ἀρχικὰ τὴ βοήθεια τοῦ Βυζαντίου, γιὰ νὰ ἀποκρούσουν τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἀργότερα ὅμως στράφηκαν πρὸς τοὺς Φράγκους, ποὺ εἶχαν ἐκχριστιανιστεῖ ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε χριστιανὸς ὁ ἡγεμόνας τους *Χλωδοβίκος* (496). Ἔτσι λοιπόν, ὁ κίνδυνος τῶν Λογγοβάρδων ἀνάγκασε τοὺς πάπες νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Βυζάντιο καὶ νὰ στραφοῦν ὁριστικὰ πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ κράτος τῶν Λογγοβάρδων καταλύθηκε ἀπὸ τὸν Κάρολο τὸν Μεγάλο (774).

Ἡ γρήγορη καὶ ἀπροσδόκητη δημιουργία τοῦ λομβαρδικοῦ κράτους στὴν Ἰταλία ἀπέδειξε ὅτι ὁ εἰκοσάχρονος πόλεμος ποὺ ἔκανε ἐκεῖ ὁ Ἰου-

στινιανὸς (534 – 554) ἦταν ἀνώφελος γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἡ προσωρινὴ ἀνάκτηση τοῦ δυτικοῦ κράτους στοίχισε πολὺ σὲ στρατὸ καὶ χρῆμα καὶ ἀποδυνάμωσε τὴ φρούρηση τῶν βορείων καὶ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

13. Οἱ Σλάβοι.

Οἱ Σλάβοι ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὰ ἐδάφη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἔχοντας ὡς ὁρμητήριο τὶς περιοχὲς τοῦ Δούναβη. Κύρια ἀσχολία τους ἦταν ἡ κτηνοτροφία καὶ οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τοὺς ὀνόμαζαν *Σκλαβηνούς*, *Σκλάβους* καὶ *Σλάβους*.

Δὲν ἦταν λαὸς πολεμικός, ὅπως οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Οὖννοι, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπόρεσαν νὰ δημιουργήσουν δικό τους κράτος, ἀλλὰ ὑποτάσσονταν σὲ ἄλλους ἰσχυρότερους λαούς. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ὄνομα σλάβος πῆρε τὴ σημασία τοῦ δούλου ἢ τοῦ αἰχμάλωτου. Τὸν 6ο αἱ. μ.Χ. οἱ Σλάβοι ἄρχισαν νὰ ἀκολουθοῦν τοὺς Οὔννους καὶ τοὺς Ἄβαρους στὶς ἐπιδρομὲς ποὺ ἔκαναν σὲ περιοχὲς νότια ἀπὸ τὸ Δούναβη καὶ προκάλεσαν πολλὲς καταστροφὲς στὴ Θράκη καὶ στὴ νοτιότερη Ἑλλάδα. Ἰδιαίτερα φοβερὴ ἦταν ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ ἔτους 540, ποὺ ἀποκρούστηκε μπροστὰ στὰ ὀχυρὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἄλλες φόρὲς πάλι οἱ ἐπιδρομεῖς προχώρησαν ὡς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ δοκίμασαν γὰ τὴν καταλάβουν, χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τὸ 559 ἀπείλησαν τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ ὁ Βελισάριος, ἂν καὶ ἦταν πιὰ γέρος, τοὺς ἀπόκρουσε.

Τὸν 7ο αἱ., μετὰ τὴν παρακμὴ τῶν Ἀβάρων, οἱ Σλάβοι κατεβαίνουν μόνοι τους στὴ Βαλκανικὴ καὶ κάνουν περιορισμένες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Δὲν εἶχαν ὁλοκληρωμένη στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση οὔτε εἶχαν τὴν τύχη ν' ἀποκτήσουν ἱκανοὺς ἀρχηγούς, ὅπως οἱ Οὖννοι, οἱ Γότθοι καὶ ἄλλοι λαοί, γι' αὐτό, ἂν καὶ ἦταν ἁπλωμένοι σ' ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Γερμανία ὡς τὰ Οὐράλια, δὲν ἵδρυσαν κράτος. Πάρα πολλοὶ Σλάβοι ζοῦσαν στὴ σημερινὴ Ρουμανία, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ Σκλαβηνία. Στὴ διάρκεια τοῦ 7ου αἱ. οἱ Σλάβοι εἰσέβαλαν στὴ βόρεια Βαλκανικὴ καὶ ἀπὸ τὸν 8ο αἱ. ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα, ἰδιαίτερα στὴν ὕπαιθρο.

Ἡ ζωὴ τῶν Σλάβων περνοῦσε κυρίως στὸ στάβλο, στὰ χωράφια ἢ στὰ κοπάδια καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔμειναν τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια στὴν Ἑλλάδα καὶ ὁρισμένες σλαβικὲς λέξεις στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, ὅπως βελέντζα (μάλλινο σκέπασμα), γκούσα, κοτέτσι, Ἀράχοβα, Βοδενίτσα κ.ἄ. Οἱ σλα-

θικὲς φυλὲς πέρασαν στὶς περιοχὲς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους συνήθως μὲ εἰρηνικὸ τρόπο, μετακινώντας τὰ ζῶα τους, ὅπως ἔγινε ἀργότερα καὶ ἡ διείσδυση τῶν ἀλβανικῶν ποιμενικῶν φυλῶν. Δὲν ἔλειψαν ὅμως, ὅπως ἀναφέραμε, καὶ σοβαρὲς πολεμικὲς ἐπιδρομές.

Οἱ Σλάβοι ζοῦσαν κυρίως στὶς ὀρεινὲς περιοχές, ἐλάχιστοι στὶς πεδιάδες, ὅπου βρίσκονταν Ἕλληνες χωρικοί, καὶ ποτέ δὲ ζοῦσαν σὲ πόλεις. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νά πληρώνουν φόρο ὑποτέλειας στὸ βυζαντινὸ κράτος καί, ὅταν καμμιὰ φορὰ οἱ φόροι ἦταν μεγάλοι,δημιουργοῦσαν μικρὲς ἀνταρσίες, ποὺ καταπνίγονταν γρήγορα ἀπὸ τὶς αὐτοκρατορικὲς φρουρές. Ἀργότερα οἱ Σλάβοι ἔγιναν Χριστιανοί καὶ ἐξελληνίστηκαν σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε στὰ μεταγενέστερα χρόνια τοὺς βρίσκουμε νὰ πολεμοῦν στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Σλάβων μερικοὶ ἱστορικοὶ ἔβγαλαν λαθεμένα συμπεράσματα γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδιαίτερα τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου. Κυρίως ὅμως ἕνας Γερμανὸς λόγιος, ὁ Φαλμεράυερ, ὑποστήριξε ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων φυλῶν.

Ὁ Φαλμεράυερ μεγαλοποίησε τὶς τοπικὲς ἐπιμειξίες, ποὺ δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα ἔθνος, καὶ δημιούργησε μεγάλο θόρυβο. Δὲν πρόσεξε ἀκόμη ὅτι οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὅταν χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὅρο «Ἑλλάς», δὲν ἐννοοῦσαν μιὰ καθορισμένη ἔκταση,ἀλλὰ πολλὲς φορὲς ὀνόμαζαν ἔτσι τὶς βυζαντινὲς περιοχὲς ὡς τὸ Δούναβη, περιλαμβάνοντας καὶ τὴ σημερινὴ Βουλγαρία. Ἔκανε τέλος τὸ λάθος νὰ θεωρήσει ὅτι οἱ εἰδήσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἐρήμωση τῆς Ἀττικῆς ἀναφέρονται στὰ χρόνια τῶν Σλάβων, ἐνῶ εἶναι μεταγενέστερες.

Πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ ἀπόδειξαν μὲ ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Φαλμεράυερ δὲν εἶναι σωστή.

14. Οἱ Ἄβαροι.

Ἕνα ἄλλο σημαντικὸ γεγονὸς στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀβάρων, ἑνὸς νέου μογγολικοῦ λαοῦ, συγγενικοῦ μὲ τοὺς Οὔννους, στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὴν Κασπία καὶ τὸν Εὔξεινο Πόντου. Τὸ 558 οἱ Ἄβαροι ἔστειλαν στὴν Κωνσταντινούπολη τοὺς πρώτους ἀντιπρόσωπους, ποὺ ἔκαναν τόση ἐντύπωση, ὥστε, ὅπως γράφει ὁ Θεοφάνης (Χρονογρ. 1,232), «πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θέαν αὐτῶν, ὡς μηδέποτε ἑορακότες τοιοῦτον ἔθνος». Οἱ Ἄβαροι ὀνό-

μαζαν τὸν ἡγεμόνα τους *Χάνο ἤ Χαγάνο*. Ἔχοντας γενναίους ἀρχηγοὺς κατόρθωσαν νὰ δημιουργήσουν μεγάλο κράτος στὰ βόρεια τοῦ Δούναβη, γιατὶ δὲ βρῆκαν ἀντίσταση οὔτε ἀπὸ τοὺς Σλάβους οὔτε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἢ τοὺς Λογγοβάρδους. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Ἀβάρων, κατάφυγαν στὴν Ἰταλία.

Οἱ Ἄβαροι ἐκμεταλλεύτηκαν τὶς δυσκολίες ποὺ εἶχε δημιουργήσει στὸ βυζαντινὸ κράτος ὁ περσικὸς πόλεμος (572 – 592) καὶ ζήτησαν χρήματα μὲ ἀντάλλαγμα τὴν προσφορὰ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ Βυζάντιο δέχτηκε καὶ τοὺς χρησιμοποίησε ὡς συμμάχους ἐναντίον τῶν Σλάβων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ αὐτοκρατορία ἦταν ἀπασχολημένη μὲ αἱματηροὺς καὶ μακροχρόνιους πολέμους, οἱ Ἄβαροι ἔκαναν ἀνενόχλητοι ἐπιδρομὲς στὶς βόρειες ἐπαρχίες της, πολιόρκησαν τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ 591 ἀπείλησαν τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως ἔκαναν καὶ ἀργότερα στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου. Τέλος ὁ βυζαντινὸς στρατὸς τοῦ Δούναβη τούς περιόρισε στὶς περιοχὲς πέρα ἀπὸ τὸν ποταμό.

Ἀργότερα ὁ βασιλιὰς τῶν Φράγκων Κάρολος ὁ Μέγας νίκησε ὁλοκληρωτικὰ τοὺς Ἀβάρους (796) καὶ ἀπό τότε τὸ ὀνομά τους δὲν ἀκούστηκε στὴν ἱστορία. Ὅσοι ἀπόμειναν ἀναμείχτηκαν μὲ τοὺς Εὐρωπαίους καὶ ἐκχριστιανίστηκαν.

15. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὅρισε ἐπίσημα τὸ διάδοχό του, ἀλλὰ ὁ ἀνεψιός του, ποὺ εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ κουροπαλάτη,* ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας μὲ τὸ ὄνομα *Ἰουστίνος Β΄* (565 – 578). Ὁ Ἰουστίνος ἦταν ἄνθρωπος ἀλαζονικὸς καὶ ἀσθενικός. Προσπάθησε πάντως νὰ κάνει μεγάλες οἰκονομίες καὶ περιόρισε τὶς χορηγήσεις χρημάτων σὲ ἄλλους λαούς, γι' αὐτὸ καὶ σημειώθηκε πραγματικὴ βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του.

Ὅταν ὁ Ἰουστίνος πέθανε, τὸν διαδέχτηκε ὁ στρατηγὸς *Τιβέριος* (578 – 582), ποὺ εἶχε διακριθεῖ στοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ὁ Τιβέριος τέλεσε θρίαμβο στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ μιὰ μεγάλη νίκη ποὺ πέτυχε ἐναντίον τῶν Περσῶν ὁ στρατηγός του Μαυρίκιος καὶ ὅρισε τὸν τελευταῖο διάδοχο τοῦ θρόνου, ἀφοῦ τοῦ ἔδωσε γυναίκα τὴν κόρη του Κωνσταντίνα.

Ὁ Μαυρίκιος (582 – 602) ἀναδείχτηκε ἐξαιρετικὸς ἡγεμόνας, γιατὶ ἐξασφάλισε τὰ σύνορα τοῦ κράτους καὶ στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀνατολή.

Ἔδωσε τέλος στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστίνου Β΄ καὶ κράτησε εἴκοσι χρόνια (572 – 592), ἀνέβασε στὸν περσικὸ θρόνο τὸν Χοσρόη Β΄ καὶ, γιὰ νὰ ἀπαλλάξει τὴ βαλκανικὴ χερσόνησο ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων, ἐνίσχυσε τὰ σύνορα στὸ Δούναβη. Ὁ στρατηγὸς Πρίσκος, διοικητὴς τοῦ στόλου στὸ Δούναβη, ἀποβίβαζε στρατό, ὅπου παρουσιαζόταν ἀνάγκη, καὶ, ἀφοῦ νίκησε ὁλοκληρωτικὰ τοὺς Ἀβάρους, τοὺς ἀνάγκασε νὰ ὑπογράψουν εἰρήνη (600). Σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, ὁρίστηκε ὁ Δούναβης «μεσίτης», δηλαδὴ σύνορο, ἀνάμεσα στοὺς Ἀβάρους καὶ τὸ βυζαντινὸ κράτος. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὰ χρόνια αὐτὰ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἄρχισε νὰ γίνεται ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους καὶ νὰ ἐκτοπίζει τὴ λατινική.

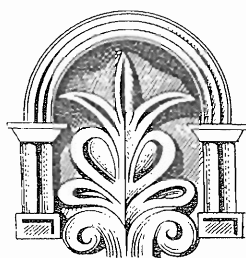
Ὁ στρατὸς ὅμως, ἂν καὶ εἶχε ἐπιτύχει πολλὲς νίκες, εἶχε κουραστεῖ ἀπὸ τοὺς μακροχρόνιους πολέμους· γι' αὐτὸ ἐπαναστάτησε καὶ ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα ἕναν ἄγνωστο ὡς τότε ἀξιωματικό, τὸν Φωκᾶ. Αὐτὸς ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στέφτηκε κανονικὰ αὐτοκράτορας, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Πρασίνων.

Ὁ Φωκᾶς (602 – 610), ἄνθρωπος ἀνίκανος καὶ σκληρός, ἄρχισε ἀμέσως νὰ σκέφτεται πῶς νὰ ἐξοντώσει τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ κυρίως τοὺς ἱκανοὺς στρατηγούς, γιὰ νὰ μὴ κινδυνέψει νὰ χάσει τὸ θρόνο. Ἡ ἐξουσία του ἔφερε στὸ κράτος πολλὲς συμφορές.

Ἐξόντωσε τὴν οἰκογένεια τοῦ Μαυρικίου μὲ τρόπο βάρβαρο καὶ ἄνανδρο, προκαλώντας ἔτσι τὴ φρίκη τοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἴδιων τῶν φίλων του. Πολλοὶ στρατηγοὶ καὶ πολιτικοί, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ σφαγή, κατάφυγαν σὲ μοναστήρια καὶ ἔγιναν μοναχοί, ἐνῶ ἄλλοι συγκεντρώθηκαν πολὺ μακριά, στὴν Καρχηδόνα, καὶ ἄρχισαν νὰ σκέφτονται μέ ποιὸ τρόπο θὰ μποροῦσαν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τὸ Φωκᾶ. Ταυτόχρονα ὁ Χοσρόης Β΄, μὲ τὴν πρόφαση ὅτι ἤθελε νὰ ἐκδικηθεῖ τὸ φόνο τοῦ εὐεργέτη του Μαυρικίου, ἢ καὶ γιατὶ πραγματικὰ τὸ ἤθελε, κήρυξε τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, κατέλαβε τὴ Μεσοποταμία καὶ πρόκαλοῦσε καταστροφές.

Τὴν ἀρχηγία τοῦ ἀγώνα ἐναντίον τοῦ Φωκᾶ τὴν ἀνάλαβε ὁ ἔξαρχος τῆς Καρχηδόνας Ἡράκλειος. Ἔστειλε τὸν ἀνεψιό του Νικήτα μὲ στρατὸ ἀπὸ τὴν ξηρὰ γιὰ νὰ καταλάβει τὴν Αἴγυπτο καὶ νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀποστολὴ σιταριοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ τὸ γιό του *Ἡράκλειο* τὸν ἔστειλε μὲ στόλο κατευθείαν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κανεὶς δὲν ὑποστήριξε τὸ Φωκᾶ, ποὺ τὸν ἔπιασαν καί, ἀφοῦ τὸν ἐξευτέλισαν, τὸν

ἔκαψαν. Ἡ τολμηρὴ αὐτὴ ἐνέργεια προκάλεσε μεγάλο ἐνθουσιασμὸ καί, μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ πατριάρχη Σέργιου, ὁ Ἡράκλειος στέφτηκε αὐτοκράτορας.

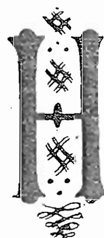

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

16. Ὁ Ἡράκλειος

ὁλοκληρωτικὴ ἐπικράτηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου. Μὲ τὴν ἀπόσπαση πολλῶν περιοχῶν, ποὺ τὶς κατοικοῦσαν ξένοι λαοί, ἡ αὐτοκρατορία ὠφελήθηκε ἔμμεσα, γιατὶ ὁ πληθυσμός της ἦταν τώρα ἑλληνικός, μιλοῦσε μιὰ γλώσσα, τὴν ἑλληνική, καὶ εἶχε μιὰ θρησκεία, τὴν ὀρθόδοξη χριστιανική.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας Ἡράκλειος βρῆκε τὸ κράτος σὲ ἀπελπιστικὴ κατάσταση. Δὲν ὑπῆρχαν οὔτε χρήματα οὔτε στρατός, ἐνῶ ἰσχυροὶ ἐχθροὶ ἔκαναν ἐπιθέσεις στὴν Ἀσία καὶ στὴν Εὐρώπη. Οἱ Σλάβοι περνοῦσαν τὸ Δούναβη ἐντελῶς ἀνενόχλητοι κι ἔκαναν ἐπιδρομὲς ἢ κατέβαιναν εἰρηνικὰ καὶ κατοικοῦσαν στὶς ἑλληνικὲς χῶρες. Καὶ οἱ Ἄβαροι ἐπίσης ἔφτασαν ὡς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὡς τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη (617).

Οἱ Πέρσες, ποὺ εἶχαν γίνει φοβεροὶ μὲ τὶς ἐπιδρομές τους, κατέλαβαν τὴν Ἀρμενία, τὴν Καππαδοκία, τὴ Συρία καὶ ὕστερα τὴν Παλαιστίνη. Ὅταν μάλιστα κατέλαβαν τὰ Ἱεροσόλυμα, πῆραν τὸν Τίμιο Σταυρό, γεγονὸς ποὺ ξεσήκωσε τὶς χριστιανικὲς συνειδήσεις. Ἐπίσης ἁπλώθηκαν χωρὶς δυσκολία ὡς τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, κατέλαβαν ὅλες πρὶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὶς πόλεις καὶ ἀπείλησαν σοβαρὰ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα. Μπροστὰ στὶς μεγάλες συμφορὲς ὁ Ἡράκλειος ἔχασε τὸ θάρρος του καὶ σκέφθηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ μεταφέρει τὴν ἕδρα τῆς διοικήσεως στὴν Ἀφρική.

Τότε τοῦ ἔδωσε θάρρος ὁ πατριάρχης Σέργιος, ποὺ τοῦ παραχώρησε ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μαζὶ ἄρχισαν νὰ ἑτοιμάζουν στρατὸ καὶ στόλο. Γιὰ νὰ ἀποφύγει διμέτωπο ἀγώνα, ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τῶν Ἀβάρων μὲ τοὺς Σλάβους ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ

Ἡράκλειος ἔκανε εἰρήνη μὲ τοὺς Ἀβάρους, ἀφοῦ τοὺς ἔδωσε πολλὰ χρήματα. Μπόρεσε ἔτσι νὰ ἐξασφαλίσει τὰ νῶτα του.

Οἱ Πέρσες δὲ σταμάτησαν τὴν προέλασή τους, ἀλλὰ κατέλαβαν τὴν Αἴγυπτο, ὅπου προκάλεσαν φοβερὲς καταστροφές. Τότε κινήθηκε ἐναντίον τους ὁ Ἡράκλειος, ἀφοῦ ἑτοιμάστηκε κατάλληλα. Παίρνοντας τολμηρὴ πρωτοβουλία ἀποφάσισε νὰ ὁδηγήσει ὁ ἴδιος τὴν ἐκστρατεία καὶ νὰ εἰσβάλει στὴν Περσία. Ἐπιβίβασε τὸ στρατό του στὰ πλοῖα καὶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 622, ἀφοῦ πρῶτα παρακολούθησε δοξολογία ποὺ ἔγινε στὴν Ἁγία Σοφία. Ἡ ἐκστρατεία λοιπὸν πῆρε τὴν μορφὴ σταυροφορίας, γιατὶ καὶ οἱ Πέρσες εἶχαν δώσει θρησκευτικὸ χαρακτήρα στὶς ἐπιδρομές τους.

8. Ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος
(Χάλκινο ἄγαλμα στὴ Μπαρλέττα)

Ὁ Ἡράκλειος διέσχισε τὴν Μ. Ἀσία καὶ ἔφτασε στὴν Ἀρμενία. Στὸ δρόμο ἐνίσχυσε τὸν στρατό του μὲ νέους ὁπλίτες, τὸν γύμνασε καὶ προσπάθησε νὰ τὸν φανατίσει ἐναντίον τῶν Περσῶν. Στὴν Ἀρμενία νίκησε τὸν περσικὸ στρατὸ καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου (622 – 623) καὶ εἶχε ἐπιτυχία, γιατὶ ἐλευθερώθηκε ἡ Μ. Ἀσία. Ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες αὐτὲς ὁ Ἡράκλειος ξαναγύρισε στὴν πρωτεύουσα, γιὰ νὰ ἀποφασίσει πῶς θὰ ἀντιμετώπιζε τὴ νέα ἐπιδρομὴ τῶν Ἀβάρων.

Τὸ 624 πραγματοποίησε δεύτερη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν καί, ἔχοντας ὡς συμμάχους τοὺς Χαζάρους Τούρκους, εἰσέβαλε στὸ περσικὸ κράτος ἀπὸ τὴν Ἀρμενία. Εἶναι ἀλήθεια ἀξιοθαύμαστος ὁ ἡρωισμὸς τοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ ὁδήγησε ὁ ἴδιος τὸν στρατό του στὴ νίκη, ἂν καὶ

εἶχε ταλαιπωρηθεῖ πολὺ στὰ βουνὰ τῆς Ἀρμενίας.

Ὁ βασιλιὰς τῶν Περσῶν *Χοσρόης* ὑποχωροῦσε συνεχῶς καὶ ὁ Ἡράκλειος κατακτοῦσε πόλεις καὶ φρούρια, ἐλευθέρωνε αἰχμαλώτους καὶ κατέστρεφε εἰδωλολατρικοὺς ναούς, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὴν καταστροφὴ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν.

Καθὼς ὅμως προχωροῦσε πρὸς τὴν Περσία, οἱ Πέρσες συνεννοήθηκαν μὲ τοὺς Ἀβάρους καὶ ἔστειλαν, τὸ 626, στρατὸ ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρωτεύουσα κινδύνεψε σοβαρά, γιατὶ ὁ περσικὸς στρατὸς εἶχε φτάσει στὴ Χαλκηδόνα καὶ οἱ Ἄβαροι, μὲ στόλο, στὸν Κεράτιο κόλπο. Ὁ Ἡράκλειος πληροφορήθηκε τὰ γεγονότα μὲ ταχυδρόμο, ἀλλὰ δὲν προλάβαινε νὰ γυρίσει πίσω. Ἄλλωστε εἶχε ἐμπιστοσύνη στὸν πατριάρχη Σέργιο καὶ στὸ σύμβουλό του, τὸ μάγιστρο* *Βῶνο*.

Πραγματικὰ ὁ Σέργιος ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως. Γύριζε στὶς ἐπάλξεις, κρατώντας τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, καὶ ἐμψύχωνε τοὺς ἀμυνόμενους, στρατιῶτες καὶ πολίτες, ποὺ ἔδειξαν μεγάλο θάρρος καὶ καρτερικότητα. Καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι πολέμησαν μὲ πεῖσμα, ὥσπου ὁ βυζαντινὸς στόλος βύθισε τὸν στόλο τῶν Ἀβάρων καὶ ἀπάλλαξε τὴν πόλη ἀπὸ τὸν κίνδυνο, γιατὶ ἔφυγαν καὶ οἱ Πέρσες νομίζοντας πὼς ὑπῆρχε πολὺς στρατὸς στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ποὺ γράφουν γι' αὐτὴ τὴν πολιορκία ἀναφέρουν ὅτι ἡ νίκη ὀφείλεται στὴν "Ὑπέρμαχον στρατηγόν", τὴ θεοτόκο τῶν Βλαχερνῶν, κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς ὁποίας ἔγινε ἡ ναυμαχία. Γιὰ νὰ τιμήσουν τὴν πολιοῦχο Θεοτόκο, ἔψαλαν στὶς ἐκκλησίες τὸν *Ἀκάθιστο Ὕμνο*, δηλαδὴ τοὺς *Χαιρετισμούς*, ποὺ σύμφωνα μὲ μιὰ ἄποψη γράφτηκε τότε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Σέργιο.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ περσικὸς στρατὸς ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει στὴ Μ. Ἀσία, ὥσπου νικήθηκε ἀπὸ τὸν Ἡράκλειο σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ μάχη, ποὺ ἔγινε κοντὰ στὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας *Νινευὶ* (12 Δεκεμβρίου 627). Ἔτσι ἔληξε μὲ ἐπιτυχία καὶ ἡ τελευταία ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν (627).

Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς στὴν Περσία ἐπαναστάτησαν, ὁ Χοσρόης δολοφονήθηκε καὶ ὁ νέος βασιλιὰς *Σιρόης* ἔκλεισε εἰρήνη μὲ τὸν Ἡράκλειο. Μὲ τὴν εἰρήνη αὐτὴ (628) οἱ Πέρσες ὑποχρεώθηκαν νὰ περιοριστοῦν στὰ παλιὰ τους σύνορα, νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς αἰχμαλώτους καὶ νὰ δώσουν πίσω τὸν Τίμιο Σταυρό.

Ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰρήνη ὁ Ἡράκλειος ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη

(629), ὅπου τὸν ὑποδέχθηκαν μὲ πολὺ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ ὁ στρατός, ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἔφερε ὁ ἴδιος τὸν ἐλευθερωμένο Σταυρὸ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 629 τὸν ἔστησε πάνω στὸ Γολγοθά, ἐκεῖ ὅπου τὸν εἶχε τοποθετήσει ἄλλοτε ἡ μητέρα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἡ Ἁγία Ἑλένη. Ἀπὸ τότε ἡ ἐκκλησία γιορτάζει τὴν *Ὕψωση τοῦ Τίμιου Σταυροῦ*.

Ὁ Ἡράκλειος δικαιολογημένα θεωρήθηκε ἥρωας καὶ ὑπερασπιστὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅταν ὅμως πέθανε, τὸ 641, ἄφησε τὸ ἀπέραντο κράτος του ἐξαντλημένο ἀπὸ τὸν εἰκοσιπεντάχρονο πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἐνῶ εἶχε κιόλας παρουσιαστεῖ ἕνας νέος ἐπικίνδυνος ἐχθρός, οἱ Ἄραβες.

17. Ὁ ἰσλαμισμός

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα ἐμφανίστηκε στὴν Ἀραβία μιὰ νέα θρησκεία, ὁ ἰσλαμισμός, ποὺ ἡ πρόοδός της εἶχε κοσμοϊστορικὲς συνέπειες. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ὁ Μωάμεθ, ἄγνωστος ὡς τότε, κατάργησε μὲ τὴ διδασκαλία του τοὺς παλιοὺς θεοὺς τῆς χώρας του καὶ προκάλεσε κοινωνικὴ ἀναστάτωση. Πρὶν νὰ ἐξετάσουμε ὅμως τὸ ἔργο τοῦ Μωάμεθ, πρέπει νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τὴ χώρα, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγεται.

Ἡ Ἀραβία εἶναι μιὰ μεγάλη χερσόνησος στὴ νοτιοδυτικὴ Ἀσία. Τὸ μεγαλύτερο μέρος της εἶναι ἔρημος καὶ σπάνια βρέχει, γι' αὐτὸ ἦταν χώρα φτωχὴ καὶ μόνο ὅταν ἔβρεχε μποροῦσε νὰ θρέψει πρόβατα, καμῆλες καὶ ἄλογα. Ὅταν ἔκανε καιρὸ νὰ βρέξει, οἱ κάτοικοι ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ μετακινοῦνται γιὰ νὰ βροῦν τροφὴ καί, ὅταν χρειαζόταν, πολεμοῦσαν. Ἡ φύση λοιπὸν τῆς Ἀραβίας ἔκανε τοὺς κατοίκους της *νομάδες*, μὲ μεγάλη ἀντοχὴ στὴν πορεία, στὴν πείνα καὶ στὴ δίψα. Μόνο ἕνα τμῆμα τῆς Ἀραβίας ἦταν εὔφορο· ἡ στενὴ λουρίδα γῆς, ποὺ ἁπλώνεται στὸ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, ἡ δυτικὴ Ἀραβία. Δυὸ ἐπαρχίες τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶναι οἱ πιὸ γνωστές· *ἡ Εὐδαίμων Ἀραβία* (σημερινὴ Ὑεμένη) καὶ *ἡ Πετραία Ἀραβία*, ὅπου ἀναπτύχθηκαν καὶ δύο ἀξιόλογες ἐμπορικὲς πόλεις, *ἡ Μέκκα* καὶ *ἡ Μεδίνα*.

Οἱ Ἄραβες ἀνήκουν στὴ λευκὴ φυλὴ καὶ εἶναι συγγενεῖς τῶν Ἑβραίων. Ἦταν γενναῖοι, ἱπποτικοί, φιλόξενοι καὶ συναισθηματικοί. Δὲν ἀποτελοῦσαν ἕνα κράτος, ἀλλὰ ἦταν χωρισμένοι σὲ φυλὲς καὶ κάθε φυλὴ πίστευε σὲ διαφορετικοὺς θεούς, κυρίως σὲ πέτρες ποὺ εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν

οὐρανό. Ἡ *λιθολατρεία* ἦταν ἡ θρησκεία ποὺ εἶχε τοὺς πιὸ πολλοὺς ὀπαδοὺς στὴν Ἀραβία. Καὶ στὴν ἴδια τὴ Μέκκα ἕνας μετεωρίτης, τοποθετημένος μέσα σ' ἕνα τετράγωνο οἰκοδόμημα ποὺ ὀνομάζεται *Κααβά*, ἦταν κοινὸ προσκύνημα ὅλων τῶν ἀραβικῶν φυλῶν. Ἡ Μέκκα ἦταν τὸ σπουδαιότερο ἐμπορικό, πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς Ἀραβίας.

Ὁ *Μωάμεθ* (570 – 632) γεννήθηκε γύρω στὸ 570 στὴ Μέκκα, ἀπὸ φτωχὴ οἰκογένεια. Μικρὸς ἔμεινε ὀρφανὸς καὶ τὸν μεγάλωσε ἕνας συγγενής του. Γράμματα δὲν φαίνεται νὰ ἤξερε, ἀλλὰ ἦταν ἔξυπνος ἄνθρωπος καὶ ἡ συχνὴ ἐπαφή του μὲ Ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς στὴ Μέκκα ὁδήγησε τὸ πνεῦμα τους σὲ μεγάλους ὁραματισμούς. Ἀπὸ τότε ἄρχισε νὰ σκέφτεται πῶς νὰ συντρίψει τὰ εἴδωλα καὶ νὰ ἀναμορφώσει τὴν κοινωνία τῆς πατρίδας του.

Ὅταν ἔγινε 40 ἐτῶν, ἄρχισε νὰ διδάσκει πρῶτα τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους του. Αὐτοὶ ὅμως δὲν φάνηκαν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τὴ διδασκαλία του καὶ τὸν καταδίωξαν. Ἡ ἀντίδρασή τους δὲν ἀποθάρρυνε τὸν Μωάμεθ, ἀλλὰ στὶς 16 Ἰουλίου τοῦ 622 κατάφυγε στὴ Μεδίνα, ὅπου τὸν δέχτηκαν μὲ εὐχαρίστηση καὶ ἀπόκτησε ἀρκετοὺς ὀπαδούς. Μὲ τὴ βοήθειά τους ξαναγύρισε στὴ Μέκκα καὶ ἐπέβαλε τὴ θρησκεία του μὲ τὴ βία.

Ἀπὸ τότε ὁ Μωάμεθ ἄρχισε τὶς συγκρούσεις μέ τοὺς Ἄραβες φυλάρχους γιὰ νὰ ἐπιβάλει τὴ θρησκεία του. Αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικό, γιατὶ καὶ οἱ ὀπαδοί του πολεμοῦν μὲ πεῖσμα τὸν "ἱερὸ πόλεμο", δηλαδὴ τὸν πόλεμο γιὰ τὴ διάδοση τῆς πίστης.

Ὁ Μωάμεθ πέθανε τὸ 632, ἀφοῦ ὅρισε ὡς τοποτηρητὴ* του (χαλίφη) καὶ ἀρχηγὸ τῶν πιστῶν τὸν *Ἀμποὺ Μπάκρ*.

Τὶς γενικὲς γραμμὲς τῆς διδασκαλίας του ὁ Μωάμεθ τὶς ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία. Πρόσθεσε ὅμως ὁρισμένες δοξασίες, ὅπως π.χ. ἕνα παράδεισο μὲ ὑλικὲς ἀπολαύσεις, ὅτι τὸ Κοράνι εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ βιβλίου ποὺ ὑπάρχει στοὺς οὐρανοὺς κ.ἄ., κυρίως γιὰ νὰ εὐχαριστήσει καὶ νὰ φανατίσει τοὺς ὀπαδούς του.

Τὰ βασικὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας εἶναι τέσσερα: 1) Ἕνας Θεὸς ὑπάρχει καὶ προφήτης του εἶναι ὁ Μωάμεθ, 2) ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, 3) οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι προκαθορισμένες ἀπὸ τὸ θεὸ (κισμὲτ=πεπρωμὲνο) καὶ 4) ἀπαγορεύεται ἡ παράσταση τοῦ θεοῦ μὲ εἰκόνες καὶ ἀγάλματα.

9. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Κοράνι.
(Παλαιὸ ἀραβικὸ χειρόγραφο)

Ὁ Μωάμεθ ὀνόμασε τὴ διδασκαλία του *ἰσλάμ*(ἀφοσίωση στὸ θεὸ) καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του *μουσλίμ* (ἀφοσιωμένους). Γι' αὐτὸ ἡ νέα θρησκεία ὀνομάστηκε *ἰσλαμισμὸς* καὶ *μουσουλμανισμός*, ἀλλὰ λέγεται καὶ *μωαμεθανισμὸς* ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ της. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ περιέχεται στὸ *Κοράνι*.

Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ποὺ διατήρησε τὴ δουλεία καὶ τὴν πολυγαμία καὶ ἐπιτρέπει πολλὲς ἄλλες ἀπρέπειες, διδάσκει *προσευχὴ* πέντε φορὲς τὴν ἡμέρα, *νηστεία* τὶς μέρες τοῦ Ραμαζάν, τὴν *προσκύνηση* τοῦ Κααβᾶ στὴ Μέκκα, τὴν *ἐλεημοσύνη* καὶ τὴν *ἐξάπλωση* τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀκόμη καὶ μὲ τὴ βία.Αὐτὸ τὸ τελευταῖο εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ συνέβαλε στὴ γρήγορη ἐξάπλωσή του.

Ὁ Μωάμεθ λοιπὸν δὲν εἶναι μόνο ἱδρυτὴς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ ἱδρυτὴς κράτους. Ἕνωσε ὅλες τὶς ἀραβικὲς φυλὲς καὶ σχημάτισε τὸ ἀραβικὸ κράτος, στὸ ὁποῖο ἔδωσε καὶ τὴ βασικὴ κατεύθυνση: Πόλεμος ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Ὅσοι ἀντιστέκονταν στὴ διάδοση τῆς νέας θρησκείας ἔπρεπε νὰ νικηθοῦν μὲ πόλεμο, νὰ αἰχμαλωτιστοῦν καὶ νὰ γίνουν πιστοὶ ἤ τουλάχιστον νὰ πληρώνουν φόρους, ἄν ἦταν χριστιανοί καὶ Ἑβραῖοι. Ὅλοι οἱ εἰδωλολάτρες θανατώνονταν.

Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ πῶς οἱ Ἄραβες κατάκτησαν τόσο γρήγορα ὅλες τὶς χῶρες ἀπὸ τὸ Ἀφγανιστὰν ὡς τὴν Ἱσπανία. Ἐπέβαλαν τὴν ἀραβικὴ γλώσσα καὶ τὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία στοὺς ὑποταγμένους λαοὺς καὶ τοὺς ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸν παλιὸ πολιτισμό τους. Ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, οἱ Ἄραβες ὠφελήθηκαν πολὺ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν χριστιανῶν καὶ ὁ μεγάλος πολιτικός τους *Μωαβιὰ* ἔκανε πρωτεύουσα τοῦ ἀραβικοῦ κράτους τὴ Δαμασκὸ τῆς Συρίας.

18. Ἡ ἔξοδος τῶν Ἀράβων ἀπὸ τὴ χώρα τους.

Οἱ Ἄραβες ξεχύθηκαν ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας τους μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν ὁρμὴ ποὺ ἔχουν οἱ νεοφώτιστοι, γιὰ νὰ ἐπιβάλουν σ' ὅλο

τὸν κόσμο τὴ νέα θρησκεία.

Καὶ πρῶτα στράφηκαν πρὸς τὰ γειτονικὰ κράτη τῶν Περσῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ ἦταν πολὺ ἐξαντλημένα, γιατὶ πολεμοῦσαν μεταξύ τους 25 χρόνια. Ὁ περσικὸς στρατὸς νικήθηκε (637) καὶ ὁλόκληρη ἡ Περσία ὑποτάχθηκε στοὺς Ἄραβες καὶ δέχτηκε τὴ νέα θρησκεία. Ἔτσι ξεριζώθηκε ἡ παλιὰ περσικὴ θρησκεία τοῦ Ζωροάστρη κι ὅσοι ἀπὸ τοὺς Πέρσες δέ θέλησαν νὰ δεχτοῦν τὸν ἰσλαμισμὸ κατάφυγαν στὴν Ἰνδία.

Παράλληλα οἱ Ἄραβες ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες τῆς Συρίας, στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν Αἴγυπτο (633). Ἐκεῖ τὸ μίσος ἀνάμεσα στοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς μονοφυσίτες ἦταν μεγάλο καὶ γι' αὐτὸ οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν δέχτηκαν τοὺς Ἄραβες κατακτητὲς χωρὶς δυσαρέσκεια. Τὸ Βυζάντιο δὲν εἶχε ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὸν ἀραβικὸ κίνδυνο καὶ δὲν πῆρε τὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε ταλαιπωρηθεῖ πολὺ στὴν Περσία καὶ δὲν μποροῦσε νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάσταση στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη. Οἱ Ἰουδαῖοι τέλος βοήθησαν τοὺς Ἄραβες νὰ κατακτήσουν τὴν Παλαιστίνη, γιατὶ μισοῦσαν τοὺς Χριστιανούς.

Σοβαρὴ ἀντίσταση πρόβαλε τὸ Βυζάντιο τὸ 636 στὰ νότια τῆς λίμνης Τιβεριάδας (Παλαιστίνη) μὲ 30.000 στρατό. Ὁ στρατὸς ὅμως αὐτὸς νικήθηκε στὸν Ἱερομίακα (Γιαρμούκ), παραπόταμο τοῦ Ἰορδάνη, γιατὶ οἱ Ἄραβες πολεμοῦσαν μὲ πεῖσμα καὶ ἡρωϊσμό, ἐνῶ οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν πολλοὺς μισθοφόρους ἀρμενικῆς καὶ ἀραβικῆς καταγωγῆς. Ἔτσι, μέσα σὲ λίγο χρόνο, ἡ Ἱερουσαλὴμ (638), ἡ Βηρυτός, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ὁλόκληρη ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη, τὰ κέντρα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ, κατακτήθηκαν ὁριστικὰ ἀπὸ τοὺς Ἄραβες. Ἡ αἰτία τῆς εὔκολης ὑποταγῆς τῶν χωρῶν αὐτῶν δὲν εἶναι μόνο ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ καὶ τὸ μίσος ποὺ ἔτρεφαν οἱ μονοφυσίτες κάτοικοί τους ἀπέναντι στὸ ὀρθόδοξο Βυζάντιο.

Πρὶν ἀκόμη ὁλοκληρώσουν τὴν κατάκτηση τῆς Συρίας, οἱ Ἄραβες ἔκαναν εἰσβολὴ στὴν Αἴγυπτο καὶ μέσα σὲ δύο μόνο χρόνια (τέλος τοῦ 639 – 642) κατάλαβαν ὁλόκληρη τὴ χώρα. Περισσότερη ἀντίσταση πρόβαλε ἡ ἑλληνικὴ πόλη Ἀλεξάνδρεια, ποὺ ὑποτάχτηκε τελικὰ στοὺς Ἄραβες (651), ἀλλὰ διατήρησε τὴ θρησκευτική της ἐλευθερία πληρώνοντας ἕνα ὁρισμένο φόρο. Μὲ τὴν ὑποταγή τῆς Ἀλεξάνδρειας χάθηκε γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ ἡ Αἴγυπτος, ὅπου 1000 περίπου χρόνια εἶχε ἀνθίσει ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Οἱ πιὸ πολλοὶ Αἰγύπτιοι ἀσπάστηκαν τὸν ἰσλαμισμό, μερικοὶ ὅμως ἔμειναν πιστοὶ στὸν χριστιανισμὸ καὶ

ὀνομάζονται Κόπτες. Μόλις τὸν 19ο αἰώνα τὸ ὀρθόδοξο πατριαρχεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας πῆρε νέα ζωὴ μὲ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Αἰγύπτου.

Κι ἐδῶ, ὁ κυριότερος λόγος τῆς εὔκολης ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου εἶναι ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς μισοῦσαν τοὺς Ἕλληνες καὶ βοήθησαν τοὺς νέους κατακτητές, γιατὶ νόμιζαν πὼς ἡ κυριαρχία τῶν Ἀράβων θὰ ἦταν καλύτερη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ Βυζάντιο δὲν κυβέρνησε καλὰ τὴν Αἴγυπτο, ἀλλὰ τὴν ἤθελε μόνο γιὰ νὰ τοῦ προμηθεύει σιτάρι καὶ νὰ πληρώνει φόρους. Καὶ οἱ Ἄραβες ὅμως δὲν ἔδειξαν ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν κι ἔτσι ἡ Αἴγυπτος ἔπεσε γρήγορα σὲ παρακμή.

19. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς

Οἱ Ἄραβες ὄχι μόνο δὲν κατάστρεψαν τὸν πολιτισμό, τὸν ὁποῖο βρῆκαν στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ποὺ κυρίεψαν, ἀλλὰ τὸν ἀνάπτυξαν ἀκόμη περισσότερο. Διατήρησαν τοὺς μεγάλους ἐμπορικοὺς δρόμους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπικοινωνοῦσαν οἱ χῶρες τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς. Ἔτσι, πολλὲς πόλεις ἔγιναν μεγάλες καὶ πλούσιες στὰ χέρια τῶν Ἀράβων, ὅπως ἡ Δαμασκός, ἡ Κόρδοβα, τὸ Κάϊρο καὶ ἡ Βαγδάτη, καὶ ἀναδείχτηκαν κέντρα γραμμάτων, ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας.

Μεγάλη ἀνάπτυξη παρουσίασε ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἔμαθαν στὴν Αἴγυπτο τὴ γεωργικὴ καὶ τὴν ἀρδευτικὴ τέχνη, τὴν μετάδωσαν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη. Καὶ σήμερα ἀκόμη διατηρεῖται τὸ ἀρδευτικὸ σύστημα ποὺ εἶχαν κατασκευάσει στὴν κοιλάδα τοῦ Γουαδαλκιβίρ. Ἔφεραν, τέλος, στὴν Εὐρώπη διάφορα δέντρα καὶ φυτά, ὅπως τὸ ζαχαροκάλαμο καὶ τὸ ρύζι ἀπὸ τὴν Ἰνδία, τὴ μουριά, τὰ φασόλια, τὸ βαμβάκι, τὴ βερυκοκιὰ κ.ἄ.

Οἱ Ἄραβες τελειοποίησαν πολλοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας, ὅπως τὴν κατασκευὴ τῆς πορσελάνης, τὴν κατεργασία τῶν μετάλλων καὶ τὴν ταπητουργία. Στὴν Κόρδοβα τῆς Ἰσπανίας τελειοποιήθηκε ἡ κατεργασία τῶν δερμάτων. Περίφημα ἦταν τὰ ξίφη καὶ τὰ λινὰ ὑφάσματα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ ἐγχειρίδια* τοῦ Τολέδου καὶ τὰ λεπτὰ ὑφάσματα τῆς Μουσούλης (μουσελίνες). Ἐπίσης ἡ χρυσοχοΐα, ἡ ἐλεφαντουργία* καὶ ἡ ξυλουργία εἶχαν ἀναπτυχθεῖ πολὺ στὸ ἀραβικὸ κράτος.

Στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἀράβων βοήθησε καὶ ἡ ἴδια ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας τους ποὺ ἔλεγε ὅτι τὸ ἐμπόριο ἦταν εὐχάριστο στὸ Θεό. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας ἦταν ἔμπο-

ρος. Οἱ Ἄραβες ἐμπορεύονταν καὶ στὴν ξηρά καὶ στὴ θάλασσα. Ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν σταυροφοριῶν, τὰ ἀραβικὰ πλοῖα κυριάρχοῦσαν στὴ Μεσόγειο καὶ ἔφταναν ὡς τὴν Ἰνδοκίνα καὶ τὶς ἀνατολικὲς ἀκτὲς τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ Τύρος, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Βηρυτὸς καὶ ἡ Βαρκελώνη ἔγιναν μεγάλα λιμάνια. Στὴν ξηρά, τὰ ἀραβικὰ καραβάνια ἔφταναν ὡς τὴν Κίνα καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀφρικῆς.

10. Τέμενος τῶν Ἀράβων στὴν Κόρδοβα

Ἀπὸ τὴν Ἀσία πῆραν οἱ Ἄραβες τὸ χαρτί, τὴν πυρίτιδα καὶ τὴ ναυτικὴ πυξίδα, τὰ ὁποῖα ἀργότερα ἔγιναν γνωστὰ καὶ στὴ Δύση.

Ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, ποὺ εἶχαν κάνει οἱ Σύριοι, γνώρισαν οἱ Ἄραβες τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία καὶ στὴ συνέχεια πρόσφεραν οἱ ἴδιοι πολλὰ στὴν ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Μεγάλη πνευματικὴ ἀκμὴ σημειώθηκε στὴ Βαγδάτη, τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ *Ἀροὺν ἀλ Ρασίντ* (9ος αἰώνας), καὶ στὴν Ἰσπανία, ὅταν ἦταν χαλίφες οἱ *Ἀβδουραχμὰν Γ΄* καὶ *Χακὶμ Β΄* (10ος αἰώνας). Στὴν Κόρδοβα ὁ Χακίμ ἵδρυσε μιὰ πολὺ μεγάλη βιβλιοθήκη, ποὺ εἶχε 600.000 τόμους βιβλίων.

Οἱ Ἄραβες καλλιέργησαν μὲ ἐπιτυχία τὴν ποίηση, τὴ διηγηματογραφία, τὴν ἱστοριογραφία, τὴ φιλοσοφία καὶ τὰ μαθηματικά. Ἡ ὀνομασία "ἄλγεβρα" εἶναι ἀραβικὴ καθὼς καὶ οἱ ἀστρονομικοί ὅροι "ναδὶρ", "ζενὶθ" κ.ἄ. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογη ἦταν ἡ συμβολὴ τῶν Ἀράβων στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἰατρικῆς καὶ τὰ ἰατρικά τους συγγράμματα τὰ χρησιμοποιοῦσαν στὴν Εὐρώπη ὡς διδακτικὰ βιβλία μέχρι τὸν 17ο αἰώνα. Ἄραβες ἀλχημιστὲς προσπαθοῦσαν νὰ ἀνακαλύψουν τὴν "φιλοσοφικὴ λίθο", δηλαδὴ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μποροῦσαν νὰ μετατρέπουν τὰ μέταλλα σὲ χρυσάφι, κι ἔβαλαν ἔτσι τὶς βάσεις τῆς χημείας (τὴ λέξη χημεία τὴν πῆραν ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὴν ἔκαναν **alchemie** ἀπὸ ὅπου τὸ γαλλικὸ **la chemie** καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοσή του χημεία. Ἡ λέξη γράφεται λάθος μὲ η ἐνῶ ἔπρεπε νὰ γράφεται χυμεία). Ἀπὸ τοὺς Ἄραβες τῆς Ἰσπανίας γνώρισε ἡ Δύση τὴ φιλοσοφία καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τους ἦταν τὰ πρότυπα τῶν πρώτων εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

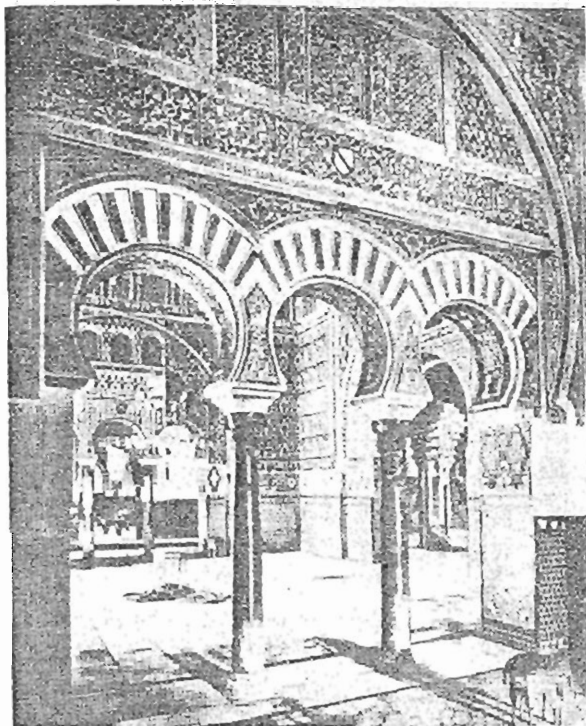
Ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ ἐπίδοση τῶν Ἀράβων στὶς *καλὲς τέχνες*. Στὴν Συρία γνώρισαν τὸ βυζαντινὸ ρυθμὸ καὶ τὸν τροποποίησαν σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς θρησκείας τους. Διατήρησαν τὸ βυζαντινὸ τροῦλο καὶ ἐπινόησαν μεγάλη ποικιλία τόξων σὲ σχῆμα γωνίας καὶ πετάλου. Πῆραν ἀκόμη ἀπὸ τὴν τέχνη τῶν Περσῶν τὶς λεπτὲς καὶ ψηλὲς κολόνες. Τὰ κυριότερα οἰκοδομήματα τῶν Ἀράβων εἶναι οἱ ναοί (τεμένη) καὶ τὰ ἀνάκτορα.

Τὰ ἀνάκτορα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ διαμερίσματα, ποὺ στολίζονται μὲ στοές. Ἐσωτερικοὶ κῆποι μὲ βρύσες καὶ συντριβάνια συμπλήρωναν τὰ ἀνακτορικὰ συγκροτήματα. Τὰ ἀραβικὰ ἀνάκτορα μοιάζουν μὲ τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ περσικά, ἀλλὰ εἶναι ἀνώτερα σὲ πολυτέλεια. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ περισσότερα δὲν ἦταν κατασκευασμένα μὲ στερεὰ ὑλικὰ, ἀλλὰ μὲ τοῦβλα καὶ ἀσβέστη, γκρεμίστηκαν καὶ γι' αὐτὸ λίγα δείγματα ἀραβικῶν οἰκοδομημάτων ὑπάρχουν σήμερα.

Ἡ ἀραβικὴ τέχνη ἔφτασε στὴ μεγαλύτερη ἀκμή της ἀπὸ τὸ 10ο ὡς τὸ 13ο αἰώνα. Τὰ πιὸ ὀνομαστὰ μνημεῖα εἶναι τὸ ἀνάκτορο τῆς *Ἀλάμπρας* (Γρανάδα, 13ος αἰώνας) καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ *Ἀλκαζὰρ* (Σεβίλλη, 14ος αἰώνας). Στὸ ἀνάκτορο τῆς Ἀλάμπρας, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι μονότονοι καὶ τὸ κάνουν νὰ μοιάζει μὲ φρούριο, ἐσωτερικὰ ὑπάρχουν περίπτερα, δεξαμενές, αὐλὲς καὶ συντριβάνια. Οἱ ὀροφὲς τῶν δωματίων

είναι κατασκευασμένες ἀπὸ πολύτιμο ξύλο καὶ στολισμένες μὲ ἀσήμι, σμάλτο, χρυσάφι καὶ πολύτιμες πέτρες. Ξεχωρίζουν ἰδιαίτερα *ἡ αἴθουσα τῶν πρεσβευτῶν* καὶ *ἡ αὐλὴ τῶν λεονταριῶν*. Τὰ τόξα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, οἱ κολόνες εἶναι πολύχρωμες καὶ τὰ παράθυρα ἔχουν διάφορα μεγέθη. Ἡ τεράστια αὐτὴ ποικιλία δίνει στὸ ἀνάκτορο μιὰ φαντασμαγορικὴ λαμπρότητα.

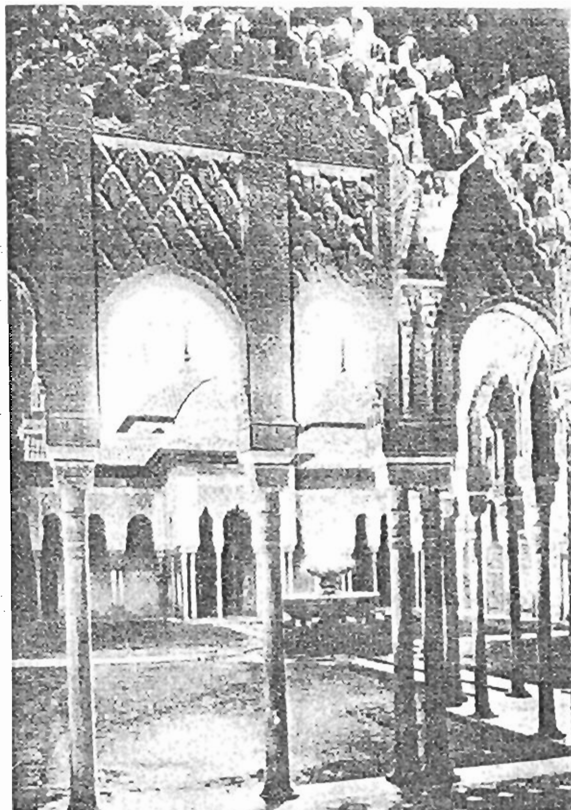
Γιὰ θρησκευτικοὺς λόγους, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ δὲν ἀναπτύχτηκαν, ἐπειδὴ τὸ ἱερὸ βιβλίο τῶν Ἀράβων, τὸ Κοράνι, ἀπαγόρευε τὴν ἀπεικόνιση ἀνθρώπινων ἢ ἄλλων μορφῶν. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀνάπτυξη τῆς διακοσμητικῆς τέχνης καὶ τὴ δημιουργία τῶν *ἀραβουργημάτων*.

11. Ἡ αἴθουσα τῶν πρεσβευτῶν στὸ Ἀλκαζάρ. *(Σεβίλλη)*

Τὰ ἀραβουργήματα γίνονταν πάνω σὲ κάθε γυμνὴ ἐπιφάνεια, στὶς ὀροφές, στοὺς τοίχους, στὰ τόξα καὶ ἀλλοῦ. Κατασκευάζονταν μὲ διάφορα ὑλικά, μάρμαρο, γύψο, ξύλο, μαρμαροκονίαμα*, καὶ σχηματίζονταν μὲ εὐθεῖες γραμμὲς συνδυασμένες σὲ κανονικὰ συμπλέγματα. Πολλὲς φορές, ἀντὶ γιὰ εὐθεῖες γραμμές, χρησιμοποιήθηκαν θέματα ἀπὸ τὸ φυτικὸ κόσμο, χωρὶς ὅμως νὰ εἰκονίζεται κάτι συγκεκριμένο.

Πολλὲς χριστιανικὲς ἐκκλησίες στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση διακο-

12. Ἡ αὐλὴ τῶν λεονταριῶν στὴν Ἀλάμπρα. *(Γρανάδα)*

σμήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἄραβες γύρω στὸ 10ο αἰώνα καὶ ἔχουν διάφορα ἀραβουργήματα, ποὺ σχηματίζουν συμπλέγματα μὲ ρητὰ ἀπὸ τὸ Κοράνι καὶ ἄλλα μουσουλμανικὰ γνωμικά. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ τόξα τῶν ναῶν αὐτῶν εἶναι στολισμένα μὲ γεωμετρικὰ σχήματα, μὲ σχέδια φυλωμάτων ἢ γράμματα λεπτῆς τέχνης, κατασκευασμένα ἀπὸ γύψο.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλεται κυρίως στοὺς Σύρίους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμβάλει οὐσιαστικὰ στὴ δημιουργία του, ἀφοῦ ἔμαθαν τὴν ἀραβικὴ γλώσσα καὶ δέχτηκαν τὸν ἰσλαμισμό. Γι' αὐτὸ θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς νὰ ὀνομάζεται *συριακὸς πολιτισμός*. Ἄλλωστε, οἱ περισσότεροι Ἄραβες, ποὺ διακρίθηκαν στοὺς διάφορους πολιτιστικοὺς τομεῖς, ἦταν Σύριοι. Ἀκόμη κι ὁ ἀραβικὸς στόλος, ποὺ διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὴ Μεσόγειο γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἦταν δημιούργημα τῶν Συρίων.

5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (300 – 641)

20. Ὁ ἀρειανισμός

πως εἴδαμε, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔδωσε στοὺς χριστιανοὺς τὴν ἐλευθερία νὰ ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα μὲ τὸ *διάταγμα τῶν Μεδιολάνων* (313), ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὴ συμφωνία καὶ τοῦ συνάρχοντά του, τοῦ Λικινίου. Ὅταν ἀργότερα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔγινε μονοκράτορας, ὑποστήριξε τὸ Χριστιανισμὸ καὶ ἀναγνώρισε ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους τὴ χριστιανική.

Ἐνῶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀγωνιζόταν νὰ ἐπιτύχει θρησκευτικὴ ἑνότητα στὸ κράτος του, πολλοὶ χριστιανοί, ποὺ εἶχαν φιλοσοφικὴ μόρφωση, θέλησαν νὰ κατανοήσουν τὰ δόγματα τῆς θρησκείας μὲ τὴ λογικὴ καὶ μερικοὶ ἔδωσαν σ' αὐτὰ ἑρμηνεία διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ παραδεχόταν ἡ ἐκκλησία. Οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς ἑρμηνεῖες τῶν δογμάτων, ποὺ λέγονται *αἱρέσεις*, προκάλεσαν ἀναστάτωση καὶ ταραχὲς στὴν ἐκκλησία καὶ εἶχαν δυσάρεστες συνέπειες στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ πρώτη αἵρεση, ποὺ χώρισε τὴν ἐκκλησία σὲ δύο μεγάλα στρατόπεδα, ἦταν τοῦ Ἀρείου. *Ὁ Ἄρειος*, σύγχρονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γεννήθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια εἶχε μεγάλη μόρφωση καὶ ἦταν ἀξιόλογος ἑρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του, ὁ Χριστὸς δὲν ἦταν θεός, ὅπως ὁ Πατέρας, οὔτε καὶ ὁμοούσιος* μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἦταν κτίσμα* τοῦ θεοῦ, τὸ πρῶτο καὶ τὸ πιὸ τέλειο. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου διαδόθηκε πολὺ στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἀνατολὴ καὶ δημιούργησε μεγάλη ἀναταραχὴ ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς. Ὁ Μ.

Κωνσταντῖνος δὲν ἔμεινε ἀδιάφορος, ἀλλὰ ἀμέσως συγκάλεσε τὴν *Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας* (325), μὲ τὴν ὁποία καταδικάστηκε ὁ ἀρειανισμὸς καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐξάπλωσή του. Στὴ σύνοδο αὐτὴ ὁ Ἄρειος ὑποστήριξε μὲ θάρρος τὴ διδασκαλία του, ἀλλὰ τὸν ἀντιμετώπισε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ποὺ εἶχε μεγάλη ρητορικὴ ἱκανότητα καὶ πολλὲς γνώσεις. Ἡ σύνοδος τῆς Νίκαιας διατύπωσε τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, μὲ τὸ ὁποῖο διακηρύχτηκε ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν ὁμοούσιος μὲ τὸν Πατέρα. Ἔτσι ἔμαθαν οἱ χριστιανοὶ τὶ πρέπει νὰ πιστεύουν, ὥστε νὰ μὴ παρασύρονται.

Ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Κωνστάντιος, δὲν ἀκολούθησε στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα τὸν πατέρα του, ἀλλὰ ἀναγνώρισε τὸν ἀρειανισμὸ ὡς ἐπίσημο δόγμα, εὐνόησε τὴν ἐξάπλωσή του καὶ ἔγινε αἰτία νὰ δημιουργηθοῦν θρησκευτικὲς ταραχὲς σὲ διάφορα μέρη τοῦ κράτους.

Ἄλλο σοβαρό κίνδυνο πέρασε ἡ ἐκκλησία καὶ ἀπὸ τὸν διάδοχο τοῦ Κωνστάντιου, τὸν Ἰουλιανό, ποὺ ἀποκήρυξε δημόσια τὸν χριστιανισμὸ καὶ προσπάθησε νὰ ξανακάνει τὴν εἰδωλολατρεία ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅμως οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχαν πιὰ πεθάνει καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ ν' ἀναστηθοῦν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ (363), ἡ Ἐκκλησία μπόρεσε νὰ συνεχίσει τὴ μεγάλη της ἀποστολὴ ἀνενόχλητη.

Ὁ ἀρειανισμὸς ὅμως δὲν εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Φανατικοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀρείου ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἡσυχία τοῦ κράτους. Ἀκόμη, παρουσιάστηκε μιὰ νέα παρόμοια αἵρεση, τοῦ Μακεδονίου, ποὺ ἀρνιόταν τὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τότε ὁ Θεοδόσιος ὁ Μέγας συγκάλεσε τὴν *Β΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (381), ποὺ συμπλήρωσε τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως καὶ ξανάφερε τὴν εἰρήνη στὴν Ἐκκλησία. Ἔτσι, στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου, ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε ὁριστικὰ ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἡ ἀρχαία εἰδωλολατρικὴ θρησκεία καὶ ὁ ἀρειανισμὸς ἐξαφανίστηκαν.

21. Ὁ μονοφυσιτισμός

Τὴ θρησκευτικὴ ἡσυχία τοῦ Βυζαντίου τὴν ἀνατάραξε καὶ ὁ πατριάρχης *Νεστόριος*, ποὺ τόνιζε ὑπερβολικὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλεγε ὅτι ἡ Παναγία γέννησε τὸ Χριστὸ ἄνθρωπο καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὀνομάζεται *Χριστοτόκος* καὶ ὄχι θεοτόκος. Ἀλλὰ μὲ τὴ *Γ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Ἐφέσου* (431) ὁ Νεστόριος καθαιρέθηκε καὶ κατάφυγε στὴν Ἀντιόχεια.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Νεστόριου ἔφτασαν σὲ ἀντίθετα συμπεράσματα καὶ

δίδασκαν ὅτι ἡ θεία φύση τοῦ Χριστοῦ ἀποθέωσε τὴν ἀνθρώπινη. Ἐπειδὴ λοιπὸν δέχονταν ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν μόνο θεός, καὶ φαινομενικὰ μόνο ἄνθρωπος, ὀνομάστηκαν *μονοφυσίτες*. Μὲ τὴ *Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας (451)* καταδικάστηκαν κι αὐτοὶ ὡς αἱρετικοί, ἀλλὰ κατόρθωσαν νὰ διαδώσουν τὴ διδασκαλία τους στὴ Συρία, στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν Αἴγυπτο.

Ἀργότερα ὁ αὐτοκράτορας Ζήνων (474 – 491), μὲ τὸ *Ἑνωτικὸ* διάταγμα, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Α΄ (491 – 518) ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἕνωση τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ τὸ κατορθώσουν, γιατὶ τὰ αἴτια τῶν διαφωνιῶν δὲν ἦταν μόνο *θρησκευτικὰ* ἀλλὰ καὶ *ἐθνικά*. Ἐξαιτίας μάλιστα τοῦ "Ἑνωτικοῦ" δημιουργήθηκε σχίσμα * ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία (484 – 519), ποὺ ἀποκαταστάθηκε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Ἰουστίνος δὲν ἔλυσε τὸ πρόβλημα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, πέτυχε ὅμως νὰ ἐπιβάλει σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τὴν Ὀρθοδοξία ὡς τὸ μόνο ἐπίσημο δόγμα τοῦ κράτους.

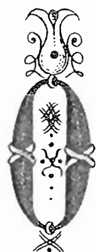
Ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου (610 – 641), ὁ πατριάρχης Σέργιος, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴ Συρία, ἔγραψε τὴν *ἔκθεση*, ὅπου διατύπωνε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε μόνο μία θέληση, τὴ θεϊκή, ποὺ ἀπορρόφησε τὴν ἀνθρώπινη. Αὐτὸ τὸ ἔκανε ὁ Σέργιος γιατὶ ἤθελε, ὅπως καὶ ὁ αὐτοκράτορας, νὰ ἐπιτύχει τὴ θρησκευτικὴ συμφιλίωση μὲ τὶς ἐπαρχίες τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου, ποὺ τὶς ἀπειλοῦσαν οἱ Πέρσες καὶ οἱ Ἄραβες καὶ στὶς ὁποῖες εἶχε διαδοθεῖ πολὺ ὁ μονοφυσιτισμός. Ἔτσι ὅμως δημιουργήθηκε *ὁ μονοθελητισμός*, ποὺ, ἀντὶ νὰ συμφιλιώσει τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς μονοφυσίτες, προκάλεσε νέο θρησκευτικὸ ζήτημα. Οἱ μονοφυσίτες, ἐπειδὴ δὲν ἤθελαν νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τὴν ὀρθόδοξη Κωνσταντινούπολη, προτίμησαν τοὺς Ἄραβες καὶ οἱ πιὸ πολλοὶ ἔγιναν μουσουλμάνοι.

6ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τῆς πρώτης περιόδου (330 – 641) δέχτηκε ρωμαϊκὲς καὶ ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ Κωνσταντινούπολη, ὡς διάδοχος τῆς ἀρχαίας Ρώμης, πῆρε πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ, ἐπειδὴ βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, δέχτηκε διάφορα στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἦταν τὸ πιό σημαντικὸ στήριγμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Δύο ὅμως εἶναι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ: Ὁ ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμός. Ὅταν λοιπὸν μιλοῦμε γιὰ βυζαντινὸ πολιτισμό, ἐννοοῦμε τὸν ἑλληνικὸ χριστιανικὸ πολιτισμὸ στὴ μεσαιωνικὴ περίοδο. Μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ παρουσιάστηκε τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς καὶ σπουδαίους χριστιανοὺς καὶ εἰδωλολάτρες συγγραφεῖς ἔγινε σκληρὸς ἰδεολογικὸς ἀγώνας. Τελικὰ ἐπικράτησε ὁ Χριστιανισμός, ποὺ ἐπέτρεψε νὰ διατηρηθοῦν καὶ νὰ ἀναπτυχτοῦν ἀκόμη περισσότερο πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Στὰ πλαίσια τῆς μελέτης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς τῶν βυζαντινῶν περιέχονται τὰ γράμματα, οἱ τέχνες, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα καθὼς καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους. Τὸ Βυζάντιο ἀνάπτυξε ἀξιόλογο πολιτισμὸ (330 – 1453), ποὺ ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση σὲ πολλὰ ἔθνη, γι' αὐτὸ ἔχει παγκόσμια σημασία καὶ ἐνδιαφέρει ἄμεσα τοὺς περισσότερους λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἐπιστήμονες μελετοῦν μὲ ἐνδιαφέρον καὶ ἀγάπη τὴν περίοδο αὐτὴ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

22. Ἡ παιδεία

Τὸ βυζαντινὸ κράτος ἔχει σημαντικὴ θέση στὴν παγκόσμια ἱστορία, γιατὶ διατήρησε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση καὶ τὴν κληροδότησε στὴ νεώτερη ἐποχή. Οἱ πολίτες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἦταν κυρίως Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισμένοι Ἀσιάτες, ποὺ εἶχαν ὡς ἐθνική τους γλώσσα τὴν ἑλληνική. Ἄλλωστε μόνο ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία μποροῦσε νὰ μορφώσει. Γι' αὐτὸ οἱ Βυζαντινοί, διατηρώντας στὶς βιβλιοθῆκες τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὡς ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας, τὰ ἀντέγραφαν μὲ ἐπιμέλεια καὶ τὰ μελετοῦσαν προσεχτικά. Ἔτσι ἡ *παιδεία* ἦταν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴ μικρότερη ὡς τὴ μεγαλύτερη βαθμίδα.

Στὸ βυζαντινὸ κράτος δὲν ὑπῆρχε καθορισμένο σχολικὸ πρόγραμμα, ὅπως ἔχουμε σήμερα. Οἱ γονεῖς, ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνική τους θέση, κανόνιζαν πότε θὰ πήγαιναν τὰ παιδιά τους στὸ σχολεῖο. Γι' αὐτὸ ἄλλα παιδιὰ ἄρχιζαν τὸ σχολεῖο στὰ πέντε τους χρόνια, ἄλλα στὰ ἕξι καὶ τὰ πιὸ πολλὰ στὰ ἑπτὰ καὶ στὰ ὀχτώ. Οἱ βαθμίδες τοῦ σχολείου στὰ βυζαντινὰ χρόνια ἦταν τρεῖς, ὅπως καὶ σήμερα.

Τὰ *πρῶτα γράμματα* ποὺ μάθαιναν τὰ παιδιὰ στὰ κατώτερα σχολεῖα ὀνομάζονταν «τὰ τῆς παιδείας πρότερα γράμματα» κι ἐπειδὴ τὰ κείμενα ἦταν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὀνομάζονταν καὶ «τὰ ἱερὰ γράμματα». Τὰ πρῶτα αὐτὰ γράμματα ἦταν *ἀνάγνωση* καὶ *γραφή*. Ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἦταν νὰ διαπλάσει καλοὺς Χριστιανοὺς καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἀναγνωστικὰ τῶν μαθητῶν ἦταν κυρίως θρησκευτικὰ βιβλία, ὅπως τὸ Ψαλτήρι, ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη κ.ἄ. Τὸ Ψαλτήρι ὄχι μόνο τὸ διάβαζαν, ἀλλὰ ὁρισμένα κομμάτια του τὰ ἔψελναν, γιὰ νὰ μάθουν νὰ ψέλνουν καὶ στὶς ἐκκλησίες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση καὶ τὴ γραφή, οἱ μαθητὲς μάθαιναν καὶ ἀριθμητική. Οἱ χῶροι, ὅπου στεγάζονταν τὰ κατώτερα σχολεῖα, δὲν ἦταν σὰν τοὺς σημερινούς. Οἱ δάσκαλοι ἦταν κυρίως κληρικοί, ἱερεῖς ἢ μοναχοί, καὶ τὰ μαθήματα γίνονταν σὲ φτωχικὰ δωμάτια ἢ στὶς αὐλὲς καὶ τοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν. Πολλὲς φορὲς μάλιστα τὰ μοναστήρια δέχονταν καὶ ἐξωτερικοὺς μαθητές, ποὺ διδάσκονταν τὰ μαθήματά τους στὰ κελλιά.

Στὴν αἴθουσα τῶν παραδόσεων ὑπῆρχε ὁ *«διδασκαλικὸς θρόνος»*, ὅπως ἔλεγαν τὴν ἕδρα, καὶ τὰ καθίσματα τῶν μαθητῶν, ποὺ λέγονταν *«σκίμποδες» ἢ «ἀναβάθραι»*. Ὅταν δὲν ὑπῆρχαν καθίσματα οἱ μαθητὲς

κάθονταν στὸ ἔδαφος, πάνω σὲ *«διφθέρας»* *ἢ* *«προβέας*»*. Ὑπῆρχε ἀκόμη στὴν αἴθουσα τὸ *«ἀναλογεῖον»*, ἀπὸ ὅπου ἔπαιρναν οἱ μαθητὲς τὰ βιβλία καὶ διάβαζαν. Οἱ τοῖχοι ἦταν διακοσμημένοι μὲ διδακτικὲς ἐπιγραφές, ὅπως «Θεὸν φοβοῦ», «τὸν Βασιλέα τίμα»,«γονεῖς σέβου» κ.ἄ.

Οἱ μαθητὲς ἔφερναν μαζί τους στὸ σχολεῖο διάφορα ἀντικείμενα. Ὁ *«μάρσιπος»* *ἢ* *«δέρρις»* ἦταν ἕνας δερμάτινος σάκος, ποὺ μέσα ἔβαζαν τὰ βιβλία τους, τὴν *«παράγραφο»* καὶ τὸ *«πινακίδιον»* *ἢ* *«πινακίδα»*. Ἡ παράγραφος ἦταν ὁ χάρακας, γιὰ νὰ κάνουν εὐθεῖες γραμμές, καὶ τὸ πινακίδιο ἦταν μία ξύλινη πλάκα, ἀλειμμένη μὲ κερί. Τὸ πινακίδιο μποροῦσε νὰ ἔχει δύο ἢ περισσότερες πλάκες καὶ ἀνάλογα λεγόταν δίπτυχο, τρίπτυχο ἢ πολύπτυχο. Ἐκεῖ πάνω ἔγραφαν οἱ μαθητὲς μ' ἕνα μυτερὸ ἀντικείμενο, ποὺ λεγόταν *«γραφεῖον»*. Μέσα στὸ μάρσιπο ἔβαζαν ἀκόμη τὴ *«σμίλη»*, δηλαδὴ ἕνα μαχαιράκι γιὰ νὰ ξύνουν τὸ καλάμι, μὲ τὸ ὁποῖο ἔγραφαν, καὶ *«ψήφους»*, ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦσαν στὴν ἀριθμητική.

Γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ ἐπίσης εἶχαν οἱ μαθητὲς τὸ *«ἀβάκιον»*, μία πλάκα μὲ πλαίσιο ὑψωμένο γύρω γύρω. Ἐκεῖ ἔριχναν ἄμμο καὶ μέ τὸ δάχτυλο ἔγραφαν καὶ ἔκαναν διάφορους ὑπολογισμούς. Μέσα στὴ *«θήκη»* ἔβαζαν τὰ *«κονδύλια»* μὲ τὰ ὁποῖα ἔγραφαν. Τὰ κοντύλια ἦταν κατασκευασμένα ἀπὸ καλάμι, γι' αὐτὸ ἡ θήκη λεγόταν *«καλαμάριον»*, λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὸ μελανοδοχεῖο.

Ἡ φοίτηση στὰ κατώτερα σχολεῖα κρατοῦσε συνήθως τρία χρόνια. Οἱ μαθητὲς τελείωναν σὲ ἡλικία 10 ὡς 12 ἐτῶν καὶ πήγαιναν ἀμέσως στὸ ἀνώτερο σχολεῖο, τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα.Τὸ σχολεῖο αὐτὸ λεγόταν *«τοῦ γραμματικοῦ»* καὶ ἡ φοίτηση διαρκοῦσε 3 – 4 χρόνια. Ὁ δάσκαλος λεγόταν *«γραμματιστής»* καὶ *«γραμματοδιδάσκαλος»*.

Ὕστερα παρακολουθοῦσαν μαθήματα σὲ ἀνώτερες σχολές,ποὺ ὑπῆρχαν στὶς διάφορὲς πόλεις τοῦ ἀπέραντου βυζαντινοῦ κράτους, ὅπως στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴν Ἀντιόχεια, στὴν Ἔδεσσα (τοῦ Εὐφράτη), στὴ Βηρυτὸ καὶ ἀλλοῦ. Οἱ σχολὲς τῶν εἰδωλολατρῶν ἢ εἶχαν γίνει χριστιανικὲς ἢ εἶχαν πάψει νὰ λειτουργοῦν, ὅπως ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή τῆς Ἀθήνας, ποὺ εἶχε κλείσει στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ (529) καὶ οἱ ἑπτὰ τελευταῖοι καθηγητές της εἶχαν καταφύγει στὴν Περσία. Ἐκεῖ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ εὐχαρίστηση ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τῆς Περσίας Χοσρόη, δίδαξαν πολλὰ χρόνια καὶ μετάφρασαν στὴν περσικὴ γλώσσα ἔργα τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη.

Στὶς ἀνώτερες σχολὲς οἱ Βυζαντινοὶ σπούδαζαν *ρητορική*, ποὺ ἦταν χρήσιμη καὶ στοὺς κληρικοὺς καὶ στοὺς ἄλλους πολίτες, καὶ *φιλοσοφία*, δηλαδὴ λογική, ἠθική, δογματικὴ καὶ μεταφυσική. Ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους μελετοῦσαν κυρίως τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Στωϊκούς. Πολὺ μεγάλη ἀνάπτυξη εἶχε τὸ πανεπιστήμιο τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ λεγόταν *Πανδιδακτήριο*, καὶ ἦταν γνωστὸ καὶ ὡς «Πανεπιστήμιο τῆς Μαγναύρας», ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κτηρίου ὅπου στεγαζόταν. Τὸ εἶχε ἱδρύσει ὁ αὐτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄ ὁ Μικρὸς (425) μὲ τὴν παρακίνηση τῆς γυναίκας του Εὐδοκίας (βλ.§ 5). Ἀφοῦ οἱ ἐπαρχιακὲς πόλεις παρουσίαζαν μεγάλη πνευματικὴ κίνηση, δὲν ἦταν σωστὸ ἡ πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη νὰ εἶναι καθυστερημένη στὸν τομέα αὐτό.

Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Πανδιδακτηρίου καθόριζε νὰ ὑπάρχουν 31 διδάσκαλοι: 10 γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γραμματική, 5 γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ρητορική, 10 γιὰ τὴ λατινικὴ γραμματική, 3 γιὰ τὴ λατινικὴ ρητορική, 2 γιὰ τὸ δίκαιο καὶ 1 γιὰ τὴ φιλοσοφία. Ὅλοι οἱ καθηγητὲς ἦταν Ἕλληνες καὶ εἶχαν τὸν τίτλο τοῦ κόμη. Ὅποιος δίδασκε στὶς ἀνώτερες σχολὲς λεγόταν «οἰκουμενικὸς διδάσκαλος» ἢ «διδάσκαλος τῶν διδασκάλων» ἢ «μέγας διδάσκαλος» ἢ «ὕπατος τῶν διδασκάλων». Φοιτητὲς ἔρχονταν ἀπ' ὅλο τὸ κράτος καθὼς καὶ ξένοι, ὅπως ὁ ὀνομαστὸς Ἀρμένιος *Μεσρώβ* (Μεσρώπιος, 441 μ.Χ.) ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔμαθε τὰ ἑλληνικά, σχημάτισε τὸ ἀρμενικὸ ἀλφάβητο καὶ μετάφρασε διάφορα χριστιανικὰ ἔργα.

23. Ἡ λογοτεχνία

Στὴ λογοτεχνία παρατηροῦμε ὅτι ἔπαυσαν νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴ μυθολογία, ὅπως ἦταν ἑπόμενο. Τὸ θέατρο εἶχε παρακμάσει καὶ ἡ διανόηση γενικὰ ὑπηρετοῦσε τὴ χριστιανικὴ πίστη. Σοβαρὸ ἐμπόδιο ἀκόμη ἦταν καὶ ἡ γραφόμενη γλώσσα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ στὴ γλώσσα ποὺ μιλιόταν εἶχε δημιουργηθεῖ χάσμα ἀπὸ τὰ ἀλεξανδρινὰ ἀκόμη χρόνια, ποὺ εἶχε γίνει πολὺ μεγάλο στοὺς πρώτους αἰῶνες μ.Χ.

Ἡ ὀμορφιὰ καὶ ἡ δύναμη τοῦ ἔργου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἶχαν θαμπώσει τόσο πολὺ τοὺς λογίους τοῦ Βυζαντίου, ὥστε θεωροῦσαν ὑποχρέωσή τους ν' ἀκολουθοῦν μὲ αὐστηρότητα τοὺς κανόνες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματικῆς. Αὐτὴ ἡ προσκόλληση στὸ τυπικὸ καὶ στὸ λεξιλόγιο τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ἐμπόδιζε τὴν ἐλεύθερη δημιουρ-

γία τῶν λογοτεχνῶν. Γιὰ νὰ διατυπώσουν τὶς σκέψεις τους, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ σύγχρονή τους γλώσσα καὶ ὄχι τὴν ἀρχαία, μὲ τὴν ὁποία βασάνιζαν καὶ καταπίεζαν τὰ διανοήματά τους. Ἔχαναν λοιπὸν οἱ λογοτέχνες τὴ δροσερότητα τῆς ἐκφράσεως καὶ τὸν αὐθορμητισμὸ τῆς ἐμπνεύσεως. Πολλοὶ ὅμως συγγραφεῖς, προικισμένοι μὲ ἰσχυρὸ λογοτεχνικὸ ταλέντο, ξεπέρασαν αὐτὰ τὰ ἐμπόδια καὶ ἀναδείχτηκαν ἱκανοὶ λογοτέχνες, ὅπως π.χ. οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιητὲς καὶ οἱ θεολόγοι.

Οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ ποιητὲς ἐξακολούθησαν νὰ μιμοῦνται τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, ποὺ στηρίζονταν στὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, στὴν προσωδία. Γρήγορα ὅμως κατόρθωσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτὰ καὶ νὰ στηρίξουν τὸ ρυθμὸ τῶν ποιημάτων τους στὸν ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν, στὸν τόνο καὶ πολλὲς φορὲς στὴν ὁμοιοκαταληξία. Αὐτὴ λοιπὸν τὴν περίοδο καθιερώθηκε καὶ ἐπικράτησε στὴν ποίηση νέο μετρικό σύστημα, μὲ βάση τὸν τονισμό.

Αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν ποιημάτων, ποὺ στηρίχτηκαν πολὺ στὴ μουσική, ὀνομάστηκε *ὕμνος* καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρωτότυπα δημιουργήματα τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ *προοίμιο*, ποὺ εἶναι μία ἢ δύο εἰσαγωγικὲς στροφές, τὴν κύρια *στροφὴ* καὶ τέλος εἴκοσι ὡς τριάντα ἄλλες στροφές, σὲ μορφὴ ὅμοια μὲ τὴν κύρια. Ὁ τελευταῖος στίχος κάθε στροφῆς λέγεται *ἐφύμνιο* καὶ τὸν ἔψελναν οἱ πιστοὶ ὅλοι μαζί.

Ἀνάλογα λοιπὸν μὲ τὰ μέτρα ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ βυζαντινοὶ ποιητές, τοὺς χωρίζουμε σὲ δύο κατηγορίες: αὐτοὺς ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τοὺς *μελωδούς*.

Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν ὁ *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Συνέσιος τῆς Πτομελαΐδας, ὁ Γεώργιος Πισίδης* καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ τὸν Γρηγόριο σώζονται 18.000 στίχοι σὲ διάφορα ἀρχαῖα μέτρα. Τὰ ποιήματά του ἔχουν ἄφθαστο λυρισμό, πάθος καὶ μεγαλοπρέπεια, ὅμως ἡ γλώσσα τους καὶ τὸ εἶδος τοῦ μέτρου ἔγιναν αἰτία νὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Παρ' ὅλα αὐτά, ποιητικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ πανηγυρικοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου ἔχουν σωματωθεῖ σὲ ὕμνους μεταγενέστερων ὑμνογράφων, ὅπως τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε...» ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ, τὸν ἐπίσκοπο Μαϊουμᾶ. Οἱ ὕμνοι τοῦ Συνέσιου εἶναι χριστιανικοὶ μὲ φιλοσοφικὲς ἰδέες, σὲ μέτρα ἀνακρεόντεια, ἐνῶ τοῦ Πισίδη εἶναι σὲ μέτρα ἰαμβικά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τοῦ Πισίδη, περίφημο ἦταν ἐκεῖνο ποὺ ἐξυμνοῦσε τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὴν ἀπόκρουση τῶν Ἀβάρων, ὅταν εἶχαν πολιορκήσει τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ὁ

Πισίδης εἶχε ποιητικὸ ταλέντο καὶ μιμήθηκε μὲ τόση ἐπιτυχία τὰ μέτρα τοῦ Εὐριπίδη, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ ἔλεγαν: «τίς στιχίζει κρεῖττον Εὐριπίδης ἢ Πισίδης».

Στὴ δεύτερη κατηγορία, στοὺς μελωδοὺς δηλαδή, ξεχωριστὴ θέση ἔχει ὁ μεγαλύτερος ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὁ ὑμνογράφος *Ρωμανὸς* (τέλη τοῦ 5ου αἰώνα). Ὁ Ρωμανὸς καταγόταν ἀπὸ τὴ Συρία, εἶχε πάρει ἑλληνικὴ μόρφωση καὶ πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἔγραψε τὰ ποιήματά του.

Ὁ μελωδὸς αὐτὸς ἐξυμνεῖ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ, τὶς πράξεις τῶν ἁγίων καὶ γεγονότα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς χριστιανικὲς γιορτές.Χρησιμοποιεῖ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ διήγησή του ἔχει δραματικότητα. Ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στοὺς μεταγενέστερους ὑμνογράφους ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ, καὶ ἡ φήμη του ἦταν τέτοια ὥστε ὀνομάστηκε Πίνδαρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως.

Ἀπὸ τοὺς πιὸ ὡραίους ὕμνους του εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀναφέρονται στὴ Δεύτερη Παρουσία («Ὅταν ἔλθῃς ὁ Θεὸς ἐπὶ γῆς μετὰ δόξης»), στὴν προδοσία τοῦ Ἰούδα, στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ («Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει») κ.ἄ. Σήμερα σώζονται 85 περίπου ἀπὸ τοὺς περίφημους ὕμνους του. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι καὶ ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος γράφτηκε ἀπὸ τὸ Ρωμανὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Πισίδη ἢ τὸν πατριάρχη Σέργιο, αὐτὸν ποὺ διακρίθηκε στὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἀβάρων.Τὸ πάθος, μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει γραφεῖ αὐτὸς ὁ ὕμνος, καὶ ἡ ὀμορφιά του προκαλοῦν ἔντονη θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ συγκίνηση. Ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς ἀνακηρύχτηκε ἅγιος ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία (γιορτ. 1 Ὀκτ.).

Μὲ τὸ νέο μετρικὸ σύστημα ἀναπτύχτηκε καὶ τὸ *ἐπίγραμμα*, ποὺ καλλιεργήθηκε ἰδιαίτερα. Πάρα πολλὰ ἐπιγράμματα εἶναι ἀφιερωμένα στοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας. Πολλὰ ἄλλα ἀξιόλογα ἀναφέρονται εἴτε στὴν καθημερινὴ ζωὴ εἴτε στὸ σεβασμὸ γιὰ τοὺς μεγάλους σοφοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

Τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Πλάτωνα:

Ψυχὴν ἀνειπὼν ἀθάνατον ὁ Πλάτων
ἀφῆκε δόξαν ἀθάνατον ἐν βίῳ.

Στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τέλος ἀνήκει καὶ τὸ μυθιστόρημα. Τὸ εἶδος αὐτό, ἄγνωστο στὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, εἶναι δημιούργημα τῆς

ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς καὶ καλλιεργήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινούς. Οἱ μυθιστοριογράφοι παίρνουν σὰν θέματα περιπετειώδεις ὑποθέσεις ἀπὸ τὴ ζωή. Ὁ ἥρωας καὶ ἡ ἡρωίδα παρουσιάζονται συνήθως ὡς πρόσωπα μὲ ἀδυναμίες μεγαλύτερες ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ σώζονται ἢ μὲ τὴν τύχη ἢ μὲ τὴ βοήθεια φίλων.

Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ἂν οἱ μυθιστοριογράφοι ἦταν χριστιανοὶ ἢ εἰδωλολάτρες, γιατὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα φαίνεται πολὺ λίγο μέσα στὰ ἔργα τους.Πάντως, στὴ διαμόρφωση τοῦ μυθιστορήματος μεγάλη ἐπίδραση ἄσκησε ὁ Χριστιανισμὸς καὶ αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς προσπαθοῦν πάντα νὰ διατηρήσουν τὴν ἠθικὴ τελειότητα τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἡρωίδων. Τὸ μυθιστόρημα ἦταν τὸ πιὸ ἀγαπητὸ λογοτεχνικὸ εἶδος αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ διαδόθηκε ὡς τὴ Δύση, ὅπου καὶ ἀναπτύχτηκε.

Οἱ σπουδαιότεροι μυθιστοριογράφοι στὰ χρόνια αὐτὰ (πρώτη περίοδος) εἶναι τρεῖς· ὁ *Ἡλιόδωρος*, ὁ *Ἀχιλλεὺς Τάτιος* καὶ ὁ *Λόγγος*. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ἀναδείχτηκε ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους στὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση τῶν ἡρώων του.

24. Ἡ ἱστορία

Πρῶτοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοί, ὅπως ὁ *Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου*, ποὺ ἔγραψε ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρουσιάζονται συγγραφεῖς, ποὺ ἱστοροῦν μὲ ἀκρίβεια καὶ παραστατικότητα τὰ σύγχρονά τους γεγονότα, χωρὶς νὰ παύουν νὰ μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς καὶ νὰ γράφουν σὲ γλώσσα ἀρχαΐζουσα. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴ δουλικὴ μίμηση καὶ δείχνουν ἀνεξαρτησία. Αὐτοὶ εἶναι οἱ *ἱστορικοί*. Πολλοὶ ἱστορικοὶ ἀναδείχτηκαν ὡς τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους καί μᾶς ἔδωσαν μιὰ ὁλοκληρωμένη ἐξιστόρηση τῶν πιὸ ἀξιόλογων γεγονότων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ πιὸ σημαντικὸς ἱστορικὸς εἶναι ὁ *Προκόπιος*. Γεννήθηκε στὴν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης καὶ χρημάτισε βοηθὸς καὶ σύμβουλος τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου. Ἔτσι ἀκολούθησε τὸ Βελισάριο σ' ὅλες του τὶς ἐκστρατεῖες, στὴν Ἀφρική, στὴν Ἰταλία καὶ στὸ δεύτερο περσικὸ πόλεμο, κι ἐπειδὴ ἔζησε τὰ γεγονότα ἀπὸ πολὺ κοντά, μᾶς δίνει αὐθεντικὲς πλη-

ροφορίες. Σὰν ἱστορικὸς διακρίνεται γιὰ τὴ μεγάλη του ἀκρίβεια καὶ θεωρεῖται ἄξιος συνεχιστὴς τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἱστορικῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητας.

Ὁ Προκόπιος ἔγραψε τρία ἔργα: 1) Ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ὀκτώ, 2) «Περὶ κτισμάτων πραγματεία» καὶ 3) τὰ «Ἀνέκδοτα». Στὸ πρῶτο, τὶς ἱστορίες, παρουσιάζονται μὲ ἀκρίβεια περιγραφῆς οἱ διάφοροι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Στὸ δεύτερο, τὸ «Περὶ κτισμάτων», ἀναφέρονται οἱ πόλεις, τὰ φρούρια, τὰ δημόσια λουτρά, οἱ βιβλιοθῆκες καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, ποὺ χτίστηκαν στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Στὸ τρίτο, τὰ «Ἀνέκδοτα», ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρουσιάζονται γεγονότα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορα, τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς αὐλῆς τους.

Τὸ ἔργο τοῦ Προκοπίου συνεχίζουν ὁ *Ἀγαθίας*, ὁ *Μένανδρος* καὶ ὁ *Θεοφύλακτος Σιμοκάττης* (στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου). Ὁ τελευταῖος ἔγραψε τὴν ἱστορία τοῦ Τιβερίου καὶ τοῦ Μαυρικίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν ποὺ ἀναφέρονται σὲ σύγχρονα γεγονότα, ἀναπτύχτηκε τότε κι ἕνα ἄλλο πρωτότυπο εἶδος ἱστορίας, ἡ *χρονογραφία*. Ὁ χρονογράφος δὲν ἐξιστορεῖ μόνο γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ γυρίζει στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Ἀδάμ, γράφει τὴν ἱστορία ὅλων τῶν λαῶν καὶ φτάνει ὡς τὴν ἐποχή του. Τὸ ἔργο τοῦ χρονογράφου, ποὺ ὀνομάζεται «σύνοψις ἱστοριῶν» ἢ «χρονικὸν» ἢ «χρονογραφία », εἶναι παγκόσμια ἱστορία γραμμένη γιὰ τὸ λαό.

Οἱ χρονογραφίες γράφονταν στὴ δημοτικὴ γλώσσα καὶ εἶχαν διαδοθεῖ πολὺ ὄχι μόνο στοὺς Βυζαντινοὺς ἀλλὰ καί, μεταφρασμένες, σὲ ξένους λαούς.

Ὁ παλιότερος καὶ σπουδαιότερος χρονογράφος εἶναι ὁ *Ἰωάννης Μαλάλας*, ποὺ ἔζησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας. Ἡ χρονογραφία του ἔγινε ὑπόδειγμα γιὰ τὶς ἱστορίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἀξία ὅμως ἔχει μόνο ὅπου ἀναφέρει γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέα ἢ δίνει εἰδήσεις γιὰ τὴ ζωὴ τῶν συγχρόνων του. Στὴν ἀφήγηση τοῦ παρελθόντος ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα ὑστερεῖ, γιατὶ ὑπάρχει σύγχυση καὶ ἀσάφεια· π.χ. ὁ Διόνυσος παρουσιάζεται σὰν συγγραφέας, ποὺ ἔγραψε γιὰ τὰ ἀμπέλια καὶ τὴ γεωργία, ὁ φιλόσοφος Θαλῆς παρουσιάζεται σὰν ἱστορικὸς κ.ἄ. Οἱ χρονογραφίες δηλαδὴ ἔχουν ἱστορικὰ σφάλματα καὶ εἶναι γραμμένες χωρὶς λογοτεχνικὴ διάθεση καὶ σὲ ἀκαλαίσθητο ὕφος.

'Ιδιαίτερο εἶδος ἱστοριογραφίας εἶναι οἱ *Βίοι Ἁγίων*. Οἱ συγγραφεῖς τους εἶναι κυρίως μοναχοί, ποὺ προσπαθοῦσαν, μὲ τὴ διήγηση τῶν μαρτυρίων καὶ τῆς ἁγνότητας τοῦ ἁγίου, νὰ δυναμώσουν τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα τοῦ λαοῦ. Προσπαθοῦσαν ἀκόμη νὰ καταπολεμήσουν τὶς ξένες θρησκεῖες καὶ τὶς αἱρέσεις.

'Ανάμεσα στοὺς βιογράφους ἁγίων ξεχωριστὴ θέση ἔχει ὁ *'Ιωάννης Μόσχος*, ποὺ ἔζησε στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰώνα. Τὸ βιβλίο του, ποὺ ὀνομάζεται *«Λειμών»* ἢ *«Λειμωνάριον»*, μεταφράστηκε στὴ λατινικὴ γλώσσα καὶ ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὴ Δύση. Περιέχει ἀνέκδοτα, ἀξιόλογες πράξεις καὶ πρὸ πάντων θαύματα ἁγίων. Πολλὲς φορὲς οἱ «Βίοι τῶν ἁγίων» ἔχουν φιλολογικὴ ἀξία. Ἡ γλώσσα τοῦ Μόσχου, χωρὶς περιττὰ στολίδια, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Ἔσσελιγγ «ἀληθινὸ χρυσωρυχεῖο» καὶ οἱ ἁπλὲς πνευματικὲς ἱστορίες του εὐχαριστοῦν καὶ διδάσκουν. 'Αξίζει ἰδιαίτερα ἐπίσης νὰ ἀναφερθεῖ ὁ «Βίος τοῦ Μ. 'Αντωνίου», ποὺ γράφτηκε ἀπὸ τὸ Μ. 'Αθανάσιο.

25. Ἡ θεολογία

Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο οἱ Βυζαντινοὶ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ θεολογία, γιατὶ τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἦταν τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ μεγαλύτερα τῆς ἐποχῆς. 'Ενῶ οἱ εἰδωλολάτρες συγγραφεῖς προσπαθοῦσαν νὰ σώσουν τὴν εἰδωλολατρεία, ποὺ κλονιζόταν, τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἀντίθετα τοὺς παρακινοῦσε ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐνισχύσουν τὴ θέση τῆς νέας θρησκείας, νὰ κατανοήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, νὰ μεταδώσουν τὴ διδασκαλία του καὶ νὰ τὸν προφυλάξουν ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ ἀπὸ τὶς αἱρέσεις.

Γι' αὐτὸ οἱ θεολόγοι συγγραφεῖς αὐτῆς τῆς περιόδου διακρίνονται σὲ δύο κατηγορίες, τοὺς *εἰδωλολάτρες* καὶ τοὺς *χριστιανούς*. 'Απὸ τοὺς πρώτους σπουδαιότεροι εἶναι ὁ *Λιβάνιος* καὶ ὁ αὐτοκράτορας *'Ιουλιανός*. Ὁ Λιβάνιος (314 – 393) ἀντιπαθοῦσε τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, γιατὶ νόμιζε ὅτι αὐτὴ ἀπομάκρυνε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση κι ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ποὺ ὁ ἴδιος τὰ ἀγαποῦσε καὶ τὰ μελετοῦσε μὲ πολὺ ζῆλο.

Ὁ Λιβάνιος γεννήθηκε στὴν 'Αντιόχεια καὶ σπούδασε φιλοσοφία καὶ ρητορική. Δίδαξε τὴ ρητορικὴ στὶς σχολὲς ποὺ ἵδρυσε ὁ ἴδιος στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Νικομήδεια καὶ τὴν 'Αντιόχεια καὶ μαθητές του ἦταν ὁ 'Ιωάννης Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι διδάσκαλοι τῆς 'Εκκλησίας. Ὁ Λιβάνιος

ἔγραψε, σὲ ὕφος ἔντεχνο καὶ ρητορικό, λόγους, διηγήσεις, μελέτες καὶ ἐπιστολές. Σώθηκαν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του, ποὺ δίνουν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του.

῾Ο ἄλλος εἰδωλολάτρης θεολόγος εἶναι ὁ ᾽Ιουλιανὸς (361 – 363). Εἶχε σπουδάσει κι αὐτὸς φιλοσοφία καὶ ρητορικὴ στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τῆς ᾽Αθήνας. ῎Αρχισε νὰ αἰσθάνεται ἀντιπάθεια γιὰ τὸ χριστιανισμὸ ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Κωνστάντιος τὸν ἔκλεισε σὲ μοναστήρι, μαζὶ μὲ τὸν ἀδερφό του Γάλλο. ῞Οταν λοιπὸν ἔγινε αὐτοκράτορας, προσπάθησε νὰ ξαναφέρει στὴν ζωὴ τὴν ἀρχαία θρησκεία. Λένε ὅτι ζήτησε τὴ συμβουλὴ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ πῆρε τὴν ἀκόλουθη ἀπάντηση:

Εἴπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσαν, ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.

Τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ νέα θρησκεία, ὁ ᾽Ιουλιανὸς τὶς ἀνάπτυξε σὲ ἐπιστολὲς καὶ σὲ εἰδικὰ συγγράμματα, στὰ ὁποῖα ἐπιτίθεται μὲ πάθος ἐναντίον τοῦ χριστιανισμοῦ. Μάταια ὅμως ἀγωνιζόταν νὰ ὑποστηρίξει μιὰ θρησκεία, ποὺ δὲν ἱκανοποιοῦσε τὶς ψυχικὲς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων.

᾽Αντίθετα μὲ τοὺς εἰδωλολάτρες θεολόγους, οἱ χριστιανοὶ γράφουν σὲ γλώσσα πιὸ ἁπλή, ἂν καὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν κι αὐτοὶ τὴ γλώσσα καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ᾽Αλεξανδρινοὶ *Κλήμης*, *᾽Ωριγένης καὶ Μέγας ᾽Αθανάσιος*. Γενικὰ οἱ Θεολόγοι τῆς ᾽Ανατολῆς ἔδωσαν, τοὺς πρώτους αἰῶνες μ.Χ., ἔργα πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔγραψαν οἱ θεολόγοι στὴ Δύση.

Σταθμὸ ὅμως γιὰ τὴ θεολογία ἀποτελεῖ ὁ 4ος αἰώνας, ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς *χρυσὸς αἰώνας* τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Τὰ αἴτια τῆς ἀκμῆς εἶναι δύο: 1) ἔπρεπε νὰ γίνει ἔντονος ἀγώνας ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν συγγραφέων, ποὺ πολεμοῦσαν τὴ χριστιανικὴ θρησκεία μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ 2) ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ αἱρέσεις, ποὺ εἶχαν γεννηθεῖ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ τάση τῶν λογίων. ῾Ο ἀγώνας ἐναντίον τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ κινδύνου ἔγινε αἰτία νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ χριστιανικὴ θεολογία. ᾽Εκτὸς ὅμως ἀπ᾽ αὐτά, ἡ χριστιανικὴ ᾽Εκκλησία εἶχε ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ ἀναπτύξει τὴ διδασκαλία

της καὶ νὰ ἐρευνήσει τὶς θεῖες ἀλήθειες. Σπουδαῖοι χριστιανοί, μὲ φιλοσοφικὴ καὶ ἄλλη μόρφωση, ἔγραψαν σοφὰ συγγράμματα ἢ δίδασκαν μὲ ἀσυνήθιστη ρητορικὴ ἱκανότητα καὶ ὁρμή.

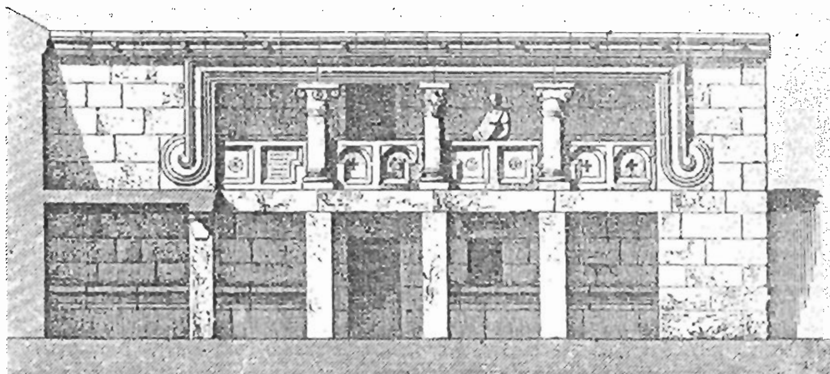
Τὸν 4ο αἰώνα ἀκμάζουν οἱ *Μεγάλοι πατέρες* τῆς Ἐκκλησίας ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ὁ *Μέγας Βασίλειος*(330 – 379) καταγόταν ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια τῆς Καισαρείας. Σπούδασε ρητορική, φιλοσοφία καὶ ἰατρικὴ στὶς σχολὲς τῆς Καισαρείας, τοῦ Βυζαντίου καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου γνώρισε τὸν Ἰουλιανὸ καὶ συνδέθηκε μὲ στενὴ φιλία μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνό. Ὕστερα πῆγε στὴ Συρία καὶ στὴν Αἴγυπτο καὶ μελέτησε τὸ μοναχισμό, ποὺ ἦταν πολὺ ἀναπτυγμένος σ' αὐτὲς τὶς χῶρες. Ὅταν ἔγινε ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας (370), διακρίθηκε ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας καὶ φρόντισε νὰ διαδώσει τὸ μοναχισμὸ στὴν ἐπαρχία του. Ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε τοὺς περίφημους ἀσκητικοὺς *κανόνες*, πολλὰ *δογματικὰ* καὶ *ἠθικὰ* συγγράμματα καὶ ἑκατοντάδες ἐπιστολές. Οἱ *ὁμιλίες του* στὸ λαὸ τῆς Καισαρείας προκαλοῦν συγκίνηση μὲ τὸ βάθος καὶ τὸ λυρικό τους ὕφος. Σὲ εἰδικὲς πραγματεῖες του ὑποστηρίζει ὅτι οἱ νέοι μποροῦν νὰ μορφώνονται μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς.

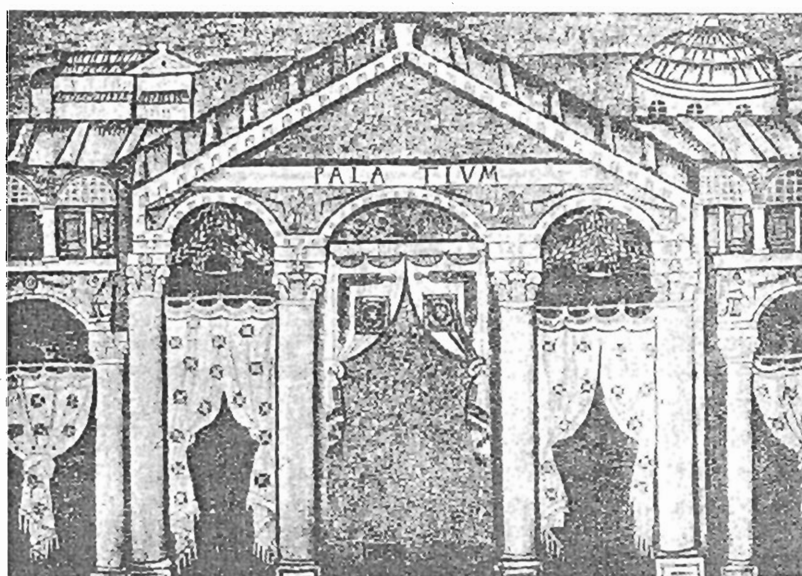
Ὁ *Γρηγόριος ὁ Νύσσης* (335 – 394), νεώτερος ἀδερφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου, χρημάτισε ἐπίσκοπος τῆς Νύσσας στὴν Καππαδοκία. Ἔγραψε λόγους, ἐπιστολὲς καὶ συγγράμματα ἀσκητικὰ καὶ δογματικά. Τὰ τελευταῖα ἔχουν φιλοσοφικὸ βάθος, ποὺ φανερώνει τὴ μεγάλη μόρφωση τοῦ ἱεράρχη. Εἶναι ἴσως ὁ περισσότερο φιλοσοφημένος ἀπὸ τοὺς Πατέρες. Ὁ Γρηγόριος πολέμησε μὲ ζῆλο τὶς αἱρέσεις καὶ ἰδιαίτερα τὸν ἀρειανισμό.

Ὁ *Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς* (330 – 390) καταγόταν ἀπὸ τὴ Ναζιανζὸ τῆς Καππαδοκίας, σπούδασε ρητορικὴ καὶ διακρίθηκε ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας. Ἂν καὶ ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀνθρώπου ποὺ ἀγαποῦσε τὴ δράση, ὁ Γρηγόριος ἀγαποῦσε τὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς. Στὰ ἔργα του, ποὺ εἶναι *λόγοι*, *ἐπιστολὲς* καὶ *ποιήματα*, μιλάει συχνὰ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴν ψυχική του ζωή. Τὰ ποιήματά του φανερώνουν λεπτὴ συγκίνηση. Γιὰ τοὺς περίφημους θεολογικούς του λόγους ὁ Γρηγόριος ὀνομάστηκε *Θεολόγος*. Τὸ φίλο του Μ. Βασίλειο τὸν ἐγκωμίασε στὸν ἐξαιρετικὸ *ἐπιτάφιο* λόγο του.

Ὁ *Ἰωάννης Χρυσόστομος* (347 – 407) ἀναδείχτηκε ὁ πιὸ μεγάλος ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας ὅλων τῶν ἐποχῶν. Γεννήθηκε στὴν Ἀντιόχεια

13. Βυζαντινὸ σπίτι τοῦ 6ου αἰώνα

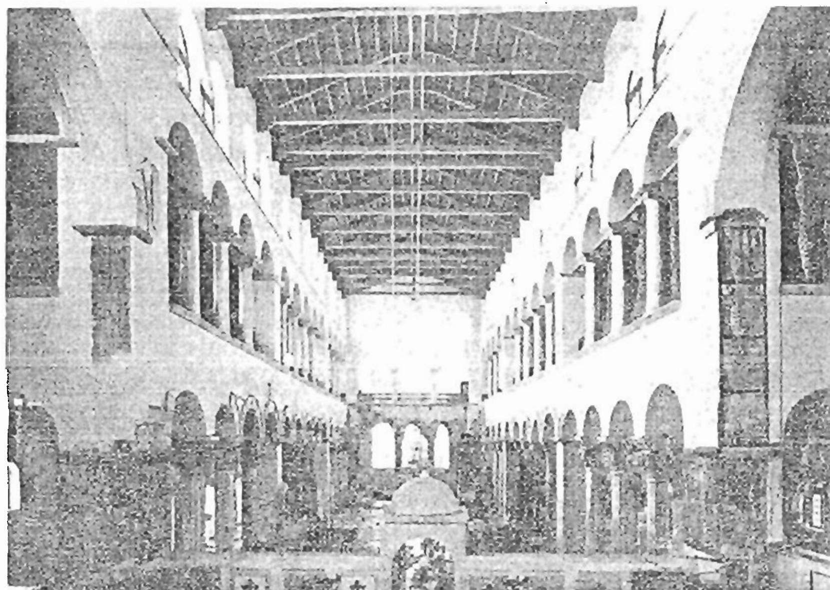
14. Τὸ ἀνάκτορο τῆς Ραβέννας.
(Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τὸ νέο, 6ος αἰώνας)

σπούδασε ἐκεῖ καί, ὅταν ἦταν νέος, ἔγινε μοναχὸς στὰ βουνὰ τῆς Συρίας. Ὁ αὐτοκράτορας Ἀρκάδιος τὸν κάλεσε στὴν Κωνσταντινούπολη (397), ὅπου χειροτονήθηκε πατριάρχης. Ἐπειδὴ ὅμως ἦταν ὑπερβολικὰ αὐστηρός, δημιούργησε ἐχθροὺς καὶ ἰδιαίτερα τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία, ποὺ τὴν κατηγοροῦσε γιὰ τὴ διαγωγή της. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐκθρονίστηκε τὸ 403 καὶ ἐξορίστηκε. Ξαναγύρισε μετὰ ἀπὸ λίγο, ἀλλὰ πάλι ἐκθρονίστηκε, ὁριστικὰ αὐτὴ τὴ φορά, ἐξαιτίας νέας διαφωνίας του μὲ τὴν Εὐδοκία, Ἐξόριστος σὲ μιὰ μακρινὴ γωνιὰ τῆς Καππαδοκίας δὲν ἔμεινε ἥσυχος, ἀλλὰ ἐξακολούθησε νὰ ἐνισχύει μὲ ἐπιστολὲς τοὺς ἀπαρηγόρητους συνεργάτες του, νὰ φροντίζει γιὰ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καὶ γιὰ τὸ ἱεραποστολικό του ἔργο. Γι' αὐτὸ ἐκτοπίστηκε ἀκόμη πιὸ μακριὰ καὶ πέθανε στὸ δρόμο, σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Ἀρμενίας. Τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα, *πραγματεῖες*, *ὁμιλίες*, *ἐπιστολές*, καὶ τὸ ὕφος του πλούσιο σὲ ὡραῖες εἰκόνες, μεταφορὲς καὶ παρομοιώσεις. Μὲ τὸν Ἰωάννη ἡ θρησκευτικὴ ὁμιλία ἔγινε ἕνα ἔξοχο λογοτεχνικὸ εἶδος. Οἱ σύγχρονοί του τὸν ὀνόμασαν *Χρυσόστομο* καὶ οἱ μεταγενέστεροι τὸν θεωροῦσαν ἕνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ρήτορες τοῦ κόσμου. Οἱ ὁμιλίες του ἦταν τὸ πιὸ ἀγαπητὸ ἀνάγνωσμα κλήρου καὶ λαοῦ.

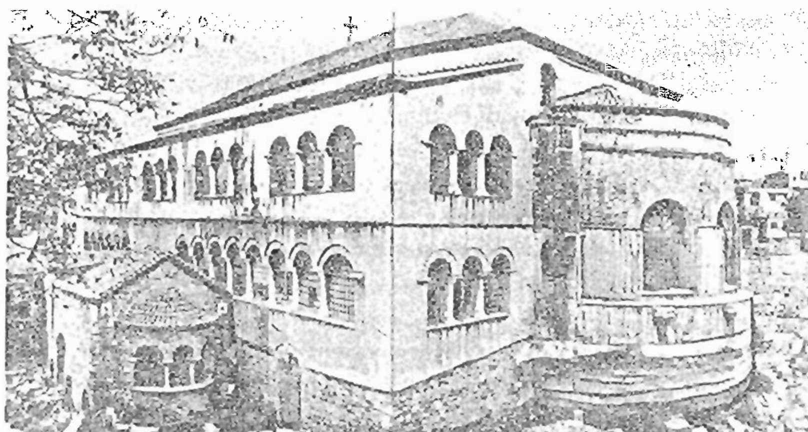
Οἱ Μεγάλοι Πατέρες τοῦ 4ου αἰώνα θεωροῦνται τὸ ἀποκορύφωμα τῆς θεολογικῆς σοφίας καὶ οἱ μεταγενέστεροι περιορίστηκαν στὸ νὰ τοὺς κατανοοῦν καὶ νὰ τοὺς ἑρμηνεύουν. Ὁ *Ἅγιος Συνέσιος*, ἐπίσκοπος τῆς Πτολεμαΐδας, ὁ *Κύριλλος Ἀλεξανδρείας* καὶ ὁ *Θεοδώρητος*, ἐπίσκοπος Κύρου τῆς Συρίας, εἶναι οἱ πιὸ ἀξιόλογοι ἀπὸ τοὺς θεολόγους τοῦ 5ου αἰώνα καὶ κατόρθωσαν νὰ διατηρήσουν, ὡς ἕνα μέρος, τὴν παράδοση τοῦ μεγάλου 4ου αἰώνα.

26. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ

Ἐνῶ στὴ λογοτεχνία τοῦ Βυζαντίου παρατηρεῖται κάποιος δεσμὸς μὲ τὴν παράδοση, στὴν τέχνη συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Οἱ Χριστιανοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κάνουν τὶς λειτουργίες τους σὲ οἰκοδομήματα ποὺ θύμιζαν εἰδωλολατρικοὺς ναούς. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν δημιουργήθηκε ἀληθινὴ ἀναγέννηση στὴν τέχνη καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀρχιτεκτονική. Κι ἐπειδὴ τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἰδιωτικὰ κτήρια ἔχουν καταστραφεῖ, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τὴ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ τοὺς ναούς, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους διασώθηκαν καθὼς οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἔκαναν τζαμιά.

15. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη.
(Ἐσωτερικό, ἀπὸ τὸ Ἅγιο Βῆμα)

16. Ὁ ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου στὴ Θεσσαλονίκη.
(Νοτιοανατολικὴ πλευρὰ)

᾿Αρχικὰ οἱ Χριστιανοὶ χρησιμοποίησαν ὡς ναοὺς ἰδιωτικὲς κατοικίες ἤ, στὰ χρόνια τῶν διωγμῶν, τὶς *κατακόμβες*, ὅπου ἐκτελοῦσαν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα. Ὅταν ὅμως ἀργότερα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἔκαναν ἐλεύθερα τὶς τελετές τους, ἔχτισαν ναούς. Ὁ ναὸς τῶν πρώτων χριστιανῶν ἦταν μιὰ μακρόστενη, ὀρθογώνια αἴθουσα (σηκὸς*) σκεπασμένη μὲ ξύλινη στέγη.

᾿Αργότερα οἱ ἀρχιτέκτονες ἔχτισαν πιὸ εὐρύχωρους ναοὺς καὶ τοὺς ἔδωσαν τὸ σχῆμα τῶν δημόσιων ρωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων ποὺ λέγονταν βασιλικές. Τὰ οἰκοδομήματα αὐτὰ τὰ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι ὡς δικαστήρια ἢ ὡς χρηματιστήρια, εἶχαν πιὸ πλατὺ σηκὸ καὶ τὴν ὀροφὴ τὴ στήριζαν δυὸ σειρὲς κολόνες.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ ἐκκλησία χωρίζεται σὲ τρία τμήματα, ποὺ ὀνομάζονται κλίτη. Πολλὲς φορὲς οἱ κολόνες ἦταν σὲ τέσσερεις σειρὲς καὶ ἔτσι τὰ κλίτη γίνονταν πέντε. Τὸ μεσαῖο, πιὸ πλατὺ καὶ πιὸ ψηλὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, εἶχε παράθυρα καὶ ἀπ' αὐτὰ φωτιζόταν ὁ ναός. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ὑπῆρχε αὐλὴ μὲ μιὰ βρύση στὴ μέση. Τὰ μέρη τοῦ ναοῦ ἦταν τρία· ὁ *νάρθηκας*, ἕνας στενὸς χῶρος στὴν εἴσοδο μετὰ ὁ *κυρίως ναὸς* καὶ στὸ βάθος, πρὸς τὴν ἀνατολή, τὸ *ἱερό*, ποὺ σχηματιζόταν ἀπὸ μιὰ ἀψίδα καὶ ἀπὸ μιὰ ἡμικυκλικὴ κόγχη. Μέσα στὸ ἱερὸ βρισκόταν ἡ Ἁγία Τράπεζα.

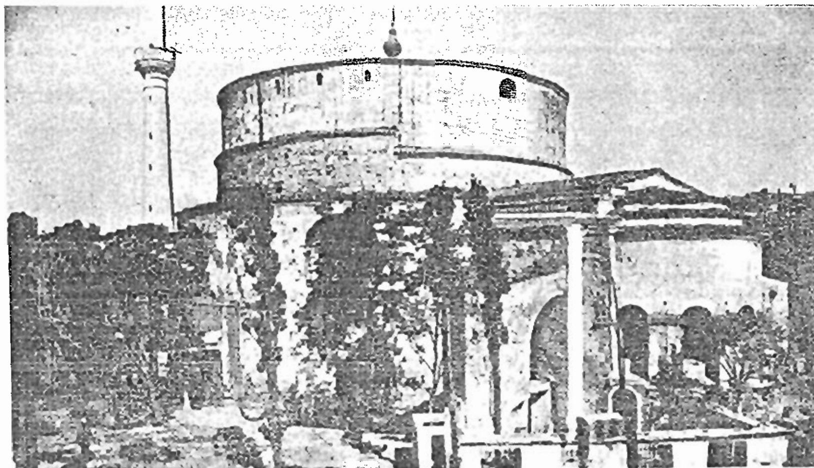
Μὲ τὸ σχῆμα αὐτὸ χτίστηκαν πολλοὶ ναοὶ στὴ Δύση, στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὴν ᾿Ανατολή. Τέτοιους ἵδρυσε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ μητέρα του, ἡ Ἁγία Ἑλένη, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Ρώμη, στὴν Παλαιστίνη καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα.

᾿Ονομαστὸς ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ χτίστηκε τὸν 5ο αἰώνα. Στὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917 κάηκε καὶ ξαναχτίστηκε ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια. Εἶναι πολὺς μεγάλος, σὲ σχῆμα βασιλικῆς, καὶ ἔχει πέντε κλίτη ποὺ χωρίζονται μὲ κιονοστοιχίες. Πρὶν ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ ὑπῆρχαν δύο νάρθηκες καὶ στὸ βάθος ἡ μεγάλη κόγχη τοῦ ἱεροῦ.

Στὸν 5ο ἢ στὸν 6ο αἰώνα ἀνήκει καὶ ἡ βασιλικὴ τῆς Θεοτόκου ᾿Αχειροποιήτου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Ὑπάρχουν ἀκόμη ἐκκλησίες *πολυγωνικὲς* καὶ *κυκλικές*. Τέτοιο κυκλικὸ σχῆμα ἔχει ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἦταν μᾶλλον ρωμαϊκὸ μαυσωλεῖο* τοῦ 4ου αἰώνα.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μεταβατικὴ περίοδος, ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο ὡς τὸν ᾿Ιουστινιανό. Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας (6ος αἰώνας)

17. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη.

δημιούργησαν τὸν βυζαντινὸ ρυθμό. Ὁ περίφημος ναὸς τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἂν καὶ ἔπαθε πολλὲς καταστροφὲς καὶ ἐπιδιορθώθηκε πολλὲς φορές, διατηρεῖ ὡς σήμερα τὸ ἀρχικό του σχέδιο. Ὁ νέος αὐτὸς ρυθμὸς ἀναπτύχθηκε στὴν Κιλικία καὶ στὴ Συρία, ἀλλὰ πῆρε τὴν τέλεια μορφή του στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔχτισε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἄλλες ἐκκλησίες, ὅπως τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου, ποὺ σώζεται σήμερα.

Καὶ στὶς μεγάλες ἐπαρχιακὲς πόλεις ἐπίσης οἰκοδομήθηκαν, στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πολλὲς ἐκκλησίες, ὅπως π.χ. ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη στὴν Ἔφεσο, ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου στὴν Ἑλενόπολη τῆς Βιθυνίας καὶ ἄλλος ναὸς τῆς Θεοτόκου στὴν Ἱερουσαλήμ, ποὺ ὀνομάστηκε *Νέα Ἐκκλησία* καὶ ἦταν τόσο ὡραῖος, ὥστε κανένα ἄλλο οἰκοδόμημα δὲν μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μαζί του.

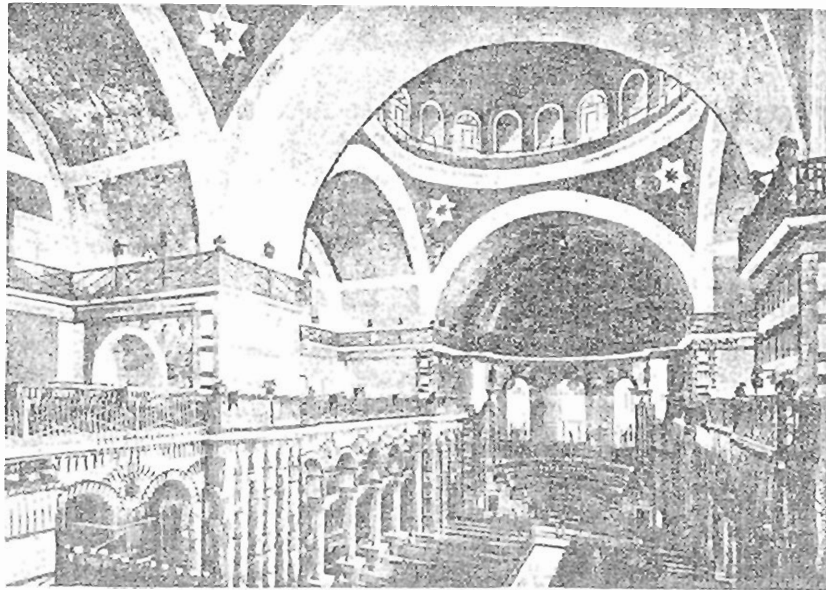
Τὸν 8ο αἰώνα χτίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ποὺ εἶναι μίμηση, χωρὶς ἐπιτυχία, τοῦ ὁμώνυμου μεγάλου ναοῦ τῆς πρωτεύουσας.

27. Ἡ Ἁγία Σοφία

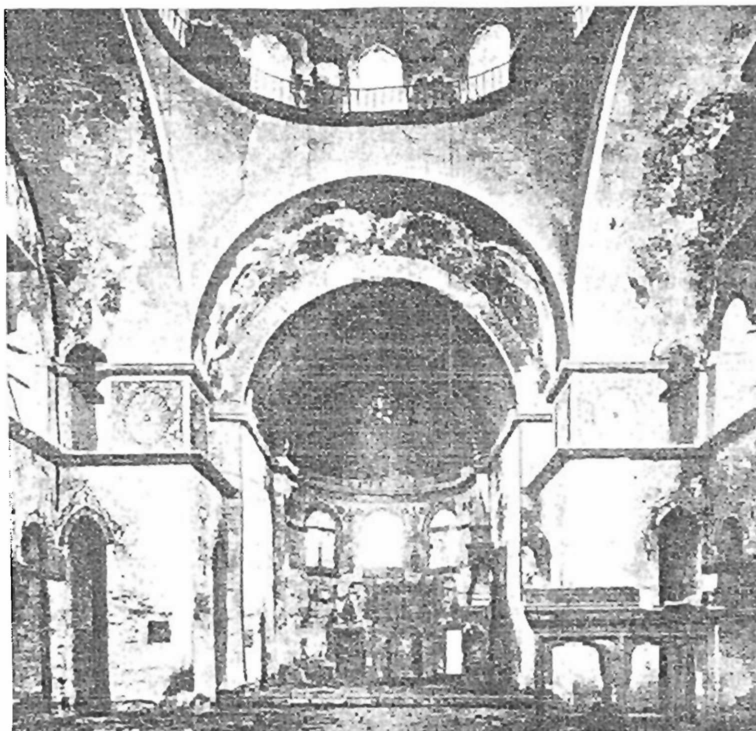
Τὸ λαμπρότερο ἀπὸ ὅλα τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ὁ ναὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἀφιερωμένος σὲ κάποια ἁγία, ποὺ ὀνομαζόταν Σοφία, ἀλλὰ στὴ σοφία τοῦ Θεοῦ.

Πρῶτα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔχτισε ἕνα μικρὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ αὐτοκράτορας Κώνστας Α΄ τὸν ἔκανε πιὸ εὐρύχωρο. Ὁ ναὸς αὐτὸς κάηκε ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς πρωτεύουσας, ὅταν ἐξορίστηκε ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, καὶ χτίστηκε πάλι στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β΄.

Ὁ μικρὸς αὐτὸς ναὸς κάηκε πάλι τὸ 532, στὴ στάση τοῦ Νίκα, καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς θέλησε νὰ χτίσει ἄλλον, μεγαλύτερο καὶ πιὸ ὡραῖο. Οἱ ἀρχιτέκτονες *Ἀνθέμιος* ἀπὸ τὶς Τράλλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ *Ἰσίδωρος* ἀπὸ τὴ Μίλητο ἔκαναν τὸ σχέδιο τοῦ ναοῦ. Τὸ πρόβλημα ποὺ ἔπρεπε νὰ λύσουν

18. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στὴν Κωνσταντινούπολη.
(Σήμερα χρησιμοποιεῖται ὡς μουσεῖο τῶν τουρκικῶν πολέμων)

19. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴ Θεσσαλονίκη.
(Μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1894 καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπισκευή)

ἦταν νὰ στήσουν κυκλικὸ θόλο πάνω σὲ ὀρθογώνια ἐπιφάνεια μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴν ἀλλάξει τὸ ἐσωτερικὸ σχῆμα τοῦ ναοῦ. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουν αὐτό, ὕψωσαν στὴ μέση τοῦ ναοῦ τέσσερεις μεγάλες τετράγωνες κολόνες, τοὺς πεσσούς, καὶ τὶς ἕνωσαν μὲ ἀψίδες. Κάθε ἀψίδα ἦταν εἴκοσι μέτρα περίπου πιὸ μέσα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τῆς ἐκκλησίας. Πάνω στοὺς πεσσοὺς στηρίχθηκε ὁ θόλος, ποὺ ἀκουμποῦσε στὶς κορφὲς τῶν ἀψίδων καὶ στὰ κοῖλα σφαιρικὰ τρίγωνα, ποὺ ἕνωναν τὶς ἀψίδες μεταξύ τους. Ἔτσι λύθηκε τὸ ἀρχιτεκτονικὸ πρόβλημα νὰ οἰκοδομηθεῖ θόλος πάνω σὲ ὀρθογώνια ἐπιφάνεια.

Πρὸς τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ μέρος τοῦ θόλου κατασκευάστηκαν, σὰν προέκταση τῆς βάσης, δύο ἡμιθόλια μὲ τρεῖς κόγχες τὸ καθένα, ἔτσι ὥστε ὁ κυρίως θόλος νὰ φαίνεται ὅτι ὑψώνεται στὸν ἀέρα. Ἀκόμη, ὅταν

μπαίνει κανείς, μπορεῖ ἀμέσως νὰ δεῖ τὸ κέντρο τοῦ θόλου, ἐνῶ, ὅταν σταθεῖ σὲ ὁποιοδήποτε μέρος τοῦ ναοῦ, διακρίνει ὅλες τὶς γραμμὲς τοῦ θόλου.

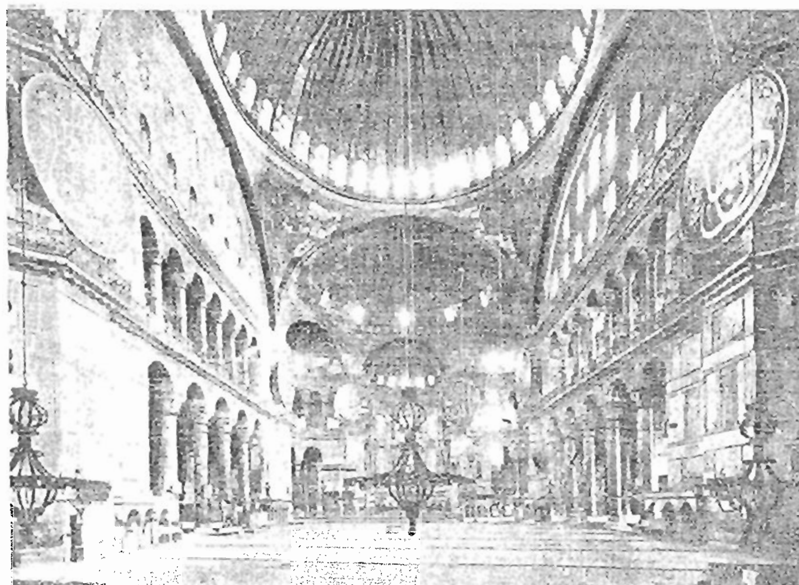
Τὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ ναοῦ ἐπεκτείνεται μὲ τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ κι ἔτσι δημιουργήθηκε ἕνας μακρόστενος χῶρος, ποὺ ἡ στέγη του σχηματίζει σταυρό. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ ὑπάρχουν δύο κλίτη μὲ δύο πατώματα, ποὺ στηρίζονται πάνω σὲ σφαιρικὰ τόξα. Τὸ ἀπάνω πάτωμα ἦταν γυναικωνίτης.

20. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τοῦ νέου σχεδίου ἦταν ὅτι τὸ ὀρθογώνιο σχῆμα τοῦ ναοῦ διατηρήθηκε, ἐνῶ, μὲ τὸ θόλο καὶ τὰ ἡμιθόλια, τὸ βλέμμα ὑψώνεται πρὸς τὰ πάνω καὶ μαζί του ὑψώνεται καὶ ἡ ψυχή. Ταυτόχρονα δημιουργεῖται ἕνα νέο κέντρο γιὰ τὸ φῶς καὶ τὸν ἀέρα, ὥστε νὰ νομίζει κανεὶς ὅτι βρίσκεται στὸ ὕπαιθρο καὶ ὅτι βλέπει τὸν οὐρανό.

Ἡ ἐντύπωση ποὺ προξενεῖ καὶ σήμερα ἀκόμη τὸ μεγάλο αὐτὸ καλλιτέχνημα εἶναι καταπληκτική. Τὸ πλῆθος τῶν χρωματιστῶν μαρμάρων, τὰ μωσαϊκὰ σὲ χρυσὸ ἢ βαθυγάλαζο ἔδαφος*, οἱ εἰ-

21. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἁγ. Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

22. Γενικὴ ἐξωτερικὴ ἄποψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας σήμερα.

23. ῾Ο καλὸς ποιμήν.
(Μωσαϊκὸ σὲ μνημεῖο τῆς Ραβέννας, 5ος αἰώνας. ῾Ο Χριστός, γαλήνιος μέσα σὲ παραδεισιακὸ τοπίο καὶ γύρω του 6 συμβολικὰ πρόβατα)

κόνες, τὸ χρυσάφι, τὸ ἀσήμι καὶ οἱ πολύτιμες πέτρες ἀφήνουν θαμπωμένο τὸν ἐπισκέπτη. Λένε ὅτι ξοδεύτηκαν 360 ἑκατομμύρια χρυσὲς δραχμὲς γιὰ νὰ χτιστεῖ καὶ νὰ διακοσμηθεῖ ὁ ναός. ῾Ο ᾿Ιουστινιανὸς παρακολουθοῦσε τὶς ἐργασίες καὶ φρόντιζε γιὰ τὴ γρήγορη προμήθεια καλῶν ὑλικῶν. Δέκα χιλιάδες ἐργάτες δούλεψαν πέντε χρόνια καὶ δέκα μῆνες γιὰ νὰ τὸν τελειώσουν. Στὴν τελετὴ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ (537) ὁ ᾿Ιουστινιανός, ὁ ὁποῖος εἶχε πάει μ' ἕνα ἅρμα ποὺ τὸ ἔσερναν τέσσερα ἄλογα, ὕψωσε τὰ χέρια πρὸς τὸν οὐρανὸ καί, ὅπως βεβαιώνουν, φώναξε: «νενίκηκά σε, Σολομών».

Γιὰ τὸ ναὸ αὐτὸ ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος γράφει χαρακτηριστικά: «ἐν αὐτῷ ὁ νοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος ἀεροβατεῖ, οὐ μακρὰν που ἡγούμενος αὐτὸν εἶναι...τούτου τοῦ θεάματος οὐδεὶς ἔλαβε πώποτε κόρον, ἀλλὰ παρόντες μὲν ἄνθρωποι τοῖς ὁρωμένοις γεγήθασιν, ἀπιόντες δὲ τοῖς ὑπέρ αὐτοῦ διαλόγοις ἀποσεμνύνονται».

῾Η ῾Αγία Σοφία εἶναι τὸ μεγάλο ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸ σύμβολο τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ. ᾿Εκεῖ γίνονταν οἱ ἐπισημότερες πράξεις τοῦ Βυζαντίου, οἱ στέψεις τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ἐκκλησιαστικὲς σύνοδοι, οἱ δοξολογίες γιὰ τὶς μεγάλες νίκες, κι ἐκεῖ προσ-

εὔχονταν οἱ βασιλιάδες μὲ βαθιὰ κατάνυξη στὶς κρίσιμες στιγμές. Ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τοῦ ναοῦ διαβάζονταν οἱ ἐκθέσεις τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ τοὺς πολέμους, ὅπως ἡ ἔκθεση τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ Ἁγία Σοφία ὀνομάστηκε *Μεγάλη Ἐκκλησία* καὶ εἶναι τὸ καλλιτεχνικότερο μνημεῖο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ πρότυπο τοῦ νέου βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ποὺ τὸν μιμήθηκαν οἱ ἀνατολικοὶ λαοί, οἱ Ἄραβες καὶ Τοῦρκοι.

28. Ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς εἶναι διακοσμημένος στὸ ἐσωτερικό του, γιὰ νὰ παρουσιάζει στοὺς πιστοὺς τὶς μεγαλύτερες μορφὲς τῆς θρησκείας καὶ τὰ κυριότερα ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀναπτύχτηκε πολὺ ἡ ζωγραφική, ποὺ ἄρχισε νὰ παίρνει μιὰ ἰδιαίτερη μορφὴ ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα. Τὸν 5ο αἰώνα κατασκευάζονται στοὺς ναοὺς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τῶν Ἁγίων μὲ διδακτικὸ σκοπό. Κυρίως ὅμως ἡ ζωγραφικὴ διαμορφώθηκε τὸν 6ο αἰώνα.

24. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ ἱδρυτὲς τοῦ ναοῦ του στὴ Θεσσαλονίκη. *(Μωσαϊκό, 7ος αἰ.)*

Οἱ καλλιτέχνες δὲν ἀγαποῦν τὴ φυσικότητα ποὺ εἶχε ἡ ἑλληνικὴ ζω-

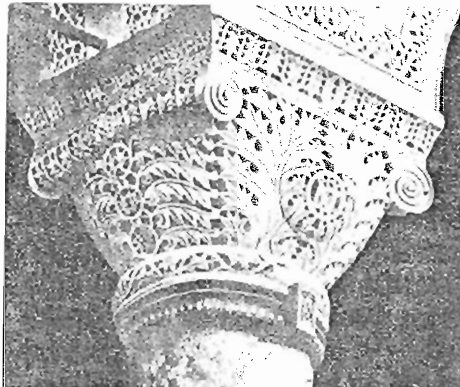
γραφική, ἀλλὰ δίνουν στὶς στάσεις θρησκευτικὴ αὐστηρότητα. Στὶς εἰκόνες δὲν δίνουν βάθος, δηλαδὴ οἱ παραστάσεις εἶναι ἀραδιασμένες σὲ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, καὶ τέλος προσπαθοῦν νὰ τονίσουν τὸ διακοσμητικὸ στοιχεῖο, ἀπλοποιώντας τὸ σχέδιο.

῾Ο Βυζαντινὸς ἁγιογράφος ἔχει νὰ διακοσμήσει τὰ τρία μέρη τοῦ ναοῦ, τὸ *νάρθηκα*, τὸν *κυρίως ναὸ* (σηκὸ) καὶ τὸ *ἱερό*, τὸ καθένα μὲ διαφορετικό τρόπο. Ἔπρεπε ἀκόμη νὰ ζωγραφιστεῖ καὶ τὸ *τέμπλο* ἢ *προσκυνητάριο*, ποὺ χωρίζει τὸ ἱερὸ ἀπὸ τὸ σηκό.

῾Ο τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ διακοσμηθεῖ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ μέρη, ἦταν ὅμοιος γιὰ ὅλους τοὺς ναοὺς καὶ αὐστηρὰ καθορισμένος. Στὸν τροῦλλο π.χ. ζωγραφίζεται ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ παντοκράτορα, ποὺ κρατάει στὸ ἀριστερό του χέρι τὸ εὐαγγέλιο καὶ εὐλογεῖ μὲ τὸ δεξί. Στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος μὲ τὸ Χριστὸ σὲ παιδικὴ ἡλικία.

Ἰδιαίτερα ἀναπτύχτηκε καὶ ἡ *ψηφιδογραφία*. ῾Η ψηφιδογραφία ἦταν ἡ τέχνη τῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων τῶν ναῶν μὲ μικρὲς πολύχρωμες πέτρες. Αὐτὲς τὶς κολλοῦσαν μὲ τόση τέχνη καὶ τόσο ἐπιτυχημένες ἀντιθέσεις χρωμάτων, ὥστε ἀπὸ μακριὰ προξενοῦσαν μεγάλη ἐντύπωση στὸ θεατή. Οἱ πέτρες λέγονται *ψηφίδες* καὶ γι' αὐτό οἱ ζωγραφιὲς ποὺ κατασκευάζονταν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὀνομάζονται *ψηφιδωτὰ ἢ μωσαϊκά*.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν σώθηκαν πολλὰ μωσαϊκά. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ῾Αγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν γνωστά, γιατὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅταν τὸ 1453 κυρίεψαν τὴν Πόλη, τὰ σκέπασαν μὲ ἀσβέστη. Τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια Ἀμερικανοὶ ἀρχαιολόγοι, ὕστερα ἀπὸ προσεχτικὴ ἐργασία, καθάρισαν ἀπὸ τὸ ἐπίχρισμα πολλὰ ἐξαιρετικὰ ψηφιδωτὰ τῆς ῾Αγίας Σοφίας, ὅπως τὸ ὡραῖο μωσαϊκὸ τῆς Θεοτόκου στὸ θρόνο (εἰκ. 6). Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ αὐτὰ τῆς ῾Αγίας Σοφίας δὲν ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ ποὺ οἰκοδομήθηκε ὁ ναὸς ἀλλὰ εἶναι μεταγενέστερα.

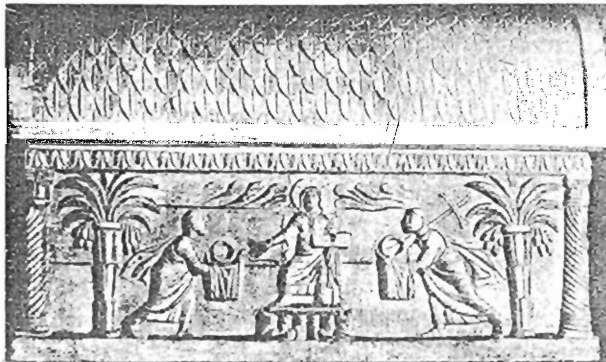
25. Κιονόκρανο ἀπὸ τὴν ῾Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως.

Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀνήκουν τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ναοῦ τοῦ ῾Αγίου Δημητρίου στὴν Θεσσαλονίκη. Σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ παριστάνεται ὁ πολιοῦχος νὰ προστατεύει τοὺς εὐλαβικοὺς ἱδρυτὲς τοῦ ναοῦ, ἐνῶ σὲ ἄλλο εἰκονίζεται ὁ ἅγιος μὲ ἄσπρο χιτώνα ἀνάμεσα σ' ἕναν ἐπίσκοπο καὶ σ' ἕναν ἀξιωματοῦχο. Ψηφιδωτὸ τοῦ 5ου αἰώνα εἶναι καὶ ἡ μεγαλόπρεπη σύνθεση στὸν ἀπέραντο τροῦλλο τοῦ ῾Αγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ παριστάνει ἁγίους νὰ προσεύχονται μπροστὰ σὲ ναούς. Τὰ πουλιὰ καὶ τὰ δοχεῖα μὲ λουλούδια, ποὺ εἰκονίζονται, θυμίζουν τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη. ῾Υπάρχουν ἀκόμη ψηφιδωτὰ τῆς ἴδιας ἐποχῆς στὸ ναὸ τῆς Θεοτόκου ᾿Αχειροποιήτου τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἶναι διακοσμητικὰ καὶ παριστάνουν λουλούδια, καρποὺς καὶ φύλλα.

26. Κιονόκρανο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Βιτάλιο τῆς Ραβέννας.

᾿Εκτὸς ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ αὐτὰ τοῦ ῾Αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, διατηροῦνται ἐπίσης καὶ τοῦ ῾Αγίου Βιταλίου καὶ τοῦ ῾Αγίου ᾿Απολλιναρίου στὴν ἰταλικὴ πόλη Ραβέννα, ὅπου παριστάνεται ὁ ᾿Ιουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μὲ τὴν ἀκολουθία τους (εἰκ. 5). Στὰ ψηφιδωτὰ αὐτὰ διακρίνεται ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης μὲ τὴ μεγαλοπρέπεια καὶ τὴ χριστι-

27. Σαρκοφάγος ἀπὸ τὴ Ραβέννα (5ος αἰ.)
(Εἰκονίζει τὸ Χριστὸ ἀνάμεσα στοὺς δύο κορυφαίους ᾿Αποστόλους, Πέτρο καὶ Παῦλο, ποὺ τοῦ προσφέρουν στεφάνια)

ανική σοβαρότητα.

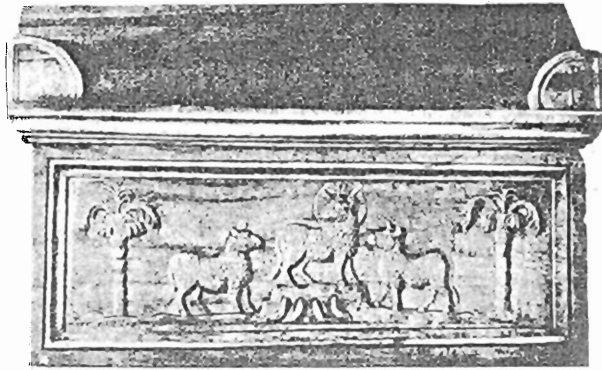
᾿Αντίθετα μὲ τὴ ζωγραφική, ἡ *γλυπτικὴ* παραμελήθηκε στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Αὐτὸ ὀφείλεται σὲ δύο λόγους: Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἔδινε σημασία στὴ σωματικὴ ὀμορφιὰ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν περιφρόνησε καὶ δὲν αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν παραστήσει. Ἔπειτα, ἡ γλυπτικὴ εἶχε συνδεθεῖ περισσότερο μὲ τὴν ἀπεικόνιση εἰδωλολατρικῶν θεῶν καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἀγαπήθηκε ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Οἱ γλύπτες τῆς ἐποχῆς ἀσχολήθηκαν μόνο μὲ τὴ διακόσμηση. Σκάλισαν θαυμάσια κιονόκρανα μὲ πρωτότυπες συνθέσεις καὶ διακόσμησαν μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις σαρκοφάγους κλπ. καθὼς καὶ διάφορα ἔργα μικροτεχνίας.

Σὲ μεγάλη τελειότητα ἔφτασαν τὰ κεντήματα πάνω σὲ ὑφάσματα, ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦσαν εἴτε γιὰ τὸ στολισμὸ τῶν ἐκκλησιῶν εἴτε γιὰ τὶς στολὲς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας.

29. Ἡ φιλανθρωπία

Ὁ Χριστιανισμὸς ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλανθρωπία, ἐπειδὴ τὴ θεωροῦσε ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια χριστιανικὰ καθήκοντα.

Στὸ βυζαντινὸ κράτος ὑπῆρχαν νοσοκομεῖα, φτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα καὶ ἄλλα φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα, ὅπου ἔβρισκαν ἄσυλο φτωχοί, ἄρρωστοι καὶ ξένοι. Πολὺ γνωστὴ εἶναι ἡ φιλανθρωπικὴ δράση τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Ἐλεήμονα, πατριάρχη Ἀλεξανδρείας.

28. Σαρκοφάγος ἀπὸ τὴ Ραβέννα (6ος αἰ.).
(Στὴ μέση ὁ Χριστὸς ὡς «ἀμνός», πάνω σ' ἕνα βουνὸ ἀπὸ ὅπου πηγάζουν οἱ τέσσερεις ποταμοὶ τοῦ Παραδείσου. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, ποὺ εἰκονίζονται ὡς πρόβατα)

Ὑπῆρχε συνήθεια τὴ Μ. Παρασκευὴ νὰ κάνουν ἐπισκέψεις οἱ αὐτοκράτορες στὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅλα αὐτὰ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους. Ἕνας εἰδικὸς ὑπάλληλος, ὁ *μέγας*

ὀρφανοτρόφος, κληρικὸς πάντοτε, φρόντιζε γιὰ τὰ ὀρφανὰ ἀπὸ κάθε κοινωνικὴ τάξη καὶ διαχειριζόταν τὴν περιουσία τους, ἂν εἶχαν. Ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ ὀρφανοτρόφου ἦταν πολὺ μεγάλη.

Ὑπάρχουν πάρα πολλὰ παραδείγματα, ποὺ φανερώνουν τὴ φροντίδα τῶν βασιλιάδων καὶ τῶν βασιλισσῶν τοῦ Βυζαντίου γιὰ τοὺς φτωχούς, ὅπως τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς Πλακίλλας*, τῆς Θεοδώρας κ.ἄ.

Ὁ Ἰουστινιανός, γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς σεισμόπληκτους, ἔκανε οἰκονομία καταργώντας τὶς τελετὲς τῶν ἀνακτόρων.

Τὰ μοναστήρια, τέλος, ἔδιναν κάθε μέρα φιλοξενία καὶ οἱ μοναχοὶ δὲν πρόσφεραν στοὺς ξένους μόνο τροφὴ καὶ μέρος γιὰ νὰ κοιμηθοῦν, ἀλλὰ ἔπλεναν καὶ τὰ πόδια τους μὲ ζεστὸ νερό. Ἂν παραμελοῦσαν αὐτὸ τὸ καθῆκον, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουν ἑκατὸ μετάνοιες. Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴ φιλανθρωπικὴ δράση τοῦ *Θεόδωρου Στουδίτη*, *ποὺ φρόντισε* πολὺ γιὰ τὴν ταφὴ τῶν ἄπορων ξένων σὲ ἰδιαίτερα νεκροταφεῖα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονταν *ξενοτάφια*.

Γενικὰ γιὰ τοὺς ξένους ὑπῆρχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ τὸ αἴσθημα τῆς φιλοξενίας ἦταν τόσο καλλιεργημένο ὥστε σὲ μερικὰ *ξενοδοχεῖα* (ξενῶνες) ὑπῆρχε καὶ δωρεὰν ἰατρικὴ περίθαλψη. Ὁ περίφημος ξενώνας τοῦ *Σαμψὼν*, ποὺ κάηκε στὴ στάση τοῦ Νίκα (532), οἰκοδομήθηκε καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ καὶ εἶχε καὶ ἰατρικὰ τμήματα. Ἡ Ἐκκλησία γιορτάζει στὶς 27 Ἰουνίου τὴ μνήμη τοῦ Ἁγίου Σαμψὼν τοῦ Ξενοδόχου.

Τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρωπίας φαίνεται καὶ μέσα στὰ συγγράματα τῶν Βυζαντινῶν. Ἕνας αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ἔγραψε στὸν ἀνεψιό του τὰ ἀκόλουθα:

Ἔνδυσε πένητα γυμνόν, χόρτασε πεινασμένον
θλιμμένους παρηγόρησον, ἀρρώστους ἐπισκέπτου.

30. Ἡ νομοθεσία

Στὸ βυζαντινὸ κράτος ἐξακολουθοῦσε νὰ ἰσχύει τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο. Χρειάστηκε ὅμως νὰ γίνει συγκέντρωση τῶν νόμων, ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου. Τὸ 429 συγκροτήθηκε ἐπιτροπὴ ἀπὸ νομοδιδάσκαλους καὶ, ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια (438), παρουσίασε τὴν ἐργασία της, τὸ *Θεοδοσιανὸ κώδικα*. Αὐτὸς διατηρήθηκε ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ στὴ Δύση ὡς τὸ 12ο αἰώνα.

Ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία δέχτηκε σιγὰ σιγὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Χριστι-

ανισμοῦ. Οἱ ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἰσότητα τῆς γυναίκας πρὸς τὸν ἄντρα κερδίζουν ἔδαφος. Ἐπίσης ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δούλων, ἡ ὕπαρξη τῶν δικαιωμάτων τῶν παιδιῶν καὶ γενικὰ ὅ,τι συντελεῖ στὴν βελτίωση τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας ἀναγνωρίζεται σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὸ κράτος.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἐνδιαφέρθηκε ἰδιαίτερα γιὰ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴν κατάταξη τῶν νόμων, γιατὶ ὑπῆρχε μεγάλη ἀκαταστασία στὴ διοίκηση καὶ ἡ δικαιοσύνη ἦταν αὐθαίρετη, ἐξαιτίας τῆς κακῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῆς κακῆς ἑρμηνείας τῶν νόμων. Ὁ Ἰουστινιανός, ἀμέσως μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ἀνέθεσε σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ 12 μέλη καὶ πρόεδρο τὸν Τριβωνιανό, νὰ ταχτοποιήσει τοὺς νόμους. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξέδωσε τὸ 529 τὸν *Ἰουστινιάνειο κώδικα*, ποὺ περιλάμβανε τοὺς ρωμαϊκοὺς νόμους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀδριανοῦ ὡς τὸ 529.

Ὕστερα μιὰ νέα ἐπιτροπή, μὲ πρόεδρο πάλι τὸν Τριβωνιανό, ἀνέλαβε νὰ συγκεντρώσει τὶς σπουδαιότερες νομικὲς μελέτες τῶν παλιῶν μεγάλων νομικῶν, ὅπως τοῦ *Παπιανοῦ*, τοῦ *Οὐλπιανοῦ* κ.ἄ. Ἔτσι ἦρθε στὸ φῶς μιὰ νέα ἐργασία ποὺ ὀνομάστηκε **Digesta** (ἑλληνικὰ *Πανδέκτης*).

Παράλληλα ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθεσε σὲ ἄλλη ἐπιτροπή, μὲ πρόεδρο κι ἐδῶ τὸν Τριβωνιανό, νὰ γράψει ἕνα νομικὸ ἐγχειρίδιο γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν οἱ σπουδαστές. Θέλησε δηλαδὴ νὰ μορφώσει συστηματικὰ τοὺς νέους νομικούς, γιὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσει στὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες. Τὸ νομικὸ αὐτὸ ἐγχειρίδιο ὀνομάστηκε *Εἰσηγήσεις* **(Institutiones).** Στὸ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς ἦταν ἀναγκαμένος νὰ δημοσιεύει νέους νόμους, τὶς *Νεαρές*, ποὺ ρύθμιζαν διάφορα ζητήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε προβλέψει ἡ παλιότερη νομοθεσία.

Τὸ ἔργο αὐτό, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἰουστινιανὸς δικαιολογημένα ἦταν περήφανος, ὀνομάστηκε *ρωμαϊκὸ ἀστικὸ δίκαιο* καὶ ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὴ νομοθεσία τῶν νεώτερων λαῶν. Ἕνας νεώτερος ἱστορικὸς γράφει γιὰ τὴ νομοθετικὴ ἐργασία τοῦ Ἰουστινιανοῦ: «Δύο δῶρα πολὺ μεγάλης ἀξίας χάρισε τὸ Βυζάντιο στὴ Δύση: τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο».

Σιγὰ σιγὰ ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα στὴ σύνταξη τῶν νόμων καὶ τὸ ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ δίκαιο προσαρμόζεται στὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη καὶ στὸ σύγχρονο πνεῦμα. Ἔτσι λοιπὸν μεταβλήθηκε ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία καὶ ἔγινε ἑλληνορωμαϊκή, ἐνῶ ἡ λατινικὴ γλώσσα ἀντικαταστάθηκε ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνική.

31. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωση

Κάθε πολίτης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀπὸ τὰ 18 ὡς τὰ 40 χρόνια του, ἦταν στρατεύσιμος* καὶ τὸ κράτος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὸν καλέσει στὸ στρατό, ὅποτε τὸ ἔκρινε ἀναγκαῖο.

Ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἀπαλλάσονταν μόνο ὅσοι ἀνῆκαν στὶς διάφορες ὑπηρεσίες τοῦ βασιλιᾶ, ἐκεῖνοι ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἁλιεία τῆς πορφύρας* καὶ μερικοὶ ἄλλοι. Ὅσοι ἀνῆκαν στὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη ὑπηρετοῦσαν στὸ στρατὸ ὡς ἀξιωματικοί. Ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωση δὲν ἦταν προσωπικὴ καὶ ὁ καθένας μποροῦσε νὰ στείλει ἕναν ἀντικαταστάτη. Ὅλες οἱ περιοχὲς τοῦ ἀπέραντου βυζαντινοῦ κράτους δὲν ἔδιναν στρατιῶτες τῆς ἴδιας ἀξίας. Ὑπῆρχαν περιφέρειες, ὅπως ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, ἡ Ἰσαυρία, ἡ Καππαδοκία καὶ ἡ Ἀρμενία, ποὺ ἔδιναν ἐξαιρετικοὺς στρατιῶτες. Ὅσες ἐπαρχίες δὲν στρατολογοῦνταν, πλήρωναν φόρο στὸ κράτος, δηλαδὴ ἐξαγόραζαν τὴ στρατιωτικὴ θητεία. Ἐξαιτίας τῶν ἀπαλλαγῶν ὁ στρατὸς ποὺ συγκεντρωνόταν ὑστεροῦσε σὲ ἀριθμὸ καὶ ποιότητα καὶ δὲν μποροῦσε νὰ ὑπερασπίσει τὸ ἀπέραντο βυζαντινὸ κράτος. Γι' αὐτὸ ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νὰ ἐνισχύσει τὸ στρατὸ μὲ *μισθοφόρους*. Αὐτοὶ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς λαούς, ποὺ κατοικοῦσαν στὰ σύνορα τοῦ κράτους, καὶ ἔπαιρναν μεγάλο μισθὸ καὶ κτήματα σ' ἀντάλλαγμα τῶν στρατιωτικῶν τους ὑπηρεσιῶν.

Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἐκπαιδευόταν συνεχῶς μὲ σκληρὲς ἀσκήσεις κι ἔτσι ἦταν ἱκανὸς σὲ κάθε περίπτωση ὄχι μόνο νὰ τηρήσει τὴν τάξη μέσα στὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιμετωπίσει κάθε ἐξωτερικὸ κίνδυνο. Τὸ πιὸ σπουδαῖο γνώρισμα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἦταν τὸ ἀναπτυγμένο θρησκευτικὸ συναίσθημα. Οἱ βυζαντινοὶ στρατιῶτες βάδιζαν γιὰ τὴ μάχη μὲ πίστη στὴ νίκη, κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας.

Ἐνῶ λοιπὸν τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἦταν τόσο θαυμαστό, ὁ ἀριθμός του δὲν ἦταν ἀνάλογος μὲ τὴν ἔκταση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ποτὲ δὲν κατόρθωσε νὰ ξεπεράσει τὶς 200.000 ἄνδρες. Ὁ Βελισάριος εἶχε ὑποτάξει τὸ κράτος τῶν Βανδάλων μὲ 15.000 στρατὸ καὶ ἡ κατάλυση τοῦ ὀστρογοτθικοῦ κράτους στὴν Ἰταλία ἔγινε μὲ 25–30.000.

Ὁ στρατὸς τοῦ Βυζαντίου εἶχε πεζικὸ καὶ ἱππικό. Οἱ βαριὰ ὁπλισμένοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς εἶχαν τὰ ἑξῆς ὅπλα: τὸ *λωρίκιον* (θώρακα), τὴν *κασίδα* (περικεφαλαία), τὶς *κνημίδες*, τὸ *σκουτάριον* (ἀσπίδα), τὸ *σπαθίον*

(ξίφος) καὶ τὸ *κοντάριον* (μικρὴ λόγχη). 'Εκτὸς ἀπ' αὐτοὺς ὑπῆρχαν πεζοὶ καὶ ἱππεῖς ἐλαφριὰ ὁπλισμένοι, οἱ τοξόται.

'Εκτὸς ἀπὸ τὸ στρατὸ αὐτό, ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ κράτους ἀπὸ ἐχθρικὲς εἰσβολὲς ἢ ἐπαναστάσεις, τὸ Βυζάντιο εἶχε ὀργανώσει μὲ διάφορους τρόπους τὴν ἄμυνα τῶν συνόρων. Σ' ὅλο τὸ μῆκος τους εἶχε ἐγκαταστήσει στρατιωτικὲς μονάδες, στὶς ὁποῖες ἐμπιστεύθηκε τὴν ἄμυνα. Οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς, τῶν ἄκρων, ὀνομάστηκαν *ἀκρίτες* καὶ ἦταν ἐγκατεστημένοι μὲ τὶς οἰκογένειές τους σὲ κτήματα, ποὺ τοὺς παραχωροῦσε τὸ βυζαντινὸ κράτος ὡς ἀμοιβὴ γιὰ τὴ στρατιωτική τους ὑπηρεσία.

'Η βασικὴ ἀποστολὴ τῶν ἀκριτῶν ἦταν ἦταν νὰ κρατοῦν τὶς ὀχυρὲς τοποθεσίες, τοὺς *πύργους* καὶ τὶς *ἀκροπόλεις*, μὲ τὶς ὁποῖες ἦταν ἀσφαλισμένο ὁλόκληρο τὸ βυζαντινὸ κράτος. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φρούρια αὐτὰ τὰ εἶχαν χτίσει οἱ Ρωμαῖοι ἀλλὰ οἱ Βυζαντινοὶ ἔκαναν πολὺ περισσότερα. Ἦταν χτισμένα τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο σὲ μιὰ ἀδιάκοπη σειρὰ καὶ σ' αὐτὰ κατέφευγαν οἱ κάτοικοι τῶν γύρω περιοχῶν κάθε φορὰ ποὺ γίνονταν ἐπιδρομὲς βαρβάρων. Οἱ ἀκρίτες ἐπιτηροῦσαν τὰ σύνορα, παρακολουθοῦσαν ὅλες τὶς κινήσεις τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀπόκρουαν κάθε ἐπιδρομή τους. Πολλὲς φορὲς μάλιστα ἔκαναν πρῶτοι αὐτοὶ ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους, γιὰ νὰ τοὺς προλαβαίνουν.

'Η βυζαντινὴ ἐπικὴ ποίηση ὕμνησε τὰ κατορθώματα τῶν ἀκριτῶν τῆς 'Ασίας μὲ ἕνα μεγάλο ποίημα, ὅπου τονίζεται ἰδιαίτερα ἡ ἀντρεία καὶ ὁ πατριωτισμὸς τοῦ *Βασιλείου Διγενῆ 'Ακρίτα*.

'Εκτὸς ἀπὸ τὶς ἀκροπόλεις τῶν συνόρων, ἀνάλογα ἀμυντικὰ μέτρα εἶχαν πάρει καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κράτους, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση πιθανῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Ὅλες οἱ μεγάλες πόλεις ἦταν ὀχυρωμένες μὲ ψηλὰ καὶ χοντρὰ τείχη, ποὺ ἦταν ἐνισχυμένα μὲ ἰσχυροὺς πύργους, χτισμένους κατὰ διαστήματα. 'Ολόκληρο τὸ τεῖχος εἶχε σχῆμα τετραγωνικὸ ἢ σχεδὸν κυκλικὸ καὶ μπροστά του ὑπῆρχε μία πλατιὰ τάφρος. Γιὰ νὰ χτιστοῦν τὰ φρούρια, οἱ κάτοικοι πλήρωναν ἕναν εἰδικὸ φόρο, ποὺ ἦταν γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα *φόρος καστροκτισίας*.

Οἱ πύργοι τῶν μοναστηριῶν τοῦ 'Αγίου Ὄρους καὶ τὰ μεγάλα τμήματα τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποὺ σώθηκαν μᾶς δίνουν μιὰ σαφῆ εἰκόνα τῆς ὀχυρώσεως αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

'Εκτὸς ἀπὸ τὸ στρατό, τὸ Βυζάντιο εἶχε καὶ ἰσχυρὸ στόλο, ποὺ κυριαρχοῦσε στὶς ἀνατολικὲς θάλασσες ὡς τὸν 8ο αἰώνα καὶ ἦταν ὁ μόνος στόλος τῆς Μεσογείου, ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐμφανίστηκαν οἱ Ἄραβες. Τὰ

μεγαλύτερα πολεμικὰ πλοῖα ἦταν οἱ *κάραβοι*. Τὰ περισσότερο συνηθισμένα ὅμως καὶ τὰ σπουδαιότερα ἦταν οἱ *δρόμωνες*, μὲ πλήρωμα 300 ἄνδρες, ἀπ' ὁποίους οἱ 70 ἦταν στρατιῶτες. 'Εκτὸς ἀπ' αὐτά, ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα ἐλαφρότερα πλοῖα, μὲ πλήρωμα 130–160 ἄνδρες.

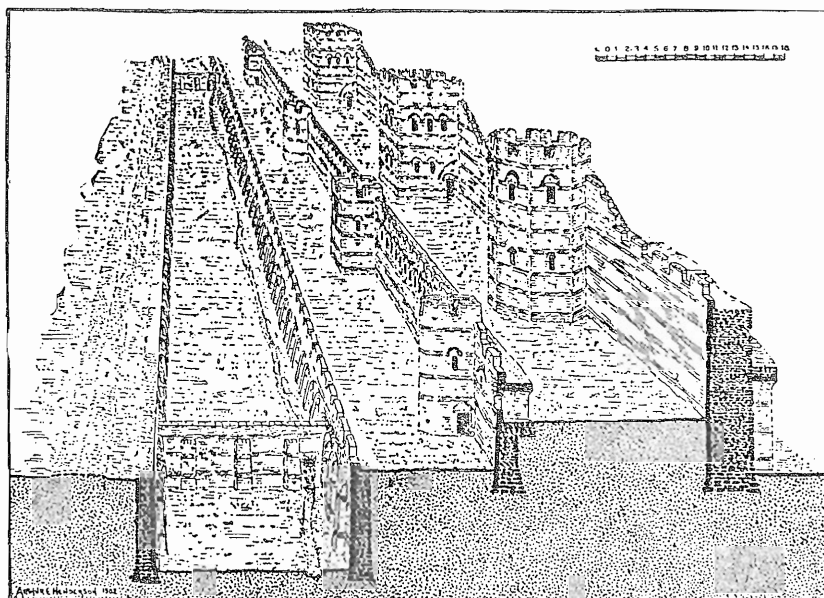
Τὰ πληρώματα τοῦ στόλου προέρχονταν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μ. 'Ασίας καὶ ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Οἱ ναύσταθμοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν πάντα γεμάτοι ἀπὸ ναυπηγήσιμη ξυλεία καὶ ἀπὸ ὑλικὰ χρήσιμα γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν πολεμικῶν πλοίων. Τὸ ναυτικὸ τοῦ Βυζαντίου πέτυχε λαμπρὲς νίκες ἐναντίον πολλῶν ἐχθρῶν, ἐνισχυμένο καὶ μὲ τὸ *«ὑγρὸν πῦρ»*.

32. Οἱ Πόλεις

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ τὶς πόλεις ἦταν συνεχὲς καὶ ἐκδηλωνόταν μὲ διάφορους τρόπους. 'Ο κάθε αὐτοκράτορας θεωροῦσε ὑποχρέωσή του νὰ ὀχυρώνει πόλεις καὶ νὰ τὶς καλλωπίζει, ἱδρύοντας διάφορα δημόσια κοινωφελῆ ἔργα.

Στὰ χρόνια τοῦ 'Ιουστινιανοῦ χτίστηκαν πολλὲς πόλεις. 'Ο αὐτοκράτορας δὲν ἐνδιαφέρθηκε νὰ τὶς ἀσφαλίσει μὲ διάφορα ὀχυρωματικὰ ἔργα, ἀλλὰ φρόντισε καὶ νὰ τὶς κάνει πιὸ ὡραῖες. Στὰ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους ὀχύρωσε πολλὲς πόλεις, ὅπως τὴν Ἔδεσσα καὶ τὴ Θεοδοσιούπολη. Κατασκεύασε ἀκόμη ὑδραγωγεῖα καὶ δεξαμενές, ὥστε νὰ ὑπάρχει ἄφθονο νερὸ καὶ στὴν περίοδο τῆς εἰρήνης καὶ σὲ περίπτωση πολιορκίας. 'Η 'Αντιόχεια εὐνοήθηκε μὲ τὴν κατασκευὴ λουτρῶν, στοῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Στὴν 'Ελενόπολη τῆς Βιθυνίας χτίστηκαν λουτρὰ καὶ ρυθμίστηκε κατάλληλα ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ Δράκοντα, ποὺ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὴν πόλη. Στὴν Παλαιστίνη ὁ 'Ιουστινιανὸς φρόντισε ν' ἀνοίξουν πηγάδια, ἔχτισε δεξαμενὲς καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα καὶ ἵδρυσε φτωχοκομεῖα. Στὴν Καρχηδόνα ἔχτισε μεγάλες θέρμες (λουτρά), ποὺ τὶς ὀνόμασε Θεοδωριανές, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ γυναίκα του. Γιὰ νὰ εὐκολύνει τὴ συγκοινωνία, ἔχτισε καὶ γέφυρες σὲ διάφορους ποταμοὺς τῆς χώρας του.

Δύο πόλεις ξεχωρίζουν στὸ βυζαντινὸ κράτος, ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Στὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰώνα οἰκοδομήθηκαν τὰ βυζαντινὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἦταν ἡ δεύτερη πόλη τοῦ κράτους. Ἦταν πόλη μεγάλη καὶ εὐρύχωρη, γιατὶ ἦταν μεγάλος καὶ ὁ κύκλος ποὺ σχημάτιζαν τὰ τείχη της, στὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν

29. Τμῆμα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

πύργοι καὶ προμαχῶνες. Δύο χείμαρροι, ἀνατολικὰ καὶ δυτικά, ἔδιναν περισσότερη ἀσφάλεια στὴν πόλη. Ἡ Θεσσαλονίκη ἦταν στολισμένη μὲ παλάτια, ὅπου ἔμεναν οἱ αὐτοκράτορες κάθε φορὰ ποὺ τὴν ἐπισκέπτονταν καὶ ἰδιαίτερα τὴν 26η Ὀκτωβρίου.

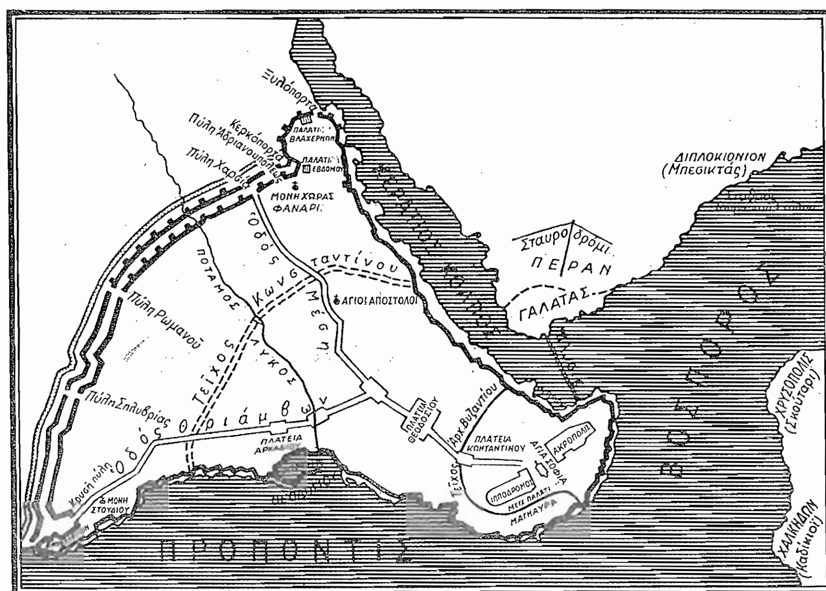
Περισσότερο ὅμως ἐνδιαφέρονταν οἱ αὐτοκράτορες γιὰ τὴν *Κωνσταντινούπολη*. Ἡ ὀχύρωσή της ἦταν τόσο σημαντική, ὥστε κατόρθωσε ν' ἀντιμετωπίσει πολλὲς πολιορκίες καὶ μάλιστα σὲ καιρούς, ποὺ μόνο αὐτὴ ἀπ' ὅλο τὸ κράτος εἶχε μείνει ἐλεύθερη. Λίγο μετὰ τὴν οἰκοδόμηση τῶν τειχῶν, ποὺ ἔχτισε ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πληθυσμος της αὐξήθηκε τόσο πολύ, ὥστε δὲν μποροῦσε νὰ χωρέσει. Ὁ Θεοδόσιος ὁ Β΄ (408 – 450) ἔχτισε νέα τείχη, μεγαλύτερα. Αὐτὰ μποροῦσαν νὰ περιλάβουν ἕνα ἑκατομμύριο πληθυσμὸ καὶ ἦταν χτισμένα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ πόλη νὰ εἶναι ἀπόρθητη ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἑλληνικὸς καὶ ἡ πόλη, ἀφοῦ καλλωπίστηκε μὲ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἔγινε ὁ φύλακας τῆς κλασσικῆς παραδόσεως. Ἀκόμη, ἐπειδὴ εἶχε πολλὲς καὶ ὡραῖες ἐκκλησίες, ἔγινε μεγάλο θρησκευτικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κέντρο.

᾿Εξωτερικὰ μιὰ βαθιὰ τάφρος ἔζωνε γύρω γύρω τὴν πόλη. Ἔπειτα ὑπῆρχε ἕνας ἐλεύθερος χῶρος, γιὰ νὰ ἀμύνεται ἡ πρώτη γραμμὴ τῶν ὑπερασπιστῶν. Μετὰ ὑψωνόταν ἕνα ψηλὸ καὶ παχὺ τεῖχος καὶ στὴ συνέχεια ὑπῆρχε μιὰ εὐρύχωρη ἔκταση, γιὰ νὰ κινεῖται ἐκεῖ ἐλεύθερα ὁ στρατός. ᾿Απὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσας τὰ τείχη ἦταν ἁπλὰ καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ Κεράτιου κόλπου ἔκλεινε μὲ βαριὰ ἁλυσίδα.

Οἱ αὐτοκράτορες φρόντιζαν πάντα νὰ βρίσκονται σὲ καλὴ κατάσταση τὰ τείχη αὐτὰ τοῦ Θεοδοσίου, ποὺ σώζονται ὡς σήμερα.

33. Τὸ ἐμπόριο, ἡ ναυτιλία, ἡ βιομηχανία.

Ἕλληνες κυρίως ἐμπορεύονται στὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ ταυτόχρονα διαδίδουν καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Μεταφέρουν στὴν Εὐρώπη τὰ πολύτιμα προϊόντα τῆς ᾿Ινδίας καθὼς καὶ κρασί, λινὰ ὑφάσματα καὶ χρυσὰ καὶ ἀσημένια ἀντικείμενα ἀπὸ τὴ Συρία. Ὅσοι βυζαντινοὶ ἐμπορεύονται στὴ Γαλλία λέγονται *Γαλλοδρόμοι* καὶ ὅσοι ἐμπορεύονται στὴν ᾿Ισπανία *Σπανοδρόμοι*.

30. Ἡ ὀχύρωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μεγάλες ἐπαρχιακὲς πόλεις ἔγιναν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ κέντρα, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολη, ἡ Πάτρα κ.ἄ. Στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν πόλεων βοήθησαν πολὺ οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι τῆς στεριᾶς καὶ τῆς θάλασσας.

Οἱ ποτάμιοι δρόμοι τοῦ Δνείπερου* καὶ τοῦ Τάναη (Δὸν) ἐπικοινωνοῦσαν μὲ τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς Κριμαίας. Ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Λαζῶν (παλιὰ Κολχίδα) καὶ τὴν Τραπεζούντα ξεκινοῦσαν δρόμοι, ποὺ ὁδηγοῦσαν στὴν Κεντρικὴ Ἀσία.

31. Βυζαντινὸ μεταξωτὸ ὕφασμα.

Στὴ Βαλκανικὴ ὑπῆρχαν πολλοὶ χερσαῖοι δρόμοι, ποὺ ἕνωναν ἀπομακρυσμένες πόλεις. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως ἀπ' ὅλους ἦταν ἡ περίφημη *Ἐγνατία ὁδός*, ποὺ ἕνωνε τὴν Κωνσταντινούπολη μέ τὴν Ἀδριατικὴ καὶ ἀπὸ κεῖ μὲ ὅλη τὴ Δύση. Σ' ὅλες τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ὑπῆρχαν μεγάλα λιμάνια, ὅπου διασταυρώνονταν ἔμποροι ἀπ' ὅλο τὸν κόσμο. Στὴν Αἴγυπτο ἦταν ἡ *Ἀλεξάνδρεια*. Ἀπ' αὐτὴν γινόταν ἡ ἐξαγωγὴ τῶν δημητριακῶν τῆς κοιλάδας τοῦ Νείλου καὶ σ' αὐτὴν ἔφταναν, ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, τὰ προϊόντα πολλῶν χωρῶν, ὅπως τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Β. Ἀφρικῆς, τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας, τῆς Ἰνδίας, τῆς Κεϋλάνης καὶ τῆς Κίνας, τὰ ἀρώματα, οἱ πολύτιμες πέτρες καὶ τὰ σπάνια μέταλλα.

Τὰ μεγάλα καραβάνια ἔφερναν ἀπὸ τὴν Κίνα τὸ ἀκατέργαστο μετάξι καὶ τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς στὰ λιμάνια τῆς Συρίας κι ἔπαιρναν ἀπὸ 'κεῖ τὰ προϊόντα τῆς συριακῆς βιομηχανίας, ποὺ ἦταν διάφορα γυάλινα σκεύη, ὑφάσματα, κομψοτεχνήματα*, κεντήματα, κρασιὰ καὶ κοράλλια.

Στὴ Μ. Ἀσία ἡ Ταρσός, ἡ Ἀττάλεια, ἡ Ἔφεσος, ἡ Σμύρνη, ἡ Φώκαια καὶ στὸν Εὔξεινο Πόντο ἡ Τραπεζούντα καὶ ἡ Χερσώνα εἶναι σπουδαῖα κέντρα ἀνταλλαγῶν. Ἀπ' αὐτὰ ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν ἡ Χερσώνα. Οἱ λαοὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ, Πατσινάκες, Ρῶσοι καὶ Χάζαροι ἔφερναν στὴ Χερσώνα σιτάρι, χαβιάρι καὶ γουναρικὰ καὶ ἀγόραζαν τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας.

Στὸ Ἰόνιο πέλαγος ἦταν ὁ Αὐλώνας, τὸ Δυρράχιο καὶ ἡ Κέρκυρα. Στὴ νότια Ἑλλάδα, στὸ Ναύπλιο, στὴν Κόρινθο, στὴν Ἀθήνα, στὴ Χαλκίδα καὶ στὴν Πάτρα, ἔρχονταν ἔμποροι ποὺ ἀγόραζαν τὰ μεταξωτὰ τῶν ἐργο-

στασίων τῆς Πελοποννήσου, τῆς 'Αττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας.

Δύο ἦταν τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ *Θεσσαλονίκη* καὶ ἡ *Κωνσταντινούπολη*.

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἡ δεύτερη ἐμπορικὴ πόλη τοῦ κράτους, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα. Δεσπόζει στὸ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία Αἰγαῖο πέλαγος καὶ βρίσκεται πάνω στοὺς μεγάλους δρόμους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπικοινωνοῦν ἡ 'Ανατολὴ μὲ τὴ Δύση. Ὅλα τὰ ἐμπορεύματα, ποὺ κατευθύνονταν ἀπὸ τὴν 'Αδριατικὴ πρὸς τὸ Βόσπορο, ἔπρεπε ἀναγκαστικὰ νὰ περάσουν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἦταν ἀκόμη καὶ ὁ φυσικὸς δρόμος γιὰ τὶς ἐξαγωγὲς πρὸς τὶς σλαβικὲς χῶρες.

Κάθε χρόνο, τὶς μέρες τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, γινόταν μεγάλο ἐμπορικὸ πανηγύρι, τὰ *Δημήτρια*, στὴν πεδιάδα ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ τείχη καὶ στὸν ποταμὸ 'Αξιό. Στὸ πανηγύρι αὐτό, ποὺ διαρκοῦσε πολλὲς μέρες, ἔφταναν ἔμποροι ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, Ἕλληνες, Σλάβοι, 'Ιταλοί, 'Ισπανοὶ κ.ἄ. Οἱ ἔμποροι αὐτοὶ ἔστηναν πρόχειρα καταστήματα καὶ πλούτιζαν πουλώντας διάφορα ἐμπορεύματα, ὑφάσματα, ἔργα τέχνης καὶ κάθε λογῆς γεωργικὰ καὶ βιομηχανικὰ προϊόντα.

'Αλλὰ ἀκόμη πιὸ σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο ἦταν ἡ *Κωνσταντινούπολη*. 'Εκεῖ συγκεντρωνόταν τὸ ἐμπόριο τοῦ κόσμου. Σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ μεγάλου δρόμου, ποὺ ὀνομαζόταν *Μέση ὁδός*, ὑπῆρχαν μεγάλα καταστήματα, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένα προϊόντα ἀπὸ διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας, ὅπως πολύτιμα ὑφάσματα, θαυμάσια ἔργα χρυσοχοΐας καὶ κομψοτεχνήματα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, χαλκό, ἀσήμι, χρυσὸ καὶ σμάλτο. 'Εκεῖ, στὶς στοὲς καὶ τὶς πλατεῖες, ἐργάζονταν διάφοροι ἐπαγγελματίες, χρυσοχόοι, δερματοπῶλες, κηροποιοί, ἀρτοποιοί, ἔμποροι ὑφασμάτων, μαλλιῶν καὶ βαμβακιοῦ, ἀλόγων, ψαριῶν καὶ ἀρωμάτων. Μεγάλο πλῆθος ἀγοραστῶν, ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὴν 'Ανατολὴ κι ἀπὸ τὴ Δύση, πλημμύριζε τὴ μεγάλη πόλη.

Στὴ μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου βοήθησε τὸ ἐμπορικὸ ναυτικό. Τὸ *Σεκρέτο τῆς θαλάσσης* (σημερινὸ Ὑπουργεῖο 'Εμπορικῆς Ναυτιλίας) ἐνθάρρυνε μὲ τοὺς ἁρμόδιους ὑπαλλήλους του τὴν ἐμπορικὴ κίνηση καὶ τὸ κράτος ἔπαιρνε πολλοὺς φόρους. Τὸ μεγάλο ἐμπορικὸ ναυτικὸ λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου ἦταν πηγὴ πλούτου, γιατὶ οἱ ἔμποροι τότε προτιμοῦσαν τὴ θαλάσσια συγκοινωνία, ποὺ εἶχε περισσότερη ἀσφάλεια ἀπὸ τὴ χερσαία.

Ζωηρὴ ἦταν ἡ ἐμπορικὴ κίνηση στὴ Μεσόγειο, ἀνάμεσα στὶς διάφορες χῶρες τῆς αὐτοκρατορίας. Γινόταν ἐξαγωγὴ τῶν τοπικῶν προϊόντων

σὲ ξένες ἀγορὲς καὶ αὐξάνονταν τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους.

Περίφημα ἦταν ἐπίσης τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, χρυσὰ καὶ ἀσημένια σκεύη, μάλλινα, λινὰ ὑφάσματα καὶ γουναρικά. Κανένα ἄλλο κράτος δὲν μποροῦσε νὰ συναγωνιστεῖ τὰ προϊόντα τῆς βυζαντινῆς χρυσοχοΐας καὶ ἐλεφαντουργίας.

Ἡ ἀπασχόληση μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιομηχανία ἦταν ἐλεύθερη στὸ βυζαντινὸ κράτος· μόνο ὁρισμένα ἐπαγγέλματα δὲν ἦταν ἐλεύθερα γιὰ τοὺς ἰδιῶτες, ὅπως τοῦ ὁπλοποιοῦ καὶ τοῦ νομισματοκόπου. Πολλὲς πόλεις ἀναφέρονται σὰν ἀξιόλογα βιομηχανικὰ κέντρα· ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀνδριανούπολη, ἡ Θήβα, ἡ Πάτρα, ἡ Κόρινθος, ἡ Καστοριά κ.ἄ.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ σπουδαιότερη βιομηχανία εἶναι ἡ μεταξουργία, ποὺ ἐφοδίαζε ὅλη τὴν Εὐρώπη μὲ τὰ προϊόντα της.

Ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅμως τὸ μετάξι ἦταν πολὺ ἀκριβό, γιατὶ χρειαζόταν πολλὰ ἔξοδα νὰ μεταφερθεῖ στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὴν Κίνα, ὅπου γινόταν ἡ παραγωγή, καὶ οἱ Κινέζοι ἀπαγόρευαν τὴν ἐξαγωγὴ αὐγῶν μεταξοσκώληκα. Ὁ Ἰουστινιανὸς χρησιμοποίησε τὸ ἀκόλουθο τέχνασμα. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ πῆγαν στὴν Κίνα καὶ ἔμαθαν πῶς καλλιεργεῖται ὁ μεταξοσκώληκας. Ὅταν ἔφευγαν, ἔκρυψαν αὐγὰ μεταξοσκώληκα μέσα στὰ σωληνωτὰ μπαστούνια τους καὶ τὰ ἔφεραν στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ἀπὸ τότε ἡ βιομηχανία τοῦ μεταξιοῦ ἀναπτύχτηκε πολὺ καὶ διαδόθηκε σὲ πολλὲς πόλεις.

Γενικὰ οἱ κυριότεροι κλάδοι τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἦταν τὸ *ἐμπόριο*, *ἡ ναυτιλία* καὶ ἡ *βιομηχανία*.

34. Ἡ γεωργία

Ἡ γεωργία δὲν ἔπαψε νὰ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους παρὰ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας. Ἡ ἀσχολία τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου ἦταν ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν δασῶν.

Πολλὲς φορὲς ὅμως περιοριζόταν ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς· αἰτία ἦταν ἡ ληστρική, μποροῦμε νὰ ποῦμε, διαγωγὴ τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, ποὺ λέγονταν *δυνατοί*. Αὐτοὶ εἶχαν στὴν κατοχή τους μεγάλες ἐκτάσεις καὶ ἀπορροφοῦσαν τὰ κτήματα τῶν μικρῶν ἰδιοκτητῶν. Οἱ δυνατοὶ ἦταν συμφορὰ γιὰ τὴν ὕπαιθρο, γιατὶ καταλήστευαν τὴ χώρα, κακοποιοῦσαν

ἀνθρώπους καὶ ἔκαναν δικά τους ξένα κτήματα, ἰδιωτικά, ἐκκλησιαστικὰ καὶ δημόσια ἀκόμη, ὥστε τὰ κτήματά τους μεγάλωναν σὲ βάρος τοῦ δημοσίου καὶ τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας. Καὶ δὲν τοὺς ἔφταναν μόνο τὰ ἀπέραντα κτήματά τους ἀλλά, ἀφοῦ ἀποχτοῦσαν στρατιωτικὴ δύναμη, στασίαζαν καὶ στρέφονταν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα. Πολλὲς φορὲς ἡ κυβέρνηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπασχόλησε μέρος τοῦ στρατοῦ της γιὰ νὰ καταπνίξει τὶς ἐπαναστάσεις τῶν δυνατῶν.

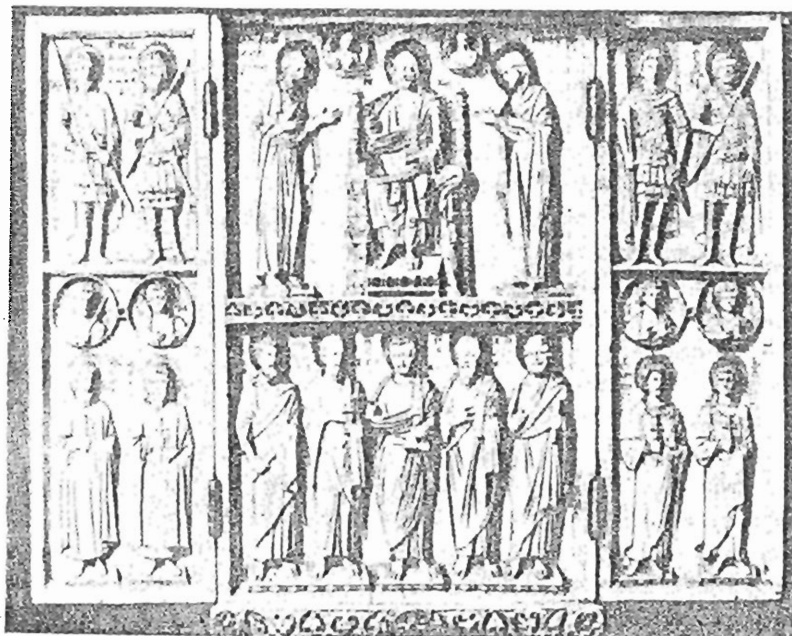
Μπροστὰ σ' αὐτὸν τὸν κίνδυνο, οἱ ἐλεύθεροι χωρικοὶ (*χωρῖται*) ἢ ἐγκατάλειπαν τὴν ὕπαιθρο καὶ μαζεύονταν στὰ ἀστικὰ κέντρα ἢ γίνονταν *δουλοπάροικοι* τῶν δυνατῶν. Οἱ δουλοπάροικοι ἦταν προσκολλημένοι στὸ κτῆμα, ἀκολουθοῦσαν τὴν τύχη του καὶ τὸ καλλιεργοῦσαν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά. Ἡ δουλοπαροικία ποὺ ἡ ἀρχή της βρίσκεται σὲ πολὺ παλιὰ χρόνια ἔκανε πολὺ κακὸ στὸ βυζαντινὸ κράτος.

Ἕνας ἄλλος σημαντικὸς λόγος γιὰ τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δουλοπαροίκων ἦταν ἡ καταστροφὴ τῆς ὑπαίθρου ἀπὸ τὶς συχνὲς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων. Οἱ μικροὶ γεωργοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ πληρώνουν τοὺς φόρους στὸ κράτος καὶ ἀναγκάζονταν νὰ πουλοῦν τὰ κτήματά τους στοὺς πλούσιους καὶ νὰ συγκεντρώνονται ὅλοι στὶς πόλεις. Ἡ ἀπομάκρυνση ὅμως τῶν γεωργῶν ἀπ' τοὺς ἀγροὺς δὲν συνέφερε στὸ κράτος. Γι' αὐτὸ ἐπέτρεπε στοὺς κοινοτικοὺς ἄρχοντες καὶ στοὺς μεγάλους ἰδιοκτῆτες νὰ ξαναφέρνουν μὲ τὴ βία τοὺς δραπέτες καλλιεργητὲς καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀναχώρησή τους. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ γεωργοὶ ἦταν ἀναπόσπαστα δεμένοι μὲ τὸ κτῆμα, στὸ ὁποῖο ἀνῆκαν εἴτε γιατὶ εἶχαν γεννηθεῖ ἐκεῖ εἴτε γιατὶ εἶχαν μείνει πολλὰ χρόνια.

Ἡ κυβέρνηση πολλὲς φορὲς ἔπαιρνε διάφορα μέτρα καὶ προσπαθοῦσε νὰ προστατεύει τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία τῶν φτωχῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν δυνατῶν καὶ νὰ βελτιώνει τὴν κατάστασή τους, δίνοντας περισσότερες ἐλευθερίες στὶς κοινότητες τῶν χωριῶν, ἀλλὰ οἱ προσπάθειες αὐτὲς δὲν εἶχαν μεγάλη ἐπιτυχία καὶ σὲ πολλὲς περιοχὲς ἡ ὕπαιθρος ἄρχισε νὰ ἐρημώνεται καὶ ἡ γεωργία νὰ ἐγκαταλείπεται. Εὐτυχῶς ὅμως τὸ βυζαντινὸ κράτος εἶχε πλεόνασμα γεωργικῶν προϊόντων ἀπὸ τὶς εὔφορες πεδιάδες τῆς Θράκης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

35. Ἡ κατοικία, ἡ ἐνδυμασία, ἡ τροφὴ

Ἡ κατοικία τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν τὸ «Μέγα Παλάτιον», ποὺ ἦταν ὄχι μόνο τὸ πιὸ μεγαλόπρεπο στολίδι τῆς πρωτεύουσας, ἀλλὰ καὶ τὸ

32. Τρίπτυχο στὸ μουσεῖο τοῦ Λούβρου, 11ος αἰ.
(Διακρίνεται ἡ ἐνδυμασία τῶν Βυζαντινῶν)

κέντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ κράτους.

Αὐτὸ δὲν ἦταν ἕνα οἰκοδόμημα ἀλλὰ μιὰ ὁλόκληρη συνοικία κοντὰ στὸ Βόσπορο, στὸ ὡραιότερο μέρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶχε ἔκταση 400.000 τ.μ. καὶ μέσα κατοικοῦσαν περισσότερα ἀπὸ 10.000 ἄτομα. Τὸ παλάτι ἦταν ἕνα συγκρότημα ἀπὸ κτήρια, ἐκκλησίες, αὐλές, πλατεῖες καὶ κήπους. Ὅλοι οἱ βασιλιάδες φρόντιζαν νὰ τὸ ἀνανεώνουν, νὰ τὸ ἐπεκτείνουν καὶ νὰ τὸ καλλωπίζουν.

Τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματα τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας λέγονταν *ἱερὸν παλάτιον* καὶ ἐπικοινωνουσαν μεταξύ τους μὲ διαδρόμους στολισμένους μὲ στοές, ἀγάλματα καὶ μαρμάρινα συντριβάνια. Σ' ὅλα τὰ διαμερίσματα ὑπῆρχαν θαυμάσιες αἴθουσες μὲ τοὺς τοίχους στολισμένους μὲ ὡραῖα ψηφιδωτά, ποὺ παρίσταναν ἁγίους ἢ νίκες τῶν αὐτοκρατόρων. Οἱ πόρτες ἦταν καλλιτεχνικὰ κατασκευασμένες ἀπὸ ἀσήμι καὶ ἐλεφαντόδοντο. Ὑπῆρχαν ἀκόμη ἐκκλησίες, κῆποι, στέρνες, ἀποθῆκες τροφίμων, κατοικίες γιὰ τοὺς ὑπηρέτες, στρατῶνες, στάβλοι κ.ἄ.

Οἱ ἰδιωτικὲς κατοικίες, ἀκολουθοῦν τὸ σχέδιο τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἦταν ἁπλές, μὲ ἕνα ἢ δύο πατώματα, καὶ τὰ δωμάτιά τους ἦταν χτισμένα γύρω ἀπὸ μιὰ κλειστὴ ἐσωτερικὴ αὐλή.

Τὰ σπίτια τῶν πλουσίων εἶχαν ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ στοές. Ἦταν ἐπίσης στολισμένα μὲ πολυτέλεια, ὅπως καὶ τὸ παλάτι, γιατὶ οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων ἦταν ἐπιστρωμένοι μὲ μάρμαρα, ψηφιδωτὰ καὶ ζωγραφιές, καὶ τὰ ἔπιπλα ἦταν διακοσμημένα μὲ ἐλεφαντόδοντο καὶ σμάλτα. Καθίσματα ὑπῆρχαν ὅλων τῶν εἰδῶν. Ἀκριβὰ χαλιὰ σκέπαζαν τὸ πάτωμα καὶ πολύτιμοι πολυέλαιοι συμπλήρωναν τὴ λαμπρὴ ἐμφάνιση τῶν σπιτιῶν.

33. Ἐνδυμασία Βυζαντινῆς. *(Μωσαϊκὸ στὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τὸ νέο, Ραβέννα, 6ος αἰ.)*

Τὴν ἴδια πολυτέλεια παρατηροῦμε καὶ στὴν *ἐνδυμασία* τῶν Βυζαντινῶν. Τὰ ροῦχα τους ἦταν μεταξωτά, μὲ χτυπητὰ χρώματα καὶ χρυσὰ κεντήματα. Ἀρχικὰ ἡ ἐνδυμασία τους ἦταν ἁπλή, ὅπως καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δηλαδὴ ἕνας χιτώνας καὶ ἕνα ἱμάτιο. Ὁ ἀνδρικὸς χιτώνας ἦταν κοντὸς ἐνῶ ὁ γυναικεῖος μακρύς. Στὰ πόδια φοροῦσαν περικνημίδες καὶ ὑποδήματα ἀπὸ δέρμα.

Ἀργότερα ὅμως ἔγιναν πολλὲς μεταβολὲς στὴν ἐνδυμασία τῶν ἀνδρῶν καὶ πιὸ πολὺ τῶν γυναικῶν, ὅπως φανερώνουν τὰ ὀνόματα τῶν φορεμάτων καὶ τῶν κοσμημάτων. Οἱ γυναῖκες στὸ Βυζάντιο ἀγαποῦσαν πολὺ τὰ κοσμήματα (περιδέραια, σκουλαρίκια, βραχιόλια, δαχτυλίδια, ζῶνες) ποὺ ἦταν στολισμένα μὲ πολύτιμες πέτρες. Ἄντρες καὶ γυναῖκες εἶχαν μακριὰ μαλλιά.

Μεγάλη ἐπίσης ἦταν καὶ ἡ πολυτέλεια τοῦ φαγητοῦ. Στὸ παλάτι καὶ στὰ μέγαρα τῶν πλουσίων τὰ πιάτα, τὰ ποτήρια καὶ τὰ ἄλλα σκεύη εἶναι χρυσὰ ἢ ἀσημένια. Τὸ τραπέζι εἶναι τακτοποιημένο μὲ λεπτὴ καλαισθησία καὶ δὲν λείπουν τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἄφθονα λουλούδια. Οἱ Βυζαντινοί, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἔτρωγαν συνήθως ξαπλωμένοι σὲ ντιβάνια, μπροστὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν τοποθετημένα τραπέζια. Κουτάλια καὶ μαχαίρια εἶχαν πάντα. Πιρούνια δὲν εἶχαν στὴν ἀρχὴ ἀλλὰ ἔτρωγαν μὲ τὰ χέρια, γι' αὐτό, πρὶν ἀπὸ τὸ φαγητὸ καὶ μετὰ ἀπ' αὐτό, ἦταν ἀπαραίτητο νὰ πλύνουν τὰ χέρια τους. Ἀργότερα ὅμως συνήθισαν νὰ χρησιμοποιοῦν πιρούνια.

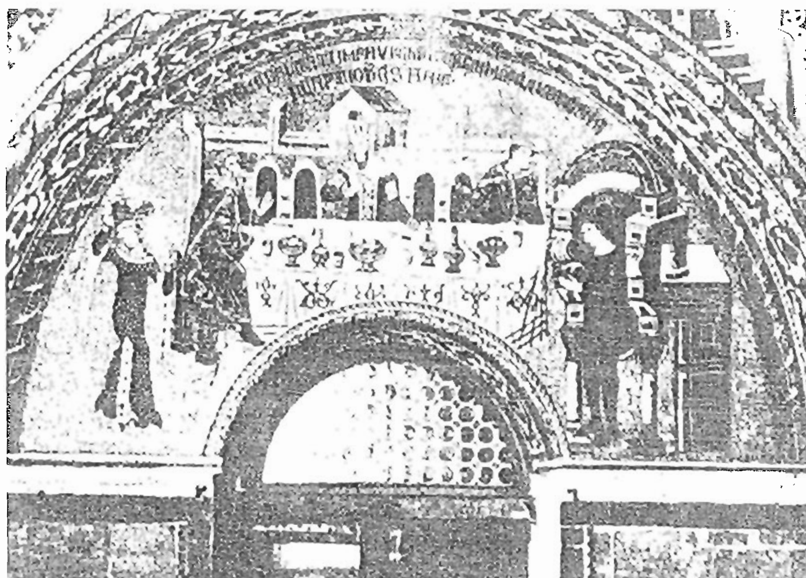
Ἡ συνηθισμένη τροφὴ τοῦ λαοῦ ἦταν μαῦρο ψωμί, ὄσπρια, λαχανικά, τυρί, ψάρια παστὰ ἢ φρέσκα, ἐλιὲς καὶ ἄλλα. Ἔπιναν κρασὶ ἢ *κυμινάτο*, δηλαδὴ νερὸ βρασμένο μὲ κύμινο. Στὰ τραπέζια ὅμως τῶν πλουσίων ὑπῆρχε ἄσπρο ψωμί, φρέσκα ψάρια αὐγοτάραχο, καραβίδες, ἀστακοί, στρείδια, κρέας ψητό, ἐκλεκτὸ τυρὶ καὶ ἄλλα, ὄχι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ δικά μας. Ὑπῆρχαν ἀκόμη ἄφθονα γλυκίσματα καὶ ξεροὶ ἢ χλωροὶ καρποί. Οἱ πλούσιοι ἔπιναν ἐκλεκτὸ κρασὶ τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σάμου.

36. Οἱ γιορτὲς

Οἱ βυζαντινοὶ εἶχαν πολλοὺς τρόπους γιὰ νὰ διασκεδάζουν. Τόποι συναντήσεων ἦταν τὰ δημόσια λουτρὰ καθὼς καὶ οἱ λουτροπόλεις, ὅπου πήγαιναν γιὰ θεραπευτικὰ ἢ θαλάσσια λουτρά. Ὁ λαὸς ἐπίσης διασκέδαζε στὰ ποτοπωλεῖα, παρακολουθοῦσε παραστάσεις γελωτοποιῶν καὶ ἔπαιζε διάφορα παιχνίδια, ὅπως τὸ ζατρίκιο* κ.ἄ.

Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς εἶχαν οἱ θρησκευτικὲς γιορτές. Συνήθιζαν νὰ στολίζουν μὲ κλαδιὰ δάφνης ἢ μυρσίνης τὴν ἐκκλησία ποὺ γιόρταζε καὶ τὸ ἔθιμο αὐτὸ διατηρεῖται ὡς σήμερα. Ἂν ἡ ἐκκλησία βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη, οἱ πιστοί, μετὰ τὴ θεία λειτουργία, συνήθιζαν νὰ τρῶνε γύρω ἀπὸ τὸ ναό, νὰ τραγουδοῦν διάφορα τραγούδια καὶ νὰ χορεύουν.

Μὲ ἐξαιρετικὴ λαμπρότητα γίνονταν οἱ μεγάλες γιορτὲς τῶν Χριστουγέννων, τῶν Φώτων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Μεταμορφώσεως. Τὴ νύχτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου τὰ σπίτια καὶ οἱ δρόμοι ἦταν φωταγωγημένα. Στὶς γιορτὲς ἔπαιρναν μέρος καὶ οἱ βασιλιάδες καὶ στὰ ἀνάκτορα δίνονταν ἐπίσημα γεύματα.

34. Συμπόσιο.
(Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὸ βαφτιστήρι τοῦ Ἁγ. Μάρκου Βενετίας, 14ος αἰ.)

35. Συμπόσιο
(Μικρογραφία, Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, 14ος αἰ.)

Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν καὶ *κοινωνικὲς γιορτές*. Στὴ γιορτὴ τῶν γενεθλίων δέχονταν τοὺς φίλους τους καὶ τοὺς ἔκαναν τραπέζι. Τὰ *ὀνομαστήρια* ἦταν ἡ ὀνομαστικὴ γιορτή.

Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ *λαϊκὲς γιορτές*, ὅπως ἦταν ἡ πρώτη Ἰανουαρίου καὶ ἡ πρώτη Μαρτίου. Αὐτὲς τὶς εἶχαν πάρει οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες (καλένδαι – κάλαντα).

Τὸ *γενέθλιο* τῆς πόλης ἦταν γιορτή. Στὶς 11 Μαΐου κάθε χρόνο ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιόρταζε καὶ χόρευε στὴ Μέση ὁδό, τὸν μεγαλύτερο δρόμο τῆς πόλης. Οἱ ἄρχοντες ἦταν καλεσμένοι σὲ γεῦμα στὰ ἀνάκτορα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς γιορτὲς ὑπῆρχαν καὶ οἱ *ἐπίσημες τελετές*. Ὅταν γεννιόταν παιδὶ τοῦ βασιλιᾶ, γινόταν γιορτή. Πρῶτα ἐρχόταν στὰ ἀνάκτορα ὁ πατριάρχης μὲ τὸν κλῆρο τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἔδινε τὶς εὐχὲς γιὰ τὴ γέννηση, ὕστερα ἔρχονταν οἱ συγκλητικοὶ καὶ τὴν τρίτη μέρα ἐρχόταν ἀντιπροσωπεία τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων. Ἡ βάφτιση γινόταν ἀπὸ τὸν πατριάρχη καὶ παραβρίσκονταν καὶ οἱ ἄρχοντες. Τὸ νεοφώτιστο τὸ πήγαιναν στὰ ἀνάκτορα μὲ πομπή.

Ἡ ἡμέρα τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλιᾶ γιορταζόταν ἐπίσημα καὶ τότε γίνονταν οἱ προαγωγὲς τῶν ὑπαλλήλων. Τὰ *βασιλικὰ βρουμάλια*, δηλαδὴ οἱ ὀνομαστικὲς γιορτὲς τῶν βασιλιάδων, γιορτάζονταν μὲ λαμπρὸ τρόπο, ὅπως καὶ οἱ *γάμοι τους*. Στὸν ἱππόδρομο γίνονταν ἀγῶνες καὶ θεατρικὲς παραστάσεις καὶ κρεμοῦσαν τὶς εἰκόνες τῶν νεονύμφων.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες γιορτὲς τοῦ Βυζαντίου ἦταν ἡ *μέρα τῆς αὐτοκρατορίας*, δηλαδὴ ἡ μέρα ποὺ γινόταν ἡ ἀναγόρευση τοῦ αὐτοκράτορα. Τὸν ὕψωναν πάνω σὲ μιὰ ἀσπίδα, ἐνῶ γύρω τὸ πλῆθος ἔδινε εὐχές, καὶ ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτορας ἄκουγε τὰ αἰτήματα καὶ τὰ παράπονα τοῦ λαοῦ. Τὴν παραμονὴ τῆς ἐπετείου ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων πήγαιναν στὰ ἀνάκτορα, ὅπου δίνονταν γεύματα καὶ χοροί.

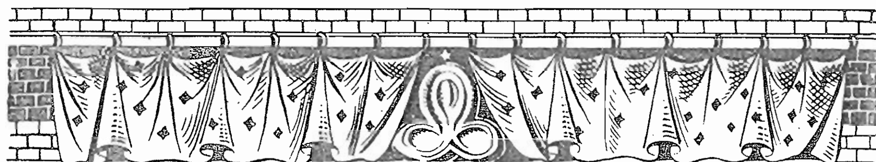
Οἱ *πανηγυρισμοὶ* γιὰ εὐχάριστα γεγονότα ἦταν πάρα πολλοὶ καὶ ὀνομάζονταν *δημόσιαι ἱλαρίαι*. Ἡ ἀναγγελία νίκης, ἡ σύναψη εἰρήνης, ἡ ἀναχώρηση ἐχθρῶν καὶ ἡ ὑποδοχὴ ἐπίσημων ξένων ἔπαιρναν πανηγυρικὸ χαρακτήρα. Ξεπερνοῦσε ὅμως σὲ λαμπρότητα κάθε ἄλλη γιορτὴ ἡ ὑποδοχὴ τοῦ βασιλιᾶ, ὅταν γύριζε νικητὴς ἀπὸ ἐκστρατεία. Γινόταν τότε θρίαμβος, ὅπως παλιότερα στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ὁ βασιλιὰς σταματοῦσε ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, κοντὰ στὴ Χαλκηδόνα. Ἐκεῖ πήγαιναν νὰ τὸν συναντήσουν ὁ πατριάρχης, οἱ συγκλητικοί, οἱ

36. Ἀναγόρευση αὐτοκράτορα πάνω σὲ ἀσπίδα.
(Μικρογραφία σὲ κώδικα, 14ος αἰ.)

συγγενεῖς του καὶ πλῆθος λαοῦ. Ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες ἡ πομπὴ ξεκινοῦσε γιὰ τὴν πρωτεύουσα.

Ὁ βασιλιὰς ἐρχόταν μὲ τὸ βασιλικὸ πλοῖο στὸ προάστειο *Ἕβδομο* (βλ. εἰκ. 30). Ἀπὸ κεῖ πήγαινε στὴ *Χρύση Πύλη*, γιὰ νά κάνει τὴ θριαμβευτικὴ του εἴσοδο στὴν πρωτεύουσα. Οἱ δρόμοι τῆς πόλης, ἀπὸ ὅπου θὰ περνοῦσε ἡ πομπή, εἶχαν στολιστεῖ καὶ στρωθεῖ μὲ λουλούδια, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τοῦ ἐπάρχου. Ἀπὸ τὴ μεσαία πύλη, τὴ Χρυσὴ Πύλη, περνοῦσαν οἱ αἰχμάλωτοι καὶ τὰ λάφυρα καὶ ἀκολουθοῦσε ὁ βασιλιὰς πάνω σὲ ἅρμα μὲ τέσσερα ἄλογα ἢ πάνω σὲ ἄσπρο ἄλογο. Ὁ λαός, ποὺ πλημμύριζε τοὺς δρόμους, ἔριχνε στὸ θριαμβευτὴ αὐτοκράτορα ἀρώματα καὶ λουλούδια.

7ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

37. Τὰ δυτικὰ κράτη

τὶς ἐπαρχίες τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἱδρύθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς διάφορα κράτη, τῶν *Βουργουνδίων*, *Βησιγότθων*, *Ὀστρογότθων*, *Βανδάλων*, *Λομβαρδῶν*, *Ἀγγλοσαξόνων*, *Βαυαρῶν*, *Σαξόνων* καὶ *Φράγκων*. Τὰ πιὸ πολλὰ τὰ κατέλυσαν γρήγορα οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ Ἄραβες. Περισσότερο διατηρήθηκε τὸ *φραγκικὸ κράτος* καὶ ἀνάπτυξε ἀξιόλογη ἱστορικὴ δράση. Πραγματικὸς ἱδρυτής του ἦταν *ὁ Χλωδοβίκος* (481–511), ποὺ ἔκανε πρωτεύουσά του τὸ Παρίσι καὶ δέχτηκε τὸν Χριστιανισμό.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ *Χλωδοβίκου* καὶ τοῦ *Δαγοβέρτου* (628–638) τὸ φραγκικὸ κράτος μεγάλωσε πολύ. Ὑπόταξε τοὺς Βουργουνδίους στὴ νοτιοανατολικὴ Γαλλία καὶ ἀπώθησε τοὺς Βησιγότθους πέρα ἀπὸ τὰ Πυρηναῖα. Στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Δαγοβέρτου τὰ σύνορα τοῦ φραγκικοῦ κράτους ἁπλώθηκαν καὶ πέρα ἀπὸ τὸ Ρῆνο, ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῶν Βαυαρῶν καὶ τῶν Σαξόνων. Οἱ βασιλιάδες ποὺ διαδέχτηκαν τὸν Δαγοβέρτο ἦταν ἀνάξιοι ἡγεμόνες καὶ τὸ κράτος τὸ κυβερνοῦσαν οἱ αὐλάρχες, ποὺ ὀνομάζονταν *μαγιορδόμοι* **(Major domus).**

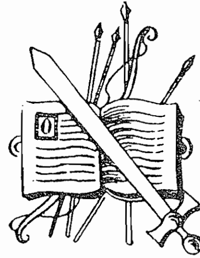
Ἡ ἵδρυση τοῦ φραγκικοῦ κράτους ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ εἶναι πολὺ σημαντικὸ γεγονός, γιατὶ στὸ ἀπέραντο χάος, ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων λαῶν, θεμελιώθηκε ἕνα ἰσχυρὸ χριστιανικὸ κράτος στὴ Δύση.

Στὰ νησιὰ Μεγάλη Βρετανία καὶ Ἰρλανδία ἵδρυσαν οἱ Γερμανοὶ ἄλλο κράτος. Τὸ 449 ἕνα πλῆθος ἀπὸ Ἄγγλους καὶ Σάξονες πέρασε στὴ Μ. Βρετανία καὶ κυρίεψε ὅλη τὴν πεδινὴ περιοχή, ποὺ ὀνομάστηκε γι' αὐτὸν τὸ λόγο *Ἀγγλία*. Οἱ παλιοὶ κάτοικοι, οἱ Κέλτες, περιορίστηκαν στὰ βόρεια (Σκοτία), στὰ δυτικὰ (Οὐαλία, Κορνουάλη) καὶ στὴν Ἰρλανδία. Οἱ Ἀγ-

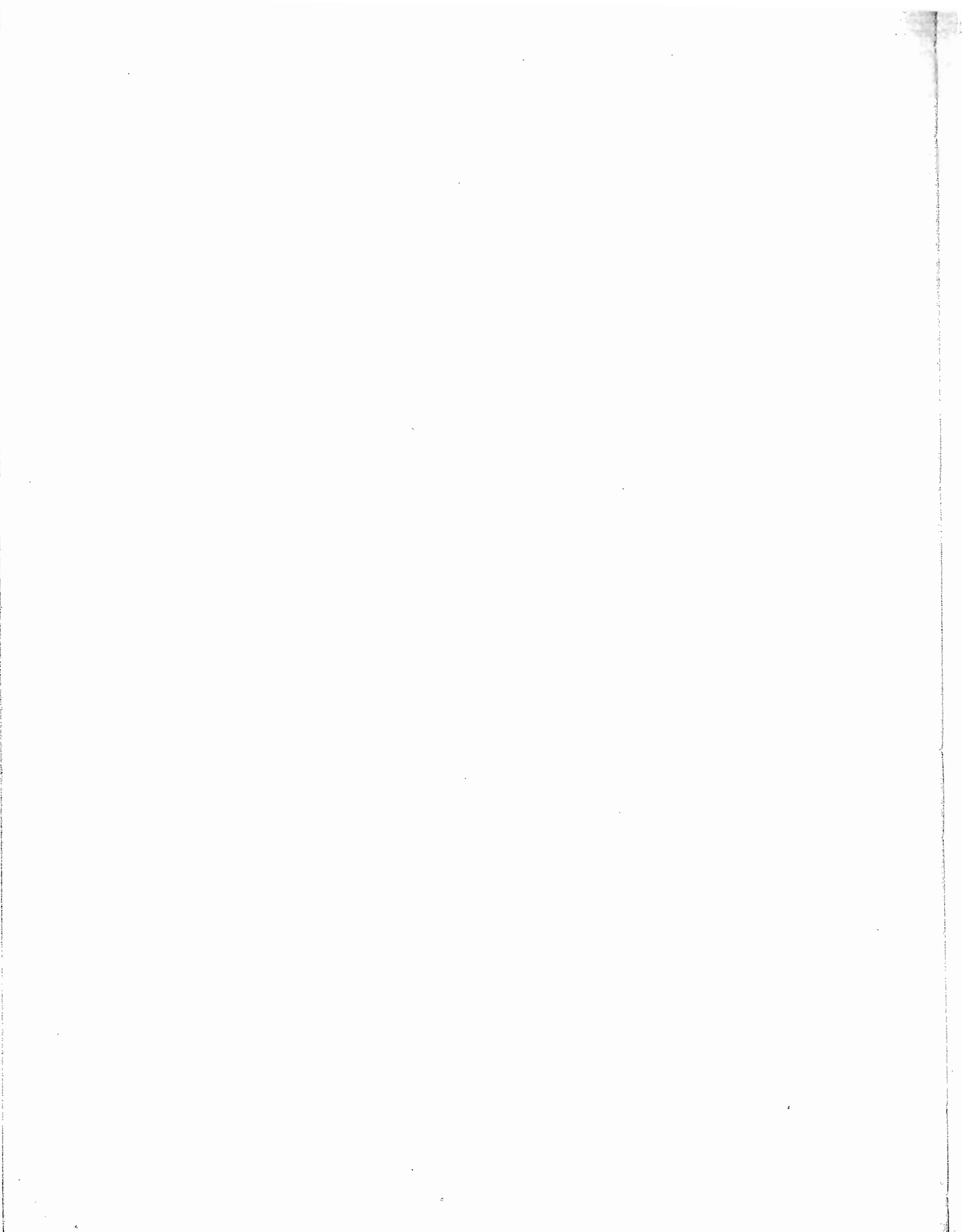
γλοσάξονες δέχτηκαν τὸ Χριστιανισμό, ποὺ τὸν διέδωσαν ἀποσταλμένοι τοῦ πάπα.

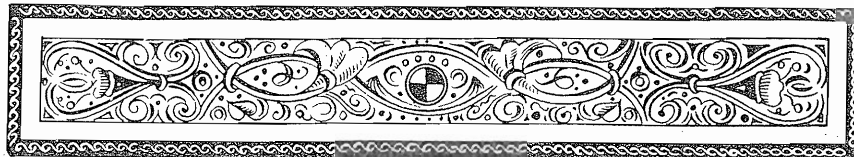
Τὴν ἐγκατάσταση τῶν Γερμανῶν στὴν Εὐρώπη ἀκολούθησε, γιὰ ἕνα διάστημα, βαρβαρότητα. Οἱ κάτοικοί της, ἀνίσχυροι μπροστὰ στὴ βία, ἔβρισκαν ἄσυλο μόνο στὰ μοναστήρια. Τὰ γράμματα λησμονήθηκαν, οἱ τέχνες παραμελήθηκαν καὶ ἐπικράτησαν ἤθη πιὸ πρωτόγονα. Στὴ διοίκηση οἱ βασιλιάδες τῶν γερμανικῶν κρατιδίων μιμήθηκαν τοὺς Ρωμαίους καὶ δέχτηκαν τὸν πολιτισμό τους.

Σιγὰ σιγὰ οἱ Γερμανοὶ ξέχασαν τὴ γλώσσα τους καὶ συγχωνεύτηκαν μὲ τοὺς παλιοὺς κατοίκους. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιμειξία δημιουργήθηκαν οἱ νέοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ποὺ λέγονται *νεολατινικοὶ λαοί*, γιατὶ μιλοῦν γλῶσσες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ λατινικά, δηλαδὴ γαλλικά, ἱσπανικά, ἰταλικὰ κ.ἄ. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ κατατάξουμε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, σὲ τρεῖς μεγάλες ὁμοεθνίες, *τὴ νεολατινική*, *τὴ γερμανικὴ* καὶ τὴ *σλαβική*.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ
641 — 1204

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ – ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

1. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἡρακλείου (641) μπαίνουμε στὴν κυρίως βυζαντινὴ περίοδο, στὴν ὁποία τὸ κράτος ἀποκτᾶ ὁμοιογένεια, γίνεται δηλαδὴ *ἑλληνικό*. Μεγάλες ἐπαρχίες, ὅπου ὑπῆρχαν πολλοὶ αἱρετικοί, ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ ὑποτάχτηκαν στοὺς Ἄραβες (Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτος), ἐνῶ οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Θράκες ὑποτάχθηκαν στοὺς σλάβους. Δηλαδὴ στὴ δεύτερη περίοδο (641 – 1204) ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία χάνει ἔδαφος ἀλλὰ κερδίζει σὲ ὁμοιογένεια πληθυσμοῦ. Ἐθνολογικὰ γίνεται καθαρὰ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, μὲ ἐπίσημη θρησκεία τὴν ὀρθόδοξη χριστιανική. Ἡ ἑλληνικὴ εἶναι ἡ γλώσσα ποὺ μιλιέται καὶ γράφεται καὶ ἔχει ἀντικαταστήσει παντοῦ τὴ λατινική.

Ἡ ἑλληνικὴ ἔγινε ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ νόμοι, τὰ διατάγματα καὶ ὅλα τὰ δημόσια ἔγγραφα γράφονταν στὴν ἑλληνική. Τὰ νομίσματα, ποὺ κυκλοφοροῦσαν σ' ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ στὸ ἐξωτερικό, εἶχαν ἑλληνικὲς ἐπιγραφές. Τὴν ἑλληνικὴ χρησιμοποιοῦσαν ἐπίσης στὸ στρατὸ καὶ στὴν ἀγορά. Τὴ λατινικὴ δὲν τὴν καταλάβαιναν καθόλου στὴν Ἀνατολή, ἐνῶ ἡ λέξη Ρωμαῖος ἔπαψε νὰ ἔχει ἐθνικὴ σημασία καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τὴν εἶχαν μόνο ὡς τιμητικὸ τίτλο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἑλληνικότητα, ἰδιαίτερο γνώρισμα τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι καὶ ἡ *ὀρθοδοξία*. Αὐτή, ὡς θρησκευτικὸ καὶ ἐθνικὸ γνώρισμα, διακρίνει τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσης καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανούς (αἱρετικούς) τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἡράκλειος, «πιστὸς ἐν Θεῷ βασιλεύς», δίνει θάρρος στὸ στρατὸ μὲ τὸ σταυρὸ στὸ χέρι, λέγοντας: «σταυρὸς ἐνίκησε, σταυρὸς νικᾷ». Ἀπὸ τότε οἱ πόλεμοι πῆραν θρη-

37. Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος.
(Μικρογραφία, 14ος – 15ος αἰ.)

σκευτικὸ χαρακτήρα, δηλαδὴ χαρακτήρα σταυροφορίας, καὶ ὁ πατριωτισμὸς τῶν Βυζαντινῶν στηριζόταν πάνω στὴ θρησκεία.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπόχτησε μεγάλη δύναμη καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου εἶναι σημαντική. Ἰδιαίτερα σπουδαῖο ρόλο στὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας ἔπαιξε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἔγινε μεγάλη προσωπικότητα ἀπὸ τότε ποὺ χάθηκαν, μὲ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση, τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας.

Ὅταν πέθανε ὁ Ἡράκλειος (641), ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ γιός του *Κωνσταντῖνος Γ΄*, ποὺ πέθανε κι αὐτὸς σὲ τρεῖς μῆνες. Τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Κώνστας Β΄* (641 – 668), ποὺ ὀνομάζεται καὶ Κωνσταντῖνος Γ΄.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του τὸ ἀραβικὸ κράτος σταθεροποίησε τὶς θέσεις του. Ὁ ἱκανὸς χαλίφης *Μωαβιὰ* ἔκανε πρωτεύουσα τοῦ κράτους του τὴ Δαμασκὸ τῆς Συρίας καὶ γρήγορα κατασκεύασε ἰσχυρὸ στόλο, μὲ τὸν ὁποῖο κυριάρχησε στὴ Μεσόγειο καὶ κυρίευσε τὴν Κύπρο (649) καὶ τὴ Ρόδο (654).

Ὁ τολμηρὸς αὐτὸς πολιτικὸς καὶ ἐπιδέξιος ὀργανωτὴς τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ἔγινε πολὺ ἐπικίνδυνος γιὰ τὸ Βυζάντιο, ὅταν δημιούργησε ναυτικό. Αὐτοκράτορας ἦταν τότε ὁ γιὸς τοῦ Κώνσταντα Β΄, ὁ *Κωνσταντῖνος Δ΄*, ποὺ ἐπονομαζόταν *Πωγωνάτος* (668 – 685). Αὐτὸς στερέωσε μὲ ταχύτητα τὴν ἐξουσία του, ἀφοῦ κατέπνιξε τὶς ἐπαναστάσεις, ποὺ ἐκδηλώθηκαν ἐναντίον του.

Τὸ 673 ὁ Μωαβιὰ μὲ ἰσχυρὸ στρατὸ ἔκανε εἰσβολὴ στὴ Μ. Ἀσία καὶ προχώρησε ὡς τὴ Χαλκηδόνα, ἐνῶ ταυτόχρονα πολυάριθμος στόλος πέρασε τὸν Ἑλλήσποντο καὶ ἐμφανίστηκε μπροστὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἡ ὁποία πολιορκήθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἡ πολιορκία κράτησε πέντε χρόνια (673 – 678) ἀλλὰ τοὺς μῆνες τοῦ χειμώνα ὁ ἀραβικὸς στόλος κατέφευγε στὴν Κύζικο.

Μὲ τέτοιες συνθῆκες ὁ Πωγωνάτος μπόρεσε νὰ ἑτοιμάσει ἄνετα τὴν ἀντεπίθεση. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μηχανικοῦ *Καλλίνικου* ἀπὸ τὴ Συρία, ποὺ εἶχε ἀνακαλύψει ἕνα πολὺ ἰσχυρὸ ὅπλο, τὸ *ὑγρὸ πῦρ*, ἔκαψε τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀραβικοῦ στόλου. Τὸ ὑγρὸ πῦρ, ἢ «θαλάσσιον πῦρ» ὅπως τὸ ὀνομάζουν οἱ Βυζαντινοί, ἦταν ἕνα μίγμα ἀπὸ εὔφλεκτες οὐσίες, θειάφι, νίτρο, πετρέλαιο κ.ἄ., ποὺ τὸ ἔριχναν μὲ μακριοὺς σωλῆνες πάνω στὰ ἐχθρικὰ πλοῖα καὶ τὰ ἔκαιγαν. Ὁ Μωαβιὰ ἀναγκάστηκε νὰ κλείσει ταπεινωτικὴ εἰρήνη καὶ νὰ πληρώνει κάθε χρόνο φόρο στὸ Βυζάντιο.

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ Ἄραβες εἶχαν ἀργότερα ἐπιτυχίες σὲ ἄλλες περιοχές καί, ἀφοῦ συμπλήρωσαν τὴν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου, φτάνοντας ὡς τὴν Αἰθιοπία, κυρίεψαν τὴν Κυρηναϊκή, τὴν Τρίπολη, τὴν Τύνιδα, τὸ Ἀλγέρι καὶ τὸ Μαρόκο. Ἔτσι, 50 χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μωάμεθ, οἱ Ἄραβες ἔφτασαν στὸν Ἀτλαντικό (681).

2. Οἱ Βούλγαροι

Ἕνα ἄλλο σπουδαῖο γεγονὸς στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Πωγωνάτου εἶναι ἡ ἐγκατάσταση τῶν *Βουλγάρων* στὴν Κάτω Μοισία, δηλαδὴ τὴ σημερινὴ Βουλγαρία, ὅπου ὡς τότε κατοικοῦσαν Σλάβοι γεωργοί. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς δίνουν στοὺς Βουλγάρους διάφορα ὀνόματα, ὅπως *Σκύθες*, *Μυσοί*, *Οὖννοι* καὶ πολὺ ἀργότερα *Βούλγαροι*. Ἄλλοι ἱστορικοὶ δέχονται ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι τουρκικὴ φυλὴ καὶ ἄλλοι φινοουγγρικὴ καὶ ἑπομένως συγγενεῖς τῶν Οὔγγρων. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀποσπάστηκε ἕνα μεγάλο τμῆμα καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὸ Δνείστερο*, τὸν Δούναβη καὶ τὴ Μαύρη Θάλασσα. Ἀπὸ' κεῖ, μὲ ἡγεμόνα τὸν *Ἀσπαρούχ*, κατέβαιναν πρὸς τὰ νότια καὶ λεηλατοῦσαν τὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες, φτάνοντας μερικὲς φορές ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη.

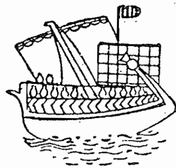
Ὁ αὐτοκράτορας Πωγωνάτος κατάλαβε τὸν κίνδυνο καὶ ἐξεστράτευσε ἐναντίον τους στὸν Κάτω Δούναβη (679). Ἐπειδὴ ὅμως ἀρρώστησε, ἀποσύρθηκε καὶ ἀναγκάστηκε νὰ παραχωρήσει στὸν Ἀσπαροὺχ τὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καὶ στὸν Αἶμο. Ἐκεῖ ἵδρυσε ὁ Ἀσπαροὺχ τὸ κράτος του, μὲ πρωτεύουσα τὴ Βάρνα. Ὅλες οἱ σλαβικὲς φυλὲς τῆς περιοχῆς αὐτῆς ὑποτάχτηκαν καὶ ἀναμείχτηκαν μὲ τοὺς νέους κατακτητές. Ἔτσι ἀποτέλεσαν ἕνα ἔθνος, τὸ βουλγαρικό, μὲ μία γλώσσα, τὴ σλαβική. Τὸ ἔθνος αὐτὸ θὰ ἦταν μόνιμη ἐνόχληση γιὰ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ ἀργότερα γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Ἀσφαλῶς ὁ Πωγωνάτος δὲν πρόβλεψε ὡς πολιτικός, ὅσο ἔπρεπε, τὸν βουλγαρικὸ κίνδυνο, γιατὶ

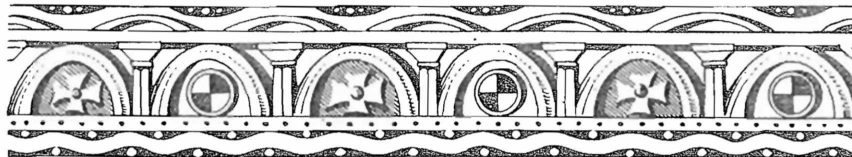
ἀλλιῶς δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ ἐγκατασταθοῦν οἱ Βούλγαροι σὲ βυζαντινὲς χῶρες.

Τὸν Κωνσταντῖνο Δ´ τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Ἰουστινιανὸς Β´* (685 – 695), ὁ τελευταῖος ἀπὸ τὴ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου, ποὺ ἦταν πραγματικὰ ψυχοπαθής. Αὐτὸς ἐκθρονίσθηκε καὶ ἐξορίστηκε, ἀλλὰ ξαναπῆρε τὴν ἐξουσία (705 – 711). Μὲ τὰ πολλὰ σφάλματα καὶ τὶς αὐθαιρεσίες του ἀναστάτωσε ἐσωτερικὰ τὸ κράτος, ἐνῶ μὲ τὴν ἀνόητη πολιτική του στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἀράβων προκάλεσε ἐξωτερικὴ κρίση. Γι' αὐτὸ τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν σκότωσαν, παρὰ τὸ μεγάλο σεβασμὸ ποὺ εἶχε ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς γιὰ τὴ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου, ποὺ κυβέρνησε τὸ κράτος 85 χρόνια. Ἔτσι, ἡ μεγάλη δυναστεία τοῦ ἔνδοξου Ἡρακλείου τελείωσε μὲ τρόπο ἐντελῶς ἄδοξο.

Στὸ διάστημα ποὺ ἦταν ἐξόριστος ὁ Ἰουστινιανὸς Β´ καὶ μετὰ τὸ θάνατό του, βασίλευσαν μὲ τὴ σειρὰ οἱ ἀκόλουθοι αὐτοκράτορες: Λεόντιος (695 – 698), Τιβέριος Γ´ (698 – 705), Φιλιππικός (711 – 713), Ἀναστάσιος Β´ (713 – 715) καὶ τέλος Θεοδόσιος Γ´ (715 – 717). Οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀνέβηκαν στὸ θρόνο μὲ στρατιωτικὲς στάσεις καὶ ἡ αὐτοκρατορία πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ αὐτὴ τὴ θλιβερὴ ἀναστάτωση καὶ τοὺς ἀνάξιους αὐτοκράτορες.

Στὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή, ἐνῶ ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ ἔζωναν ἀπὸ παντοῦ τὸ βυζαντινὸ κράτος, παρουσιάστηκε ἕνας ἱκανὸς ἄντρας, ὁ *Λέων Γ´ ὁ Ἴσαυρος*, στρατηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ ὅλοι τὸν ἀναγνώρισαν αὐτοκράτορα (717). Ὁ Λέων ἵδρυσε νέα ὀνομαστὴ δυναστεία, τὴ *δυναστεία τῶν Ἰσαύρων*.

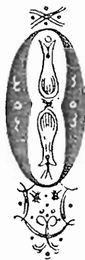

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ (717 – 802)

3. Λέων Γ΄ ὁ Ἴσαυρος (717 – 740)

ἀρχηγὸς τῆς δυναστείας Λέων Γ΄ (717 – 740) ἦταν πολὺ ἀξιόλογος ἄνθρωπος, πολὺ ἱκανὸς στρατηγός, ἐπιδέξιος διπλωμάτης καὶ μὲ ὀργανωτικὸ μυαλό. Ἡ βασιλεία του εἶναι σπουδαῖος σταθμὸς ὄχι μόνο τῆς ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔσωσε τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἀπὸ τοὺς Ἄραβες.

Ὁ Λέων καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἰσαυρία ἀλλὰ εἶχε γεννηθεῖ στὴ Συρία καὶ γι' αὐτὸ λέγεται «Συρογενής». Πρὶν νὰ γίνει αὐτοκράτορας, εἶχε διακριθεῖ ὡς στρατηγός. Ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, κατόρθωσε νὰ ξαναφέρει τὴν τάξη στὸ Βυζάντιο, ὅπου ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάλυση τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, ἐπικρατοῦσε μεγάλη ἀναρχία. Πολλοί, ὑποτιμώντας τὶς ἱκανότητες καὶ τὰ προτερήματα ποὺ εἶχε ὁ Λέων ὡς αὐτοκράτορας, ἐπιχείρησαν νὰ κάνουν κινήματα ἐναντίον του, ἀλλὰ ὅλα εἶχαν οἰκτρὴ ἀποτυχία.

38. Λέων Γ΄ ὁ Ἴσαυρος.
(Μικρογραφία, 14ος – 15ος αἰ.)

Ὁ Λέων ἦταν μεγάλη προσωπικότητα καί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τάξη ποὺ ἐπέβαλε, ἄλλο σημαντικὸ κατόρθωμά του εἶναι ἡ ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων.

Ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, οἱ Ἄραβες βρίσκονταν στὴν πόλη Πέργαμο καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγους μῆνες βάδισαν ἐναντίον

τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ πολὺ στρατὸ (γύρω στὶς 80.000) καὶ πολιόρκησαν τὴν πρωτεύουσα ἀπὸ τὴν ξηρά. Σὲ λίγο ἔφτασε καὶ ὁ ἀραβικὸς στόλος μὲ 1800 πλοῖα καὶ ἔτσι ἡ πόλη πολιορκήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα (717 – 718). Οἱ Ἄραβες ἐτοιμάζονταν ἀπὸ πολὺ καιρὸ καὶ θὰ πετύχαιναν τὸ σκοπό τους, ἂν δὲν εἶχε τὴν ἄμυνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὰ στιβαρά του χέρια ὁ Λέων. Ἡ πολιορκία κράτησε ἕνα χρόνο, στὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου ἔφταναν συνεχῶς ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ νέες ἐνισχύσεις. Τότε ὁ Λέων κατόρθωσε νὰ προκαλέσει τὴ λιποταξία τῶν χριστιανῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὸν ἀραβικὸ στόλο καὶ χρησιμοποιώντας συνεχῶς τὸ ὑγρὸ πῦρ ἔκαψε τὰ περισσότερα πλοῖα τῶν Ἀράβων, ἐνῶ ὅσα ἔμειναν τὰ κατάστρεψε φοβερὴ τρικυμία. Παράλληλα νικήθηκε ὁ ἀραβικὸς στρατὸς κι ἔτσι οἱ Ἄραβες ὕστερα ἀπὸ τὴν οἰκτρὴ ἀποτυχία τους καὶ στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα, μπῆκαν στὰ πλοῖα ποὺ εἶχαν ἀπομείνει καὶ ἔφυγαν.

Ἡ ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων εἶναι ἕνα μεγάλο γεγονὸς μὲ κοσμοϊστορικὴ σημασία, γιατὶ σώθηκε ὄχι μόνο τὸ Βυζαντινὸ κράτος ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὸν ἰσλαμισμό. Ἡ μεγάλη αὐτὴ νίκη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀντίστοιχη μὲ τὴ μάχη τοῦ Μαραθώνα καὶ ὁ Λέων μπορεῖ νὰ ἀνακηρυχτεῖ Μιλτιάδης τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ σωτήρας τῆς Εὐρώπης.

Λίγα χρόνια ἀργότερα οἱ Ἄραβες, προχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, ποὺ εἶχαν καταλάβει τὸ 711, πέρασαν τὰ Πυρηναῖα καὶ μπῆκαν στὴ Γαλλία. Τότε ὁ ἡγεμόνας τῶν Φράγκων Κάρολος Μαρτέλος νίκησε, τὸ 732, τοὺς Ἄραβες κοντὰ στὸ Πουατιὲ **(Poitiers)** καὶ ἔτσι σταμάτησε ὁριστικὰ ἡ προώθηση τῶν Ἀράβων στὴ Δύση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περιοριστοῦν ἀπὸ τότε στὴν Ἰσπανία.

Οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ θαυμάζουν καὶ ἐξυμνοῦν τὴ νίκη τοῦ Μαρτέλου. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποτιμηθεῖ ἡ νίκη τοῦ Λέοντα, ποὺ σταμάτησε τὸν κύριο ὄγκο τῶν Ἀράβων, ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολη ἀντιστάθηκε πολλὰ χρόνια συνέχεια στὶς ἐπιδρομὲς τῶν νεοφώτιστων μουσουλμάνων καὶ διαφύλαξε τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό. Καὶ σήμερα ἀκόμη ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ψάλλοντας τὸν Ἀκάθιστο ὕμνο, τιμᾶ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἥρωες, *Ἡράκλειο, Κωνσταντῖνο Δ΄ καὶ Λέοντα Γ΄*, ὡς σωτῆρες τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀπὸ τότε οἱ Ἄραβες δὲν ἐπιχείρησαν πιὰ ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ ἔκαναν μόνο ἐπιδρομὲς στὴ Μ. Ἀσία καὶ στὴ Μεσόγειο θάλασσα, γιατὶ εἶχαν συνηθίσει στὴ λαφυραγωγία καὶ ἦταν

δύσκολο νὰ μείνουν ἥσυχοι. Γι' αὐτό, ἐνῶ ὁ βυζαντινὸς στόλος καταδίωκε συνεχῶς τοὺς Ἄραβες πειρατὲς τῆς Μεσογείου, ὁ Λέων, μαζὶ μὲ τὸ γιό του Κωνσταντῖνο, ποὺ τὸν εἶχε ἀνακηρύξει συνάρχοντά του, ἔκανε ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἀράβων, μὲ σκοπὸ νὰ περιορίσει τὶς ἐπιδρομές τους στὴ Μ. Ἀσία. Σὲ μιὰ σκληρὴ μάχη ποὺ ἔγινε στὸ Ἀκροηνὸ (σημερινὸ Ἀφιὸν Καραχισὰρ) τὸ 740, οἱ Ἄραβες νικήθηκαν καὶ ὁ γενναῖος τους ἀρχηγὸς σκοτώθηκε. Μὲ τὸ σημαντικὸ αὐτὸ κατόρθωμα ὁ Λέων μπόρεσε νὰ ἀπαλλάξει ὁριστικὰ τὴ Μ. Ἀσία ἀπὸ τὸν ἀραβικὸ κίνδυνο.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐπιτυχίες του αὐτὲς ὁ Λέων δὲν ἀδράνησε, ἀλλὰ ἐπιδόθηκε μὲ δραστηριότητα στὴν ἀναδιοργάνωση καὶ τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ κράτους καὶ στὴν ἐξασφάλιση τῶν συνόρων του. Ἐπειδὴ παρατήρησε ὅτι οἱ στρατηγοὶ τῶν μεγάλων «θεμάτων»* γίνονταν πολλὲς φορὲς ἐπικίνδυνοι καὶ στασίαζαν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα, περιόρισε τὴν ἔκταση τῶν θεμάτων καὶ αὔξησε τὸν ἀριθμό τους. Ἐργάστηκε ἀκόμη γιὰ τὴ βελτίωση τοῦ στρατοῦ, γιὰ τὴν ταχτοποίηση τῶν οἰκονομικῶν καὶ γιὰ τὴ μεταβολὴ τῆς νομοθεσίας, ὥστε νὰ προσαρμοστεῖ περισσότερο στὸ χριστιανικὸ πνεῦμα. Τὸν ἔβλαψε ὅμως ἡ ἀνάμειξή του στὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ τὰ μεταρρυθμίσει σύμφωνα μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις. Γι' αὐτές του τὶς ἐνέργειες οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἐποχῆς του, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν μοναχοί, παρουσίασαν μειωμένες τὶς μεγάλες στρατηγικὲς καὶ πολιτικές του ἱκανότητες, ἐνῶ ἀντίθετα μεγαλοποίησαν τὰ σφάλματά του.

4. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ (740 – 775)

Ὅταν ὁ Λέων πέθανε (740), τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του, καὶ συνάρχοντάς του ἀπὸ τὸ 720, Κωνσταντῖνος. Αὐτὸς παντρεύτηκε τὴν κόρη τοῦ ἡγεμόνα τῶν Χαζάρων Τούρκων γιὰ πολιτικοὺς λόγους καὶ στρατιωτικούς, δηλαδὴ γιὰ νὰ διαδοθεῖ ὁ χριστιανισμὸς στοὺς Χαζάρους καὶ γιὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσει ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορα ἦταν πολὺ δύσκολα, γιατὶ ὁ ἄντρας τῆς ἀδερφῆς του ἐπαναστάτησε καὶ κυρίεψε τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ ἕνα χρόνο, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος βρισκόταν μακριά. Ἐνεργώντας ὅμως μὲ θάρρος καὶ πεῖσμα κατόρθωσε νὰ ξαναπάρει τὸ θρόνο του. Ὡς αὐτοκράτορας φανέρωσε μεγάλα προτερήματα καί στρατηγικὲς ἱκανότητες, γιατὶ ἔκανε δύο νικηφόρους πολέμους, ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Οἱ Ἄραβες, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἧττα τους στὴν Κωνσταντινούπολη (718) καὶ στὸ Πουατιὲ (732), ἔμειναν κυρίαρχοι τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς Ἰσπανίας, ὡς τὴ γραμμὴ τῶν Πυρηναίων. Λίγοι χριστιανοὶ διασώθηκαν στὰ βουνά, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀσπάστηκαν τὸν μουσουλμανισμὸ καί, σὰν νεοφώτιστοι ποὺ ἦταν, ἔγιναν πιὸ φανατικοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἄραβες. Ὕστερα ὅμως ἄρχισαν ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν Ἀράβων καὶ διαλύθηκε ἡ παλιὰ δυναστεία. Ἕνας πρίγκιπας τῆς δυναστείας αὐτῆς, ὁ *Ἀβδουρραχμάν*, σχημάτισε τὸ ἀραβικὸ κράτος τῆς Ἰσπανίας. Στὴν Ἀνατολὴ ἡ νέα δυναστεία τῶν *Ἀββασιδῶν* μετέφερε τὴν πρωτεύουσα ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ στὴ *Βαγδάτη*, στὸν ποταμὸ Τίγρητα, καὶ ἵδρυσε νέο κράτος. Ἀργότερα σχηματίστηκε καὶ τρίτο ἀραβικὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὸ *Κάϊρο*.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκμεταλλεύτηκε τὶς ἐσωτερικὲς ταραχὲς τῶν Ἀράβων, πραγματοποίησε εἰσβολὴ στὸ ἀραβικὸ κράτος, κυρίεψε ἕνα μέρος τῆς Συρίας καὶ τὴν Κύπρο καὶ προχώρησε νικητὴς ὡς τὸν Εὐφράτη καὶ τὴν Ἀρμενία. Στὴν ἐκστρατεία του αὐτὴ δὲν ἐνδιαφερόταν μόνο νὰ καταλάβει πόλεις, ἀλλὰ φρόντισε νὰ διαλύσει ἐπικίνδυνα στρατιωτικὰ σημεῖα τῶν Ἀράβων καὶ νὰ ἐνισχύσει τὰ βυζαντινὰ σύνορα, γιὰ νὰ μὴ γίνονται στὸ ἑξῆς εἰσβολές. Πραγματικά, στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του ἔγινε ἡ καλύτερη ὀχύρωση τῶν συνόρων. Ὁ Κωνσταντῖνος τελείωσε μὲ ἐπιτυχία τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἀράβων (756) καὶ αὐτὸ ὀφείλεται περισσότερο στὴ δική του στρατιωτικὴ ἱκανότητα καὶ λιγότερο στὶς ἐσωτερικὲς ἀνωμαλίες τοῦ ἀραβικοῦ κράτους.

Πιὸ ἔνδοξος ἦταν ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντα Γ΄ οἱ Βούλγαροι ἦταν συνήθως φίλοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ πολέμησαν μαζί τους ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ὅταν πολιορκήθηκε ἡ Κωνσταντινούπολη (717 – 718). Στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου ὅμως ἀρχίζουν οἱ πόλεμοι ἀνάμεσα στὸ Βυζάντιο καὶ τοὺς Βουλγάρους, ποὺ θὰ διαρκοῦσαν πολλοὺς αἰῶνες. Τὴν ἀρχὴ ἔκαναν οἱ Βούλγαροι μὲ ἐπιδρομὲς καὶ ληστεῖες. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιχείρησε μακροχρόνιο πόλεμο ἐναντίον τους, ποὺ κράτησε, μὲ μικρὰ διαλείμματα, 20 χρόνια (755 – 775). Πραγματοποίησε ἐννέα ἐκστρατεῖες καὶ κατόρθωσε, μὲ τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὸν ἡρωϊσμό του, νὰ νικήσει τοὺς Βουλγάρους.

Ἰδιαίτερα ἀξιόλογες εἶναι οἱ νίκες τοῦ αὐτοκράτορα κοντὰ στὸ φρούριο τῶν *Μαρκελλῶν* (σημερινὸ Δεμίρ Καπού), στὰ νότια τοῦ Αἵμου (759) καὶ στὴν *Ἀγχίαλο* (762), μὲ τὴ βοήθεια τοῦ στόλου. Γιὰ τὴν τελευταία

Ἀραβικὸ κράτος

Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία

II. Χάρτης τοῦ ἀραβικοῦ κράτους κατὰ τὸ 750 μ.Χ.

μάλιστα νίκη ἔκανε μεγαλόπρεπο θρίαμβο στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιμονή του νὰ νικήσει ὁριστικὰ τοὺς Βουλγάρους, γιατὶ πρῶτος αὐτὸς κατάλαβε τὸν βουλγαρικὸ κίνδυνο. Ὁ Κωνσταντῖνος μπορεῖ κι αὐτὸς νὰ ὀνομαστεῖ *Βουλγαροκτόνος*, γιατὶ πραγματοποίησε ἐννέα ἐκστρατεῖες, τὶς περισσότερς νικηφόρες, καὶ πέτυχε συντριπτικὲς νίκες ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Στὴν τελευταία του ἐκστρατεία ὁ αὐτοκράτορας πέθανε (775).

Τόσο ἔντονα εἶχε διατηρηθεῖ ἡ ἀνάμνηση τῶν νικηφόρων αὐτῶν πολέμων, ὥστε, ὅταν ἀργότερα ὁ βασιλιὰς τῶν Βουλγάρων *Κροῦμος* ἀπειλοῦσε τὸ Βυζάντιο, πολλοὶ ἔρχονταν στὸν τάφο τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἔλεγαν: «ἀνάστηθι καὶ βοήθησον τῇ πολιτείᾳ ἀπολλυμένῃ» (Θεοφάνης 1,501).

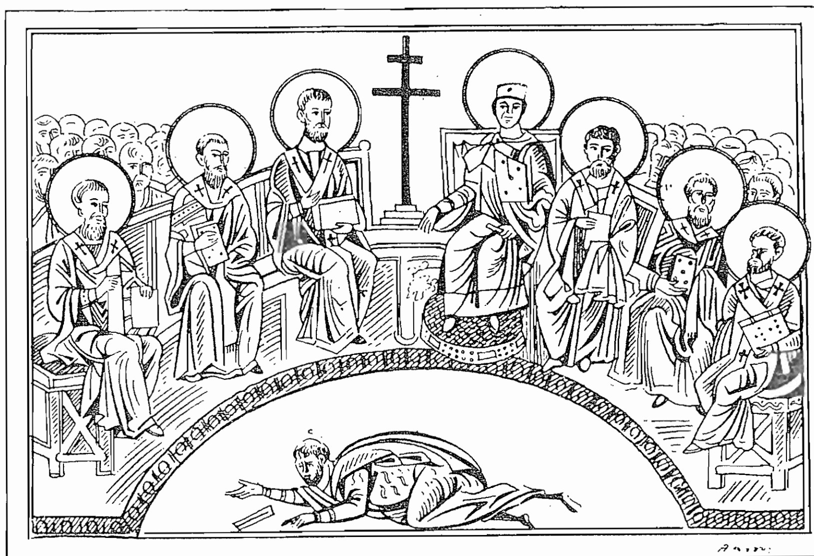
Τὸν Κωνσταντῖνο διαδέχτηκε ὁ γιός του *Λέων Δ΄ (775 – 780)*, ποὺ ἐπονομάστηκε Χάζαρος, γιατὶ ἡ μητέρα του ἦταν Χαζάρα. Ὁ Λέων ὁρίστηκε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε΄ διάδοχος καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὰ προτερήματα οὔτε τοῦ πατέρα του οὔτε τοῦ παπποῦ του. Παντρεύτηκε τὴν *Εἰρήνη τὴν Ἀθηναία*, γυναίκα μὲ πολλὲς πνευματικὲς ἱκανότητες καὶ μεγάλη φιλοδοξία.

Ὁ Λέων πέθανε ξαφνικὰ τὸ 780 ἀλλὰ εἶχε προλάβει νὰ ἀνακηρύξει συνάρχοντά του τὸ μικρό του γιό, Κωνσταντῖνο τὸν ΣΤ΄.

5. Κωνσταντῖνος ὁ ΣΤ΄ (780 – 797)

Ὁ Κωνσταντῖνος γεννήθηκε, ὅταν ὁ πατέρας του ἦταν βασιλιάς, καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάστηκε «Πορφυρογέννητος». Ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο ἦταν ἀνήλικος καὶ τὸν ἐπιτρόπευε ἡ μητέρα του Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. Αὐτή, γυναίκα μὲ φιλοδοξίες καὶ δυναμικὸ χαρακτήρα, κατόρθωσε νὰ κυβερνήσει τὸ κράτος στὸ ὄνομα τοῦ γιοῦ της. Ὁ στρατὸς δὲν τὴν ἀγαποῦσε, γι' αὐτὸ καὶ ἡ Εἰρήνη διάλυσε τά τάγματα τῶν παλαιμάχων στρατιωτῶν καὶ τὰ ἀντικατάστησε μὲ νεοσύλλεκτους, ποὺ ἦταν ἀφοσιωμένοι στὸ θρόνο της.

Οἱ Ἄραβες τῆς Μεσοποταμίας, ὅταν ἔμαθαν ὅτι μιὰ γυναίκα ἔχει τὴν ἐξουσία στὴν Κωνσταντινούπολη, ἄρχισαν νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς στὴ Μ. Ἀσία καί, ἀφοῦ λεηλάτησαν τὴ χώρα, ἔφτασαν πάλι στὴ Χρυσούπολη, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα. Ἡ Εἰρήνη δὲν εἶχε ἀξιόμαχο στρατὸ γιὰ νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ ὑπογράψει ταπεινωτικὴ εἰ-

39. ῾Ο Κωνσταντῖνος ΣΤ΄.
(Μικρογραφία σὲ χειρόγραφο. Βιβλιοθήκη Βατικανοῦ, Ρώμη.)

ρήνη καὶ νὰ πληρώνει ἐτήσιο φόρο (783). ῾Η ταπείνωση αὐτὴ πρόσβαλε τοὺς στρατιωτικούς, ποὺ εἶχαν παραμεριστεῖ ἀπὸ τὴ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα καὶ εἶχαν μείνει πιστοὶ στὴ μνήμη τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ καὶ τῶν ἱκανῶν στρατηγῶν του.

᾿Επίσης οἱ Σλάβοι κτηνοτρόφοι, ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένοι στὴν ῾Ελλάδα, ἄρχισαν νὰ κινοῦνται γιὰ ἀνταρσία. ᾿Εναντίον τους ἔστειλε ἡ Εἰρήνη τὸ στρατηγὸ *Σταυράκιο*, ποὺ τοὺς ὑπόταξε εὔκολα, ἔπιασε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ πληρώνουν φόρο ὑποτέλειας. Ἔφερε ἀκόμη πολλὰ λάφυρα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἔκανε θρίαμβο.

Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν ᾿Αράβων ξανάρχισαν ἀργότερα καὶ ἦταν περισσότερο καταστρεπτικές. ᾿Επίσης ἄρχισαν πάλι πιὸ ἀπειλητικὲς οἱ ἐπιδρομὲς τῶν Βουλγάρων, ποὺ εἶχαν ἕνα νέο ἱκανὸ βασιλιά, τὸν *Κάρδαμο*. Τότε ἡ Εἰρήνη στράφηκε πρὸς τὴ Δύση, γιὰ νὰ ζητήσει βοήθεια. ῾Ο Κάρολος ὁ Μέγας, βασιλιὰς τῶν Φράγκων, ἀφοῦ νίκησε τοὺς Λογγοβάρδους στὴν Παβία (774), εἶχε ἑνώσει κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία του πολὺ μεγάλες περιοχὲς καὶ πῆρε ἀπὸ τὸν πάπα τὸν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα (800).

Στὴν πρωτεύουσα τοῦ Καρόλου ἔφτασαν ἀπεσταλμένοι τῆς Εἰρήνης καὶ πρότειναν νὰ ἀρραβωνιαστεῖ ὁ γιός της Κωνσταντῖνος μὲ τὴν κόρη τοῦ Καρόλου Ἐρυθρώ. Ὁ Κάρολος δέχτηκε τὴν πρόταση καὶ κράτησε στὴν αὐλή του ἕνα Βυζαντινὸ λόγιο, γιὰ νὰ διδάξει στὴν Ἐρυθρὼ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Ἀργότερα ὅμως ἡ Εἰρήνη διάλυσε αὐτὸ τὸν ἀρραβώνα γιατὶ φοβήθηκε ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, μὲ τὸ γάμο του, θὰ γινόταν ἰσχυρὸς καὶ θὰ τὴν ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴν ἐξουσία.

Οἱ στρατιωτικὲς ἀποτυχίες τῆς Εἰρήνης στοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βουλγάρων προκάλεσαν τὴν ἀγανάκτηση τοῦ στρατοῦ, ποὺ ἐπαναστάτησε καὶ ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα τὸ νόμιμο διάδοχο τοῦ θρόνου, τὸν Κωνσταντῖνο ΣΤ´ (790). Αὐτὸς ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ἀλλὰ τελικὰ νικήθηκε κοντὰ στὸ φρούριο τῶν Μαρκελλῶν (792).

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε τὸν ἴδιο χαρακτήρα μὲ τὴ μητέρα του ἀλλὰ ἦταν καλόψυχος καὶ γι' αὐτὸ τὴν δέχτηκε καὶ πάλι στὸ παλάτι. Αὐτὴ ὅμως, καθὼς ἦταν ἄκαρδη καὶ φιλόδοξη, ἐκμεταλλεύτηκε μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ξέσπασε ἐναντίον τοῦ γιοῦ της καὶ ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ συλληφθεῖ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ νὰ τυφλωθεῖ μέσα στὴν *Πορφύρα*, στὸ δωμάτιο δηλαδὴ τῶν ἀνακτόρων ὅπου γεννιόνταν οἱ πορφυρογέννητοι. Ἔτσι ἡ Εἰρήνη κατόρθωσε ν' ἀνεβῆ καὶ πάλι στὸ θρόνο (797).

Ἕνα περίεργο γεγονὸς ἐπιτάχυνε τὸ τέλος τῆς Εἰρήνης. Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας, μετὰ τὴ στέψη του (800) ἀπὸ τὸν πάπα Λέοντα, σκέφτηκε νὰ ἑνώσει τὴν Ἀνατολὴ μὲ τὴν Δύση καὶ νὰ ὀνομαστεῖ αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων. Ἀντὶ ὅμως νὰ πολεμήσει, ἐπιδίωξε νὰ ἐπιτύχει τὴν ἕνωση παίρνοντας γυναίκα του τὴν Εἰρήνη· γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔστειλε πρεσβευτὲς στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ φιλόδοξη βασίλισσα θὰ δεχόταν τὸ γάμο. Τότε ὅμως οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ τοῦ Βυζαντίου, ἐπειδὴ φοβήθηκαν μήπως μὲ τὸ γάμο αὐτὸ ὑποταχθεῖ ἡ αὐτοκρατορία στὴ Δύση, ὀργάνωσαν ἐπανάσταση ἐναντίον της, τὴν καθαίρεσαν καὶ τὴν ἐξόρισαν στὴ Λέσβο, ὅπου καὶ πέθανε ἄδοξα (802).

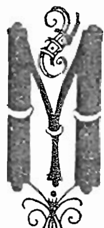
Μὲ τὴν ἐκθρόνιση τῆς Εἰρήνης ἔσβησε ἡ ἔνδοξη δυναστεία τῶν Ἰσαύρων, ποὺ ἔδωσε στὸ Βυζάντιο δύο λαμπροὺς αὐτοκράτορες, τὸν Λέοντα Γ´ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Ε´.

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΟ 802 ΩΣ ΤΟ 867

6. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸ 802 ὡς τὸ 813

Μετὰ τὴ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων, γιὰ 64 χρόνια (802–867) βασίλεψαν ἕξι βασιλιάδες, ποὺ δὲν ἀνήκουν σὲ καμιὰ δυναστεία. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἔγιναν σημαντικὰ γεγονότα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά.

Οἱ στασιαστές, ποὺ εἶχαν ἐκθρονίσει τὴν Εἰρήνη, ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν Νικηφόρο, λογοθέτη τοῦ Γενικοῦ, δηλ. ὑπουργὸ οἰκονομικῶν, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ὁ *Νικηφόρος Α΄* (802–811) εἶχε μεγάλη πείρα στὰ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ ἦταν ἔξυπνος καὶ δραστήριος ἡγεμόνας. Μὲ διάφορα οἰκονομικὰ μέτρα φρόντισε νὰ αὐξήσει τὸν πλοῦτο τῆς χώρας. Φορολόγησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα καὶ γι' αὐτὸ προκάλεσε τὸ μίσος τῶν μοναχῶν, ποὺ κλόνιζαν πολλὲς φορὲς μὲ τὶς ἐπεμβάσεις τους τὸ κῦρος τοῦ κράτους.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ σπουδαιότερο μοναστήρι ἦταν τοῦ Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ κῦρος τοῦ ἡγούμενου *Θεοδώρου Στουδίτη* ἦταν μεγάλο, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Νικηφόρος εἶχε ζητήσει τὴ γνώμη του σχετικὰ μὲ τὸ ποιὸ θὰ ἦταν τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ νὰ ἀναλάβει τὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Ὁ Θεόδωρος πρόσφερε μεγάλες ὑπηρεσίες· ὀργάνωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηριοῦ, ἡ ὁποία βοήθησε τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων, συγκέντρωσε πολλὰ χειρόγραφα ἀρχαίων καὶ χριστιανῶν συγγραφέων καὶ μὲ τὴν ἀντιγραφὴ διευκόλυνε τὴ διάδοσή τους.

Τὸ μοναστήρι αὐτὸ ἔγινε τὸ κέντρο τῆς ἀντιδράσεως στὰ οἰκονομικὰ μέτρα τοῦ αὐτοκράτορα, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὁ Θεόδωρος ξεσήκωνε τοὺς μοναχούς.

Οἱ Στουδίτες ἦταν μαχητικοὶ καὶ ἀνυποχώρητοι καὶ ἀγωνίζονταν μὲ ἐπιμονὴ γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τὶς ἀπόψεις τους. Ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος, ποὺ ἦταν τὸ ἴδιο ἀποφασιστικός, πῆρε δραστικὰ μέτρα, διασκόρπισε τοὺς μοναχοὺς καὶ ἐξόρισε τὸν ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτά, ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐσωτερικῆς εὐημερίας, ὁ Νικηφόρος ἀπασχολήθηκε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του καὶ μὲ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει τὸ φόρο, ποὺ εἶχε συμφωνηθεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς Εἰρήνης, ὁ χαλίφης τῶν Ἀράβων τοῦ κήρυξε τὸν πόλεμο. Ὁ αὐτοκράτορας ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον του, ἀπέτυχε καὶ ἀναγκάστηκε νὰ δεχτεῖ εἰρήνη μὲ περισσότερο ταπεινωτικοὺς ὅρους. Εὐτυχῶς ὅμως πέθανε ὁ χαλίφης *Ἀροὺν Ἀλ Ρασίντ* (809) καὶ τὸ Βυζάντιο ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τὸν κίνδυνο, χωρὶς νὰ χρειαστεῖ νὰ ἐκπληρώσει τοὺς ὅρους αὐτούς.

Ἄλλο σπουδαῖο γεγονὸς εἶναι ἡ ἐκστρατεία ποὺ ἔκανε ὁ Νικηφόρος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, γιατὶ αὐτοί, μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἱκανότατο *Κροῦμο*, εἶχαν ἁπλώσει πολὺ τὰ ὅρια τοῦ κράτους τους. Τὴν ἐκστρατεία τὴν ἔκανε ὁ Νικηφόρος τὸ 809 ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει μὲ μεγάλες ἀπώλειες.

Τὸ 811 ὁ Νικηφόρος, ἀφοῦ προετοιμάστηκε κατάλληλα, ἐπιχείρησε δεύτερη ἐκστρατεία. Μαζί του πῆρε τὸ γαμπρό του *Μιχαὴλ Ραγκαβὲ* καὶ τὸ γιό του *Σταυράκιο* καὶ «πάντας τοὺς πατρικίους καὶ ἄρχοντας», γιὰ νὰ δώσει, ὅπως φαίνεται, μεγάλη σπουδαιότητα στὴν ἐκστρατεία ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐνθαρρύνει τὸ στρατό.

Στὴ μάχη παράταξε καὶ «τῶν ἀρχόντων τὰ τέκνα ἀπὸ δεκαπέντε ἐτῶν καὶ ἀπάνω», ποὺ ἀποτέλεσαν τὴ σωματοφυλακὴ τοῦ γιοῦ του καὶ ὀνομάστηκαν *ἱκανάτοι*. Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν ἀρχικὰ ἐπιτυχίες σὲ δύο μάχες, ὅπου σκοτώθηκαν πολλοὶ Βούλγαροι, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἔκαναν τὸ λάθος νὰ ἐπιδοθοῦν σὲ λεηλασίες, γιατὶ νόμιζαν ὅτι εἶχαν νικήσει. Τότε ὁ Κροῦμος ἔκανε αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Νικηφόρου καὶ προξένησε μεγάλες ζημιὲς στὸ βυζαντινὸ στρατό. Ὁ ἴδιος ὁ Νικηφόρος σκοτώθηκε καὶ ὁ γιός του Σταυράκιος πληγώθηκε. Ἡ καταστροφὴ ἦταν μεγάλη καὶ δημιούργησε ἀναταραχὴ στὸ λαό.

Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως βοήθησε τότε νὰ ἐκλεγεῖ αὐτοκράτορας ὁ *Μιχαὴλ Α΄ Ραγκαβὲς* (811–813), ἀφοῦ πρῶτα τοῦ ζήτησε νὰ γράψει ὁ ἴδιος ἕνα ἔγγραφο «περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως», μὲ τὸ ὁποῖο ἔδινε τὴν ὑπόσχεση ὅτι δὲν θὰ βάψει τὰ χέρια του στὸ αἷμα τῶν Χριστι-

ανῶν καὶ ὅτι θὰ σέβεται τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς κληρικούς. Ὁ Μιχαὴλ ὅμως ἦταν ἀνίκανος νὰ ἀποκρούσει τὸν Κροῦμο, ποὺ ἔφτασε μὲ τὶς ἐπιδρομές του ὡς τὴ Βερσινικία, κοντὰ στὴν Ἀδριανούπολη (813). Ἐδῶ ὁ Κροῦμος νίκησε τὸν ἀδέξιο Μιχαὴλ καὶ βάδισε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ τὴν καταλάβει. Τότε ὁ Μιχαὴλ ἀποσύρθηκε σὲ μοναστήρι, ἀφοῦ προηγουμένως ὅρισε νὰ ἀναλάβει τὸ θρόνο καὶ τὸν ἀγώνα ὁ ἱκανὸς στρατηγὸς *Λέων ὁ Ἀρμένιος*.

7. Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος (813–820)

Λίγες μέρες ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναγόρευση τοῦ Λέοντα, ὁ Κροῦμος μὲ πεζικὸ καὶ ἱππικὸ ἔφτασε μπροστὰ ἀπὸ τὰ χερσαῖα τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔκανε θυσίες στοὺς βουλγαρικοὺς θεούς. Ὁ Λέων συγκέντρωσε τὸ στρατό του καὶ διάλυσε τὰ βουλγαρικὰ στίφη, ποὺ βρίσκονταν γύρω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα καὶ διασκορπίζονταν στὰ περίχωρα γιὰ νὰ βροῦν τρόφιμα. Ὕστερα, μὲ ὁρμητικὴ ἐπίθεση, προχώρησε καὶ κυρίεψε τὴ *Μεσημβρία*. Κοντὰ στὴν πόλη αὐτὴ ἔγινε περίφημη μάχη (813), στὴν ὁποία ὁ Λέων νίκησε καὶ κατάστρεψε τελείως τὸ βουλγαρικὸ στρατό. Ὁ Κροῦμος πληγώθηκε στὴ μάχη καὶ πέθανε ἀργότερα ἀπὸ τὸ τραῦμα του. Τὸ στρατόπεδο τῶν Βουλγάρων, μὲ ὅλα τὰ λάφυρα καὶ τοὺς Ἕλληνες αἰχμαλώτους, ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

Ὁ Λέων ἔκανε εἰρήνη γιὰ τριάντα χρόνια (814) μὲ τὸ διάδοχο τοῦ Κρούμου *Ὀμουρτάγ* καὶ καθορίστηκαν τὰ σύνορα τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Στὴ συνέχεια ὁ αὐτοκράτορας φρόντισε νὰ ἐπανορθώσει τὶς ζημιὲς ποὺ προκάλεσε ὁ βουλγαρικὸς πόλεμος καὶ ἀνοικοδόμησε ἀπὸ τὰ θεμέλια διάφορες πόλεις ποὺ εἶχαν καταστραφεῖ. Διοργάνωσε ἀκόμη τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους καὶ ἐφάρμοσε αὐστηρὴ δικαιοσύνη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι πήγαινε στὰ δικαστήρια καὶ «πολλὰς τῶν κρίσεων ἐξεπέραινεν» ὁ ἴδιος προσωπικά.

Ὁ Λέων, ἐξαιρετικὸς κυβερνήτης καὶ στρατηγός, ἔκανε τὸ σφάλμα νὰ ἀναμειχτεῖ στὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, γεγονὸς ποὺ προκάλεσε ἀντιδράσεις ἐναντίον του. Αὐτὲς τὶς ἐκμεταλλεύτηκε ὁ ἄλλοτε συνεργάτης του Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς καὶ οἱ φίλοι του σκότωσαν τὸν Λέοντα, ἐνῶ ἔψελνε στὴν ἐκκλησία τῶν ἀνακτόρων τὴν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων.

Ἀμέσως ἔγινε αὐτοκράτορας ὁ *Μιχαὴλ Β΄ ὁ Τραυλὸς* (820–829), ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸ Ἀμόριο τῆς Φρυγίας. Ὁ Μιχαὴλ ἦταν καλὸς στρατη-

γὸς καὶ ἔξυπνος ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ χαρακτήρας του ἦταν ἄστατος καὶ δὲν εἶχε ἠθικὲς ἀρχές.

Ἕνα πολὺ σπουδαῖο γεγονός, ποὺ ἔγινε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Β΄, ἦταν ἡ στάση τοῦ στρατηγοῦ *Θωμὰ Καππαδόκη*, ὁ ὁποῖος διεκδικοῦσε τὸ θρόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Λέοντα Ε΄. Ὁ Θωμᾶς κατόρθωσε νὰ βρεῖ χρήματα, ὀργάνωσε τὸ κίνημά του καὶ συγκέντρωσε ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ ὅλους τοὺς δυσαρεστημένους στρατιῶτες, τοὺς φορολογούμενους, τοὺς δούλους καὶ προπάντων τοὺς εἰκονόφιλους. Δὲν δίστασε ἀκόμη νὰ συνεννοηθεῖ καὶ μὲ τὸ χαλίφη τῶν Ἀράβων καὶ μὲ τὴ συγκατάθεσή του στέφτηκε αὐτοκράτορας ἀπὸ τὸν πατριάρχη τῆς Ἀντιόχειας.

Ὕστερα ὁ Θωμᾶς κινήθηκε μὲ πολὺ στρατὸ καὶ στόλο ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποία πολιόρκησε ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Δὲν ἦταν ὅμως εὔκολο νὰ τὴν καταλάβει.

Ὁ Μιχαὴλ ἀρνήθηκε μὲ περηφάνεια τὶς προτάσεις γιὰ βοήθεια, ποὺ τοῦ ἔκανε ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Ὀμουρτάγ. Ὁ τελευταῖος ὅμως χτύπησε ἀπὸ τὰ νῶτα τὸ στρατὸ τοῦ Θωμᾶ, μὲ σκοπὸ τὴ λαφυραγωγία, ἐνῶ ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸ τοῦ Μιχαὴλ νικοῦσε τὸ Θωμᾶ. Ὁ ἐπαναστάτης αἰχμαλωτίστηκε, φυλακίστηκε καὶ ἐκτελέστηκε. Ἡ ἐπανάσταση αὐτή, ποὺ κράτησε περισσότερο ἀπὸ δύο χρόνια (821–823), ἔβλαψε πολὺ τὸ κράτος καὶ ἰδιαίτερα τὸ ναυτικὸ τοῦ Αἰγαίου.

Τὴν καταστροφὴ τοῦ στόλου ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ Ἄραβες τῆς Ἰσπανίας, ποὺ ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς *Σαρακηνοὶ* καὶ *Ἀγαρηνοί*.

Περίπου 15.000 Σαρακηνοὶ ἦρθαν στὴν Αἴγυπτο, γιὰ νὰ βροῦν καλύτερη τύχη. Διώχτηκαν ὅμως ἀπὸ 'κεῖ καὶ στράφηκαν πρὸς τὴν Κρήτη, τὴν ὁποία κυρίεψαν σχεδὸν χωρὶς ἀντίσταση (824). Ἐδῶ ἔχτισαν οἱ Ἄραβες τὴν πρωτεύουσά τους *Χάνδακα*, τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο, καὶ ἵδρυσαν ἀνεξάρτητο ἀραβικὸ κράτος, ποὺ διατηρήθηκε ὡς τὸ 961, δηλαδὴ 140 περίπου χρόνια. Οἱ Ἄραβες ἐξισλάμισαν πολλοὺς Χριστιανοὺς καὶ τρομοκρατοῦσαν μὲ τὰ πειρατικά τους πλοῖα τὸ Αἰγαῖο, καταστρέφοντας τὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου.

Ὁ Μιχαὴλ Β΄ ἔστειλε στὴν Κρήτη στόλο μὲ τὸ στρατηγὸ Διαμιανό, ποὺ σκοτώθηκε χωρὶς νὰ κατορθώσει τίποτε (825). Καὶ δεύτερη φορὰ ὁ βυζαντινὸς στόλος μὲ τὸν στρατηγὸ Κρατερὸ ἀπότυχε. Στὸ μεταξὺ ἄλλοι Ἄραβες, ἀπὸ τὴν Β. Ἀφρική, κυρίεψαν ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Σικελίας καὶ

ἄρχισαν νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς στὴ νότιο Ἰταλία, φτάνοντας ὡς τὴ Ρώμη. Σὲ τέτοια κατάσταση βρισκόταν τὸ βυζαντινὸ κράτος, ὅταν πέθανε ὁ Μιχαὴλ κι ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ γιός του *Θεόφιλος*.

8. Ὁ Θεόφιλος (829–842) καὶ οἱ διάδοχοί του

Ὁ Θεόφιλος ἦταν πολὺ δίκαιος αὐτοκράτορας καὶ γι' αὐτὸ τὸν ἀνάφεραν σὰν ὑπόδειγμα δικαστῆ, μαζὶ μὲ τὸν Αἰακὸ* καὶ τὸν Μίνωα*. Καμιὰ δίκη δὲν ἐκκρεμοῦσε, γιατὶ τὰ δικαστήρια δίκαζαν τὶς διαφορὲς γρήγορα καὶ δίκαια, ἀπὸ φόβο μήπως μάθει ὁ Θεόφιλος ὅτι ἔγινε κάποια ἀδικία. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του παρατηρήθηκε ἀνόρθωση τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἀκμὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας.

Ὁ Θεόφιλος διακρίθηκε ἐπίσης γιὰ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὰ γράμματα. Οἱ δάσκαλοί του, Ἰωάννης Γραμματικὸς καὶ Λέων ὁ Μαθηματικός, ἀκόμη ὁ εἰκονόφιλος Μεθόδιος, ἦταν πάντοτε καλόδεχτοι στὸ παλάτι, γιατὶ ἦταν σοφοί. Ὁ αὐτοκράτορας ὀργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μαγναύρας, ποὺ ἀνάδειξε ἄντρες ὀνομαστοὺς στὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων.

Ὅμως, παρὰ τὴν πνευματική του καλλιέργεια καὶ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες, ὁ Θεόφιλος εἶχε ἀπότομο καὶ τραχὺ χαρακτῆρα. Εἶναι γνωστὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θέλησε νὰ διαλέξει βασίλισσα, καθὼς καὶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὴν ὡραία *Εἰκασία*, ἡ ὁποία ἀπὸ μιὰ στιγμιαία ἰδιοτροπία τοῦ αὐτοκράτορα ἔχασε τὸ θρόνο, ποὺ τῆς ἄξιζε γιατὶ ἦταν ὄμορφη, μορφωμένη καὶ ἔξυπνη. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ἡ Εἰκασία ἔγινε μοναχή, πῆρε τὸ ὄνομα *Κασσιανὴ* καὶ ἀποσύρθηκε σὲ μοναστήρι, ποὺ ἔχτισε ἡ ἴδια.

Ἡ Κασσιανὴ εἶναι ὑμνογράφος τῆς ἐκκλησίας μας καὶ ἔγραψε πολλὰ ἰδιόμελα* τροπάρια, ὅπως τὸ τροπάριο ποὺ ψέλνουν τὸν ἑσπερινὸ τῆς Μεγάλης Τρίτης, «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνὴ...».

Στὰ χρόνια τοῦ Θεόφιλου ξανάρχισε ὁ αραβικὸς πόλεμος. Ὁ αὐτοκράτορας ἐκμεταλλεύτηκε τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση τῶν Χουραμιτῶν*, πραγματοποίησε δύο μεγάλες καὶ ἐπιτυχημένες ἐκστρατεῖες, κυρίεψε πολλὲς πόλεις καὶ ἔκανε μεγαλόπρεπο θρίαμβο στὴν Κωνσταντινούπολη (829 καὶ 831).

Ἀργότερα ὁ Θεόφιλος, μὲ πολὺ στρατό, προχώρησε νικητὴς μέσα στὸ ἀραβικὸ κράτος (837). Φανάτισε ὅμως τοὺς Ἄραβες, γιατὶ κατά-

στρεψε τὴ *Σωζόπετρα*, ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Χαλίφη, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος τὸν εἶχε παρακαλέσει νὰ μὴ τὴν πειράξει. Τότε ξέσπασε ἱερὸς πόλεμος τῶν Ἀράβων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ποὺ εἶχε ἀποτέλεσμα νὰ νικηθεῖ ὁ Θεόφιλος καὶ νὰ καταστραφεῖ ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὸ *Ἀμόριο* τῆς Φρυγίας. Ἡ ἅλωση τοῦ Ἀμορίου προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση στὸ Βυζάντιο καὶ ἰσχυρὸ ψυχικὸ κλονισμὸ στὸ Θεόφιλο. Ἴσως καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀρρώστησε καὶ πέθανε τὸ 842.

Τὸν Θεόφιλο τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Μιχαὴλ Γ´* (842–867), ποὺ ἦταν ἀνήλικος καὶ τὸν ἐπιτρόπευε ἡ μητέρα του Θεοδώρα. Τὴν κυβέρνηση ὅμως τοῦ κράτους τὴν εἶχαν στὰ χέρια τους ἱκανοὶ πολιτικοί, ὁ *Θεόκτιστος* καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς βασίλισσας *Βάρδας*.

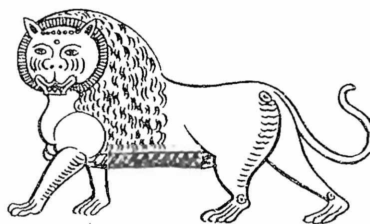
Ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια ἡ Θεοδώρα ἀποσύρθηκε σὲ μοναστήρι καὶ τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους τὴν ἀνάλαβε ὁ νεαρὸς βασιλιὰς Μιχαὴλ Γ´ μαζὶ μὲ τὸ Βάρδα. Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι ἀποκαλοῦν τὸ Μιχαὴλ «μέθυσο», γιατὶ τοῦ ἄρεζαν πολὺ οἱ διασκεδάσεις, καὶ χαρακτηρίζουν αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἐποχὴ τῆς διαφθορᾶς. Αὐτὸ ὅμως τὸ κάνουν γιὰ νὰ ἐξυψώσουν, ὅσο μποροῦν, τὴν ἑπομένη δυναστεία, τῶν Μακεδόνων, καὶ ἔτσι δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀντικειμενικοί. Γιατὶ καὶ στὶς μέρες τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ ἔγιναν ἀξιόλογα γεγονότα καὶ ἔδρασαν σπουδαῖοι στρατηγοί, διάσημοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ ἀξιόλογοι ἱεραπόστολοι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

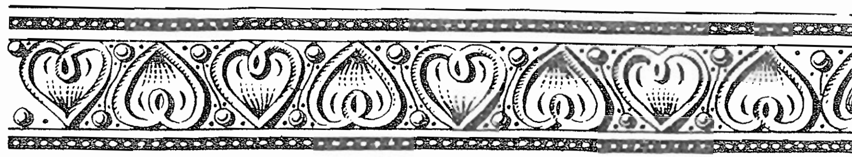
Τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ συνεχίστηκαν οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἄραβες τῆς Ἀνατολῆς νικήθηκαν ἀπὸ τὸν ἱκανότατο στρατηγὸ *Πετρωνᾶ*, ἀδερφὸ τοῦ Βάρδα καὶ τῆς Θεοδώρας. Ἡ νίκη αὐτὴ ἦταν ἡ ἐκδίκηση γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Ἀμορίου καὶ εἶχε ἀπήχηση στὴν ἐπικὴ ποίηση τῶν Βυζαντινῶν. Ἀπὸ τότε οἱ Ἄραβες τῆς Ἀνατολῆς, ἀπασχολημένοι μὲ ἐμφύλιους πολέμους, δὲν ἀποτελοῦν πιὰ σοβαρὸ κίνδυνο γιὰ τὴν αὐτοκρατορία.

Οἱ Ἄραβες ὅμως τῆς Κρήτης, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὸ κράτος, φτάνοντας μὲ τὶς ἐπιδρομές τους ὡς τὸν Ἄθω καὶ τὰ θρακικὰ παράλια. Γι' αὐτό, τὸ 866, ἑτοιμάστηκε μιὰ μεγάλη ναυτικὴ ἐκστρατεία, στὴν ὁποία πῆρε μέρος καὶ ὁ Μιχαήλ. Στὸ μεταξὺ ὅμως δολοφονήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Βάρδας ἀπὸ τὸν Βασίλειο, ὁ ὁποῖος ἔγινε ἀργότερα αὐτοκράτορας, καὶ ὁ στόλος γύρισε πίσω.

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀναφερθεῖ καὶ ἡ ἀπόκρουση τῶν Ρώσων. Αὐτοὶ

ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Σκανδιναβία, ὑπόταξαν τοὺς Σλάβους καὶ κυρίεψαν τὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ Κίεβο. Κατόπι κατέβηκαν ἀπὸ τὰ ποτάμια ὡς τὸν Εὔξεινο Πόντο καὶ ἔφτασαν μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ 200 μικρὰ πλοῖα (860). Τότε ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὅπως ἄλλοτε τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου ὁ Σέργιος, βοήθησε τὸν αὐτοκράτορα στὴν ἄμυνα τῆς πρωτεύουσας καὶ μάλιστα ἔγραψε δύο ὁμιλίες «εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ρώς». Σ' αὐτὲς παρουσιάζεται μιὰ ζωηρὴ εἰκόνα τοῦ παγεροῦ φόβου ποὺ ἔνιωσαν οἱ Βυζαντινοί, ὅταν ἀντίκρυσαν τοὺς ἄγριους καὶ φοβεροὺς Ρώσους, καὶ ἐκφράζεται ἡ βέβαιη ἐλπίδα ὅτι «ἡ Μήτηρ τοῦ Λόγου» θὰ σώσει τὴν Πόλη.

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 641 ΩΣ ΤΟ 867

9. Ἡ θρησκευτικὴ πολιτικὴ ὡς τὴν εἰκονομαχία

Εἴδαμε πιὸ πάνω ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου (610–641) δὲν λύθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ὅσο κι ἂν προσπάθησε ὁ πατριάρχης Σέργιος. Ὁ τελευταῖος, γιὰ νὰ πετύχει τὴ συμφιλίωση ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν, δημιούργησε τὸν *μονοθελητισμό*, δηλαδὴ τὴ θεωρία ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε δύο φύσεις ἀλλὰ μία θέληση. Οἱ μονοφυσίτες ὅμως δὲν πείστηκαν ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σεργίου καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς προσχώρησαν στὸ μωαμεθανισμό ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση. Στὸ τέλος, οἱ κυριότερες χῶρες τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, Συρία, Παλαιστίνη καὶ Αἴγυπτος, ὑποτάχτηκαν ὁριστικὰ στοὺς Ἄραβες.

Ὅταν χάθηκαν αὐτὲς οἱ χῶρες, ὁ αὐτοκράτορας *Κώνστας Β΄* (641–668), ἐγγονὸς τοῦ Ἡρακλείου, προσπάθησε νὰ πετύχει συμφιλίωση μὲ τὴ Δύση καὶ κυκλοφόρησε τὸ 648 ἕνα διάταγμα, τὸν *Τύπο*, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγόρευσε τὶς συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὶς δύο ἐνέργειες ἢ τὴ θέληση τοῦ Χριστοῦ. Ὁ γιός του, αὐτοκράτορας *Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Πωγωνάτος* (668–685), γιὰ νὰ πετύχει ἀκόμη μεγαλύτερη προσέγγιση μὲ τὴ Δύση, συγκάλεσε τὸ 680 τὴν ἕκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη.

Στὴ Σύνοδο αὐτή, ποὺ πῆραν μέρος καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Πάπα, ἔγινε μιὰ προσέγγιση ἀνάμεσα στὴν ὀρθοδοξία καὶ τὴν παπικὴ Ἐκκλησία, γιατὶ καὶ οἱ δύο καταδίκασαν τὸν μονοθελητισμό. Ἀπὸ τότε τὸ Βυζάντιο δὲν ἀσχολεῖται πιὰ μὲ ζητήματα αἱρέσεων, γιατὶ οἱ ἐπαρχίες ποὺ ἦταν κατοικημένες ἀπὸ ξένους καὶ αἱρετικοὺς ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὸ κράτος. Ἡ ὀρθοδοξία καὶ τὸ Βυζάντιο βαδίζουν μαζί, χωρὶς ἀναταραχές, καὶ οἱ

μεταγενέστεροι ἐκφράστηκαν εὐνοϊκὰ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Πωγωνάτου, ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ σκληρὸς καὶ ἀδάμαστος πολεμιστὴς χάρισε στὸ κράτος τὴ θρησκευτικὴ εἰρήνη.

Οἱ θρησκευτικὲς διενέξεις καὶ οἱ αἱρέσεις ἀπασχόλησαν γιὰ πολλὰ χρόνια τὸ βυζαντινὸ κράτος. Τὰ θεολογικὰ ζητήματα τὰ συζητοῦσαν τότε μὲ πάθος καὶ φανατισμό. Τὸ κέντρο τῶν θεολογικῶν συζητήσεων ἦταν κυρίως ἡ πρωτεύουσα ἀλλὰ καὶ ἄλλες πόλεις, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια κ.λ.π.

Οἱ αἱρέσεις ποὺ παρουσιάστηκαν σὲ διάφορες ἐποχὲς τάραξαν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ κράτος, γιατὶ χώρισαν τὸ λαὸ σὲ ἀντιμαχόμενες μερίδες καὶ δημιούργησαν ἐρεθισμό. Ἔτσι τὸ κράτος ἦταν ἀναγκασμένο νὰ ἐπεμβαίνει, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ τὴ θρησκευτικὴ εἰρήνη. Ἡ καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων ἀπὸ τὶς Συνόδους ὁδήγησε στὴν ὁριστικὴ διατύπωση τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴ νίκη τῆς Ὀρθοδοξίας.

Μόλις ὅμως τὸ βυζαντινὸ κράτος ἡσύχασε ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν θρησκευτικῶν διενέξεων, δημιουργήθηκε νέο θρησκευτικὸ ζήτημα, τὸ *εἰκονομαχικὸ* (726–843), ποὺ προκάλεσε στάσεις καὶ κινήματα καὶ ἔγινε αἰτία ἄλλοι αὐτοκράτορες ν' ἀνεβοῦν στὸ θρόνο καὶ ἄλλοι νὰ τὸν χάσουν. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ἐνῶ οἱ αἱρέσεις ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὸ λαό, τοὺς μοναχοὺς καὶ τοὺς θεολόγους, τώρα τὸ θέμα δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κυβέρνηση, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Κατὰ βάθος ἡ Εἰκονομαχία εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ἀσιατικὸ (νεστοριανικό, μονοφυσιτικό, στρατιωτικὸ καὶ πολιτικὸ) πνεῦμα τῶν εἰκονομάχων καὶ στὸ ἑλληνικὸ (ὀρθόδοξο, πνευματικό, πολιτιστικὸ) πνεῦμα τῶν εἰκονοφίλων. Ἑπομένως πρόκειται γιὰ μιὰ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμιση πιὸ πλατιὰ ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως ἢ ὄχι τῶν εἰκόνων.

10. Ἡ Εἰκονομαχία (726–787)

Ὁ Λέων ὁ Ἴσαυρος, τολμηρὸς πολιτικὸς καὶ γενναῖος στρατιωτικός, παρατήρησε στὴ διάρκεια τῶν ἀγώνων του ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶχαν πολὺ λιγότερο θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμὸ ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους. Οἱ Ἄραβες, σὰν νεοφώτιστοι, ἔδειχναν μεγάλο θρησκευτικὸ ζῆλο καὶ κατηγοροῦσαν τοὺς Χριστι-

ανούς, λέγοντάς τους πὼς εἶναι δῆθεν πολυθεϊστές, ἐπειδὴ τιμοῦσαν, μερικοὶ μάλιστα λάτρευαν μὲ ὑπερβολή, τὶς ἅγιες εἰκόνες, τὰ λείψανα τῶν ἁγίων καὶ πολλὰ ἱερὰ ἀντικείμενα.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ πίστευαν πὼς οἱ εἰκόνες εἶχαν θεϊκὴ δύναμη, μεταχειρίζονταν τὰ χρώματά τους σὰν φάρμακα καὶ τὰ ἔπιναν, ἀφοῦ τὰ ἀνακάτευαν μὲ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Λέοντα, πολλοὶ ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ θεολόγοι, ποὺ εἶχαν σωστὲς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις, ἔβλεπαν μὲ δυσφορία ὅτι ἡ προσκύνηση τῶν εἰκόνων εἶχε πάρει τὴ μορφὴ εἰδωλολατρείας. Ὁ Λέων, μὲ τὶς ἀντιλήψεις ποὺ εἶχε, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιτρέψει οὔτε τὴ λατρεία ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων.

Ἐπειδὴ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴ συγκρότηση ἰσχυροῦ στρατοῦ καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ δύναμη τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Λέων δὲν ἔδινε μεγάλη σημασία στὰ γράμματα καὶ ἔκλεισε τὴν ἀνώτερη Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πίστευε ἀκόμη ὅτι τὰ μοναστήρια, μ' ὅλη τὴν ἀξιόλογη πολιτιστικὴ δράση τους, ἦταν ἐπιζήμια ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, γιατὶ πάρα πολλοὶ γεροὶ ἄντρες κατάφευγαν σ' αὐτὰ κι ἔτσι ἡ γῆ ἔχανε ἐργατικὰ χέρια καὶ ἡ πατρίδα στρατιῶτες. Τέλος, ἐλαττώνονταν καὶ τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους, γιατὶ οἱ ἀπέραντες ἰδιοκτησίες τῶν μοναστηριῶν ἦταν ἀφορολόγητες. Ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη ἦταν ἡ ἐπιρροὴ τῶν μοναχῶν πάνω στοὺς πιστούς, ποὺ τοὺς φανάτιζαν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀντιδροῦν ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων τῆς κυβερνήσεως.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ Λέων ἄρχισε ἀπὸ τὸ 726 νὰ προετοιμάζει τὴν κοινὴ γνώμη γιὰ νὰ δεχτεῖ τὸ μεταρρυθμιστικό του σχέδιο καὶ ἄσκησε προσωπικὴ ἐπίβλεψη στοὺς μοναχοὺς καὶ στὰ μοναστήρια. Τὸ 730 ἐκδόθηκε τὸ διάταγμά του ἐναντίον τῶν εἰκόνων, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγόρευσε τὴν προσκύνησή τους καὶ διάταξε νὰ τὶς κρεμάσουν σὲ πιὸ ψηλὸ μέρος ἢ νὰ τὶς καταστρέψουν.

Στὰ εἰκονομαχικὰ σχέδια τοῦ Λέοντα ἀντέδρασαν ὁ Πάπας τῆς Ρώμης καὶ ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἄλλον, φίλο τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ὀπαδὸ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, φανατισμένος ἀπὸ τοὺς μοναχούς, στασίασε, ἐκδηλώνοντας ἔτσι τὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὸ πρωτάκουστο διάταγμα τοῦ Λέοντα. Ἡ στάση ὅμως ἀντιμετωπίστηκε εὔκολα.

Τότε ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στὶς δύο μερίδες κορυφώθηκε, τὰ πάθη ἔφτασαν σὲ μεγάλη ἔνταση καὶ οἱ μοναχοὶ σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία

ἀνάλαβαν ἀποφασιστικὸ ἀγώνα. Οἱ δύο παρατάξεις συζητοῦσαν τὸ ζήτημα μὲ φανατισμό. Οἱ μεταρρυθμιστὲς ὀνόμαζαν τοὺς ἀντιπάλους τους εἰκονοφίλους *εἰκονολάτρες* καὶ οἱ τελευταῖοι ὀνόμαζαν τοὺς μεταρρυθμιστὲς *εἰκονοκλάστες* καὶ *εἰκονομάχους*. Ἡ Εἰκονομαχία ἀπασχόλησε τὸ Βυζάντιο περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰώνα ἀλλὰ τελικὰ δὲν ἐπικράτησε, γιατὶ ἡ ἑλληνικὴ παράδοση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀποδείχτηκε ἰσχυρότερη ἀπὸ τὸν Λέοντα.

Ἡ κατάσταση ἔγινε ἀκόμη πιὸ περίπλοκη, ἀπό τότε ποὺ πῆρε μέρος στὴ διαμάχη ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ὁ πάπας *Γρηγόριος Β΄* ὑποκίνησε ἐπανάσταση στὴ Μέση Ἰταλία ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν Λομβαρδῶν, ποὺ κατεῖχαν τὴ Βόρεια Ἰταλία. Εἶναι ἀκόμη πιθανὸ ὅτι ξεσήκωσε ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα τὶς περιοχὲς τῆς κυρίως Ἑλλάδας, ποὺ ὑπάγονταν τότε ἐκκλησιαστικὰ στὴ Ρώμη. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν στασιαστῶν τῆς Ἑλλάδας, *Ἀγαλλιανός*, ἀνακήρυξε νέο αὐτοκράτορα, τὸν Κοσμᾶ, καὶ ἔφτασε μὲ στόλο, μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ αὐτοκράτορας ἀντιμετώπισε μὲ θάρρος τοὺς νέους κινδύνους καὶ ἐκμηδένησε τὴν ἐπίθεση τῶν ἑλλαδικῶν, ὅπως λέγονταν τότε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδας, καταστρέφοντας τὸ στόλο τους μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ καὶ σκοτώνοντας τὸν Κοσμᾶ. Ὁ Ἀγαλλιανὸς αὐτοκτόνησε πέφτοντας στὴ θάλασσα.

Τὴ Μέση Ἰταλία τὴν ἔχασε ὁ Λέων ὁριστικὰ καὶ διατήρησε τὴν κυριαρχία τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Τιμώρησε ὅμως τὸν νέο πάπα Γρηγόριο Γ΄, ἀφαιρώντας ὅλα τὰ κτήματα ποὺ εἶχε στὴν Κάτω Ἰταλία καὶ ὅρισε νὰ ὑπάγονται στὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία καθὼς καὶ ἡ Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἰλλυρικὸ (Βαλκανική). Ἀπὸ τότε οἱ πάπες τῆς Ρώμης, μὲ ἀφορμὴ τὴν Εἰκονομαχία, ζητοῦσαν τὴ βοήθεια τῶν Φράγκων βασιλιάδων, ποὺ ἦταν νικητὲς τῶν Λομβαρδῶν, καὶ στράφηκαν πρὸς τὴ Δύση, ἐγκαταλείποντας τὸ Βυζάντιο.

Ἄλλος μεγάλος ἀντίπαλος τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λέοντα ἦταν ὁ ὀνομαστὸς θεολόγος καὶ μοναχὸς *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός*, ποὺ δίδασκε ὅτι οἱ εἰκόνες, «τὰ βιβλία τῶν ἀγραμμάτων», βοηθοῦν τὸν ἀμόρφωτο λαὸ νὰ ἐπικοινωνήσει μὲ τὸ Θεό. Ὁ Δαμασκηνὸς παράσυρε ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανοὺς τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, ποὺ ἦταν ὑπήκοοι τῶν Ἀράβων.

Παρὰ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ συναντοῦσε, ὁ Λέων δὲν σταμάτησε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ του σχεδίου, ἀλλὰ ὑποχρέωσε τὶς ἐκκλησίες νὰ πληρώνουν εἰσφορὲς γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ κράτους, ἐνῶ ἡ

χειροτονία τῶν ἐπισκόπων γινόταν μετὰ ἀπὸ αὐτοκρατορικὴ ἔγκριση. Ἐξαιτίας τῆς εἰκονομαχικῆς του πολιτικῆς, οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὀνομάζουν τό Λέοντα *«δυσσεβῆ»* καὶ *«Σαρακηνόφρονα»*, γιατὶ καὶ οἱ Σαρακηνοί, ὡς μωαμεθανοὶ ποὺ ἦταν, ἀντιπαθοῦσαν τὶς ἀπεικονίσεις.

Ὅμως, τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο τοῦ Λέοντα ἦταν βασικὰ πολιτικὸ καὶ ὁπωσδήποτε δὲν ἦταν ἀντιχριστιανικό. Τὸ τεράστιο νομοθετικὸ καὶ διοικητικό του ἔργο φανερώνει τὴν εὐγένεια, τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ βαθιὰ χριστιανικότητα τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀλλὰ γιὰ τὸ πολιτικὸ συμφέρον, ὅπως τὸ ἀντιλαμβανόταν ὁ ἴδιος, ἤθελε νὰ βρίσκεται ἡ Ἐκκλησία κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ αὐτοκράτορα καὶ γι' αὐτὸ ἔγινε ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηριῶν καὶ καθιερώθηκε ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Τέλος, ἡ ἀπόσπαση τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση τοῦ πάπα, καθὼς καὶ τῆς Ἰσαυρίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀντιόχειας, ποὺ ἦταν στὴν κυριαρχία τῶν Ἀράβων, ἔγινε γιὰ νὰ ἔχουν ὅλες οἱ βυζαντινὲς ἐπαρχίες ὄχι μόνο πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴ βυζαντινὴ διοίκηση.

Ὁ γιὸς τοῦ Λέοντα *Κωνσταντῖνος Ε΄* (741–775) ἀκολούθησε στὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων τὴν τακτικὴ τοῦ πατέρα του, ἀλλὰ μὲ αὐστηρότερο καὶ πιὸ ἀποφασιστικὸ τρόπο. Τὸ 754 συγκάλεσε Σύνοδο στὸ παλάτι τῆς *Ἱερείας*, κοντὰ στὴν Χαλκηδόνα καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καταδικάστηκε ἡ λατρεία καὶ ἡ προσκύνηση τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ συγκροτήθηκε μόνο ἀπὸ ἐπισκόπους καὶ δὲν πῆρε μέρος κανένας πατριάρχης.

Στὴ συνέχεια ὁ αὐτοκράτορας καταδίωξε μὲ αὐστηρότητα ἐκείνους ποὺ δὲν ἀκολουθοῦσαν τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου. Οἱ ἅγιες εἰκόνες καταστρέφονταν, τὰ μοναστήρια κλείνονταν ἢ μεταβάλλονταν σὲ στρατῶνες καὶ νοσοκομεῖα, οἱ μοναχοὶ ἔμεναν πιστοὶ στὶς ἰδέες τους καὶ ὑπέμεναν μὲ καρτερικότητα τοὺς διωγμούς. Τότε ἔπαθαν μεγάλη καταστροφὴ πολλὰ περίφημα ἔργα τέχνης, εἰκόνες καὶ ψηφιδωτά.

Πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας του ὁ αὐτοκράτορας ἔγινε ἀκόμη πιὸ σκληρός, γι' αὐτὸ πολλοὶ μοναχοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν στὴ Δύση καὶ κυρίως στὴ Νότια Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία, ὅπου καλλιέργησαν τὴ ζωγραφικὴ καὶ μετάδωσαν τὴ βυζαντινὴ τέχνη στὴν Ἰταλία. Οἱ σκληροὶ διωγμοὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἐναντίον τῶν μοναχῶν καὶ τῶν εἰκόνων προκάλεσαν ἀντίδραση καὶ ματαίωσαν τὸ μεταρρυθμιστικὸ σχέδιο τοῦ πατέρα του.

Ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου, *Λέων Δ΄* ὁ Χάζαρος (775–780), στὴ διάρ-

κεια τῆς σύντομης βασιλείας του ἀκολούθησε τὶς εἰκονομαχικὲς ἀντιλήψεις τοῦ πατέρα του ἀλλὰ μὲ μετριοπάθεια. Δὲ φέρθηκε δηλαδὴ μὲ αὐστηρότητα στοὺς εἰκονοφίλους καὶ μάλιστα κατάργησε πολλὰ αὐστηρὰ διατάγματα τοῦ πατέρα του, ἐνῶ ἄλλα δὲν θέλησε νὰ τὰ ἐκτελέσει.

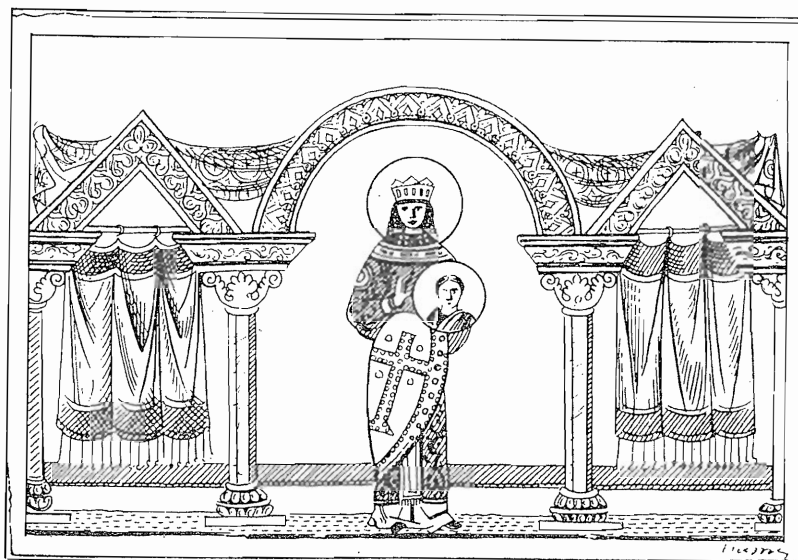
Ὅταν πέθανε ὁ Λέων, ἡ γυναίκα του *Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία*, ποὺ ὑποστήριζε τὴν ἑλληνοευρωπαϊκὴ χριστιανικὴ παράδοση, ἄρχισε νὰ σκέφτεται πῶς νὰ ἐφαρμόσει τὸ εἰκονόφιλο πρόγραμμά της. Στὸ θέμα αὐτὸ πολιτεύτηκε συμβιβαστικά, δὲν καταδίωξε κανένα, ξανάφερε τοὺς ἐξόριστους εἰκονολάτρες καὶ ἄφησε ἐλεύθερη τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἔγινε ὁ Ταράσιος, ποὺ ἦταν θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Αὐτὸς πρότεινε νὰ λυθεῖ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων μὲ οἰκουμενικὴ σύνοδο. Ἔτσι ἔγινε τὸ 787 ἡ *Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος* στὴ Νίκαια, ποὺ κήρυξε ἄκυρη τὴ Σύνοδο τῆς Ἱερείας (754) καὶ καθιέρωσε τὴν *προσκύνηση* καὶ ὄχι τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων.

Ἡ λύση τοῦ προβλήματος τῆς Εἰκονομαχίας ἔφερε τὴν ποθητὴ προσέγγιση μὲ τοὺς ὑπόλοιπους πατριάρχες καὶ τὸν πάπα, ὁ ὁποῖος ὀνόμασε τὴν Εἰρήνη «νέα Ἑλένη». Ἡ Σύνοδος μάλιστα ἔλυσε καὶ δογματικὰ τὸ ζήτημα, μὲ βάση τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, γιατὶ διακήρυξε ὅτι ἡ τιμητικὴ προσκύνηση τῶν εἰκόνων δὲν ἀπευθύνεται στὸ ξύλο καὶ στὸ χρῶμα ἀλλὰ στὸ πρόσωπο ποὺ παριστάνεται, στὸν ἅγιο. Ἔτσι ἀποκαταστάθηκε ἡ ὀρθοδοξία στὸ κράτος καὶ ἡ εἰρήνη ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση.

11. Ἡ Β΄ περίοδος τῆς Εἰκονομαχίας (813–843)

Ὁ *Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος (813–820)* ἔκανε τὸ σφάλμα νὰ ξαναφέρει στὴν ἐπικαιρότητα τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, γεγονὸς ποὺ κατάστρεψε τὸν ἴδιο καὶ ζημίωσε τὸ κράτος. Αὐτὸς συγκάλεσε τοπικὴ σύνοδο στὶς *Βλαχέρνες* (815), μὲ πρόεδρο τὸν νέο πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θεόδοτο, φίλο τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ ἀκύρωσε τὶς ἀποφάσεις τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787, ποὺ εἶχε γίνει τὴν ἐποχὴ τῆς Εἰρήνης.

Ὅπως στὴ μεταρρύθμιση τοῦ Λέοντα Γ΄ ὁ μεγάλος Θεολόγος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἶχε ὑπερασπιστεῖ τὶς εἰκόνες, ἔτσι καὶ στὰ χρόνια τοῦ Λέοντα τοῦ Ἀρμένιου ὁ κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς εἰκονολατρείας ἦταν ὁ μορφωμένος μοναχὸς *Θεόδωρος Στουδίτης*, ποὺ εἶχε ἀντιταχθεῖ, ὅπως εἴδαμε, στὰ οἰκονομικὰ μέτρα τοῦ Νικηφόρου Α΄. Ὁ Θεόδωρος ἐξορί-

40. Ἡ Θεοδώρα, γυναίκα τοῦ Θεόφιλου.
(Μικρογραφία τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, Ρώμη)

στηκε ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐξορία του ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑποστηρίζει τὶς γνῶμες του μὲ ἀλληλογραφία, ὡς τὴν τελευταία του πνοή.

Οἱ εἰκόνες θεωρήθηκαν ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ 815 «ἀπόβλητοι», ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες καὶ ξανάρχισαν οἱ διωγμοὶ τῶν εἰκονοφίλων καὶ οἱ ἐξορίες. Ὁ λαός, ποὺ λάτρευε τὸ Λέοντα γιὰ τὶς νίκες του ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, δυσαρεστήθηκε καὶ ἄρχισε νὰ τὸν μισεῖ.

Οἱ δύο αὐτοκράτορες ποὺ διαδέχτηκαν τὸ Λέοντα ἦταν εἰκονομάχοι καὶ ὁ στασιαστὴς Θωμᾶς Καππαδόκης ἐκμεταλλεύτηκε τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ χαρακτήρισε τὸ καθαρὰ φίλαρχο κίνημά του ὡς εἰκονόφιλο. Ὁ Θεόφιλος (829–842) κάλεσε σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἀποφάσισε τὴν κατάργηση τῶν εἰκόνων καὶ κατάργησε τὴν ἐπίκληση τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ *Μιχαὴλ Γ´* (842–867), ἡ Θεοδώρα, ποὺ ἀνάλαβε νὰ ἐπιτροπεύει τὸν ἀνήλικο γιό της, θέλησε νὰ λύσει ὁριστικὰ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Ἡ οἰκογένεια τῆς Θεοδώρας ἦταν πάντα εἰκονόφιλη, ὅπως π.χ. τὰ ἀδέρφια της *Βάρδας* καὶ *Πετρωνᾶς*. Ὁ εἰκονομάχος

πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθαιρέθηκε καὶ κλείστηκε σὲ μοναστήρι, ἐνῶ ὁ νέος πατριάρχης, γνωστὸς γιὰ τὰ εἰκονόφιλά του αἰσθήματα, ἦταν ὁ πρόεδρος τῆς συνόδου τοῦ 843, μὲ ἀπόφαση τῆς ὁποίας ἔγινε ὁριστικὴ *ἀναστήλωση* τῶν εἰκόνων. Ὅλα τὰ διατάγματα ἐναντίον τῶν εἰκονοφίλων καταργήθηκαν. Τὴν πρώτη Κυριακὴ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τοῦ 843 ἔγινε μεγάλη τελετή. Ἀπό τότε ἡ μέρα αὐτὴ ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ὀρθοδοξία, ἀπόκτησε πιὸ πλατὺ περιεχόμενο μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ γιορτάζεται σήμερα ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους ὡς *Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας*.

Ἔτσι ἔληξε ὁριστικὰ ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῶν εἰκόνων καὶ μέσα σὲ λίγα χρόνια λησμονήθηκαν τὰ πάθη καὶ τὰ μίση. Ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνες ποὺ κράτησαν 120 χρόνια, ἔγινε ὁριστικὴ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων καὶ πέτυχε, ὡς ἕνα μέρος, τὸ μεταρρυθμιστικὸ σχέδιο τῶν Ἰσαύρων. Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ Χριστιανοὶ χωρίστηκαν σὲ δύο μερίδες ποὺ μισοῦσαν ἡ μία τὴν ἄλλη καὶ τὸ κράτος ἔπαθε μεγάλες καταστροφὲς ἀπὸ τὶς ταραχές.

Τὰ ἀποτελέσματα πάντως τῆς εἰκονομαχικῆς διαμάχης, στὴν ὁποία τὸ κράτος ἔδωσε τὴν τελικὴ λύση, ἦταν νὰ βγεῖ ἐνισχυμένη ἀπὸ τὴν περιπέτεια αὐτὴ ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα, ἐνῶ περιορίστηκε ἡ δύναμη τῶν ὀπαδῶν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀναγνώριζαν στὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἡ ἐποπτεία τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου πάνω στὴν Ἐκκλησία ἔγινε ἀπόλυτη.

12. Ἡ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ οἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ Δύση.

Σημαντικὸ γεγονὸς στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ´ εἶναι ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ διάφορους σλαβικοὺς λαούς, ποὺ ἔδωσε κύρος στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ στὸ κράτος. Τὸ 849 δέχτηκαν τὸν Χριστιανισμὸ ὅσοι Σλάβοι εἶχαν κατεβεῖ σὲ διάφορες ἐποχὲς στὴν Πελοπόννησο καὶ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ὁριστικὰ ἐκεῖ. Ὁ ἐκχριστιανισμός τους εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἀφομοιωθοῦν πιὸ γρήγορα, ὥστε τὰ μεταγενέστερα χρόνια νὰ μὴν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος σλαβικὸ στὴν Ἑλλάδα. Μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀκόμη εἶχε ὁ προσηλυτισμὸς* τῶν πυκνῶν σλαβικῶν πληθυσμῶν, ποὺ κατοικοῦσαν τὴ Βουλγαρία, τὴ Ρουμανία, τὴ Βοημία καὶ τὴν Οὐγγαρία. Καὶ ἐνωρίτερα ὁ αὐτοκράτορας Ἡράκλειος (610 – 641) εἶχε

φροντίσει γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Κροατῶν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος. Στὴ Βουλγαρία Ἕλληνες μοναχοί, ὅπως ὁ *Θεόδωρος Κουφαρᾶς*, ὁ ἐπίσκοπος Ἀδριανουπόλεως *Μιχαὴλ* (813) καὶ ἄλλοι αἰχμάλωτοι εἶχαν ὁπωσδήποτε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Δύο ἱεραπόστολοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, οἱ ἀδερφοὶ *Μεθόδιος* καὶ *Κύριλλος*, στάλθηκαν τὸ 863, τὴν ἐποχὴ τοῦ Μιχαὴλ Γ΄ καὶ τοῦ πατριάρχη Φωτίου, στὴν Μοραβία (Τσεχοσλοβακία) μαζὶ μὲ ἄλλους συνεργάτες, μοναχοὺς καὶ τεχνίτες. Ἀπὸ τὰ δύο ἀδέρφια ὁ Μεθόδιος ἦταν πιὸ πρακτικὸς καὶ εἶχε διακριθεῖ ὡς διοικητὴς τῆς σλαβικῆς ἐπαρχίας καὶ ἔπειτα ὡς ἡγούμενος μοναστηριοῦ. Ὁ Κύριλλος ἦταν πραγματικὰ σοφός, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Φωτίου, καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ λαμπρὸς κληρικός, ὅπως κι ὁ ἀδερφός του. Αὐτοί, μὲ βάση τὴν ἑλληνικὴ μεγαλογράμματη γραφή, κατάρτισαν σλαβικὸ ἀλφάβητο, ποὺ λέγεται *κυρίλλειο*, καὶ μπόρεσαν ἔτσι νὰ μεταφράσουν ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στὰ σλαβικὰ τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὰ ἀπαραίτητα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐπειδὴ χρησιμοποίησαν τὴν τοπικὴ γλώσσα, ἔκαναν τὸ λαὸ νὰ ἀγαπήσει τὴ νέα θρησκεία καὶ τὸν βυζαντινὸ πολιτισμό. Οἱ δύο ἱεραπόστολοι μὲ τὶς μεταφράσεις τους δὲν διέδωσαν μόνο τὸ χριστιανισμὸ ἀλλὰ ἔβαλαν καὶ τὶς βάσεις τῆς σλαβικῆς φιλολογίας. Ἀκόμη δίδαξαν καὶ μόρφωσαν πολλοὺς μαθητές, ποὺ συνέχισαν τὸ ἔργο τῶν δασκάλων τους στὴ Βουλγαρία καὶ στὴ Σερβία.

Οἱ δύο ἀδερφοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη εἶχαν σταλεῖ πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Βυζαντίου καὶ στὴν Κριμαία (860), γιὰ πολιτικὲς ὑποθέσεις καὶ γιὰ νὰ διαδώσουν τὸν χριστιανισμὸ στοὺς Χάζαρους Τούρκους. Στὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ὀφείλεται ἡ δημιουργία πιὸ στενῶν σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς Χάζαρους καὶ στὸ Βυζάντιο.

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐπιδίωξαν συστηματικὰ νὰ ἐκχριστιανίσουν τοὺς ἀλλόθρησκους, στέλνοντας ἱεραποστόλους. Αὐτὸ τὸ ἔκαναν καὶ ἀπὸ χριστιανικὴ εὐσέβεια ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ οἱ βάρβαροι ποὺ ἐκχριστιανίζονταν, γίνονταν φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἄσκηση τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς «προπαγάνδας» σὲ μεγάλη ἔκταση εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς, ποὺ κατόρθωνε μ᾽ αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ ἀσκεῖ μεγάλη ἐπιρροὴ στοὺς βαρβάρους, οἱ ὁποῖοι γίνονταν χριστιανοί.

Ἄλλο ἀξιόλογο γεγονὸς τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ΄ εἶναι τὸ σοβαρὸ

ἐπεισόδιο ποὺ ἔγινε ἀνάμεσα στὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη καὶ στὸν πάπα τῆς Ρώμης. Ὁ αὐστηρὸς καὶ δυναμικὸς πατριάρχης *Ἰγνάτιος* ἀπαγόρευσε στὸν Βάρδα τὴ θεία μετάληψη, γιατὶ ἔκανε ἀνήθικη ζωή. Ὁ πανίσχυρος Βάρδας δὲν τὸ ἀνέχτηκε αὐτό, καθαίρεσε μὲ τὴ βία τὸν Ἰγνάτιο, τὸν ἐξόρισε σ' ἕνα νησάκι τῆς Προποντίδας καὶ στή θέση του διόρισε τὸν *Φώτιο (858)*, ποὺ ἐκλέχτηκε κανονικὰ μὲ σύνοδο. Ὁ Φώτιος, ἄνθρωπος μὲ σπουδαία μόρφωση καὶ ἱκανὸς πολιτικός, δὲν ἦταν κληρικός· ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἀφοῦ πέρασε σὲ μία ἑβδομάδα ἀπὸ ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Μιὰ μεγάλη ὅμως μερίδα τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ θεώρησε ἀντικανονικὴ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἰγνατίου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰγνάτιος οὔτε παραιτήθηκε οὔτε ἀναγνώρισε τὸν Φώτιο.

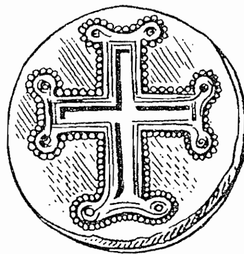
Ἐπίσης ὁ φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς πάπας τῆς Ρώμης *Νικόλαος Α΄* δὲν ἀναγνώρισε τὸν Φώτιο καὶ γι' αὐτὸ δημιουργήθηκε ψυχρότητα στὶς σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἔγινε πιὸ ἔντονη ἐπειδὴ ἡ Ρώμη ἀναμείχτηκε στὰ βουλγαρικὰ πράγματα.

Ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Βόγορης βαφτίστηκε χριστιανὸς ἀπὸ ἱεραπόστολους τοῦ πατριάρχη καὶ ὀνομάστηκε Μιχαήλ. Ἀνάδοχός* του ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Γ΄, ποὺ ἔστειλε ἐκπρόσωπό του στὴ βάφτιση (864). Ὕστερα ἀπὸ λίγο ὅμως ὁ Βόγορης, ἐπειδὴ σκεφτόταν νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Βυζαντίου, ζήτησε ἀπὸ τὸν πάπα ἐπισκόπους, ποὺ ἔφεραν τὴ λατινικὴ γλώσσα στὴ λειτουργία καὶ προσπάθησαν νὰ ἐπιβάλουν τὰ δικαιώματα τοῦ πάπα σ' ὅλη τὴ Βουλγαρία (866).

Τότε ὁ Φώτιος, ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας του ἀπέναντι στὴ Ρώμη, ἔστειλε τὸ 867 στὸν πάπα ἐγκύκλιο ἐπιστολή. Σ' αὐτὴν ἀναπτύσσει τὶς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκκλησίες, στὸ τελετουργικὸ μέρος καὶ στὸ θέμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καταγγέλλει ἀκόμη τὶς ἀξιώσεις τοῦ πάπα γιὰ τὰ πρωτεῖα καὶ τὶς ἐπεμβάσεις του στὴ Βουλγαρία, ποὺ εἶχε γίνει χριστιανικὴ μὲ ὀρθόδοξους ἱεραπόστολους. Πάντως, ὁ βασικὸς λόγος τῆς διενέξεως, ἐκείνη τὴν ἐποχή, δὲν ἦταν τόσο ἡ δογματικὴ διαφορὰ ἢ τὰ θέματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης, ὅσο ὁ *ἐθνικός*, δηλαδὴ ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης.

Τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, ποὺ εἶχε γίνει πρὶν ἀπὸ πολὺ καιρὸ πολιτικὰ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ Ρώμη, ἀπελευθερώθηκε καὶ ἐκκλησιαστικὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φωτίου καὶ ἔτσι ὁ μεγάλος πατριάρχης πραγματοποίησε μὲ ἐπιτυχία

τὸ πολιτικὸ ἐκκλησιαστικό του πρόγραμμα. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ πάπα χαρακτηρίστηκε παράνομη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ καθαίρεσε μὲ σύνοδο τὸν πάπα Νικόλαο Α΄, ἐνῶ ἐκεῖνος πάλι, μὲ τοπικὴ σύνοδο στὴ Ρώμη, καθαίρεσε τὸ Φώτιο (867).

5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

13. Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδόνας (867 – 886)

Η Δυναστεία αὐτὴ βασίλεψε 200 περίπου χρόνια καὶ ἔδωσε 17 αὐτοκράτορες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εἶχαν στρατιωτικὲς ἀρετὲς καὶ σπάνια προτερήματα. Μερικοὶ μάλιστα συνδύαζαν τὴ διπλωματικὴ ἱκανότητα μὲ τὴ διοικητικὴ καὶ προσπάθησαν νὰ αὐξήσουν τὸν δημόσιο πλοῦτο. Πάντως ὅλοι, χωρὶς ἐξαίρεση, φιλοδόξησαν νὰ κάνουν τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία τὸ ἰσχυρότερο κράτος τοῦ κόσμου. Τὸ Βυζάντιο πέρασε μιὰ μακροχρόνια περίοδο ἀκμῆς καὶ γνώρισε μέρες ἀξεπέραστης λαμπρότητας καὶ ἀληθινῆς ἀναγεννήσεως.

Ἡ δυναστεία ὀνομάζεται *μακεδονικὴ* ἀπὸ τὸν ἱδρυτή της Βασίλειο τὸν Α΄, ποὺ ὀνομαζόταν Μακεδόνας, γιατὶ εἶχε γεννηθεῖ στὴ Χαριούπολη τῆς περιφέρειας Ἀδριανουπόλεως, ἡ ὁποία ἀνῆκε τότε διοικητικὰ στὸ θέμα Μακεδονίας. Ἡ μητέρα του λεγόταν Παγκαλώ.

Ὁ Βασίλειος μπῆκε στὰ ἀνάκτορα ὡς ἱπποκόμος τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Γ΄, γύρω στὰ 856. Μὲ τὶς μεγάλες του ἱκανότητες, τὴν σωματική του δύναμη καὶ τὴν ἐξυπνάδα του κατόρθωσε νὰ φτάσει ὡς τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρα. Γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀνεβεῖ στὸ θρόνο, δὲν δίστασε νὰ φτάσει ὡς τὸ ἔγκλημα καὶ δολοφόνησε τὸ Βάρδα καὶ τὸν Μιχαὴλ Γ΄, ποὺ ἦταν εὐεργέτης του. Ὅταν ὅμως ἔγινε αὐτοκράτορας, ἔδειξε μεγάλες πολιτικὲς καὶ διοικητικὲς ἀρετὲς καὶ κέρδισε τὴν ἀγάπη τοῦ λαοῦ μὲ τὴν καλὴ διοίκηση καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ οἰκονομική του πολιτική.

41. Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδόνας
(Μικρογραφία, 14ος – 15ος αἰ.)

῞Οταν ὁ Βασίλειος Α΄ ἀνέβηκε στὸ θρόνο, τὸ κράτος βρισκόταν σὲ πολὺ δύσκολη θέση καὶ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ γενικὴ ἀναδιοργάνωση. ῾Ο αὐτοκράτορας κατόρθωσε νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο, ξανάφερε τὴν τάξη στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἀνέβασε καὶ πάλι τὸ κύρος τοῦ κράτους στὸ ἐξωτερικό.

῾Η πρώτη του φροντίδα ἦταν νὰ ἀναπτύξει φιλικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ᾿Ανατολικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ ᾿Εκκλησία. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔφερε πάλι στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν ᾿Ιγνάτιο, ποὺ εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἄδικα καὶ ἦταν φίλος τοῦ πάπα. ῾Ο Φώτιος καθαιρέθηκε, ἀναθεματίστηκε καὶ ἐξορίστηκε. Τότε ἀποκαταστάθηκαν γιὰ πολλὰ χρόνια οἱ σχέσεις τῶν δύο ᾿Εκκλησιῶν καὶ οἱ φιλικές τους σχέσεις διατηρήθηκαν καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ᾿Ιγνατίου, ποὺ τὸν διαδέχτηκε καὶ πάλι ὁ Φώτιος.

῾Ο Βασίλειος ἀναγνώριζε τὴν ἀξία τοῦ μεγάλου Φωτίου καὶ ὁ πάπας ᾿Ιωάννης Η΄, ποὺ ἦταν ἐπιδέξιος πολιτικός, ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀντιπρόσωπους, οἱ ὁποῖοι συμφώνησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ Φώτιο ὡς κανονικὸ πατριάρχη.

Στὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Βασίλειος ἀκολούθησε τὴ γνωστὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου. Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας του ὁ Χριστιανισμὸς διαδόθηκε στοὺς Σλάβους τῆς Δαλματίας καὶ βαφτίστηκαν καὶ οἱ τελευταῖοι (ἐλάχιστοι) ῞Ελληνες εἰδωλολάτρες, ποὺ ζοῦσαν στὴν ὀρεινὴ Μάνη. ᾿Επίσης ὁ Βασίλειος ἐπιδίωξε νὰ ἐκχριστιανίσει τοὺς ᾿Ιουδαίους καὶ τοὺς Ρώσους. ᾿Επισκεύασε καὶ ἵδρυσε πολλὲς ἐκκλησίες κι ἀνάμεσά τους τὴν ὀνομαστὴ *Νέα ᾿Εκκλησία*, ποὺ χτίστηκε μέσα στὰ ἀνάκτορα καὶ ἦταν ὅμοια μὲ τὴν ῾Αγία Σοφία στὸν πλοῦτο τῆς διακοσμήσεως, ὄχι ὅμως καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀξία.

Στὸ μεταξὺ οἱ Σαρακηνοὶ τῆς ᾿Αφρικῆς καὶ τῆς Σικελίας φτάνουν μὲ τὶς ἐπιδρομές τους ὡς τὴν Κάτω ᾿Ιταλία καὶ τὴ Δαλματία. ῾Ο ἱκανὸς ναύαρχος *Νικήτας ᾿Ωορύφας*, μὲ ἑκατὸ μεγάλα πλοῖα, ἀπάλλαξε τὴν ᾿Αδριατικὴ ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς Σλάβους πειρατές, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐξηθεῖ τὸ γόητρο τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Δαλματοί, οἱ Κροάτες καὶ οἱ Σέρβοι ἔγιναν φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου καὶ στὰ χρόνια αὐτὰ συμπληρώθηκε ὁ ἐκχριστιανισμός τους.

῞Οταν ὁ ᾿Ωορύφας γύρισε πίσω, ἀνάλαβε ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν ᾿Αράβων, ποὺ εἶχαν ὡς ὁρμητήριο τὴν Κρήτη, καὶ κατάστρεψε μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ τὸ στόλο τους (881), ποὺ εἶχε τολμήσει νὰ μπεῖ στὴν Προποντίδα. Στὴ συνέχεια ἦρθε μὲ τὸ στόλο του στὸ Σαρωνικό, ὅπου συνήθως κρύβονταν πειρατικὰ πλοῖα. ῞Οταν πληροφορήθηκε ὅτι οἱ ῎Αραβες λεηλατοῦσαν τὰ

παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ, δὲν ἔπλευσε γύρω ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ἀλλὰ πέρασε τὸ στόλο ἀπὸ τὸν ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου στὸν Κορινθιακὸ κόλπο καὶ τοὺς καταδίωξε.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Νικήτα Ὠορύφα, ὁ Βασίλειος εἶχε καὶ ἄλλον ἱκανὸ ναύαρχο, τὸ *Νάσαρ* ἀπὸ τὴ Συρία, ποὺ συνέχισε τὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τοὺς νίκησε πολλὲς φορὲς στὴ Μεθώνη, στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴν Κάτω Ἰταλία. Ἡ ἀνάγκη νὰ καταπολεμηθεῖ ἡ πειρατεία καὶ ἡ ναυτικὴ δύναμη τῶν Σαρακηνῶν ἔφερε καὶ πάλι τὸ Βυζάντιο στὴν Ἰταλία, ὅπου ὅμως ἡ κυριαρχία του δὲν κράτησε πολύ.

Ἀκόμη ὁ Βασίλειος ἐκμεταλλεύτηκε τὶς ἐμφύλιες διαμάχες τῶν Ἀράβων καὶ προώθησε τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους σὲ βάρος τους. Ὁ πόλεμος στὴν Ἀνατολὴ κράτησε δέκα περίπου χρόνια (871 – 880) καὶ στὴ διάρκειά του ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος ἔκανε δύο ἐκστρατεῖες, κατορθώνοντας νὰ ἐξασφαλίσει τὰ σύνορα καὶ νὰ ἐλευθερώσει πολλοὺς χριστιανοὺς αἰχμαλώτους.

Ὅταν ὁ Βασίλειος πέθανε τὸ 886, ἄφησε τὸ κράτος σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἄποψη, καθὼς καὶ ἀπὸ διοικητική, γιατὶ ἔδινε ἀμοιβὲς στοὺς καλύτερους ὑπαλλήλους καὶ τιμωροῦσε τοὺς κακοὺς καὶ τοὺς ἀνίκανους. Εἶχε ἀκόμη τὸ προτέρημα νὰ διαλέγει γιὰ βοηθούς του τοὺς πιὸ κατάλληλους ἀνθρώπους, ἔστω κι ἂν ἦταν πολιτικοί του ἀντίπαλοι. Στὸ διάστημα τῆς εἰκοσάχρονης βασιλείας του ταχτοποίησε μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὶς ὑποθέσεις τοῦ κράτους καὶ θεμελίωσε τὴ δυναστεία του

14. Λέων ΣΤ΄ ὁ Σοφὸς (886 – 912)

Τὸ Βασίλειο τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του Λέων, ποὺ ὀνομάστηκε *σοφός*, γιατὶ εἶχε πάρει πολὺ καλὴ

42. Λέων ΣΤ΄ ὁ Σοφὸς
(Μικρογραφία τοῦ 14ου αἰ. στὴν πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη τῆς Βολωνίας)

μόρφωση καὶ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ μελέτες. Παραμέλησε ὅμως τὸ στρατὸ καὶ τὸ στόλο καὶ δὲν διαχειρίστηκε σωστὰ τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις. Στὰ χρόνια του τὸ κράτος ἔπαθε μεγάλες ζημιὲς ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ρώσους.

Ἀπὸ τότε ποὺ διαδόθηκε ὁ Χριστιανισμὸς στοὺς Βουλγάρους, τὸ βουλγαρικὸ κράτος ἀκολούθησε φιλικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὸ Βυζάντιο, τουλάχιστο ὅσονκαιρὸ βασίλευε ὁ *Βόγορης*. Ὁ γιός του *Συμεὼν* εἶχε σταλεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἐκπαιδευτεῖ. Μαζὶ μὲ τὸ χριστιανισμὸ ἔγινε γνωστὴ στὴ Βουλγαρία καὶ ἡ βυζαντινὴ τέχνη, χτίστηκαν πολλὲς ἐκκλησίες καὶ γιὰ τὶς λειτουργικὲς ἀνάγκες τῶν νέων χριστιανῶν χρησιμοποιήθηκαν οἱ μεταφράσεις τοῦ Κυρίλλου, τοῦ Μεθοδίου κ.ἄ. στὴ σλαβικὴ γλώσσα. Ἔτσι ὁλοκληρώθηκε ὁ γλωσσικὸς ἐκσλαβισμὸς τῶν Βουλγάρων, ποὺ ἦταν τουρκικῆς καταγωγῆς.

Ἐπίσης ἐνισχύθηκαν οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις τῶν Βουλγάρων μὲ τὸ Βυζάντιο, γιατὶ εἰσάγονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Βουλγαρία εἰκόνες, κερί, βιβλία, πολυτελῆ ἄμφια κ.ἄ. Εἰρηνικὴ λοιπὸν καὶ ὄχι κατακτητικὴ ἦταν ἡ πολιτικὴ τοῦ Βόγορη, ὁ ὁποῖος στὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἀποσύρθηκε σὲ μοναστήρι ἀφοῦ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸ γιό του Συμεών.

Ὅταν ἔγινε βασιλιὰς ὁ Συμεών, ἄλλαξε ἡ βουλγαρικὴ πολιτική.

Ὁ νέος ἡγεμόνας ἀπαγόρευσε ἀμέσως τὴ χρησιμοποίηση τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, γεγονὸς στὸ ὁποῖο τὸ Βυζάντιο ἀπάντησε μὲ ἀντίποινα, μεταφέροντας τὸ τελωνειακὸ κέντρο τῶν ἐμπορευμάτων τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Θεσσαλονίκη καὶ περιορίζοντας τὸ ἑλληνοβουλγαρικὸ ἐμπόριο.

Μὲ ἀφορμὴ τὶς ἐνέργειες αὐτὲς ὁ Συμεὼν ἄρχισε φοβερὲς ἐπιδρομὲς στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (893). Ἀναγκάστηκε ὅμως νὰ σταματήσει τὶς λεηλασίες, γιατὶ οἱ Οὔγγροι, ὑποκινημένοι ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ διπλωματία, ἔκαναν εἰσβολὴ στὴ Βουλγαρία καὶ νίκησαν ὁλοκληρωτικὰ τοὺς Βουλγάρους. Ὁ Συμεών, ποὺ μόλις κατόρθωσε νὰ σωθεῖ, ὑπόγραψε τότε εἰρήνη μὲ τὸ Βυζάντιο (895). Τὶς διαπραγματεύσεις τὶς ἔκανε ὁ ὀνομαστὸς διπλωμάτης *Λέων Χοιροσφάκτης*, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Ὅμως, ἂν καὶ ὑπογράφηκε ἡ εἰρήνη, ξανάρχισαν σκληρότεροι ἀγῶνες μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων στὰ χρόνια τοῦ Συμεών, ποὺ ἐπιδίωκε τὴν καταστροφὴ καὶ τὴ λεηλασία τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν.

Ἄλλο ἀξιόλογο γεγονὸς τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ ἦταν ἡ

ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ Σαρακηνοὺς πειρατές, μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἀρνησίθρησκο* *Λέοντα τὸν Τριπολίτη* τὸ 904. Ἡ πόλη, ποὺ εἶχε τότε πληθυσμὸ 200.000, λεηλατήθηκε μὲ φοβερὸ τρόπο κι ἕνα μεγάλο μέρος τῶν κατοίκων της σφάχτηκε καὶ αἰχμαλωτίστηκε. Ἀπὸ τότε οἱ παραλιακὲς ἑλληνικὲς πόλεις καὶ τὰ νησιὰ ἔτρεμαν τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Σαρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ στὴ Δύση ἔφταναν λεηλατώντας ὡς τὴ Ρώμη, ἀφοῦ συμπλήρωσαν τὴν κατάκτηση τῆς Σικελίας.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐμφανίστηκε καὶ πάλι ὁ κίνδυνος τῶν Ρὼς ἢ Ρώσων. Ὅπως εἴδαμε, αὐτοὶ κατέβηκαν ἀπὸ τὴ Σκανδιναβία, κυρίεψαν τὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ Κίεβο καὶ ἵδρυσαν κράτος, ποὺ ὀνομάστηκε Ρωσία.

Πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Ρώσων ἀναφέρεται ὁ Ρούρικ. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀλέγ, κηδεμόνα τοῦ γιοῦ τοῦ Ρούρικ Ἰγώρ, τὸ ρωσικὸ κράτος ἁπλώθηκε ὡς τὸν Εὔξεινο Πόντο.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα ΣΤ΄ ὁ Ὀλέγ, ὁδηγώντας τοὺς Ρώσους μὲ τὰ μονόξυλά τους, ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (907). Τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ δὲν τὴν ἀναφέρουν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἀλλὰ ἕνα ρωσικὸ χρονικό,* τὸ «χρονικὸ τοῦ *Νέστορος*».

Στὴν οὐσία δὲν ἔγινε μάχη, γιατὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἔκλεισαν τὸν Κεράτιο κόλπο μὲ ἁλυσίδα καὶ οἱ Ρῶσοι, ἀφοῦ ἔσυραν τὰ πλοιάριά τους στὴν ξηρὰ ἔκλεισαν συμφωνία μὲ τοὺς Βυζαντινούς. Σύμφωνα μ' αὐτὴν ἐπιτρέπονταν στοὺς Ρώσους νὰ ἐμπορεύονται στὴ Κωνσταντινούπολη, νὰ μὴ ἔρχονται περισσότεροι ἀπὸ 50 μαζί, νὰ μὴ ἔχουν ὅπλα καὶ νὰ κατοικοῦν σὲ μιὰ ὁρισμένη συνοικία.

Ὁ Λέων πέθανε τὸ 912, σχετικὰ νέος, καὶ ἄφησε διάδοχο τὸν Κωνσταντῖνο, γιό του ἀπὸ τὸν τέταρτο γάμο του. Οἱ τέσσερεις γάμοι τοῦ αὐτοκράτορα προκάλεσαν πολλὰ σχόλια σὲ βάρος του καὶ τὸν ἔφεραν σὲ διάσταση μὲ τὴν Ἐκκλησία. Ὁ Λέων ὅμως ἀδιαφόρησε τελείως γιὰ ὅλα αὐτά.

15. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος (912 – 959)

Ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος στέφτηκε βασιλιάς, ἦταν 7 χρονῶν καὶ τὸν ἐπιτρόπευε στὴν ἀρχὴ ὁ θεῖος του Ἀλέξανδρος καὶ ἔπειτα ἡ μητέρα του Ζωή. Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Νικόλαος* ὁ *Μυστικός*, ἄνθρωπος ἔξυπνος καὶ μεγάλος πολιτικός, ἔδωσε στὸν Κωνσταντῖνο ἕναν ἱκανὸ βοηθό, τὸ ναύαρχο *Ρωμανὸ Α΄ Λεκαπηνό*, ποὺ βασίλεψε μαζί του

(919 – 944). Ὁ Ρωμανὸς ἔστεψε συναυτοκράτορες καὶ τοὺς τρεῖς γιούς του κι ἔτσι ὑπῆρχαν ταυτόχρονα 5 βασιλιάδες. Τὸ 945 ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος κατόρθωσε ν' ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοὺς σφετεριστές* καὶ βασίλεψε μόνος. Ἡ τελευταία αὐτὴ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ἦταν ἰσχυρὴ καὶ ἔνδοξη. Τὸ γόητρο τῆς αὐτοκρατορίας αὐξήθηκε καὶ ὅλα τὰ κράτη ζητοῦσαν νὰ ἔχουν φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιο.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογέννητου ἄρχισε ἡ δεύτερη περίοδος τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Συμεών, ποὺ σκόπευε νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη (913). Πείστηκε ὅμως ἀπὸ τὸν πατριάρχη Νικόλαο Μυστικὸ ν' ἀποσυρθεῖ καὶ βεβαίωσε ὅτι στὸ ἑξῆς οἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Βουλγαρίας θὰ εἶναι *εἰρηνικές*. Ὁ Συμεὼν δὲν κράτησε τὸ λόγο του οὔτε τὶς συμφωνίες τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ ἀμέσως ἄρχισε νέες ἐπιδρομὲς στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, γιατὶ οἱ λεηλασίες ἔφερναν πολλὰ πλούτη στοὺς Βούλγαρους στρατιῶτες.

Τὸ Βυζάντιο ἔστειλε ἐναντίον τοῦ Συμεὼν πολὺ στρατό, μὲ ἀρχηγὸ τὸν *Λέοντα Φωκᾶ*. Στὴν ἀρχὴ ὁ Συμεὼν βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση, ἀλλὰ τελικὰ νίκησε κοντὰ στὴν *Ἀγχίαλο* (917) τὸν Φωκᾶ, ποὺ μόλις πρόλαβε νὰ σωθεῖ. Στὴ συνέχεια ὁ Συμεὼν ἅπλωσε τὶς ληστρικὲς του ἐπιχειρήσεις πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔφτασε ὡς τὸν Ἰσθμό.

Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Συμεὼν ἦταν νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη· ἐπειδὴ δὲν εἶχε στόλο, συνεννοήθηκε μὲ τοὺς Ἄραβες τῆς Ἀφρικῆς, γιὰ νὰ κατορθώσει ν' ἀποκλείσει τὴν πρωτεύουσα καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα (924). Δὲν πῆρε ὅμως βοήθεια ἀπὸ τοὺς Ἄραβες καὶ γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκε νὰ ἀποσυρθεῖ καὶ ἀρκέστηκε στὰ «μεγαλοπρεπῆ δῶρα» ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ἀπὸ τότε ὁ Συμεὼν ἄρχισε νὰ ὀνομάζεται, ἐντελῶς αὐθαίρετα «τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμαίων» (στὰ σλαβικὰ τσάρος = βασιλιάς), χωρὶς τὸ Βυζάντιο νὰ ἀναγνωρίσει αὐτὸ τὸν τίτλο του. Στὰ χρόνια τοῦ Συμεὼν μεταφράστηκαν στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα ἔργα τῶν βυζαντινῶν, θεολογικὰ καὶ ἱστορικά, καὶ ἄρχισε ἡ ἀνάπτυξη τῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας.

Τὸ Βυζάντιο ὑπόφερε πολὺ ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τοῦ Συμεών, ἀλλὰ τελικὰ τὸν νίκησε μὲ τὴ βοήθεια τῶν Οὔγγρων καὶ τῶν Κροατῶν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Συμεὼν (927) τὸ βουλγαρικὸ κράτος ἀποδυναμώθηκε ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀνωμαλίες καὶ ἀκολούθησε ἀναγκαστικὰ φιλικὴ πολιτικὴ

πρὸς τὸ Βυζάντιο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, καὶ οἱ Ἄραβες τῆς Ἀσίας κινήθηκαν ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, ποὺ τοὺς ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιτυχία, γιατὶ ὁ γενναῖος στρατηγὸς *Ἰωάννης Κουρκούας* (919 – 942) συνέτριψε τὴν ἀραβικὴ δύναμη. Διπλασίασε ἔτσι τὶς ἑλληνικὲς κτήσεις στὴν Ἀσία καὶ ἅπλωσε τὰ σύνορα τοῦ κράτους ὡς τοὺς ποταμοὺς Εὐφράτη καὶ Τίγρητα.

Ἐπίσης οἱ Οὗγγροι, συγγενεῖς τῶν Τούρκων καὶ τῶν Φινλανδῶν, προχώρησαν δυτικότερα, ἐπειδὴ πιέζονταν ἀπὸ τοὺς Πατσινάκες, καὶ ἔφτασαν στὴν ἀρχαία Παννονία*. Ἀπὸ 'κεῖ ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὰ νότια τοῦ Δούναβη κι ἔφταναν ὡς τὴ Θράκη. Τὸ Βυζάντιο κρατοῦσε μακριὰ τοὺς Οὔγγρους μὲ χρήματα καὶ διάδωσε στὴν Οὐγγαρία τὸν χριστιανισμὸ μὲ ἱεραπόστολους, ὄχι ὅμως συστηματικὰ καὶ ἐπίμονα, ὅπως ἔκανε γιὰ τοὺς Σλάβους. Τελικὰ νίκησε τοὺς Οὔγγρους, στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέννητου, ὁ στρατηγὸς *Μαριανὸς Ἀργυρὸς* (961).

43. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος.
(Μικρογραφία, 14ος – 15ος αἰ.)

Τὸ 941 οἱ Ρῶσοι, μὲ ἀρχηγὸ τὸν *Ἰγώρ*, ἐπιχείρησαν ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔκαναν ἁρπαγὲς καὶ σφαγὲς στὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου. Οἱ στρατηγοὶ *Ἰωάννης Κουρκούας* καὶ *Βάρδας Φωκᾶς* τοὺς νίκησαν σὲ ναυμαχία, ἐνῶ ὁ πατρίκιος* *Θεοφάνης* ἔκαψε τὸ στόλο τους μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ. Λέγεται ὅτι ἀπὸ τὰ 1.000 πλοῖα τοῦ Ἰγὼρ σώθηκαν μόνο 10. Ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια, τὸ 944, οἱ Ρῶσοι ἦρθαν πάλι ἰσχυροί, ἀλλὰ καὶ πάλι νικήθηκαν καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ κλείσουν εἰρήνη. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰγώρ, ἡ χήρα βασίλισσα *Ὄλγα* δέχτηκε στὸ Κίεβο τὸν χριστιανισμὸ καὶ διατήρησε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιο. Μάλιστα ἐπισκέφτηκε τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τὴ δέχτηκαν μὲ πολλὲς τιμές, καὶ γοητεύτηκε ἀπὸ τὶς λαμπρὲς τελετὲς καὶ ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσας.

Ἔτσι ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ τελείωσε μὲ μεγάλες ἐξωτερικὲς ἐπιτυχίες, γιατὶ καὶ στὴ νότια Ἰταλία ὑποστηρίχτηκε ὁ ἑλληνισμὸς καὶ

σώζονται ὡς σήμερα λείψανά του καὶ ἀνάμεσα στοὺς Ἰταλούς.

Ἀκόμη ὁ Κωνσταντῖνος ὑποστήριξε καὶ τὰ γράμματα, ποὺ σημείωσαν στὶς μέρες του μεγάλη ἀκμή. Ὁ ἴδιος ἦταν ἀξιόλογος συγγραφέας καὶ ἔγραψε κυρίως ἔργα χρήσιμα στὴν πολιτεία. Ἐπίσης παρακίνησε καὶ ἄλλους νὰ γράψουν διάφορα συγγράματα θεολογικά, φιλολογικά, ἱστορικὰ καὶ ἰατρικά. Φρόντισε τέλος νὰ ἐπιδιορθωθοῦν διάφορα κτήρια στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ βελτιωθεῖ ἡ κοινωνικὴ πρόνοια. Ὡς πολιτικὸς ὁ Κωνσταντῖνος ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ στὴ νομοθεσία καὶ τὴ διπλωματία.

16. Ὁ Ρωμανὸς Β΄ (959 – 963)

Τὸν Κωνσταντῖνο Ζ΄ τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Ρωμανὸς Β΄*, σὲ ἡλικία 21 χρονῶν. Ἡ βασιλεία τοῦ Ρωμανοῦ ἦταν πολὺ ἔνδοξη, γιατὶ στὴ διάρκειά της σημειώθηκαν ἐξαιρετικὲς ἐπιτυχίες, ποὺ ὀφείλονται σὲ ἔξοχους στρατηγούς, τοὺς ἀδερφοὺς *Λέοντα Φωκᾶ* καὶ *Νικηφόρο Φωκᾶ*. Αὐτοὶ ἦταν παιδιὰ τοῦ στρατηγοῦ Βάρδα Φωκᾶ, ποὺ ὑπηρετοῦσε ἀκόμη στὸ στρατὸ μ' ὅλη τὴ μεγάλη του ἡλικία.

Τὸ 960, μὲ διαταγὴ τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνάλαβε νὰ διαλύσει τὸ πειρατικὸ κράτος τῶν Σαρακηνῶν στὴν Κρήτη. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ προετοίμασε μὲ μεγάλη προσοχὴ τὴν ἐκστρατεία καὶ πῆρε μαζί του πολυάριθμο στόλο, τρόφιμα καὶ πολεμικὸ ὑλικό. Ἡ προσπάθεια τῶν Ἀράβων νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀπόβαση τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ δὲν πέτυχε καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, προσεχτικὸς καὶ ἱκανὸς ὅπως ἦταν, κυρίεψε ὕστερα ἀπὸ οκτάμηνη πολιορκία τὴν πρωτεύουσα τῶν Ἀράβων *Χάνδακα* (σημερινὸ Ἡράκλειο) καὶ στὴ συνέχεια ὁλόκληρο τὸ νησί. Ὁ Νικηφόρος ἔφερε στὴν Κωνσταντινούπολη μεγάλο ἀριθμὸ αἰχμαλώτων καὶ πλούσια λάφυρα καὶ ἔκανε θρίαμβο στὸν Ἱππόδρομο.

Ἔτσι, ὕστερα ἀπὸ δουλεία 136 χρόνων, ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος Κρήτη ξαναγύρισε στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κι ἐπειδὴ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ εἶχαν δεχτεῖ τὸν ἰσλαμισμό, στάλθηκε ὁ ἱεραπόστολος *Νίκων*, ποὺ ὀνομάστηκε *«Μετανοεῖτε»*, γιατὶ στὰ κηρύγματά του ἐπαναλάμβανε τὴ λέξη «μετανοεῖτε». Ὁ Νίκων ἔμεινε καὶ κήρυξε στὴν Κρήτη πέντε χρόνια, ἔχτισε πολλὲς ἐκκλησίες, μόρφωσε κληρικοὺς καὶ στερέωσε τὴν ὀρθόδοξη πίστη. Τέλος, ἀφοῦ δίδαξε κι ἀλλοῦ, ἀσκήτεψε στὴ Σπάρτη, ὅπου τὸν τιμοῦν ὡς πολιοῦχο ἅγιο.

'Επίσης, μὲ τὴ μεταφορὰ πολλῶν 'Ελλήνων ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ τὴ Μ. 'Ασία στὴν Κρήτη, ἐνισχύθηκε ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ καὶ μπόρεσε νὰ δώσει στοὺς ἑπόμενους αἰῶνες δείγματα τῆς δύναμής του μὲ ἀξιόλογα ἔργα ἀνδρείας. "Οταν οἱ "Ελληνες ξαναπῆραν τὴν Κρήτη, κυριάρχησαν καὶ πάλι στὴ θάλασσα.

'Ο στρατηγὸς Λέων, διοικητὴς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ ἀδερφὸς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, νίκησε τοὺς "Αραβες τῆς 'Ασίας καὶ ἔκανε θρίαμβο στὴν Κωνσταντινούπολη. 'Ολοκληρωτικὰ ὅμως νίκησε τοὺς "Αραβες κοντὰ στὸν Εὐφράτη ὁ Νικηφόρος καὶ κυρίεψε πολλὰ φρούριά τους (962).

"Οταν ὁ Ρωμανὸς πέθανε, ἄφησε δυὸ ἀνήλικα παιδιά, τὸν Βασίλειο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο. Τότε ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς κάλεσαν τὸν Νικηφόρο Φωκᾶ ν' ἀναλάβει τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους, ὡς ἐπίτροπος τῶν ἀνήλικων γιῶν τοῦ Ρωμανοῦ.

17. 'Ο Νικηφόρος Β' Φωκᾶς (963 – 969)

'Εκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο γιούς του, ὁ Ρωμανὸς εἶχε καὶ δύο κόρες, τὴν Θεοφανὼ καὶ τὴν "Αννα, ἐνῶ ἡ γυναίκα του ἦταν ἀκόμη νέα.

'Ο Νικηφόρος παντρεύτηκε τὴ χήρα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ στέφτηκε αὐτοκράτορας ἀπὸ τὸν πατριάρχη Πολύευκτο, ἀφοῦ πρῶτα ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ σεβαστεῖ τὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν στὸ θρόνο τὰ δύο ἀνήλικα παιδιὰ τοῦ Ρωμανοῦ.

Τὰ πιὸ πολλὰ χρόνια τῆς βασιλείας του ὁ Νικηφόρος τὰ πέρασε μὲ ἐκστρατεῖες, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἦταν ἔνδοξες. Μὲ τὰ ἐξαιρετικὰ στρατηγικά του προσόντα κατόρθωσε νὰ ἐπιβάλει σιδερένια πειθαρχία στὸ στρατό, γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους στρατιωτικοὺς ὀργανωτὲς τοῦ κόσμου καὶ τὸ βυζαντινὸ κράτος εἶχε στὰ χρόνια του στρατὸ μὲ ἄριστη ὀργάνωση καὶ πειθαρχία.

'Ο Νικηφόρος διακρίθηκε στὶς ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῶν 'Αράβων καὶ εἶναι ὁ κυρίως *'Αραβομάχος* βασιλιάς. Μὲ βοηθοὺς τοὺς ἐξαιρετικοὺς στρατηγοὺς Λέοντα Φωκᾶ, ἀδερφό του, καὶ 'Ιωάννη Τσιμισκή, ἀνεψιό του, ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν 'Αράβων στὴν Κιλικία, τοὺς νίκησε καὶ κυρίεψε τὴ μεγάλη πόλη *Ταρσό* (965) καὶ μερικὲς ἀκόμη πόλεις. Μὲ τὴ διάλυση τοῦ κράτους τῆς Ταρσοῦ ἀπαλλάχτηκε ἡ Μ. 'Ασία ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν 'Αράβων. "Υστερα ὁ Νικηφόρος προχώρησε στὴ Συρία

καὶ ἐλευθέρωσε τὴν ᾿Αντιόχεια, ποὺ ἦταν στὰ χέρια τῶν ᾿Αράβων περισσότερο ἀπὸ τρεῖς αἰῶνες. Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης, τῆς Κιλικιας καὶ τῆς Συρίας, μπόρεσε ὁ στρατηγὸς *Νικήτας Χαλκούτσης* νὰ ἐλευθερώσει καὶ τὴν Κύπρο ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ κατοχή.

Στὰ χρόνια τοῦ Νικηφόρου Β´ ἄρχισε νέος βουλγαρικὸς πόλεμος. Ὅπως εἴδαμε, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Συμεὼν (927) οἱ Βούλγαροι διατηροῦσαν φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιο. Ὁ βασιλιὰς ὅμως τῶν Βουλγάρων *Πέτρος* δὲν φερνόταν μὲ εἰλικρίνεια, γιατὶ ἐπέτρεπε στοὺς Οὔγγρους νὰ περνοῦν ἀπὸ τὴ Βουλγαρία καὶ νὰ λεηλατοῦν τὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες, καὶ ἰδιαίτερα τὴ Θράκη. Ὁ Φωκᾶς, ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ νικηφόρα ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν ᾿Αράβων, δὲν ἀνέχτηκε τὴν κατάσταση αὐτὴ καὶ εἰδοποίησε τὸ βασιλιὰ τῶν Βουλγάρων Πέτρο νὰ τηρήσει μὲ συνέπεια τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης ποὺ εἶχε κλείσει μὲ τὸ Βυζάντιο, νὰ ἐμποδίσει τὴ διάβαση τῶν Οὔγγρων καὶ νὰ πάψει νὰ συνεργάζεται μαζί τους.

᾿Επειδὴ ἡ ἀπαίτησή του δὲν ἱκανοποιήθηκε, ὁ Νικηφόρος στράφηκε ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ἔκανε ὅμως τὸ σφάλμα νὰ καλέσει ἐναντίον τῶν Βουλγάρων τοὺς Ρώσους, ἀφοῦ ἔστειλε δῶρα καὶ χρήματα στὸν ἡγεμόνα τους *Σβιατοσλάβο* ἢ *Σφενδοσλάβο*. Ὁ τελευταῖος, ὅταν νίκησε τοὺς Βουλγάρους, δὲν ξαναγύρισε στὴ χώρα του ἀλλὰ ἄρχισε νὰ κάνει ἐπιδρομὲς στὶς πλούσιες ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Νικηφόρος γρήγορα κατάλαβε τὸ σφάλμα του ἀλλὰ δὲν πρόφτασε νὰ λύσει τὸ ζήτημα, γιατὶ δολοφονήθηκε. Τοὺς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς Ρώσους τοὺς ξεκαθάρισε ὁ διάδοχός του.

᾿Επίσης, στὰ χρόνια τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, ὁ βασιλιὰς Ὄθων Α´ (936 – 973) ἵδρυσε τὴ νέα μεγάλη αὐτοκρατορία ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς *«Ἁγία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους»*. Ὁ Ὄθων πῆρε τὸν τίτλο «αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων» **(imperator Romanorum)** καὶ ζήτησε ἀπὸ τὸ Βυζάντιο νὰ τὸν ἀναγνωρίσει. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν ἐπίσκοπο Κρεμόνας *Λιουτπράνδο*. Ὁ Νικηφόρος ἔκανε πολὺ κακὴ ὑποδοχὴ στὸν ἐπίσκοπο, κι αὐτὸς ἔγραψε πολλὲς συκοφαντίες καὶ κατηγορίες ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γι᾿ αὐτὸ ὁ Λιουτπράνδος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ πρῶτος ἐχθρὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Δύση.

Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς πῆρε οἰκονομικὰ μέτρα καὶ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ στρατιωτικὴ νομοθεσία. Μὲ δική του ἐντολὴ γράφτηκαν στρατιωτικὲς μελέτες, ποὺ ἔχουν τὸ ὄνομά του. ᾿Επειδὴ χρειάστηκε πολλὰ χρήματα γιὰ

τὸ μακροχρόνιο ἀγώνα ἐναντίον τῶν Ἀράβων, περιόρισε τὰ ἔξοδα καὶ φορολόγησε τοὺς πλούσιους καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Ἀντίθετα, αὔξησε τὶς στρατιωτικὲς δαπάνες καὶ φρόντισε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐνισχύσει τοὺς στρατιῶτες, γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν πρόθυμα τὸ κράτος.

Ὁ αὐτοκράτορας Φωκᾶς δόξασε τὸ Βυζάντιο, ὄχι τόσο ὡς πολιτικός, γιατὶ ἔκανε σφάλματα, ἀλλὰ κυρίως ὡς στρατιωτικός, γιατὶ ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους τοῦ Βυζαντίου. Ὅμως ὁ γενναῖος αὐτὸς ἡγεμόνας εἶχε κακὸ τέλος. Ὁ ἀνεψιός του Τσιμισκής, ἀφοῦ συνεννοήθηκε μὲ τὴν αὐτοκράτειρα Θεοφανώ, μπῆκε μιὰ νύχτα στὰ ἀνάκτορα καὶ σκότωσε τὸν αὐτοκράτορα μέσα στὸ δωμάτιό του, τὴν ὥρα ποὺ κοιμόταν. Τὸ μαρτυρικὸ τέλος τοῦ Φωκᾶ συγκίνησε πολλοὺς καὶ μερικοὶ τοῦ ἔγραψαν ποιήματα καὶ ἀκολουθία, σὰν νὰ ἦταν ἅγιος, γιατὶ ἦταν γνωστὴ ἡ θρησκευτικότητά του.

18. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκής (969 – 976)

Ἡ βασιλεία τοῦ Τσιμισκῆ, ἂν καὶ εἶχε παράνομη ἀρχή, ἦταν ἔνδοξη, γιατὶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔγιναν πολλοὶ καὶ σκληροὶ πόλεμοι ἐναντίον τῶν κάθε λογῆς ἐχθρῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Στὴν ἀρχὴ ὁ Τσιμισκὴς στράφηκε ἐναντίον τῶν Ρώσων, ποὺ εἶχαν περάσει τὸν Αἷμο καὶ εἶχαν φτάσει ὡς τὴ Φιλιππούπολη. Ὁ αὐτοκράτορας ἔστειλε πρῶτα τοὺς γενναίους στρατηγοὺς *Βάρδα Σκληρὸ* καὶ *Πέτρο Φωκᾶ*, ποὺ νίκησαν τοὺς Ρώσους. Ὕστερα, τὴν ἄνοιξη τοῦ 971, ἔκανε ἐκστρατεία ὁ ἴδιος ὁ Τσιμισκής, ἀφοῦ πῆρε μαζί του ἕνα νέο ἐκλεκτὸ σῶμα, *τοὺς ἀθανάτους*, 30.000 στρατό, πολὺ ἱππικὸ καὶ πολιορκητικὲς μηχανές.

Ἐνῶ ὁ στρατὸς τοῦ Τσιμισκῆ περνοῦσε τὸν Αἷμο, ὁ στόλος του, πάνω ἀπὸ 300 πλοῖα, ἔπλεε στὸ Δούναβη. Σὲ διάστημα μιᾶς ἑβδομάδας ὁ Τσιμισκής, ἀφοῦ προχώρησε μὲ μεγάλη ταχύτητα, νίκησε τοὺς Ρώσους κοντὰ στὴν *Πρεσλάβα* (στὸ σημερινὸ Τύρνοβο τῆς Βουλγαρίας) καὶ κυρίεψε τὴν πόλη. Στὴν πολιορκία τῆς Πρεσλάβας διακρίθηκε ὁ *Θεοδόσιος Μεσονύκτης* ποὺ ἀνέβηκε πρῶτος στὸ τεῖχος. Ὁ Τσιμισκὴς δὲν ἀρκέστηκε σ' αὐτό, ἀλλὰ προχώρησε γρήγορα πρὸς τὴν ὀχυρὴ πόλη *Δορύστολο* (σημερινὴ Σιλίστρια), ὅπου ἔμενε ὁ Σβιατοσλάβος.

Στὸ μεταξὺ οἱ Βούλγαροι πῆραν θάρρος καὶ στράφηκαν ἐναντίον τῶν Ρώσων. Κοντὰ στὸ Δορύστολο ἔγινε πεισματικὴ μάχη, στὴν ὁποία οἱ στρατηγοὶ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἔδειξαν γενναιότητα καὶ μεγάλη

πείρα καὶ νίκησαν τοὺς Ρώσους. Πολλὲς χιλιάδες Ρώσων σκοτώθηκαν ἢ τραυματίστηκαν. Ὁ Σβιατοσλάβος ζήτησε ἀπὸ τὸν Τσιμισκὴ εἰρήνη καὶ τὴν ἄδεια νὰ ἐπιστρέψει στὴ χώρα του. Ἐνῶ ἐπέστρεφε ὅμως δέχτηκε τὴν ἐπίθεση τῶν Πατσινάκων, ποὺ κατοικοῦσαν στὴ σημερινὴ Ρουμανία. Πολλοὶ Ρῶσοι σφάχτηκαν τότε ἀπὸ τοὺς Πατσινάκες κι ἀνάμεσά τους καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σβιατοσλάβος.

Ἔτσι τελείωσε τὸ 971 ἡ ἐκστρατεία τοῦ Τσιμισκῆ ἐναντίον τῶν Ρώσων στὴ Βουλγαρία, πού, ὅταν γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔκανε θρίαμβο. Ὁ πατριάρχης, οἱ ἄρχοντες καὶ ὁ λαὸς ὑποδέχτηκαν τὸ νικητὴ μὲ δάφνες. Ὁ Τσιμισκὴς ὄχι μόνο νίκησε πολὺ γρήγορα τὸν τρομερὸ Σβιατοσλάβο, ἀλλὰ διάλυσε καὶ τὸ βουλγαρικὸ κράτος, ἀναγκάζοντας τὸν βασιλιὰ τῶν Βουλγάρων Βόρη νὰ παραιτηθεῖ, καὶ ὅρισε νὰ ὑπάγεται ἐκκλησιαστικὰ ἡ Βουλγαρία στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἀκόμη, προσάρτησε τὴ Βουλγαρία στὸ βυζαντινὸ κράτος, ἀφοῦ τὴ χώρισε σὲ ἑπτὰ μεγάλα διαμερίσματα μὲ ντόπιους διοικητές, ποὺ ὀνομάζονταν *βοεβόδες*.

Ἡρωικοὶ ἦταν οἱ ἀγῶνες τοῦ Τσιμισκῆ ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τῆς δυναστείας τῶν Φατιμιδῶν. Οἱ Φατιμίδες εἶχαν κυριαρχήσει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Αἴγυπτο καὶ εἶχαν χτίσει τὴν πόλη Κάιρο (**Al Cahira** = νικήτρια), ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσά τους καὶ διακοσμήθηκε μὲ ὀνομαστὰ τζαμιὰ καὶ ἀνάκτορα. Ὕστερα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο οἱ Ἄραβες στράφηκαν πρὸς τὴ Συρία καὶ γι' αὐτὸ ἦρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τὸ βυζαντινὸ κράτος.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ὁ Τσιμισκὴς ταχτοποίησε πολλὲς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, χειρίστηκε μὲ πολιτικὴ ἐπιδεξιότητα τὸ ζήτημα τῆς Ἰταλίας καὶ στὸν Ὄθωνα Β΄, γιὸ τοῦ Ὄθωνα Α΄, ἔδωσε γιὰ γυναίκα μιὰ βυζαντινὴ πριγκίπισσα, τὴ Θεοφανώ. Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτὸ ὠφελήθηκε τὸ Βυζάντιο στὴν Κάτω Ἰταλία καὶ διαδόθηκε ἡ Βυζαντινὴ τέχνη καὶ τὰ γράμματα. Ὁ Ὄθων Β΄ πολέμησε στὴν Κάτω Ἰταλία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν.

Ἐπίσης ὁ Τσιμισκής, ἐπειδὴ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους βρίσκονταν σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση, μπόρεσε νὰ καταργήσει τὸν «*καπνικὸ φόρο*», δηλ. τὸ φόρο γιὰ τὴν φωτιὰ ποὺ ἔκαιγε στὸ τζάκι κάθε σπιτοῦ. Στὰ νομίσματα ἀντικατέστησε τὴν εἰκόνα τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ.

Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, τὸ 974, ὁ Τσιμισκὴς πραγματοποίησε τὴν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τοὺς νίκησε στὸν Ἄνω Τίγρητα

καὶ στὴ Συρία καὶ κυρίεψε μεγάλες πόλεις, ὅπως τὴ Δαμασκὸ καὶ τὴ Βηρυτό. Ἂν ἔμενε ἀκόμη λίγο καιρό, θὰ ἔμπαινε θριαμβευτὴς στὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ ἀρρώστησε καὶ ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ πέθανε. Ὑποθέτουν ὅτι πέθανε ἀπὸ ἀργὴ δηλητηρίαση, γιὰ τὴν ὁποία ἦταν ἔνοχος ὁ παρακοιμώμενος (δηλ. ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἀνακτόρων) Βασίλειος. Αὐτὸς εἶχε προκαλέσει τὴν ἀγανάκτηση τοῦ αὐτοκράτορα, ἐπειδὴ ἔκανε οἰκονομικὲς καταχρήσεις σὲ βάρος τοῦ κράτους.

Ὁ ἡρωισμὸς τοῦ Τσιμισκῆ στὶς ἐκστρατεῖες του ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἄφησε ζωηρὴ ἀνάμνηση στοὺς μεταγενέστερους. Ἕνας ἱστορικὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Τσιμισκῆ γράφει: «Οἱ λαοὶ ἔτρεμαν τὴν ὀργὴ τοῦ Τσιμισκῆ καὶ τὸ σπαθὶ τῶν χριστιανῶν θέριζε σὰν δρεπάνι τοὺς ἀπίστους».

19. Ὁ Βασίλειος ὁ Β΄ (976 – 1025)

Τὸν Τσιμισκὴ διαδέχτηκε ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου *Βασίλειος Β΄*, γιὸς τοῦ Ρωμανοῦ Β΄, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Η΄, ἀδερφὸς τοῦ Βασιλείου, ἦταν τυπικὰ συναυτοκράτορας. Δυὸ μεγάλες στάσεις τάραξαν τὸ κράτος στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ νέου αὐτοκράτορα: ἡ στάση τοῦ στρατηγοῦ *Σκληροῦ* στὴ Μ. Ἀσία καὶ ἡ στάση τοῦ *Βάρδα Φωκᾶ*. Ὁ Βασίλειος Β΄ νίκησε τοὺς ἐπαναστάτες ὕστερα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες καὶ ξανάφερε τὴν ἡσυχία στὸ κράτος. Βέβαια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναρχία ποὺ δημιούργησαν οἱ στάσεις, ξοδεύτηκαν πάρα πολλὰ χρήματα καὶ σκοτώθηκαν περίφημοι στρατηγοί.

Τοὺς ἐμφύλιους ἀγῶνες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐκμεταλλεύτηκε ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων *Σαμουήλ*, ποὺ ἀνακηρύχτηκε τσάρος, κατόρθωσε νὰ συγκροτήσει καὶ πάλι τὴν παλιὰ Βουλγαρία καὶ ἐπιχειροῦσε ἐπιδρομὲς φτάνοντας ὡς τὴν Πελοπόννησο. Γι' αὐτὸ ὁ Βασίλειος, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του καὶ ἀφοῦ ἀντιμετώπισε τὶς στάσεις, ἄρχισε σκληρὸ ἀγώνα ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, ποὺ κράτησε, μὲ μικρὲς διακοπές, 42 χρόνια.

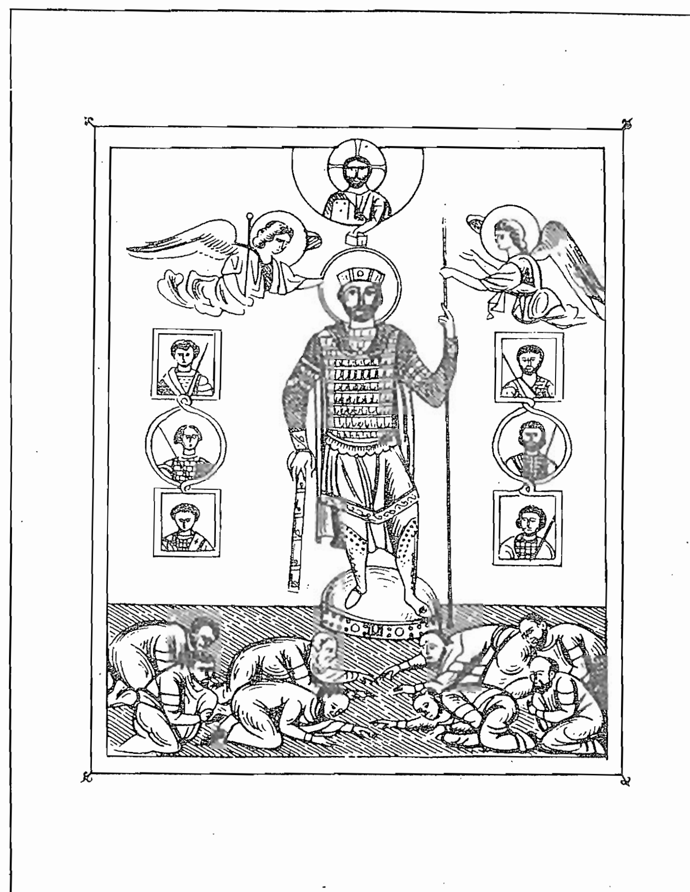
Ὁ πόλεμος εἶχε ἄγριο χαρακτήρα· συγκρούσεις ἔγιναν σ' ὅλες τὶς χῶρες ποὺ βρίσκονται ἀνάμεσα στὸ Δούναβη, τὴν Ἀδριατική, τὸν Ἀμβρακικὸ κόλπο καὶ τὶς Θερμοπύλες καὶ ὁ ἀγώνας παρουσίασε διάφορες φάσεις. Οἱ Βούλγαροι στὴν ἀρχὴ φάνηκαν ἀδάμαστοι καὶ ὁ Σαμουὴλ ἅπλωσε τὶς ἐπιχειρήσεις του καὶ ἔφτασε ὡς τὴν Πελοπόννησο. Ἀλλὰ τότε

ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ τὸ στρατηγὸ *Νικηφόρο Οὐρανό*, προχώρησε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ Λάρισα καὶ ὕστερα ἀπὸ γρήγορη πορεία χτύπησε αἰφνιδιαστικὰ στὸ Σπερχειὸ ποταμὸ τοὺς Βουλγάρους, ποὺ γύριζαν, καὶ τοὺς διασκόρπισε. Ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐξοντώθηκε στὴ μάχη καὶ πληγώθηκαν ὁ ἴδιος ὁ Σαμουὴλ καὶ ὁ γιός του, ποὺ μόλις κατόρθωσαν νὰ διασωθοῦν, μέσα ἀπὸ τὰ βουνά, στὴ Βουλγαρία (996).

Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος περιορίστηκε στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Βουλγαρία. Ὁ Βασίλειος ἔκανε σχεδὸν κάθε χρόνο ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοποθετοῦσε φρουροὺς στὰ φρούρια ποὺ ἐλευθέρωνε, ὅπως στὴ Βέροια, τὰ Σέρβια καὶ τὰ Βοδενά (1002). Ἀπωθώντας τὸν Σαμουὴλ τὸν ἀνάγκασε νὰ δώσει τὴν τελειωτικὴ μάχη τὸ 1014 στὸ *Κλειδί*, τοποθεσία ἀνάμεσα στὶς Σέρρες καὶ τὸ Μελένικο. Οἱ Βούλγαροι ἀντιστάθηκαν μὲ πεῖσμα, ἀλλὰ πανικοβλήθηκαν, ὅταν τοὺς ἔκανε ἐπίθεση ἀπὸ τὰ νῶτα μὲ κυκλωτικὴ κίνηση ὁ στρατηγὸς *Νικηφόρος Ξιφίας*. Ὁ Βασίλειος κυρίεψε τὸ στενὸ καὶ ἔπιασε χιλιάδες αἰχμαλώτους. Ὁ Σαμουὴλ μόλις κατόρθωσε νὰ σωθεῖ φεύγοντας μὲ τὸ ἄλογό του καὶ πέθανε σὲ λίγο καιρὸ ἀπὸ τὴ λύπη του.

Ὁ πόλεμος ἐξακολούθησε ἄλλα τέσσερα χρόνια καὶ τελείωσε μὲ τὴν ὁριστικὴ νίκη τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου. Τὰ φρούρια ποὺ κατεῖχαν οἱ Βούλγαροι στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἀλβανία παραδόθηκαν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο. Ἡ Βουλγαρία ὑποτάχτηκε τὸ 1018 καὶ ἔγινε βυζαντινὴ ἐπαρχία, ποὺ τὴ διοικοῦσε ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορα. Ἔτσι ἔμεινε ἥσυχη δύο περίπου αἰῶνες. Ὁ Βασίλειος, ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη του, φέρθηκε μὲ ἐπιείκεια καὶ μεγαλοφροσύνη ἀπέναντι στὸ βουλγαρικὸ λαὸ καὶ στοὺς συγγενεῖς τοῦ Σαμουήλ. Διατήρησε ἐπίσης τὴ φορολογία σὲ εἶδος, γιατὶ ὁ βουλγαρικὸς λαὸς ἦταν γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς καὶ δὲν εἶχε χρήματα.

Ὕστερα ἀπ' αὐτὰ ὁ Βασίλειος ἔκανε περιοδεία στὶς κατακτημένες περιοχές, γιὰ νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάσταση τῆς χώρας, καὶ παντοῦ τὸν δέχτηκαν μὲ ἐνθουσιασμό. Γκρέμισε πολλὰ φρούρια καὶ ἔχτισε ἄλλα, γιὰ νὰ ὀργανώσει καλύτερα τὴν ἄμυνα τοῦ κράτους. Κατεβαίνοντας ὁ Βασίλειος ἔφτασε ὡς τὴν Ἀθήνα, ὅπου προσευχήθηκε στὴ Θεοτόκο στὸν Παρθενώνα, ποὺ εἶχε μετατραπεῖ τότε σὲ ναὸ τῆς Παναγίας. Ἀπὸ 'κεῖ ξαναγύρισε μὲ πλοῖο στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τέλεσε μεγαλόπρεπο θρίαμβο καὶ τελετὲς καὶ τότε ὀνομάστηκε *Βουλγαροκτόνος*.

44. Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος
(Μικρογραφία τοῦ 11ου αἰ. στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας)
Ὁ αὐτοκράτορας εἰκονίζεται μὲ ἐπίσημη πολεμικὴ στολή, φορᾶ θώρακα καὶ ψηλὰ κόκκινα ὑποδήματα. Στὰ πόδια του εἶναι πεσμένοι ξένοι ἄρχοντες –πιθανὸν Βούλγαροι– καὶ τὸν προσκυνοῦν.

Στὰ χρόνια αὐτὰ δέχτηκαν τὸ Χριστιανισμὸ οἱ Ρῶσοι καὶ ἡ ἀδερφὴ τοῦ Βασιλείου *Ἄννα* ἔγινε γυναίκα τοῦ ἡγεμόνα τῶν Ρώσων *Βλαδίμηρου Α΄*, ποὺ εἶχε βαφτιστεῖ χριστιανὸς στὴ Χερσώνα. Ὁ Βλαδίμηρος διάδωσε τὸ χριστιανισμὸ στὴ χώρα του καὶ χιλιάδες ρωσικοῦ λαοῦ, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνα του, βαφτίστηκαν στὸν ποταμὸ *Βορυσθένη* (σημερινὸς Δνεῖπερ).

Τὴ ρωσικὴ ἐκκλησία τὴ διοικοῦσε μητροπολίτης, ὁ ὁποῖος διοριζόταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἶχε τὴν ἕδρα του στὸ Κίεβο, ποὺ ἔγινε ἡ ἱερὴ πόλη τῶν Ρώσων. Μὲ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ρώσων διαδόθηκε στὴ χώρα τους ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς καὶ ὁ ρωσικὸς λαὸς ἐκπολιτίστηκε καὶ ἀναπτύχτηκε. Πολλοὶ λαοί, ποὺ εἶχαν ἐκχριστιανιστεῖ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινούς, χρωστοῦν τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ τους στὸ Βυζάντιο. Ἔτσι καὶ οἱ Ρῶσοι χρωστοῦν τὴν πρώτη τους ἀνάπτυξη στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ στὰ ἑλληνικὰ γράμματα τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοῦ μεγάλου ρωσικοῦ ἔθνους (989) ἔδωσε μεγάλη δύναμη καὶ δόξα στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μας. Ἐπίσης, στὰ χρόνια τοῦ Βασιλείου Β΄, ὁλοκληρώθηκε καὶ στερεώθηκε ἡ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ στοὺς Δαλματούς, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Κροάτες, ποὺ εἶχαν γίνει χριστιανοί ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Βασιλείου Α΄.

Ὁ Βασίλειος Β΄ ἔκανε καὶ ἄλλους σκληροὺς πολέμους. Πραγματοποίησε ὁ ἴδιος ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἀράβων στὴ Συρία, μὲ ἐκλεκτὸ στρατό, καὶ σταθεροποίησε τὴν κατοχή της. Λίγο ἀργότερα κυρίεψε τὴν Ἀρμενία καὶ τὴ Γεωργία κι ἔφτασε ὡς τὴν Κασπία θάλασσα (1022).

Κατόρθωσε ἀκόμη νὰ κατακτήσει καὶ πάλι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Κάτω Ἰταλίας μὲ τὸν ἱκανότατο στρατηγὸ *Βασίλειο Βοϊωάννη* (1018), ποὺ σταθεροποίησε τὴ βυζαντινὴ ἐξουσία καὶ ἔχτισε πολλὲς πόλεις καὶ φρούρια. Σφάλμα τῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου στὴν Κάτω Ἰταλία πρέπει νὰ θεωρηθοῦν οἱ οἰκονομικὲς εὐκολίες πρὸς τὴ Βενετία, ποὺ ἀπόχτησε πολὺ μεγάλη δύναμη ἀπὸ τὸν 11ο αἰώνα. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Βυζαντίου στὴν Ἰταλία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἀργότερα ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν ἔγιναν αἰτία νὰ δοθοῦν βαριὰ ἀνταλλάγματα πρὸς τὴ Βενετία, ποὺ ἔγινε μὲ τὸ ναυτικό της ἀπαραίτητος σύμμαχος τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Βενετοὶ πλήρωναν ἀπὸ τότε, γιὰ τὰ εἰσαγόμενα καὶ τὰ ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα, 20 ὡς 50% μικρότερο τελωνειακὸ φόρο καὶ πιέζοντας τὸ Βυζάντιο πετύχαιναν διαρκῶς μεγαλύτερα οἰκονομικὰ προνόμια. Οἱ φιλικὲς σχέσεις τῶν Βενετῶν μὲ τὸ Βυζάντιο ἔφερναν μεγάλα κέρδη στοὺς πρώτους, γιατὶ εἶχαν πάρει στὰ χέρια τους τὸ μονοπώλιο τοῦ θαλασσινοῦ ἐμπορίου.

Ἀνακεφαλαιώνοντας ὅσα εἴπαμε παραπάνω, παρατηροῦμε ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχε στὰ χρόνια τοῦ Βασιλείου Β΄ τόσο μεγάλη ἔκταση, ὅση εἶχε στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἔφτανε δηλαδὴ ἀπὸ τὸ

Δούναβη ποταμὸ ὡς τὸν Τίγρητα καὶ τὴ Συρία καὶ ἀπὸ τὴν Κασπία θάλασσα καὶ τὴν Ἀρμενία ὡς τὴν Ἰταλία. Ἡ βασιλεία τοῦ Βουλγαροκτόνου εἶναι μιά ἀπὸ τὶς πιὸ λαμπρὲς περιόδους τοῦ Βυζαντίου, ὄχι μόνο γιατὶ τὸ κράτος μεγάλωσε σὲ ἔκταση, ἀλλὰ καὶ γιατὶ μὲ τὶς νίκες ἐναντίον τῶν διάφορων ἐχθρῶν του ξαναβρῆκε τὴν παλιά του λαμπρότητα καὶ τή δόξα του. Ὁ Βασίλειος Β´ ἀναδείχτηκε ὁ πιὸ σπουδαῖος αὐτοκράτορας τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ ἱστορικοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, ἦταν ὁ ἐνδοξότερος τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ μακροχρόνιοι σκληροὶ ἀγῶνες ἔκαναν τὸν χαρακτήρα τοῦ αὐτοκράτορα ἐνεργητικό, ἀποφασιστικὸ καὶ συγκεντρωτικό. Ὁ Βασίλειος ἦταν αὐστηρός, λιτός, οἰκονόμος καὶ ἀδιάφορος γιὰ καθετὶ ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦσε πρακτικὲς ἀνάγκες. Στὶς τελευταῖες του στιγμὲς ζήτησε νὰ ταφεῖ σὰν ἁπλὸς στρατιώτης ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, στὸ «πεδίο τοῦ Ἄρεως», ὅπου γίνονταν στρατιωτικὲς συγκεντρώσεις. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κοντά του δὲν ἀναδείχτηκαν πολίτικοὶ ἄντρες, οὔτε φρόντισε ν' ἀφήσει καλοὺς διαδόχους. Γι' αὐτό, μετὰ τὸ θάνατό του (1025), τὸ κράτος παρακμάζει, ἐνῶ οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ αὐτοκράτορες εἶναι ἀνίκανοι.

20. Οἱ Τελευταῖοι Μακεδόνες αὐτοκράτορες

Τὸν Βασίλειο διαδέχτηκαν ἕξι αὐτοκράτορες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας (ὡς τὸ 1056), οἱ περισσότεροι ἀνίκανοι καὶ ἄπειροι. Τέτοιος ἦταν ὁ ἀδερφός του *Κωνσταντῖνος Η´* (1025 – 1028), ποὺ ἐνδιαφερόταν μόνο γιὰ τὸ κυνήγι, τὶς διασκεδάσεις καὶ τὶς ἱπποδρομίες.

Ὅταν αὐτὸς πέθανε, τὸν διαδέχτηκε ἡ κόρη του *Ζωή*, ποὺ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸ σύζυγό της *Ρωμανό Γ´ τὸν Ἀργυρὸ ἢ Ἀργυρόπουλο* (1028 – 1034), ἄνθρωπο ἐντελῶς ἀνίκανο.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ρωμανοῦ ἡ Ζωὴ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸν δεύτερο σύζυγό της, τὸν *Μιχαὴλ Δ´ τὸν Παφλαγόνα* (1034 – 1041) καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸν τὸν θετό γιό της *Μιχαὴλ Ε´ τὸν Καλαφάτη* (1041 – 1042), ἀνεψιὸ τοῦ Μιχαὴλ Δ´. Ὁ Μιχαὴλ Ε´ ἀπομάκρυνε τὴ Ζωή καὶ τὴν ἔκλεισε σὲ μοναστήρι, ἀλλὰ ὁ λαὸς τὴν ἀγαποῦσε μ' ὅλες τὶς ἀνοησίες της, γιατὶ ἦταν νόμιμη κληρονόμος τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου. Τόσο βαθιὰ ἦταν ἡ ἀνάμνηση τοῦ Βασιλείου Β´, ὥστε ὁ λαὸς ἦταν ἀφοσιωμένος στὴ δυναστεία του. Ὁ Μιχαὴλ Ε´ τυφλώθηκε καὶ ἐξορίστηκε καὶ ἡ Ζωὴ πῆρε, σὲ μεγάλη ἡλικία, καὶ τρίτο σύζυγο, τὸν *Κωνσταντῖνο Θ´ τὸν Μονομάχο*

(1042 – 1055), ποὺ βασίλεψε μετὰ τὸ θάνατο τῆς Ζωῆς (1053) ὡς νόμιμος κληρονόμος της.

Τότε ὁ γενναῖος στρατηγὸς *Γεώργιος Μανιάκης* ἀνακήρυξε τὸν ἑαυτό του αὐτοκράτορα καί, ἀφοῦ συγκέντρωσε στρατὸ στὴν Κάτω Ἰταλία, προχώρησε ἀπὸ τὴν Ἐγνατία ὁδὸ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Μανιάκης νίκησε τὸν αὐτοκρατορικὸ στρατὸ ποὺ κινήθηκε ἐνατίον του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος πληγώθηκε καὶ πέθανε. Οἱ στρατιωτικοὶ περιφρονοῦσαν τὸν Μονομάχο, γιατὶ ἦταν ἄμαχος, καὶ πολλοὶ στρατηγοὶ ἐπαναστάτησαν ἐναντίον του.

Ὁ Μονομάχος ἐλάττωσε ἀριθμητικὰ τὸ στρατό, ἀνάθεσε τὴ διοίκηση τῶν θεμάτων ὄχι σὲ στρατηγοὺς ἀλλὰ σὲ διοικητικοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς *πραίτορες*, καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐξαγορὰ τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων μὲ τὴν πληρωμὴ χρημάτων, ποὺ τὰ χρειαζόταν γιὰ τὴν σπάταλη ζωή του. Ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ ἱστορικὸς Κεδρηνός: «ἐξ ἐκείνου τοῦ βασιλέως (τοῦ Μονομάχου) καὶ τῆς ἐκείνου ἀσωτείας...τὰ Ρωμαίων ἤρξατο φθίνειν πράγματα».

Μετὰ τὸν Κωνσταντῖνο Θ΄ ἀνέβηκε στὸ θρόνο ἡ νεώτερη ἀδερφὴ τῆς Ζωῆς, *Θεοδώρα* (1055 – 1056), ποὺ εἶναι καὶ ἡ τελευταία βασίλισσα τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἀξιόλογο γεγονὸς στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Θ΄ τοῦ Μονομάχου εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ ποὺ ἔκαναν οἱ Ρῶσοι μὲ στρατὸ καὶ στόλο ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁδηγημένοι ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τους Ἰαροσλάβο. Ὁ μάγιστρος* *Βασίλειος Θεοδωροκάνος* ἔκανε ἐπίθεση μὲ λίγα πλοῖα ἐναντίον τῶν τετρακοσίων ρωσικῶν καὶ ἔκαψε μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ ἑπτά. Αὐτὸ δημιούργησε σύγχυση στοὺς Ρώσους ποὺ ἔπεσαν πανικόβλητοι στὴ θάλασσα καὶ χιλιάδες ἀπ' αὐτοὺς πνίγηκαν. Ὅσους σώθηκαν τοὺς ἐξόντωσε κοντὰ στὴ Βάρνα, ἐνῶ γύριζαν στὴ χώρα τους, ὁ στρατηγὸς *Κατακαλὼν Κεκαυμένος* (1043).

Ἀπὸ τότε οἱ Ρῶσοι δὲν ἀπασχολοῦν τὸ Βυζάντιο, γιατὶ τὸ κράτος τους διαιρέθηκε, ἔπεσε σὲ ἀναρχία καὶ ὑποτάχτηκε στοὺς Μογγόλους, ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὴν Ἀσία. Πολὺ ἀργότερα ἡ Ρωσία ὀργανώθηκε καὶ πάλι καὶ ἀποτέλεσε τὸ μεγάλο ρωσικὸ κράτος τῶν νεώτερων χρόνων.

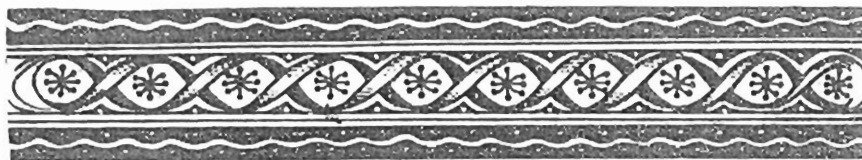
Ἄλλοι ἐχθροί, οἱ *Πατσινάκες*, συγγενεῖς τῶν Τούρκων, εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Ρουμανία, εἶχαν ἱδρύσει κράτος κι ἀπὸ'κεῖ ἐπιχειροῦσαν ἐπιδρομὲς στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Στὰ χρόνια τοῦ Κων-

σταντίνου Θ΄ τοῦ Μονομάχου προχώρησαν ὡς τὴ Μακεδονία καὶ συγκρούστηκαν σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ τὸ βυζαντινὸ στρατό. Στὴν ἀρχὴ νικήθηκαν, ἀλλὰ ἦταν πάρα πολλοὶ καὶ προχώρησαν νοτιότερα, φτάνοντας κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ μιὰ συμπλοκὴ τραυματίστηκε ὁ περίφημος στρατηγὸς Κατακαλὼν Κεκαυμένος. Στὸ τέλος οἱ Πατσινάκες ἀποσύρθηκαν, ἀφοῦ πῆραν ἀρκετὰ χρηματικὰ δῶρα καὶ τιμητικοὺς τίτλους (1053).

Πολὺ σημαντικὸ γεγονὸς τῶν χρονων αὐτῶν εἶναι τὸ *ὁριστικὸ σχίσμα Ἀνατολικῆς* καὶ *Δυτικῆς Ἐκκλησίας* (1054), ποὺ ἔγινε ὅταν ἦταν πατριάρχης στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ *Μιχαὴλ Α΄ Κηρουλάριος*. Οἱ λόγοι ποὺ προκάλεσαν τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν οἱ νέες ἀξιώσεις τοῦ πάπα γιὰ τὰ πρωτεῖα καθὼς καὶ δογματικοί, γιατὶ οἱ δυτικοὶ εἶχαν προσθέσει στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως τὸ **filioque**, δηλ. τὴν ἄποψη ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Στὶς ἀξιώσεις τοῦ πάπα ὁ πατριάρχης ἀπάντησε ὅτι ὅλες οἱ Ἐκκλησίες εἶναι ἰσότιμες καὶ ζήτησε νὰ λυθοῦν οἱ διαφορὲς σὲ συνεννόηση μὲ ὅλους τοὺς πατριάρχες.

Νεώτεροι σοφοὶ ρωμαιοκαθολικοὶ* συγγραφεῖς παραδέχονται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ φάνηκαν ἀνεκτικοὶ καὶ ἔδειξαν μετριοπάθεια, χωρὶς νὰ ἐξαιροῦν καὶ τὸν ἴδιο τὸν πανίσχυρο καὶ φιλόδοξο πατριάρχη Μιχαὴλ Κηρουλάριο. Λένε ἀκόμη ὅτι τὸ σχίσμα ὀφείλεται μάλλον στοὺς παπικοὺς ἀντιπρόσωπους, ποὺ ἔφτασαν νὰ ἀναθεματίσουν τὸν πατριάρχη καὶ ὁλόκληρη τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, χωρὶς νὰ ἔχουν τέτοια ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τὸν πάπα Λέοντα Θ΄, ὁ ὁποῖος εἶχε πεθάνει πρὶν ἀπὸ τρεῖς μῆνες (θάνατος Λέοντα: 13 Ἀπριλίου, ἀναθεματισμὸς τῶν Ἀνατολικῶν ἀπὸ τοὺς ἀποσταλμένους του στὴν Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας: 16 Ἰουλίου 1054). Ὁ Κηρουλάριος, ἐξιστορώντας τὰ ὅσα εἶχαν γίνει στὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Πέτρο, στὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου 1054, κάνει λόγο καὶ γιὰ τὴν ἀρετή, τὴν εὐγένεια καὶ τὶς γνώσεις τοῦ πάπα, ποὺ εἶχε πεθάνει.

Πάντως τὸ σχίσμα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πάπα Λέοντα Θ΄, ἔγινε πιὰ ὁριστικὸ ἐξαιτίας τῆς ἀδιαλλαξίας τῶν Δυτικῶν καὶ ἔκανε πολὺ κακό, ὄχι μόνο ἀπὸ θρησκευτικὴ ἄποψη στὶς δύο Ἐκκλησίες, ἀλλὰ ἰδιαίτερα ἀπὸ πολιτικὴ στὸ Βυζάντιο, γιατὶ ἀπὸ τότε ὁ πάπας καὶ οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες τῆς Δύσης εἶχαν ἐχθρικὲς διαθέσεις ἀπέναντί του. Τέλος οἱ σταυροφορίες καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους μεγάλωσαν τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση.

6ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1057–1185)

21. Ὁ Ἰσαάκιος Α΄ Κομνηνός (1057–1059)

πως εἴδαμε, οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ὁδήγησαν τὸ βυζαντινὸ κράτος σὲ κακὴ κατάσταση. Δυστυχῶς ἡ ἀκαταστασία καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ ἀνάμεσα σέ πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικούς ἐξακολούθησαν καὶ ἔγιναν ἀκόμη πιὸ ἔντονοι.

Τὴν Θεοδώρα, τὴν τελευταία βασίλισσα τῆς ἔνδοξης μακεδονικῆς δυναστείας, τὴν διαδέχθηκε ὁ *Μιχαὴλ ΣΤ΄ ὁ Στρατιωτικός (1056–1057)*, ποὺ ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὴ μερίδα τῶν πολιτικῶν καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κηρουλάριο. Ὁ Μιχαὴλ ΣΤ΄ φέρθηκε ἄσχημα στούς στρατιωτικούς, ἀπομάκρυνε τούς πιὸ ἱκανούς στρατιωτικούς καί μὲ τὴν ἀνικανότητά του προκάλεσε τὴν ἐξέγερσή τους. Παραιτήθηκε ὅμως ἔγκαιρα, ἀφοῦ πείστηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη, ὁ ὁποῖος, μαζί μὲ τούς στρατιωτικούς, προώθησε στὴν ἐξουσία τὸν ἰσχυρὸ *Ἰσαάκιο Α΄ Κομνηνὸ ((1057–1059)*, ἀρχηγὸ τῆς μεγάλης δυναστείας τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ Ἰσαάκιος εἶχε πολλές ἀρετές καί ἄρχισε ἀμέσως νὰ ταχτοποιεῖ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, ποὺ βρῖσκονταν σὲ ἄθλια κατάσταση. Περιόρισε διάφορες δαπάνες καὶ ἐλάττωσε τίς δωρεές στὰ ἀνώτερα πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, ἀδιαφορώντας ἂν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔχανε σὲ δημοτικότητα. Τὸν ἴδιο τὸν εὐεργέτη του, τὸν ἰσχυρὸ πατριάρχη Κηρουλάριο, ἐπειδὴ διαφώνησεμὲ τὰ οἰκονομικά του μέτρα, τὸν ἀντικατέστησε μὲ ἕνα ἀξιόλογο πρόσωπο, τὸν *Κωνσταντῖνο Γ΄ Λειχούδη*. Δὲν κατόρθωσε ὅμως ὁ Ἰσαάκιος, στὰ δυὸ χρόνια ποὺ βασίλεψε, νὰ ἐπιτύχει ριζικὴ βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν, γιατί ἀρρώστησε καὶ ἀποσύρθηκε στὸ ὀνομαστὸ μοναστήρι τοῦ Στουδίου, ἀφοῦ ἀνέβασε στὸ θρόνο τὸν φίλο του *Κωνσταντῖνο Ι΄ Δούκα (1059–1067)*.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ι΄ ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῶν Δουκῶν, ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ προσπάθησαν μὲ ἐπαναστάσεις καὶ συνωμοσίες νὰ καταλάβουν τὸ θρόνο. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας δὲν ὑπολόγισε καλὰ τὸν τουρκικὸ κίνδυνο οὔτε φρόντισε ὅπως ἔπρεπε γιὰ τὴν ὀχύρωση τῶν συνόρων καὶ τὴ βελτίωση τοῦ στρατοῦ. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι ἔμπαιναν στὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Δούναβη καὶ τὴν Περσία, ἡ διακυβέρνηση βρισκόταν στὰ χέρια ἀνθρώπου, ποὺ ἦταν ἀκατάλληλος καὶ ἀνίκανος νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀνάγκες τῶν καιρῶν.

22. Οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι

Τό ἀραβικὸ κράτος ἄρχισε νὰ παρακμάζει ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα, γιατί ὁ θρησκευτικός φανατισμός καὶ ἡ πρώτη ὁρμὴ τῶν Ἀράβων ἐξατμίστησαν καὶ οἱ ἴδιοι ἔγιναν ἀπὸ τότε ἥσυχοι καὶ ἀπόλεμοι ἔμποροι. Ἡ διάσπαση τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ὀφείλεται καὶ σέ ἄλλους λόγους, ὅπως στὸ πλῆθος τῶν ὑποταγμένων λαῶν, στὴ θρησκευτική διαίρεση σὲ *Σουνίτες καὶ Σχιίτες* καὶ στὴ γεωγραφική του ἔκταση, γιατὶ ἡ μακρινὴ Ἰσπανία δέν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀνήκει στὸ ἴδιο κράτος μὲ τὴ Μεσοποταμία.

Τότε παρουσιάστηκε ἕνας νέος λαός, μογγολικῆς καταγωγῆς, οἱ *Τοῦρκοι*, πού κατοικοῦσαν στίς πεδιάδες ἀνατολικά τῆς Κασπίας χωρισμένοι σέ πολλές φυλές. Ἐκεῖ δέχτηκαν τὸν ἰσλαμισμό, γεγονὸς ποὺ εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ τὴν τύχη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καί μὲ τὴ δύναμη νέου λαοῦ καὶ τὴν ὁρμὴ τοῦ νεοφώτιστου ξεχύθηκαν ἀπὸ τὸ 10ο αἰώνα μὲ διάφορους ἀρχηγούς πρὸς τὴν Ἰνδία, τὴν Περσία, τὴ Συρία καὶ τὴ Μ. Ἀσία. Ὁ ἰσλαμισμός αὐτή τὴ φορὰ ἔγινε ἀπειλητικὸς γιὰ τὸ Βυζάντιο καὶ ἔμελλε νὰ ἔχει ἀνυπολόγιστες συνέπειες γιὰ τὴν ὕπαρξή του.

Οἱ πρῶτοι Τοῦρκοι τούς ὁποίους γνώρισε τὸ Βυζαντινὸ κράτος ἦταν οἱ *Σελτζοῦκοι*, ποὺ ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπὸ τὸν ἱκανὸ ἀρχηγό τους *Σελτζούκ*. Αὐτούς τοὺς πῆρε μισθοφόρους γιὰ τὴν ἄμυνά του ὁ χαλίφης τῆς Βαγδάτης. Ὁ διάδοχος τοῦ Σελτζούκ *Τογρούλ*, κυρίεψε τὴ Βαγδάτη, περιόρισε τὸν χαλίφη στὰ θρησκευτικά του καθήκοντα καὶ πῆρε τὸν τίτλο τοῦ βασιλιᾶ (σουλτάν).

Στὰ χρόνια του ἄρχισαν φοβερές ἐπιδρομές στὴν Ἀνατολή. Ἡ Ἰβηρία*, ἡ Ἀρμενία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Καππαδοκία δέχονται συχνές ἐπιθέσεις, ἐνῶ οἱ φρουροὶ τῶν συνόρων δέν ἀντιστέκονται, γιατὶ εἶχαν

ἀγανακτήσει ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ κράτους ποὺ δέν τούς ἔδινε οὔτε τρόφιμα οὔτε χρήματα. Οἱ Σελτζοῦκοι, ἐκτός ἀπὸ τὸ ἀραβικό, διέλυσαν καὶ τὸ περσικὸ κράτος καὶ ἄρχισαν νὰ προχωροῦν στὴ Μ. Ἀσία.

23. Ὁ Ρωμανός Δ΄ Διογένης (1067–1071)

Ἡ γυναίκα τοῦ Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα Εὐδοκία, ὅταν μετὰ ἀπὸ ἑπτάχρονη βασιλεία πέθανε ὁ ἄντρας της, πῆρε δεύτερο σύζυγο, τὸν *Ρωμανὸ Δ΄ τὸν Διογένη*, γενναῖο στρατηγό, ποὺ εἶχε διακριθεῖ στὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Πατσινάκων. Αὐτός ἀναδείχθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γενναίους αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, γιατὶ κατάλαβε τὸν τουρκικό κίνδυνο καί φρόντισε νὰ ὀργανώσει τὸ στρατό, ποὺ ἡ ἐξάσκηση καὶ ὁ ἐφοδιασμός του εἶχαν ἀπὸ καιρὸ παραμεληθεῖ.

Ὁ Ρωμανός, ἱκανός καὶ ἐνεργητικός ὅπως ἦταν, ἐπιχείρησε μέσα σὲ λίγο χρόνο δύο ἐκστρατεῖες στὴ Μ. Ἀσία. Περιόρισε τίς ληστρικές ἐπιδρομές τῶν Τούρκων, ποὺ εἶχαν λεηλατήσει ὀνομαστούς ναούς τῶν χριστιανῶν, καί ταυτόχρονα ἐνίσχυσε τὰ

45. Ὁ Ρωμανὸς Δ΄ ὁ Διογένης καὶ ἡ γυναίκα του Εὐδοκία, δέχονται τὴν Εὐλογία τοῦ Χριστοῦ
(Ἐλεφαντόδοντο τοῦ 11ου αἰ., Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, Παρίσι.)

ὀχυρὰ καὶ ἔδωσε θάρρος στὶς μακρινὲς φρουρές.

Ἀδικαιολόγητη φαίνεται ἡ τρίτη ἐκστρατεία τοῦ Ρωμανοῦ στὴν Ἀρμενία. Ὁ διάδοχος τοῦ Τογροὺλ *Ἄλπ – Ἀρσλὰν (1063–1072)* δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ συγκρουσθεῖ μὲ τὸ Βυζάντιο καὶ τὸν προκάλεσε ὁ Ρωμανός, ποὺ προχώρησε στὴν Ἀρμενία καὶ κυρίεψε τὸ *Ματζικέρτ*, κοντά στὴ λίμνη Βάν.

Ὁ Ἄλπ – Ἀρσλὰν, ἐπειδὴ δὲν ἦταν ἕτοιμος γιὰ τὸν ἀγώνα, ζήτησε νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὸ Ρωμανό, ἀλλὰ αὐτός δυστυχῶς δὲν δέχτηκε τὴν εἰρήνη ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ Τοῦρκος ἡγεμόνας, γιατὶ εἶχε ἐμπιστοσύνη στὸν πολυάριθμο μισθοφορικὸ στρατό του. Ἄρχισε ἔτσι σκληρὴ μάχη (1071) στὴν ὁποία ὁ Ρωμανὸς πολέμησε γενναῖα, ἀλλὰ πληγώθηκε καὶ πιάστηκε αἰχμάλωτος. Ὁ νικητής Ἄλπ – Ἀρσλὰν φέρθηκε μὲ ἱπποτισμὸ στὸν αἰχμάλωτο αὐτοκράτορα καὶ τὸν ἄφησε ἐλεύθερο, ὅπως καὶ τὸν ὑπόλοιπο βυζαντινὸ στρατό, ἀφοῦ πῆρε πολλὰ χρήματα.

Ἡ ἥττα τοῦ Ματζικέρτ ἔχει μεγάλη σημασία, γιατὶ ἀπὸ τότε οἱ Σελτζοῦκοι μπῆκαν ὁριστικά στὴ Μ. Ἀσία, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν διώχτηκαν ποτὲ πιά. Ἕνας Εὐρωπαῖος ἱστορικός, ὁ **Gelzer**, θεωρεῖ αὐτὴ τὴν ἥττα ὡς «τὴ μεγαλύτερη καταστροφὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας».

Ἡ εἴδηση τῆς καταστροφῆς τοῦ στρατοῦ στὸ Ματζικέρτ ἐνίσχυσε τὴν ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἀνακηρύχθηκε αὐτοκράτορας ὁ *Μιχαὴλ Ζ΄ Δούκας (1071–1078)*, γιός τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, πού ἦταν τελείως ἀνίκανος καὶ ἀκατάλληλος γιὰ τὶς περιστάσεις. Ὁ γενναῖος Ρωμανός τυφλώθηκε καὶ ἐξορίστηκε σ' ἕνα νησί τῆς Προποντίδας.

Οἱ Σελτζοῦκοι ἐκμεταλλεύτηκαν αὐτὰ τὰ γεγονότα, κυρίεψαν τὴ Μεσοποταμία, τὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη καὶ ἔκαναν καὶ πάλι εἰσβολὴ στὴ Μ. Ἀσία. Ἡ αὐτοκρατορία δηλαδὴ ἔχασε τίς περιοχές πού ἔδιναν τοὺς καλύτερους στρατιῶτες καὶ τούς πιὸ ἔξοχους στρατηγούς, ἀλλὰ καὶ τούς περισσότερους φόρους. Ἂν ὕστερα ἀπὸ τὸν Ρωμανὸ ἀνέβαινε στὸ θρόνο ἕνας ἱκανὸς αὐτοκράτορας, ὁπωσδήποτε δέν θὰ ἦταν τόσο ὁρμητικοὶ οἱ Τοῦρκοι στὴν προέλασή τους. Ὁ *Μαλέκ Σάχ*, ποὺ διαδέχτηκε τὸν Ἄλπ–Ἀρσλὰν, κυρίεψε τὸ Ἰκόνιο καὶ τὴν Νίκαια καὶ τὸ 1079 τὴ Χρυσούπολη, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἔτσι οἱ Σελτζοῦκοι ἵδρυσαν ἕνα ἀπέραντο κράτος ποὺ ἔφτανε ἀπὸ τὸν Ὦξο καὶ τὸν Ἰνδό ποταμὸ ὥς τὴν Αἴγυπτο καὶ τίς ἀσιατικές ἀκτές τοῦ Βοσπόρου.

Στό μεταξύ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ στασίασαν, ἀνάγκασαν τὸν ἀνί-

κανο Μιχαήλ Δούκα νὰ παραιτηθεῖ καὶ ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν ἡλικιωμένο στρατηγὸ *Νικηφόρο Βοτανειάτη (1078–1081)*. Κι αὐτός ὅμως δὲν πέτυχε τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸν προκάτοχό του. Γιὰ ν' ἀποκτήσει δημοτικότητα, μοίρασε δῶρα, χρήματα καὶ ἀξιώματα χωρίς μέτρο κι ἐπειδὴ δὲν ἔφτασαν τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου ταμείου, νόθεψε τὸ βυζαντινό νόμισμα κι ἔτσι ἐπιτάχυνε τὴν κατάπτωση τοῦ κράτους.

Τὸν Βοτανειάτη προσπάθησαν νὰ ἀνατρέψουν φιλόδοξοι στρατηγοὶ ἀλλὰ δὲν τὸ πέτυχαν, γιατὶ τούς νίκησε ὁ ἱκανός στρατηγός του *'Αλέξιος Κομνηνός*. Τὸν ἴδιο καιρὸ οἱ Τοῦρκοι στερέωσαν τὴν κυριαρχία τους στὴ Βιθυνία, μὲ ἡγεμόνα τὸν ἱκανὸ *Σουλεϋμάν*, ποὺ ἔγινε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν Μαλέκ – Σάχ καὶ ὀνομάστηκε σουλτάνος. 'Ο Σουλεϋμάν ὑπόγραψε συνθήκη μὲ τὸ Βυζάντιο, ἔγινε νόμιμος κύριος τοῦ κράτους του καὶ, ἐπειδὴ ἐλευθέρωσε τούς δουλοπάροικους ποὺ καλλιεργοῦσαν τὰ κτήματα τῶν βυζαντινῶν ἀρχόντων, ἀπόχτησε πιστούς ὑπηκόους.

24. 'Ο 'Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081–1118)

'Ο 'Αλέξιος Κομνηνός ἀφοῦ ὑποχρέωσε τὸν Νικηφόρο Βοτανειάτη νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸν θρόνο καὶ νὰ ἀποσυρθεῖ σέ μοναστήρι, ὅπως γινόταν συνήθως, στέφτηκε ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας στὴν 'Αγία Σοφία. "Αν καὶ ἦταν νέος, εἶχε τόλμη, σύνεση καὶ πολεμικὴ ἐπιδεξιότητα καὶ κυβερνοῦσε τὸ κράτος καλά, ἄν καὶ ἡ κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόταν ἦταν κρίσιμη. Μ' αὐτόν ἀρχίζει κυρίως ἡ ἔνδοξη δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ποὺ βασίλευσε περισσότερο ἀπὸ 100 χρόνια καὶ ἔδωσε τὴν προτελευταία λάμψη στὸ βυζαντινὸ κράτος.

'Ο 'Αλέξιος Κομνηνός καταγόταν ἀπὸ στρατιωτικὴ οἰκογένεια τῆς Θράκης (ἀπὸ τὸ χωριὸ Κόμνη τῆς Θράκης· ἡ ὀνομασία Κομνηνός, ποὺ σημαίνει ὁ κάτοικος τῆς Κόμνης, ἔγινε κατόπιν οἰκογενειακό ὄνομα), ἡ ὁποία ἔδωσε πολλούς στρατηγούς καὶ ἐξαιρετικούς πολιτικούς. "Ολους ὅμως τοὺς ξεπέρασε ὁ 'Αλέξιος, ὁ ὁποῖος, ἄν καὶ βρῆκε τὸ κράτος σέ ἄθλια κατάσταση, δηλαδὴ χωρὶς χρήματα, χωρίς στρατό καὶ σὲ ἐσωτερικὸ ἀναβρασμό, κατόρθωσε μέσα σέ λίγο χρονικὸ διάστημα καὶ τὴν τάξη νὰ ἀποκαταστήσει καὶ τὸ κράτος νὰ σώσει ἀπὸ τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς.

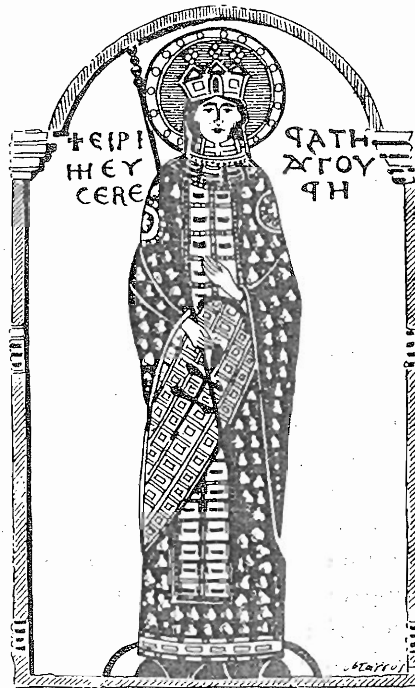
"Οταν ὁ 'Αλέξιος ἀνέβηκε στὸ θρόνο, οἱ Νορμανδοὶ εἶχαν καταλάβει τὶς τελευταῖες βυζαντινές κτήσεις στὴν 'Ιταλία καὶ ὁ Σουλεϋμάν εἶχε κάνει

πρωτεύουσα τοῦ μικρασιατικοῦ κράτους του τὴ Νίκαια. Στὴν ἀρχὴ ὁ Ἀλέξιος στράφηκε ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, ἀφοῦ ἐξασφάλισε τὰ νῶτα του κάνοντας συνθήκη μὲ τὸ Σουλεϋμὰν.

Οἱ Νορμανδοὶ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Νορμανδία τῆς Γαλλίας, εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Ν. Ἰταλία γύρω στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰώνα. Ὡς τό 1054 δύσκολα κυρίευαν πόλεις ποὺ ἀνῆκαν στὸ Βυζάντιο, γιατὶ οἱ πάπες συνήθως συνεργάζοταν μὲ τούς Βυζαντινούς, ἄν καὶ ἀρκετές φορές ἔκαναν ἐπεμβάσεις στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση τῆς Κάτω Ἰταλίας ἤ συνεργάστηκαν μὲ τούς Νορμανδούς. Ἀπὸ τὸ 1054 ὅμως, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ Νορμανδοὶ εἶχαν τὴν ὑποστήριξη τοῦ πάπα καὶ κυρίεψαν εὔκολα τίς τελευταῖες κτήσεις τοῦ Βυζαντίου στὴν ἰταλικὴ χερσόνησο, μὲ ἀρχηγὸ τὸν περίφημο *Ροβέρτο Γυισκάρδο* (διάβολο) (1071). Ὁ Ροβέρτος ὁδήγησε τούς Νορμανδούς στὴ Σικελία καὶ σκέφτηκε νὰ καταλύσει τὸ βυζαντινὸ κράτος, ὅπως παλιότερα οἱ Γερμανοὶ Ἀλάριχος, Θευδέριχος κ.ἄ.

Ὁ Ἀλέξιος ἑτοιμάστηκε μὲ μεγάλη προσοχὴ γιά τὸν ἀγώνα του ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, πού ἀποβιβάστηκαν τὸ 1081 στὴν Ἤπειρο. Στὸ *Βουθρωτὸ* τῆς Ἠπείρου ἔγινε ἡ πρώτη μάχη ἀνάμεσα στους Νορμανδούς καὶ στὸν αὐτοκρατορικό στρατό. Ὁ Ἀλέξιος εἶχε συγκεντρώσει μισθοφορικὸ στρατό καί, ἐπειδὴ τὸ ναυτικὸ τοῦ Βυζαντίου εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ καιρό, συμμάχησε μὲ τοὺς Βενετούς, ἀφοῦ τούς ἔδωσε πολλὰ χρήματα καὶ τούς παραχώρησε ἐμπορικά προνόμια.

Οἱ Βενετοὶ ἐξάλλου δέχτηκαν μὲ εὐχαρίστηση τήν πρόταση τοῦ Ἀλεξίου, γιατί θεωροῦσαν τοὺς Νορμανδούς ἐπικίνδυνους ἀντίπαλους, καὶ τοὺς νίκησαν σὲ μιὰ ναυμαχία

46. Ἡ Εἰρήνη Δούκαινα, γυναίκα τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ
(Σμάλτο τοῦ 12ου αἰώνα)

ἔξω ἀπὸ τὸ *Δυρράχιο*. Στὴν ξηρὰ ὅμως, ὅπου θὰ κρινόταν ὁ ἀγώνας, ὁ Ἀλέξιος ἔπαθε μεγάλη καταστροφὴ κοντὰ στὸ Δυρράχιο, ὁ στρατός του διαλύθηκε καὶ πολλοὶ Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ ἔπεσαν στὸ πεδίο τῆς μάχης (Ὀκτώβριος 1081).

Ὁ Ἀλέξιος δὲν ἀπογοητεύτηκε ἀλλὰ ὀργάνωσε ἀντίσταση ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀρχηγό τὸν *Βοημοῦνδο*, γιὸ τοῦ Ροβέρτου, προχώρησαν ληστεύοντας τὸν τόπο ὡς τὴ Θεσσαλία καὶ πολιόρκησαν τὴ Λάρισα. Ὁ αὐτοκράτορας, μὲ μάχες καὶ κλεφτοπόλεμο, πέτυχε νὰ λύσει τήν πολιορκία τῆς Λάρισας καὶ μὲ χρήματα κατόρθωσε νὰ διαλύσει τὸ στρατὸ τοῦ Βοημούνδου. Τέλος, ὕστερα ἀπὸ σκληρὸ ἀγώνα, μπόρεσε νὰ ἀπαλλάξει τὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς, ποὺ ἀποχώρησαν ἀπὸ τὶς ἑλληνικές χῶρες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ροβέρτου (1085).

Στὸν πόλεμο αὐτὸ ὁ Ἀλέξιος ἔδειξε γενναιότητα, σύνεση καὶ διπλωματικότητα καὶ προσπάθησε μὲ χρήματα νὰ κινήσει τοὺς ἡγεμόνες τῆς Δύσης ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Τὸ μόνο σφάλμα τοῦ Ἀλεξίου ἦταν ἡ παραχώρηση πολλῶν προνομίων στοὺς ἄπληστους Βενετούς, οἱ ὁποῖοι πῆραν στὰ χέρια τους ὅλο τὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὑπονόμευσαν τὰ θεμέλια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀφαιρώντας τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους της.

Ὁ Ἀλέξιος, μόλις ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς, στράφηκε ἐναντίον τῶν Πατσινάκων, ποὺ ἐπιχειροῦσαν ἐπιδρομές στὶς Βυζαντινὲς ἐπαρχίες τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου κατεβαίνοντας ὡς τὴ Θράκη. Γιὰ νὰ δημιουργήσει ἀντιπερισπασμό*, ἦρθε ὁ ἴδιος μὲ πολύ στόλο στὸ Δούναβη, ἀλλὰ νικήθηκε καὶ μόλις κατόρθωσε νὰ σωθεῖ. Πέτυχε ὅμως μὲ χρήματα νὰ στρέψει τοὺς *Κομάνους* (λαὸ τουρκικῆς καταγωγῆς, ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὰ βουνὰ Ἀλτάϊα) ἐναντίον τῶν Πατσινάκων, ποὺ νικήθηκαν ὁλοκληρωτικὰ τὸ 1091 καὶ ἔτσι τὸ Βυζάντιο ἀπαλλάχτηκε καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο αὐτὸ φοβερὸ ἐχθρό. Μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τοὺς Πατσινάκες, ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός σχεδίασε νὰ πολεμήσει τοὺς Τούρκους τῆς Μ. Ἀσίας. Τότε ὅμως ἐμφανίστηκαν οἱ πρῶτοι σταυροφόροι, ποὺ κλόνισαν τὸ Βυζάντιο καὶ προετοίμασαν τὴν ὑποδούλωσή του στοὺς Τούρκους.

Οἱ ἐκστρατεῖες τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν Ἀνατολὴ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἁγίων Τόπων λέγονται στὴν ἱστορία *σταυροφορίες*, γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ μιλήσουμε ἀναλυτικὰ παρακάτω. Στὴν πρώτη σταυροφορία (1096 – 1099) ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς κατόρθω-

σε, ἀφοῦ συνεργάστηκε στρατιωτικὰ μὲ τοὺς σταυροφόρους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ διπλωματική του ἱκανότητα, νὰ ἀποκτήσει καὶ πάλι τὴ Νίκαια καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, δηλ. Σμύρνη, Ἔφεσο κ.λ.π. καὶ ἀργότερα τὴν παραλία τοῦ Βοσπόρου, ὅλη τὴ νότια παραλία τῆς Μ. Ἀσίας ὡς τὴν Ἀντιόχεια καὶ μεγάλο μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἔτσι στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξίου (ὡς τὸ 1118) ἡ αὐτοκρατορία εἶχε ξανακερδίσει ἕνα σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τὶς ἀσιατικὲς κτήσεις της.

25. Ὁ Ἰωάννης Β΄ Κομνηνὸς (1118 – 1143)

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ὁ Ἀλέξιος ὅρισε διάδοχο τοῦ θρόνου τὸ γιό του Ἰωάννη, πρὸς τὸν ὁποῖο ἔδινε πολλὲς συμβουλὲς στὸ ἔργο του *«Μοῦσαι Ἀλεξιάδες»*, ὅπως «τὸ ἔργον ἡγοῦ τιμιώτερον λόγων» κ.ἄ.

Ὁ Ἰωάννης Β΄ εἶχε ἐξαιρετικὴ μόρφωση, ἤρεμο χαρακτήρα καὶ γενναιοφροσύνη, γι' αὐτὸ κέρδισε ἀμέσως τὴν ἀγάπη τῶν ὑπηκόων του ποὺ τὸν ὀνόμασαν *Καλοϊωάννη*, ἐνῶ οἱ ξένοι τὸν ἔλεγαν *Καλό*. Λίγοι αὐτοκράτορες σὰν τὸν Ἰωάννη Κομνηνὸ κάθησαν στὸν ἑλληνικὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου, γιατὶ αὐτὸς συνδύαζε πνευματικὴ ἀνωτερότητα, ἰσχυρὴ θέληση, στρατιωτικὲς ἀρετὲς καὶ δὲν εἶχε πολιτικὴ δολιότητα. Ἦταν ἐχθρὸς τῆς πολυτέλειας καὶ τῆς σπατάλης καὶ αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις του προσπάθησε νὰ τὶς μεταδώσει καὶ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, δίνοντας τὸ παράδειγμα στὸ παλάτι του.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς κατάλαβε πιὸ καλὰ ἀπὸ κάθε ἄλλον αὐτοκράτορα τὴ σημασία τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου στὴ Μ. Ἀσία, συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του καὶ προσπάθησε νὰ ξαναπάρει καὶ πάλι ἀπὸ τοὺς Σελτζούκους Τούρκους τὶς περιοχὲς ποὺ εἶχαν καταλάβει. Ἔκανε ὁ ἴδιος ἐπιτυχημένες ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ ἐλευθέρωσε τὴ Λαοδίκεια, τὴ Σωζόπολη καὶ ἄλλα ὀχυρά (1119 – 1120).

Ἀναγκάστηκε ὅμως νὰ ἐπιστρέψει γρήγορα, γιατὶ οἱ Πατσινάκες ξανάρχισαν τὶς ἐπιδρομές τους κατεβαίνοντας ὡς τὴ Θράκη. Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς πέτυχε μιὰ μεγάλη νίκη ἐναντίον τους κοντὰ στὴ *Βερόη*, τὴ σημερινὴ Στάρα–Ζαγορά, ὅπου ἡ σφαγὴ τῶν Πατσινάκων ἦταν τόσο ἄγρια καὶ ἐξοντωτική, ὥστε δὲν ξαναφαίνονται πιὰ στὴν ἱστορία (1122). Ἡ νίκη αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μία ἀπὸ τὶς πιὸ σπουδαῖες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ γιὰ ἀνάμνησή της καθιέρωσε ὁ Ἰωάννης «τὴν τῶν *Πατσινακῶν λεγομένην τελετήν*».

᾿Επίσης ὁ ᾿Ιωάννης νίκησε τοὺς Οὔγγρους, τοὺς ὑποχρέωσε ν᾿ ἀνακηρύξουν ἡγεμόνα τους ἄνθρωπο ἀφοσιωμένο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀσφάλισε τὰ βόρεια σύνορα τοῦ κράτους του (1128). Ὕστερα στράφηκε πάλι ἐναντίον τῶν Σελτζούκων Τούρκων, τῶν ᾿Αρμενίων καὶ τῶν Φράγκων τῆς Συρίας καὶ ἑτοιμαζόταν νὰ κάνει μιὰ γεγάλη ἐκστρατεία γιὰ ν᾿ ἀπελευθερώσει τὴν ῾Ιερουσαλήμ, ἔχοντας σὰν πρότυπο τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ ᾿Ιωάννη Τσιμισκῆ. Πληγώθηκε ὅμως σ᾿ ἕνα κυνήγι ἀγριόχοιρου στὴν Κιλικία καὶ πέθανε πάνω στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του (1143), μόλις 55 χρονῶν, ἀφοῦ βασίλεψε 24 χρόνια. Βασιλικὲς τριήρεις ἔφεραν τὸ σεβαστὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ αὐτοκράτορα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου θάφτηκε στὸ ναὸ τοῦ Παντοκράτορα.

Τὸ μοναδικὸ λάθος τοῦ ᾿Ιωάννη, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, εἶναι ἡ παραμέληση τοῦ ναυτικοῦ. ᾿Ενῶ ἄλλοτε κυριαρχοῦσε στὶς θάλασσες ὁ στόλος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τώρα ἐπικρατοῦν οἱ ᾿Ιταλοί, Βενετοὶ καὶ Πιζάτες. ῾Ο ᾿Ιωάννης Κομνηνὸς κατάλαβε πόσο κακὸ ἔκαναν στὸ Βυζάντιο τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν παραχωρηθεῖ στοὺς Βενετοὺς καὶ ἐπιχείρησε νὰ τοὺς τὰ ἀφαιρέσει. ᾿Αναγκάστηκε ὅμως νὰ τὰ ἀνανεώσει, γιατὶ οἱ Βενετοὶ τοῦ κήρυξαν τὸν πόλεμο καὶ ἔκαναν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν νησιῶν καὶ τῶν παραλίων.

26. ῾Ο Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸς (1143 – 1180)

῾Ο ᾿Ιωάννης ὅρισε διάδοχό του τὸ μικρότερο γιό του Μανουήλ, γιατὶ κατάλαβε ὅτι εἶχε προσόντα καὶ ἀρετές. Πραγματικὰ ὁ Μανουὴλ ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γενναίους αὐτοκράτορες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ σχεδίασε νὰ ἱδρύσει καὶ πάλι τὴν παλιὰ αὐτοκρατορία. ῾Ο ἡρωϊκὸς αὐτὸς βασιλιάς, πάντα αἰσιόδοξος καὶ δυναμικός, ὁραματιζόταν μεγαλόπνοα σχέδια καὶ ἐπιχειροῦσε πολλοὺς πολέμους, ὄχι πάντα ἀπαραίτητους, ἐξαντλώντας ἔτσι οἰκονομικὰ τὸ κράτος.

᾿Ιδιαίτερο γνώρισμα τοῦ Μανουὴλ εἶναι ἡ ἀγάπη του γιὰ τὰ ἱπποτικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσης, τὰ ὁποῖα προσπάθησε νὰ φέρει καὶ στὸ κράτος του. Γι᾿ αὐτὸ θαυμάστηκε στὴ Δύση περισσότερο ἀπ᾿ ὅλους τοὺς Ἕλληνες αὐτοκράτορες.

Στὰ χρόνια τοῦ Μανουὴλ οἱ Νορμανδοὶ ξανάρχισαν τὶς ἐπιχειρήσεις τους ἐναντίον τῆς ῾Ελλάδας (1147) καὶ μὲ τὸ βασιλιά τους *Ρογῆρο Β΄* κυρίεψαν γρήγορα τὴν Κέρκυρα, γιατὶ οἱ κάτοικοί της ἦταν δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴ βαριὰ φορολογία τοῦ Βυζαντίου καὶ δὲν ἀντιστάθηκαν. ᾿Επί-

47. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς καὶ ἡ γυναίκα του Μαρία.
(Μικρογραφία τοῦ 12ου αἰ., Βατικανὴ Βιβλιοθήκη, Ρώμη)

σης οἱ Νορμανδοὶ ἐρήμωσαν τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Εὔβοια καὶ προχώρησαν ὡς τὴ Θήβα, ποὺ ἦταν τότε πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ πόλη αὐτὴ εἶχε γίνει πολὺ πλούσια ἀπὸ τὴν ταπητουργία καὶ τὴ βιομηχανία τοῦ μεταξιοῦ. Οἱ Νορμανδοὶ ἅρπαξαν ὅ,τι βρῆκαν στὰ σπίτια, στὰ καταστήματα καὶ στὶς ἐκκλησίες καὶ πῆραν αἰχμάλωτους τοὺς πιὸ πλούσιους κατοίκους. Ἀκόμη μετέφεραν στὴ Σικελία τοὺς ἐργάτες τῶν μεταξουργείων καὶ μ' αὐτοὺς πέτυχαν ν' ἀναπτύξουν κι ἐκεῖ τὴν καλλιέργεια τοῦ μεταξιοῦ.

'Από τὴ Βοιωτία οἱ Νορμανδοὶ κατέβηκαν στὴν Κόρινθο, ποὺ ἦταν τότε τὸ δεύτερο βιομηχανικὸ κέντρο μεταξιοῦ στὴν 'Ελλάδα. Κι ἐδῶ ἔκαναν τὰ ἴδια, λεηλάτησαν τὰ πάντα, αἰχμαλώτισαν τοὺς πιὸ πλούσιους πολίτες καὶ πῆραν μαζί τους τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες τοῦ μεταξιοῦ. Ἔτσι, τὸ ἀκμαῖο ἐμπόριο καὶ ἡ πλούσια βιομηχανία τῆς 'Ελλάδας δέχτηκαν θανάσιμο χτύπημα καὶ τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους μειώθηκαν.

'Ο Μανουὴλ ἑτοιμαζόταν νὰ κινηθεῖ ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, ἀλλὰ ἐμποδίστηκε ἀπὸ τοὺς Οὔγγρους καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς Σέρβους, ποὺ εἶχαν ἐπαναστατήσει, μὲ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Ρογήρου. Κατόρθωσε ὅμως νὰ τοὺς νικήσει καὶ στράφηκε ἀμέσως ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Μὲ τὴ βοήθεια τῶν Βενετῶν καὶ ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιους καὶ σκληροὺς ἀγῶνες κατέλαβε καὶ πάλι ὁ Μανουὴλ τὴν Κέρκυρα, ὅπου σκοτώθηκε ὁ γενναῖος ναύαρχος *Κοντοστέφανος* (1148). 'Αργότερα ἔδιωξε τοὺς Νορμανδοὺς ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα. Δὲν σταμάτησε ὅμως ἐδῶ, ὅπως ἔπρεπε νὰ κάνει, ἀλλὰ μετέφερε τὸν πόλεμο στὴν 'Ιταλία, γιατὶ ὀνειροπολοῦσε νὰ ἱδρύσει καὶ πάλι τὴν παλιὰ αὐτοκρατορία. Αὐτὸ τὸ σχέδιό του ἐξόργισε τοὺς σύμμαχούς του Βενετούς.

Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες ὁ Μανουὴλ ἀναγκάστηκε νὰ κάνει εἰρήνη μὲ τοὺς Νορμανδοὺς καὶ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν 'Ιταλία (1158). Ἔδωσε ὅμως στοὺς Βενετούς, ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ βοήθειά τους, πολλὰ προνόμια καί, γιὰ νὰ τὰ περιορίσει, ἀναγκάστηκε ἀργότερα νὰ παραχωρήσει οἰκονομικὲς καὶ ἐμπορικὲς εὐκολίες καὶ στοὺς Γενουάτες καὶ τοὺς Πιζάτες.

'Εκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀλλεπάλληλους πολέμους ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, τῶν Οὔγγρων καὶ τῶν Σέρβων, ὁ Μανουὴλ, ταλαιπωρήθηκε καὶ μὲ τοὺς σταυροφόρους τῆς δεύτερης σταυροφορίας (1147 – 1149), ποὺ συγκρούονταν γιὰ τὰ τρόφιμα μὲ τοὺς κατοίκους τῶν Βυζαντινῶν περιοχῶν, ἀπὸ ὅπου περνοῦσαν. 'Ο Μανουήλ, γνωρίζοντας τὶς ἀναπόφευκτες αὐτὲς συγκρούσεις, ὀχύρωσε καλύτερα, γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο, τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ φρόντισε νὰ περάσει τοὺς σταυροφόρους μὲ τὰ πλοῖα του, ὅσο γινόταν πιὸ γρήγορα, στὴ Μ. 'Ασία.

'Επίσης ὁ Μανουὴλ ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἔφτασε ὡς τὸ 'Ικόνιο, τοὺς νίκησε πολλὲς φορὲς καὶ σχεδίαζε νὰ ξεκαθαρίσει ὁριστικὰ τὴ Μ. 'Ασία. 'Αλλὰ ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορα καταστράφηκε κοντὰ στὸ *Μυριοκέφαλο* (1176) πολλοὶ γενναῖοι στρατηγοί, ὅπως ὁ *'Ιωάννης Καντακουζηνός*, σκοτώθηκαν, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ

τραυματίσθηκε. Ἡ ἥττα τοῦ Μυριοκέφαλου (1176) συμπλήρωσε τὴν ἥττα τοῦ Ματζικέρτ (1071) καὶ ἡ Μ. Ἀσία παραδόθηκε ὁριστικὰ στοὺς Τούρκους.

Ὁ ἀκούραστος Μανουὴλ ἐξακολουθοῦσε τοὺς πολέμους του ἐναντίον τῶν Τούρκων ὡς τὸ 1180, ὁπότε πέθανε, ἀφήνοντας ἀνάμνηση ἡρωϊκοῦ βασιλιᾶ. Πολλοὶ ποιητὲς καὶ ρήτορες παίνεψαν τὰ κατορθώματα καὶ τὶς ἀνδραγαθίες του, ἀλλὰ οἱ ἱπποτικὲς καὶ ρωμαντικὲς ὑπερβολές του προετοίμασαν τὴν κατοπινὴ κατάρρευση τοῦ κράτους.

27. Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοί (1180 – 1185)

Τὸν Μανουὴλ διαδέχτηκε ὁ δευτερότοκος γιός του *Ἀλέξιος Β´* (1180 – 1183), ποὺ ἦταν ἀνήλικος (11 χρονῶν) καὶ τὸν ἐπιτρόπευε ἡ μητέρα του Μαρία, δεύτερη γυναίκα τοῦ Μανουήλ. Ἡ Μαρία ἦταν Γαλλίδα πριγκίπισσα καὶ καθολικὴ στὸ θρήσκευμα. Ἄρχισε λοιπὸν νὰ δημιουργεῖται στὸ λαὸ μιὰ βαθιὰ δυσαρέσκεια γιὰ τὴν ἄτακτη ζωὴ τῆς Μαρίας, τὴν κακὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους καὶ τὴ δύναμη τῶν Λατίνων, ποὺ συνεχῶς μεγάλωνε. Τότε ὁ ἐξάδερφος τοῦ Μανουήλ, *Ἀνδρόνικος Α´ Κομνηνός*, ἐκθρόνισε τὸν Ἀλέξιο καὶ πῆρε ὁ ἴδιος τὴν ἐξουσία (1183 – 1185).

Ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε πολλὲς ἀρετές, ὅπως ἀνδρεία καὶ διπλωματικὴ ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ μεγάλα ἐλαττώματα, ὅπως ἦταν ἡ ἀσυνειδησία καὶ ἡ σκληρότητά του, ποὺ ἔφτανε ὡς τὴν ἀγριότητα. Ὅταν στέφτηκε αὐτοκράτορας, καταδίωξε ὅλους τοὺς ἀντιπάλους του, σκότωσε τὴ Μαρία καὶ τὸ γιό της Ἀλέξιο, τύφλωσε τὸν ἔνδοξο νικητὴ τῶν Οὔγγρων *Ἀνδρόνικο Κοντοστέφανο* καί, μὲ δική του ὑποκίνηση, οἱ φίλοι του ἔκαναν μεγάλη σφαγὴ τῶν Λατίνων στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅλα αὐτὰ μαρτυροῦν τὴν ἀπανθρωπιὰ καὶ τὴ βαρβαρότητα τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀνδρόνικου.

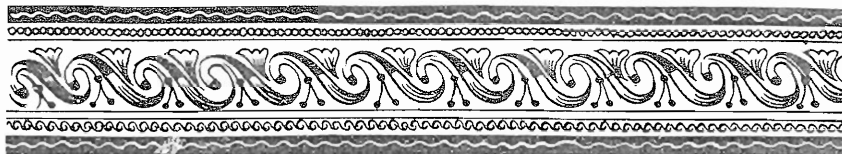
Τὰ ἐγκλήματα τοῦ αὐτοκράτορα προκάλεσαν ἀντίδραση, ἄρχισαν νὰ ὀργανώνονται στάσεις στὶς ἐπαρχίες καὶ μάλιστα ζητήθηκε καὶ ἡ βοήθεια τῶν ξένων, ὅπως τοῦ βασιλιᾶ τῶν Νορμανδῶν *Γουλιέλμου Β´* (1166 – 1189). Ὁ Γουλιέλμος νόμισε ὅτι εἶχε παρουσιαστεῖ ἡ κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὸ ὄνειρο τῶν προκατόχων του, νὰ καταλάβει δηλαδὴ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὀργάνωσε λοιπὸν στρατὸ καὶ στόλο καὶ ἀποβιβάστηκε στὸ Δυρράχιο, ποὺ τὸ κατέλαβε πολὺ γρήγορα, γιατὶ δὲν συνάντησε σοβαρὴ ἀντίσταση. Στὴ συνέχεια, προχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἤπειρο καὶ τὴ Μακεδονία, οἱ Νορμανδοὶ ἔφτασαν στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἦρθε καὶ ὁ στόλος τους ἀπὸ 200 πλοῖα, ἀφοῦ προηγουμένως κατέλαβε τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου (1185).

Ἡ Θεσσαλονίκη ἀντιστάθηκε ἡρωϊκά, ἀλλὰ κυριεύτηκε ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς, ποὺ λεηλάτησαν, ἔσφαξαν καὶ ἔκαναν κάθε λογῆς ἀγριότητες. Λεηλατήθηκαν τὰ σπίτια, οἱ ἐκκλησίες καὶ τὰ καταστήματα καὶ δὲν ἔμεινε ἀπολύτως τίποτε, οὔτε ροῦχο οὔτε τροφή. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ περίφημος λόγιος *Εὐστάθιος* περιέγραψε μὲ τὰ πιὸ ζωηρὰ χρώματα τὴ σφαγὴ καὶ τὴ λεηλασία, ποὺ κράτησε πολλὲς μέρες. Τὸν ἴδιο τὸν Εὐστάθιο τὸν ἔβρισαν καὶ τὸν ἔσυραν ἀπὸ τὰ γένια, ἀλλὰ ἀργότερα τὸν ἄφησαν ἐλεύθερο καὶ ἔμεινε ἐκεῖ ὡς τὸ θάνατό του, βοηθώντας τοὺς δυστυχισμένους κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης.

Οἱ Νορμανδοί, ἀφοῦ λήστεψαν τὴ Θεσσαλονίκη, στράφηκαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἕνα τμῆμα στρατοῦ βάδιζε ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ λαὸς τῆς Πόλης ἀγανακτισμένος ἦρθε στὰ ἀνάκτορα καὶ ὁ Ἀνδρόνικος πιάστηκε καὶ ρίχτηκε στὴ φυλακή. Ὕστερα τὸν ἐξευτέλισαν γυρνώντας τον στοὺς δρόμους, τὸν πῆγαν στὸν ἱππόδρομο καὶ ἐκεῖ τὸν κρέμασαν ἀπὸ τὰ πόδια, ὥσπου ἕνας στρατιώτης τὸν λυπήθηκε καὶ τὸν σκότωσε μὲ τὸ σπαθί του. Τότε ὁ λαὸς ἀνακήρυξε αὐτοκράτορα τὸν *Ἰσαάκιο Ἄγγελο*, ποὺ ἔγινε ἀρχηγὸς τῆς νέας δυναστείας τῶν *Ἀγγέλων*.

Οἱ ἱστορικοὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀνδρόνικου, καὶ ἰδιαίτερα ὅσοι ἔπαθαν συμφορὲς ἐξαιτίας του, τὸν κατηγοροῦν. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦταν προικισμένος μὲ προσόντα, ἀλλὰ δὲν εἶχε ψυχικὰ καὶ ἠθικὰ προτερήματα, γι' αὐτὸ ἡ διακυβέρνησή του ἦταν ἄθλια καὶ ἔφερε στὸ κράτος πολλὲς συμφορές. Πρέπει ὅμως ν' ἀναφέρουμε ὅτι ἐλάφρωσε τὰ φορολογικὰ βάρη τοῦ λαοῦ, κατάργησε τὶς δαπανηρὲς αὐλικὲς γιορτές, βελτίωσε τὴ δικαιοσύνη διορίζοντας εὐσυνείδητους ἀνθρώπους καὶ ὅτι ἐργαζόταν δραστήρια γιὰ νὰ καλυτερέψει τὸ διοικητικὸ σύστημα. Θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ὁ καλύτερος ἀπὸ τοὺς Κομνηνοὺς καὶ νὰ ἀναδιοργανώσει τὸ βυζαντινὸ κράτος, ἂν εἶχε εὐσυνειδησία καὶ ἠθικὲς ἀρχές.

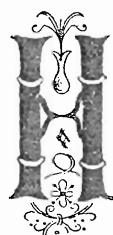

7ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ (1185 - 1204)

28. Ὁ Ἰσαάκιος Β΄ Ἄγγελος (1185 – 1195)

Η οἰκογένεια τῶν Ἀγγέλων, συγγενὴς μὲ τοὺς Κομνηνούς, καταγόταν ἀπὸ τὴ Φιλαδέλφεια. Ἀπὸ τὴ δυναστεία αὐτὴ βασίλευσαν στὸ Βυζάντιο τρεῖς αὐτοκράτορες γιὰ 20 χρόνια, ἀπὸ τὸ 1185 ὡς τὸ 1204

Ὁ Ἰσαάκιος Β΄ Ἄγγελος εἶχε παντρευτεῖ τὴ Μαργαρίτα, κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῆς Οὐγγαρίας, καὶ ἔτσι εἶχε γίνει πιὸ στενὴ ἡ ἑλληνοουγγρικὴ συμμαχία. Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας του εἶχε μιὰ λαμπρὴ ἐπιτυχία ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, μὲ τὸν ἱκανὸ στρατηγό του *Ἀλέξιο Βρανᾶ*.

Οἱ Νορμανδοί, μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχαν στραφεῖ πρὸς τὶς λεηλασίες καὶ εἶχαν ἀρχίσει νὰ κινοῦνται πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ στρατηγὸς Βρανᾶς τοὺς νίκησε κοντὰ στὸ χωριὸ *Δημητρίτσι*, στὴν περιφέρεια Σερρῶν τῆς Μακεδονίας, καὶ οἱ Νορμανδοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν ὁριστικὰ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Δυρράχιο χωρὶς νὰ πραγματοποιήσουν τὸ παλιό τους ὄνειρο, τὴν κατάληψη δηλ. τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ τοῦ Βρανᾶ ἔδωσε δόξα στὸν Ἰσαάκιο Ἄγγελο, γι' αὐτὸ καὶ οἱ σύγχρονοί του ἱστορικοὶ τὸν ὀνομάζουν *δεύτερο Θεό*, *ἐλευθερωτὴ* καὶ *τυραννοκτόνο*.

Στὰ χρόνια τοῦ Ἰσαακίου οἱ Βούλγαροι ἡγεμόνες ἀδερφοὶ *Πέτρος* καὶ *Ἀσὰν* ἐπαναστάτησαν, ἐξαιτίας τῆς βαριᾶς φορολογίας καὶ τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Βυζαντίου, καὶ κατέλαβαν τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα τῶν Βουλγάρων *Πρεσλάβα*. Τότε ὁ Ἰσαάκιος ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον

τους,ἀλλὰ ἐκεῖνοι ἀπόφυγαν νὰ δώσουν κανονικὴ μάχη καὶ ταλαιπωροῦσαν τὸ βυζαντινὸ στρατὸ μὲ κλεφτοπόλεμο.

Τελικὰ ὁ Ἰσαάκιος ἔκανε εἰρήνη μὲ τοὺς ἐπαναστάτες, ἀφοῦ πῆρε ὅμηρο τὸ μικρὸ ἀδερφό τους Ἰωάννη, ποὺ ἔγινε ἀργότερα βασιλιὰς τῶν Βουλγάρων καὶ εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα *Ἰωάννης* ἢ *Σκυλογιάννης* (1188). Στὴ συμφωνία ἀναγνωρίστηκε ἀνεξάρτητη Βουλγαρία, μὲ σύνορα ἀπὸ τὸν Αἶμο ὡς τὸ Δούναβη καὶ πρωτεύουσα τὸ Τύρνοβο. Μὲ τοὺς Βουλγάρους εἶχαν ἑνωθεῖ οἱ σλαβικὲς φυλὲς ποὺ ζοῦσαν πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη, ἔκαναν ἐπιδρομὴ στὴ Θεσσαλία καὶ κατάκτησαν ἕνα ὀρεινὸ τμῆμα της γύρω ἀπὸ τὸν Ὄλυμπο, ποὺ τὸ ὀνόμασαν *Μεγαλοβλαχία*.

Ὁ Ἰσαάκιος ἦταν ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς Βουλγαροβλάχους. Ὁ ἡγεμόνας τους Ἀσὰν στέφτηκε στὸ Τύρνοβο *τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ρωμαίων* καὶ φανάτιζε τοὺς Βουλγαροβλάχους μὲ τὸ θρύλο ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος εἶχε ἐγκαταλείψει τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Βουλγαρία!

Ἄλλος κίνδυνος, ποὺ παρουσιάστηκε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσαακίου ἀπὸ τὴ Δύση, ἦταν οἱ σταυροφόροι τῆς Γ΄ σταυροφορίας μὲ ἀρχηγὸ τὸ Γερμανὸ βασιλιὰ *Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα*. Ὁ Ἰσαάκιος, μὲ τὴ συμφωνία τῆς Ἀδριανουπόλεως (1190), ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους καὶ στράφηκε πρὸς ἕνα νέο σοβαρὸ κίνδυνο, τοὺς Σέρβους.

Οἱ Σέρβοι συνεργάστηκαν μὲ τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Οὔγγρους καὶ τοὺς σταυροφόρους, γιὰ νὰ μεγαλώσουν τὸ κράτος τους. Ὁ ἀρχηγός τους *Στέφανος Νεμάνια* κατόρθωσε νὰ αὐξήσει τὸ σερβικὸ κράτος καὶ νὰ συμπεριλάβει σ' αὐτὸ τὴν Ἐρζεγοβίνη, τὸ Μαυροβούνιο καὶ τὴν παραδουνάβια Σερβία.

Τὸ 1190 ὁ Ἰσαάκιος νίκησε κοντὰ στὸ Μοράβα τοὺς Σέρβους, ἀλλὰ ἔδειξε μετριοπάθεια, ἀναγνώρισε τὴν αὐτονομία τους καὶ ἔδωσε στὸ Στέφανο τὸν τίτλο τοῦ *σεβαστοκράτορα*.

Δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Ἰσαάκιος εἶχε στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες, ἀλλὰ στὸν οἰκονομικὸ τομέα καὶ γενικὰ στὰ ἐσωτερικὰ θέματα δὲν ἔδειξε τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔπρεπε. Κιβδήλεψε τὸ νόμισμα καὶ ἀφαίρεσε τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες, γιὰ νὰ ἔχει μεγάλη πολυτέλεια στὴν αὐλή του. Ἡ σπατάλη του ἐπιτάχυνε τὴν κατάπτωση καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Δὲν δίστασε ἀκόμη ὁ Ἰσαάκιος νὰ ἀνανεώσει τὰ οἰκονομικὰ προνόμια τῶν Ἰταλῶν, δηλ. τῶν Βενετῶν, Γενουατῶν καὶ Πιζατῶν, τὰ ὁποῖα προκάλεσαν τὴν οἰκονομικὴ καταστροφὴ τοῦ Βυζαντίου.

Πρέπει ὅμως νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι καὶ τὸ περιβάλλον του δὲν βοήθησε καθόλου τὸν Ἰσαάκιο στοὺς σοβαροὺς κινδύνους. Ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ ἐπαναστατοῦσαν καὶ ἔρχονταν συχνὰ σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους, γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν προσωπικὲς φιλοδοξίες τους.

Χειρότερη ἀπ' ὅλες ἦταν ἡ στάση τοῦ Ἀλεξίου, ἀδερφοῦ τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὸς ἐκθρόνισε καὶ τύφλωσε τὸν Ἰσαάκιο, τὸν ἔκλεισε στὴ φυλακὴ καὶ ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὡς *Ἀλέξιος Γ΄*.

29. Ὁ Ἀλέξιος Γ΄ Ἄγγελος (1195 – 1203)

Ὁ Ἀλέξιος Γ΄ κυβέρνησε τὸ κράτος πολὺ ἄσχημα καὶ προετοίμασε τὴν πτώση του. Ἦταν σπάταλος, ὅπως καὶ ὁ Ἰσαάκιος, καὶ προσπάθησε μὲ χρήματα νὰ ἱκανοποιήσει τοὺς συνωμότες φίλους του. Διέλυσε ἀπερίσκεπτα τὸ στρατό, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὶς βυζαντινὲς ἐπαρχίες.

Ὁ Ἀλέξιος Γ΄, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ περιορίσει τὶς λεηλασίες τῶν Βουλγάρων, ὑποκίνησε ἐσωτερικὲς ἐπαναστάσεις στὴ Βουλγαρία. Τελικὰ ὅμως στάθηκε ἀδύνατο νὰ προφυλάξει τὶς ἐπαρχίες του ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Βουλγάρων. Ὅταν ἀνάλαβε τὴν κυβέρνηση τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ὁ *Ἰωαννίτσης* (1197 – 1207), ὁ Σκυλογιάννης γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ὁ Καλογιάννης γιὰ τοὺς Βουλγάρους, ποὺ ἀποκαλοῦσε τὸν ἑαυτό του ρωμαιοκτόνο, ἡ κατάσταση γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἔγινε ἀκόμη χειρότερη. Ὁ Ἰωαννίτσης συνεννοήθηκε μὲ τὸν πάπα τῆς Ρώμης *Ἰννοκέντιο Γ΄* καὶ στέφτηκε ἀπὸ ἕνα καρδινάλιο τσάρος (1204). Συνεχίζοντας τὶς ἐπιδρομές του στὶς ἑλληνικὲς χῶρες ἔφτασε ὡς τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκεῖ ἀποκρούστηκε ἀπὸ Ἕλληνες καὶ Λατίνους καὶ ἀναγκάστηκε νὰ ἀποχωρήσει, ἀφοῦ πῆρε μαζί του 20.000 γυναικόπαιδα καὶ 3.000 ἅμαξες γεμάτες λάφυρα. Τέλος πέθανε πολιορκώντας τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ 1207.

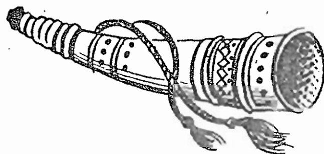
Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου τὸ Βυζάντιο ἔχασε τελείως τὴν ἐπιρροή του στὴ Σερβία.

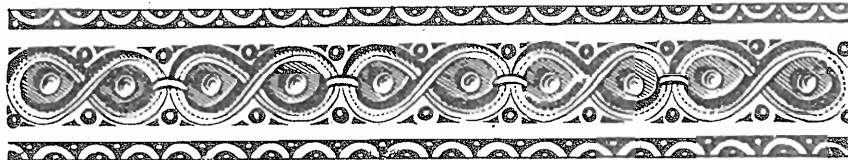
Ὁ Ἀλέξιος ἀνανέωσε τὸ 1198 τὰ οἰκονομικὰ προνόμια τῶν Βενετῶν, ποὺ δὲν πλήρωναν πιὰ κανένα φόρο καὶ ἐμπορεύονταν ἐλεύθερα στὶς βυζαντινὲς πόλεις. Ἡ τόσο πλεονεκτικὴ θέση τῶν Βενετῶν εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν τέλεια ἐξάντληση τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ Βυζαντίου.

Στὸ ἐσωτερικὸ ἔγιναν πολλὲς στάσεις στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξίου Γ΄. Φιλόδοξοι καὶ ἰσχυροὶ ἄρχοντες δὲν σεβάστηκαν τὸν Ἀλέξιο, ἐπειδὴ εἶχε τυφλώσει τὸν ἀδερφό του, ἀνακηρύσσονταν ἀνεξάρτητοι καὶ ἐπιτάχυναν τὸν διαμελισμὸ τοῦ κράτους. Στὴν Τραπεζούντα *ὁ Γαβρᾶς*, στὸν Πόντο καὶ τὴν Παφλαγονία *ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός*, στὸ Ναύπλιο, τὸ Ἄργος καὶ τὴν Κόρινθο *ὁ Λέων Σγουρὸς* κ.ἄ. ἀνακηρύχτηκαν ἀνεξάρτητοι ἄρχοντες.

Καὶ ὁ τυφλὸς Ἰσαάκιος δὲν ἔμεινε ἥσυχος, ἀλλὰ ἔστειλε στὴ Δύση τὸ γιό του, γιὰ νὰ ζητήσει βοήθεια ἐναντίον τοῦ Ἀλεξίου Γ΄. Οἱ σταυροφόροι τῆς Δ΄ σταυροφορίας μπῆκαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀνέβασαν πάλι στὸ θρόνο τὸν *Ἰσαάκιο Β΄* καὶ τὸ γιό του *Ἀλέξιο Δ΄ Ἄγγελο* (1203 – 1204). Ἐπειδὴ ὅμως δὲν πῆραν τὰ χρήματα ποὺ τοὺς εἶχαν ὑποσχεθεῖ καὶ ἐπειδὴ ὁ λαὸς ἐπαναστάτησε καὶ ἔκανε αὐτοκράτορα τὸν *Ἀλέξιο Ε΄ Μούρτζουφλο*, οἱ σταυροφόροι πολιόρκησαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν κυρίεψαν. Ἔτσι κυριεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὸ 1204.

Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Ἀγγέλων δὲν φάνηκαν ἄξιοι στὶς κρίσιμες περιστάσεις· γιατὶ οὔτε τὰ καθήκοντά τους συνειδητοποίησαν οὔτε εἶχαν ἀκριβὴ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἄνοδός τους στὸ θρόνο συντόμεψε τὴ ζωὴ τῆς χιλιόχρονης καὶ ἔνδοξης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ θανάσιμο χτύπημα στὸ Βυζάντιο τὸ ἔδωσαν τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Δύσης καὶ ὄχι οἱ ἀλλόθρησκοι ἐχθροί, ποὺ τόσες φορὲς πολιόρκησαν τὴν Κωνσταντινούπολη.

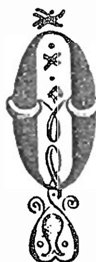

8ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (641 – 1204)

30. Ἡ νομοθεσία καὶ ἡ διοίκηση

πολιτισμὸς τῶν Βυζαντινῶν φτάνει στὴν πιὸ μεγάλη ἀκμή του ἀπὸ τὸ 850 ὡς τὸ 1050, δηλαδὴ στὰ χρόνια τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Οἱ πιὸ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μὲ δραστικὰ μέτρα βελτίωσαν τὴ διοίκηση, περιόρισαν τὴν ἔκταση τῶν θεμάτων καὶ τροποποίησαν τὴ νομοθεσία. Ἀλλὰ καὶ ἐνωρίτερα εἶχε δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς δύο πρώτους Ἰσαύρους ὁ ἀστικὸς κώδικας, ποὺ ὀνομάστηκε *Ἐκλογὴ* καὶ ἦταν προσαρμοσμένος στὶς λαϊκὲς συνήθειες καὶ στὸ νέο πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἀκόμη ἐκδόθηκε ὁ *στρατιωτικὸς κώδικας*, ὁ *ναυτικὸς* καὶ ὁ *γεωργικός*. Μ' αὐτοὺς ρυθμίζονταν τὰ στρατιωτικὰ θέματα, προστατευόταν ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία καὶ ἐξασφαλίζονταν οἱ συνθῆκες γιὰ τὴν καλύτερη διαβίωση τῶν γεωργῶν.

Οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες ἔδειξαν ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βελτίωση τῆς γεωργίας, γιατὶ αὐτὴ ἦταν ἡ βάση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ κράτους. Μὲ προστατευτικὰ μέτρα, ποὺ ἐνίσχυσαν τοὺς μικροὺς κτηματίες καὶ στρέφονταν ἐναντίον τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, τονώθηκε ὁ γεωργικὸς κόσμος. Οἱ ἀπέραντες ἐκτάσεις μοιράστηκαν στοὺς ἀγρότες κι αὐτοί, ὅταν ἀπόκτησαν ἰδιοκτησία, ἔγιναν πιστοὶ ὑπήκοοι τῆς αὐτοκρατορίας καὶ καλοὶ στρατιῶτες καὶ γεωργοί.

'Επίσης οἱ εἰκονομάχοι βασιλιάδες φρόντισαν καὶ γιὰ τὶς ἐργαζόμενες τάξεις τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν ἐμπόρων, ποὺ ἦταν ὀργανωμένοι σὲ *συντεχνίες*. Καθορίστηκαν ἀκριβῶς τὰ μεροκάματα καὶ οἱ τιμὲς τῶν προϊόντων καὶ σταμάτησε τὸ παράνομο κέρδος. Ὑπῆρχε ἀκόμη τέλειο σύστημα μονοπωλίων* στὸ βυζαντινὸ κράτος ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πιὸ σπουδαῖο ἦταν τοῦ μεταξιοῦ, γιατὶ ἄφηνε τεράστια κέρδη στὸ δημόσιο ταμεῖο.

Μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ ὀργάνωση τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου τὰ δημόσια οἰκονομικὰ βρίσκονταν σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. 'Απὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως ποὺ οἱ διάφοροι δυτικοὶ λαοί, οἱ «Φράγκοι», ἄρχισαν νὰ διασχίζουν τὶς ἐπαρχίες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὡς σταυροφόροι καὶ νὰ δημιουργοῦν ἐγκαταστάσεις στὰ ἐμπορικὰ λιμάνια του, τὰ δημόσια ἔσοδα λιγοστεύουν. Βενετοί, Πιζάτες καὶ Γενουάτες παίρνουν στὰ χέρια τους τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐμπορίου, ἐξασφαλίζονται μὲ προνόμια καὶ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴ βαριὰ φορολογία. Γι' αὐτὸ παρατηρεῖται σημαντικὴ ἐλάττωση τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Στὸ Βυζάντιο ὁ αὐτοκράτορας ἦταν ἀπόλυτος μονάρχης καὶ φοροῦσε στέμμα καὶ στολή, ὅπως οἱ βασιλιάδες τῆς Περσίας. Εἶχε ἀπεριόριστη ἐξουσία, χωρὶς κανένα ἔλεγχο. Ἦταν ἀνώτατος ἄρχοντας σ' ὅλες τὶς κρατικὲς ἐκδηλώσεις, ἐπέβλεπε τὴ διοίκηση, ἦταν ἀνώτατος δικαστής, νομοθέτης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Τὸν βασιλιὰ πλαισίωναν οἱ ὑπουργοί, ποὺ ὀνομάζονταν *λογοθέτες*. *Δρουγγάριος τοῦ πλοΐμου* λεγόταν ὁ ναύαρχος, μέγας *δομέστικος* ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ *κοιέστωρ* ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης. Τὴ διοίκηση τῆς πρωτεύουσας τὴν εἶχε ὁ *ἔπαρχος*, ποὺ ἦταν ἀντίστοιχος μὲ τὸ σημερινὸ δήμαρχο καὶ ταυτόχρονα μὲ τὸν φρούραρχο ἢ τὸν ἀστυνομικὸ διευθυντή.

'Επίσης τὸν βασιλιὰ πλαισίωναν δύο συμβούλια, ἡ *σύγκλητος* καὶ τὸ *σιλέντιο* (λατ. **silentium** = σιωπή), ποὺ ὀνομαζόταν ἔτσι γιατὶ ἐκεῖ συζητοῦσαν, μυστικὰ καὶ ἀθόρυβα, τὶς σπουδαιότερες ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Ὅλα ἦταν ἐξαρτημένα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ποὺ κατόρθωνε, μὲ τοὺς διπλωματικοὺς ὑπαλλήλους του, νὰ διατηρεῖ φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς γειτονικοὺς λαούς. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ δίνονταν ἄφθονα χρήματα, παρέχονταν ἐμπορικὲς διευκολύνσεις καὶ ἀπονέμονταν ἀξιώματα καὶ τίτλοι σὲ ξένους πρίγκιπες. Ὅταν ἔφταναν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀποσταλμένοι ξένων κρατῶν, γίνονταν λαμπρὲς γιορτὲς γιὰ νὰ ἐπιδειχτεῖ πλοῦτος καὶ δύναμη.

III. Χάρτης τῶν θεμάτων στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰώνα.

Παράλληλα συνεχίζεται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ τὴν παιδεία. Ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τῆς μεταρρυθμίσεως γίνονται πολλὲς προσπάθειες γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ ἀδερφὸς τῆς αὐτοκράτειρας Θεοδώρας, ὁ καίσαρ Βάρδας, ἀναδιοργάνωσε γύρω στὰ 860 τὸ Πανδιδακτήριο, ποὺ εἶχε ἱδρύσει τὸ 425 ὁ Θεοδόσιος Β΄. Τώρα διδάσκονταν ἡ γραμματική, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ ρητορική, τὰ μαθηματικὰ καὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες. Συνδυάστηκαν ἀκόμη κατάλληλα ἡ μελέτη τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ ἡ ἔρευνα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητας.

Ὕστερα ἀπὸ ἕναν αἰώνα, γύρω στὰ 950 μ.Χ., στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ τοῦ Πορφυρογέννητου, οἱ ἀνώτερες σχολὲς τῆς πρωτεύουσας παρουσίασαν μεγάλη ἀνάπτυξη. Οἱ φοιτητές σπούδαζαν χωρὶς νὰ πληρώνουν καὶ μποροῦσαν, ὅταν τελείωναν τὶς σπουδές τους, νὰ φτάσουν στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Οἱ καθηγητὲς ἐκλέγονταν ὕστερα ἀπὸ αὐστηρὴ δοκιμασία, γιατὶ τὸ ἀξίωμά τους ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ μεγάλα καὶ τὰ πιὸ σεβαστὰ στὸ Βυζάντιο.

Γύρω στὰ 1050, στὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Θ΄ τοῦ Μονομάχου, τὸ Πανεπιστήμιο γνωρίζει νέα ἀκμή. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς σοφοὺς τοῦ Βυζαντίου, ὁ *Μιχαὴλ Ψελλός*, γίνεται ὁ ἀναδιοργανωτής του.

Ὁ λόγιος αὐτὸς χρημάτισε ὑπουργὸς τοῦ Μονομάχου καὶ πολλῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων. Τὴν δόξα του ὅμως τὴ χρωστοῦσε κυρίως στὴ γόνιμη διδακτικὴ ἐργασία του στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπου πῆρε τὸν τίτλο *ὕπατος τῶν φιλοσόφων* καὶ δίδασκε τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ψελλοῦ ἔγινε γνωστὴ σ' ὅλο τὸν κόσμο ἀκόμη καὶ Ἄραβες ἔρχονταν νὰ γίνουν μαθητές του.

Τὴν ἐκπαιδευτικὴ κίνηση συμπληρώνουν οἱ ἰδιαίτερες συγκεντρώσεις, ποὺ ὀργανώνονταν κυρίως στὴν πρωτεύουσα. Ὁ Φώτιος καλοῦσε στὸ σπίτι του τοὺς φίλους του καὶ ἐκεῖ ἔκανε ἀναλύσεις ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν. Πολλὲς φορὲς γίνονταν διαλέξεις σὲ δημόσιους χώρους, ὅπως σὲ στοὲς καὶ στὸ παλάτι, ὅπου συζητοῦσαν γιὰ θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ζητήματα.

Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν παιδεία ἔχουν τὰ βιβλία ποὺ στὰ χρόνια αὐτὰ προσπάθησαν νὰ τὰ διαδώσουν ὅσο μποροῦσαν περισσότερο. Οἱ Βυζαντινοὶ ἔγραφαν πάνω σὲ πάπυρο, ποὺ ἦταν κατασκευασμένος ἀπὸ

τὶς ἶνες τοῦ ὁμώνυμου φυτοῦ τοῦ Νείλου. Περισσότερη διάδοση ὅμως εἶχε ἡ περγαμηνή, δηλαδὴ δέρμα ζώου κατεργασμένο μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ ἐπιφάνειά του νὰ γίνεται ὁμαλή, κατάλληλη γιὰ γραφή. Πάντως τὰ βιβλία, εἴτε κατασκευάζονταν ἀπὸ πάπυρο εἴτε ἀπὸ περγαμηνή, κόστιζαν πολὺ ἀκριβά, γιατὶ γράφονταν μὲ τὸ χέρι, ἦταν δηλαδὴ *χειρόγραφα*, καὶ γιὰ νὰ γίνουν βιβλιοθῆκες χρειάζονταν μεγάλα χρηματικὰ ποσά. Γιὰ νὰ μορφωθεῖ ὁ κόσμος ἐργάστηκαν πολὺ οἱ μοναχοί, ποὺ διάδωσαν τὸ βιβλίο. Τὰ μοναστήρια δὲν ἦταν μόνο τὰ κυριότερα σχολεῖα τῶν Βυζαντινῶν ἀλλὰ καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ὅπου γινόταν συστηματικὴ ἐργασία ἀντιγραφῆς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων. Σὲ μιὰ μεγάλη αἴθουσα ὑπαγόρευε ἕνας καὶ ἔγραφαν πολλοί. Τὰ ἀντίγραφα τὰ διόρθωναν ἔπειτα λόγιοι. Τὴν ἐργασία αὐτὴ τὴν ἔκανε καὶ ὁ λόγιος αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ζ´ ὁ Πορφυρογέννητος.

Ὅλοι ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὸ βιβλίο καὶ τὴ διάδοσή του, οἱ λόγιοι, οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἴδιοι οἱ αὐτοκράτορες. Γιὰ τὴ συγκέντρωση χειρογράφων καὶ τὴ δημιουργία βιβλιοθηκῶν ἔστελναν σ' ὅλα τὰ μέρη εἰδικοὺς συλλέκτες. Σπουδαιότερες βιβλιοθῆκες ἦταν τοῦ Παλατιοῦ καὶ τοῦ Πανεπιστημίου.

32. Τὰ γράμματα

Χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὅτι γιὰ δύο περίπου αἰῶνες, ἀπὸ τὸ 650 ὡς τὸ 850, δὲν ὑπάρχει σπουδαία πνευματικὴ ἀνάπτυξη. Ὅλη τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα ἀπορροφᾶ ἡ εἰκονομαχία, τὸ πάθος τῆς διαμάχης καὶ ἡ φροντίδα γιὰ τὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἀναδιοργάνωση. Μόλις στὰ χρόνια τοῦ Θεόφιλου ἀρχίζουν νὰ ξεχωρίζουν λόγιοι, φιλόσοφοι καὶ μαθηματικοί, γιατὶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας ἀγαποῦσε τὸ ὡραῖο καὶ προστάτευε μὲ πραγματικὸ ἐνδιαφέρον τὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες.

Γενικὰ ὅμως, στὴ μακροχρόνια αὐτὴ περίοδο, τὰ γράμματα παρουσίασαν ἀκμὴ καὶ γράφτηκαν ἀξιόλογα θεολογικὰ συγγράμματα καθὼς καὶ φιλολογικά, ἱστορικά, ποιητικὰ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὰ ἔργα.

Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς περιόδου αὐτῆς ἔζησε ὁ *Ἰωάννης Δαμασκηνὸς* (πέθανε ἴσως τὸ 753). Ὁ Δαμασκηνὸς γεννήθηκε καὶ ἔδρασε στὴ Συρία στὶς ἀρχὲς τῆς εἰκονομαχίας, καὶ ἡ Ἐκκλησία τὸν τίμησε ὡς ἅγιο. Ἦταν μεγάλος θεολόγος καὶ φιλόσοφος καὶ μὲ τὶς πραγματεῖες του συνέβαλε

πολὺ στὴ διάδοση τῆς μελέτης τοῦ Ἀριστοτέλη στὴ Δύση.

Τὴν πιὸ μεγάλη φήμη του ὅμως τὴ χρωστᾶ στὴ μελέτη τῶν θεολογικῶν ζητημάτων. Τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ἡ *Πηγὴ γνώσεως*, δηλαδὴ ἕνα ἐγχειρίδιο* δογματικῆς. Σ' αὐτὸ ἀσχολεῖται μὲ τὴν καταπολέμηση ἑκατὸ περίπου αἱρέσεων καὶ μὲ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας. Στοὺς τρεῖς *ἀπολογητικοὺς λόγους* του ἀπευθύνεται στοὺς ἀντιπάλους τῶν εἰκόνων, τῶν ὁποίων ἦταν ὁ κυριότερος ὑποστηρικτής. Θεωρεῖται ἀκόμη συγγραφέας ἢ διασκευαστὴς τῆς *Ὀκτωήχου*. Ἔγραψε ἐπίσης καὶ πολὺ ὡραίους ὕμνους, ὅπως *κανόνες* γιὰ γιορτὲς δεσποτικὲς καὶ ἁγίων (π.χ. τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα «Ἀναστάσεως ἡμέρα...»), *νεκρώσιμα ἰδιόμελα* («Ποία τοῦ βίου τροφή...» κλπ.) καὶ ἄλλα. Ἐπειδὴ εἶχε μεγάλη ρητορικὴ ἱκανότητα ὀνομάστηκε *χρυσορρόας*.

Τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπάρχουν πολλοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, εἴτε ἱστοριογράφοι εἴτε χρονογράφοι.

Στὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας χρονογράφοι εἶναι ὁ *Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς* καὶ ἀργότερα εἶναι ὁ *Γεώργιος ὁ Ἁμαρτωλὸς* καὶ ὁ *Ἰωάννης Κεδρηνός*. Στὰ χρόνια τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ξεχωρίζει ὁ *Λέων ὁ Διάκονος*, ποὺ ἐξιστόρησε τὰ κατορθώματα τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ.

Ἱστοριογράφος τῆς περιόδου τῶν Κομνηνῶν εἶναι ἡ *Ἄννα ἡ Κομνηνὴ* (γεννήθηκε τὸ 1083), κόρη τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ Ἄννα ἔγραψε τὴν ἱστορία τοῦ πατέρα της καὶ τὴν ὀνόμασε *Ἀλεξιάδα*. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἀξιόλογο, προπάντων ἐπειδὴ χαρακτηρίζει πολὺ εὔστοχα τοὺς σταυροφόρους τῆς πρώτης σταυροφορίας. Τὴ συνέχεια τῆς «Ἀλεξιάδας» τὴ βρίσκουμε σὲ δύο ἄλλους ἱστορικούς, τὴν *Ἰωάννη Κίναμο* καὶ τὸ *Νικήτα Χωνιάτη*. Ὁ Χωνιάτης ἔγραψε τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξίου Α΄ ὡς τὸ 1204, ὅταν οἱ Λατίνοι κυρίεψαν τὴν Κωνσταντινούπολη. Χρονογράφοι στὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ὁ *Ἰωάννης Ζωναρᾶς* καὶ ὁ *Κωνσταντῖνος Μανασσῆς*.

Στὴν περίοδο τῶν Κομνηνῶν καλλιεργήθηκε καὶ ἡ ποίηση. Οἱ Βυζαντινοὶ παίρνουν ὑποθέσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία φιλολογία καὶ τὶς πραγματεύονται σὲ στίχους. Ὁ πιὸ σοφὸς ἀπὸ τοὺς λογίους αὐτοὺς εἶναι ὁ *Ἰωάννης Τζέτζης*, ποὺ ἔγραψε ποιήματα ἱστορικά, φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικά. Ἄλλοι ἀξιόλογοι εἶναι *Ἰωάννης Κυριώτης*, *Χριστόφορος Μυτιληναῖος* καὶ *Ἰωάννης Μαυρόπους*.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς λογίους αὐτοὺς ἦταν φτωχοὶ καὶ μερικοὶ παραπονιόνταν γιατὶ ἡ ἀμοιβὴ τῶν πνευματικῶν κόπων τους ἦταν ἐλά-

χιστη. Ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος εἶναι ὁ *Θεόδωρος Πρόδρομος* (12ος αἰώνας), ποὺ ὀνόμαζε τὸν ἑαυτό του «Πτωχοπρόδρομο», ὁ ὁποῖος μᾶς δίνει στὸ ἔργο του πολύτιμες λαογραφικὲς εἰδήσεις. Ἔγραψε μυθιστορήματα σὲ στίχους καὶ διάφορα ἄλλα ποιήματα, ποὺ ἔχουν εὐχάριστο σατιρικὸ ὕφος. Σ' αὐτὰ μιμήθηκε μὲ ἐπιτυχία τοὺς σατιρικοὺς διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ.

Τὸ σημαντικότερο ὅμως γεγονὸς ἀπὸ λογοτεχνικὴ ἄποψη εἶναι ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀναπτύχθηκε ἡ *δημοτικὴ ποίηση*. Τὰ ἴχνη της τὰ βρίσκουμε καὶ σὲ προηγούμενους αἰῶνες. Σ' αὐτὴν ἀνήκουν τὰ λαϊκὰ τραγουδάκια ποὺ τραγουδοῦσαν στοὺς δρόμους, τὰ συνθήματα γιὰ τὶς ἐπιδοκιμασίες ἢ ἀποδοκιμασίες, οἱ παροιμιακὲς φράσεις καὶ τὰ πειράγματα τοῦ Ἱπποδρόμου. Δημιούργημα ἐπίσης παλιότερων χρόνων εἶναι καὶ ὁ στίχος τῶν τραγουδιῶν, ὁ *πολιτικὸς στίχος*, ὁ γνωστὸς *δεκαπεντασύλλαβος*.

Ἀλλὰ ἡ δημοτικὴ ποίηση ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται κυρίως ἀπὸ τὸν 8ον αἰώνα στὴ Μ. Ἀσία. Τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν μεγάλων πολέμων ἄφηναν ζωηρὲς ἐντυπώσεις στὴ φαντασία τοῦ λαοῦ. Ἰδιαίτερα οἱ ἀδιάκοποι ἀγῶνες τοῦ κράτους στὰ ἀνατολικὰ σύνορά του, ἀπὸ τὴ Συρία ὡς τὴν Κασπία, ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴ ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ δημοτικὴ ποίηση. Ἀπὸ τοὺς σκληροὺς λοιπὸν ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Ἀράβων (8ος – 11ος αἰ.) γεννήθηκαν τὰ *ἀκριτικὰ τραγούδια*, ποὺ εἶναι ἀντίστοιχα μὲ τὰ *κλέφτικα τραγούδια* τῆς τουρκοκρατίας. Τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια ἀναφέρονται κυρίως σὲ ἕναν ἥρωα, τὸν Βασίλειο Διγενὴ Ἀκρίτα, ποὺ ἦταν τὸ σύμβολο ὅλων, ὅσοι πολεμοῦσαν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια σώζονται ὡς σήμερα στὸ λαὸ καὶ τραγουδιοῦνται ἀπὸ τὸν Πόντο ὡς τὴν Κύπρο. Ἡ ἀκριτικὴ ποίηση εἶναι ἡ πρώτη δημοτικὴ νεοελληνικὴ ποίηση.

Τὸν 12ον αἰώνα γράφτηκε τὸ ἔπος τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτα*, ποὺ διατηρήθηκε σὲ διασκευασμένα χειρόγραφα. Στὸ πρόσωπο τοῦ Διγενῆ περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν ἀκριτῶν ἐναντίον τῶν ἀπελατῶν*. Ὁ Διγενὴς ἀγωνίζεται μέρα καὶ νύχτα κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς θρησκείας στὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη, γιὰ νὰ ὑποτάξει τοὺς ἀπίστους καὶ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴ Ρωμανία, ὅπως λεγόταν τὸ βυζαντινὸ κράτος, καὶ τὴν ὀρθοδοξία.Εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ συμβολίζει τοὺς ἀδιάκοπους ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν πατρίδα.

33. Οἱ ἐγκυκλοπαίδειες

Ἕνα νέο εἶδος ποὺ παρουσιάζεται στὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ἡ *ἐγκυκλοπαίδεια*. Ἦταν τόση ἡ ἀνάπτυξή της, ὥστε ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ 850 ὡς τὸ 1050 μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ «ἐποχὴ τῶν ἐγκυκλοπαιδειῶν». Οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἀρχίζουν νὰ ταχτοποιοῦν τὶς διάφορες γνώσεις, ποὺ περιέχονταν στὰ παλιότερα συγγράμματα. Ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ ἐγκυκλοπαίδειες, ποὺ ἔχουν ἀξία γιατὶ διασώζουν πολλὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔργα ποὺ χάθηκαν.

Ἄλλοι λόγιοι πάλι ἔκαναν σχόλια καὶ ἑρμήνευαν τὶς λέξεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ὁ πιὸ ἀξιόλογος σχολιαστὴς τοῦ Ὁμήρου τοῦ Πινδάρου κ.ἄ. εἶναι ὁ περίφημος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης *Εὐστάθιος*. Ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς πνευματικὲς φυσιογνωμίες τοῦ Βυζαντίου εἶναι καὶ ὁ μεγάλος *Φώτιος* (820 – 891). Τὸ βασικὸ ἔργο του, ἡ *Μυριόβιβλος*, περιέχει ἀναλύσεις καὶ κριτικὴ 280 συγγραμμάτων. Ἔγραψε ἀκόμη θεολογικὰ συγγράμματα καὶ λεξικὸ καὶ ἀνάδειξε ἀξιόλογους μαθητές, ὅπως τὸν πατριάρχη *Νικόλαο Μυστικὸ* καὶ τὸν μητροπολίτη Καισάρειας *Ἀρέθα*.

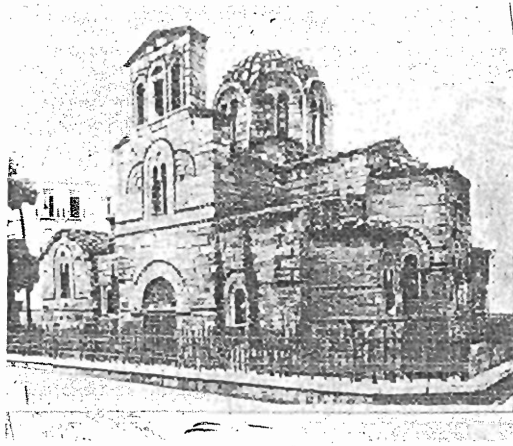
Ἄλλη ἀξιόλογη πνευματικὴ μορφὴ στὴ περίοδο αὐτὴ εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς (1018 – 1079). Τὰ ἔργα του εἶναι πάρα πολλὰ καὶ μὲ ποικιλία περιεχομένου: φιλοσοφικά, μαθηματικά, γεωγραφικά, ἰατρικά, θεολογικὰ καὶ λαογραφικά. Ὁ Ψελλὸς ἀντιπροσωπεύει ὅλες τὶς ἐπιστῆμες καὶ χρημάτισε καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτὸς ἐπίσης ἐξιστόρησε τὰ γεγονότα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Τσιμισκῆ (976) ὡς τὸ 1077.

Σημαντικὴ θέση στὴν πνευματικὴ δημιουργία τοῦ Βυζαντίου ἔχουν οἱ *Βίοι Ἁγίων ἢ Συναξάρια*, ποὺ διηγοῦνταν τὴ ζωὴ ἁγίων καὶ μαρτύρων. Ὁ πιὸ σπουδαῖος συναξαριστὴς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ *Συμεὼν ὁ Μεταφραστής*, ποὺ ἔζησε γύρω στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰώνα.

34. Ἡ τέχνη

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρουσίασε καινούρια ἀνάπτυξη στὴν περίοδο αὐτή. Οἱ βασιλιάδες ἔχτισαν νέα ἀνάκτορα ἢ διασκεύασαν τὰ παλιά, γιὰ νὰ τὰ προσαρμόσουν στὶς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς αὐλικῆς ἐθιμοτυπίας. Ὁ Θεόφιλος ἔδωσε λαμπρότητα στὸ παλάτι χτίζοντας μεγαλόπρεπες ἐκκλησίες καὶ στόλισε τὴν πρωτεύουσα μὲ πολυάριθμα ἄλλα κτίρια.

'Επίσης ἐξακολούθησαν νὰ χτίζονται ναοὶ σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τῆς 'Αγίας Σοφίας. 'Απὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καθιερώθηκε νέος ρυθμὸς γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τῶν ναῶν, *ὁ σταυροειδὴς* μὲ *τροῦλλο*. 'Ο ρυθμὸς αὐτὸς ἐπικράτησε σ' ὁλόκληρη τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ὡς τὴν πτώση της (1453).

48. 'Ο ναὸς τῶν 'Αγίων Θεοδώρων στὴν 'Αθήνα. *(11ος αἰώνας).*

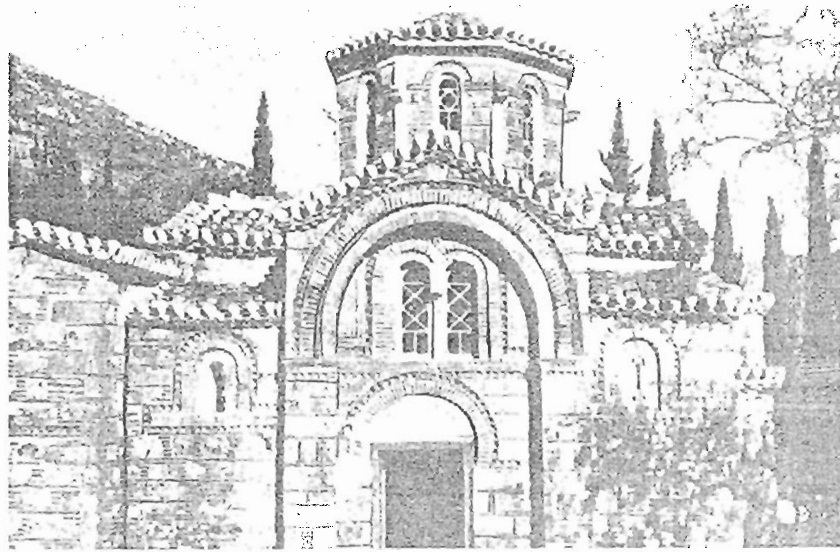
'Αντιπροσωπευτικὸ οἰκοδόμημα τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ ἦταν ἡ «Νέα 'Εκκλησία τοῦ Παλατίου», ἀφιερωμένη στὴ Θεοτόκο, ποὺ χτίστηκε ἀπὸ τὸ Βασίλειο Α΄ τὸ Μακεδόνα ὡς ναὸς τοῦ παλατιοῦ. 'Η «Νέα 'Εκκλησία» εἶχε πέντε τρούλλους, ἕνα κεντρικὸ καὶ τέσσερεις διαγώνιους, σὲ σχῆμα σταυροῦ. Δυστυχῶς δὲ σώθηκε ὡς τὶς μέρες μας, ὅπως δὲ σώθηκαν καὶ ἄλλοι περίφημοι ναοὶ τῆς πρωτεύουσας, ποὺ οἰκοδομήθηκαν στὰ χρόνια τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων.

Τὸν 11ο αἰώνα, στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν, οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀποκτοῦν πλουσιότερο ἀρχιτεκτονικὸ στολισμό. Στὸ ἐσωτερικὸ ὑπάρχει μεγαλύτερη ἐλαφρότητα ὄγκων καὶ παρατηρεῖται ἡ τάση νὰ ὑψώνονται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη πρὸς τὰ πάνω.

Μεγαλύτερη λιτότητα διακρίνει τοὺς ναοὺς τῆς κυρίως 'Ελλάδας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ σταυροειδεῖς εἶναι πραγματικὰ ἔργα τέχνης. Τέτοιου τύπου ναοὶ εἶναι οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα καὶ τὸ καθολικό* τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Καισαριανῆς.

Τὸ 12ο αἰώνα οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ στὴν κυρίως 'Ελλάδα φτάνουν στὸ κορύφωμα τῆς τεχνικῆς τελειότητας καὶ τῶν ὡραίων ἀναλογιῶν. 'Ανάμεσα στοὺς πιὸ ἀξιόλογους τῆς ἐποχῆς εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Σωτήρα στὴν Ἄμφισσα.

Παράλληλα μὲ τοὺς σταυροειδεῖς ὑπάρχουν ἀρκετοὶ σπουδαῖοι ναοί, ποὺ ἀνήκουν στὸ λεγόμενο *ὀκταγωνικὸ τύπο*. Στοὺς ναοὺς αὐτούς, ποὺ εἶναι τετράγωνοι στὸ σχῆμα, ὁ τροῦλλος ἔχει μεγάλες διαστάσεις καὶ

49. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτήρα στὴν Ἄμφισσα.

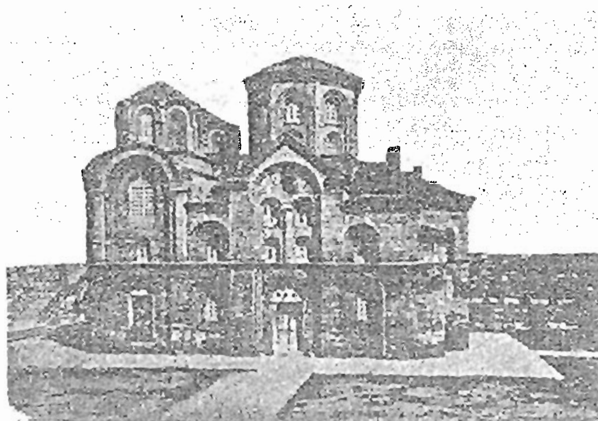
καλύπτει ὁλόκληρο τὸν κυρίως ναό. Ἀξιόλογα δείγματα εἶναι ὁ πολὺ καλὰ διατηρημένος ναὸς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ στὴ Λειβαδιὰ καὶ ὁ ναὸς τοῦ μοναστηριοῦ στὸ Δαφνί, κοντὰ στὴν Ἀθήνα, ποὺ χτίστηκε γύρω στὰ τέλη τοῦ 11ου αἰώνα καὶ εἶναι γνωστὸς γιὰ τὰ περίφημα μωσαϊκά του.

Στὴ Μακεδονία, καὶ κυρίως στὴ Θεσσαλονίκη, ἀναπτύχθηκε σχολὴ μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, στὴν ὁποία διασταυρώνονται οἱ παραδόσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδας. Ἀξιόλογα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι στὴ Θεσσαλονίκη ὁ ναὸς τῆς *Παναγίας τῶν Χαλκέων*, στὴν Ἐγνατία ὁδό, καὶ τοῦ *Ἁγίου Παντελεήμονα*. Τοῦ 10ου καὶ τοῦ 11ου αἰώνα εἶναι καὶ οἱ ναοὶ τῆς Λαύρας, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου καὶ τοῦ Ξηροποτάμου στὸ Ἅγιο Ὄρος. Κι ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρουσιάζει ἐξέλιξη, *ἡ ζωγραφικὴ* σταμάτησε προσωρινά, ἐξαιτίας τῶν αὐστηρῶν διαταγῶν γιὰ τὴν καταστροφὴ ἢ τὴν κάλυψη τῶν εἰκόνων, ποὺ εἶχαν ἐκδώσει οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες.

Ἀλλὰ στὰ χρόνια τῶν Μακεδόνων, καὶ ἰδιαίτερα τὸν 10ο αἰώνα, ἔχουμε νέα ἀκμὴ τῆς ζωγραφικῆς. Τότε βλέπουμε τὴν προσπάθεια νὰ

50. Ὁ Παντοκράτορας στὸν τροῦλλο τοῦ ναοῦ στὸ Δαφνί.

51. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων στὴ Θεσσαλονίκη.
(11ος αἰώνας).

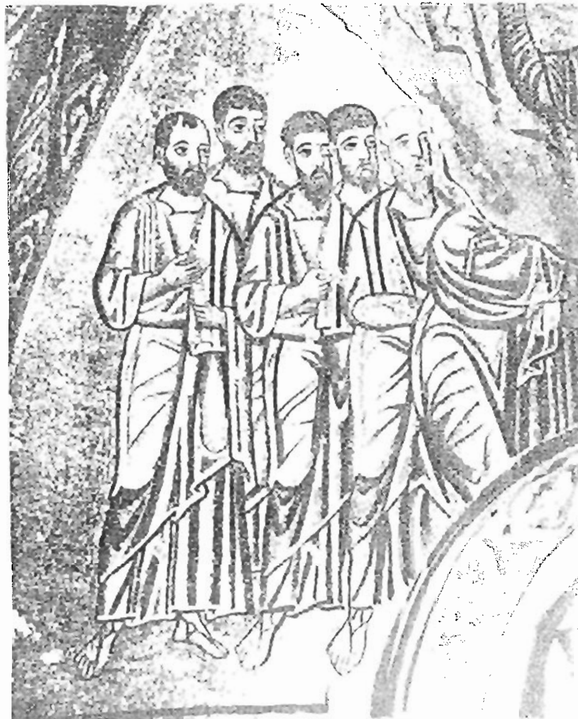
52. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου καὶ δύο ἅγιοι. *(Μωσαϊκὰ ἀπὸ τὸ ναὸ στὸ Δαφνί).*

συνδυαστεῖ ἡ ἑλληνικὴ πλαστικότητα, ἡ φυσικότητα στὴ στάση καὶ τὶς χειρονομίες μὲ τὴ θρησκευτικὴ αὐστηρότητα καὶ τὸ λιτὸ σχέδιο. Δείγματα τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς εἶναι τὰ μωσαϊκὰ τοῦ ναοῦ στὸ Δαφνί, ἀπὸ τὰ ὡραιότερα στὴν Ἑλλάδα, καὶ μερικὰ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ στὴ Λειβαδιά. Ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα καὶ ὕστερα συνηθίζεται ὄχι πιὰ ἡ *ἱστορικὴ* εἰκονογραφία (4ος-9ος αἰ. παραστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας κ.λ.π. σὲ χρονολογικὴ σειρά), ἀλλὰ ἡ *δογματικὴ* καὶ *Θεολογική*, μὲ κέντρα τὸ Χριστὸ στὸν τροῦλλο τοῦ ναοῦ ὡς Παντοκράτορα καὶ τὴν Παναγία στὴν κόγχη τοῦ ἁγίου Βήματος ὡς Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν. Τὰ δύο αὐτὰ ἱερὰ πρόσωπα πλαισιώνονται ἀπὸ χοροὺς Ἀγγέλων, Προφητῶν, Εὐαγγελιστῶν, Ἀποστόλων, Μαρτύρων, Ἀσκητῶν, Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ παράλληλα εἰκονίζονται σὲ ἁρμονικοὺς συνδυασμοὺς οἱ μεγάλες δεσποτικὲς καὶ θεομητορικὲς* γιορτές.

Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ ζωγραφικὴ ἔχουν τὰ εἰκονογραφημένα ἢ *ἱστορημένα χειρόγραφα*. Ἀπὸ τὶς δώδεκα χιλιάδες χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους τὸ ἕνα τρίτο εἶναι ἱστορημένα. Πάνω στὰ γυαλιστερὰ φύλλα τῆς περγαμηνῆς εἶναι ζωγραφισμένες διακοσμήσεις καὶ καλλιτεχνικὲς εἰκόνες μὲ ζωηρὰ χρώματα, ἀκόμη καὶ χρυσά. Ἡ τέχνη τους εἶναι

πολὺ λεπτὴ καὶ ἀξιοθαύμαστη, ὑπάρχει ποικιλία χριστιανικῶν ἐμπνεύσεων καὶ χρησιμοποιήθηκαν ὡς πρότυπα ἀπὸ τοὺς ἁγιογράφους τῶν ἐκκλησιῶν. Στὴν ἐκτέλεση ὑπάρχει ἐλευθερία καὶ πολλὲς φορὲς πρωτοτυπία καὶ παριστάνονται λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ ζωή, ἀπὸ τὴν ἐθιμοτυπία τῆς αὐλῆς κλπ. Ἡ τέχνη αὐτὴ ὀνομάζεται *μικρογραφία* ἢ *μινιατούρα*.

Στὴ μικρογραφία παρατηροῦνται δύο τάσεις. Στὴ μία ὁ εἰκονογράφος (τοῦ ψαλτηρίου π.χ.) προσέχει περισσότερο νὰ παραστήσει εἰκονογραφικὰ τὸ κείμενο καὶ λιγότερο νὰ κάνει ὄμορφη τὴν εἰκόνα. Οἱ μικρογραφίες αὐτὲς εἶναι διδακτικὲς καὶ προορίζονται γιὰ τὸν πολὺ κόσμο. Στὴν ἄλλη τάση οἱ μικρογραφίες τῶν χειρογράφων, ποὺ προορίζονται γιὰ τὶς ἀνώτερες κοινωνικὲς τάξεις, εἶναι τεχνικὰ ἀνώτερες καὶ ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ ἄγνωστους μοναχούς, ποὺ ἦταν ὅμως μεγάλοι καλλιτέχνες. Σ' αὐτὲς παρατηρεῖται μιὰ προτίμηση γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη καὶ τὶς διακρίνει ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ λαμπρότητα τῶν χρωμάτων.

53. Ἡ ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ.
(Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὸ καθολικὸ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ).

Περίφημο δεῖγμα τῆς κατηγορίας τῶν μικρογραφιῶν εἶναι ἕνα χειρόγραφο τοῦ 10ου αἰώνα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ, ποὺ περιέχει 14 ὁλοσέλιδες μικρογραφίες: Ὁ Δαβὶδ βοσκός, ὁ Δαβὶδ ἀγωνίζεται μὲ ἕνα λεοντάρι ποὺ ὅρμησε στὸ κοπάδι του, ὁ Δαβὶδ νεαρὸς ἥρωας σκοτώνει τὸν Γολιάθ, ὁ Δαβὶδ

54. Ὁ προφήτης Ἠσαΐας ἀνάμεσα στὴ Νύχτα καὶ τὸν Ὄρθρο.
(Μικρογραφία ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ, 10ου αἰώνα).

ἀνακηρύσσεται βασιλιάς, ὁ Ἠσαΐας προσεύχεται τὴν ὥρα τῆς ἀνατολῆς κ.ἄ. Ἀνάλογη ἀξία ἔχουν καὶ δύο σπουδαῖα ἀριστοκρατικὰ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, στὰ μοναστήρια τοῦ Παντοκράτορα καὶ τοῦ Βατοπεδίου.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα, τὰ δημοτικά, περίφημο εἶναι τὸ *παλίμψηστο** ψαλτήρι τῆς μονῆς Παντοκράτορα (ὡραῖες ἑρμηνευτικὲς εἰκόνες τοῦ 9ου αἰώνα). Τὰ δημοτικὰ αὐτὰ ἱστορημένα χειρόγραφα (ψαλτήρια, τετραβάγγελα, μηνολόγια, ὁμιλίες Πατέρων), ἄλλα μὲ ἀσήμαντη καλλιτεχνικὴ ἀξία, ἄλλα μὲ μέτρια καὶ ἄλλα μὲ πραγματικὰ μεγάλη, εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς γνήσιας βυζαντινῆς τεχνοτροπίας καὶ μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα, μὲ τὴ σύγκριση, νὰ βροῦμε τὴν καταγωγὴ καὶ τὶς πηγὲς τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας.

Ἡ μικροτεχνία διακρίνεται στὴν ἐλεφαντουργία, τὴ χρυσοχοΐα, τὴ σμαλτουργία καὶ τὴνποικιλτική* καὶ ἀναπτύχθηκε αὐτὴ τὴν περίοδο στὴ θέση τῆς γλυπτικῆς. Τὰ μικροτεχνήματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑλικὴ ἀξία τους, εἶναι κατασκευασμένα μὲ μεγάλη καλαισθησία, ποὺ φαίνεται στὸ συνδυασμὸ τῶν χρωμάτων. Οἱ ἐλεφαντουργοὶ κολλοῦσαν μαζὶ πλάκες ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο πάνω σὲ διάφορα ἀντικείμενα πολυτελείας, σὲ σκεύη γιὰ οἰκιακὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ χρήση ἢ σὲ λειτουργικὰ ἔπιπλα. Σημαντικὰ ἔργα ἐλεφαντουργίας ἦταν τὰ λεγόμενα *δίπτυχα*. Ἀπ' αὐτὰ ξεχωρίζουν τὰ *ὑπατικὰ δίπτυχα*, ποὺ εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ δύο ἐλεφάντινες πλά-

κες μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις καὶ ὀνομάζονταν ἔτσι, γιατὶ τὰ ἔστελνε σὰν δῶρα στὸν αὐτοκράτορα καὶ στοὺς ἐπίσημους φίλους του ἐκεῖνος ποὺ ἔπαιρνε τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου. Τὰ διάφορα ἔργα τῆς χρυσοχοΐας καὶ ἀργυροχοΐας στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἀπὸ τὰ σημαντικότερα προϊόντα τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας καὶ ἀξιοθαύμαστα δείγματά τους σώζονται στὰ θησαυροφυλάκια τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

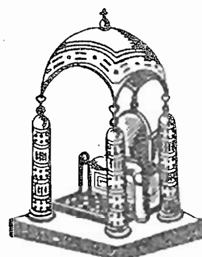
Περίφημα ἦταν καὶ τὰ *διάφρακτα σμάλτα*, ποὺ κατασκευάζονταν μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Μέσα σὲ μετάλλινα χωρίσματα ἔχυναν λειωμένα μέταλλα καὶ σχημάτιζαν διάφορες εἰκόνες, ὅπως στὰ μωσαϊκά. Τὰ βυζαντινὰ σμάλτα, καὶ ἰδιαίτερα τὰ σμάλτα τοῦ 10ου καὶ τοῦ 11ου αἰώνα, ξεχωρίζουν γιὰ τοὺς πλούσιους τόνους τῶν χρωμάτων τους καὶ γιὰ τὴ λαμπρότητα ποὺ ἔχουν οἱ πολύτιμες πέτρες τους. Ἔχουν διασωθεῖ πολλὰ ἀντικείμενα διακοσμημένα μὲ τὴν τεχνικὴ αὐτή, ὅπως σταυροί, εἰκόνες, ἐγκόλπια ἀρχιερατικά, λειψανοθῆκες κ.ἄ.

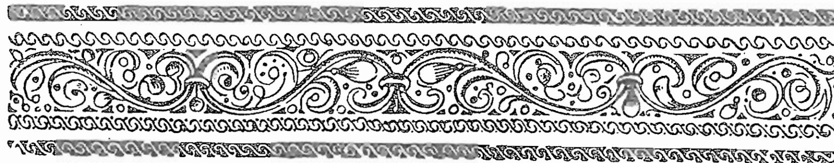

55. Ὁ Ὄθων Β΄, αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας καὶ ἡ γυναίκα του Θεοφανὼ δέχονται τὴν εὐλογία τοῦ Χριστοῦ.
(Ἐλεφαντόδοντο τοῦ 10ου αἰώνα).

Τὰ προϊόντα τῆς ποικιλτικῆς ἦταν κυρίως ἀπὸ μετάξι μὲ ὑφαντὲς διακοσμήσεις. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐργαστήρια κατασκεύαζαν πολὺ ὡραῖα χαλιά. Περίφημα προϊόντα τῆς τέχνης αὐτῆς ἦταν οἱ ἐπιτάφιοι, τὰ καλύμματα τῶν ἱερῶν σκευῶν, τὰ ἱερὰ ἄμφια κ.ἄ. Μὲ τὰ ἐξαιρετικὰ χρυσοῦφαντα μεταξωτὰ ὑφάσματα, ποὺ ἦταν διακοσμημένα μὲ πολύτιμες πέτρες, τὸ βυζαντινὸ ἐμπόριο εἶχε

διαφημιστεῖ, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ, σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Οἱ ἀρχιερατικοὶ σάκκοι τῆς Λαύρας καὶ τῶν Ἰβήρων στὸ Ἅγιο Ὄρος, ποὺ σώθηκαν ὡς τὶς μέρες μας, εἶναι χαρακτηριστικὰ δείγματα βυζαντινῆς ποικιλτικῆς.

9ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΥΣΗ

35. Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου

πιὸ ὀνομαστὸς ἀπὸ τοὺς μαγιορδόμους ἦταν ὁ *Κάρολος Μαρτέλος* (689 – 741). Τὸ 732 νίκησε, ἀνάμεσα στὶς πόλεις Τούρ καὶ Πουατιέ, τοὺς Ἄραβες ποὺ εἶχαν εἰσβάλει ἀπὸ τὴν Ἰσπανία στὴ Γαλλία καὶ σταμάτησε τὴν προέλασή τους. Μὲ τὴ νίκη αὐτὴ σώθηκε ὁ χριστιανικὸς κόσμος τῆς Δύσης καὶ ὁ Κάρολος ἔγινε πραγματικὸς ἡγεμόνας τοῦ κράτους, ἐνῶ ὁ γιός του *Πιπίνος ὁ Βραχὺς* (751 – 768) κατέλυσε τὴ δυναστεία τῶν Μεροβενζιέν. Ἱδρύθηκε ἔτσι ἡ νέα δυναστεία τῶν *Καρολιδῶν* , ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν Κάρολο, γιὸ τοῦ Πιπίνου.

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν Καρολιδῶν ἱδρύθηκε καὶ τὸ *παπικὸ κράτος*. Ὅταν δηλαδὴ ὁ Πιπίνος ἀναγνωρίστηκε βασιλιὰς τῶν εὐγενῶν, θέλησε νὰ νομιμοποιήσει τὴν ἐκλογή του παίρνοντας καὶ ἐκκλησιαστικὸ χρίσμα. Βοήθησε λοιπὸν τὸν πάπα Ζαχαρία, ποὺ τὸν ἀπειλοῦσαν οἱ Λομβαρδοί, καὶ πέτυχε νὰ ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ἀπ' αὐτὸν βασιλιὰς τῶν Φράγκων. Τὸ 754 μάλιστα ὁ πάπας ὁ Στέφανος Β΄ πῆγε στὴ Γαλλία καὶ ἔχρισε τὸν Πιπίνο βασιλιά. Ἀπὸ τότε ὁ πάπας δὲν ἦταν μόνο ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ διαιτητὴς σὲ ζητήματα πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἀκολούθησε ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πιπίνου στὴν Ἰταλία, ποὺ ὑποχρέτοὺς Λομβαρδοὺς νὰ παραχωρήσουν στὸν πάπα πολλὲς πόλεις, κι ἀνάμεσά τους καὶ τὴ Ραβέννα, καὶ ν' ἀναγνωρίσουν *τὸ κράτος τοῦ Ἁγίου Πέτρου*, δηλαδὴ τὸν πάπα. Ἀπό τότε (755) ἔχει τὴν ἀρχή του τὸ παπικὸ κράτος.

Ὁ *Κάρολος*, γνωστὸς στὴν ἱστορία ὡς *Κάρολος ὁ Μέγας* (768 – 814),

εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες τῆς Δύσης ποὺ ἵδρυσε ἰσχυρὸ κράτος, ἰσάξιο μὲ τὸ βυζαντινό.

Ὁ βασιλιὰς αὐτὸς ἦταν ἱκανὸς κυβερνήτης καὶ μεγάλος κατακτητής, ἀφοῦ στὰ 46 χρόνια τῆς βασιλείας του πραγματοποίησε 53 ἐκστρατεῖες. Διάλυσε τὸ λομβαρδικὸ κράτος τῆς βόρειας Ἰταλίας καί τὸ προσάρτησε στὸ δικό του, τὸ 774. Τότε ἐπισκέφτηκε τὴ Ρώμη, ὅπου τὸν δέχτηκαν μὲ μεγάλες τιμές.

Ἀπὸ τότε οἱ πόλεμοί του πῆραν τὸ χαρακτήρα ἀληθινῆς σταυροφορίας. Πολέμησε ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας καὶ προσάρτησε στό κράτος του τὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ Πυρηναῖα καὶ τὸν ποταμό Ἴβηρα. Ἀπὸ τοὺς πολέμους ἐκείνους δημιουργήθηκε τὸ γαλλικὸ ἔπος **Chanson de Roland** (τραγούδι τοῦ Ρολάνδου).

Ἰδιαίτερα ἀξιόλογο ἔργο τοῦ Καρόλου ἦταν ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Γερμανίας. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁ ἱεραπόστολος Βονιφάτιος, ἀπὸ τὸ 742 ὡς τὸ 747, εἶχε ἱδρύσει τὴν ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Μαγεντίας καὶ τὸ περίφημο μοναστήρι τῆς Φούλδας, στὸν ὁμώνυμο ποταμό, ποὺ ἔβγαλε τοὺς πιὸ δραστήριους ἱεραποστόλους. Ἀλλὰ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Γερμανίας θὰ κρατοῦσε πολὺ ἀκόμη, ἂν δὲν γινόταν ὁ τριαντάχρονος πόλεμος τοῦ Καρόλου ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Ὁ βασιλιὰς ἀνάλαβε σταυροφορία ἐναντίον τῶν Σαξόνων, ποὺ κατοικοῦσαν ἀνάμεσα στοὺς ποταμοὺς Ἔλβα καὶ Ρῆνο χωρισμένοι σὲ φυλές, καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ βαφτίζονται κατὰ χιλιάδες μέσα στοὺς μεγάλους ποταμούς. Ὅταν ὅμως γύριζε στὴ Γαλλία, οἱ Γερμανοὶ ἐπαναστατοῦσαν, σκότωναν τοὺς ἱερεῖς καὶ χρειαζόταν νέα ἐκστρατεία. Τέλος ἡ Γερμανία, ὡς τὸν ποταμὸ Ἔλβα, κατακτήθηκε καὶ ἐκχριστιανίστηκε. Ἀκόμη ὁ Κάρολος ὑπόταξε καὶ ἐξαφάνισε τὸ κράτος τῶν Ἀβάρων στὴν Αὐστρία καὶ τὴν Οὑγγαρία.

Οἱ ἐπιτυχίες αὐτὲς τοῦ Καρόλου ἔδωσαν τεράστια ἔκταση στὸ κράτος του, ποὺ ἁπλώθηκε σ' ὅλη τὴν Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Εὐρώπη, δηλαδὴ στὶς σημερινὲς Γερμανία, Γαλλία, Ἰσπανία, Αὐστρία καὶ Ἰταλία, καὶ εἶχε πρωτεύουσα τὴν πόλη Ἀκυίσγρανο (σημ. Ἄαχεν).

Τὸ 800 ὁ Κάρολος πῆγε στὴ Ρώμη γιὰ τὴ γιορτὴ τῶν Χριστουγέννων. Μπροστὰ στὴν Ἁγία Τράπεζα ὁ πάπας Λέων Γ΄ ἔβαλε στὸ κεφάλι τοῦ βασιλιᾶ ἕνα στέμμα, ἐνῶ ὁ λαὸς ζητωκραύγαζε: «Καρόλῳ τῷ αὐγούστῳ τῷ στεφομένῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μεγάλῳ καὶ εἰρηνοποιῷ αὐτοκράτορι τῶν Ρωμαίων, δοίη ὁ Θεὸς ἔτη πολλὰ καὶ νίκην». Ἀπὸ τότε ὁ Κάρολος πῆρε τὸν τίτλο τοῦ *αὐτοκράτορα ἢ αὐγούστου*.

Ἡ αὐτοκρατορία αὐτὴ εἶχε ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα, ποὺ τὸν δια-

τήρησε σ' ὅλο τὸ μεσαίωνα. Ἐπειδὴ τὸν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων τὸν εἶχε ὁ βασιλιὰς τοῦ Βυζαντίου, ὁ Κάρολος προσπάθησε νὰ ἀναγνωριστεῖ καὶ ἀπ' αὐτὸν ἀλλὰ συνάντησε ἀντίδραση. Ἀργότερα ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Α΄ Ραγκαβέ (811 – 813).

36. Ἐπιδρομὲς ἐναντίον τῆς Εὐρώπης

Τὸ φραγκικὸ κράτος τὸ ἀναστάτωσαν διάφοροι ἐπιδρομεῖς, ὅπως οἱ *Σαρακηνοί, οἱ Σλάβοι, οἱ Οὖγγροι* καὶ οἱ *Νορμανδοί*, ποὺ εἶχαν ἀπασχολήσει πολλὰ χρόνια καὶ τὸ Βυζάντιο.

Οἱ Σαρακηνοὶ πειρατές, ἐξορμώντας ἀπὸ τὶς βόρειες ἀκτὲς τῆς Ἀφρικῆς, λεηλατοῦσαν τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἔφτασαν ὡς τὴ Ρώμη καὶ λεηλάτησαν τὰ προάστειά της. Ὕστερα ἀφαίρεσαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο τὴ Σικελία καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὸ νησί.

Οἱ Σλάβοι, στὰ χρόνια τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, εἶχαν ἁπλωθεῖ ὡς τὴν Ἀδριατικὴ θάλασσα καὶ τὸν Εὔξεινο Πόντο. Ὁ ἐκχριστιανισμός τους καὶ ἡ ἐπαφή τους μὲ τὸ Βυζάντιο ἔγιναν αἰτία νὰ ἀναπτυχθοῦν πνευματικὰ καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν ἐθνικότητά τους.

Οἱ Οὖγγροι ἦταν τουρανικῆς* καταγωγῆς, δηλ. συγγενεῖς τῶν Οὔννων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων, καὶ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὶς μεγάλες πεδιάδες τοῦ Δούναβη. Πολεμοῦσαν πάνω σὲ ἄλογα καὶ ζοῦσαν σὲ σκηνές. Ἀργότερα ἐκχριστιανίστηκαν ἀπὸ τὴ Ρώμη καί, ἂν καὶ ἀναμείχτηκαν μὲ Γερμανοὺς καὶ Σλάβους, διατήρησαν ζωηρὴ τὴν ἐθνική τους συνείδηση καὶ τὴν τουρανικὴ γλώσσα.

Οἱ πιὸ ὁρμητικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς αὐτοὺς ἦταν οἱ Νορμανδοί, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴ Σκανδιναυϊκὴ Χερσόνησο. Ὁ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶχε αὐξηθεῖ πολὺ καὶ ἡ ἔλλειψη τῶν μέσων τῆς ζωῆς ἀνάγκαζε τοὺς κατοίκους της νὰ στρέφονται σὲ μακρινὲς χῶρες γιὰ «τὸ θερισμὸ τῆς χρονιᾶς», ὅπως ἔλεγαν. Συνήθως ἀποβιβάζονταν στὶς παραλίες, προχωροῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ποτάμιους δρόμους καὶ ὅλη τὴ νύχτα λεηλατοῦσαν τὶς πόλεις καὶ τὰ πλούσια μοναστήρια. Σιγὰ σιγὰ ὀργάνωσαν τὴν τεχνικὴ τῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔγιναν ὁ τρόμος τῶν λαῶν.

Στὰ χρόνια τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου μερικοὶ Νορμανδοὶ πῆγαν στὴν Ἀγγλία καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ μόνιμα μὲ τὶς οἰκογένειές τους. Ἵδρυσαν ἐπίσης κράτος καὶ στὴ Γαλλία, κοντὰ στὶς ἐκβολὲς τοῦ Σηκουάνα, καὶ ἀπ' αὐτοὺς ὀνομάστηκε ἡ περιοχὴ ἐκείνη Νορμανδία. Σιγὰ σιγὰ

ξέχασαν τὴ γλώσσα τους, δέχτηκαν τὸ Χριστιανισμὸ καὶ ἔγιναν Γάλλοι. Ξεκινώντας ἀπὸ κεῖ, ὅπως εἴδαμε, κυρίεψαν τὴν Κάτω Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία, ὅπου ἵδρυσαν τὸ βασίλειο τῶν *δύο Σικελιῶν*.

Ἄλλοι πάλι Νορμανδοί, *οἱ Βαράγγοι*, κατέβηκαν στὴ Ρωσία, ἀπ' τοὺς μεγάλους ποταμοὺς τῆς Βαλτικῆς, καὶ ἀποτέλεσαν τὴ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία τοῦ ρωσικοῦ κράτους.

37. Τὰ νέα ἐθνικὰ κράτη

Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου διαλύθηκε μετὰ τὸ θάνατό του (814). Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βερντὲν (843) οἱ τρεῖς ἔγγονοί του μοίρασαν τὶς κτήσεις του καὶ *ὁ Κάρολος ὁ Φαλακρὸς* πῆρε τὴ Γαλλία, *ὁ Λοθάριος* τὴν Ἰταλία καὶ *ὁ Λουδοβίκος* τὴ Γερμανία. Ἔτσι δημιουργοῦνται τὰ πρῶτα ἐθνικὰ κράτη στὴν Εὐρώπη, γιατὶ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἀντιστοιχοῦσε σὲ μιὰ ἐθνότητα.

Στὴν Γερμανία ἐπικρατοῦσε ἀναρχία, ἐξαιτίας τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων καὶ τῶν Οὔγγρων καί, ἐπειδὴ ἡ χώρα ἦταν χωρισμένη σὲ μικρὰ κράτη, δὲν ἦταν εὔκολο νὰ ἀποκρουστοῦν οἱ ἐπιδρομεῖς. Τὸ 919 κατόρθωσε νὰ ἐπιβληθεῖ πάνω στὶς ἄλλες γερμανικὲς φυλὲς ὁ δούκας τῆς Σαξονίας *Ἑρρίκος ὁ Α΄* καὶ μπροστὰ στὸν οὐγγρικὸ κίνδυνο ὅλοι οἱ ἡγεμόνες τὸν ἀναγνώρισαν ἀνώτατο ἄρχοντα τῆς Γερμανίας. Ὁ ἰσχυρὸς βασιλιὰς *Ὄθων Α΄ ὁ Μέγας* (936 – 973) νίκησε τοὺς Οὔγγρους, κατέβηκε στὴν Ἰταλία καὶ στέφτηκε ἀπὸ τὸν πάπα *αὐτοκράτορας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους*. Μ' αὐτὸν δημιουργεῖται ἡ Ἁγία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία *τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους*. Κύριος σκοπὸς τοῦ Ὄθωνα ἦταν νὰ προσαρτήσει τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἁγία Ἕδρα, ὅπως ὀνομαζόταν τὸ παπικὸ κράτος, καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐπιχείρησε τρεῖς ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῆς Ἰταλίας.

Τὸ 9ο αἰώνα ἄρχισαν ἐπιδρομὲς ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας οἱ Δανοὶ καὶ κυρίεψαν ἕνα σημαντικὸ τμῆμα της. Ὁ βασιλιὰς τῶν Δανῶν *Κανοῦτος ὁ Μέγας* (1017 – 1035), ἕνωσε κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία του τὴν Ἀγγλία, τὴ Νορβηγία καὶ τὴ Δανία καὶ ἵδρυσε τὴ μεγάλη αὐτοκρατορία τοῦ Βορρᾶ. Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀγγλίας κατέφυγε στὴ βόρεια Γαλλία, ὅπου ἦταν τὸ δουκάτο τῆς Νορμανδίας. Ἀργότερα ὁ δούκας τῆς Νορμανδίας *Γουλιέλμος ὁ Κατακτητὴς* διεκδίκησε δικαιώματα στὸν ἀγγλικὸ θρόνο, ἀποβιβάστηκε τὸ 1066 μὲ νορμανδικὸ στρατὸ στὴν Ἀγγλία, νίκησε τοὺς Ἀγγλοσάξονες καὶ ἔγινε ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας, ἔμεινε δὲ στὸ θρόνο πολλοὺς αἰῶνες.

Γύρω στὸ 1000 μ.Χ. διαμορφώθηκαν στὴν Εὐρώπη τὰ ἀκόλουθα κράτη: Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ἰταλία, Νορβηγία, Σουηδία, Πολωνία καὶ Βοημία.

Τὸ πολίτευμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη τὸν μεσαίωνα λέγεται *φεουδαρχικό*. Οἱ φεουδάρχες εἶχαν στὴν κατοχή τους *τιμάρια* (φέουδα), δηλ. μεγάλες ἐκτάσεις γῆς, καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν κυρίαρχη τάξη, τὴν τάξη τῶν εὐγενῶν. Αὐτοὶ ἀναγνώριζαν τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ βασιλιᾶ καὶ σὲ καιρὸ πολέμου συγκροτοῦσαν στρατὸ ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους τους. Τὰ φέουδα δὲν εἶχαν ὅλα τὴν ἴδια ἔκταση καὶ οἱ εὐγενεῖς ὀνομάζονταν δοῦκες, μαρκήσιοι, κόμητες καὶ βαρῶνοι. Οἱ γαιοκτήμονες ἀποτελοῦσαν τὴν τάξη τῶν εὐγενῶν καὶ μαζὶ μὲ τὸν ἀνώτερο κλῆρο λέγονταν *προνομιοῦχοι*.

Κάθε εὐγενὴς εἶχε τὸν *πύργο* του, ποὺ ἦταν ταυτόχρονα καὶ κατοικία καὶ ἀκρόπολη (κάστρο). Οἱ κυριότερες ἀσχολίες τῶν εὐγενῶν ἦταν τὸ κυνήγι, ὁ πόλεμος καὶ οἱ μονομαχίες. Τὰ παιδιά τους ἀσκοῦνταν στὰ ὅπλα καὶ ἔπαιρναν τὸ χρίσμα τοῦ *ἱππότη* σὲ ἡλικία 18 ἢ 20 χρονῶν μὲ θρησκευτικὴ τελετή. Ἡ ἱπποτικὴ ζωή, ποὺ ἔμοιαζε πολὺ μὲ τὴ ζωὴ τῶν ἡρώων τοῦ Ὁμήρου, ἡμέρωσε τὰ ἤθη. Ἡ ἐκκλησία ὑποστήριξε τὸν ἱπποτισμὸ καὶ ἀργότερα ἱδρύθηκαν *τάγματα ἱπποτικὰ μοναχικά*, ποὺ διάδωσαν τὸ χριστιανισμὸ σὲ νέους λαούς. Οἱ πιὸ μορφωμένοι ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς πρόσφεραν ὑπηρεσίες στὸν πολιτισμὸ καὶ διέσωσαν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Στὴν τάξη τῶν ὑποτελῶν ἀνῆκαν *οἱ χωρικοί*, ποὺ διακρίνονταν σὲ δύο κατηγορίες· σὲ *δουλοπάροικους* καὶ σὲ *ἐλεύθερους*. Οἱ πρῶτοι δὲν εἶχαν προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ τοὺς πουλοῦσαν μαζὶ μὲ τὰ κτήματα τοῦ κυρίου τους. Οἱ ἐλεύθεροι παντρεύονταν χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ κυρίου τους, εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κληροδοτήσουν τὰ κτήματά τους στὰ παιδιά τους ἢ μποροῦσαν νὰ τὰ ἐγκαταλείψουν, ὅποτε ἤθελαν.

38. Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσαίωνα ἡ Ἐκκλησία εἶχε μεγάλη δύναμη στὴ Δύση, γιατὶ τὰ κράτη δὲν ἦταν ἀκόμη καλὰ ὀργανωμένα.

Ἡ Ἐκκλησία κρατοῦσε ταχτικὰ βιβλία γεννήσεων, γάμων καὶ θανάτων καὶ μὲ βάση αὐτὰ γινόταν ἡ ἔκδοση τῶν διάφορων πιστοποιητικῶν, ποὺ ζητοῦσε ὁ λαός. Ἐπειδὴ οἱ ἐπίσκοποι δίκαζαν τὶς διαφορὲς μὲ ἐπιεί-

κεια, κέρδισαν τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ καὶ ἔτσι ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ κλήρου ἀπόχτησε μεγάλο κύρος. Τὸ κράτος δὲν ἐνδιαφερόταν νὰ συντηρήσει σχολεῖα. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοί, σὰν μορφωμένοι, ἦταν οἱ μόνοι δάσκαλοι καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἐκπαίδευση βρισκόταν στὰ χέρια τῆς ἐκκλησίας. Τέλος, ἡ 'Εκκλησία μὲ τὴν περιουσία της βοηθοῦσε τοὺς φτωχούς, τὶς χῆρες, τοὺς ἀνάπηρους καὶ τὰ ὀρφανὰ καὶ γενικὰ ἀσκοῦσε *κοινωνικὴ πρόνοια* σὲ μεγάλη κλίμακα.

'Επικεφαλῆς τῆς 'Εκκλησίας στὴ Δύση ἦτᾶν ὁ πάπας, ποὺ εἶχε ἀποκτήσει μεγάλο κύρος, ἰδιαίτερα ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν νέων λαῶν τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἱεραπόστολοι τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας δίδασκαν στοὺς νεοφώτιστους λαοὺς ὅτι ὁ πάπας ἦταν ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ πάνω στὴ γῆ καὶ ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς 'Εκκλησίας. Γι' αὐτὸ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ποὺ ἐκχριστιανίστηκαν ἀπὸ τὴ Ρώμη δημιουργήθηκε ἡ πίστη ὅτι ἀποτελοῦσαν ἕνα λαό, χριστιανικό, μὲ ἀνώτατο ἀρχηγὸ τὸν *πάπα*.

Ὅπως στὶς ἄλλες κοινωνικὲς τάξεις, ἔτσι καὶ στὴν τάξη τοῦ κλήρου δὲν ἀκολουθοῦσαν ὅλοι τὸν τρόπο ζωῆς ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ ἰδιότητά τους· ζοῦσαν σὰν φεουδάρχες καὶ ἀσχολοῦνταν μὲ τὸν πόλεμο καὶ τὸ κυνήγι.

'Ο μεγάλος πάπας *Γρηγόριος Ζ΄* (1076 – 1085) προσπάθησε νὰ βελτιώσει τὴν κατάσταση τῆς ἐκκλησίας. Αὐτὸς ὅρισε νὰ γίνεται ἡ ἐκλογὴ τοῦ πάπα ἀπὸ τοὺς καρδινάλιους, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους τῆς Ρωμαϊκῆς 'Εκκλησίας. Αὐτὸς ἐπίσης δημιούργησε καὶ τὸ ζήτημα τῆς *περιβολῆς*.

'Επειδὴ οἱ ἡγεμόνες εἶχαν κατορθώσει νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα νὰ διορίζουν ἐπισκόπους, ὁ Γρηγόριος διακήρυξε τὸ 1075 ὅτι ὅποιος ἄρχοντας θὰ τολμοῦσε νὰ «δώση περιβολὴ», νὰ διορίσει δηλαδὴ ἐπίσκοπο, θὰ ἀφοριζόταν καὶ ὁ ἐπίσκοπος, ποὺ θὰ εἶχε διοριστεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, θὰ ἀπολυόταν. Ἔτσι ἄρχισε μιὰ μακροχρόνια διαμάχη, ποὺ ὀνομάστηκε *«ἔρις τῆς περιβολῆς»*.

'Εκεῖνος ποὺ ἀντέδρασε περισσότερο ἐναντίον τοῦ παπικοῦ διατάγματος ἦταν ὁ βασιλιὰς τῆς Γερμανίας *'Ερρίκος Δ΄*, γιατὶ μὲ τὴν κατάργηση τοῦ δικαιώματος νὰ διορίζει ἐπισκόπους ἔχανε εἰσοδήματα καὶ προνόμια.

Παραβαίνοντας τὶς διαταγὲς τοῦ πάπα, ὁ 'Ερρίκος διόρισε τρεῖς δικούς του ἐπισκόπους στὴν 'Ιταλία, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Γρηγόριος τὸν ἀφόρισε. 'Εξαιτίας τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἐπειδὴ πολεμοῦσε ἐναντίον τοῦ πάπα, οἱ

ὑπήκοοί του τὸν ἐγκατάλειψαν καὶ ὁ βασιλιὰς ἀναγκάστηκε στὴν ἀρχὴ νὰ ὑποταχθεῖ. Τὸ 1077 συνάντησε τὸν πάπα, ποὺ εἶχε καταφύγει στὸ φρούριο *Κανόσσα*, στὰ ᾽Απέννινα, καὶ ὑποβλήθηκε σὲ ταπεινωτικὴ μετάνοια. ᾽Αργότερα ὅμως ὁ ᾽Ερρίκος ἐκθρόνισε τὸ Γρηγόριο καὶ κατόρθωσε ν᾽ ἀνεβάσει στὸν παπικὸ θρόνο ἕναν εὐνοούμενό του, ὁ ὁποῖος τὸν ἔστεψε αὐτοκράτορα.

῞Υστερα ἀπὸ πολέμους ποὺ κράτησαν 50 χρόνια, ἔγινε τὸ 1122 συμφωνία ἀνάμεσα στὸν πάπα καὶ στὸν αὐτοκράτορα, ποὺ ὅριζε ὅτι οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἡγούμενοι τῆς Γερμανίας καὶ τῆς ᾽Ιταλίας ἔπρεπε νὰ ἐκλέγονται ἐλεύθερα ἀπὸ τὸν πάπα. ῾Ο αὐτοκράτορας διατηροῦσε μόνο τὸ δικαίωμα νὰ παραχωρεῖ τὰ φέουδα στοὺς ἐκλεγμένους κι αὐτοὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκπληρώνουν τοὺς ὅρους τῆς ὑποτέλειας. ῎Ετσι οἱ κληρικοὶ τῆς ᾽Ιταλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀναγνώριζαν ὡς ἀρχηγό τους τὸν πάπα.

῾Ο πάπας εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη προσωπικότητα στὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ Ρώμη πρωτεύουσα ὁλόκληρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσης. Τὴ μεγάλη αὐτὴ δύναμη τὴ χρησιμοποίησαν οἱ πάπες γιὰ τὴν ἐπιτυχία πολιτικῶν σκοπῶν, δηλαδὴ γιὰ νὰ ὑποτάξουν τὴν κοσμικὴ ἐξουσία. Πραγματικά, ὡς καὶ βασιλιάδες τῆς Εὐρώπης ὑποχωροῦσαν μπροστὰ στὴ δύναμή του. Τὸ ὄνειρο ὅμως τῆς κοσμοκρατορίας τοῦ πάπα τὸ διάλυσε ὁ βασιλιὰς τῆς Γαλλίας *Φίλιππος ὁ ῾Ωραῖος* (1285 – 1314).

39. ῾Η οἰκονομικὴ ζωή

Μὲ τέτοια διοικητικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ζωή. ῾Η βιομηχανία καὶ ἡ βιοτεχνία βρίσκονταν στὰ σπάργανα καὶ τὰ ἐργαστήρια δὲν εἶχαν περισσότερους ἀπὸ πέντε ἐργάτες. ᾽Ακόμη, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν μέσα συγκοινωνίας, κάθε πόλη εἶχε τὴ δική της βιοτεχνία.

Τὸ ἐμπόριο ὅμως βρισκόταν σὲ ὑψηλότερα ἐπίπεδα. ῞Οπως καὶ σήμερα, ἔτσι καὶ τότε ἦταν ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικό. Τὸ ἐσωτερικὸ ἐμπόριο ἦταν περιορισμένο, γιατὶ οἱ ἴδιοι οἱ τεχνίτες πουλοῦσαν τὰ προϊόντα τῆς βιοτεχνίας τους.

Πολὺ μεγάλη σημασία εἶχε τὸ *ἐξωτερικὸ* ἐμπόριο. Οἱ ἔμποροι ταξίδευαν σὲ μακρινὲς χῶρες, γιὰ νὰ προμηθευτοῦν πρῶτες ὕλες καθὼς καὶ

πολύτιμα ἢ σπάνια προϊόντα. Τὸ ἐμπόριο αὐτὸ παρουσίαζε μεγάλες δυσκολίες. Οἱ ἔμποροι πλήρωναν ὑποχρεωτικὰ φόρους ἐξαγωγῆς σὲ ὅλα τὰ μικρὰ κρατίδια, ἀπὸ ὅπου περνοῦσαν, στὰ περάσματα τῶν ποταμῶν καὶ στὶς γέφυρες. Ἄλλα ἐμπόδια ἦταν ἡ ποικιλία τῶν νομισμάτων, ποὺ ἦταν διαφορετικὰ ἀπὸ περιοχὴ σὲ περιοχή, ἡ ἔλλειψη χρυσοῦ, ἡ ἀπαγόρευση τῶν δανείων ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ληστεία στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα, ἡ ἀκαταστασία τῶν δρόμων καὶ ἡ ἔλλειψη μέσων συγκοινωνίας.

Δύο χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἔχει τὸ ἐμπόριο στὴν περίοδο αὐτή. Γιὰ περισσότερη ἀσφάλεια οἱ ἔμποροι ταξίδευαν πολλοὶ μαζὶ καί, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε συγκοινωνία, δημιουργήθηκαν οἱ ἐμποροπανηγύρεις, ποὺ γίνονταν σὲ διάφορες πόλεις καὶ ὁρισμένη ἐποχὴ στὴν κάθε μιά. Ἀπὸ τὰ πιὸ μακρινὰ μέρη συγκεντρώνονταν ἐκεῖ οἱ ἀγοραστὲς καθὼς καὶ οἱ πωλητές, ποὺ πουλοῦσαν κάθε λογῆς ἐμπορεύματα. Θίασοι μὲ πλανόδιους ἀκροβάτες, μουσικοὺς καὶ θηριοδαμαστὲς διασκέδαζαν τὸν κόσμο.

Ἰδιαίτερα ἀξιόλογο ἦταν τὸ ἐμπόριο στὴ Μεσόγειο, ὅπου τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα ἦταν δύο πόλεις τῆς Ἰταλίας, ἡ Γένουα καὶ ἡ Βενετία. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἔμποροι ἔφεραν στὴν Εὐρώπη τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδὴ ἀποικιακά,* πιπέρι, ἀρώματα, ζάχαρη, γουναρικὰ καὶ ὑφάσματα.

Τὸ χαμηλὸ γενικὰ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο τὸ φανερώνει καὶ ἡ μορφὴ τῶν πόλεων. Πόλεις ὑπῆρχαν μόνο στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γαλλία, ἐνῶ οἱ Γερμανοὶ προτιμοῦσαν νὰ ζοῦν σὲ μικρὲς ὁμάδες μέσα στὰ δάση καὶ οἱ ἡγεμόνες τους ἔχτιζαν τὰ ἀνάκτορά τους σὲ ἀκροπόλεις.

Τεῖχος τριγύριζε τὶς μεσαιωνικὲς πόλεις καὶ ἡ ἔκτασή τους ἦταν μικρή. Ὅλοι φρόντιζαν νὰ χτίσουν τὰ σπίτια τους μέσα στὰ τείχη, γι' αὐτὸ οἱ δρόμοι ἦταν πολὺ στενοί, σκοτεινοὶ καὶ ἀκάθαρτοι. Τὰ σπίτια ἦταν πιὸ πλατιὰ στὸ δεύτερο πάτωμα καὶ γι' αὐτὸ οἱ στέγες τους ἑνώνονταν καὶ σχημάτιζαν ὑπόστεγο.

Δύο ἐχθροὺς εἶχαν οἱ πόλεις αὐτές· τὴ φωτιὰ καὶ τὶς ἐπιδημίες. Ἐπειδὴ τὰ σπίτια ἦταν ξύλινα, ἡ φωτιὰ μποροῦσε εὔκολα νὰ καταστρέψει ὁλόκληρη τὴν πόλη. Ἡ Ρουέν, ἀπὸ τὸ 1200 ὡς τὸ 1225, κάηκε ἔξι φορές. Ἡ ἀκαθαρσία ἔφερε τὶς ἐπιδημίες καὶ ἰδιαίτερα τὴν πανώλη, ἀπὸ τὴν ὁποία πέθαιναν χιλιάδες ἄνθρωποι. Τὸ 1348 πέθανε τὸ ἕνα τρίτο τῶν κατοίκων τῆς Γαλλίας ἀπὸ πανώλη.

Στοὺς Ἅγιους Τόπους πήγαιναν χριστιανοὶ ἀπ' ὅλα τὰ μέρη, γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὸν τάφο τοῦ Χριστοῦ. Σ' αὐτὰ τὰ ταξίδια ὑπῆρχε ἀπόλυτη ἐλευθερία, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἄραβες μουσουλμάνοι, ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὸν 7ο αἰώνα, σεβάστηκαν τὸν Τάφο καὶ τὸ ναὸ ποὺ εἶχαν χτίσει ἐπάνω του οἱ αὐτοκράτορες.

Ὅταν ὅμως, τὸ 1078, οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι κατέλαβαν τὴν Ἱερουσαλήμ, καταδίωξαν μὲ σκληρότητα τὸ Χριστιανισμό. Λεηλάτησαν τοὺς Ἅγιους Τόπους καὶ ταλαιπωροῦσαν πάρα πολὺ τοὺς προσκυνητές. Ἔτσι σταμάτησε ἡ μετάβαση στοὺς Ἅγιους Τόπους καὶ ἡ προσκύνηση, ποὺ ἦταν τόσο ἐπιθυμητὴ στοὺς χριστιανοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτό οἱ ἄνθρωποι τῆς Δύσης ἤθελαν νὰ βελτιώσουν τὴ θέση τους. Οἱ κληρικοὶ ἤθελαν νὰ ἀποκτήσουν νέες ἐπαρχίες, οἱ ἱππότες νέα τιμάρια, οἱ εὐγενεῖς νέες χῶρες. Ὁ πάπας *Οὐρβανὸς Β΄* τὸ ἔλεγε καθαρά, ὅταν κήρυττε τὴν πρώτη σταυροφορία: «Ἡ γῆ ποὺ κατοικεῖτε δὲν ἔχει πλούτη. Γι' αὐτὸ μαλώνετε καὶ σφάζεστε μεταξύ σας. Σταματῆστε τὰ μίση σας καὶ πηγαίνετε πρὸς τὸν Ἅγιο Τάφο. Τὰ βασίλεια τῆς Ἀσίας θὰ εἶναι μερίδιά σας». Ἔτσι ἔγιναν οἱ *σταυροφορίες*, δηλαδὴ ἐκστρατεῖες ποὺ ἀνάλαβαν οἱ λαοὶ τῆς Δύσης μὲ τὴν πρόφαση ὅτι ἤθελαν νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς Ἅγιους Τόπους ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὸ παγκόσμιο ἐμπόριο καὶ νὰ ὑποτάξουν τὴν ὀρθόδοξη ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Ὅσοι ἔπαιρναν μέρος σ' αὐτὲς ἔβαζαν ἕνα σταυρὸ ἀπὸ ὕφασμα στὸν ὦμο. Ἀπὸ τὸ 1096 ὡς τὸ 1270 ἔγιναν πάρα πολλὲς σταυροφορίες, ἀλλὰ θὰ ἀναφέρουμε μόνον ὀχτώ.

Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β΄ συγκάλεσε τὸ 1095 σύνοδο στὸ Κλερμὸν τῆς Γαλλίας, μὲ σκοπὸ νὰ μεταρρυθμιστεῖ ὁ γαλλικὸς κλῆρος. Τὴν τελευταία μέρα τοῦ συνεδρίου, στὸ ὁποῖο πῆραν μέρος ἀρχιεπίσκοποι, ἡγούμενοι καὶ πολλοὶ ἱππότες τῆς Γαλλίας, ὁ πάπας κάλεσε τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἀπαλλάξουν τοὺς προσκυνητὲς τῶν Ἅγιων Τόπων ἀπὸ τὶς ταλαιπωρίες τους. Ὕστερα ἔκανε περιοδεία στὴ Γαλλία καὶ κυκλοφόρησε μιὰ ἐγκύκλιο, παρακινώντας τὸ λαὸ σὲ σταυροφορία.

Οἱ ἱππότες, ποὺ ζοῦσαν μὲ ἀσφάλεια καὶ ἦταν πλούσιοι, δὲν ἔδειξαν μεγάλη προθυμία. Οἱ φτωχοί, ἀπὸ μεγαλύτερη θρησκευτικότητα καὶ ἐπειδὴ ἤθελαν νὰ βροῦν καλύτερη τύχη, βιάζονταν περισσότερο. Ὁ Γάλλος μοναχὸς *Πέτρος ὁ Ἐρημίτης*, ποὺ οἱ βυζαντινοὶ τὸν ὀνόμαζαν *Κου-*

κούπετρο, γιατὶ ἦταν μικρόσωμος καὶ ἀδύνατος καὶ φοροῦσε μακρὺ ράσο μὲ κουκούλα, εἶχε ἐπισκεφτεῖ τοὺς Ἅγιους Τόπους, εἶχε δεῖ τὴν ἄθλια κατάστασή τους, καὶ ἦταν ὁ πιὸ θερμὸς ὑποστηριχτὴς τῆς σταυροφορίας. Τρεῖς μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκκληση τοῦ Οὐρβανοῦ, 50.000 ἄνθρωποι, ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ξεκίνησαν μὲ ἀρχηγὸ τὸν Πέτρο τὸν Ἐρημίτη.

Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ σταυροφόροι πέρασαν τὸν Ρῆνο, ἑνώθηκαν μὲ πλήθη Γερμανῶν καὶ ξεχύθηκαν στὴν Οὑγγαρία, Σερβία καὶ Βουλγαρία καὶ στὴν ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία. Λεηλατώντας καὶ ἐρημώνοντας τὶς πόλεις, γιὰ νὰ βροῦν τροφές, ἔφτασαν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἔδειξαν τὴν ἴδια ληστρικὴ διαγωγή.

Ὁ τότε αὐτοκράτορας Ἀλέξιος πέρασε τὰ ἄταχτα αὐτὰ πλήθη στὴ Μ. Ἀσία, ὅπου οἱ Τοῦρκοι τὰ ἀποδεκάτισαν στὴν περιοχὴ τῆς Νίκαιας. Μόνο τρεῖς χιλιάδες σώθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη κι ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Πέτρος.

Στὸ μεταξύ οἱ ἱππότες ἑτοιμάστηκαν καὶ ξεκίνησαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα, χωρὶς νὰ ἔχουν ἑνιαία διοίκηση. Οἱ νότιοι Γάλλοι μὲ τὸν *Ραϋμόνδο*, τὸν κόμη τῆς Τουλούζης, πέρασαν ἀπὸ τὴ Βόρεια Ἰταλία, τὴν Κροατία, τὴ Σερβία καὶ τὴ Βουλγαρία. Οἱ βόρειοι Γάλλοι, μὲ τὸν *Γοδεφρεῖδο ντὲ Μπουγιὸν* καὶ τὸν ἀδερφό του *Βαλδουίνο* τῆς Φλάνδρας, πέρασαν ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Οὑγγαρία. Οἱ Νορμανδοὶ τῆς Ἰταλίας, μὲ ἀρχηγοὺς τὸν *Βοημοῦνδο*, γιὸ τοῦ Νορμανδοῦ βασιλιᾶ Ροβέρτου Γυισκάρδου, καὶ τὸν *Ταγκρέδο*, ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἤπειρο καὶ διέσχισαν τὴ Μακεδονία. Κανένας βασιλιάς δὲν πῆρε μέρος σ' αὐτὴ τὴ σταυροφορία. Ἀνώτατος ἀρχηγὸς ἦταν ὁ πάπας, ποὺ διόρισε ἐπίτροπό του ἕνα Γάλλο ἐπίσκοπο.

Οἱ σταυροφόροι, 500.000 περίπου, ἔφτασαν μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀπ' αὐτοὺς μόνο 300.000 ἦταν μάχιμοι, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἦταν γυναῖκες καὶ παιδιά, ποὺ ἔφερναν ἐμπόδια στὴν ἐπιτυχία τῆς σταυροφορίας.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος ἀντιμετώπισε τοὺς σταυροφόρους μὲ μεγάλη πολιτικὴ ἐπιδεξιότητα. Τοὺς πέρασε στὴ Μ. Ἀσία καὶ τοὺς βοήθησε στὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Τούρκων, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ξανακερδίσει τὶς παλιὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας χωρὶς νὰ ἔρθει σὲ φανερὴ διαμάχη μαζί τους. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν σταυροφόρων Γοδεφρεῖδος ἔδωσε τὴν ὑπόσχεση ὅτι «θὰ παραδώσει στὸν ἀρχηγό, ποὺ θὰ στείλει ὁ αὐτοκράτορας, τὶς πόλεις, τὶς χῶρες καὶ τὰ φρούρια τὰ ὁποῖα θὰ κατα-

λάβει, ἄν αὐτὰ ἀνῆκαν ἄλλοτε στὴ βασιλεία τῶν Ρωμαίων». Καὶ πραγματικὰ ἔτσι ἔγινε, ὅταν κυριεύτηκε ἡ Νίκαια καὶ ἕνα μεγάλο τμῆμα τῆς Μ.᾿Ασίας καὶ ὁ σουλτάνος μετέφερε τὴν ἕδρα του στὸ ᾿Ικόνιο.

῎Επειτα οἱ σταυροφόροι διέσχισαν τὴ Μ. ᾿Ασία ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ ἄκρη της ὡς τὴ νοτιοανατολική, μὲ ἀπερίγραπτες περιπέτειες στὴ διάρκεια τῆς πορείας τους. Στὸ δρόμο τοὺς ἀποδεκάτιζαν τὸ πολὺ θερμὸ κλίμα, ἡ ἔλλειψη τροφῆς καὶ νεροῦ καὶ οἱ ἀδιάκοπες ἐπιθέσεις τοῦ ἐλαφροῦ ἱππικοῦ τῶν Τούρκων, καί, ὅταν ἔφτασαν κοντὰ στὸ Δορύλαιο (᾿Εσκί – Σεχὶρ), λίγο ἔλειψε νὰ καταστραφοῦν.

Παρ᾿ ὅλα αὐτὰ οἱ σταυροφόροι νίκησαν τοὺς Τούρκους (᾿Ιούλιος τοῦ 1097), πέρασαν τὴν ὀροσειρὰ τοῦ Ταύρου καὶ, ὕστερα ἀπὸ ὀχτάμηνη πολιορκία, κυρίεψαν τὴν ᾿Αντιόχεια. Σὲ λίγο ὅμως πολιορκήθηκαν στενὰ ἀπὸ τὸν Τοῦρκο ἡγεμόνα τῆς Μουσούλης καὶ τὸν πολυάριθμο στρατό του, ποὺ ἔφτανε τὶς 200.000. Τέλος, οἱ σταυροφόροι κατόρθωσαν νὰ νικήσουν μὲ ὁρμητικὴ ἔξοδο.

Τότε ἄρχισαν οἱ σταυροφόροι τὴν πορεία τους πρὸς τὰ ῾Ιεροσόλυμα.Τρία χρόνια μετὰ τὸ ξεκίνημά τους, τὴν 1η ᾿Ιουλίου 1099, εἶδαν ἀπὸ μακριὰ τὴν ῞Αγια Πόλη καὶ τότε ἔπεσαν στὰ γόνατα καὶ εὐχαριστοῦσαν τὸ Θεὸ κλαίγοντας ἀπὸ χαρά, γιατὶ ἀξιώθηκαν νὰ πετύχουν τὸ σκοπό τους. ᾿Απὸ τὶς ταλαιπωρίες μόλις 40.000 ἔφτασαν στὴν ῾Ιερουσαλήμ, ποὺ τὴν ὑπεράσπιζε ἰσχυρὴ φρουρὰ Αἰγυπτίων. ῞Ομως οἱ σταυροφόροι, μὲ φοβερὴ ἔφοδο, μπῆκαν στὴν πόλη στὶς 10 ᾿Ιουλίου 1099, ἡμέρα Παρασκευή, στὶς 3 τὸ ἀπόγευμα, δηλαδὴ τὴ μέρα καὶ τὴν ὥρα τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ. ᾿Ακολούθησε φριχτὴ σφαγή. Οἱ σταυροφόροι ἔσφαζαν ὅσους ἔβρισκαν στοὺς δρόμους, γιατὶ νόμιζαν ὅτι ἔβλεπαν τοὺς δημίους τοῦ Χριστοῦ. ῎Επειτα οἱ ἀρχηγοὶ ἄφησαν τὰ ὅπλα, καθάρισαν τὰ χέρια τους καὶ μὲ γυμνὰ πόδια πῆγαν νὰ προσκυνήσουν τὸν Πανάγιο Τάφο.

῾Η πρώτη σταυροφορία στοίχισε 500.000 νεκροὺς χριστιανοὺς καὶ ἄλλους τόσους μουσουλμάνους. Εἶχε ὅμως καὶ ἄλλο ἀποτέλεσμα. Οἱ σταυροφόροι ἄρχισαν νὰ ἱδρύουν στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη δικά τους φεουδαρχικὰ κράτη καὶ ἔτσι ἄλλοι ἀπ᾿ αὐτοὺς ἔγιναν βασιλιάδες καὶ ἄλλοι πρίγκιπες, κόμητες καὶ βαρῶνοι. Τὸ σπουδαιότερο κράτος ἱδρύθηκε στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη καὶ ἦταν τὸ βασίλειο τῆς ῾Ιερουσαλήμ, μὲ βασιλιὰ τὸν *Γοδεφρεῖδο ντὲ Μπουγιὸν*, ποὺ εἶχε τὸν τίτλο τοῦ *προστάτη τοῦ ῾Αγίου Τάφου*. Τὸ πριγκιπάτο τῆς ᾿Αντιόχειας μὲ τὸν Βοημοῦνδο καὶ οἱ ἡγεμονίες τῆς ῎Εδεσσας μὲ τὸν Βαλδουίνο τῆς Φλάνδρας καὶ τῆς Τρίπολης

μὲ τὸν Ραϋμόνδο τῆς Τουλούζης, ἦταν ὑποτελεῖς στὸ Γοδεφρεῖδο.

Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα διορίστηκε πατριάρχης στὴν Ἅγια Πόλη. Ὑπῆρχαν ἀκόμη πολλοὶ ἔμποροι, Βενετοί, Πιζάτες καὶ Μασσαλιῶτες, ποὺ βοήθησαν τοὺς ἱππότες νὰ καταλάβουν τὴν Ἰόππη (Γιάφα), τὴν Πτολεμαΐδα καὶ τὴ Βηρυτὸ καὶ ἔτσι ἀποκαταστάθηκε ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη.

Γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν χωρῶν ποὺ εἶχαν κατακτηθεῖ ὀργανώθηκαν τρία τάγματα, *τὸ τάγμα τῶν ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸ τάγμα τῶν ἱπποτῶν τοῦ Ναοῦ* καὶ *τὸ τάγμα τῶν Τευτόνων*. Οἱ ἱππότες τῶν ταγμάτων αὐτῶν εἶχαν τὶς ὑποχρεώσεις τῶν μοναχῶν καί ζοῦσαν σὰν στρατιῶτες.

Οἱ ἡγεμόνες ἐγκαταστάθηκαν στὰ ἰσχυρὰ κάστρα ποὺ ἔχτισαν καὶ ἔφεραν ἐκεῖ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους. Σιγὰ σιγὰ οἱ σταυροφόροι ἄλλαξαν συμπεριφορὰ ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους καὶ ἦρθαν σὲ οἰκονομικὲς καὶ οἰκογενειακὲς σχέσεις μαζί τους.

41. Ἡ δεύτερη (1147 – 1149) καὶ ἡ τρίτη (1189 – 1191) σταυροφορία

Ὁ δρόμος γιὰ τὴν Ἀνατολὴ εἶχε πιὰ ἀνοίξει. Μὲ διάφορες ἀφορμὲς ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες σταυροφορίες, ἀλλὰ σ' αὐτὲς δὲν ὑπάρχει ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῆς πρώτης καὶ εἶναι φανερὰ τὰ ὑλικὰ καὶ οἰκονομικὰ κίνητρα τῶν σταυροφοριῶν.

Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας *Κονράδος Γ΄* καὶ ὁ βασιλιὰς τῆς Γαλλίας *Λουδοβίκος Ζ΄* ὀργάνωσαν τὴ δεύτερη σταυροφορία (1147 – 1149), γιὰ νὰ ἐλευθερώσουν τὴν ἡγεμονία τῆς Ἔδεσσας, ποὺ τὴν εἶχε καταλάβει ὁ Τοῦρκος ἡγεμόνας τῆς Μουσούλης.

Μὲ κακὸ ἐξοπλισμὸ ὁ στρατὸς τῶν σταυροφόρων πέρασε ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἁρπάζοντας, λεηλατώντας καὶ καταστρέφοντας. Τέλος οἱ σταυροφόροι ἔφτασαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ σκέφτηκαν νὰ τὴν κυριέψουν, ἀλλὰ κατάλαβαν ὅτι αὐτὸ ἦταν δύσκολο καὶ ἔδωσαν ὅρκο ὑποτέλειας στὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ. Ἡ σταυροφορία αὐτὴ δὲν πέτυχε καὶ οἱ ἀρχηγοί της γύρισαν πίσω χωρὶς νὰ κατορθώσουν τίποτε.

Νέα ὅμως ἀφορμὴ δόθηκε γιὰ τὴν τρίτη σταυροφορία (1189 – 1191). Τὸ 1187 ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαδὶν εἰσβάλλει ὁρμητικὰ στὸ βασίλειο τῆς Ἱερουσαλήμ, συντρίβει τοὺς Φράγκους ἱππότες στὴ λίμνη Τιβε-

ριάδα καὶ μπαίνει θριαμβευτικὰ στὴν Ἅγια Πόλη. Τὸ φραγκικὸ κράτος περιορίστηκε τότε στὴ βόρεια Παλαιστίνη.

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ προκάλεσε κατάπληξη στὴ Δύση. Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας *Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας*, ὁ βασιλιὰς τῆς Γαλλίας *Φίλιππος Αὔγουστος* καὶ ὁ βασιλιὰς τῆς Ἀγγλίας *Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος* ἀνάλαβαν τὴν ἀρχηγία τῆς τρίτης σταυροφορίας. Δὲν ὑπῆρχε ὅμως ἑνότητα οὔτε ὁμόνοια μεταξύ τους.

Πρῶτα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ξηρὰ ὁ Βαρβαρόσσας καὶ, ἀφοῦ νίκησε στὸ Ἰκόνιο τοὺς Τούρκους, στρατοπέδευσε κοντὰ στὸν στὸν ποταμὸ Κύδνο (Καρά – Σού). Ἐνῶ ὅμως λουζόταν, παρασύρθηκε ἀπὸ τὸν ποταμὸ καὶ πνίγηκε. Τότε τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ του, ποὺ ἦταν καλὰ ὀργανωμένος, γύρισε στὴ Γερμανία καὶ μόνο ἕνα μικρὸ τμῆμα ἑνώθηκε στὴ Συρία μὲ τούς Ἄγγλους καὶ τοὺς Γάλλους.

Ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ριχάρδος ἔφτασαν ἀπὸ τὴ θάλασσα στὴ Μεσσήνη τῆς Σικελίας. Ἐκεῖ ἔμειναν ἔξι μῆνες καὶ εἶχαν συνέχεια φιλονικίες καὶ συγκρούσεις. Τέλος ξεκίνησαν καὶ ἔφτασαν στὴν Κύπρο, τὴν ὁποία ὁ Ριχάρδος ἀφαίρεσε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ τὴν παραχώρησε στὸ Γάλλο βασιλιὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ *Λουζινιὰν (1192)*. Ἡ δυναστεία τῶν Λουζινιὰν κράτησε τὴν Κύπρο ὡς τὸ 1489. Ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς ἔγιναν κύριοι τῆς Κύπρου οἱ Βενετοὶ (1489)καὶ οἱ Τοῦρκοι (1571). Τέλος, ὕστερα ἀπὸ μυστικὴ συνθήκη μὲ τοὺς Τούρκους, τὴν πῆραν οἱ Ἄγγλοι (1878), ποὺ τὴν κράτησαν ὡς τὸν Αὔγουστο τοῦ 1960, ὁπότε ἀνακηρύχτηκε ἀνεξάρτητη Δημοκρατία.

Ἑνωμένοι Ἄγγλοι, Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι πολιόρκησαν τὴν Πτολεμαΐδα τῆς Φοινίκης. Ἡ πολιορκία, στὴν ὁποία πῆραν μέρος διαδοχικὰ 600. 000 ἄνθρωποι, κράτησε δύο χρόνια καὶ στοίχισε τὴ ζωὴ 190.000 μουσουλμάνων καὶ 120.000 Χριστιανῶν. Τέλος ἡ φρουρὰ ἐξαντλημένη παραδόθηκε, ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ Σαλαδὶν δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ τὰ λύτρα ποὺ εἶχαν συμφωνηθεῖ, ὁ Ριχάρδος ἔσφαξε τοὺς ὑπερασπιστές.

Ὁ Ριχάρδος ἔμεινε ἐκεῖ δύο χρόνια καὶ ἔγινε ὁ φόβος τῶν Ἀράβων. Δὲν μπόρεσε ὅμως νὰ καταλάβει τὴν Ἱερουσαλήμ. Τὸ βασίλειο τῆς Παλαιστίνης περιορίστηκε στὰ παράλια τῆς Φοινίκης καὶ διατηρήθηκε ἕναν ἀκόμη αἰώνα μὲ πρωτεύουσα τὴν Πτολεμαΐδα.

Ἔτσι τελείωσε ἡ τρίτη σταυροφορία, ποὺ εἶχε περισσότερο στρατιωτικὸ παρὰ θρησκευτικὸ χαρακτήρα.

Ὁ πάπας *Ἰννοκέντιος Γ´* (1198 – 1216), ἀφοῦ κυριάρχησε στὴ Δύση, ὀνειρεύτηκε νὰ ἐξουσιάσει καὶ τὴν Ἀνατολή. Ἀμέσως μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο κήρυξε νέα σταυροφορία. Ἀλλὰ τὸ κήρυγμά του δὲν εἶχε μεγάλη ἀπήχηση. Κινήθηκαν μόνο ἡ βόρεια Γαλλία καὶ ἡ Φλάνδρα. Κανένας βασιλιὰς δὲν πῆρε μέρος σ' αὐτὴ τὴ σταυροφορία, γιατὶ οἱ βασιλιάδες τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας πολεμοῦσαν μεταξύ τους, ἐνῶ στὴ Γερμανία δύο ἡγεμόνες φιλονικοῦσαν γιὰ τὸ θρόνο.

Τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς ξεχώριζαν ἰδιαίτερα· ὁ Ἰταλὸς *Βονιφάτιος* Μομφερρατικός, ὁ κόμης τῆς Φλάνδρας *Βαλδουίνρς* καὶ *ὁ Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουίνος*, Γάλλος εὐγενὴς ἀπὸ τὴν Καμπανία.

Ὁ τελευταῖος στάλθηκε στὴ Βενετία γιὰ νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴν πολιτεία αὐτή, ποὺ κυριαρχοῦσε στὴ θάλασσα,νὰ διαθέσει πλοῖα γιὰ νὰ περάσουν οἱ σταυροφόροι στὴν Ἀνατολή, ἀφοῦ ἡ σταυροφορία δὲν μποροῦσε νὰ γίνει ἀπὸ τὴν ξηρά. Οἱ Βενετοί, σὰν ἔμποροι ποὺ ἦταν, ζήτησαν, γιὰ τὴ μεταφορὰ καὶ τὴ διατροφὴ 13.500 ἱππέων καὶ 29.000 πεζῶν, ἕνα τεράστιο χρηματικὸ ποσὸ καὶ τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ λάφυρα. Τέλος ἀπὸ γενναιοδωρία δέχτηκαν νὰ πάρουν μόνο τὰ 2/3 ἀπὸ ὅσα εἶχαν ἀρχικὰ ζητήσει, ἀλλὰ πέτυχαν νὰ ἐλευθερωθεῖ πρῶτα ἡ δαλματικὴ πόλη Ζάρα, ποὺ τὴν εἶχε ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτοὺς ὁ βασιλιὰς τῆς Οὐγγαρίας.

Ἐνῶ οἱ σταυροφόροι προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν χρήματα γιὰ νὰ πληρώσουν τὰ ναῦλα τους, παρουσιάστηκε ὁ Ἀλέξιος Δ´ (1203 – 1204), γιὸς τοῦ ἐκθρονισμένου αὐτοκράτορα Ἰσαακίου Ἀγγέλου. Αὐτὸς ὑποσχέθηκε νὰ δώσει μεγάλη χρηματικὴ ἀμοιβή, νὰ ὑποτάξει τὴν ἑλληνικὴ Ἐκκλησία στὴ Δυτικὴ καὶ νὰ διαθέσει ὕστερα ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς αὐτοκρατορίας ἐναντίον τῶν μωαμεθανῶν, καὶ ζήτησε γιὰ ἀντάλλαγμα ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀποκτήσει πάλι τὸ θρόνο τοῦ πατέρα του.

Ὁ γέρος δόγης τῆς Βενετίας Δάνδολος ἀντιλήφθηκε τὰ πλεονεκτήματα ποὺ θὰ εἶχε γιὰ τὸ κράτος του αὐτὴ ἡ ἐπιχείρηση καὶ ἔτσι, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τοῦ πάπα Ἰννοκέντιου Γ´ , ὑπογράφτηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1203 συμφωνία ἀνάμεσα στὸν Ἀλέξιο καὶ τοὺς σταυροφόρους. Στὶς 27 Ἰουλίου τοῦ 1203 ὁ στόλος τῶν σταυροφόρων ἐμφανίστηκε μπροστὰ στὴν πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μὲ 40.000 μαχητές.

Οἱ σταυροφόροι στρατοπέδευσαν μπροστὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἄρχισαν νὰ τὴν πολιορκοῦν. Ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Γ´ εἶχε

διορθώσει τὰ τείχη καὶ εἶχε συγκεντρώσει στρατὸ ἀπὸ 60.000 ἄνδρες. Ἡ ἡρωικὴ ἄμυνα κράτησε πολλὲς μέρες, ἀλλὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐξακολουθήσει. Ὁ Ἀλέξιος Γ΄ ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη καὶ οἱ σταυροφόροι ἀνέβασαν στὸ θρόνο τὸν Ἰσαάκιο Ἄγγελο καὶ τὸ γιό του Ἀλέξιο Δ΄. Ὅμως, παρὰ τὴ βαριὰ φορολογία ποὺ ἐπέβαλαν οἱ νέοι αὐτοκράτορες, μόνο τὸ μισὸ ἀπὸ τὸ ποσὸ ποὺ εἶχε συμφωνηθεῖ κατόρθωσαν νὰ συγκεντρώσουν. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν μποροῦσαν νὰ ἐκπληρώσουν τὶς ὑποσχέσεις τους, οἱ σταυροφόροι, καὶ ἰδιαίτερα οἱ Βενετοί, ἄρχισαν νὰ γίνονται ἀπαιτητικοί.

Ἀλλὰ ἡ πολὺ βαριὰ φορολογία, ἡ ὁμολογία πίστης πρὸς τὸν πάπα καὶ ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τῶν σταυροφόρων εἶχαν προκαλέσει τὸ μίσος τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν Λατίνων, καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ξέσπασε ἐπανάσταση. Ὁ Ἰσαάκιος καὶ ὁ Ἀλέξιος Δ΄ ἐκθρονίστηκαν (1204) καὶ ἔγινε αὐτοκράτορας ὁ *Ἀλέξιος Ε΄ ὁ Μούρτζουφλος*, ποὺ κάλεσε τοὺς σταυροφόρους νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ χώρα του σὲ ὀχτὼ μέρες. Οἱ σταυροφόροι τότε πολιόρκησαν γιὰ δεύτερη φορὰ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Ε΄ πολέμησε γενναῖα, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ ἀποκρούσει τὴν ἐπίθεση τῶν σταυροφόρων καὶ ἀναγκάστηκε νὰ φύγει μὲ λίγους ὀπαδούς του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τότε μερικοὶ συγκεντρώθηκαν στὴν Ἁγία Σοφία καὶ ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν Θεόδωρο Λάσκαρη. Κι αὐτὸς ὅμως, ἂν καὶ ἦταν ἱκανὸς ἄνθρωπος, δὲν μπόρεσε νὰ δώσει ζωὴ στὸ νεκρὸ Βυζάντιο καὶ ἔφυγε μαζὶ μὲ τὸν πατριάρχη καὶ λίγους ὀπαδούς του. Στὶς 12 Ἀπριλίου τοῦ 1204 οἱ Φράγκοι μπῆκαν στὴν Κωνσταντινούπολη.

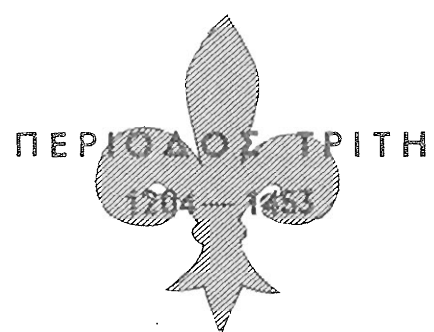
Οἱ σταυροφόροι φέρθηκαν βάρβαρα, ἔκαψαν μεγάλες συνοικίες καὶ λεηλάτησαν μὲ φοβερὸ τρόπο τὴν πρωτεύουσα. Κατάστρεψαν τὰ μαρμάρινα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἔβγαλαν ἀπὸ ἄλλα τὸ χρυσάφι καὶ τὶς πολύτιμες πέτρες καὶ ἔλειωσαν τὰ χάλκινα ἀγάλματα, γιὰ νὰ κατασκευάσουν νομίσματα. Δὲν σεβάστηκαν οὔτε τοὺς γέρους, οὔτε τὶς γυναῖκες, οὔτε τὴ θρησκεία. Ἡ Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας κομματιάστηκε καὶ τὰ πολύτιμα ἱερὰ σκεύη λεηλατήθηκαν.

Ἔγιναν ἄλλες τέσσερεις σταυροφορίες, ἡ μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε σκοπὸ τὴν κατάληψη τῆς Αἰγύπτου, ποὺ ἦταν τότε τὸ πιὸ ἰσχυρὸ μουσουλμανικὸ κράτος. Οἱ σταυροφορίες, ποὺ κράτησαν δύο αἰῶνες περίπου, εἶχαν σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ ὠφέλησαν οὐσιαστικὰ τὴ Δύση, γιατὶ ἀναπτύχτηκε μεγάλη ἐμπορικὴ κίνηση μὲ τὴν Ἀνατολή. Μὲ τὶς σταυροφορίες ἔχασαν τὴ δύναμή τους οἱ εὐγενεῖς στὴ Δύση καὶ ἄρχισε ἡ

ἀνάπτυξη τῆς μεσαίας τάξης, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν τεχνιτῶν. Οἱ δυτικοὶ Εὐρωπαῖοι, ὅταν γνώρισαν τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἀνατολῆς, ἄρχισαν νὰ ἐξημερώνονται καὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὶς τέχνες, τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὰ γράμματα.

Γιὰ τὸ βυζαντινὸ κράτος τὶς πιὸ σοβαρὲς συνέπειες εἶχε ἡ τέταρτη σταυροφορία, καὶ γι' αὐτὸ ἀπὸ τότε ἀρχίζει νέα περίοδος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ
1204 — 1453

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΥΡΩΠΗ

1. Ἡ Γαλλία

ύρω στὰ 1200 ἡ Γαλλία εἶχε ἕναν πολὺ ἰσχυρὸ βασιλιά, τὸν *Φίλιππο Β΄ Αὔγουστο* (1180–1223). Αὐτὸς σημείωσε δύο ἐπιτυχίες· ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῶν εὐγενῶν καὶ κατάλαβε τὶς κτήσεις ποὺ εἶχε στὴ Γαλλία ὁ βασιλιὰς τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννης ὁ Ἀκτήμονας. Ἰσχυρὸς βασιλιὰς ἦταν ἐπίσης ὁ *Λουδοβίκος Θ΄ ὁ Ἅγιος* (1226–1270), ποὺ ὁδήγησε τὶς δύο τελευταῖες σταυροφορίες.

Τὴν πιὸ μεγάλη δύναμη ὅμως ἀπόχτησε ἡ Γαλλία στὰ χρόνια τοῦ βασιλιᾶ *Φιλίππου Δ΄ τοῦ Ὡραίου* (1285–1314). Ὁ Φίλιππος, ἐπειδὴ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα γιὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀγγλίας, φορολόγησε τὸν κλῆρο. Ὁ πάπας Βονιφάτιος Η΄ (1294–1303) ἀπαγόρευσε τότε στοὺς κληρικοὺς νὰ ἐκτελέσουν τὸ βασιλικὸ διάταγμα καὶ ἀφόρισε τὸν Φίλιππο. Ὁ τελευταῖος ὅμως ἔκαψε τὴν παπικὴ βούλα* καὶ κάλεσε συνέλευση τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, ποὺ ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή της γιὰ τὴν παραπομπὴ τοῦ πάπα σὲ δίκη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴ συνέλευση ἐναντίον τοῦ πάπα πῆραν μέρος καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ ἡ τρίτη τάξη τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ τότε καὶ σὲ κάθε σπουδαία περίσταση γίνονταν συνελεύσεις ἀντιπροσώπων καὶ τῶν τριῶν τάξεων (κλήρου, εὐγενῶν, λαοῦ), ποὺ ὀνομάζονταν *Γενικὲς τάξεις* **(Etats generaux)**.

Ὁ πάπας αἰχμαλωτίστηκε, φυλακίστηκε καὶ ὕστερα ἀπὸ ἕνα μήνα πέθανε. Ἀργότερα ὁ πάπας *Κλήμης Ε΄* ἐγκαταστάθηκε στὴν *Ἀβινιόν*, πόλη στὴ νότια Γαλλία, ὅπου ἔμεναν οἱ πάπες ἀπὸ τὸ 1309 ὡς τὸ 1377.

Ἀπὸ τὸ 1328 ἀνέβηκε στὸ θρόνο τῆς Γαλλίας ἡ δυναστεία *Βαλοά*, ποὺ ἔμεινε στὴν ἐξουσία ὡς τὸ 1589.

᾿Αργότερα ἡ Γαλλία ἀναστατώθηκε ἀπὸ τὸν «῾Εκατοντάχρονο πόλεμο». ῾Ο βασιλιὰς *Κάρολος Ζ΄* (1422–1461) νίκησε τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς περιόρισε στὸ Καλαί. Εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες τῆς Εὐρώπης ποὺ ὀργάνωσε μόνιμο μισθοφορικὸ στρατὸ καὶ ἐπέβαλε τὴν ἐξουσία του πάνω στοὺς εὐγενεῖς. ᾿Ισχυρὸς βασιλιὰς ἦταν ἐπίσης καὶ ὁ γιός του *Λουδοβίκος ΙΑ΄* (1461–1483). Αὐτὸς κατόρθωσε νὰ συντρίψει πολλοὺς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ ἕνωσε τὰ κτήματά τους μὲ τὰ δικά του. Φρόντισε ἀκόμη νὰ ἐνισχύσει τὶς πόλεις, τὶς τέχνες καὶ τὸ ἐμπόριο.

῾Ο *Κάρολος Η΄* (1483–1498) στηρίχτηκε στὴν καλὴ ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους, ποὺ εἶχαν πραγματοποιήσει οἱ προηγούμενοι βασιλιάδες, καὶ στράφηκε σὲ ἐξωτερικὲς κατακτήσεις. ᾿Επιχείρησε ἐκστρατεία στὴν ᾿Ιταλία (1494) καὶ ἀγόρασε τὰ δικαιώματα τοῦ ᾿Ανδρέα Παλαιολόγου στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. ῾Η ἐκστρατεία του ὅμως στὴ Σικελία δὲν πέτυχε καὶ τὸ σχέδιό του νὰ καταλάβει τὴν ἄλλοτε βυζαντινὴ πρωτεύουσα ματαιώθηκε.

2. ῾Η ᾿Αγγλία

᾿Απὸ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰώνα ἀνέβηκε στὸν ἀγγλικὸ θρόνο ὁ κλάδος τῆς οἰκογένειας τοῦ Γουλιέλμου, ποὺ ὀνομαζόταν «Πλανταγενέ». Σ᾿ αὐτὸν ἀνήκει ὁ βασιλιὰς *Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος* (1189-1199), ποὺ πῆρε μέρος στὴ Γ΄ σταυροφορία. ῾Ο ἀδερφός του *᾿Ιωάννης ὁ ᾿Ακτήμων* (1199–1216) ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι τελικὰ κατόρθωσαν νὰ ματαιώσουν τὴν ἀπόπειρά του νὰ κυβερνήσει τὸ κράτος ἀπολυταρχικά. ῾Ο ᾿Ιωάννης εἶχε καὶ ἐξωτερικὲς ἀποτυχίες, γιατὶ στὸν πόλεμο μὲ τὴ Γαλλία ἔχασε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν κτήσεων ποὺ εἶχε ἐκεῖ.

Χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν σχέσεων Γαλλίας καὶ ᾿Αγγλίας στὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι ὅτι οἱ βασιλιάδες τῆς ᾿Αγγλίας θεωροῦσαν πραγματικὸ πυρήνα τοῦ κράτους τους τὴ Νορμανδία τῆς Γαλλίας. Τὴν ᾿Αγγλία τὴ θεωροῦσαν ὡς χώρα ποὺ τοὺς ἔδινε τὰ μέσα γιὰ νὰ στερεώσουν καὶ νὰ μεγαλώσουν τὸ κράτος τους στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη. Αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ λόγος τῶν πολέμων ἀνάμεσα στοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Γάλλους.

Τὸ 1328 ὁ βασιλιὰς τῆς ᾿Αγγλίας *᾿Εδουάρδος Γ΄* ἀξίωσε δικαιώματα πάνω στὴ Γαλλία. Ἄρχισε τότε μακροχρόνιος ἀγώνας ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη, ποὺ κράτησε πάνω ἀπὸ 100 χρόνια καὶ εἶναι γνωστὸς στὴν ἱστορία ὡς *῾Εκατοντάχρονος πόλεμος* (1339–1453). Οἱ Ἄγγλοι νίκησαν τὸ 1346 στὸ

Κρεσὺ καὶ κυρίεψαν τὸ Καλαί, τὸ ὁποῖο κράτησαν πάνω ἀπὸ 200 χρόνια. Τὸ 1356 οἱ Ἄγγλοι πέτυχαν μιὰ μεγάλη νίκη στὸ Πουατιὲ καὶ οἱ Γάλλοι ἐξασθένησαν τόσο, ὥστε ὁ βασιλιάς τους ἀναγκάστηκε νὰ παραχωρήσει μιὰ μεγάλη περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Γαλλίας στὴν Ἀγγλία. Τὸν 15ο αἰώνα, ὅλες οἱ περιοχὲς τῆς Γαλλίας, ποὺ βρίσκονταν βόρεια ἀπὸ τὸν ποταμὸ Λοάρ, πέρασαν στὴν κυριαρχία τῶν Ἄγγλων. Τότε ἡ Ἰωάννα ντ' Ἄρκ, ὕστερα ἀπὸ ἕνα ὅραμα ποὺ εἶδε, παρουσιάστηκε στὸ γαλλικὸ στρατόπεδο, ἔδωσε θάρρος στοὺς στρατιῶτες καὶ κατόρθωσε νὰ λύσει τὴν πολιορκία τῆς Ὀρλεάνης. Στὴν πολιορκία ὅμως τῆς Κομπιέννης αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους ποὺ τὴν ἔκαψαν ὡς αἱρετικὴ τὸ 1431, ἐνῶ οἱ Γάλλοι τὴν τίμησαν ὡς ἐθνικὴ ἡρωΐδα καὶ ὡς ἁγία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ τελικὸ πάντως ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου ἦταν εὐνοϊκὸ γιὰ τοὺς Γάλλους, γιατὶ πολλὰ ἀτυχήματα ἀνάγκασαν τοὺς Ἄγγλους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ γαλλικὸ ἔδαφος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Καλαί.

Ἀπὸ τότε ἔγιναν ἰσχυρὰ καὶ τὰ δύο κράτη, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Στὴν Ἀγγλία ὅμως σημειώθηκε μιὰ σημαντικὴ ἀλλαγὴ στὸ διοικητικὸ σύστημα, ποὺ εἶχε μεγάλες συνέπειες.

Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἀγγλίας ὀνομάζονταν *κόμιτες* καὶ *βαρῶνοι* καὶ ἀργότερα ὀνομάστηκαν *λόρδοι*. Αὐτοὶ δὲν εἶχαν πολὺ μεγάλες ἰδιοκτησίες οὔτε πολλὰ δικαιώματα, ὅπως οἱ φεουδάρχες τῆς Γαλλίας. Ἕνα μεγάλο μέρος τῆς χώρας βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση διοίκηση τοῦ βασιλιᾶ. Οἱ διοικητὲς τῶν κομιτειῶν διορίζονταν καὶ παύονταν ἀπὸ τὸν βασιλιά, ὁ ὁποῖος ὅμως ποτὲ δὲν ἔγινε ἀπόλυτος μονάρχης. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ ἐπιδίωκε ὁ βασιλιὰς ἦταν ἡ εἴσπραξη ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερων φόρων. Οἱ εὐγενεῖς πέτυχαν νὰ ζητᾶ τὴ γνώμη τους, κάθε φορὰ ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ ἐπιβάλει νέα φορολογία. Ὅταν τοὺς δόθηκε ἡ εὐκαιρία, στασίασαν, τὸ 1215, ἐναντίον τοῦ Ἰωάννη τοῦ Ἀκτήμονα καί, ἀφοῦ κυρίεψαν τὸ Λονδίνο, τὸν ἀνάγκασαν νὰ ὑπογράψει τὸν περίφημο *Μεγάλο Χάρτη* **(Magna Charta)**.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίσημο αὐτὸ ἔγγραφο, ποὺ περιέχει τὶς συνταγματικὲς ἐλευθερίες τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, κανένας πολίτης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συλληφθεῖ ἢ νὰ φυλακιστεῖ, χωρὶς νὰ ὑπάρχει σχετικὸς νόμος, ποὺ νὰ τὸ ὁρίζει. Ὁ βασιλιὰς δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ ἐπιβάλει φόρους χωρὶς τὴ συγκατάθεση τοῦ μεγάλου συμβουλίου, ποὺ τὸ συγκροτοῦσαν οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κόμιτες καὶ οἱ βαρῶνοι. Ἂν τυχὸν ὁ βασιλιὰς παραβεῖ τὸ σύνταγμα, οἱ εὐγενεῖς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀντισταθοῦν. Ἔτσι ὁ

νόμος γίνεται ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸ βασιλιά. Τὸ μεγάλο συμβούλιο ὀνομάστηκε ἀργότερα **Parlement** (κοινοβούλιο) καὶ εἶχε τὸ ἰδιαίτερο συμβούλιο τοῦ βασιλιᾶ καὶ τοὺς ὑπουργούς.

Ὁ βασιλιάς, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀντίδραση τῶν εὐγενῶν, θέλησε νὰ δημιουργήσει ἀντιπερισπασμό, στηριζόμενος στὸ λαό. Κάλεσε λοιπὸν δύο ἱππότες ἀπὸ κάθε κομιτεία καὶ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὶς πόλεις καὶ τὶς κωμοπόλεις. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ συγκροτήθηκαν δύο συνελεύσεις, *ἡ βουλὴ τῶν κοινοτήτων ἢ Κάτω Βουλὴ* καὶ *ἡ βουλὴ τῶν λόρδων ἢ Ἄνω βουλή*, ὅπως ὀνομάστηκε τὸ παλαιὸ κοινοβούλιο. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰώνα, δημιουργήθηκε ἕνα νέο εἶδος πολιτεύματος, *τὸ κοινοβουλευτικό*.

3. Οἱ ἰταλικὲς πόλεις

Ἡ Ἰταλία δὲν κατόρθωσε νὰ ἑνωθεῖ, ἀλλὰ ἦταν χωρισμένη σὲ πολλὰ μικρὰ κράτη. Στὸ νότο ὑπῆρχε τὸ βασίλειο τῆς Νεαπόλεως, στὸ κέντρο τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὸ βορρὰ διάφορες μικρὲς πολιτεῖες, ὅπως ἡ Πίζα, ἡ Φλωρεντία, ἡ Γένουα, τὸ Μιλάνο καὶ ἡ Βενετία. Οἱ πόλεις αὐτὲς ἔγιναν πλούσιες μὲ τὸ ἐμπόριο ποὺ ἔκαναν οἱ κάτοικοί τους καὶ εἶχαν δημοκρατικὸ πολίτευμα, ὅπως ἡ ἀρχαία Ἀθήνα. Οἱ πιὸ ἀξιόλογες ἦταν ἡ Φλωρεντία καὶ ἡ Βενετία.

Ἡ *Φλωρεντία* ἦτο πρότυπο βιομηχανικῆς πόλης καὶ διακρίθηκε στὴν κατασκευὴ πολυτελῶν ὑφασμάτων. Τὰ τρία τέταρτα σχεδὸν τῶν κατοίκων ἀπασχολοῦνται σ' αὐτὴ τὴ βιομηχανία. Μὲ τὸν πλοῦτο ποὺ συγκέντρωσαν οἱ κάτοικοι τῆς Φλωρεντίας ἔγιναν περίφημοι χρηματιστὲς καὶ τραπεζίτες καὶ συναγωνίζονταν τοὺς Ἑβραίους. Οἱ Μέδικοι, μιὰ οἰκογένεια τραπεζιτῶν, ἀνάλαβαν τὴν διακυβέρνηση τῆς πόλης καὶ ἔγιναν τόσο ἰσχυροί, ὥστε οἱ βασιλιάδες τῆς Γαλλίας ἐπιδίωκαν νὰ εἶναι σύμμαχοί τους. Ἡ Φλωρεντία ἔχει ξεχωριστὴ σημασία, γιατὶ σ' αὐτὴν ἄρχισε πρῶτα ἡ ἀναγέννηση τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Ὁ Γεμιστὸς καὶ ἄλλοι λόγιοι ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο βρῆκαν καταφύγιο στὴν αὐλὴ τῶν Μεδίκων.

Ἡ *Βενετία* ἔγινε πλούσια ἀπὸ τὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Ἀνατολή. Τὸ πολίτευμά της ἦταν ἀριστοκρατικό, γιατὶ μόνον οἱ πιὸ παλιὲς ἐμπορικὲς οἰκογένειες, ποὺ τὰ ὀνόματά τους ἦταν γραμμένα στὴ «Χρυσὴ βίβλο», ἔπαιρναν μέρος στὴ διοίκηση. Ἀρχηγὸς τυπικὰ ἦταν ὁ *Δόγης*, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ

τὴν ἐξουσία τὴν ἀσκοῦσε τὸ *συμβούλιο τῶν Δέκα*. Οἱ Βενετοὶ πῆραν πολλὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 τοὺς ἐξασφάλισε ἀνέλπιστα πλούτη καὶ ὀνομάστηκαν «κύριοι τοῦ χρυσοῦ τῆς χριστιανοσύνης». Τὸν 15ο αἰώνα τὸ κράτος τους ἦταν πολὺ μεγάλο καὶ περιλάμβανε τὴν ἀνατολικὴ παραλία τῆς Ἀδριατικῆς, τὰ Ἑπτάνησα, πολλὲς πόλεις τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου.

4. Ἡ παιδεία καὶ οἱ ἐπιστῆμες

Μεγάλη ἀμάθεια ἐπικράτησε στὴν Εὐρώπη μετὰ τὴ μετανάστευση τῶν βαρβάρων. Στὴ Γαλλία, τὰ χρόνια τῆς δυναστείας τῶν Μεροβενζιὲν (481–751), δύσκολα βρίσκονταν ἄνθρωποι γιὰ τὶς κρατικὲς ἢ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑπηρεσίες. Τὰ λίγα χειρόγραφα ποὺ σώζονται ἀπὸ τοὺς αἰῶνες αὐτοὺς μαρτυροῦν τὴν πρωτόγονη πνευματικὴ κατάσταση.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἄρχισε ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας. Ἡ Ἐκκλησία ἔδινε τὴν κατεύθυνση καὶ ἀσκοῦσε τὸν ἔλεγχο. Πρῶτος βασιλιὰς ποὺ προστάτεψε τὰ γράμματα εἶναι ὁ Κάρολος ὁ Μέγας (768–814). Ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἦταν ἀγράμματος, ἵδρυσε σχολεῖα καὶ ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἀναγέννηση στὴ Δύση. Οἱ ἐφημέριοι καὶ οἱ μοναχοὶ ἦταν δάσκαλοι στὸ *πρῶτο σχολεῖο*, ὅπου διδάσκονταν ἡ ἀνάγνωση, ἡ γραφή, ἡ ἀριθμητική, ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ κατήχηση. Ἡ ἐκπαίδευση ἦταν δωρεάν. Στὶς πόλεις ὑπῆρχαν τὰ *μεγάλα σχολεῖα*. Ἡ γλώσσα τῶν σχολείων αὐτῶν, ποὺ ἀνῆκαν στὴν Ἐκκλησία, ἦταν ἡ *λατινική*. Ἐπειδὴ τὸ χαρτὶ ἦταν πολὺ ἀκριβό, ἡ ἐργασία στὸ σχολεῖο γινόταν προφορικά. Ὁ δάσκαλος μιλοῦσε καὶ οἱ μαθητὲς ἄκουγαν, ἀποστήθιζαν διάφορα γνωμικὰ καὶ ἐξασκοῦσαν περισσότερο τὴ μνήμη τους. Ἰδιαίτερα προετοιμάζονταν γιὰ τὴ θεολογία.

Ἡ πραγματικὴ ὅμως ἀναγέννηση ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 12ο αἰώνα, γιατὶ ἀπὸ τότε ἄρχισε ἡ διδασκαλία εἰδικῶν μαθημάτων στὰ σχολεῖα, ὅπως εἶναι τὸ δίκαιο, ἡ ἰατρικὴ κ. ἄ. Ἡ ἀραβικὴ ἐπίδραση στὴ Δύση, στὸν τομέα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἄρχισε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰώνα. Τὰ ὀνομαστὰ σχολεῖα τῶν Ἀράβων, οἱ *μενδρεσέδες*, ἔγιναν ὑποδείγματα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Σιγὰ σιγὰ τὰ σχολεῖα ἔγιναν περισσότερα καὶ ἰδιαίτερα στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ μαθητὲς καὶ δάσκαλοι ἑνώθηκαν σὲ ἕνα σύνδεσμο καὶ ἀποτέλεσαν **Universitas** (συντεχνία δασκάλων, μαθητῶν κλπ.) μὲ σκοπὸ νὰ ὑποστηρί-

ξουν τὰ συμφέροντά τους. Ἀπὸ τὸ σύνδεσμο αὐτὸ δημιουργήθηκε τὸ πρῶτο πανεπιστήμιο.

Τέσσερεις ἦταν οἱ κλάδοι τῆς πανεπιστημιακῆς φοιτήσεως. Στὸν προκαταρκτικό, ποὺ ἦταν γενικὸς γιὰ ὅλους, οἱ φοιτητὲς ἔπαιρναν τὴ γυμνασιακὴ μόρφωση. Οἱ τρεῖς εἰδικοὶ κλάδοι ἦταν ἡ *θεολογία*, ἡ *νομικὴ* καὶ ἡ *ἰατρική*. Κάθε κλάδος ἀποτέλεσε ἀνεξάρτητη σχολὴ **(Facultas)**. Σπουδαιότερη ἀπ' ὅλες τὶς σχολὲς ἦταν ἡ θεολογική.

Ὁ πατέρας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας *Αὐγουστίνος* ἔλεγε ὅτι εἶναι θανάσιμη ἁμαρτία νὰ τὰ ἐξηγοῦμε ὅλα μὲ τὸ λογικὸ καὶ ὅτι τὸν Θεὸ τὸν γνωρίζουμε μὲ τὴν πίστη. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Αὐγουστίνου ἦταν πάρα πολὺ μεγάλη καὶ στὴ διαμόρφωση χριστιανικῆς ἐπιστήμης καὶ στὴ διδασκαλία γενικὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Στὴν Ἰσπανία, ὅπου κυριαρχοῦσαν οἱ Ἄραβες, καλλιεργήθηκε ἡ φιλοσοφία. Ἡ ἀραβικὴ ἐπιστήμη στηριζόταν στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ ἐρευνοῦσε ὅλα τὰ πράγματα.

Ἀπὸ τοὺς Ἄραβες ἔγιναν γνωστὲς στὴ Γαλλία, γύρω στὰ 1200, οἱ λατινικὲς μεταφράσεις τῶν Φυσικῶν καὶ τῶν Μεταφυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἔργα ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ποὺ ὀνομάστηκε «ἐπιδρομή», προκάλεσε πραγματικὴ ἐπανάσταση. Ἡ Ἐκκλησία ἀρχικὰ πῆρε ἐχθρικὴ στάση καὶ ἀπαγόρευσε τὴ μελέτη τῶν κειμένων (1210–1215). Ἀργότερα ὅμως, ὅταν διαπίστωσε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἰδικὰ δὲν ἦταν ἐπικίνδυνος, ἄφησε ἐλεύθερη τὴ μελέτη τῶν κειμένων του. Οἱ μεγάλοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὁ Γάλλος μοναχὸς *Μποναβεντούρα* (1221–1274), ὁ Γερμανὸς *Ἀλβέρτος ὁ Μέγας* (1193–1280) καὶ ὁ Ἰταλὸς *Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης* (1226–1274), πέτυχαν νὰ συμβιβάσουν τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τελευταῖος, ἀντίθετος βασικὰ μὲ τὸν Αὐγουστίνο, ἔγινε ὁ πιὸ μεγάλος ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος καὶ φιλόσοφος (ἀριστοτελικός, σχολαστικός).

Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία τῆς Δύσης, *ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία*, ποὺ ἦταν ὀρθολογιστικὴ θεολογία. Οἱ σοφοὶ δέχονταν σὰν προϋπόθεση, ὅτι τὸ κείμενο τῆς γραφῆς ἦταν ἀλάνθαστο καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν αὐθεντία*. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔπρεπε νὰ κουραστεῖ γιὰ νὰ ἐρευνήσει, ἀφοῦ ὅλα τὰ ζητήματα εἶχαν ἐρευνηθεῖ ἀπὸ τὶς Γραφὲς καὶ τὸν Ἀριστοτέλη.

Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα ἀρχίζουν οἱ σοφοὶ νὰ καταλαβαίνουν τὴν ἀξία τῆς *ἐμπειρίας*. Στρέφοντας τὴν προσοχή τους πρὸς τὴν πραγματι-

κότητα καὶ τὴν προσωπικὴ ἔρευνα, προσπαθοῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς αὐθεντίες καὶ ν' ἀποκτήσουν αὐτοτέλεια καὶ ἀνεξαρτησία.

5. Ἡ λογοτεχνία καὶ οἱ τέχνες

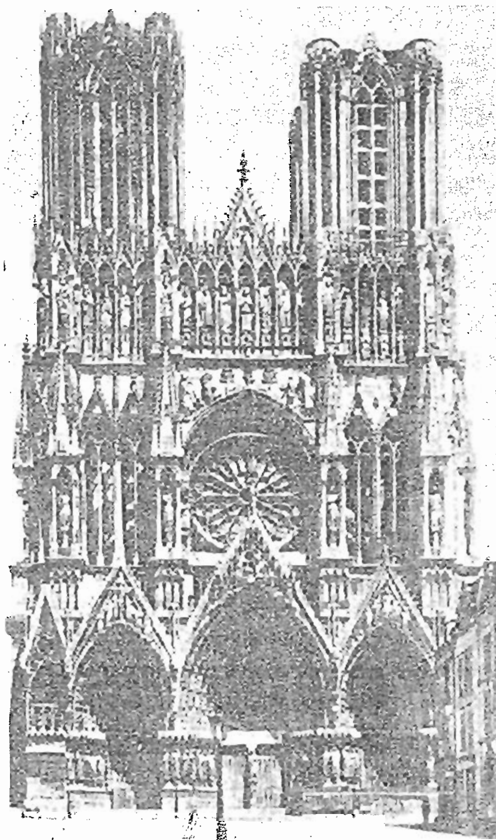
Ἐνῶ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἦταν ἡ λατινική, οἱ λαοὶ στὴ Δύση μιλοῦσαν διάφορα ἰδιώματα, ποὺ σχηματίστηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴ μετανάστευση τῶν λαῶν. Οἱ Γερμανοὶ διατήρησαν τὴν παλιά τους γλώσσα, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἰσπανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ μιλοῦσαν, ὅπως εἴπαμε πιὸ πάνω, τὶς λατινογενεῖς γλῶσσες, τὴ γαλλική, ἰσπανικὴ καὶ ἰταλική, καὶ οἱ Ἄγγλοι δημιούργησαν νέα γλώσσα, κράμα τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς. Στὶς ἐθνικὲς αὐτὲς γλῶσσες ἔπλαθαν μύθους, διηγήματα, σάτιρες, ἔπη καὶ θέατρο καὶ γενικὰ τὶς χρησιμοποίησαν γιὰ νὰ ὑμνήσουν τοὺς ἥρωές τους ἢ γιὰ νὰ ἐκφράσουν τοὺς πόθους καὶ τὶς λύπες τους. Δημιούργησαν δηλαδὴ τὴν ἐθνικὴ λογοτεχνία τους.

Στὴ Γαλλία τὸν 12ο αἰώνα δημιουργήθηκε τὸ ἔπος τοῦ Ρολάνδου (4.000 στίχοι), ὅπου ψάλλεται ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ **Roland**, ἀνεψιοῦ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Γύρω στὰ 1200 ἐπίσης πρέπει νὰ δημιουργήθηκε τὸ ἔπος τῶν Γερμανῶν **Niebelungen**, ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἀναμνήσεις τῶν μεταναστεύσεων. Στὴν Ἀγγλία δημιουργήθηκε ὁ ἐπικὸς κύκλος τοῦ βασιλιᾶ Ἀρθούρου καὶ τῶν ἱπποτῶν τῆς «στρογγυλῆς τραπέζης».

Τὰ *θρησκευτικὰ δράματα*, ποὺ ὀνομάζονται *μυστήρια*, τὰ ἔπαιζαν τὶς γιορτὲς στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ εἶχαν θρησκευτικὴ ὑπόθεση. Οἱ *φάρσες*, ἔργα μὲ κωμικὴ ὑπόθεση, παίζονταν στὰ πανηγύρια.

Ἐνῶ ἡ γαλλικὴ λογοτεχνία προηγήθηκε, ἡ ἰταλικὴ παρουσίασε μεγάλη ἀνάπτυξη στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου. Οἱ ἰταλικὲς πόλεις Μιλάνο, Πάδουα, Βενετία καὶ ἰδιαίτερα ἡ Φλωρεντία, ἔγιναν πνευματικὰ κέντρα.

Ὁ σημαντικότερος ποιητὴς εἶναι ὁ *Δάντης* **(Dante Alighieri, 1265—1321)**. Ὁ Δάντης ἦταν ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς καί, ἐπειδὴ πῆρε μέρος σὲ πολιτικοὺς ἀγῶνες, ἐξορίστηκε καὶ ἔζησε πολλὰ χρόνια μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τὴ Φλωρεντία. Ἔγραψε ποιήματα **(Canzoni)**, ποὺ ἀποτέλεσαν τὸ βιβλίο τῆς νεότητας, τὴ Νέα Ζωὴ **(Vita nuova)**. Γύρω στὰ 1306 μὲ 1308 ἔγραψε τὸ Συμπόσιο **(Convinio)**, ὅπου διασταυρώνονται ἠθικές, φιλοσοφικὲς καὶ ποιητικὲς τάσεις. Κυρίως ὅμως ἔγινε ὀνομαστὸς ἀπὸ τὸ θρησκευτικό του ἔπος, τὴ *Θεία Κωμωδία*, ποὺ χωρί-

56. Ὁ Καθεδρικὸς ναὸς στὴν πόλη **Reims**.

ζεται σὲ τρία μέρη. Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτά, ἡ *Κόλαση*, τελείωσε τὸ 1312, τὸ *Καθαρτήριο* τὸ 1314 καὶ ὁ *Παράδεισος* πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Μέσα στὴ Θεία Κωμωδία εἶναι διάχυτα τὰ ἰδανικὰ καὶ οἱ δοξασίες τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ *Βοκκάκιος* **(Boccacio, 1313—1375)** ἦταν ἔμπορος καὶ τραπεζίτης. Στὸ διάστημα 1348 -1353 ἔγραψε τὸ κύριο ἔργο του, τὸ *Δεκαήμερο*, ποὺ εἶναι σειρὰ διηγημάτων. Μέσα σ' αὐτὰ φαίνεται καθαρὰ ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν ἀρχαιότητα.

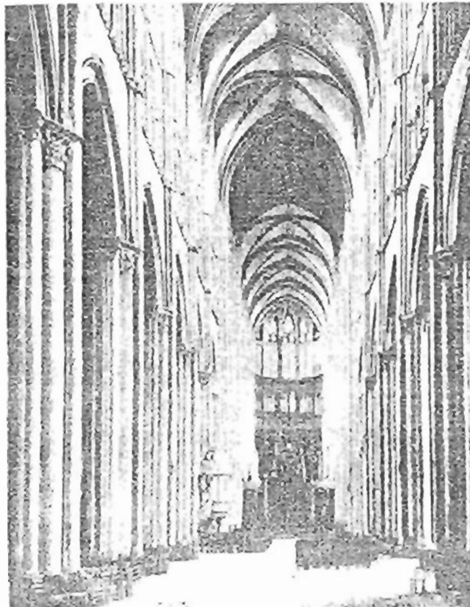
Ὁ *Πετράρχης* **(Petrarca, 1304—1374)** ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴν κλασσικὴ τέχνη. Ἤξερε πολὺ καλὰ τὰ λατινικὰ καὶ ἔγραψε στὴ γλώσσα αὐτὴ βιογραφίες μεγάλων ἀνδρῶν καὶ πραγματεῖες μὲ ἠθοπλαστικὸ περιεχόμενο. Ἔγραψε ἀκόμη σὲ ἑξάμετρα τὸ μεγάλο ποίημα **Africa**, μὲ ἥρωα τὸ Σκιπίωνα τὸν Ἀφρικανό, τὸν μεγαλύτερο. Σὲ μεγάλη ἡλικία ἐπιχείρησε νὰ μάθει ἑλληνικά. Κυρίως ὅμως εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰ ποιήματα ποὺ ἔγραψε στὰ ἰταλικά, ὅπου τραγούδησε τὶς προσωπικές του συγκινήσεις.

Ἡ μετανάστευση τῶν λαῶν στὴ Δύση εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν παρακμὴ τῆς τέχνης. Δύο παράγοντες ὅμως συνέβαλαν στὴν ἀνάπτυξή της, καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς: ἡ ἀσφάλεια τῶν φεουδαρχῶν (πύργοι) καὶ ἡ θρησκεία (ἐκκλησίες). Ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα, ὅταν ἡ φεουδαρχία ἑδραιώθηκε καὶ διαδόθηκε σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη, ἄρχισε

ἡ *ἀναγέννηση τῶν τεχνῶν*. Κέντρο τῆς ἀναγεννήσεως γίνεται πρῶτα ἡ Γαλλία καὶ ἡ τέχνη ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

Ὅλες οἱ τέχνες, ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική, ἡ ζωγραφική, ἡ διακοσμητική, συνεργάζονται γιὰ τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ ναοῦ, ποὺ εἶναι ἔργο θερμῆς πίστης. Κάθε πόλη καὶ κάθε χωριὸ συναγωνίζονται νὰ οἰκοδομήσουν ναό, ὅσο γίνεται πιὸ μεγαλόπρεπο καὶ ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νὰ χωρέσει ὅλους τοὺς πιστούς. Δύο ρυθμοὶ ἀναπτύχθηκαν στὴ Δύση· ὁ *ρωμανικὸς* καὶ ὁ *γοτθικός*.

Ὁ ρωμανικὸς ρυθμὸς εἶναι μίμηση τοῦ σχεδίου τῶν παλιῶν βασιλικῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Χρησιμοποιεῖ θόλους καὶ τόξα. Αὐτὰ στηρίζονται πάνω σὲ στύλους, ποὺ εἶναι κοντοὶ καὶ χοντροὶ καὶ καταλήγουν σὲ κιονόκρανα. Τὰ παράθυρα εἶναι λίγα καὶ μικρὰ ἀλλὰ διακοσμημένα μὲ μικρὲς κολόνες. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ εἶναι τὰ κωδωνοστάσια, ποὺ πολλὲς φορὲς εἶναι πέντε. Τοιχογραφίες καλύ-

57. Ἐσωτερικὸ τοῦ Καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Ἀμιένης.

58. Ὁ Καθεδρικὸς ναὸς στὴν πόλη Worms.
(Ρωμανικὸς ρυθμὸς)

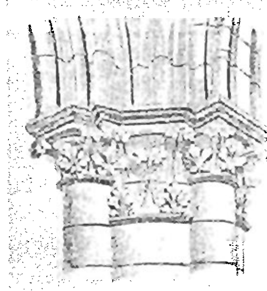

59. Ὁ Ἰησοῦς ἐμπαίζεται ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους.
(Τζιόττο)

60. Ἡ Ἀποκαθήλωση.
(Μποτιτσέλλι)

πτουν ἐσωτερικὰ τοὺς τοίχους καὶ γύρω ἀπὸ τὴ θύρα ὑπάρχουν πέτρινες γλυπτὲς διακοσμήσεις. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς ἔφτασε στὴν ἀκμή του ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 1060 ὡς τὸ 1150.

61. Δύο γοτθικὰ κιονόκρανα.

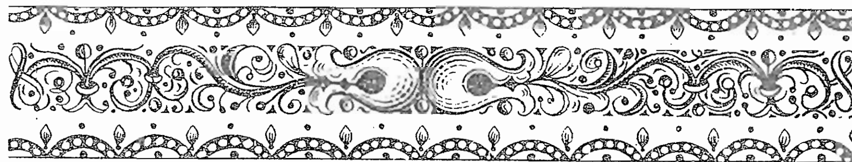
Ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς εἶναι καθαρὸ δημιούργημα τῶν λαῶν τῆς Δύσης. Οἱ θόλοι τῶν γοτθικῶν ναῶν σχηματίζονται μὲ τὴ διασταύρωση τῶν τόξων. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἔδωσε στὸ μεσαῖο κλίτος πολὺ μεγάλο ὕψος· ἔτσι στὴν *Παναγία τῶν Παρισίων* ἔφτασε τὰ 34 μ. καὶ στὸν καθεδρικὸ* ναὸ τοῦ **Beauvais** τὰ 45 μέτρα. Οἱ στύλοι ποὺ κρατοῦσαν τὸ μεσαῖο κλίτος γίνονται πιὸ λεπτοὶ καὶ πιὸ ψηλοί. Τὰ παράθυρα ἔχουν τεράστιες διαστάσεις καὶ εἶναι διακοσμημένα μὲ πολύχρωμα τζάμια, ποὺ ἀφήνουν νὰ μπαίνει πολὺ φῶς μέσα στὸ ναό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Παναγία τῶν Παρισίων καὶ τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς τῆς **Reims** καὶ τῆς Ἀμιένης, περίφημοι εἶναι καὶ οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ τοῦ Στρασβούργου καὶ τῆς Κολωνίας. Ὁ τελευταῖος μάλιστα μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν καθεδρικὸ τῆς Ἀμιένης.

Ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ διακόσμηση τῶν ναῶν ἦταν πολὺ πλούσια. Στοὺς πελώριους διαφανεῖς πίνακες τῶν παραθύρων **(vitraux)** εἰκονίζονταν ἄλλοτε ἐπεισόδια ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἁγίων καὶ ἄλλοτε οἱ ἐργασίες τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων. Ἀξιοθαύμαστη ἦταν ἡ γλυπτικὴ διακόσμηση, μὲ ἀνάγλυφα φυτὰ καὶ λουλούδια κάθε λογῆς, μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις σκηνῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων καὶ μὲ κιονόκρανα ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογα εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ στὴν πόλη **Reims**.

Μεγαλύτερη ἀνάπτυξη ὅμως παρουσιάζει ἡ *ζωγραφική*, στὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο τοῦ Μεσαίωνα, ποὺ προετοιμάζει τὴν Ἀναγέννηση. Τὸν 13ο αἰώνα στην Ἰταλία οἱ καλλιτέχνες ἀρχίζουν νὰ δίνουν μεγαλύτερη σημασία στὴ φυσικὴ παρουσίαση τῶν μορφῶν καὶ σιγὰ σιγὰ παραμερίζεται ἡ βυζαντινὴ τεχνοτροπία. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα ἀκμάζει ὁ

Giotto, ποὺ δὲν ἦταν μόνο μεγάλος ζωγράφος, ἀλλὰ καὶ διάσημος ἀρχιτέκτονας καὶ γλύπτης. Μὲ τὴν τέχνη του ὁ Τζιόττο ἔγινε ὁ πρόδρομος τῆς τέχνης τῆς Ἀναγεννήσεως.

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

6. Ἡ φραγκοκρατία

Μετὰ τὸ 1204 οἱ σταυροφόροι συμφώνησαν νὰ μοιραστοῦν μεταξύ τους τὶς χῶρες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ ἄλλοι πῆραν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν τὸν πατριάρχη, ἐνῶ ἄλλοι τὸν αὐτοκράτορα. Τότε ἵδρυσαν στὴν Κωνσταντινούπολη τὴ λατινικὴ αὐτοκρατορία, μὲ αὐτοκράτορα ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Δ΄ σταυροφορίας, τὸ *Βαλδουίνο*, κόμη τῆς Φλάνδρας. Ἡ Θράκη, οἱ περιοχὲς τῆς Μ. Ἀσίας γύρω ἀπὸ τὸ Βόσπορο καὶ τὸν Ἑλλήσποντο καὶ τὰ νησιὰ Λέσβος, Χίος καὶ Σάμος παραχωρήθηκαν ὡς ἰδιαίτερη κτήση στὸν αὐτοκράτορα.

Οἱ ἄλλες χῶρες μοιράστηκαν ἀνάμεσα στοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς Βενετοὺς μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν κράτη ὑποτελῆ στὸν αὐτοκράτορα. Ὁ *Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικὸς* ἔγινε βασιλιὰς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πῆρε ὅλες τὶς κτήσεις στὴν Εὐρώπη. Οἱ Βενετοὶ δημιούργησαν στὴν Ἀνατολὴ σπουδαῖο ἀποικιακὸ κράτος. Πῆραν τὶς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Κρήτη, τὴν Εὔβοια, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ ὅλες σχεδὸν τὶς ἐπίκαιρες παράλιες θέσεις, δηλαδὴ τὴν Μεθώνη καὶ τὴν Κορώνη στὴν Πελοπόννησο, τὸ Δυρράχιο στὴν Ἤπειρο, τὴν Καλλίπολη, τὴν Ἡράκλεια καὶ τὴ Ραιδεστὸ στὴ Θράκη. Ἐπίσης ἔκαναν ἀνεξάρτητη περιοχὴ μιὰ συνοικία στὴν πρωτεύουσα καὶ πῆραν τὸ προνόμιο νὰ ἐκλέγεται πατριάρχης Βενετός. Πρῶτος λατίνος πατριάρχης ἔγινε ὁ *Θωμᾶς Μοροζίνης*.

Τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1204 ὁ Βονιφάτιος κατέβηκε μὲ στρατὸ γιὰ νὰ κατακτήσει τὶς ὑπόλοιπες ἑλληνικὲς χῶρες. Ὁ ἰσχυρὸς ἡγεμόνας τοῦ Ναυπλίου, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Κορίνθου *Λέων Σγουρός*, μετὰ τὴν κατά-

ληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἐπιχείρησε χωρὶς ἐπιτυχία νὰ καταλάβει τὴν Ἀθήνα καὶ ἔπειτα κυρίεψε τὴ Θήβα καὶ τὴ Λάρισα. Ὁ Σγουρὸς προσπάθησε νὰ σταματήσει τοὺς Φράγκους στὶς Θερμοπύλες, ἀλλὰ μπροστὰ στὴν ὁρμητικὴ κάθοδο τοῦ Βονιφατίου ὑποχώρησε κάτω ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸ καὶ πέθανε ὕστερα ἀπὸ λίγο (1208).

Ὁ Βονιφάτιος ἔγινε κύριος τῆς χώρας ὡς τὸν Ἰσθμὸ καὶ ἵδρυσε τρία κράτη, τὴ *μαρκιωνία τῆς Βοδονίτσας* στὸ νότιο μέρος τῶν Θερμοπυλῶν, τὴ *βαρωνία τῶν Σαλώνων (Ἄμφισσας) καὶ τὸ δουκάτο* τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας (Ἀθήνας καὶ Θήβας). Τὸ τελευταῖο κράτος δόθηκε στὸ Γάλλο εὐγενῆ *Ὄθωνα ντὲ λὰ Ρός*.

Οἱ Γάλλοι *Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουίνος* καὶ *Γουλιέλμος Σαμπλίτης*, ἀφοῦ πῆραν τὴν ἔγκριση τοῦ Βονιφατίου, κατόρθωσαν μέσα σὲ δύο χρόνια νὰ καταλάβουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Πελοποννήσου. Τότε ἱδρύθηκε τὸ *πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας* τὸ ὁποῖο, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σαμπλίτη (1209), κυβερνοῦσε ὁ Βιλλαερδουῖνος.

Ὁ *Μάρκος Σανοῦδος* **(Sanudo)** ἵδρυσε τὸ *δουκάτο τοῦ Αἰγαίου*, στὸ ὁποῖο ἀνῆκαν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου μὲ πρωτεύουσα τὴ Νάξο. Τὸ 1206 οἱ Βενετοὶ κυρίεψαν τὴν Κέρκυρα, ὕστερα ἀπὸ γενναία ἀντίσταση τῶν κατοίκων, καὶ τὸ 1210 τὴν Κρήτη, ἀφοῦ ἀγωνίστηκαν σκληρὰ μὲ τοὺς Γενουάτες.

Ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἀθήνας Ὄθων εἶχε ὑποσχεθεῖ στοὺς κατοίκους ἐξασφάλιση τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἐλεύθερη ἄσκηση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων, ἀλλὰ δὲν τήρησε τὶς ὑποσχέσεις αὐτές. Οἱ ἱερεῖς πιέζονταν, τὰ μοναστηριακὰ κτήματα δημεύονταν καὶ στὴν ἐκκλησία τῆς Παναγίας (στὸν Παρθενώνα) ἀντηχοῦσαν οἱ ὕμνοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τότε ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀθήνας Μιχαὴλ Χωνιάτης. Τὸ 1311 οἱ Καταλανοὶ νίκησαν τὸ στρατὸ τοῦ Δουκάτου κοντὰ στὴ λίμνη Κωπαΐδα καὶ ἵδρυσαν καταλανικὸ κράτος, ποὺ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1387.

Ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ φραγκικὰ κράτη, τὴ μεγαλύτερη καὶ σημαντικότερη ἱστορία τὴν εἶχε τὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας, ποὺ διατηρήθηκε ὡς τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰώνα. Τὸ πριγκιπάτο αὐτό, ποὺ πρωτεύουσά του ἦταν ἡ Ἀνδραβίδα, εἶχε σπουδαία διοικητικὴ ὀργάνωση. Ἡ χώρα ἦταν χωρισμένη σὲ δώδεκα βαρωνίες μὲ διοικητὲς βαρώνους, ποὺ εἶχαν ἐπικεφαλῆς ἕναν πρίγκιπα. Οἱ σπουδαιότερες ἀπὸ τὶς βαρωνίες ἦταν τῆς Πάτρας, τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς Καρύταινας. Ὁ Γοδεφρεῖδος Α΄ Βιλλαερδουίνος (1209–1218) ἀγαπήθηκε πολὺ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ πριγκιπάτου ὅπως

καὶ ὁ γιός του Γοδεφρεῖδος Β΄ (1218–1246), ποὺ ἀνάπτυξε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸ λαὸ καὶ τὸν κλῆρο καὶ ἦταν καλὸς οἰκονομολόγος καὶ εἰρηνικὸς ἡγεμόνας. Ὁ ἀδερφός του ὅμως Γουλιέλμος Βιλλαερδουίνος (1246–1278) ἦταν πολεμικὸς ἄρχοντας. Πολιόρκησε τρία χρόνια τὴ Μονεμβασία καὶ ἀνάγκασε τοὺς πολιορκημένους νὰ συνθηκολογήσουν. Ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ἡ Τσακωνιὰ καὶ ἡ χώρα γύρω ἀπὸ τὸν Ταΰγετο ἀναγνώρισαν τὸν Γουλιέλμο ὡς ἡγεμόνα. Αὐτὸς συνδέθηκε πολὺ μὲ τὸ βασιλικὸ οἶκο τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε γεννηθεῖ στὴν Καλαμάτα, μιλοῦσε τὰ ἑλληνικὰ καὶ οἱ Ἕλληνες τὸν ἀγαποῦσαν πολύ. Τὸ 1259 παντρεύτηκε τὴν Ἄννα, κόρη τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄. Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Γουλιέλμος ἦρθε μὲ στρατὸ νὰ βοηθήσει τὸν πεθερό του, ποὺ πολεμοῦσε ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, ἀλλὰ πιάστηκε αἰχμάλωτος στὴ μάχη τῆς Πελαγονίας (1259), κοντὰ στὴν Καστοριά. Τὸ 1262 ὁ αὐτοκράτορας τοῦ ἔδωσε τὴν ἐλευθερία του καὶ πῆρε ἀπ' αὐτὸν γιὰ ἀντάλλαγμα τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μάνης καὶ τοῦ Μυστρᾶ. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες ἐγκαταστάθηκαν καὶ πάλι στὴν Πελοπόννησο καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ τὸ ἀξιόλογο *δεσποτάτο τοῦ Μορέως*.

Στὰ χρόνια τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῶν διαδόχων του ἡ Πελοπόννησος παρουσίασε ἀνάπτυξη, γιατὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ δημόσια τάξη καὶ τὸ ἐμπόριο παρουσίασε μεγάλη πρόοδο. Τότε κτίστηκαν πολλὰ ὀχυρώματα, ποὺ δείχνουν σὲ ποιὸ σημεῖο ἀκμῆς βρισκόταν ἡ χώρα, ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἄποψη.

Ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχε οὔτε ἔκταση οὔτε καλὴ ὀργάνωση. Οἱ φεουδάρχες δὲν ἔδιναν στὸν αὐτοκράτορα τὴν κανονισμένη στρατιωτικὴ βοήθεια. Οἱ Βενετοὶ φρόντιζαν πῶς νὰ μεγαλώσουν τὰ κέρδη τους, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες μισοῦσαν τοὺς Φράγκους, ποὺ τοὺς θεωροῦσαν, δικαιολογημένα, κατακτητές. Ἐξωτερικὰ τὴν ἀπειλοῦσαν δύο κράτη: τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου καὶ ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας.

Ὁ Βαλδουίνος (1204–1205) πολέμησε ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν εἰσβάλει στὴ Θράκη μὲ τὸν Ἰωαννίτση γιὰ νὰ βοηθήσουν δῆθεν τοὺς Ἕλληνες, ποὺ εἶχαν ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῶν Λατίνων. Ἡ σύγκρουση τῶν ἀντίπαλων στρατῶν ἔγινε κοντὰ στὴν Ἀδριανούπολη, οἱ Φράγκοι καταστράφηκαν ὁλοκληρωτικὰ καὶ ὁ Βαλδουίνος αἰχμαλωτίστηκε καὶ πέθανε ἀπὸ φριχτὰ βασανιστήρια. Ὁ ἀδερφός του καὶ διάδοχός του *Ἐρρίκος τῆς Φλάνδρας* (1205–1216) μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἑλλήνων ἔσωσε τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἀπειλή. Τότε τὰ ἄγρια

στίφη τῶν Βουλγάρων ἁπλώθηκαν λεηλατώντας καὶ καταστρέφοντας τὶς ἑλληνικὲς χῶρες. Ὁ Ἰωαννίτσης ἀποκαλοῦσε τὸν ἑαυτό του *Ρωμαιοκτόνο*, γιὰ τὴν ἄγρια σφαγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ποὺ εἶχε κάνει, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες τὸν ὀνόμαζαν *Σκυλογιάννη*. Ὁ Ἰωαννίτσης σκοτώθηκε κοντὰ στὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1207 καὶ τὸ βλαχοβουλγαρικὸ κράτος ἄρχισε νὰ παρακμάζει.

Ἡ κατάσταση τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ ἐξωτερικὴ ἄποψη ἐπιδεινώθηκε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Πέτρου Κουρτεναί, τῆς Γιολάντας, τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Βαλδουίνου Β΄, διαδόχων τοῦ Ἐρρίκου. Ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου *Θεόδωρος* (1214–1230) εἶχε καταλάβει τὴ Μακεδονία, τὴ Θεσσαλία καὶ μεγάλο μέρος τῆς Θράκης. Ἡ ἐξουσία τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορα εἶχε περιοριστεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη.

7. Τὰ ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Ἐνῶ τέτοια ὄψη παρουσίαζε τὸ βυζαντινὸ κράτος ἀπὸ φραγκικὴ πλευρά, ἄλλες περιοχές του ἀποτέλεσαν ἑλληνικὰ κράτη μὲ σημαντικὴ ἱστορικὴ δράση.

Ὁ Ἀλέξιος Α΄ ὁ Μέγας Κομνηνὸς (1204–1222), ἐγγονὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Α΄ Κομνηνοῦ, ἵδρυσε τὴν *αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας*, ποὺ περιλάμβανε ὅλη τὴν παραλία τοῦ Εὔξεινου Πόντου ὡς τὸν Καύκασο. Ὡς τὸ 1461, ὁπότε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας καταλύθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὸν διαδέχτηκαν εἴκοσι αὐτοκράτορες ποὺ ὀνομάζονται *Μεγάλοι Κομνηνοί*. Ἡ αὐτοκρατορία αὐτὴ ἔγινε γρήγορα μεγάλη καὶ ἰσχυρὴ καὶ ἡ πρωτεύουσά της Τραπεζούντα ἦταν λαμπρὸ κέντρο τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν.

Ὁ *Μιχαὴλ Α΄* Ἄγγελος Δούκας Κομνηνὸς (1204–1214), ἐξάδερφος τοῦ Ἰσαακίου Β΄ Ἀγγέλου, κατάφυγε στὴν Ἄρτα. Ἐκεῖ ἵδρυσε κράτος, ποὺ ὀνομάστηκε *δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου* καὶ ἁπλωνόταν ἀπὸ τὴ Ναύπακτο ὡς τὸ Δυρράχιο. Τὸν διαδέχτηκε ὁ ἀδερφός του *Θεόδωρος* (1214–1230), ποὺ κυρίεψε τὴν Ἀχρίδα, τὸν Περλεπέ, τὴν Κέρκυρα κ. ἄ. καὶ ὑποχρέωσε τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Σβιατοσλάβο νὰ τοῦ πληρώνει φόρο. Ἐπίσης διάλυσε τὸ φραγκικὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ προχωρώντας ἔφτασε ὡς τὴ Φιλιππούπολη καὶ τὴν Ἀδριανούπολη.

Ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες αὐτὲς ὁ Θεόδωρος στέφτηκε ἐπίσημα τὸ 1222 «βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων» στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀλλά,

ὅταν τὸ 1230 ἐπιχείρησε νὰ ὑποτάξει τοὺς Βουλγάρους, νικήθηκε κοντὰ στὸν Ἕβρο, αἰχμαλωτίστηκε καὶ τυφλώθηκε. Οἱ Βούλγαροι, ἐλεύθεροι πιά, κυρίεψαν τὴν Ἀδριανούπολη καὶ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Μακεδονίας. Οἱ ὑπόλοιπες περιοχὲς τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀποτέλεσαν δύο μικρότερα κράτη. Ὁ ἀδερφὸς τοῦ Θεοδώρου *Μανουὴλ (1230–1240)* ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας στὴ Θεσσαλονίκη καὶ εἶχε στὴν ἐξουσία του μικρὰ τμήματα τῆς Μακεδονίας, ὥσπου τὸ κράτος του πέρασε στὴν κυριαρχία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας (1240). Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Θεοδώρου *Μιχαὴλ Β΄* (1236–1271) ἵδρυσε, μὲ ἕνα μέρος τῆς Θεσσαλίας, τὴν Ἤπειρο καὶ τὴν Αἰτωλοακαρνανία, τὸ *νέο δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου*. Τὸ κράτος αὐτὸ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1318, ὁπότε τὴν ἐξουσία πῆραν οἱ Ἰταλοὶ καὶ ὕστερα οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Τοῦρκοι.

Σύμφωνα μὲ ὅλα αὐτά, τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου ἔχει σημαντικὴ θέση στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ, γιατὶ ἔκανε σκληροὺς καὶ μακροχρόνιους ἀγῶνες ἐναντίον κάθε λογῆς ἐπιδρομέων, μὲ σκοπὸ νὰ δημιουργήσει πάλι ἑλληνικὸ κράτος στὴ Βαλκανική.

Τρίτο ἑλληνικὸ κράτος ἦταν ἡ *αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας*. Ὅταν οἱ σταυροφόροι μπῆκαν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἀλέξιος Ε΄ Μούρτζουφλος καθαιρέθηκε καὶ ἔγινε αὐτοκράτορας ὁ *Θεόδωρος Α Λάσκαρης* (1204–1222). Ὁ Θεόδωρος μὲ τὸν πατριάρχη καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς ἄρχοντες κατέφυγε στὴ Νίκαια, ὅπου ἀνακηρύχτηκε «αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων».

Στὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ξαναπῆρε τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἵδρυσε καὶ πάλι τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ὁ Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης νίκησε τοὺς Σελτζούκους Τούρκους καὶ ἅπλωσε τὸ κράτος του σ' ὅλο τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ διάδοχός του *Ἰωάννης Βατάτζης* διάλυσε τὸ βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀνάγκασε τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχία του. Ὁ *Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης* (1254–1258), ποὺ διαδέχτηκε τὸν Ἰωάννη, ἔδιωξε τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὴ Μακεδονία.

Ὁ *Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος* (1258–1261), ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου αὐτοκράτορα *Ἰωάννη Δ΄* (1258), συγκέντρωσε ὅλη τὴν προσοχή του στὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μιχαὴλ ἦταν ἱκανὸς ἄνθρωπος καὶ γενναῖος στρατηγὸς καὶ μεγάλωσε, μὲ πολλοὺς ἀγῶνες, τὸ κράτος του στὴν Ἀσία. Ἔπειτα πέρασε στὴν Εὐρώπη καὶ ἀφαίρεσε ἀπὸ τοὺς Λατίνους ὅλες τὶς κτήσεις τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τοὺς περιορίσει μόνο στὴν

πρωτεύουσα. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1261 ὑπόγραψε μὲ τοὺς Γενουάτες τὴ συνθήκη τοῦ Νυμφαίου. Σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους της, οἱ Γενουάτες ἀνάλαβαν νὰ βοηθήσουν μὲ τὸ στόλο τους τὸν αὐτοκράτορα νὰ καταλάβει τὴν πρωτεύουσα καὶ γιὰ ἀντάλλαγμα πῆραν τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν τὸ μονοπώλιο τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς.

Ἔπειτα ὁ Μιχαὴλ ἔστειλε τὸν στρατηγὸ Ἀλέξιο Στρατηγόπουλο στὴν Εὐρώπη, γιὰ νὰ ἐπιτηρεῖ τοὺς Βουλγάρους καὶ νὰ ἐξακριβώσει ποιὰ ἦταν ἡ κατάσταση στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Στρατηγόπουλος ἀποβιβάστηκε ἀρχικὰ στὴν Καλλίπολη μὲ 800 ἱππεῖς καὶ λίγους πεζοὺς καὶ ὕστερα μετακινήθηκε στὴ Σηλύβρια. Οἱ ντόπιοι ἐθελοντές, ποὺ εἶχαν προστεθεῖ στὸ στράτευμά του,ἐνῶ προχωροῦσε, τὸν βεβαίωσαν ὅτι ἡ πρωτεύουσα δὲν εἶχε καθόλου στρατό. Στὴν Κωνσταντινούπολη τότε ἐπικρατοῦσε μεγάλη δυσαρέσκεια ἐναντίον τῶν Λατίνων καὶ ὑπῆρχε μεγάλη οἰκονομικὴ στενοχώρια.

Στὶς 25 Ἰουλίου 1261 πενήντα ἄνδρες μπῆκαν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ μιὰ ὑπόγεια εἴσοδο καὶ ἄνοιξαν τὶς πύλες, ἀπ' ὅπου μπῆκε ὁ ὑπόλοιπος στρατός. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν καὶ οἱ λίγοι Λατίνοι, ποὺ ἀποπειράθηκαν νὰ ἀντισταθοῦν, σκοτώθηκαν. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τῶν Βενετῶν βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ μιὰ στρατιωτικὴ ἐπιχείρηση, καί, ὅταν ξαναγύρισαν, δὲν τόλμησαν νὰ χτυπήσουν τοὺς Ἕλληνες. Ὁ αὐτοκράτορας Βαλδουίνος μὲ τὸν πατριάρχη καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισήμους ἀνέβηκαν σὲ βενετικὰ πλοῖα καὶ ἔφυγαν στὴν Εὐρώπη.

Ὁ Μιχαὴλ, ποὺ βρισκόταν τότε στὸ Νυμφαῖο, εἰδοποιήθηκε καὶ στὶς 15 Αὐγούστου ἔκανε τὴ θριαμβευτική του εἴσοδο στὴν πρωτεύουσα. Στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας στέφτηκε αὐτοκράτορας τῆς νέας αὐτοκρατορίας.

8. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ οἱ ἐχθροί της

Ἡ νέα αὐτοκρατορία ἦταν μικρὴ σὲ ἔκταση. Περιλάμβανε τὶς κτήσεις ποὺ εἶχε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας στὴ Μ. Ἀσία, τὴ Θράκη, ἕνα μικρὸ μέρος τῆς Μακεδονίας μὲ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ μερικὰ νησιά, τὴ Ρόδο, τὴ Λέσβο, τὴ Σαμοθράκη καὶ τὴν Ἴμβρο.

Γύρω της ὑπῆρχαν πολλὰ ἐχθρικὰ κράτη, τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Τούρκων, μὲ τὰ ὁποῖα βρισκόταν σὲ διαρκὴ πόλεμο ἀπὸ δύο αἰῶνες.

Ὅπως εἴδαμε, οἱ Βούλγαροι μὲ τοὺς Βλάχους εἶχαν ἱδρύσει κράτος, τὸ ὁποῖο ἄρχισε νὰ παρακμάζει ἀπὸ τὸ 1241, ἐπειδὴ εἶχε δυναμώσει τὸ σερβικὸ κράτος καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχαν ἐσωτερικὲς διαμάχες. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ Βούλγαροι ἔκαναν συχνὲς ἐπιδρομὲς στὰ γειτονικὰ κράτη καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἐπαρχίες τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

Μεγάλες ἐπίσης δυσκολίες ἔφεραν στὴν αὐτοκρατορία τὰ πολλὰ φραγκικὰ κράτη, ποὺ κατεῖχαν ἑλληνικὲς περιοχές, ἐνῶ οἱ Γενουάτες καὶ οἱ Βενετοὶ κυριαρχοῦσαν στὰ παράλια καὶ στὰ νησιά. Στὴ διάρκεια τοῦ 13ου αἰώνα οἱ πιὸ ἰσχυροὶ ἀνάμεσα στοὺς Φράγκους κατακτητὲς ἦταν οἱ Γάλλοι. Τὸν 14ο ὅμως αἰώνα οἱ Ἰταλοὶ πῆραν τὰ πρωτεῖα σ' ὅλες σχεδὸν τὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ παλιὸ δουκάτο τῆς Ἀττικῆς εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ Καταλανοὺς πολεμιστὲς καὶ στὴ θέση του ἱδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ἄλλο σπουδαῖο δουκάτο. Δοῦκες του ἦταν οἱ *Ἀτζαγιόλι* καὶ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1456, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι κατάλαβαν τὴν Ἀθήνα.

Οἱ Γενουάτες καὶ οἱ Βενετοὶ εἶχαν συγκεντρώσει στὰ χέρια τους ὅλο τὸ ἐμπόριο τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Πολλὲς φορὲς ἀνέβαιναν μὲ τὸ στόλο τους καὶ ἔμπαιναν ὡς τὸν Κεράτιο κόλπο, προκαλώντας ταραχὲς καὶ ἐξαναγκάζοντας τοὺς αὐτοκράτορες νὰ τοὺς παραχωροῦν νέα προνόμια.

Ἐπίσης, τὸν 14ο αἰώνα παρουσιάστηκε καὶ νέος ἐχθρός, οἱ *Ἰωαννίτες ἱππότες*. Ὅταν οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου κατάλυσαν τὸ φραγκικὸ κράτος τῆς Παλαιστίνης, οἱ ἱππότες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν ἕνα ἀπὸ τὰ μοναχικὰ τάγματα τῶν Ἁγίων Τόπων, κατάφυγαν στὴν Κύπρο καί, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ πάπα, ζήτησαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο νὰ ἀγοράσουν τὴ Ρόδο. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸς ἀρνήθηκε, οἱ Ἰωαννίτες κατόρθωσαν νὰ νικήσουν τὸν αὐτοκρατορικὸ στρατὸ καὶ στόλο καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Ρόδο, ὅπου ἵδρυσαν δικό τους κράτος (1310–1522). Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὀνομάστηκαν καὶ *ἱππότες τῆς Ρόδου*. Ἐκεῖ ἔμειναν ὡς τὸ 1522, ὁπότε τοὺς ἔδιωξαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἀποτέλεσαν γιὰ δύο αἰῶνες ἀξιόλογη ναυτικὴ δύναμη τῆς Μεσογείου.

Ὁ τρίτος καὶ πιὸ ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι οἱ Σέρβοι. Αὐτοί, μὲ ἡγεμόνα τὸ Στέφανο Α΄ Νεμάνια (1113–1195), εἶχαν ἱδρύσει ἀνεξάρτητο κράτος, ποὺ περιλάμβανε τὸ Νοβιπαζάρ, τὸ Μαυροβούνιο, τὴ νότια Ἀλβανία καὶ τὴν παλιὰ Σερβία. Οἱ διάδοχοι τοῦ Νεμάνια κατάλαβαν τὰ Σκόπια καὶ τὰ ἔκαναν πρωτεύουσά τους καὶ πῆραν τὸν τίτλο τοῦ βασιλιᾶ (κράλ). Στὴ συνέχεια κυρίεψαν τὴν περιφέρεια τῶν

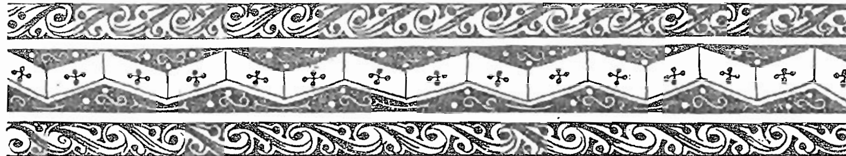
Σερρῶν, τὴν Πρέσπα καὶ τὴν Ἀχρίδα. Ἔτσι οἱ Σέρβοι δημιούργησαν πολὺ μεγάλο κράτος σὲ βάρος τοῦ βυζαντινοῦ.

Τὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλιᾶ *Στέφανου Δουσὰν* (1331–1355) τὸ σερβικὸ κράτος ἔφτασε σὲ πολὺ μεγάλη ἀκμή. Ὁ Δουσὰν κυρίεψε τὴ Μακεδονία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Χαλκιδική, τὴ Θεσσαλία, τὴν Ἀλβανία καὶ τὴν Ἤπειρο, καὶ τὸ 1346 στέφτηκε στὰ Σκόπια *τσάρος Σέρβων καὶ Ρωμαίων*.

Ὁ Σέρβος βασιλιὰς σχεδίαζε νὰ κυριαρχήσει στὴ Βαλκανικὴ καὶ νὰ ἀντικαταστήσει μὲ τὸ κράτος του τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἰσέβαλε στὴ Θράκη καὶ ἔφτασε ὡς τὸν ποταμὸ Ἕβρο. Ἵδρυσε ἀκόμη τὸ σερβικὸ πατριαρχεῖο τοῦ Ἰπέκ καί, ἀφοῦ κυρίεψε τὴ Θράκη, ἐπιχείρησε τὸ 1355 νὰ κυριέψει τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ πέθανε στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων. Μετὰ τὸ θάνατό του τὸ σερβικὸ κράτος διασπάστηκε σὲ μικρὰ κράτη, ποὺ ὑποτάχτηκαν σιγὰ σιγὰ στοὺς Τούρκους.

Στὴ διάρκεια τοῦ 14ου αἰώνα οἱ Ἀλβανοί, ποὺ ἦταν κυρίως κτηνοτρόφοι, ἄρχισαν νὰ κατεβαίνουν πρὸς τὰ νότια, στὶς ἑλληνικὲς χῶρες. Ἀργότερα ἐγκαταστάθηκαν στὶς ὀρεινὲς περιοχὲς τῆς Ἀττικῆς, τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Πελοποννήσου, καθὼς καὶ σὲ μερικὰ νησιά. Σιγὰ σιγὰ οἱ Ἀλβανοὶ ἄποικοι ἀφομοιώθηκαν τελείως μὲ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἀπόχτησαν ἑλληνικὴ συνείδηση.

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

9. Οἱ Παλαιολόγοι

ὐτὰ ἦταν τὰ κράτη ἐναντίον [illegible]ων ἔπρεπε νὰ ἀγωνιστοῦν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Β[illegible] οἱ Παλαιολόγοι. Ἡ βασιλεία τους χαρακτηρίζεται ἀ[illegible]άκοπους ἀμυντικοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν διαφόρων εχθρῶν, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ διαλύσουν τὸ βυζαντινὸ κράτος.

Ὁ *Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος* (1261–1282) ἦταν ὁ ἱκανότερος ἡγεμόνας τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔγινε αὐτοκράτορας στὸ Βυζάντιο (1261), ἄρχισε τὴν προσπάθεια γιὰ ἀνάκτηση τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Πολέμησε ἐναντίον τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ κατόρθωσε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Πελοπόννησο. Ἀπόσπασε ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς τὰ περισσότερα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Τὸ 1264 πῆρε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἕνα μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν ἑπόμενο χρόνο ἀφαίρεσε τὰ Ἰωάννινα ἀπὸ τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου. Ἀνάγκασε τέλος τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Μὲ τὰ κατορθώματα αὐτὰ ἀναστήλωσε τὸ κράτος καὶ δικαιολογημένα θεωρεῖται ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ ἔργο τοῦ Μιχαὴλ ἀπείλησε νὰ τὸ καταστρέψει μιὰ ἐξωτερικὴ κρίση. Ὁ *Κάρολος ὁ Ἀνδεγαβικός*, ἀδερφὸς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ τοῦ Ἁγίου, ἡγεμόνας τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ βασιλιὰς τῶν δύο Σικελιῶν, ἀγόρασε ἀπὸ τὸν Λατίνο αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Βαλδουίνο Β΄ τὰ δικαιώματά του στὸ θρόνο. Μετὰ συγκέντρωσε τοὺς πιὸ ἰσχυροὺς λαοὺς τῆς Δύσης καὶ ἐπιχείρησε ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ

62. Ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνὸς ὡς αὐτοκράτορας καὶ μοναχὸς
(Μικρογραφία τοῦ 10ου αἰώνα, Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)

Βυζαντίου. Κατόρθωσε νὰ καταλάβει τὴν Κέρκυρα, τὸ Δυρράχιο καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Ἠπείρου καὶ ἀνακηρύχτηκε βασιλιὰς τῆς Ἀλβανίας. Ἔκανε μάλιστα συμμαχία μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σέρβους.

Ὁ Μιχαὴλ ὅμως ἐκμεταλλεύτηκε τὴν παλιὰ ἀδυναμία τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὰ πρωτεῖα. Ἔτσι ἦρθε σὲ συνεννόηση μὲ τὸν πάπα Γρηγόριο Ι΄ καί, στὴ σύνοδο ποὺ ἔγινε στὴ Λυὼν τὸ 1274, ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὑποτάχτηκε στὴν παπική, ἂν καὶ τὰ σκληρὰ μέτρα τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ λατινόφιλου πατριάρχη *Ἰωάννη Βέκκου* προκάλεσαν παντοῦ ἐρεθισμό. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ ἕνωση τῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν ἀνεφάρμοστη, οἱ πάπες Ἰννοκέντιος Ε΄ καὶ Νικόλαος Γ΄, διάδοχοι τοῦ Γρηγορίου Ι΄, ὑποστήριξαν τὸ βυζαντινὸ κράτος ἐναντίον τοῦ Καρόλου, γιατὶ τὸν ἔβλεπαν μὲ δυσαρέσκεια νὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἰσχυρὸς στὴ Σικελία. Ἀλλὰ ὁ πάπας Μαρτῖνος Δ΄ (1281), ποὺ ἦταν κι αὐτὸς Γάλλος καὶ χρωστοῦσε στὸν Κάρολο τὴν ἄνοδό του στὸν παπικὸ θρόνο, τὸν ὑποστήριξε καὶ ὁ φραγκικὸς στρατὸς ἀποβιβάστηκε στὴν Ἤπειρο μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Μιχαὴλ κατόρθωσε νὰ τὸν καταστρέψει κοντὰ στὰ Βελέγραδα (σημερινὸ Μπεράτι) τῆς Ἀλβανίας (1281).

Ὅμως ὁ κίνδυνος τοῦ Καρόλου δὲν εἶχε ἀκόμη λείψει. Γι' αὐτὸ ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος, ποὺ δὲν ἦταν μόνον ἱκανὸς στρατηγὸς ἀλλὰ καὶ ἔξυπνος διπλωμάτης, ξεσήκωσε τοὺς Σικελοὺς ἐναντίον τῶν Γάλλων κατακτητῶν καὶ τὸν ἑσπερινὸ τῆς Δευτέρας τοῦ Πάσχα (30 Μαρτίου 1282) οἱ Σικελοὶ ἔσφαξαν τοὺς Γάλλους ἱππότες. Ἡ σφαγὴ αὐτὴ εἶναι γνωστὴ

στὴν ἱστορία ὡς *Σικελικὸς Ἑσπερινός*. Ἔτσι ἐξασθένησε ἡ δύναμη τοῦ Καρόλου, ποὺ πέθανε ὕστερα ἀπὸ λίγο.

Τὸ 1282 πέθανε καὶ ὁ Μιχαὴλ καὶ ἀπὸ τότε ἄρχισε ἡ κατάπτωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Ἀνδρόνικος Β΄* (1282–1328), ποὺ πῆρε συνάρχοντα ἀρχικὰ τὸ γιό του *Μιχαὴλ Θ΄* (1295–1320) καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου τὸν ἐγγονό του Ἀνδρόνικο. Οἱ δύο Ἀνδρόνικοι γρήγορα φιλονίκησαν καὶ προκάλεσαν ἔτσι τὸν διχασμὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ παράμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ ἐγγονός του πῆγε στὴν Ἀδριανούπολη. Τελικὰ ὁ παππούς ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ καὶ ὁ ἐγγονὸς ἀνακηρύχτηκε αὐτοκράτορας μὲ τὸ ὄνομα *Ἀνδρόνικος Γ΄* (1328–1341).

63. Ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος
(Μικρογραφία τοῦ 15ου αἰώνα, Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη)

Αὐτὸν τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Ἰωάννης Ε΄* (1341–1391), ποὺ ἦταν ἀνήλικος καὶ τὸν ἐπιτρόπευε ὁ *Ἰωάννης Καντακουζηνός*. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα, Ἄννα τῆς Σαβοΐας, ἤθελε νὰ γίνει ἡ ἴδια ἐπίτροπος, συγκέντρωσε τοὺς ἀντίπαλους τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ὁ Καντακουζηνός, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς Σερβίας, ἔγινε αὐτοκράτορας στὸ Διδυμότειχο ὡς *Ἰωάννης ΣΤ΄* (1347–1355) καὶ ἐξουσίαζε τὴ Θράκη, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Ε΄ εἶχε περιοριστεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὁ Καντακουζηνός, ἄνθρωπος μὲ μεγάλη μόρφωση καὶ ἱστορικὸς συγγραφέας ἀλλὰ φιλόδοξος, προξένησε πολλὰ κακὰ στὸ κράτος. Συμμάχησε μὲ τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ ἔδωσε στὸ γέροντα σουλτάνο Ὀρχὰν τὴν κόρη του, ποὺ ἦταν 13 χρονῶν. Ἀνάλογες ἐνέργειες ἔκανε καὶ ὁ

Ἰωάννης Ε΄. Καὶ οἱ δύο, χωρὶς συναίσθημα εὐθύνης, προσκαλοῦσαν γιὰ βοήθεια τοὺς ἐχθρούς, δίνοντάς τους μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ καὶ παραχωρώντας τους ἐδάφη. Οἱ ταραχὲς ἐξακολούθησαν καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸν παραμερισμὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ, γιατὶ ὁ ἕνας ἀπ' τοὺς γιούς τοῦ Ἰωάννη Ε΄ καὶ ὁ ἐγγονός του στασίασαν, ἔγιναν προσωρινὰ αὐτοκράτορες καὶ εἶναι γνωστοὶ ὡς *Ἀνδρόνικος Δ* (1376–1379) καὶ *Ἰωάννης Ζ΄* (1390).

Ὁ *Μανουὴλ Β΄* (1391–1425), γιὸς τοῦ Ἰωάννη Ε΄, ἦταν προικισμένος μὲ ἀρετές,ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ σώσει τὴν αὐτοκρατορία. Τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του *Ἰωάννης Η΄* (1425–1448) κι αὐτὸν ὁ *Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος*, ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας (1448–1453).

10. Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων ἀρχίζει τὴ δράση της ἐναντίον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἡ νέα τουρκικὴ φυλή, οἱ Ὀθωμανοί, ποὺ εἶχαν ἱδρύσει κράτος στὴ Μ. Ἀσία ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰώνα.

Ὁ Τοῦρκος φύλαρχος Σουλεϋμάν, ὁδηγώντας 50.000 ἀνθρώπους, ξέφυγε ἀπὸ τὴν καταδίωξη τῶν Μογγόλων ἀλλὰ πνίγηκε περνώντας τὸν Εὐφράτη. Ἕνας ἀπὸ τοὺς γιούς του, ὁ Ἐρτογρούλ, διευθύνθηκε πρὸς τὴ Μ. Ἀσία. Ἐκεῖ τὸν προσέλαβε ὡς μισθοφόρο ὁ Σελτζοῦκος σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου καὶ τοῦ παραχώρησε ὡς φέουδο μιὰ μικρὴ περιοχὴ κοντὰ στὴν Προύσα. Τὸ μικρὸ αὐτὸ στρατιωτικὸ κράτος δημιουργήθηκε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Η΄.

Ὁ *Ὀσμὰν ἢ Ὀθωμάν* διαδέχτηκε τὸ 1289 τὸν Ἐρτογρούλ καὶ ἔκανε νέες κατακτήσεις. Καὶ ὅταν τὸ σελτζουκικὸ κράτος καταλύθηκε ἀπὸ τοὺς Μογγόλους, ὁ Ὀσμάν ἔγινε ἀνεξάρτητος ἡγεμόνας καὶ τὸ 1326 κυρίεψε τὴν Προύσα, τὴν ὁποία ἔκανε πρωτεύουσά του. Αὐτὸς ἦταν ὁ κύριος ἱδρυτὴς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ποὺ, γιὰ λόγους γεωγραφικούς, στρατιωτικοὺς καὶ θρησκευτικούς, μεγάλωσε πάρα πολὺ γρήγορα. Τὸ ὀθωμανικὸ κράτος στηρίχτηκε στὴ Μ. Ἀσία, ποὺ ἔδινε τόσους αἰῶνες πολεμιστὲς στὸ Βυζάντιο.

Ἐπαγγελματίες πολεμιστὲς ἀποτελοῦσαν τὴ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ ἐξουσίαζαν φέουδα. Ἔτσι ὁ σουλτάνος εἶχε μεγάλη ἐξουσία πάνω σ' αὐτοὺς τοὺς πολεμιστές, τῶν ὁποίων ἦταν ἀρχηγός. Στὰ πρῶτα χρόνια ἡ ἀφοσίωση τῶν Τούρκων στὰ στρατιωτικὰ πράγματα ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε τὸ τουρκικὸ κράτος ἔμοιαζε μὲ στρατόπεδο.

Μεγάλη ὁρμὴ στὸ νέο κράτος ἔδινε ἡ θρησκευτικὴ πίστη. Οἱ Τοῦρκοι πίστευαν ὅτι πολεμοῦσαν γιὰ τὴν ἀληθινὴ θρησκεία καὶ τὴν πίστη αὐτὴ τὴ μετάδωσαν σὲ ὅσους ἀπὸ τοὺς Μικρασιάτες εἶχαν ἐκτουρκίσει. Ὁ προφήτης Μωάμεθ εἶχε πεῖ ὅτι στὰ χέρια τῶν Τούρκων θὰ ἔπεφτε ἡ πόλη «ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ ὅπου ἑνώνονται δύο ἤπειροι καὶ μοιάζει μὲ δαχτυλίδι στολισμένο μὲ δύο ζαφείρια καὶ δύο σμαράγδια».

Οἱ Τοῦρκοι πολεμιστές, ὅταν ἦρθαν στὴ Μ. Ἀσία, ἦταν κυρίως ἱππεῖς, ὅπως καὶ οἱ Μογγόλοι. Τὸ πρῶτο ἱππικὸ ἦταν ἐλαφρό, ὁπλισμένο μὲ τόξα. Ἔκαναν τὴν ἐπίθεση μὲ γρήγορη ἐπέλαση, ἔριχναν βέλη καὶ ἔφευγαν, γιὰ νὰ ξαναγυρίσουν σὲ λίγο. Αὐτοὶ ἦταν οἱ λεγόμενοι *ἀκιντζί*. Ὅταν ἐγκαταστάθηκαν στὴ Μ. Ἀσία, ὀργάνωσαν βαρύτερο ἱππικό, ὅπως τοῦ Βυζαντίου, τοὺς λεγόμενους *σπαχῆδες*. Αὐτοὶ ἦταν ὁπλισμένοι μὲ γυριστὴ καὶ μακριά σπάθα.

Ὀργάνωσαν ἐπίσης καὶ πεζικό, ὅπως εἶχαν οἱ Βυζαντινοί. Αὐτὸ ὀνομάστηκε νέος στρατὸς (γενὶ–τσερὶ) καὶ ὀργανωτής του ἦταν ὁ *Καρὰ Χαλὶλ Τσεντερλή*. Οἱ στρατιῶτες τοῦ σώματος αὐτοῦ ἦταν μόνιμοι καὶ γιὰ τὴ συγκρότησή του στρατολογοῦσαν δυνατοὺς νέους, ἰδιαίτερα παιδιὰ χριστιανῶν. Τὰ παιδιὰ αὐτὰ κλείνονταν σὲ στρατῶνες, ἀνατρέφονταν ἀπὸ μουσουλμάνους ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι τὰ διαπότιζαν μὲ τὸν ἄγριο φανατισμὸ τοῦ ἰσλάμ, καὶ διδάσκονταν ὅτι πατέρα εἶχαν τὸ σουλτάνο καὶ ἰδιαίτερη πατρίδα τοὺς στρατῶνες, ποὺ ὀνομάζονταν *ὀτζάκια*.

Μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ οἱ στρατιῶτες γίνονταν πολὺ πειθαρχικοὶ, ἀλλὰ καὶ αὐξανόταν ὁ ἀριθμὸς τῶν μωαμεθανῶν. Χιλιάδες ἑλληνόπουλα ἐξισλαμίζονταν. Αὐτὴ τὴ στρατολογία τῶν παιδιῶν τῶν χριστιανῶν, ποὺ ἐξακολούθησε καὶ ἀργότερα, στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, τὴν ὀνομάζουμε *παιδομάζωμα*.

11. Ἡ ἄμυνα τοῦ κράτους ὡς τὸ 1402

Στὴν αὔξηση τῆς δυνάμεως τῶν Τούρκων καὶ στὴν ἐπέκταση τοῦ κράτους τους συνέβαλαν τόσο ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ ὁρμητικότητά τους, ὅσο καὶ οἱ διάφοροι περισπασμοὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ ἐλάττωναν τὴ δυναμικότητά της.

Ὁ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Ἀνδρόνικος Β´ (1282–1328), γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς Τούρκους, κάλεσε σὲ βοήθεια τοὺς πολεμόχαρους τυχοδιῶκτες Καταλανούς. Αὐτοὶ νίκησαν βέβαια τοὺς Τούρκους στὴν Ἀσία,

ἀλλὰ ἐρήμωναν κάθε περιοχὴ ποὺ ἐλευθέρωναν καὶ τελικὰ ὀχυρώθηκαν στὴν Καλλίπολη, ὅπου ἵδρυσαν δικό τους κράτος. Δύο χρόνια οἱ Βυζαντινοὶ πολεμοῦσαν ἐναντίον τους καὶ κατόρθωσαν νὰ τοὺς διώξουν. Τότε οἱ Καταλανοὶ στράφηκαν πρὸς τὸ νότο, νίκησαν τοὺς Γάλλους τῆς Ἀττικῆς κοντὰ στὴν Κωπαΐδα καὶ ἵδρυσαν τὸ ἰσπανικὸ δουκάτο τῆς Ἀθήνας.

Στὰ χρόνια τοῦ Ἀνδρόνικου Γ΄ (1328–1341) ἔγινε προσπάθεια νὰ διοργανωθεῖ τὸ ναυτικό, ἀλλὰ ἡ προώθηση τῶν Τούρκων δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ σταματήσει.

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀ*Ορχὰν* (1326–1359) οἱ Τοῦρκοι κυρίεψαν τὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ τῆς Μ. Ἀσίας ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πόλεις Σμύρνη καὶ Φιλαδέλφεια. Ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄ ἐπιχείρησε μιὰ ἐκστρατεία ἐναντίον τους, ἀλλὰ νικήθηκε καὶ οἱ Τοῦρκοι κυρίεψαν τὶς πόλεις Νίκαια καὶ Νικομήδεια. Ἀπόκρουσε ὅμως κι αὐτὸς μιὰ ἀπόπειρά τους νὰ περάσουν στὴν Εὐρώπη.

Στὸ μεταξὺ μιὰ καινούργια δύναμη δημιουργεῖται στὴν Εὐρώπη, ποὺ ἀποδυναμώνει τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ συντελεῖ στὴν πρόοδο τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων. Ὁ τσάρος τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν, γύρω στὸ 1350, ἁπλώνει τὴν κυριαρχία του σ' ὅλη τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἤπειρο. Ὀνειρεύεται νὰ ἱδρύσει δικό του κράτος σ' ὁλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ καὶ παίρνει τὸν τίτλο «τσάρος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν περισπασμὸ αὐτό, ξέσπασε τότε καταστροφικὸς ἐμφύλιος πόλεμος ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες. Ὁ μεγάλος δομέστιχος* Ἰωάννης Καντακουζηνὸς στρέφεται ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου (1341–1391). Τότε οἱ Τοῦρκοι βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ περάσουν στὴν Εὐρώπη. Ὁ Καντακουζηνός, ποὺ εἶχε δώσει γυναίκα στὸν Ὀρχὰν τὴν 13χρονη κόρη του, ὅπως ἀναφέραμε, κάλεσε τὸ γαμπρό του σὲ βοήθεια. Οἱ Τοῦρκοι κυρίεψαν τὸ 1356 τὴν Καλλίπολη καὶ τὴ χρησιμοποίησαν ὡς ὁρμητήριο γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τους στὶς εὐρωπαϊκὲς περιοχές. Ἔπειτα, τὸ 1357, κυρίεψαν τὸ Διδυμότειχο καὶ τὴν Τυρολόη.

Ὁ *Μουρὰτ Α΄* (1359–1389), ποὺ διαδέχτηκε τὸν Ὀρχάν, εἰσέβαλε στὴ Θράκη, κυρίεψε τὸ 1365 τὴν Ἀδριανούπολη καὶ τὴν ἔκανε δεύτερη πρωτεύουσα τοῦ κράτους του. Ὕστερα κυρίεψε τὴ Φιλιππούπολη καὶ ὑποχρέωσε σὲ ὑποτέλεια τὸν Βούλγαρο ἡγεμόνα. Ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες αὐτὲς τῶν Τούρκων ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Ε΄, ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ Δύση, ὅπου εἶχε πάει νὰ ζητήσει βοήθεια, συνθηκολόγησε μὲ τὸν Μουρὰτ μὲ τὸν ὅρο νὰ τοῦ πληρώνει κάθε χρόνο φόρο.

Ὁ Μουρὰτ ἐξακολούθησε τὶς κατακτήσεις του. Κυρίεψε τὴν Κρόια

τῆς ᾿Αλβανίας, τὴ Σόφια τῆς Βουλγαρίας (1382) καὶ ἀνάγκασε τὸ βασιλιὰ τῶν Σέρβων νὰ πληρώνει φόρο. Ἂν καὶ εἶχε ὑπογράψει συνθήκη μὲ τὸ Βυζάντιο, κυρίεψε ὁ ἴδιος τὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1387 καὶ τὸ 1388 συμπλήρωσε τὴν κατάκτηση τῆς Βουλγαρίας, ποὺ τὴν ἔκανε τμῆμα τοῦ κράτους του.

Τότε οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάτες, οἱ Βόσνιοι καὶ οἱ Πολωνοὶ ἑνώθηκαν καὶ θέλησαν, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν Οὔγγρων καὶ τῶν ᾿Αλβανῶν, νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Τούρκους. ᾿Αλλὰ τὸ 1389 νικήθηκαν στὸ *Κοσσυφοπέδιο* τῆς Σερβίας, ὅπου ὁ Μουράτ σκοτώθηκε, ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη, ἀπὸ ἕνα Σέρβο τραυματία. Ὕστερα ἀπὸ τὴ μάχη αὐτὴ οἱ Τοῦρκοι ἔφτασαν νικητὲς ὡς τὸν Δούναβη καὶ κυριάρχησαν στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο.

Τὶς κατακτήσεις τοῦ Μουράτ Α΄ συνέχισε ὁ γιός του *Βαγιαζὴτ Α΄* (1389–1402), ποὺ ὀνομάστηκε γιὰ τὴν ὁρμητικότητά του *Κεραυνὸς* (Γιλδιρίμ). Πρῶτα πρῶτα ὁ Βαγιαζὴτ διάλυσε τὸ συνασπισμὸ ποὺ εἶχαν σχηματίσει ἐναντίον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους διάφοροι Τοῦρκοι ἡγεμόνες τῆς Μ. ᾿Ασίας. Μὲ τὸν πόλεμο ἐναντίον τους ἅπλωσε τὸ κράτος του σ' ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Καραμανίας (᾿Ικονίου). Τὸ 1390 κυρίεψε τὴ Φιλαδέλφεια, ποὺ ἦταν ἡ τελευταία κτήση τῶν ῞Ελλήνων στὴ Μ. ᾿Ασία. Τὸ 1391 στράφηκε ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἀπόκλεισε.

Τὸν ἴδιο χρόνο (1391) πέθανε σὲ μεγάλη ἡλικία ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ᾿Ιωάννης Ε΄ καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του Μανουὴλ Β΄. Αὐτὸν τὸν κρατοῦσε ὡς ὅμηρο ὁ Βαγιαζὴτ στὴν Προύσα, ἀλλὰ δραπέτευσε καὶ ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη.

῾Ο αὐτοκράτορας Μανουήλ, μπροστὰ στὴν ἀκάθεκτη ὁρμὴ τοῦ Βαγιαζήτ, ἀποφάσισε νὰ πάει στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ ζητήσει βοήθεια. Οἱ δυτικοί, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀνησυχοῦν ἀπὸ τὴν πρόοδο τῶν Τούρκων, τοῦ ἔκαναν μεγαλόπρεπη ὑποδοχὴ στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο.

῾Ο βασιλιὰς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδος, ὁδηγώντας πολλοὺς Εὐρωπαίους πολεμιστές, προχώρησε ὡς τὴ Νικόπολη τῆς Βουλγαρίας, ὅπου συγκρούστηκε μὲ τὸ Βαγιαζὴτ (1396). Οἱ Χριστιανοὶ νικήθηκαν καὶ ὁ Σιγισμοῦνδος μόλις κατόρθωσε νὰ σωθεῖ καὶ νὰ ξαναγυρίσει στὴ χώρα του.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς νίκης αὐτῆς ἦταν ὠφέλιμα γιὰ τοὺς Τούρκους ῾Ο ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας ἀναγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχία τῶν ᾿Οθωμανῶν καὶ ὁ Βαγιαζὴτ ἔστρεψε τὴν προσοχή του στὴν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ συνεχιζόταν, καὶ κάλεσε τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ νὰ

τοῦ παραδώσει τὴν πόλη. Ὅταν πῆρε ἀρνητικὴ ἀπάντηση, πολιόρκησε πιὸ στενὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν κυριέψει (1396). Τότε στράφηκε πρὸς τὸ νότο καὶ κατάλαβε διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας.

Ἕνα σημαντικὸ ὅμως γεγονὸς στὴν Ἀνατολὴ σταμάτησε τὴν προώθηση τοῦ Βαγιαζήτ.

Ὁ *Ταμερλάνος*, ἕνας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Τσεγγὶς Χάν, ἵδρυσε καὶ πάλι τὴ μογγολικὴ αὐτοκρατορία. Ἔχοντας ὁρμητήριο τὴν πρωτεύουσά του *Σαμαρκάνδη* (στὸ Τουρκεστάν), ἅπλωσε τὸ κράτος του σ' ὅλη τὴν κεντρικὴ Ἀσία, στὴ Σιβηρία καὶ στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ρωσία.

Ὁ αὐτοκράτορας Μανουὴλ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἡγεμόνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Βαγιαζὴτ εἶχε ἀφαιρέσει τὰ κρατίδια, ζήτησαν τὴ βοήθεια τοῦ Ταμερλάνου. Αὐτός, μὲ 800.000 στρατιῶτες, ἔκανε εἰσβολὴ στὴ Μ. Ἀσία καὶ ὁ Βαγιαζὴτ κινήθηκε ἐναντίον του μὲ 500.000 στρατό. Στὴν πεδιάδα τῆς Ἄγκυρας συναντήθηκαν οἱ δύο *μάστιγες τοῦ Θεοῦ*, ὅπως ὀνομάστηκαν ὁ Ταμερλάνος καὶ ὁ Βαγιαζήτ, καὶ στὴ μάχη ποὺ ἀκολούθησε ὁ Βαγιαζὴτ νικήθηκε καὶ αἰχμαλωτίστηκε (1402). Ὁ Ταμερλάνος, ἀφοῦ κατάστρεψε πολλὲς μικρασιατικὲς πόλεις, ὅπως τὴ Σμύρνη, τὴ Νίκαια, τὶς Σάρδεις καὶ τὴν Ἔφεσο, καὶ ἀφοῦ ἔδωσε πίσω τὰ κρατίδιά τους στοὺς Τούρκους ἡγεμόνες, ξαναγύρισε στὴ χώρα του, γιατὶ ἤθελε νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῆς Κίνας.

12. Τὸ βυζαντινὸ κράτος ὡς τὴν ἅλωση (1453)

Ἡ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ ἔδωσε 50 ἀκόμη χρόνια ζωὴ στὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ ἐξασθένησε τὸ ὀθωμανικό. Ὁ Μανουὴλ πῆρε πάλι τὴ Θεσσαλονίκη καὶ πολλὲς πόλεις στὴν Προποντίδα, τὸν Εὔξεινο Πόντο καὶ τὴ Θεσσαλία.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρθηκε ὁ αὐτοκράτορας νὰ ἐνισχύσει τὸ δεσποτάτο τοῦ Μυστρᾶ στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ἔστειλε ὡς ἀντιπρόσωπο τὸ γιό του *Θεόδωρο Β´*. Στὸ δεσποτάτο αὐτὸ ὁ Μανουὴλ στήριξε πολλὲς ἐλπίδες γιὰ τὴ ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπιδιόρθωσε τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ *Ἑξαμίλιον*, καὶ ἀφοῦ κάλεσε τοὺς ἄρχοντες τοῦ Μοριᾶ, τοὺς μίλησε μὲ θερμὰ πατριωτικὰ λόγια.

Ὕστερα ἀπὸ τὸν Μωάμεθ Α´ (1412–1421), σουλτάνος ἔγινε ὁ Μουράτ Β´ (1421), ποὺ πολιόρκησε τὸ 1422 τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ πολὺ καιρό,

χωρὶς νὰ μπορέσει νὰ τὴν καταλάβει. Ἦταν ἡ τέταρτη κατὰ σειρὰ πολιορκία τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Στὴ συνέχεια ὁ Μουρὰτ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν κατάληψη τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν περιοχῶν. Τὸ 1423, ἐνῶ ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς Τουρχὰν λεηλάτησε μὲ ἀγριότητα τὴν Πελοπόννησο καὶ ἀνάγκασε τὸ δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ Θεόδωρο νὰ πληρώνει φόρο στὸ σουλτάνο, ὁ Μουρὰτ ἔκανε ἐκστρατεία στὴ Βοσνία καὶ τὴν Ἀλβανία. Ἰδιαίτερη σημασία ἔδωσε ὁ Μουρὰτ στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ τὴν κατεῖχαν οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὸ 1423, καὶ δὲν ἄργησε νὰ ἀρχίσει τὴν πολιορκία της. Τὰ μεσάνυχτα μιᾶς ἀπὸ τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Μαρτίου τοῦ 1430 ἕνας μεγάλος σεισμὸς κλόνισε τὴν πόλη. Οἱ Τοῦρκοι ἐκμεταλλεύτηκαν τὴν ταραχὴ ποὺ ἐπικράτησε καὶ ἐπιχείρησαν τὸ ἄλλο πρωῒ ξαφνικὴ ἔφοδο ἐναντίον τῆς πόλεως, ἀλλὰ ἀποκρούστηκαν ἀμέσως καὶ ἀναγκάστηκαν, ὕστερα ἀπ' αὐτό, νὰ ἀρχίσουν τακτικὴ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ἡ ἀναλογία τῶν πολιορκημένων μὲ τοὺς πολιορκητὲς ἦταν ἕνας πρὸς ἑκατό. Τρεῖς φορὲς ἔκανε προτάσεις ὁ Μουρὰτ στοὺς Ἕλληνες, βεβαιώνοντάς τους μὲ ὅρκο ὅτι θὰ ἔδινε στοὺς κατοίκους ἐλευθερία καὶ προνόμια, ἂν παραδίνονταν.

Τὸ πρωὶ τῆς τετάρτης μέρας τῆς πολιορκίας ἔγινε ἡ γενικὴ ἔφοδος ἐναντίον τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Οἱ πολιορκημένοι ἑτοιμάστηκαν νὰ πεθάνουν καὶ στὴν ἄμυνα πῆραν μέρος γυναῖκες καὶ ἄνδρες. Στὸ πιὸ ἀδύνατο σημεῖο τοῦ τείχους οἱ Τοῦρκοι σκότωσαν ὅλους τοὺς Ἕλληνες ποὺ τὸ φρουροῦσαν καὶ ἄρχισαν νὰ ἀνεβαίνουν.

Ἔτσι ἔπεσε ἡ Θεσσαλονίκη τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1430. Οἱ κάτοικοι σύρθηκαν στὴν αἰχμαλωσία καὶ, ἀφοῦ πουλήθηκαν ὡς δοῦλοι, μεταφέρονταν στὴ Μ. Ἀσία. Οἱ νικητὲς ἀπογύμνωσαν ἐκκλησίες καὶ σπίτια καὶ δὲν σεβάστηκαν οὔτε τὸ ἱερὸ λείψανο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀναγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ σουλτάνου καὶ ἔτσι κατόρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὰ προνόμιά τους. Στὴ συνέχεια ὁ Μουρὰτ κυρίεψε τὰ Ἰωάννινα (1431).

Δύο νέοι περισπασμοὶ ἐμπόδισαν τὸν Μουρὰτ νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη, ἂν καὶ προετοίμασε τὴν ἅλωσή της γιὰ τὸ γιό του, τὸν Μωάμεθ Β΄.

Ὁ στρατηγὸς τῶν Οὔγγρων *Ἰωάννης Οὐνυάδης* ἄρχισε σκληρὸ πόλεμο ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. Προχώρησε νικητὴς ἀπὸ τὴν Πέστη

ὡς τὸν Αἶμο καὶ ἀνάγκασε τὸν Μουράτ νὰ ὑπογράψει εἰρήνη, μὲ τὸν ὅρο βόρειο σύνορο τοῦ τουρκικοῦ κράτους νὰ εἶναι ὁ Αἶμος. Ἐνῶ ὁ Οὐνυάδης ἐξακολούθησε τοὺς ἀγῶνες του καὶ κατάστρεψε τρεῖς τουρκικὲς στρατιές, ὁ βασιλιὰς τῆς Οὐγγαρίας *Λαδίσλαος ΣΤ΄* ὀργάνωσε σταυροφορία. Ἐπειδὴ ὅμως παρασπόνδησαν οἱ σύμμαχοί του Βενετοὶ καὶ Γενουάτες, ἔπαθε πανωλεθρία τὸ 1444 κοντὰ στὴ Βάρνα, ὅπου σκοτώθηκε πολεμώντας.

Δεύτερος ἀντίπαλος τοῦ Μουράτ ἦταν ὁ *Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης*, γιὸς τοῦ Ἀλβανοῦ ἡγεμόνα Ἰωάννη Καστριώτη. Οἱ Τοῦρκοι τὸν εἶχαν πάρει ὅμηρο, ὅταν ἦταν ἐννέα χρονῶν, τὸν ἔκαναν μουσουλμάνο καὶ τοῦ ἔδωσαν τουρκικὴ ἀνατροφή. Ὅταν ὅμως ἀργότερα ἔμαθε τὴν καταγωγή του, δραπέτευσε, ξαναγύρισε στὴν Ἀλβανία καὶ τὸ 1443 κατάλαβε τὴν Κρόια (κοντὰ στὸ Δυρράχιο) καὶ ἄρχισε τοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Ὁ Καστριώτης ἐξόντωσε τέσσερεις τουρκικὲς στρατιές. Τὸ 1447 λίγο ἔλειψε νὰ κριθεῖ ὁριστικὰ ἡ τύχη τῶν Ὀθωμανῶν, ποὺ ὑποχώρησαν ἄπρακτοι καὶ στράφηκαν πρὸς τὸ νότο, ὅπου διαδραματίζονταν γεγονότα πολὺ δυσάρεστα γι' αὐτούς. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Σκεντέρμπεη ἐξακολούθησαν καὶ μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Πόλης.

Τὸ μοναδικὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς Βαλκανικῆς, τὸ δεσποτάτο τοῦ Μυστρᾶ, ἦταν προορισμένο νὰ ἀντιτάξει τὴν τελευταία ἀντίσταση στὴ γρήγορη καὶ ὁρμητικὴ προέλαση τῶν Τούρκων, γιατὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος κατόρθωσε νὰ περιλάβει στὸ δεσποτάτο του ὁλόκληρη τὴν Πελοπόννησο καὶ νὰ ὑποτάξει τὸ δουκάτο τῆς Ἀθήνας. Σχεδίαζε ἀκόμη νὰ προχωρήσει βορειότερα καὶ νὰ ἑνωθεῖ μὲ τὸ Σκεντέρμπεη.

Ὁ Μουρὰτ κινήθηκε ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίνου μὲ πολυάριθμο στρατό. Τρεῖς μέρες ὁ Κωνσταντῖνος ἀντιστάθηκε στὸ Ἑξαμίλι, ἀλλὰ τελικὰ ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει. Οἱ κάτοικοι τῆς Πάτρας ὅμως ἀντιστάθηκαν γενναῖα ἀπὸ τὴν ἀκρόπολή τους καὶ ἀνάγκασαν τὸν Μουράτ νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο (1447).

13. Ἡ ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453)

Ὁ Μουράτ πέθανε τὸ 1451, ἐνῶ εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀγωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κίνδυνος ἦταν φανερός. Οἱ περισπασμοὶ τοῦ Οὐνυάδη καὶ τοῦ Σκεντέρμπεη, δὲν ἐμπόδισαν τοὺς Τούρκους νὰ σφίγγουν ὅλο καὶ περισσότερο τὴν Πρωτεύουσα.

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου εἶχαν στραφεῖ πρὸς τὴ Δύση, ζητώντας βοήθεια. Μάλιστα πολλοὶ ἐπιφανεῖς Βυζαντινοὶ κινήθηκαν γιὰ νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολικὴ καὶ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ὁ Ἰωάννης Ε´ καὶ ὁ Μανουὴλ Β´ γύρισαν τὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ ἀπὸ παντοῦ ἔπαιρναν μόνο ὑποσχέσεις.

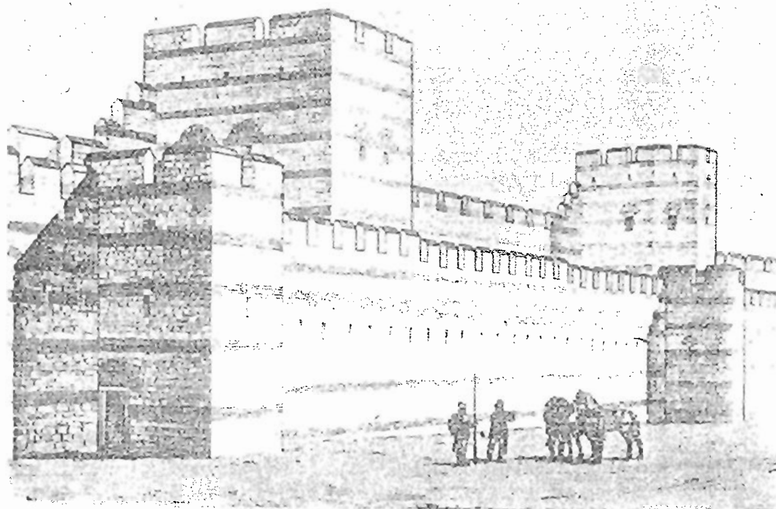
Ὁ Ἰωάννης Η´ μὲ τὸν πατριάρχη καὶ πολλοὺς λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς πῆγε στὴν Ἰταλία. Τὸ 1439 συγκροτήθηκε σύνοδος στὴ Φλωρεντία, ὅπου ἀποφασίστηκε ἡ ἕνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, καὶ οἱ Ἕλληνες ὑποχώρησαν καὶ δέχτηκαν τὰ πρωτεῖα τοῦ πάπα. Ἀλλὰ τότε πολλοὶ ἀντέδρασαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος χωρίστηκαν σὲ ἑνωτικοὺς καὶ ἀντιενωτικούς.

Τὸν Ἰωάννη Η´ τὸν διαδέχτηκε στὸ θρόνο τὸ 1449 ὁ ἀδερφός του Κωνσταντῖνος ΙΑ´ Παλαιολόγος, ποὺ ἦταν ὡς τότε δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν γενναῖος στρατιώτης καὶ μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο ἄρχισε, ἂν καὶ εἶχε ἐλάχιστα μέσα σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄφθονα τουρκικά, νὰ ἑτοιμάζεται γιὰ τὴν πολιορκία τῆς πρωτεύουσας, ποὺ καταλάβαινε ὅτι θὰ γινόταν πολὺ γρήγορα. Ἐπίσης συνέχιζε τὶς συνεννοήσεις του μὲ τὴ Δύση καὶ προσπαθοῦσε νὰ στρατολογήσει ἐθελοντές.

Τὸ 1451 ὁ γιὸς τοῦ Μουρὰτ *Μωάμεθ Β´* ἔγινε σουλτάνος σὲ ἡλικία 21 χρονῶν. Ὁρμητικὸς καὶ μὲ διοικητικὴ πείρα, γιατὶ εἶχε ἀναπληρώσει δύο φορὲς ὡς τότε τὸν πατέρα του στὴ διοίκηση τοῦ κράτους, συγκέντρωσε ἀμέσως τὴν προσοχή του στὴν ἅλωση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας. Περνοῦσε τὶς νύχτες χωρὶς νὰ κοιμᾶται καὶ ἐπαναλάμβανε τὰ λόγια τοῦ Προφήτη: «Ὁ πιὸ μεγάλος στρατηγὸς θὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολη».

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ποὺ εἶχαν προβλέψει ὅτι ἔφτανε ἡ καταστροφὴ καὶ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη θὰ ἔπεφτε γρήγορα, ἔφευγαν στὴ Δύση. Ἄλλοι θεωροῦσαν τὴν καταστροφὴ σὰν τιμωρία τοῦ Θεοῦ, γιατὶ ἐπικρατοῦσε ἀσέβεια ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στοὺς πλούσιους, ποὺ ἔκρυβαν τὰ πλούτη τους καὶ ἀνέχονταν νὰ πουλιοῦνται τὰ ἱερὰ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν στοὺς Ἑβραίους γιὰ τὶς ἐθνικὲς ἀνάγκες.

Τὸ 1452 ὁ Μωάμεθ, θέλοντας νὰ ἀποκόψει τὴν ἐπικοινωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὸν Εὔξεινο Πόντο, ἔκτισε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου τὸ φρούριο *Ρούμελη Χισάρ*, ὅπου εἶχε σκοπὸ νὰ ἐγκαταστήσει μεγάλα πυροβόλα. Ἐπίσης ἔστειλε τὸ στρατηγό του Τουρχὰν στὴν Πελοπόννησο, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τοὺς δεσπότες της Δημήτριο καὶ Θωμᾶ νὰ

64. Τὸ μεγάλο τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

στείλουν βοήθεια στὸν Κωνσταντῖνο.

Ὁ αὐτοκράτορας, μετὰ τὶς λεηλασίες τῶν Τούρκων καὶ τὴ σφαγὴ τῶν κατοίκων τῶν Ἐπιβατῶν, διέταξε νὰ κλειστοῦν τὰ τείχη τῆς πόλης. Στὶς 5 Ἀπριλίου τοῦ 1453 ὁ Μωάμεθ μὲ 250.000 στρατὸ ἐμφανίστηκε μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μέ τὸ στρατό του ἀπόκλεισε τὴν πόλη ἀπὸ τὴν ξηρά, ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Πύλη στὰ νότια ὡς τὶς Βλαχέρνες στὸ βορρά, καὶ μὲ στόλο 400 πλοίων τὴν ἀπόκλεισε ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἰσχυρὸ πυροβολικὸ βοηθοῦσε τὸ στρατό. Ὁ Μωάμεθ, ποὺ εἶχε πάρα πολλὰ οἰκονομικὰ μέσα, δέχτηκε τὸ 1452 ἕνα λιποτάχτη οὐγγρικῆς καταγωγῆς, τὸν Οὐρβανό, ὁ ὁποῖος ἤξερε καλὰ τὴν ὀχύρωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἦταν εἰδικὸς τεχνίτης πυροβόλων. Αὐτός, ἀφοῦ πῆρε πολὺ μεγάλη ἀμοιβή, κατασκεύασε ἕνα τεράστιο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πυροβόλο, τὸ ὁποῖο ἔριχνε πέτρινα βλήματα μὲ βάρος ἑνάμισυ τόνο καὶ προκάλεσε μεγάλα ρήγματα στὸ τεῖχος. Τὸ πυροβόλο αὐτὸ σκόρπισε τὸν τρόμο στοὺς πολιορκημένους, ὥσπου καταστράφηκε μὲ τὸ ὑγρό πῦρ μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα μικρότερα πυροβόλα.

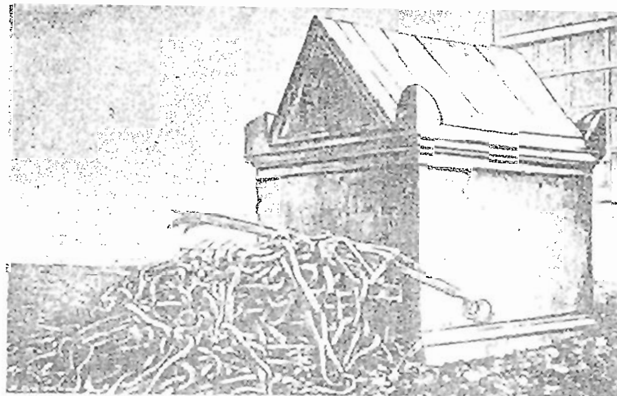
Ἐνῶ τόσες δυνάμεις πολιορκοῦσαν τὴν πρωτεύουσα, ὁ αὐτοκράτορας εἶχε γιὰ τὴν ἄμυνά της μόλις 7.000 μαχητὲς καὶ ἀπ' αὐτοὺς οἱ 2.000 ἦταν ξένοι μισθοφόροι. Τὸ στρατηγεῖο του ὁ Κωνσταντῖνος τὸ ἔστησε

μπροστὰ στὴν πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ καὶ ἀνάθεσε τὴν ἄμυνα στὸ Γενουάτη στρατηγὸ Ἰωάννη Ἰουστινιάνη.

Εἴκοσι ἑπτὰ ἑλληνικὰ καὶ δώδεκα συμμαχικὰ πλοῖα ἀποτελοῦσαν τὸν ἑλληνικὸ στόλο. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ ἦταν κλεισμένα μέσα στὸν Κεράτιο κόλπο. Ἐκεῖνες τὶς μέρες ἔγινε ἕνα σπουδαῖο ναυτικὸ κατόρθωμα. Στὶς 20 Ἀπριλίου γύριζαν ἀπὸ τὴ Χίο στὴν Κωνσταντινούπολη ἄλλα 5 πλοῖα. Αὐτά, ὁδηγημένα ἀπὸ τὸν πλοίαρχο *Φλαντανελᾶ*, κατόρθωσαν νὰ βυθίσουν πολλὰ τουρκικὰ πλοῖα καὶ νὰ σκοτώσουν γύρω στὶς 12.000 Τούρκους, νὰ τραβήξουν τὴν ἁλυσίδα ποὺ ἔκλεινε τὸν Κεράτιο κόλπο καὶ νὰ μποῦν μέσα σ' αὐτόν. Ὁ Φλαντανελᾶς, κρατώντας ἕνα τσεκούρι καὶ πηδώντας ἀπὸ τὴν πρύμνη στὴν πλώρη, ξεσήκωνε τὸ πλήρωμα μὲ δυνατὲς φωνὲς πολεμώντας σὰν λεοντάρι καὶ καίγοντας τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα μὲ τὸ ὑγρὸ πῦρ. Βλέποντας τὸ κατόρθωμα τοῦ ἀτρόμητου κυβερνήτη Φλαντανελᾶ ὁ Μωάμεθ μάνιασε, γιατὶ τὰ 100 δικά του πλοῖα, ποὺ εἶχαν παραταχθεῖ μπροστὰ στὸ λιμάνι τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἴσοδο στὰ 5 ἑλληνικά, δὲν μπόρεσαν νὰ νικήσουν τοὺς λιγοστοὺς Ἕλληνες ναυτικούς.

Στὶς 18 Ἀπριλίου ὁ Μωάμεθ ἐπιχείρησε τὴν πρώτη μεγάλη ἔφοδο ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἀποκρούστηκε. Τότε ὁ σουλτάνος θέλησε νὰ καταλάβει τὸν Κεράτιο κόλπο, ὥστε νὰ ἀποκλείσει ἐντελῶς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ κόψει τὴν ἁλυσίδα, πέρασε ἀπὸ τὴν ξηρά, ἀπὸ τὸ Διπλοκιόνιο τοῦ Βοσπόρου, στὸν Κεράτιο 70 πλοῖα σὲ μιὰ νύχτα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἔφοδος τῶν Τούρκων ποὺ ἔγινε στὶς 7 Μαΐου, καθὼς κι ἐκεῖνες ποὺ ἀκολούθησαν, ἀποκρούστηκαν.

Στὶς 16 Μαΐου ὁ Μωάμεθ πρότεινε στὸν Κωνσταντίνο νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη

65. Ἕνα κομμάτι πιθανὸν ἀπὸ τὴν ἁλυσίδα τοῦ Κερατίου κόλπου.

καὶ νὰ φύγει στὴν Πελοπόννησο, ὅπου θὰ ἔμενε ὡς ἀνεξάρτητος ἡγεμόνας, καὶ ὑποσχέθηκε νὰ σεβαστεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὴν περιουσία τῶν κατοίκων. Ὁ αὐτοκράτορας, ἀφοῦ ζήτησε καὶ τὴ γνώμη τῆς συγκλήτου, ἔδωσε τὴν ἱστορικὴ ἀπάντηση: «Τὸ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμὸν ἐστι, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν» (Δούκας, 280).

Τότε ὁ Μωάμεθ ἄρχισε νὰ προετοιμάζει τὴν τελικὴ ἔφοδο. Στοὺς γενναίους ὑποσχέθηκε τιμὲς καὶ ἀξιώματα. Ἀπὸ τὸ θόρυβο καὶ τὰ πολλὰ φῶτα οἱ Ἕλληνες κατάλαβαν ὅτι ἑτοιμάζεται ἡ ἔφοδος. Ἡ ἀναλογία ἦταν ἕνας πρὸς πεντακοσίους ἐχθρούς. Ὁ αὐτοκράτορας διάταξε νὰ γίνει λιτανεία· ἔτσι γυναῖκες, παιδιά, ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς γύρισαν τὰ τείχη. Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν χρήματα γιὰ νὰ δοθοῦν στὸ στρατό, ὁ βασιλιὰς διάταξε νὰ πουληθοῦν τὰ ἱερὰ σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν λέγοντας: «ἂν ὁ Θεός τὴν πόλιν λυτρώσηται, τετραπλοῦν ἀποδώσω τῷ κυρίῳ μου». Ἔπειτα ὁ Κωνσταντῖνος συγκέντρωσε τοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς μίλησε μὲ πολὺ συγκινητικὰ λόγια, προτρέποντάς τους νὰ πεθάνουν γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν πατρίδα καὶ ν' ἀγωνιστοῦν γιὰ νὰ σώσουν τὴν Πόλη, «τὴν χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων». Μετὰ πῆγε στὴν Ἁγία Σοφία, ὅπου ἔγινε ἐπίσημη ἡ τελευταία λειτουργία καὶ μέσα στὴν κατάμεστη ἐκκλησία κοινώνησε. Τότε, ἀφοῦ τοὺς ἀποχαιρέτησε ὅλους μὲ δάκρυα καὶ τοὺς ζήτησε συγγνώμη, ἀνέβηκε στὸ ἄλογό του κι ἔφυγε γιὰ τὰ τείχη, ὅπου ἐπιθεωροῦσε κι ἔδινε θάρρος στοὺς ἀγωνιστὲς ὅλη τὴ νύχτα τῆς 28ης πρὸς τὴν 29η Μαΐου. Τέλος πῆρε θέση ἁπλοῦ πολεμιστῆ μπροστὰ στὴν πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ, στὸ πιὸ ἀδύνατο σημεῖο, ὅπου ἀγωνίστηκε ἡρωικὰ καὶ ἔγινε αἰώνιο παράδειγμα πατριωτισμοῦ καὶ ἔνδοξου θανάτου.

Καθὼς ξημέρωνε ἡ 29η Μαΐου, ἄρχισε ὁρμητικὴ ἐπίθεση. Τὴ μεγαλύτερη ἔνταση τὴν εἶχε στὴν πύλη τοῦ Ρωμανοῦ, γιατὶ ἐκεῖ πολεμοῦσε ὁ Μωάμεθ μὲ τοὺς γενιτσάρους του. Τρία σώματα στρατοῦ ὅρμησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ τρία ἀποκρούστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Εἶχε πιὰ ἀνατείλει ὁ ἥλιος, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας φώναξε γεμάτος χαρά: «Συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἰδική μας εἶναι ἡ νίκη». Ξαφνικὰ ὅμως ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιάνης ἐγκατέλειψε τὸν ἀγώνα γιατὶ τραυματίστηκε, ὄχι σοβαρά, ἀπὸ ἕνα βέλος στὸ χέρι. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ κάποιες δυσάρεστες διαδόσεις δημιούργησαν σύγχυση ἀνάμεσα στοὺς πολεμιστὲς καὶ ἡ ἄμυνα γιὰ μιὰ στιγμὴ χαλάρωσε. Οἱ Τοῦρκοι παραβίασαν τότε μιὰ μικρὴ πύλη, τὴν *Κερκόπορτα*, καὶ βρέθηκαν στὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορα. Ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ

ONSTANTIN PALEOLOGVE, DEI
nier Empereur de Conſtantinople. Chapitre 29.

66. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.

πέφτουν πολεμώντας σὰν λεοντάρια. «Ἡ πόλις κυριεύεται καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι;» φωνάζει ὁ αὐτοκράτορας. Ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμὴ τὸν χτυποῦν καὶ ἐνῶ ἔπεφτε μέσα στὰ πτώματα φώναξε: «Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλήν μου ἀπ' ἐμοῦ;».

Σφαγή, βιαιότητες καὶ λεηλασίες ἀκολούθησαν, στὶς τρεῖς μέρες ὕστερα ἀπὸ τὴν ἅλωση. Οἱ γενίτσαροι μπῆκαν στὴν Ἁγία Σοφία καὶ ἔσφαξαν ὅλο τὸ πλῆθος ποὺ εἶχε καταφύγει ἐκεῖ. Γύρω στὶς 8 τὸ πρωὶ τῆς ἄλλης μέρας ὁ Μωάμεθ μπῆκε στὴν πόλη καὶ προσευχήθηκε στὴν Ἁγία Σοφία εὐχαριστώντας τὸν Ἀλλάχ. Ὁ λαὸς θρήνησε τὴν ἅλωση καὶ τῆς πρωτεύουσας καὶ τῆς δεύτερης πόλης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τῆς Θεσσαλονίκης: «Πῆραν τὴν Πόλιν, πῆραν την, πῆραν τὴν Σαλονίκη» καὶ στὰ φοβερὰ χρόνια τῆς δουλείας ἀνάθρεψε τὰ παιδιά του μὲ θρύλους, ποὺ ὁ ἀντίλαλός τους φτάνει ὡς ἐμᾶς σήμερα.

Ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἄλλοι ἔφυγαν στὴ Δύση κι ἄλλοι θανατώθηκαν ἢ ἀναγκάστηκαν νὰ ἀλλαξοπιστήσουν.

Ἔτσι ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων ἡ βασίλισσα τῶν πόλεων, ποὺ κυριεύτηκε δύο φορὲς καὶ πολιορκήθηκε εἴκοσι. Τὴν ἐπομένη τῆς ἁλώσεως ὁ Μωάμεθ πῆρε στὴν ὑπηρεσία του Ἕλληνες καὶ ὀνομάστηκε «Ἀμηρὰς Τουρκορωμαίων».

67. Ὁ δικέφαλος ἀετός.
Τὸ ἕνα κεφάλι συμβολίζει τὴν Ἀσία καὶ τὸ ἄλλο τὴν Εὐρώπη. Ἔγινε τὸ σύμβολο τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων.

Τὸ 1460 καταλύθηκε τὸ δεσποτάτο τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ 1461 ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντας.

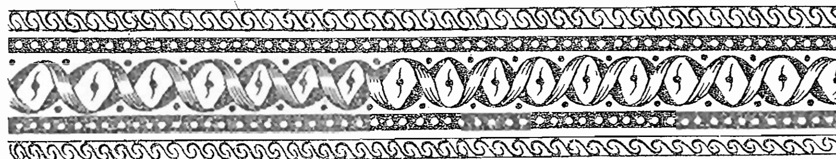
Αὐτὸ ἦταν τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ γιὰ περισσότερα ἀπὸ χίλια χρόνια δημιούργησε ἕνα μεγάλο πολιτισμὸ καὶ ἀντιμετώπισε χιλιάδες βαρβάρους γιὰ νὰ διαφυλάξει τὸν Χριστιανισμό.

Εἶχε βέβαια ὁρισμένες ἀδυναμίες ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία· ὅμως διατήρησε τὶς παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ στὰ πλαίσιά της ἀναπτύχθηκε ὁ ὑψηλότερος καὶ πιὸ λαμπρὸς πολιτισμὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Τὸ Βυζάντιο ἦταν ὁ μεγάλος δάσκαλος τῶν Ἀράβων, τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων λαῶν καὶ αὐτὸ χάρισε, ἔμμεσα μὲ τοὺς Ἄραβες καὶ ἄμεσα μὲ τοὺς λογίους του, τὴν ἀναγέννηση στὴ Δύση. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Βυζαντίου σ' ὅλη τὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολὴ συνεχίζεται ὡς σήμερα. Τὸ Βυζάντιο ἔχει στὴν καρδιά μας καὶ στὴ ζωή μας, θρησκευτικὴ καὶ ἐθνική, ἰδιαίτερη θέση. Ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, ἡ θρησκευτική της πίστη καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες, ἐνῶ ἡ δόξα καὶ ὁ πολιτισμός της ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν πολὺ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐποχή.

IV. Χάρτης τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως.

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

14. Τὰ γράμματα

ν καὶ οἱ πολιτικὲς συνθῆκες δὲν ἦταν εὐνοϊκές, τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες ἀκμάζουν στὸ Βυζάντιο τὴν τρίτη αὐτὴ περίοδο τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία, ἡ φιλολογία, οἱ ἐπιστῆμες, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ποίηση παρουσίασαν σημαντικὴ ἀνάπτυξη. Μάλιστα, καὶ δύο αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Μανουὴλ Β΄, ἀναδείχτηκαν ἀξιόλογοι συγγραφεῖς. Γενικὸ χαρακτηριστικὸ στὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι ἡ ἀγάπη γιὰ καθετὶ ἑλληνικὸ καὶ ἡ τάση τῶν συγγραφέων νὰ ξαναγυρίσουν στὴν ἀρχαία γλώσσα.

Καὶ οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δὲν εἶναι ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν τὰ διδάγματά της, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Πλάτωνα, γιὰ νὰ θεμελιώσουν χριστιανικὲς ἀλήθειες.

Ἀπὸ ἀντίδραση ὅμως γιὰ τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία τῆς Δύσης (ἀριστοτελική), ποὺ εἶχε ὀπαδοὺς καὶ στὸ Βυζάντιο, γεννήθηκε στὴν Ἀνατολή, καὶ ἰδιαίτερα στὸ Ἅγιο Ὄρος, ἡ κίνηση τῶν ἡσυχαστῶν. Αὐτοὶ ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατὶ ζητοῦσαν νὰ πλησιάσουν τὸν Θεὸ ὄχι μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ μὲ τὴ θερμή τους καρδιά, μὲ τὴν ἡσυχία καὶ τὴν προσευχή. Ἑπομένως ἦταν μυστικιστές, ὅπως καὶ πολλοὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ Δύση. Ὁ μοναχὸς *Βαρλαάμ*, ἀπὸ τὴν Καλαβρία τῆς νότιας Ἰταλίας, ἀριστοτελικὸς καὶ λατινόφιλος, πολέμησε τοὺς ἡσυχαστὲς καὶ τοὺς καταειρωνεύτηκε, ἐνῶ τὴν ὑπεράσπισή τους ἀνάλαβε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, μεγάλος θεολόγος καὶ μὲ

βαθιὰ φιλοσοφικὴ κατάρτιση. Μία σύνοδος ποὺ συγκροτήθηκε στὴν Ἁγία Σοφία (1341) δικαίωσε τὸ Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τοὺς ἡσυχαστὲς καὶ ὁ Βαρλαὰμ ἔφυγε στὴν Ἰταλία, ὅπου ἔγινε ἐπίσκοπος στὸν Ἱέρακα τῆς Καλαβρίας. Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στὸ ὅτι ὁ μυστικισμὸς εἶναι προνόμιο ἐκλεκτῶν ψυχῶν καὶ, παρὰ τὶς τυχὸν ὑπερβολές του, εἶναι πηγὴ εὐσέβειας καὶ θεογνωσίας γιὰ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία· ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ὅμως δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἀξία του καὶ κράτησε ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς μυστικιστές, τιμώντας ὑπερβολικὰ τὸν κλῆρο καὶ ἐκτιμώντας τὴν πειθαρχία ὅλων σ' αὐτόν. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τιμήθηκε ὡς ἅγιος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία μας († 1360).

Ἀξιόλογοι θεολόγοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ἐπίσης ὁ *Νικόλαος Καβάσιλας*, ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου *Μάρκος Εὐγενικός*, ὁ πρῶτος πατριάρχης μετὰ τὴν ἅλωση *Γεώργιος Σχολάριος* καὶ ἄλλοι.

Τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων ἡ ἐργασία τῶν φιλολόγων ἀλλάζει. Δὲν τοὺς ἱκανοποιεῖ πιὰ νὰ σχολιάζουν μόνο τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἀλλὰ προσπαθοῦν μὲ κριτικὴ ἐργασία νὰ ἀποκαταστήσουν στὴν πραγματική τους μορφὴ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ποὺ εἶχαν ἀλλοιωθεῖ σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὶς πολλὲς ἀντιγραφές. Ἔτσι ἄρχισε *πραγματικὴ ἀναγέννηση* τῆς ἀρχαιότητας, ποὺ σταμάτησε μὲ τὶς τουρκικὲς κατακτήσεις.

Ὁ πιὸ σπουδαῖος ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστὲς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ *Γεώργιος Γεμιστὸς* (1355 – 1452). Ὁ Γεμιστὸς ἦταν κυρίως πλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ ὀνόμασε τὸν ἑαυτό του *Πλήθωνα*. Ἐπειδὴ προσπάθησε νὰ ἀντικαταστήσει ὁρισμένα χριστιανικὰ δόγματα μὲ τὴν πλατωνικὴ διδασκαλία, κατηγορήθηκε ὅτι ἤθελε νὰ ξαναφέρει τὴν ἀρχαία θρησκεία, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἰουλιανός. Ὁ Πλήθων ἔζησε 20 χρόνια στὸν Μυστρά, ὅπου ἵδρυσε Πλατωνικὴ Ἀκαδημία καὶ δίδαξε φιλοσοφία. Πῆγε ἐπίσης καὶ στὴν Ἰταλία, ὅπου ἔμεινε καὶ δίδαξε στὴ Φλωρεντία, καὶ τέλος γύρισε στὴν Πελοπόννησο καὶ πέθανε στὴ Σπάρτη.

Τὴν ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία δίδαξαν, πρὶν ἀπὸ τὴν ἅλωση, ὁ *Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς* στὴ Φλωρεντία, καὶ ὁ *Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς* καὶ ὁ *Γεώργιος Τραπεζούντιος* στὴ Βενετία.

Γιὰ τὴ διάδοση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν στὴ Δύση ἐργάστηκε καὶ ὁ σοφὸς *Βησσαρίων* (1395 – 1472), μαθητὴς τοῦ Πλήθωνα καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Νίκαιας. Ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ θερμοὺς ἑνωτικοὺς καί, ἐπειδὴ στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν παραδέχτηκαν ὅσα εἶχαν ἀποφασιστεῖ μὲ τὴ βία στὴ σύνοδο τῆς Φλωρεντίας (1439), πῆγε στὴν Ἰταλία ὅπου ἔγινε καρδινάλιος καὶ δύο φορὲς παρὰ λίγο νὰ γίνει πάπας.

Ἡ ἱστορία συνεχίζεται μὲ τὸν *Νικηφόρο Γρηγορᾶ* καὶ τὸν *Λαόνικο Χαλκοκονδύλη*. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ καλύτερος ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἐξετάζει στὸ ἔργο του τὴν ἀνάπτυξη τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ ἀντιμετωπίζει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα μὲ τρόπο ἐπιστημονικό.

Ὁ *Δούκας* ἔγραψε, πρῶτος αὐτός, σὲ πιὸ ἁπλὴ γλώσσα τὴν ἱστορία τῆς περιόδου 1361 – 1461 καὶ τὸ ἔργο του εἶναι σπουδαία ἱστορικὴ πηγὴ γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἅλωση γεγονότα.

Ὁ τελευταῖος ἱστοριογράφος τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ *Γεώργιος Φραντζῆς* (ἢ Σφραντζῆς), ποὺ γεννήθηκε τὸ 1401. Στὸ ἔργο του πραγματεύεται τὴν ἱστορία τῆς περιόδου 1358 – 1476.

Στὴ *λογοτεχνία* τῆς περιόδου αὐτῆς ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν οἱ τάσεις τῆς προηγούμενης ἐποχῆς ἀλλὰ παρατηρεῖται καὶ κάποια ἐπίδραση τῆς Δύσης, ποὺ εἶναι πιὸ μεγάλη στὶς περιοχὲς ὅπου ἔμεναν οἱ Φράγκοι. Ἀπὸ τὴ φραγκοκρατία ἔχουμε ἀξιόλογα κείμενα καὶ τὸ πιὸ μεγάλο εἶναι τὸ *Χρονικὸ τοῦ Μορέως*. Σ' αὐτὸ ἱστοροῦνται σὲ ἁπλὴ γλώσσα τὰ πολεμικὰ κατορθώματα τῶν Φράγκων γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου, ὕστερα ἀπὸ τὴν τέταρτη σταυροφορία. Ἔχει διασωθεῖ σὲ τέσσερεις παραλλαγές, ἑλληνική, γαλλική, ἀραγωνικὴ καὶ ἰταλική.

Ἐπίσης οἱ ἄνθρωποι συνήθιζαν νὰ διαβάζουν εὐχάριστες φανταστικὲς διηγήσεις ἱπποτικῶν κατορθωμάτων. Τέτοια γαλλικὰ καὶ ἰταλικὰ ποιήματα μιμήθηκαν καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ ἔγραψαν στὴ δημοτικὴ γλώσσα ἔμμετρα μυθιστορήματα μὲ ὑποθέσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ζωή.

Χαρακτηριστικὸ ὅμως γνώρισμα τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ ἀκτινοβολία της γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ καὶ στὴ Δύση.

Τρεῖς αὐτοκράτορες ἔκαναν ἀλλεπάλληλα ταξίδια στὴν Εὐρώπη. Ἡ ἑλληνικὴ σοφία μεταφέρεται στὴν Ἰταλία, ὅπου πολλοὶ σοφοὶ δίδαξαν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἀπὸ τὴν κίνηση αὐτὴ δημιουργήθηκε στὴ Δύση ἡ *Ἀναγέννηση*, καὶ οἱ πιὸ ἀξιόλογοι πρόδρομοί της εἶναι ὁ *Γεώργιος Γεμιστὸς* καὶ ὁ *Βησσαρίων*.

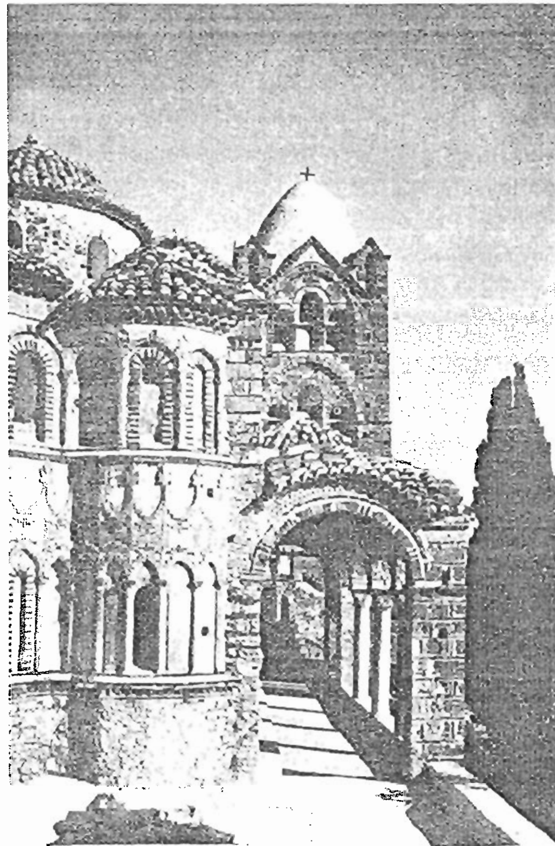
15. Οἱ τέχνες

Στὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων οἱ ζωγράφοι προσθέτουν νέα στοιχεῖα στὰ ἔργα τους, ὅπως τοπία, ἀρχιτεκτονικὸ βάθος καὶ δευτερεύοντα πρόσωπα, ποὺ εἶναι ζωηρὰ καὶ δὲν ἔχουν αὐστηρὴ τυπικότητα. Οἱ σταυ-

ροειδεῖς ναοὶ ἔχουν μεγαλύτερη κομψότητα μὲ τοὺς τρούλλους, ἐξωτερικὲς διακοσμήσεις καὶ στοές.

Ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἔχει ἀξία, γιατὶ μὲ τὴν ὕπαρξη μικρῶν ἐπαρχιακῶν κρατῶν παρατηρεῖται ἀνάπτυξη τοπικῶν τεχνῶν μὲ ἰδιαίτερο χαρακτήρα. Κέντρα τῆς τέχνης εἶναι τὸ Ἅγιο Ὄρος, ὁ Μυστρᾶς, ἡ Ἄρτα, τὰ Μετέωρα, ἡ Τραπεζούντα, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Θεσσαλονίκη.

Τὸ Ἅγιο Ὄρος, ποὺ ἀναδείχτηκε ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια προπύργιο τῆς ὀρθοδοξίας, εἶχε γεμίσει ἀπὸ νωρὶς μὲ μοναστήρια καὶ ἐκεῖ ἀναπτύχθηκε μιὰ τέχνη, ποὺ κράτησε γιὰ αἰῶνες τὸ βυζαντινό της χαρακτήρα. Πάνω ἀπὸ τριάντα μοναστήρια εἶχε τὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ τὰ πιὸ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ σώζονται. Οἱ ἐκκλησίες του εἶναι πάρα πολλές, οἱ τοιχογραφίες λαμπρές, τὰ χειρόγραφα πολύτιμα, οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τῆς τέχνης ἀμέτρητοι, καὶ ὅλα εἶναι καλὰ φυλαγμένα. Στὸ Ἅγιο Ὄρος μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε, σὰν νὰ βρισκόμαστε σὲ μουσεῖο, τὴν ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων, καὶ νὰ ζήσουμε σὲ πολλὰ πράγματα τὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἁγιορείτικη ἀρχιτεκτονικὴ ἐπέδρασε στὴ διαμόρφωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν ὁλόκληρης τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου

68. Ὁ ναὸς τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Παντάνασσας στὸ Μυστρᾶ.

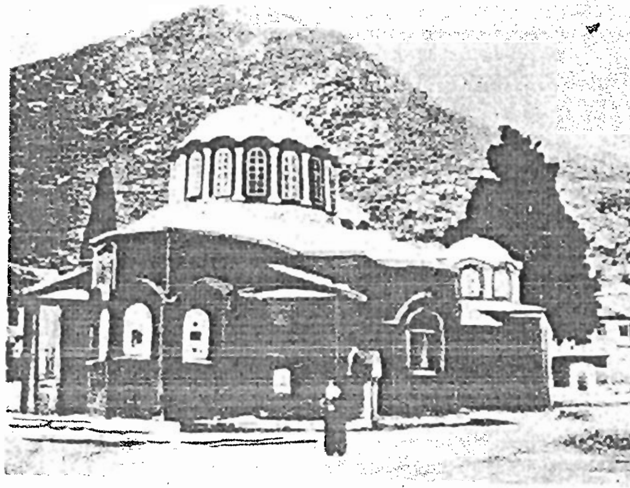
Στὸ Ἅγιο Ὄρος ἀναπτύχτηκε ἐπίσης καὶ ἡ ζωγραφική, ποὺ συνεχίστηκε καὶ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὅπως καὶ ὅλη ἡ βυζαντινὴ παράδοση. Τότε ἔζησαν (16ος αἰώνας) ὁ συντηριτικὸς καὶ αὐστηρὸς ζωγράφος *Ἀντώνιος* (Καθολικὸ* Μονῆς Ξενοφώντα), ὁ μεγάλος ζωγράφος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη *Μανουὴλ Πανσέληνος* (τοιχογραφίες τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν), ὁ *Θεοφάνης* ὁ *Κρὴς* (Λαύρας, Σταυρονικήτα) καὶ ἄλλοι μαθητές τους. Παρὰ τὶς ξένες ἐπιδράσεις ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους παραμένει στὸ σύνολο βυζαντινὴ καὶ εἶναι ἡ τελευταία λάμψη τῆς βυζαντινῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰώνα.

Τὸν Μυστρᾶ τὸν ἔχτισε ὁ Βιλλεαρδουίνος σὲ ἀπόσταση 5 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴ Σπάρτη, σ' ἕνα χαμηλὸ ὕψωμα τοῦ Ταϋγέτου. Ὅταν ὅμως ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου, γνώρισε μεγάλη ἀκμή. Ἐκεῖ δίδαξαν καὶ ἐργάστηκαν πολλοὶ λόγιοι, κι ἀνάμεσά τους ὁ Πλήθων.

Σήμερα σώζονται στὸν Μυστρᾶ πάρα πολλὰ ἐρείπια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ πάρουμε μιὰ ἰδέα τῆς λαμπρότητάς του. Τὰ παλάτια, ἕνα

69. Ἡ θεία λειτουργία τῶν Ἀγγέλων.
(Τοιχογραφία στὴν Περίβλεπτο τοῦ Μυστρᾶ)

70. Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Καθολικοῦ (Κεντρικοῦ ναοῦ) τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Μεγίστης Λαύρας στὸ Ἅγιο Ὄρος.

71. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορήτισσας στὴν Ἄρτα (13ος αἰ.).

72. Ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου στὴν Κωνσταντινούπολη. (τώρα Φετιχιὲ–τζαμὶ).

μεγάλο συγκρότημα κτηρίων, συνδυάζουν τὸν πλοῦτο καὶ τὴ δύναμη. Ὁ ναὸς τῆς Παντάνασσας εἶναι ἕνα λαμπρὸ δεῖγμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μυστρᾶ. Ὑπάρχουν ἀκόμη πολλὲς ἄλλες ἐκκλησίες, ὅπως ἡ Μητρόπολη, ἡ Περίβλεπτος, ἡ Ὁδηγήτρια, ἡ Ἁγία Σοφία κ.ἄ.

Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Μυστρᾶ εἶναι πολὺ σημαντικὲς γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴ χάρη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τους. Ἡ Παντάνασσα τὶς ξεπερνάει ὅλες μὲ τὴ χαριτωμένη ἐλαφρότητα τῶν μορφῶν καὶ μὲ τὸ ψηλὸ καμπαναριό της.

Πλούσια εἶναι καὶ ἡ μαρμάρινη γλυπτὴ διακόσμηση στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ λαμπρὲς τοιχογραφίες ποὺ σώζονται εἶναι τὰ καλύτερα δείγματα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων.

Περίφημος ἦταν καὶ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Χρυσοκεφάλου στὴν Τραπεζούντα. Ἱδρύθηκε τὸν 10ο αἰώνα, ἐπιδιορθώθηκε ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Τραπεζούντας Κομνηνούς, καὶ ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν πλούσια διακόσμηση ποὺ εἶχε τὸ κεφάλι τῆς εἰκόνας. Οἱ Τοῦρκοι τὸν μετάτρεψαν σὲ τζαμί. Τὴν ἴδια τύχη εἶχαν καὶ πολλὲς ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίες, ποὺ βρίσκονταν σὲ διάφορους ἑλληνικοὺς τόπους, ὅπως π.χ. ὁ ναὸς τῆς Παμμακαρίστου στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ ὀνομάστηκε Φετιχιὲ – Τζαμί. Πάρα πολλὲς τοιχογραφίες τῶν χριστιανικῶν αὐτῶν ναῶν καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους μὲ ἐπιχρίσματα καὶ ἐπισκευές.

Τὸ ὡραιότερο ἀρχιτεκτονικὸ μνημεῖο τῆς Τραπεζούντας ἦταν ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ποὺ χτίστηκε σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ναὸς αὐτὸς εἶχε ὡραῖες εἰκόνες, ποὺ ἔδειχναν τὴν ἀνάπτυξη τῆς ζωγραφικῆς στὴν Τραπεζούντα.. Ἡ πόλη αὐτὴ διακοσμήθηκε μὲ πολλὲς ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια, ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορά της Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ (1241 – 1263).

73. Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴ Θεσσαλονίκη.

Στὴ Θεσσαλονίκη χτίστηκαν διάφοροι ναοί, ὅπως τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα, τὸν 12ο αἰώνα, μὲ πολλὲς σειρὲς ἀλλεπάλληλες στέγες, τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τὸν 13ο αἰώνα, μὲ ἕναν κεντρικὸ τροῦλλο καὶ ἄλλους τέσσερεις μικρότερους, τοῦ Προφήτη Ἠλία, τὸν 13ο αἰώνα, ποὺ ἀντὶ γιὰ θόλους ἔχει στὰ βόρεια καὶ στὰ νότια τοῦ τρούλλου ἡμικυκλικὲς κόγχες. Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ποὺ χτίστηκε τὸν 14ο αἰώνα, εἶναι πραγματικὸ κομψοτέχνημα, γιατὶ οἱ 5 τροῦλλοι του εἶναι ἀνάλαφροι καὶ οἱ ἐξωτερικὲς διακοσμήσεις τῶν τοίχων ἔχουν μεγάλη ποικιλία.

Γενικά, στὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, οἱ καλὲς τέχνες ἀκμάζουν καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ τελευταία *βυζαντινὴ ἀναγέννηση*.

Ἡ τέχνη τοῦ Βυζαντίου ἄσκησε ἐπίδραση καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς σερβικῆς τέχνης. Πολλὲς ἐκκλησίες ποὺ χτίστηκαν στὴ Σερβία διακοσμήθηκαν ἀπὸ Ἕλληνες καλλιτέχνες. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἄσκησε ἐπίδραση ἐπίσης στὴν τέχνη ὅλων τῶν σλαβικῶν λαῶν καὶ στὴν Εὐρώπη (Ἰταλία, Γαλλία, Ἰσπανία καὶ Γερμανία).

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Αἰακός: Μυθικὸς ἥρωας φημισμένος γιὰ τὴ σοφία του. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, μετὰ τὸ θάνατό του ἔγινε κριτὴς στὸν Ἅδη.

Ἀλαμανοί: Ἀρχαία γερμανικὴ φυλή. Ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα μ.Χ. ἄρχισε ἐπιδρομὲς ἐναντίον τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

ἀντιπερισπασμός: Γενικὰ ἐνέργεια ποὺ ἔχει σκοπὸ νά ἀποσπάσει τὴν προσοχή μας ἀπὸ κάπου. Εἰδικότερα ὀνομάζεται ἔτσι μιὰ στρατιωτικὴ κίνηση, ποὺ γίνεται γιὰ νὰ ἐξαπατήσει τὸν ἀντίπαλο ἢ γιὰ νὰ τὸν ἐξαναγκάσει νὰ ἀποσπάσει δυνάμεις ἀπὸ κάποιο σημεῖο καὶ νὰ τὶς μεταφέρει ἐκεῖ ποὺ παρουσιάστηκε ἡ νέα ἀπειλή.

ἀπελάτης: Στὸ Βυζάντιο ὁ ζωοκλέφτης καὶ γενικὰ ὁ παράνομος, ὁ ληστής. Οἱ ἀπελάτες ἦταν οἱ κυριότεροι ἀντίπαλοι τῶν Ἀκριτῶν.

ἀποικιακά: Ὀνομασία τῶν προϊόντων, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς, τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς ἦταν ἀποικίες τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

ἀρνησίθρησκος: Αὐτὸς ποὺ ἀλλάζει θρήσκευμα μὲ τὴ θέλησή του. Ἀλλιῶς ἐξωμότης.

αὐθεντία: Συνήθως πρόσωπο μὲ μεγάλο κῦρος ἢ μὲ μεγάλες γνώσεις σὲ κάποιον τομέα, ποὺ οἱ ἀπόψεις του δὲν ἀμφισβητοῦνται.

βούλ(λ)α: Ὀνομασία τῶν ἐπίσημων παπικῶν ἐγγράφων.

διφθέρα: Κατεργασμένο δέρμα.

Δνείπερος: Μεγάλος ποταμὸς τῆς νότιας Ρωσίας, ὁ ἀρχαῖος Βορυσθένης, ποὺ χύνεται στὸν Εὔξεινο Πόντο.

Δνείστερος: Ποταμὸς τῆς νότιας Ρωσίας, ποὺ χύνεται στὸν Εὔξεινο Πόντο, στὸ ΝΔ τῆς Ὀδησσοῦ.

δομέστιχος: Τίτλος ἀξιωματούχων, συνήθως τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς.

Δόν: Ποταμὸς τῆς νότιας Ρωσίας, ποὺ χύνεται στὴν Ἀζοφικὴ Θάλασσα.

ἐγχειρίδιο: Μικρὸ ξίφος, ἀλλὰ καὶ βιβλίο μὲ περιληπτικὸ περιεχόμενο, ποὺ χρησιμοποιεῖται κυρίως ἀπὸ σπουδαστές.

ἔδαφος (ζωγραφική): Τὸ βάθος τοῦ πίνακα, τὸ «φόντο».

ἐλεφαντουργία: Ἡ τέχνη τῆς κατεργασίας τοῦ ἐλεφαντόδοντου.

ζατρίκιο: Ἐπιτραπέζιο παιγνίδι. Μέ διάφορες μεταβολὲς ἔγινε τὸ σημερινὸ σκάκι.

θέμα: Διοικητικὴ περιφέρεια στὸ βυζαντινὸ κράτος.

Θεομητορικὲς γιορτές: Οἱ γιορτὲςποὺ ἀναφέρονταν στὴν Παναγία, π.χ. τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου κ.ἄ.

Ἰβηρία: 1) Περιοχὴ τῆς Ἀσίας κοντὰ στὸν Καύκασο, στὴ σημερινή Γεωργία. 2) Ὀνομασία τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου (Ἰσπανίας, Πορτογαλίας).

ἰδιόμελο: Τροπάριο μὲ δική του, ξεχωριστὴ μελωδία.

καθεδρικὸς ναός: Ὀνομασία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ στὶς πόλεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

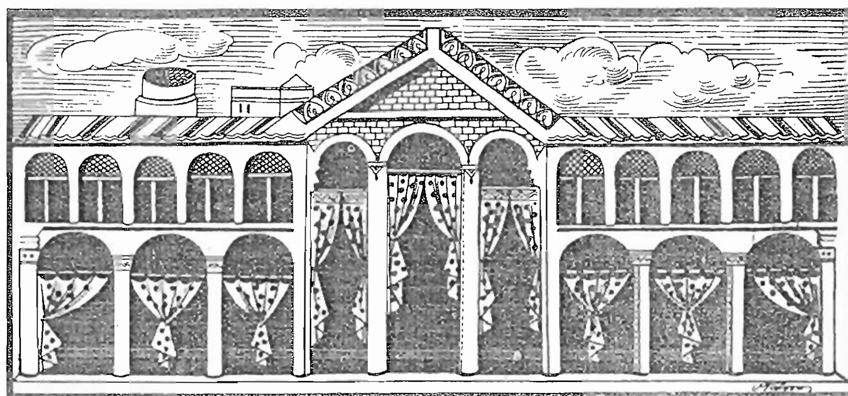
Καθολικό: Ὁ ναὸς τοῦ μοναστηριοῦ.

κιβδηλεύω: Νοθεύω τὸ νόμισμα, βάζοντας στὸ μίγμα μεγαλύτερη ἀναλογία φτηνῶν μετάλλων.

κόγχη: Κοίλωμα τοῦ τοίχου μὲ ἡμικυκλικὸ σχῆμα.

κομψοτέχνημα: Ἔργο τέχνης, ποὺ ἔχει μικρό μέγεθος καί εἶναι κατασκευασμένο συνήθως ἀπὸ πολύτιμα ὑλικά.

κουροπαλάστης: Ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος τῶν ἀνακτόρων στὸ Βυζάντιο.
κτίσμα: Δημιούργημα. Κάτι ποὺ δημιουργεῖται κάποια στιγμή, ἐνῶ πρῶτα δὲν ὑπῆρχε.
μάγιστρος: Ἀνώτατο πολιτικὸ ἀξίωμα στὸ Βυζάντιο. Κατὰ καιροὺς ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωθυπουργοῦ.
μαρμαροκονίαμα: Ἐπίχρισμα (σοβὰς) ἀπό ἀσβέστη καὶ λεπτὴ μαρμαρόσκονη.
μαυσωλεῖο: Κάθε μεγαλόπρεπος τάφος. Ἡ ὀνομασία ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Μαυσωλοῦ στὴν Ἁλικαρνασσό.
Μίνωας: Ὁ μυθικὸς βασιλιὰς τῆς Κρήτης. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, μετὰ τὸ θάνατό του ἔγινε κριτὴς στὸν Ἅδη.
μονοπώλιο: Ἡ ἀποκλειστικὴ ἐκμετάλλευση(πώληση) ἑνός προϊόντος ἀπὸ ἕναν ὀργανισμὸ ἢ καὶ ἀπὸ τὸ κράτος.
ναύσταθμος: Τὸ λιμάνι ὅπου ἀγκυροβολοῦν πολεμικά, κυρίως, πλοῖα, ὅταν δὲν ἐκτελοῦν ὑπηρεσία.
οἰκιστής: Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀποίκων στὴν ἀρχαιότητα. Συχνὰ ἔδινε τὸ ὄνομά του στὴ νέα πόλη.
ὁμοούσιος: Αὐτὸς ποὺ ἔχει τὴν ἴδια οὐσία μὲ κάποιον ἄλλο. Ἡ λέξη εἶναι δογματικὸς ὅρος στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως.
παλίμψηστο: Περγαμηνὴ ἢ πάπυρος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔξυσαν τὸ πρῶτο κείμενο ποὺ ἦταν γραμμένο καὶ ἔγραψαν ἄλλο.
Παννονία: Ἀρχαία ὀνομασία τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ποὺ περιλάμβανε τὴ σημερινὴ ἀνατολικὴ Αὐστρία καὶ δυτικὴ Οὑγγαρία.
πατρίκιος: Στὸ Βυζάντιο, τιμητικὸς τίτλος ποὺ ἔπαιρναν διάφοροι ἀξιωματοῦχοι, πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοί.
Πλακίλλα ἢ Φλακίλλα: Γυναίκα τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.
ποικιλτική: Ἡ καλλιτεχνικὴ ὕφανση ὑφασμάτων ἢ τὸ κέντημα.
πορφύρα: Ὄστρακο ἀπὸ τὸ ὁποῖο, μὲ κατάλληλη ἐπεξεργασία, ἔβγαζαν στὴν ἀρχαιότητα τὴν ὁμώνυμη βαφή.
προβέα ἢ προβιά: Ἀκατέργαστο κυρίως δέρμα προβάτου.
προσηλυτισμός: Ἡ προσπάθεια νὰ πείσουμε κάποιον νὰ ἀσπαστεῖ ἕνα θρήσκευμα ἢ καὶ μιὰ ἰδέα. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας αὐτῆς.
ρωμαιοκαθολικός: Αὐτὸς ποὺ ἀνήκει θρησκευτικὰ στὴ Δυτικὴ (παπικὴ) Ἐκκλησία.
Σαρμάτες: Ἀρχαῖος λαός, ποὺ ζοῦσε στὴ Σκυθία. Τὸν 5ο αἰώνα ὑποτάχθηκαν στοὺς Οὕννους.
σηκός: Ὁ κύριος ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ.
στρατεύσιμος: Ὁ κατάλληλος γιά στρατιωτικὴ ὑπηρεσία.
σφετεριστής: Αὐτὸς ποὺ παίρνει μιὰ θέση ἢ κάνει δικό του κάτι, χωρὶς νά ἔχει νόμιμο δικαίωμα.
σχίσμα (μτφ.): Ἡ διαφορὰ ἀπόψεων, ἡ διάσπαση, ἡ διακοπὴ φιλικῶν σχέσεων.
τοποτηρητής: Ὁ ἀναπληρωτής, ὁ ἀντικαταστάτης.
Τουρανοί: Ἀρχαία φυλή, ποὺ ζοῦσε στὶς στέππες τῆς νότιας Ρωσίας καὶ στὸ Τουρκεστάν. Τουρανικῆς καταγωγῆς εἶναι οἱ Τάταροι, οἱ Οὖννοι, οἱ Οὔγγροι, οἱ Σελτζοῦκοι κ.ἄ.
Χουραμίτες: Μουσουλμανικὴ αἵρεση, ποὺ παρουσιάστηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰώνα στὸ Ἀζερμπαϊτζάν.
χρονικό: Ἡ ἀφήγηση ἱστορικῶν γεγονότων μὲ χρονολογικὴ σειρά, χωρὶς νὰ ἐξετάζεται ἡ ἐσωτερικὴ σχέση τους.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

313 Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων μὲ τὸ όποῖο ἀναγνωρίστηκε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία.
330 Κτίση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
367 Ἐγκατάσταση τῶν Βησιγότθων στὰ νότια τοῦ Δούναβη.
395 Ὁριστικὴ διαίρεση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικό.
476 Κατάλυση τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.
487 Κατάληψη τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους.
532 Στάση τοῦ Νίκα.
533 Ἔκδοση τοῦ κώδικα ἀστικοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου.
533–534 Ἀνακατάληψη τῆς Ἀφρικῆς ἀπὸ τὸ Βελισάριο.
537 Ἐγκαίνια τῆς Ἁγίας Σοφίας.
540 Κατάληψη τῆς Συρίας ἀπὸ τὸ Χοσρόη.
559 Ἐμφάνιση τῶν Οὔννων μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη.
562 Εἰρήνη μὲ τοὺς Πέρσες.
608 Ἐμφάνιση τῶν Περσῶν μπροστὰ στὴ Χαλκηδόνα.
615 Κατάληψη τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς Πέρσες.
617 Κατάληψη τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοὺς Πέρσες.
626 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Πέρσες καὶ τοὺς Ἀβάρους.
633 Κατάληψη τῆς Συρίας ἀπὸ τοὺς Ἄραβες.
638 Παράδοση τῆς Ἱερουσαλὴμ στοὺς Ἄραβες.
640–642 Κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοὺς Ἄραβες.
673–678 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἄραβες.

717 } Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἄραβες.
718

730 Διάταγμα ἐναντίον τῶν εἰκόνων.
732 Νίκη τοῦ Καρόλου Μαρτέλου στὸ Πουατιέ.
754 Ἀπώλεια τῆς βυζαντινῆς Ἰταλίας.
762 Ἥττα τῶν Βουλγάρων στὴν Ἀγχίαλο.
787 Ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων.
800 Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας γίνεται αὐτοκράτορας.
813 Ἐμφάνιση τοῦ Κρούμου μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη.
813 Ἥττα τῶν Βουλγάρων στὴ Μεσημβρία.
826 Κατάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Ἄραβες.
832 Διάταγμα τοῦ Θεοφίλου ἐναντίον τῶν εἰκόνων.
843 Ἀποκατάσταση τῆς ὀρθοδοξίας.
858 Ὁ Φώτιος ἐκλέγεται Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.
864 Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὸ Μεθόδιο καὶ τὸν Κύριλλο.
867 Ρήξη στὶς σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν, Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς.
904 Κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς.
924 Ἐμφάνιση τοῦ Βουλγάρου Συμεὼν μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη.
989 Προσηλυτισμὸς τῶν Ρώσων στὸν χριστιανισμό.
1018 Ὑποταγὴ τῆς Βουλγαρίας στοὺς Βυζαντινούς.
1054 Σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς.
1185 Ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς.
1204 Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους.
1261 Ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
1348 Ἵδρυση τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως.
1389 Μάχη στὸ Κοσσυφοπέδιο.
1402 Μάχη τῆς Ἄγκυρας.
1430 Ἅλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους.
1453 Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους.
1460 Κατάλυση τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους.
1461 Κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ – Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΑΙΩΝΑΣ – Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ –ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιόσημον εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἀντίτυπον στερούμενον τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπον. Ὁ διαθέτων πωλῶν ἢ χρησιμοποιῶν αὐτὸ διώκεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ Νόμου 1129 τῆς 15)21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

ΕΚΔΟΣΙΣ ΚΑ'/ΚΑ' 1976 (VII) ΑΝΤΙΤ. 150.000 ΣΥΜΒΑΣΙΣ 2755/19-6-76

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : ΑΦΟΙ ΡΟΗ Ε.Π.Ε.